YALÇIN KÜÇÜK

Devlet ve Hürriyet

DOĞU KİTABEVİ

DEVLET VE HÜRRİYET

YALÇIN KÜÇÜK

DOĞU KİTABEVİ
'biz kimiz' diyenler için...

Doğu Kitabevi - 152

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No:
16997

Kapak
Ömer Ülkenciler

Sayfa Düzeni
Hasan Demir

Arka Kapak Fotoğrafı
Sinan Albayrak

Baskı-Cilt
İstiklal Yayıncılık Dağıtım Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.
Yıldız Sanayi Sitesi No: 131-133 Cevizlibağ - İstanbul
Matbaa Sertifika No: 23049

Baskı: Kasım 2017

Bu kitabın tüm yayın hakları Doğu Kitabevi'ne aittir.
Tanıtım için yapılacak alıntılar dışında tüm alıntılar ve görseller
Kültür Bakanlığı Telif Hakları Sözleşmesi
gereği yayınevinin iznini gerektirir.

ISBN: 978-605-2096-19-2

Doğu Kitabevi
Cağaloğlu Yokuşu, Narlıbahçe Sokak, No: 6 Cağaloğlu İstanbul
Tel: 0212 527 29 26 Faks: 0212 527 29 26
www.dogukitabevi.com

DEVLET VE HÜRRİYET

YALÇIN KÜÇÜK

İçindekiler

Önsöz 7

İlk Edisyon İçin Kısa-Söz 15
Birinci Cilt İçin Önsöz (Eski Edisyon) 23
İkinci Cilt İçin Önsöz (Eski Önsöz) 33

Birinci Bölüm: Devlet Teorisi Üzerine

Orta Çağ 41
Yeni Feodalite mi? 53
Katkı 1: Korsakofflar ve Tekeliyet 71
Katkı 2: Pirus ve Punik Savaşları 93
Korku ve Şiddet 97
Katkı 3: Korku ve Özel Polis 111
Katkı 4: Lojman mı Seperasyon mu? 133
Ölüsever ve İğreti 167
Katkı 5: Kaçak Köleler 193

İkinci Bölüm: Sığınak Teorisi Üzerine

Tekelokrasi 207
Feodal Demokrasi 221
Katkı 1: Kapitalizmde Devrimler 230
Montesquieu â l'Althusser 255

Katkı 2: Demokrasi İllüzyon mu? 270
Katkı 3: Tevrat'ta Levyatan 298
Katkı 4: Oryantal Despotizm 338
İki Kumpanya Devlet 345
Katkı 5: Avcıoğlu Versus Feyzioğlu 369
Ek 1: Schmitt'in Dönüşü 391
Ek 2: Despotizm İçin Kronoloji 399
İndeks 409

ÖNSÖZ

YİNE BİR HEYECAN TUTTU BENİ: ŞERİAT'TAN KURTULUŞ

Barak bir özet-giriş ile başlayabilir miyim, gereklidir, zorunlu sayıyoruz. "15-16 Haziran 1970", şimdi daha iyi görebiliyoruz. Cumhuriyet Tarihi'nde eşi yoktur, iki gün için İstanbul teslim olmuştu tersinden de ifade edebiliriz: Proletarya İstanbul'u teslim aldı ve bir kolordu komutasında, daha sonra adını yazacağım ve bir "hakiki" iyi'dir, işçiler İstanbul'a hakim oldular. Mukavemet olmamıştı, ilktir. DİSK, Devrimci İşçi Sendikası'dır, yeni kurulmuştu, ancak devam etmediler.

Bu sözcük, "barak" İbrani'dir, önceki Amerika başkanı Barak Obama'nın adıdır, "şimşek" ya da "yıldırım" demektir, bizde var, geç Osmani münevverimizin şiiri, "Barika-i hakikat *müsademe*-i *efkâr*dan doğar", ben çok severim, hakikat şimşeği fikirlerin çatışmasından doğar, hoştur. Barak Obama, ya da bir yakını, Afrika'da bir Yahudi firmasında çalışıyormuş. Güzel, ve kendisi Yahudi değil, koymuşlar ve İbrani Arabi'ye çok yakındır, biz de "barak" sözcüğünü biliyoruz.

Üzerinde durmadılar, daha doğrusu "dillendirmediler", tarihe geçirmediler; Disk yöneticilerinden bazılarını tutukladılar ve kısa bir süre içinde "kapanmış" saydılar. Büyük yansımaları vardır.

"15-16 Haziran" büyük bir devrimci hareket ve patlamadır, "9 Mart 1971" Doğan Avcıoğlu-Cemal Madanoğlu "cuntası" harekete geçmeden sona ermişti, vazgeçtiler. Çünkü ordunun en üst kademeleri bir ihtilale kararlıydı ve döndüler. Kara Kuvvetler Komutanı Gürler, Hava Kuvvetler Komutanı Batur en azından ihtilali erteleediler. Nedenleri çok açıktır: İlk kez devrimci

gençlik, Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan ve diğerleri şiddet içeren hareketlere başladılar, komutanların şaşırdıklarını düşünebiliriz, beklemiyorlardı. İleride yaparız, dediler.

Ben ise, 15-16 Haziran ertesinde, iki yıl kaldığım Londra'dan yeni dönmüştüm. Hemen Avcıoğlu'na gittim. Büyüğümdür, tartışırız; "Doğan, tutamazsınız" dedim. Bir devrimci hareket bekleniyordu ve ben iktidarı alabileceklerini ve tutamayacaklarını düşünüyordum. Görüşlerim netti ve Doğan ile çok sert tartışmalar yapmıştık. Doğan Avcıoğlu'nu ikna edemedim. Doğan bana sert bir şekilde, "peki, sen de TİP'e bak" demişti, küçümsemişti ve ben hep önemsedim, ihtilalcidir. Ancak, kısa bir süre sonra Ankara'da Doğan ile buluştuk, devrimde durmuşlardı. Tatile gitti ve kısa bir süre sonra da tutuklandı. Tutukluluğu kısa sürdü ve bir süre sonra bıraktılar.

**

O sırada Cumhuriyet gazetesinde yazıyordum, yazılarıma ilgi büyüktü. Tipik bir "Cumhuriyet" yazarıydım; yazdığım günler, gazetenin170 bin olan tirajı vardı ve bir de 20 bin artıyordu, "tipik" Cumhuriyet okuyuculardan extra okuyucu alıyordum. 27 Mayıs 1976 tarihli yazımın önemli başlıkları şöyleydi, "Türkiye'de faşizmin kütle temeli islamdır" ve "faşizan denemeler islama muhtaçdır", ve ben "tipik" faşizmi muhtemel görmüyordum. Ve bu yazıda "islamlaşmanın ayak seslerini" duyuyordum. 1976, akepe'nin adı dahi yok, ancak sanki bugünkü akepe'yi yazıyordum.

**

Birdenbire büyük zenginlerin, tekellerin eşleri tesettüre büründüler ve Kabe'ye gitmeye başladılar. Hac'dan ayrı gidişlerin çoğaldığını görüyordum. Dinselleşme ve faşistleşme "kadınlar" ile başlıyordu. Ve Türk faşisizmi, klasik faşizm'den başkadır. Bunun başlangıcını yazıyordum.

İslamlaşma büyük zenginlerle başladı; 12 Eylül ile, Orgeneral Kenan Evren başındadır, ve özellikle 1986'ya kadar bu sürmüştür.

Faşizm büyük tekellerle başlamıştır.

**

"İyi" aynı şekilde başlamaktadır.

**

Burada "1986" tarihi geçiyor; bu sadece, bir kitabımda, Profesör Taha Parla'nın bir yazısına atıf yapmamdan ileri geliyor. "İslamizasyon çağı" başlığı ile aktardığım bu yazıda, Boğaziçi Üniversitesi yazarı ve tabii öğretim üye-

si Parla'dan aktarma işte şudur: "12 Eylül'den sonra kamu yaşamında birçok değişiklikler meydana geldi. Bunlardan biri de din-devlet ilişkisinde 60 yıldır olmakta olan bir kültür savaşının ve siyasi mücadelenin taraftarlarının ve bunların güç konumlarının değişmesidir. 1980-1986 yönetimleri, klasik kemalist laiklik ilkesini, hiç değilse kısmen ve fiilen terketmişlerdir; dini, devletin gözetiminde tekrar kamu yaşamının, hatta siyasi yaşamanın sınırları içine almışlardır. Din, ama belli bir tür din ve dinsel gruplar, toplumda zaaf noktasından kuvvet noktasına geçmiştir."

**

Ve çok açık, "artık Atatürk milliyetçiliği değil, en azından, Atatürkçü ve dinci bir milliyetçilik söz konusudur." Ve bu, başlama noktasıdır. Bu, sadece kapıların açıldığı dönemdir. Böyle başladılar.

**

Bir başka kitabımda, Quo Vadimus, Nereye Gidiyoruz, "Dünya, yirminci yüz yılın Orta Çağı'nı yaşamaktadır" diyordum. Türkiye, işte bu tarihtedir ve Orta Çağ, dinin egemen olduğu dönemdir. Ve 1980'li yıllarda, Kenan Evren döneminde, biz birdenbire Orta Çağ'a girdik. Bunları net olarak görüyorduk. Görüyordum.

**

Net olarak gördüklerimi hemen söylüyordum. Söylemek, vazifemdir.

**

Bunu yapan iki "kişi", akepe'yi iktidara getiren iki kişi, demek istiyorum: birisi Hüseyin Kıvrıkoğlu, Genelkurmay Başkanı ve diğeri, o sırada Başbakan Yardımcısı, Devlet Bahçeli'dir. İkisine de mhp diyebiliriz ve o sıra orduda çoğunluk mhp'lidir. Şimdi azaldılar ve belki de kayboldular.

**

Parantez açıyorum, şu Meral Akşener'e bir bakınız, İyi'yi kurarken, mhp'den gelme iki adamı, Ümit Özdağ veYusuf Hoca'yı nerede ise sakladı ve iki Demirel yavrusunu, Ayfer ile galiba Aytun'u nerede ise kiraladılar. Birisi solunda ve diğeri sağındadır, Ayfer mütebessimdir. Aytun tüm şaşkındır. Yoksa bu bir oyun mudur?

Hüseyin Kıvrıkoğlu, Genelkurmay Başkanı'dır, mhp'den diyebiliriz, sondajlara baktı ve akpe, 2001 yılında yüzde 34 alıyor, üçün biridir, ve buna göre üçün birini almaktadır. Seçim sisteminde üçün birini alıyorsun ve mil-

letvekillerinin yüzde altmış üçünü alıyorsun, çok hoş bir seçimdir. İktidardır. Tam kadro, iktidardır.

O sırada bir de Sedat Ergin var, o sırada, Aydın Doğan'ın sağ koludur, her şeyi yapar; Aydın Doğan, tüsiad adına iş yapar, akepe'den yanadır. Büyük sermaye hem akepe ve hem de islamcılık istemektedir, "ille akepe" demektedir. Ve erken seçim kararı alınmıştır; yalnız, seçimden çıkarılan, aday olamayan milletvekili sayısı çok yüksektir ve seçim kararını iptal etmek istiyorlar. Bir araya gelirler, "ettik" derler ve ederler.

Ama Ergin Sedat var, "hayır", Kıvrıkoğlu seçimde kararlıdır ve "hayır, istemezük" demektedir. Sedat çok ciddidir ve köşesinden hemen bunu aktarmıştır: Kıvrıkoğlu istemiyor, Genelkurmay başkanıdır, ne yapacağı bilinmez. Sedat'a ne yapar yollu sorsalar, Kıvrıkoğlu için "kıvırır" der. Aslan Sedat ve aslan Aydın ve Doğan, bunu yaptılar ve şimdi Sedat da bitmiştir.

**

Dinlemezük, üstelik seçime daha bir yıl var. Kıvrıkoğlu erken seçim yapmaktadır.

Genelkurmay başkanı olarak bir şeriat getirmek görevidir.

Erken seçime gidilecektir ve şeriat getirilecektir. Kararlıdır.

**

Peki, süresi 2002 yılında bitiyor ve güzel, akepe seçiliyor ve yerine ise Hilmi Özkök genelkurmay başkanı olmaktadır. Kim bu Hilmi Özkök, Manisa'lıdır ve soyadında "Öz" var, İbrani çalmaktadır. Bir de boyu pek kısadır, ama bu kez önem vermediler, demek başka açılardan beğeniyorlar ve gelecek. Çok güzel, Kıvrıkoğlu'nun bir açıklaması var, Özkök'ün şeriatçı şöhreti olduğunu söylediği söylenmekte ve Özkök için "istemem" dediği aktarılmaktadır. Tabii, istemezse, "şeriatçı" Özkök olamaz ve durum budur. Olmuştur.

Kıvrıkoğlu, Özkök'ü istemediğini söyledi ve durdu; Özkök de "irtica eleştirisi bana haksızlık" dediler. Kıvrıkoğlu sonunda haksızlık yapmamış oldular. Hilmi Özkök 2002 Ağustos ayında Genelkurmay Başkanı oldular. Ve 2002 2 Kasım'da Amerika'ya uçtular. Üç Kasım'da, Amerikalılar ile görüştüler. Erdoğan'ı savundular. Genelkurmay Başkanı "evet" dediler. Olağanüstü güzel bir durumdur.

Giden genelkurmay başkanının "şeriatçı" dediği genelkurmay başkanı akepe'yi bağrına basmaktadır.

Kıvrıkoğlu, sen iyi iş yaptın. Tebriklerimizi sunuyoruz.

Bu bir tez'dir, ve adı "Üç Kasım Tezleri", zaman zaman böyle "tezler" yazdım, basmadım, yayınlamamak koşuluyla bazı arkadaşlarıma gönderdim. Bu tez'i Tekeliyet'in ikinci kitabında ve sayfa 284'te yayınlamışım ve bunu da ayrıca yayınlıyorum. Eskimiştir ve eski bir şarap hali var.

**

Ve akepe, 2 Kasım 2002 tarihinde iktidar oldu ve bunu 3 Kasım'da yazdım, bir gün sonra ve içindedir. İşim aceledir. Oyların üçte birini aldı, milletvekillerin üçte ikisi akepe'nin oldu. İktidara getiren ordudur.

**

Birinci Tez: Tasfiyeciler, tasfiye oldu.

1965 yılından beri Türk aydınına ve soluna savaş açmışlardı, kurumlarını ortadan kaldırdılar. Şimdi yok edildiler.

İkinci Tez: Barbarlık, ilkellik ile yenildi.

Üçüncü Tez: Cumhuriyet, ileriye gitmemek için bir silah olarak islamcı parti yaratmış ve kurucu partisini deforme etmişti. Şimdi bunlar muhalefet ve hükümet olarak Cumhuriyet'in karşısındadır.

12 Eylül'den hemen önce çıkan "Yeni Bir Cumhuriyet İçin" kitabımda, "askeri yönetim geliyor, Erbakan'ı hapse atacak, Erbakan'dan daha çok Erbakancılık yapacak" demiştim.

Dördüncü Tez; Potansiyel hükümet ve muhalefet, üçüncü uzun iç savaşın asalaklarıdırlar. Cumhuriyet, asalakları karşısında acz halindedir. Cumhuriyet, kaynaklarını kurutmuş ve sadece asalaklarını yaşatmıştır.

Beşinci Tez: Cumhuriyet, tarihinin en büyük krizi ile karşı karşıyadır.

Tanımlarını reddeden bir fiili durum var ve Cumhuriyet, düşünebilen ve çözüm arayabilen kadrolarını ve kaynaklarını tüketmiştir. Krizi, kavraması imkânsızdır.

Altıncı Tez: Bu üçüncü iç savaş, Türkiye aydınının ufkunu hapsetmeyi başarmıştır. Bu, aydının regresyonu'dur; nitekim, bu seçime giren, ödep, ip ve benzerleri, "23 Nisan Müsamereleri" sunmuşlardır. Buna gizemli bir tepki olabilir, oligarşik televizyonları seçim sonuçlarını, dizi dizi çocuk oyunculara ve şarkıcılara tahlil ettirmişlerdir.

Yedinci Tez: 1965 Seçimi, umudu da getirmişti ve iç savaş ve iç savaşın nedeni sayılmıştır. 3 Kasım acı tat vermektedir. Bir interregnum'a girilmektedir.

İki başkan var, birincisi Obama'dır. Obama ile ilgili olarak yazdığım şudur: "Başkan Obama, Truman Doktrini'ni yenileme kararı almış ve ilan etmiştir." Ve şimdi çok açık olarak söyleyebiliriz, Truman Doktrini, bir anlamda, Türk Cumhuriyeti'ni "yeniden" kurmuştur. Yepyeni bir cumhuriyet diyebiliriz ve artık Türkiye özellikle1951 tarihinden sonra, Amerika'nın bir vale'sidir ve savaşlarına katılmaktadır. Amerika'nın düşmanları, Türkiye'nin de düşmanıdır. Amerika'ya bağlıdır.

İkinci Tez, "Obama Doktrini 11 Eylül 2014 tarihlidir ve sınırları belli olmayan Orta Doğu için, ilk planda, bir perde ilan etmektedir. Bununla bir Amerikan Orta Doğu'su yaratma hedefi aşikârdır. Bunu yaratmadan ve Orta Doğu'yu önemli ölçüde laisize etmeden anlaşılabilir hedeflerine ulaşması imkânsızdır." Buradan devam ediyoruz. Bunları, "Çıkış", birinci kitaptan aldım ve hapisten çıkar çıkmaz yazmıştım ve yayınladım. Şimdi gördüğüm şudur, Amerika, akepe'yi daraltmak ve Türkiye ile Suriye ve Irak arasına, şöyle demek daha doğrudur, Mezopotamya'ya bir yeni devlet yerleştirmek istemektedir. Hangi derinlikte, bunu bilemiyoruz.

**

Artık, 1916 haritası değişmiştir. Rusya 1916'da reddedildiği sıcak sulara, 2016 yılında inmiştir; Almanya'da Orta Doğu'da üs edinmiştir ve bir Orta Doğu gücü olmak istediğini anlıyoruz. Amerika'nın asıl hedefi, Çin'in karşısına oturmak ve orada güçlü olmaktır. İki başkandan ikincisi, Trump, daha tutarsızdır; Amerika'nın daha güçsüzleştiğine inanan bir hali var. Ancak Obama'nın açtığı yolda ilerlemiştir.

İki başkan arasında Obama daha önemli işler yapmıştır ve Trump ise çok daha tutarsız bir politikacı olmasının yanında, çok daha fazla, islam karşıtıdır. İşid'e karşı çok daha büyük bir savaş yapmaktadır ve nitekim, yakın zamanda Türkiye'den ayrılan Büyükelçi Bass, giderken, "Sizi İşid'den biz kurtardık" demiştir. Amerika'nın Işid'i beslediği de, kovduğu da fazlasıyla doğrudur.

Işid'in Türkiye'ye giriş - çıkışlarını yasaklaması bir yana, petrol dahil pek çok ticarete de son vermiştir. Türkiye bu nedenle önemli gelirlerden yoksun kalmıştır, vergi gelirlerine bu kadar çok önem vermesinin bir nedeni de budur.

Amerika, Fethullah Gülen'in önlenen ekonomik araştırmalarına ve iddialarına resmen bir taraftı; diplomat Metin Topuz şu anda tutukludur ve bu durumun Sarraf davasını daha da zorlaştırması ihtimal dahilindedir. Davaların daha da büyümesi ihtimali var.

Şu nokta çok açıktır: Trump yönetime geldiğinden beri Işid çok gerilemiştir ve hem Suriye ve hem Irak'ta mevzi kaybetmektedir. Suriye güçlen-

mektedir ve Amerika, daha çok Kürt savaşçılarını kullanmaktadır. Kürt tarafına hızla yeni silahlar vermektedir. Kürtler artık Türkiye'ye yakın yerlerde bir güçtür. Bu güç, aynı zamanda Amerika'nındır ve Suriye ve Rusya ile bir denge gözetmektedir, zorundadır. Bu gücün bir devlete dönüşmesi çok doğaldır ve uzak değildir. Hepsi budur, her açıdan başka bir Orta Doğu ile karşı karşıyayız. Ve Türkiye, artık Orta Doğu'nun dışındadır. Türkiye Orta Doğu'da, artık Steven Cook'un tespit ettiği üzere bir küçük ve önemsiz devlettir.

On beş yıllık islam devleti zamanında, Türkiye çok küçülmüştür.

Önsöz yazmadım ve sadece eklemeler yaptım. Kitabın içinde önsözler var ve hem kitabı ve hem de önsözleri okuyorum. Bir de önsözlerin şu paragrafını okuyorum ve şiddetle tavsiye ediyorum: "Artık üç büyük hipotezle karşı karşıyayız. Bir, 1550-1600 yılları arasında, Türkiye bir Yahudi Partisi tarafından yönetiliyordu. Bir Turco-Judaik devletten söz etmek mümkündür. Bu Grasya Nasi'nin yeğeni Jean Miques'in devlet halidir, sonra adını Yasef Nasi olarak değiştirdi ve Grasya Nasi'nin kızı Reyna ile evlendi. Uzun yıllar Türkiye'yi bu şekilde yönettiler". Ve burada duruyorum.

Bir tarihimiz var, devleti kaybettik.

Şimdi sınırlarımızı bilemiyoruz. Sınırlarımızda başkaları savaşıyorlar. Biz karışmıyoruz. Ve biz savaşamıyoruz.

**

Ne güzel; hürriyet şairimiz Namık Kemal, "Barika-i hakikat *müsademe*-i *efkâr*dan doğar", diyordu ve bütün hürriyetlerin ve fikirlerin sonu demek olan Tekeliyet'e karşı Devlet ve Hürriyet tam zamanında yeni çıkış'ını yapmaktadır.

Yalçın Küçük

Balgat, 29 Ekim 2017

İLK EDİSYON İÇİN KISA-SÖZ

Ne yazmaya başlarsam, sonunda, "ansiklopedi" yazmayı denemiş olduğumu görüyorum. Görmek, sadece anlamak içindir ve anlamak ise sormak ile başlamaktadır. Şunu çıkarıyorum, aydını bir pratisyen doktor olarak anlamaya başlıyorum ve dolayısıyla da "uzman" olanı, aydınlıktan atıyorum.

Doktor mu, "docere" fiilinden geliyor; "doçent" ve "doktrin", aynı köktendirler; fiilin past participle'ı olmakla, "bilen" ya da "bilmiş" anlamını veriyor ve ben en çok pratisyen doktoru önemsiyorum. Çünkü organizmanın her yanından anlıyor ve konuşuyor, tıpta ansiklopedik olan'dır ve "aydın", işte budur.

Demek ki "uzman" ise, aydın olmaktan çıkarıyoruz; darlaşmışların, aydın yolunda yeri yoktur. İlaveten sadece aklı ile isyan edebilene aydın diyoruz.

* * *

Peki "aydınlanma" mı, ansiklopedi ve ansiklopediciler ile özdeştirler; yalnızca aklı mesih saymadılar ve bir de akli olanı kütleye içerdiler. Yaptıkları üçtür; bir, hep ansiklopedi çıkardılar, iki, evleri ve "salonları", konferanshane yaptılar, tartışmayı bir erdem haline getirdiklerini biliyoruz. Üç, aydın olmayı, bir kült haline yükselttiler.

Sözcüğün ikinci yarısı, "pedagoji" ile aynı köktendir ve birinci yarısı ise, "genel" anlamındadır. Yaptığım, işte budur.

* * *

Ansiklopedici ile "ansiklopedik" olanları birbirinden ayırmak durumundayız; çünkü ayrı yerdeler. "Ansiklopedici", tarihsel bir kategori olup, nerede ise tümüyle aydınlamacıları anlatıyorlar; akla ilk gelen ansiklopedici, d'Alem-

bert ve Diderot olsa da Voltaire, Rousseau, d'Holbach, Condillac ve Buffon da ansiklopedi maddesi yazdılar. Madde yazmadan Aydınlanma'yı kütleselleştiremeyeceklerine inanıyorlardı; kaldı ki artık Aydınlanma'yı aklın yöntem ve verimlerini halklaştırmak olarak tarif ediyoruz.

Hem ansiklopedici idiler ve hem de "les gens de lettres" tabir ediliyorlardı, edebiyat adamıdırlar ve edebiyat ve sanat ile ilgilenmeyenleri hiçbir zaman aydın kabul etmiyoruz; bu da hem tarihsel ve hem de mantıksaldır. Hem edebi ve hem de materyalist felsefe sahibi oldular ve çıkışlarında bu var.

Öte yandan "ansiklopedik" olanları, bunlardan ayırıyoruz, bunlar mı, kimler mi, Aristo'yu belki ilk "ansiklopedik" yazar sayabiliriz; o halde, ansiklopedici olmak başka, "ansiklopedik" ise bambaşkadır. Düşünür mü, "ansiklopedik" olmak zorundadır, Engels, Hegel ile ütopyacı Saint-Simon'u da "ansiklopedik" kaydediyor ve bana göre, Adam Smith ile Marx, mutlaka buradadır; bu son ikisine mutlaka kitap-oburu dememiz yerindedir. Keynes'e gelince, yazdıkları açısından olmasa da, ilgi yelpazesi ve yaşam-hazları bakımından ansiklopedik idi, sınırsız merak gerektirmektedir.

Ben mi, her zaman pek de yeterli olamadığım, ancak yapılmayan işleri yapıyorum. Hep ansiklopedi yazıyorum. Kimseleri beklemiyorum ve hiç arkama bakmıyorum.

* * *

Hepsi, benim için, bir ansiklopedi maddesi yazmak üzere bahane'dir.

* * *

Ne yapabilirim ki, önce yaptıklarımın bir üniversite işi olduğunu düşündüm ve bir üniversitenin işini üstlendiğimi fark edince, ürktüm. Sonra seksen üniversitenin işini üzerime aldığımı gördüm ve rahatladım. Çünkü seksen üniversiteyi topladığımızda elde bir sıfır kaldığını hesapladım; hepsi bir arada bir sıfır ise, bana yaptığımı, yapmak düşmektedir.

* * *

Yazdıklarımı hiç okumuyorum; bir veya iki kez okuyacak oldum, anında daha iyi ve güzel yazılabileceğini anladım. Daha iyi ve daha güzel yazmaya zamanım yok; yazdıklarımı okumaya da vaktim yok, bir sömürge Türkçesi ile, hiç "dönmüyorum". Söylediklerime bakmıyorum, henüz kendimi televizyonda hiç görmedim; daha doğru'yu bulmaya ve anlatmaya zaman ayıramıyorum, ama, daha az doğruya ise hiç tahammül edemiyorum. Sömürgeci Türkçesi ile sadece "üzgünüm" diyebiliyorum.

Daha çok incelemek istiyorum. Ama bu, daha az yazmak'tır. Maliyeti yüksek buluyorum.

* * *

Yayınlanmış kitaplarımın hepsi, benim için, güzel ama küllenmiş ve barış içinde kopmuş, bir aşktırlar. O halde aşikâr, bana, sadece, yazacaklarım heyecan veriyorlar. Bu nedenle, hep gelecekte yaşıyorum.

* * *

Neleri tükettik ve nasıl bitiriyoruz; "bazergan", ticaret erbabı anlamına gelmekle, "efendi" veya "beyefendi" rütbesine çıkmıştı ve şimdi biz artık bir tür "sahteci" olarak anlıyoruz. Çıktığı ülkede hâlâ efendi'dir ve isim olarak taşınıyor ve biz tüccar sınıfından sahteci çıkarmış durumdayız. "Mulla", biz "mevla" ve Kürtler "mele" diyorlar, birincisi İran'daki söylenişidir ve üçü de Arabi aynı yazılıyor; tam karşılığı bilgin'dir. Ama biz "mulla" veya "molla" dendiğinde cahil-ukela anlıyoruz.

İndirdik ve şimdi sırada "aydın" var ve "aydın" denince "yeni-mürteci" tayfasını kastediyoruz. Demek ki kendimize yeni isim bulma zamanındayız.

* * *

Dershaneler ile orta öğretimi, orta okullar ve liseleri, tükettik. Artık yokturlar.

Ticari üniversiteler ile devlet üniversitelerini harabeye çevirdik. Özel üniversiteler, baştan virane olarak kuruldular. Her birisi bir başka bazergan-kent'dirler.

Orta öğretimi ve üniversitesi olmayan bir mülkte yaşıyoruz.

Artık yokluklarını dahi fark edemiyoruz.

* * *

Şimdi ulus-devleti demonte ediyoruz.

Hürriyetlerin üzerine şal örttük.

Kentleri, hürriyetsizliklerini bilmeyen sürülerle dolduruyoruz.

Başta İstanbul, tüm kentler artık köy oldular.

* * *

Bazergan'lar cumhur reisi olmayı dahi düşünebiliyorlar.

* * *

Şimdi, yazdıklarımla, şimdiye kadar gördüklerimizi görmemeyi ve görmediklerimizi görmeye çalışıyoruz. Bu, çıkış kapısına yönelmek anlamındadır.

* * *

Burada, sahne ışığını, feodalitede, hür insanların, serf olmayı tercih ediş-lerine çevirmiştim; bu eşitsiz dünyada, bir yeri ışıklandırmak, diğer yeri karartmaktır. Bilimsel araştırmayı ise, sahne ışıklarını değiştirmek olarak da tarif edebiliyoruz. Hürriyet'i terk ile köle olmak için tören de yapıyorlardı; daha iyi bir konuma geldiklerine inanıyorlardı, farksızlık eğrileri analizinde bir üst eğriye sıçradıklarını söyleyebiliyoruz.

Bununla devleti daha iyi anlayabildiğimize inanıyorum; buna, devletin hobbesian yazılışı da diyebiliyoruz. Bu şudur, devletin baskıcı bir düzen olduğu kesindir ve bundan geri dönmüyoruz; ancak başka baskıcı mekanizmalar da var, devlet bunlardan korumak için de var. Serf olurken, bu acımasız mekanizmalardan da korunabileceklerine inanıyorlar.

Tekellerin üniversitelerinde, devlet üniversitelerindeki kadar da, hürriyet ve münakaşa göremiyoruz. Bütün öğretim kadroları, Huxley'in epsilonudurlar ve sadece solucan terbiye edebiliyorlar.

Feodalitede hür insanların serf olmayı seçişlerini, şimdi daha iyi anlıyoruz.

Burjuvazi, ne kadar hoş, "kentli" anlamındadır, "fauburg" kalenin dışındaki yerleşime verilen addır ve burada yaşayanlara "burjuvazi" diyorduk; artık, tarihsellik dışında, her türlü mantığını yitirmiş durumdadır. Şimdi burjuvazi diyemeyiz, fakat bu alan, çok daha boğucudur; insanlar, "burjuva" devletin zulmünü arar haldeler.

* * *

Burjuvazinin hürriyetperver ve kapitalizmin revolüsyoner oldukları iddialarını tamaman bir kenara atmasak bile çok ciddi olarak yeniden tartışmak ve araştırmak durumundayız. "Kapitalizm" kategorisi artık anlatım kabiliyetini yitirmek üzeredir.

Aydınlanma'dan hiç vazgeçmiyoruz, aklın ilerlemesi ile özdeş tuttuğumuz "ilerleme" veya "terakki" fikri de yerindedir; ancak linearite, doğrusallık, aksiyomunun yıkıldığını görmezlikten gelemeyiz. Öyleyse artık burjuvazinin saf ekonomik olduğu düşüncemizi bırakma zamanı gelmiştir; politik'tir.

Politik olmadan sınıfsal olunabilir mi, ne zaman politik olmaya başladı; önemli sorular olarak bırakıyorum. Ama Engels, Anti-Dühring'te, siyasal ikti-

sat'ın da tarihsel olduğunu not ediyordu; artık postmarksist bir siyasal iktisata ihtiyaç var.

* * *

Böyle bir deneme yapıyoruz.

* * *

Ulus-devlet kururken, pıtrak misli mafyaların çıkışına tanıklık ediyoruz. Mafya, embriyonik halde devlet'tir; emir koyabiliyor ve uygulatabiliyor, kanunlarını yürütebildiği ölçüde devlettirler. Ancak bunun yanında mafyalar koruma işi de yapıyorlar.

* * *

Devlet için en iyi sözcük, belki de, bizdeki "devla" ya da "devlet" ve İngilizce'deki "commomvealth", ortak gönenç, olmalıdır; bizdekinde de "gönenç" anlamı var. Bunu sağlamasa bile, imkân olduğuna inanılıyor; Türkiye'de tükeniş halinde aydının son örneklerinin ulus-devleti yaşatmak üzere mücadele etmelerini böyle anlamak durumundayız. Ulus-devleti elde tutabilmeyi, kalkınma ve hürriyet kapısını açık tutma olarak anlıyorlar; bu maksatla, mücadele için ağıt dökebiliyorlar. Çok imkânsızdırlar, çok çaresizdirler; çaresizler, mücadele yerinde, hep ağlarlar.

İktisadi devlet işletmelerini karalayan ideolojik hegemonyaya esaretinde bahtiyar işçi sınıfı, kamu işletmeleri kurutulurken, mucizevi bir uyanma ile savunma yoluna girdiler. Fakat mücadele etmediler, mücadele kabiliyetlerinin sönmesine çoktan razı olmuşlardı ve hâlâ dar ekonomik çıkarlarını aşamadılar. Burjuvaziden çok daha fazla miyop davrandılar ve Güngör Uras'ın, seka satışında çok güzel işaret ettiği üzere, üç kuruşluk iş vaadi karşısında satışa razı oldular.

* * *

Şunu yazabiliyoruz, merkantilizmi yeniden yazmak zorundayız. Daha da önemlisi, İngilizler ve Hollandalıların Hindistan çevresinde ve West Indies'de kurdukları şirketleri bu kadar hafife alamayız ve üstünü örtemeyiz. Devlet'e gelince, işte bunları yazarak analiz edebiliriz; bu şirketler devlettiler ve devletten hiçbir eksikleri yoktu. Harp ilan edebiliyor ve idam ediyorlardı; hürriyeti hiç tanımadıkları kesindir.

Demek ki devlete yeni bakıyoruz.

* * *

Şirket'ten çıktılar ve şirket'e dönüyorlar.

* * *

Her holding bir partidir ve tekeliyet, holdingler federasyonudur. Aralarındaki kavgalar son derece sınırlıdır; "rekabetçi kapitalizm" çoktan gömülüdür. Anlamak zorundayız.

* * *

Ne zaman öğrendiler ve/veya hiç öğrendiler mi; asıl meseleler buradadır.

* * *

Şunu söylemiyorum, sui generis eğilimi benden uzaktır; Doğu'yu bilmemek, başlı başına beni ürkütmüyor. Zamanla hem Batı'yı ve hem de Doğu'yu daha iyi öğreniyoruz; bu kesindir. Ancak benim görebildiğim kadarıyla, daha önemli olan, Montesquieu'nün Les Lettres Persanes'da, "oryantal despotizm" derken, yaşadığı Fransa'yı yazmakta olduğudur, korkusundan adını sakladığını biliyoruz. Aynı şekilde Orwell de, ünlü "1984" nam eserini telif ederken, "1948" İngiltere'sini düşünüyordu; iki rakamının yerlerini değiştirmesini de, kaygılarına bağlayabiliriz. Basittir; Huxley'den sonra kolaydır; şöhreti, daha çok cia çabalarıyla, 1948 Londra'sının Doğu'ya yamanmasından kaynaklanıyordu.

* * *

Celaleddin Harezmşah'ın yazgısını özellikle yazdım; sığınağı yoktu ve arıyordu. Cengiz'in adamları kovalıyor, Celaleddin kaçıyordu, İç Asya'nın bozkırındadır, sığınacak yer bulamıyordu; sonunda bir dağa ulaştı ve bir Kürt aşiretine sığındı. Kürtler, Celaleddin'in başını sattılar.

* * *

Hiçbir güzel kalemiz kalmadı.

Bütün surlarımız delik deşiktir.

Sadece toprak kalelere dokunmadılar, çürüktüler, kimseleri saklayamıyordu.

Cengiz ve Osmanlı Beyleri, aldıkları kalelerin hepsini düzlediler ve hiçbir sığınak bırakmadılar.

Sığınaksızlık, hürriyetsizliktir.

Tekeliyet, hürriyetsizdir ve boğucudur.

* * *

Devlet üniversitelerini, bir kışladan daha az hür veya bir büyük hapishanenin büyük maltası'ndan daha kurak ve tartışmasız yapmaları, bir sığınağı daha tahrip etmek içindi. Ticari üniversitelerle, kuraklığı tahkim ettiler; tekel üniversiteleri, darülfünun'dan çok daha despotik ve geridirler. Orada serfler, öğretim üyesidirler.

* * *

Tekeliyet, hürriyetsiz ve kıraç'tır.

Ve artık Adam Smith'in dahi devlete ayırdığı fonksiyonlar, şirketlere peşkeş çekildiler. Dış politika, güvenlik, eğitim ve sağlık artık tümüyle, kamusal değil, tekeliyet sektörüdürler.

Tekeliyet, bir peşkeş çekme durumu'dur. İngilizce "State" ve Fransızca, "l'Etat" diyoruz.

* * *

Her gün biraz daha boğuluyoruz.

* * *

Feodalitede, kendi isteğiyle serf olanlar, bir gün baş kaldırırlarsa, kale dışına çıkıp burg'a yetişebiliyorsa, kendinden önce gelen burg'luların, burjuva, arasında bir güvence buluyordu; sığınakları var. Burg, isyan edenlere veya muhalif olanlara, yaşam alanı sağlayabiliyordu; hürriyeti buradadır.

Öyle oldu, "aydınlar", törenlerle serf oldular ve bunlara artık, Paris'ten aldığımız bir sözcükle, "neo-reactionaire" veya "yeni mürteci" diyoruz. Artık hürriyetsiz oldular ve hürriyet'i dahi bilmiyorlar.

Baktıkça solucan görüyorum; bel kemiksiz ve nemlidirler. Solucandan daha çok tiksiniyorum.

* * *

Sovyet deneyimi, engin derslerle doludur; kısa süreli balaylarından sonra hürriyet meselesini çözemediğini görüyoruz. Ancak çözülemeyen mesele, pratik değil teoriktir; buradan tekeliyette hiçbir hürriyet alanının kalmadığını çıkarabileceğiz. Şimdi tekeliyette bütün işletmeler, bütün yaşam alanları, tekellerin elindedir ve bunların, hürriyet'ten burjuva devlet'ten daha çok korktuklarını teşhis edebiliyoruz.

Demek ki tekeliyette, hür olmak isteyenlere yaşam alanı yoktur.

* * *

Amerika'da genç yaştan itibaren hür olmak imkânsızdır. Ancak Chomsky misli, kendini sustain edebilecek şartları, daha önce elde edenler, hür olabiliyorlar; bu nedenle Chomsky son aydın'dır.

* * *

Sovyetler Birliği'nde hürriyet mücadelesi ya samizdat idi veya sosyalizmden ayrılmayı gerektiriyordu. Yabancı elçiliklere sığınmayı göze almak anlamındadır. Sui generis olduğunu sanmıyorum.

Bizde Büyük Reşit Paşa, yabancı elçilere güveniyordu. Mithat Paşa, enin-de-sonunda bir elçiliğe sığındı. Bu büyük devlet de, Kürt aşiret lideri misli, Mithat'ı teslim ediverdi. Boğdular.

Kimi, Mithat'ı mı boğdular yoksa bizi mi boğuyorlar; bu soruyu bulamayanlar, hür değillerdir. Türkiye'de şimdi serfler, en yüksek yerdedirler.

* * *

Şimdi teorik olanları bir kitapta topluyoruz.

Teori kuru, "pratik" yeşildir ve umuyorum, artık "yeşil" olmadan da "teori" okuyabiliyoruz. Teori'ye ihtiyacımız, teorik ve mutlaktır ve asla pratik saymıyoruz. Bu nedenle daha önceki iki önsözü de buraya alıyoruz.

* * *

Kapitalizm'den ve teorisinden uzaklaşıyoruz.

Karşımızda Guantanamo Cehennemi var.

Ama deja vu, biz daha önce yaşadık.

* * *

Talihim mi, Guantanamo Cehennemi'ni, Ulucanlar'da, Haymana'da ve Gebze'de yaşamış olmaktır. Ben, herkesin bende zahmet gördüklerini talih sayıyorum. Mümkün olduğu ölçüde az söz etsem de talih'ime, şükran duyuyorum. O halde, birlikte aynı cehennemden geçtiklerime büyük sevgi yazıyorum. Belki de yazdıklarım sadece bu'dur ve yalnızca sevgi'dir.

yalçın küçük

ekim B.Y.

balat-balgat

BİRİNCİ CİLT İÇİN ÖNSÖZ
(ESKİ EDİSYON)

Bu, "tekeliyet", bir söz değil, kavramdır. "Cumhuriyet" veya "devlet" yerine öneriyorum. "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" yanlıştı, "Babı-ı Ali Kapısı" benzeri bir yanlışı ve dolayısıyla tekrarı yansıtıyor; çünkü, "cumhuriyet" sözcüğü "devlet" anlamındadır. Siyaset felsefesinde birbirinin yerine kullanıldığını biliyoruz ve şimdi; "cumhuriyet" tekeliyettir. Öyle kullanmalıyız, teorik kaynak ve analizi kitapta var.

* * *

Bir kitap yazmayı planlıyordum, sonra ansiklopedi yazmakta olduğumu fark ettim.

Bir cilt yazdığımı sanıyordum, baskıya hazırlarken iki cilt yazmış olduğumu anladık. Hazırlıklarım, şu anda, yaklaşık beş cilde işaret ediyor; zaman içinde okuyucuma ulaştırabilmeyi planlıyorum.

Her cilt iki kitaptan meydana geliyor ve birisi "teori", diğeri "pratik" adlarını taşıyor. Teori Kitabı, teoriktir.

Sadece "tekeliyet" değil, "tekelokrasi" de yeni bir kavramdır ve "demokrasi" yerine sunuyorum. Artık "demokrasi" kategorisi ile düşünmek, düşünmeye başlarken bir ikiyüzlülüğü kabul etmek anlamındadır. Bu, "tekelokrasi", ikinci cildin teori kitabının ilk bölümünü oluşturuyor.

* * *

Başka dillerden alınan ödünç sözcüklere kendi eklerini ilave etmeye bilim dilinde rastlıyoruz, Batı dillerinden "plan" sözcüğünü, Rusça'da "planironayt" yapıyorlar ve Rusça "Sovyet", savyet okuyoruz, sözcüğünden ise "sovietization" konstrüksiyonu bilinmektedir. Ben ekleri ödünç almak zorunda

kalıyorum; aslında iki ek de asimile edilmiş durumdadır.

* * *

Okumak, yeniden okumaktır.

Burada, Machiavelli, Bodin, Hobbes, Montesquieu'yü yeniden okuyoruz; hiçbirinde "demokrasi" yoktur. Bu arada okunmayanları da okuyoruz, Montesquieu'nün Lettres Persanes'ı hâlâ harikadır; Fransa'nın despotik olduğunu söylemek için Doğu'yu öne sürüyordu ve "oryantal despotizm" kategorisinin kaynaklarından birisi olarak kaydediyoruz. Sadece Montesquieu mü, Althusser'in ihmal edilmiş Machiavelli ve Montesquieu etütleri gerçekten mükemmeldir; kısa, yalnız kısa çalışmalarla da büyük derinlikler keşfedilebiliyor.

11 Eylül Saldırısı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan ve Irak işgallerinin en önemli sonucu, New York'taki Abide-i Hürriyet'in denizin dibine inmesidir. Bu heykelin, Abide-i Hürriyet, sulara gömülmesi *Tekeliyet*'in tahlilidir; okunması ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır, bu anlamda not ediyorum. Sovyet sosyalizminin kendi içinde çöküşü ile hiç hak etmediği bir prestij kazanan hatta kazanılmış bir zaferle taçlanan demokrasinin bu kadar hızla prestij kaybedeceğini hiç tahmin edemedik. Bush'a ve Şaron'a borcumuz büyüktür. "Demokrasi", tarihte sanıldığından çok daha kısa ömürlü ve her zaman kaygan, tarifi aşırı eklektik idi, artık kaybolmuş ve tarihin derinliklerine çökmüştür. Fakat bu çöküş ve kayıp, siyaset felsefesinin kurucularının da anlaşılmasını kolaylaştırmaktan öte, falsifikasyonlarına son verebilecektir, öyle umut ediyorum. Bunlar arasında, filozof Hannah Arendt'e katılıyorum, burjuva devleti en iyi anlayıp yazan Hobbes olmuştur; Carl Schimitt'i ise, Hobbes'a en iyi kılavuz sayabiliriz. Hobbes'un *Leviathan*'ı "tekelokrasi" için de uygun bir okumadır, tavsiye edebiliyorum.

* * *

Bu çalışma, *"Tekeliyet",* ile birlikte, devlet ve özel, Türkiye üniversiter sisteminin de, bir bütün olarak, denizin dibine çökeceğini tahmin ve daha doğrusu temenni ediyorum. Otuz yıllık iç savaşta, artık kendisi olmaktan çıkan üç kurumdan diğer ikisi basın ve yargı, birisi de üniversitedir. Öğrencisi sürüleşmiştir, "sürü", umut ediyorum, üçüncü cildin teori kitabının bölümlerinden birisinin başlığı olabilecektir, bunun faktörleri arasındaysa üniversite müderrisleri en başta bir yerdedir. Yalnız "bozmak için bozulmak gerekir" teoremimizin burada da işlediğini teşhis edebiliyoruz, çünkü, sadece cahiller, sürü imal edebilirler ve dolayısıyla, profesörlerin öğrencilerinden daha cahil oldukları bir yüksek aşamadayız. Bu, fonksiyon olarak kaçınılmazdır, sürü

imal ederken bilgin olmak ve kalmak imkânsızdır ve ayrıca uzun iç savaşta profesörler cehalete çok teşne idiler. Artık kadınları pazarlamacılara, güzelleri piar'cılara ve erkekleri mübaşirlere benziyorlar; canlıların, fonksiyonlarına uymaları yollu Dorwinist teoremi burada da görüyoruz.

Üniversite müderrislerinin bunların hiçbirinden haberleri olmadıklarından eminim. Darülfünun profesörlerini arıyoruz.

* * *

Her iki kampta da, soğuk savaş döneminde yazılan kitapları unutmakla fazla bir kaybımızın olacağını sanmıyorum; propagandist yaklaşım, analiz ve yeni bilgi üretmeyi gölgeliyordu. İki savaş arasında ve hatta, XX. Yüzyıla dönüş kesitinde yazılanları ise bugün daha çok ve ciddiyetle okumak durumundayız. Neden mi, "tekeliyet" bir düzen ise, bu düzenin yönetimine "tekelokrasi" diyorsak, bu "sürü" üzerinedir ve sürüleştirmek bir süreçtir ve korku, bunun zembereğidir. Bu nedenle despotizm ile korkuyu birbirinden ayrılmaz olarak analiz eden Montesqiue'ye hep bakmak zorundayız. Tekeliyet, ayrılmaz bir biçimde despotik'tir. Fakat bu kadar mı, nasıl halk gidip yerine yurttaş geldiyse ve şimdi de yurttaş, yerini sürü'ye bırakıyorsa, Kafka ve Huxley'yi hiç unutamayız; sürü'nün ve sürüleşmenin büyük habercisidirler. Sovyet düzeninin, Huxley'yi, sosyalizmin karşısına koyma çabalarını bozamamış olması ve Kafka'ya uzak kalması, büyük talihsizliğimizdir.

Daha büyükleri de var. Lenin olmasa, Sovyet Devrimi'nin olmayacağı kesindir ve kendi içinden, "yarattığı yeni insanların" inançsızlığı ile yıkılsa da, kurulması büyük şarkı'dır. Bu ise, son çözümlemede, Lenin'in politik dehasının verimidir, emekçi sınıfların iktidarı için sonsuz hırsının ürünü de diyebiliriz, yalnız dahiyane olsa da politik olan, bir daraltmadır, bu nedenle Lenin'in beslendiği bütün kaynakları daralttığını tespit zamanı gelmiş olmaktadır. Marx'ı da daralttığı kesindir, fakat Marx'ın kapalı sistemini açarak sağladığı genişleme ile bunu telafi ettiğini biliyoruz. Kuşkusuz biz görüyoruz; görüş genel olmayabilir, çünkü, daralma, bazen de görmemek anlamındadır.

Hobson'un Imperialism'i, 1902 tarihlidir; hem parlamentarizmin bittiğini ve hem de insanın sürüleşmeye başladığını haber veriyordu, Lenin, bunları görmüyordu. Sadece, gelişmenin, dünya ölçüsünde çelişkileri arttırıp artırmayacağına ve bunun devletler arasında zıtlıklara yol açıp açmayacağına bakıyordu; çünkü, Lenin'e göre devrim, sivrilmiş çelişkinin ucundadır.

Güzel, ancak insan hem eklemlidir ve hem de eklemlerini kilitleyebilendir; makine ise eklemleri çözüyordu ve bu insanın başının üzerinde duramaması anlamına da geliyordu. Bunu görenler var ve ekonomik ünitelerin büyü-

mesiyle, "tekel" diyoruz, ulusal-siyasal kararların parlamentolardan bürolara kaydığını tespit edenler de çıkıyordu; bu, demokrasinin sonunu teşhis etmek demektir. Birinci Savaş'tan hemen önce ve sonra, siyaset bilimi, bu teşhislerle yüklüdür.

Bir paradoks ile karşılaşıyoruz; siyaset felsefesinin demokratizmin sona erdiğini gördüğü bir zamanda, sosyalistler, "biz gerçek demokratız" tekerlemesiyle sahneye hakimdiler ve bu, demokrasinin sonunu tahlil edenler için bir hayalin gerçek sayılması safsatası idi. Bittiğine inandıklarının gerçek savunucusu olanlara yaklaşamıyorlardı ve ayrıca sınıfsal nedenleri var; dolayısıyla, demokratizmi reddedenlerin hepsi sağa gitmek zorunda kaldılar ve gitmeyenleri de, sol öyle sayıyordu. Nazizme gidenleri bile var; bugün siyaset felsefesine dönüş yapan Schmitt bunlardan birisidir ve daha az sağ düşünce tarafından incelenmektedir.

Tekeliyet'te sağ sayılıp okunmaz olanları yeniden okuma listesine alıyorum.

Bu üslup önceki çalışmalarımda da var.

* * *

Lenin ve Marx'la polemikler yapıyorum.

Artık gereklidir. Yolumuzun, böylece açılacağına kesinlikle inanıyorum.

* * *

Daha önceki çalışmalarımda "metin-içi ek" dediklerimize, artık "katkı" diyoruz, bugün dünyada pek çok bilimsel kitapta yapılmaktadır ve buna, yeni bir kitap türü, diyoruz. *Tekeliyet*'te dozajı arttırıyoruz; bunlarla geçmiş ile gelecek arasında bağlar kuruyorum. Ayrıca, "standart" bilgileri içermesine özen gösteriyorum; ansiklopedi yazımında esastır. Ayrıca bilgi boşluklarına da dikkat ediyorum, doldurmaya çalışıyorum; ansiklopedicilik de budur.

* * *

Her ciltte bunlarla geçmiş ile gelecek arasında bağlar kuruyorum. Ayrıca, "standart" bilgileri içermesine özen gösteriyorum; ansiklopedi yazımında esastır. Ayrıca bilgi boşluklarına da dikkat ediyorum, doldurmaya çalışıyorum; ansiklopedicilik de budur.

* * *

Has bilim, çok küçük ve çok basit saptamalar üzerine kuruludur. Newton'un sonsuz küçük ve dolayısıyla limit kavramını icat etmek zorunda kalma-

sını hep hesaba katmak zorundayız. Marx'ın, bugün hiç de önem vermediğimiz, yazık hâlâ önemli görenler var ve Amerika'dalar, fiyatların değerlerinden miniskül sapmaları üzerine ısrarlı analizleri de hep hatırda tutulmalıdır; her ikisi de buradan bir kozmosa ve yasalarına çıktılar. Burada, Newton ve Marx'tan öğrendiklerimizi, isim dünyasına uyguluyorum; yaptığım son derece küçük değişiklikleri teşhis ile önce bunları standardize edip sonra bunlardan yeni strüktürler kuruyorum. Heyecan verici sonuçlara ulaştığımız kesindir; adeta yeni bir tarih yazabiliyoruz.

* * *

Onomastique'le başlasa da sabetayizmi, bir davranışbilimi düzeyine yaklaştırıyorum.

Buradan Judanizme ve İslamizme geçmek kaçınılmaz olmaktadır. Bu iklimde bu kadar iç içe girmiş olmaları şaşırtıcıdır ve hep tekrarlıyorum, bilimde başlangıç şaşırmaktır ve bilim, sadece şaşırma fakültesi olanların disiplinidir.

Bilim, görünüş ile özün özdeş olmayışlarından hareket ise, yaptığımız, has bir bilime yol almaktır; bunu, bir davranışbilimi özellikleri kazandırdıktan sonra, rant teorisine bağlıyorum. Rant varsa, içerde tekel ve dış yüzde ise emperyalizm var, demektir. Dolayısıyla tekelist ve emperyalist olmayan bir sabetayizm ile uğraşmıyoruz.

Rantiyeler, bütün yeteneklerin önünü tıkadılar.

Fransız Devrimi, kapitalizmi kurmak için değil, yeteneklerin önünü açmak için yapılmıştır. Aynı yerdeyiz.

Tekeliyet'te yazdıklarım, demek ki, bir çığlıktır.

* * *

Soner Yalçın'a, daha "iki bin" dergisinde çalıştığı zaman göz koymuştum, irdeleyen bir kafası olduğunu teşhis ediyordum. *Tekeliyet* döneminde, Menderes'leri de içine alan "sırlı bir ağaç" üzerinde çalışıyordu, sık değil fakat her birinde çok oturduk. Bulgu mübadelesi yapıyorduk, bazı önemli hipotezlere ulaştık, sevgiyle kaydediyorum.

Hep soruyorum, Soner'i, Murat Yetkini, bu "matbuat" kabul eder mi; asimile etme tehlikesi daha büyük görünüyor ve ben asimile edecek olursa dışına atmasını tercih ediyorum. Soner ile uzlaşmacı olan tartışmalarımız, Murat'ta antagonistik idi; fakat ben çok yararlanıyordum. Murat, sadece güncel değil tarihsel işaretleri olan her türlü kaynağı teşhis ediyor ve bana haber veriyordu; kahvaltı ve yemekleri seminere transforme etme tandansı yüksektir, bir Ankara yaz akşamında, or-an'da ve evinde, Deniz'le yediğimiz üçlü yemek de

bunlar arasındadır. Özellikle eşi Deniz'e teşekkürlerimle, not ediyorum.

Nafiz, bir yüksek bürokrat mı, yoksa "yüksek" gazeteci mi; benim için araştırmacıdır ve belki otuz yıldır birlikte araştırıyoruz. Bulgularına güvenimin tam olduğu anlaşılıyor ve ayrıca en sıkışık anımda, Nafiz Eksen, bir "dosya" ile geliyordu, sevgiyle yazıyorum.

* * *

Eğer kaynaklarım zenginse, bunu Ergun'a borçluyum. Bu çalışmamda, Profesör Doktor E. Türkcan'dan çok kütüphanesini sömürdüğümü düşünüyorum. Ergun Hoca, kendinde olmayan kaynaklara işaret etti, kuşkusuz, değişmez özelliğiyle, önemli bulduğu kaynakları okumamı denetlemekten de geri kalmıyordu.

* * *

Mustafa Everdi ve Nasuhi Güngör, yakın zamanda edindiğim dostlarım ve araştırmalarımın kaynakları arasındadırlar; ayrıca bazılarına Taşkın'ın da katıldığı sohbetlerimizin izlerini bulmak zor olmamalıdır. Ankara'dalar, Londra'dan ise Sabri Çarmıklı ve İlhan Tekin de çok yardımcı oldular. Sabri Çarmıklı, işadamı-doktora öğrencisi kapasitesindedir ve bir Schmitt-sever olduğu ortaya çıktı, İlhan, life-time araştırıcı denen türdendir, teşekkürlerimi ifade ediyorum.

İzmir'de "eski tüfek" Hasip ve Hüseyin, beni, kitapçılardan esirgediler, aradığım yerli materyali bulup gönderdiler, ben de sevgilerimi gönderiyorum. Talay, gazete kesme ve kaynak bulma stajına başlamış oldu ve Devrim, yurt dışından kitap siparişlerini hızla yapmayı sürdürdü, sevgim sevgim'dir.

* * *

Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'ne girmem zor oldu, danışmadaki memure hanımla, kapılarında "halkla ilişkiler" yazıyordu, benim isim almak istediğime inanmakta ısrar ettiler, "isimler valilikten veriliyor" diyorlardı, derhal valiliğe gitmemi istiyorlardı ve ben "yanlış anladınız, hanımefendi" diyecek oldum, bunu önce "anlamadınız" sonra da "anlayamazsınız" ve en sonunda da "aptalsınız" şeklinde değerlendirdiler, hepsi birleştiler ve ayakkabılarıyla hücuma geçtiler, kurtuldum. Aziz Nesin'in öykülerinde yazdığı üzere, devlet dairelerinin kapısında oturan ve sadece çenelerinin hareketiyle gelen "vatandaşı" yönlendiren harika "odacıları" özledim, kapıda demir bariyerler ve elektronik şifreler vardı, önünde döndüm, durdum, fakat inat ettim. İçeriye hâlâ nasıl sızabileceğimi bilmiyorum, tek tek odaları gezdim ve herkes son derece yardımcı oldu ve bütün şefler aradığım bilgilerin neden olmadığının

kırk izahını buldular, yoktu. Bana, uzaydan gelen bir yaratık gözüyle bakıyorlardı, bir adam gelmiş, boynunda kırmızı eşarp, başında Meksika'yı hatırlatan şapkasıyla, "yazarım" diyor, duruma göre "profesörüm" yollu ekliyor ve bilgi arıyordu, "acayip" deyip birbirine haber verdiklerini sezebiliyordum, seyircilerim çoğalıyordu ve ben mi onların yoksa onlar mı benim halime gülmeli bir türlü karar veremiyordum. En sonunda yolum mahzene düştü, masalar, üzerinde makineler ve birbiriyle sohbet eden pek çok hanım vardı; birisinin adı "Hülya" ve diğerinin "Asu" idi, onomastique fantezilerin yararlı olabileceğini düşündüm, derhal "hülya" ve "asu" üzerinde hızlandırılmış bir seminer düzenledim, aradığım bilgiyi verdiler ve her ikisine derin teşekkürlerimi bildiriyorum.

* * *

Paris'te ehliyetimi yitirmiştim, Gebze Kapalı'dan çıkar çıkmaz Ankara Emniyeti'ne başvurdum, kibardılar; kayıt yaptılar, gün verdiler, gittim, ama bildiğim sahneyi yaşayacağımı bilmiyordum, bir polis memurunun yüzü şefe döndü, sadece göz kapaklarını indirdi, şef göz kapaklarını indirerek mukabelede bulundu, "bir sandalyeye oturmaz mısınız" dediler, oturmaktan başka çarem yoktu, beş dakika sonra bir başkası tezahür etti, koyun teslimatına gelmiş bir hali vardı, "buyurun" dedi, buyurdum ve kendimi müteferrika'da buldum.

Nerede, Sansaryan Han'ın müteferrikası, çok ünlüdür, ben öğrenci lideri olarak düşünmüştüm, havanın kıt olduğunun anlaşıldığı yerdir, burası da öyleydi, yalnız Sansaryan Han tarihsel ve bu; tarih-ötesiydi. Kaydı yapan memur, "meşhur Yalçın Küçük mü..." diye sevinç belli etti, ben de "evet, meşhur Yalçın Küçük" dedim, sonra, nefes almaktan zorlandığım anlarda kendime kızarak vakit geçirdim, ünlü olmayı sevmem ve hiç kabul etmem, fakat müteferrikaları da sevmiyorum, demek, bu çaresizlik ile ün'den yardım umuyordum, bunu anladım ve müteferrika'da, bunun için, kendime çok kızıyordum.

Peki Sabancı ya da Koç ve mutlaka Ülker, neden havayı şişeleyip müteferrika kapılarında satmıyorlar, belki de bilmiyorlar. En azından bir kez satmak lazım, kâr yolu'dur. Öğrenmelidirler.

Sonra öğrendim, Hikmet-Temren telefonları çalıştırmışlar, müteferrika'da fazla tutmadılar ve bir daha tutuklayamayacaklarını anladıkça daha iyi odalara kaydırdılar, çıktıktan sonra, aynı zamanda başvurduğum pasaportumu almak için bile, bir daha uğramadım. Fakat tarık-i ilm başkadır, engel dinlemiyor, en sonunda, "ögg" için, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gitmeye karar verdim.

Bir kez, Nüfus Genel Müdürlüğü'ne hiç benzemiyor, kapıdan itibaren son

derece uygardılar; ama, ne yazık ben, kimi görmek istediğimi bilmiyordum, ne aradığımı da nitelikle anlatamıyordum, çünkü bilinmeyen bilgi'yi anlatmak zordur. En sonunda, "beni bir daire başkanına teslim edin" diyebildim, kabul odasında genç ve güzel polis memurelere derdimi anlatmaya çalışırken, birden başkanın kapısı açıldı, "oo... Yalçın Hoca, ne arıyorsun burada, TürkSolu buraya geldiğini duymasın seni ajan ilan eder" diye bağıran Daire Başkanı Mustafa Gülcü idi ve içeriye buyur etti, okuyucum çıktı. Duyan şube müdürü okuyucularım da koştular, hepsini sevgiyle hatırlıyorum.

Birinci sınıf emniyet müdürü M. Gülcü'nün "ögg" üzerinde büyük bir otorite olması beni çok sevindirdi, makalelerin hepsini etüt ettim ve başka bir kaynağa ihtiyaç duymadım, hepsi için teşekkür ediyorum. Ben, ülkemizin, hep, zıtlıklar şöleni kurduğuna inanıyorum.

Emniyet'ten bilgi aldım. İlgili katkı'yı buna göre yazdım.

* * *

Ve özgürlüğün hiç olmadığı bir yer ise üniversiteler'dir; bu nedenle bana kaynak sağlayanların başında gelen bir arkadaşımın adını veremiyorum. "Özgür İpekçi" diyebiliriz, bir üniversitede öğretim üyesi ve şu anda yurt dışında araştırma yapıyor; üniversiteler, atgözlüksüz öğretim üyesini ve herhangi birisinin kendilerinden daha bilim adamı olma ihtimaline tahammül edemezler. Hemen atarlar, ihbar ederler; devlet üniversiteleri, bu alanda, müsecceldir ve vakıf üniversiteleri ise karanlık'tır. Devlet üniversiteleri kötü, vakıf üniversiteleri beterdir. Çünkü tekeliyette tekellerin kuruluşudurlar.

Emniyet'ten aldığım bilgi yardımını seve seve yazabiliyorum ve bana, beni ilgilendiren yayınları haber veren ve imkân ölçüsünde sağlayan bir üniversite mensubunun adını gizli tutmak zorunda kalıyorum. Bu, gerçekliktir ve bu zorunlulukla, "gizli örgüt" bağlantısı kurduğum Özgür İpekçi'ye en derin sevgi ve teşekkürlerimi gönderiyorum.

* * *

Beşikçi, yayınlamadan önce hukuk denetimi yaptırdığım için beni eleştiriyordu ve ben o zaman da İsmail Hocayı haklı buluyordum; gerçi ben bir ön-sansür için değil hukukçularımın gönül rahatlığıyla savunabilecekleri metinlere ulaşmak için bu yola başvuruyordum. Ne olursa olsun, dün de bugün de, İsmail Beşikçiyi haklı buluyorum. Ve şimdi bu yolu kaldırıyorum.

Gerekçelerim çoktur, birincisi, artık "hukukun sonu" teşhisimiz var. Üçüncü veya dördüncü cildin teori kitabında bir bölümdür, haber vermiş oluyorum. "Hukukun Sonu" teşhisini pratik planda dayanaklarına kavuşturmak

çok kolay görünüyor ve teorik düzlemde sorunlarım var. İkincisi, bu düzende, aydın olmak, bizi "alaylı" hukuk profesörü yaptı, aynı anda bir hukuk profesörü olarak yazıyoruz. Üçüncüsü, devlet, beni mahkum ettiği kanun maddelerini ya ilga etti ya da işlemez hale getirecek değişiklikler yaptı; bütün bunları benden özür dileme olarak anlıyorum. Demek yeni bir dönem kabul edebiliriz.

Unutmuyorum. Taze bir başlangıç sayıyorum.

* * *

Neler mi kazandım; hastalar doktorlarına, sanıklar avukatlarına vurgundur. Ben onlara vurgunum; Ziya Nur Erun, "Kürt Ziya" namıyla maruf, erken göçtü, tkp tevkifatında tutuklu, iri ayrı, her savunmada kürsüye bir kez hücumu denerdi. Levent Albay'ım ise hep sakindi, sıkıyönetimde yargıç albaydı ve bir kez yeri salladı; eylülizmin en azgın döneminde, bir askeri mahkeme, 141 ve 142. maddelerin anayasaya aykırılığını tespit ile anayasa mahkemesi'ne gönderme kararı almıştı, iyimserler, ordumuzun solda olduğu saldırının haklı çıktığını düşünerek o gün bayram yaptılar. Halbuki Ordu'nun değil, Yargıç Albay Levent Akyüz'ün marifeti olduğu sonradan anlaşıldı; benim avukatım idi ve şimdi aziz dostumdur.

Fikret'i, sanık sandalyesinden, Öznur'u, tel örgülerin arkasından seyretmeye doyum olmaz; Fikret İlkiz, beni, ince ince savunurdu ve Öznur Gündoğdu, bana, zindana, ince ince giyinip gelirdi. Öznur, bu inceliğinin ötesinde çok bilgili ve militan bir hukukçudur, barış ve disk davalarında tahliye istediklerini, ince ince Öznur söylerdi, tutturuyordu ve Fikret'i anlatmaya gerek yoktur, artık ikisini de daha az görebildiğim için üzülüyorum.

Osman Ergin bir dost ve çok gerçekçidir. İstanbul'da Haymana Zindanı'na geldiğinde, belki biraz fazla gerçekçi davrandı, beni otuz yıllık hapse hazırlayıp gitmişti. Eylem ise nöbete, Haymana Zindanı döneminde başlamıştı, mektebi yeni bitirmiş ve stajdan sonra ilk duruşmaya girmişti, ben de "Öcalan Suikasti" ile ilgili olarak devlet yöneticilerini içine alan açıklamaları yapıyordum, maksadım oyun içinde oyunlardan birisini daha bozmaktı, İki Nolu Dgm Başkanı Yargıç Turgut Okyay ise çok sinirliydi, açıklamalarımı önlemek elinden gelmiyordu, tansiyon salona yayılmıştı ve Yargıç Okyay'ın sık sık kestiği konuşmamda, bir kreşendo puanında, arkamdaki nöbetçi askerlerden birisi düşüp bayılıverdi, Eylem Hanım'ın girdiği ilk duruşma gerçekten eylemli başlamıştır. Eylem Tuğrul, beni, Gebze'de de görüşsüz bırakmadı, çok dirayetlidir. Osman'a ve Eylem'e sevgilerimi veriyorum.

Kuşkusuz Gülçin Çaylıgil ile Dursun Ermiş'i unutmam imkânsızdır. Ve bütün güzel ve unutulmaz avukatlarım adına *Tekeliyet*'in bu cildini, Dursun

ve Gülçin'e sunuyorum. Dursun'a, "teori" ve Gülçin'e "pratik" düşüyor ve ilaveten benim sevgilerim var.

* * *

Kaç yıl; Paris'ten gönüllü döndüğümde önce Edirne Kapalı'ya kondum ve her gün Edirne Adliyesi'ne götürülüyordum, iddianameler bana veriliyordu, vermekle bitiremiyorlar, otuzdan fazla idi. Ortalama üç yıl normal bir iddiadır ve doksan ya da yüz yıl ediyor; kesinleşenler otuz yılı bulmuştur. Önce erteleme yasası çıktı ve sonra beni mahkum ettikleri bütün maddeler ya kaldırıldı ya da bizleri hiçbir şekilde mahkum edemeyecek biçimde değiştirildi. Bu, Avrupa'nın işi değildir; Avrupa nereden bilir bu maddeleri, bizler ve ben mahkum olduğum ve bütün bu mahkumiyetler hukuka aykırı olduğu için öğrenmiştir. Bizim hepimiz, Avrupa'nın bilgisidir, aydınlanıyorlar.

İlga ve değişiklik, bizim yolumuzu doğrulamaktadır. Doğru çıkmak ve doğru olmak ise sevinçtir. Bu, aydın yolun sevincidir, ben öyle seviniyorum.

Sevincimi, Devrim'e aktardım, benim hapsedilmeme çok sinirleniyordu, sevinmesini istedim. Çok şaşırdı, hiç önemsemedi, "baba, özgürlük için bazılarının yanması gerekir, sen yandın" deyiverdi. Demek, tekeliyet, insanlarımızı, ya sürü ya da filozof yapıyor, fakat, ben yine de yandığımı kabul etmiyorum.

Tekelokrasi ise cezasız süremez ve tekeliyette, "cezaların artışı" yasası yürürlüktedir.

Yalçın Küçük
Ankara-İstanbul
30 Eylül İ.Y.

İKİNCİ CİLT İÇİN ÖNSÖZ
(ESKİ EDİSYON)

Bir perde inmiştir ve bu perdeyi tekrar çekmek imkânsız görünüyor. Tarihte, perdeyi indirenlerin bile çekemeyecekleri haller var. Türkiye'de o tarihteyiz.

* * *

Artık üç büyük hipotezle karşı karşıyayız. Bir, 1550-1600 yılları arasında, Türkiye bir Yahudi Partisi tarafından yönetiliyordu. Bir "Turco-Judaik" devletten söz etmek mümkündür. İki, modern cumhuriyet, bir rezerv devlet olarak kuruluyordu. Ön-örneğine işaret etmiş bulunuyorum. Üç, XIX. Yüzyılın başından beri bu topraklarda, kanlı iç çatışmaların bir Yahudi-Hıristiyan boyutu olmalıdır. Bedirhan'ın Süryani katliamına, Ermeni Tehciri'ne ve 6-7 Eylül'e bir de bu açıdan bakmak zorundayız.

Türklüğü ibra mı ediyorum; ben, gerçekler peşinde koştuğumu biliyorum.

Bundan böyle bunları yok sayamayız ve tartışmaktan geri kalamayız.

* * *

Yazdıklarım ve bulgularım tümüyle yanlış olabilir ve yanlışlığı gösterebilir; böyle bir sonucun beni rahatsız etmeyeceğini şimdiden görebiliyorum. Önemli olan yöntemdir ve önemli olan sorulardır. Osifiye olmuş beyinlere, soruları, bir hançer misali saplamaya çalışıyorum. Çünkü artık Ionesco'nun *Gergedan'ı,* bürokratik-oligarşik düzenin değişmez repertuarı durumundadır.

Bu çalışmalarımın yeni kuşaklarda büyük bir bilim aşkı yaratacağından hiç kuşku duymuyorum. Bilimin gücünü göstermeye çalışıyorum. Buna, pek çok güveniyorum.

* * *

Çalışmalarım yenidir. Fakat önceki çalışmalarımla tutarlıdır.

* * *

Önceki çalışmalarımda, devlet eliyle Yunus Emre endoktrinasyonunun başlatıldığı tarihte, Necip Fazıl'a, dergi çıkarması için, İş Bankası'ndan yeterli para verildiğini göstermiştim; hemen hemen *Kadro* dergisinin kapatıldığı tarihe denk düşüyordu. Bu, rasyonalizmi reddetme tarihidir. Artık bu ülkede rasyonalizmin inişli-çıkışlı tarihini yazma zamanıdır ve *Tezler*'de tespitler ve başlangıç var.

Uzun iç savaşta yapılanı, yükselen toplumsal taleplerin yerine islamik talepleri koyma olarak algılayabiliriz. İslamik talepleri karşılamak hem ucuzdur ve hem de büyük mülk sahiplerinin çıkarlarına uygundur. İslamik taleplerin bazılarına, türban bunlar arasındadır, tepki kemalizmin en yüksek aşamasını örtme imkânını sağlıyor ve ihtiyaç var.

Solun bir rüzgâr olduğu yıllarda ve 1967 yılında İsrail'in Araplar'ı yendiği ve viability'sini sergilediği bir tarihte, islamizm, yeniden, devlet politikası oluyordu ve bunda sabetayizm dirijan haldedir. Artık, politik planda ve sufizm disiplinle, islamizm ile sabetayizmi birbirinden ayırmanın zor olduğu bir çağdayız.

Bu analizle, 3 Kasım Tezleri'nde, bu hükümetin, yüksek bürokrasi için otuz yıldır en çok aranan formül olduğunu ileri sürebiliyorum. Sanıyorum doğru çıkıyor.

Acizdirler, gelmeleri mümkün değildi, getirildiler ve koltuğa oturtuldular. Şimdi Emre ile Fazıl iktidardadırlar. Has Kemal Paşa dönemi de dahil hiçbir zaman bu kadar halksız ve haksız olmadı; tam diktatoryadır. Anayasanın, karakollardaki yangın talimatnamesinden daha kolay değiştirilebildiği bir iklimdeyiz, seçim hukuku bir pabuççu muştasıdır. Meşruiyet kavramını, topyekün unutmuş haldeyiz. Buna "tekelokrasi" adını veriyoruz.

Tekelokrasi en despotik rejimdir ve orada, korku, motordur.

* * *

Selanik'in, Türkiye Solu ve Aydın Hareketi üzerindeki rolü yeterli ölçüde incelenmiştir, fazla da bulabiliriz. Fakat, Selanik'in, islamist hareket ve özellikle tarikatler içindeki rolü hep ihmal edilmiştir, şimdi buradayız.

İlk kez, Adam Smith'de okuyoruz, fakat Lenin bir yöntem haline getirdiği için, Lenin'in adına bağlıyoruz. "Çubuğu tersine bükme", en çok çubuk bir

yana çok bükülmüşse yararlıdır ve artık tersine büküyorum.

Egemen ideoloji egemen sınıfların ideolojisidir, egemenler Kürtler'e, "dağ Türk'ü" diyorlar. Güzel, fakat en çok da Kürt şefleri ile evleniyorlar; işte bu şaşırtıcıdır. Geniş anlamda Selanikliler'in Kürt hükkam sınıfı ile bu kadar kolaylıkla ve sıklıkla evlenmeleri, bizi yepyeni araştırma iklimlerine çekiyor. Giriyoruz.

Hem tarikat şeyhlerinde ve hem Kürt şeflerinde kriptoları araştırmak zorundayız. Bu ciltte başlangıç yapıyoruz. Pratik Kitabı'nın ilk bölümünde*, "Ampul Meselesi", tarikat şeyhleri ve Kürt şeflerinde kripto analizi yer alıyor, bir "giriş" sayabiliriz ve bir otopsi gözüyle de bakabililiriz. Çünkü yaptıkları ve çalışmalarımız, siyasi İslamın sonuna işaret etmektedir.

* * *

Fransızca, "citoyen" deniyor, "citéien" sözcüğünün modern biçimidir. Rusça, "grajdanin" diyoruz, eski hali "gorojanin" idi ve her ikisi de "çite" ya da "gorod" sözcüklerinden çıkıyorlar; kent ya da şehir anlamındadır. Bu sonunculardan ilki eski bir İran dili olan Soğdca ve ikincisi modern İranca'da var, her ikisi de ödünç sözcükler; demek ki, yurttaş'ın "yurt" veya "vatan" ile bir bağlantısını kuramıyoruz. Çité veya Gorod ile bağlantılıdır, çite ise devlet demektir, "civitas" bunu çok açık gösteriyor. Demek ki, İngilizce söylenişiyle "citizen", devletle, yine İngilizce ve daha eski söylenişiyle, "commomvealth", ortak gönenç, arasında bir ortak bağ varsa, citizen'dir.

Öyleyse, bizim anlam kaydırmasıyla "yurttaş" dediğimiz entite, devleti oluşturduğu taktirde, yurttaştır ve yurttaş, bir politik yapıda, hem bütün kararları veren ve hem bütün kararlara uyandır. Yoksa, yoktur ve bugün Türkiye'de artık "yurttaş" olmadığını kabul etmek zorundayız. Sadece seyirciler var; eskiden Kemal Paşa ve arkadaşları seçiyordu ve şimdi oligarşik atama dönemidir ve bunlar, tekelist bürolarda kararlaştırılanları "yasa" olarak geçiriyorlar.

Bütün kuralların itibarsızlaştığı bir çağdayız, tekeller ve sürüler ortadadır.

Yurttaş, halktan çıkmıştır ve halk sürüden, asıl irtica budur. Geriye dönüyoruz ve sürü'ye uzanıyoruz.

* * *

Ülkede "meşruiyet" kavramı, meşruiyetini yitirmiştir. Hukuk, ekonomizmin içinde erimiştir. Ekonomi, *zor* demektir ve bu nedenle artık yargı eşitliğin

---

* Sözü edilen çalışma Tekeliyet'in Salyangoz'daki yeni edisyonunun ikinci cildinde yer alacak. Bu ciltte sadece teori, devlet ve hürriyet teorisi var. İkinci ciltte sürpriz katkılarla çalışmanın ilerleyeceğini söyleyebiliriz.

peşinde değil, *zorun* elindedir. Şimdi yargıçlar, ekonomist oldular.

Artık yargıçlar, hukukun temel ilkelerine değil, borsanın selametine ve "ekonominin dengeleri" denilen bir tasavvufa bakıyorlar; baktıklarını, bildiklerini sanmıyorum. Bildikleri vardı, belleklerini sildiler.

Yunus Emre-Necip Fazıl sufizmi yönetimde ve kriptolar dümendedir.

Asıl irtica budur; animizm dönemine döndük. Aramızda hayvanlarla, ağaçlarla, taşlarla konuşanlar vardı ve şimdi borsayla da konuşuyorlar; "borsa sert tepki verdi", çok kızdı, önce yükseldi ve sonra yatay geçti, "borsa rahatladı", türünden haberler getiriyorlar. Bizde borsacı dilini bilen bir takım şeyhler türedi; bunlar büyük mülk sahiplerinin ajanlarıdırlar. Muskacılardan bir farklarını göremiyoruz, ama politika, yargı ve yüksek bürokrasi bu dili anlıyor, belki de bu dili anlayanlar oradadır; hareketlerinden çıkarıyoruz.

Halksa dilini yitiriyor.

Tekelokrasi, halkın üzerinde bir kapaktır, örtüyor ve sıkıştırıyor.

* * *

Tanrı, yönetmek içindir. Tek tanrı yetmeyince, ikinci ve üçüncü sınıf tanrılar icat edildiğini, antik Elenistan ve Roma'dan biliyoruz. Zeus ve Jüpiter'in etrafında pek çok küçük tanrı ve tanrıcık vardı. Aynı çağdayız; tekelokrasi ancak tabansızlıkla mümkündür, insan bozmaya mahkumdur ve bunun için tekeliyet, aynı zamanda büyük bir tanrıcık imalathanesidir.

Tanrıcıklar çoğalıyorsa, sürüler yayılıyor demektir. Şu acz ne kadar şaşırtıcı; sanki tekeliyet düzeni bir acemistandır, bu dünyada normal yaratıklar yoktur, "12 dev adam" veya "file sultanı", "imparator", starı bile küçümsüyoruz, "süperstar" gereklidir ve yenildikçe, kovuldukça, "dev" ya da "imparator" kalıyorlar. Çünkü, "tanrıcık=rantiye=sabetayist" özdeşliği, herhalde olmasa da, bir kural olarak geçerlidir. Çoğu seçilmiş kavimden; seçim ve seçim hukuku bunun için ortadan kaldırılmaktadır.

Bunlar eski tanrıcıklardır, çünkü tekelokrasi, tabansız ve korkaktır. Bu nedenle tanrıcıkları yeteneksizlerden seçmek zorundadır, çünkü yeteneksizlerin başkaldırma güç ve yetenekleri olmadığını biliyoruz ve yetenek, her zaman isyanın tohumlarını içermektedir. Bu nedenle bugün ülkede, yeteneklere, bütün kapılar ve yerler kapalıdır; öyleyse seçim ve yarış yoktur diyebiliyoruz.

Peki durumumuz çok mu umutsuz; hayır ve tam tersine çok umutludur. Çünkü "Üç Kasım" Hükümeti, en aciz ve en "hayırlı" diktatoryadır; hem sabetayizme ve hem de islamizme bir darbe olarak görebiliriz, "ikili darbe" demek yerindedir. "Tasfiyecilerin tasfiyesi" diyorum, bu gidişle kendisini de tasfiyesi

yüksek görünmektedir. Fakat asıl önemlisi, "Kemalist" yüksek bürokrasiyle "özgürlükçü" oligarşinin tam ve mutlu desteğine sahip olması, aydınımızın bütün safsatalarının üstünden, bir buldozer gibi geçme ihtimalini sunmaktadır, bu ihtimal ve bu haliyle, "bizim diktatoryamız" da sayabiliriz.

Bu arada beni soran olursa, "leisure" zamanlarımda, hoş zaman geçirmek istediğimde, hep tanrıcıklar göğüne çıkıyor ve hep tanrıcık deviriyorum. Çok kolay, bir balta ile düşüyorlar ve derhal tanrıcıklar mezarlığına iniyorlar; çok oldular ve dereleri doldurdular. *Tekeliyet*'te bunlar da yazılıdır, ancak bitmedi ve devamı var.

Yalçın Küçük
Ankara-İstanbul
30 Eylül, İ.Y.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET TEORİSİ ÜZERİNE

ORTA ÇAĞ

Bütün Orta Çağ bilginleri iştirak halindeler, Dante, İlahi Komedya ile, bir Orta Çağ şaheserini yaratmış olmaktadır; bu, Dante'nin, Orta Çağ'ın ruhunu yansıttığı ve yaşadığı dönemin bütün hırs ve yönelişlerini haber verdiği anlamındadır.* Bilginler bir yana, biz de her okuduğumuzda bu mükemmel eser karşısında şaşırıyorsak, ve fakat, aynı zamanda Dante'yi biliyorsak, bu şaheserin Dante tarafından ortaya konmasına şaşamayız; aydın, şair, İtalyan ulusal dilinin öncüsü, çağının bütün sorunlarına duyarlı, politik savaşların adamı ve bu yolda, ölüm cezasından sürgünle kurtulabilen, sürgünde yaşam için, "başkasının ekmeğinin ne denli tuzlu/başkasının merdiveninden çıkmanın/ne denli zor olduğunu göreceksin" dizelerini yazarak kendisinden yedi yüz sonrasının sürgünlerinin de iç dünyalarını görebildiğini kanıtlayan, Beatrice'e bakışında Celaleddin'in Şems'e tutkusunu hatırlatan bir dünyalıdır. Bu nedenle, İlahi Komedya'yı yazmasını, ancak "ilahidir" yüklemiyle ifade etmek durumundayız.

Peki nasıl ve İlahi Komedya'nm neresinde, Orta Çağ gizil bir düğme veya bir dize ya da dizeler demeti olarak saklıdır, Orta Çağ'ı bir çekirdek haline getirsek, İlahi Komedya'da nereye saklarız; bu soru ortadır. Kolay bir cevabı olduğunu sanmıyorum ve bu sorunun burgusundan kurtulamayanların da pek çeşitli önerileri olabileceğini düşünebiliyoruz. Orta Çağ'ın pek usta araştırıcılarından Le Goff, Orta Çağ entelektüellerini de Le Goff'dan okumuş bulunuyoruz, dikkatleri, Dante'nin önündeki büyük aydınları, Aziz Tomasso'yu, Aziz Beneverture'yi, de Brabant'ı hem uzlaştırmasına ve hem de Cennet'e yerleştirmesine çekiyor; Le Goff'a göre Dante, böylece, müzmin aydın düş-

* "Medieval art and civilisation reached one of its summits with Dante, who mirrors ali religious and political aspirations of his medieval world." F. Heer, *The Medieval World-Europe 1100-1350,* London, 1961-1993, p.11

manlarına pek güzel ve pek kalıcı bir cevap vermiş olmaktadır.* Kuşkusuz, karanlık çağ olarak da bilinen Orta Çağ'da aydınların olduğunun ortaya çıkarılması ve Dante'nin de bunların en büyüklerine Cennet'te mekân ayırması önemlidir; seviniyoruz.

Fakat ben Cehennem'e bakıyorum; yerin dibine doğru alt alta dokuz çukurdur. Cehennem, bir çukurdan diğerine inildikçe daha cehennem olmaktadır. Dante bu çukurları Latin Şair Vergilius'un kılavuzluğunda geziyor, zaman zaman "usta" diyor; Vergilius'tan çukur çukur ya da daire daire Cehennem'in konuklarını öğrenmektedir, dizelere döküyor. Benim ilgimi, en cehennem olan alta doğru dokuzuncu kat, son kattır, çekmektedir; burada en büyük günahkârlar kalmaktadır. Dante'nin ölümsüz dizeleri, bize, bu ölümlü büyük günahkârları duyurmaktadır; bunlar dünyada, en büyük günahları işleyenlerdir. Daha doğrusu işledikleri daha öncelerde kalsa da, Orta Çağ'da en büyük günah sayılıyordu; dizeler** tanıklık etmektedir.

* * *

Kokutos bir baştan bir başa buz kesiyordu.
O altı gözüyle birlikte ağlıyordu,
Üç çeneye gözyaşlarıyla kanlı salyalar akıyordu.
Her ağızda dişler bir günahkâr öğütüyordu
Bir değirmen gibi, böylece aynı anda
Üç günahkâr birden işkence görüyordu.
Öndeki günahkârı öyle tırmalıyordu ki,
kimi kez sırtında hiç deri kalmıyordu,
ısırma, solda sıfır kalırdı bunun yanında.
"En büyük cezaya çarptırılan,
şu yukarıdaki ruh" dedi, ustam, "İskaryot Yahuda;
başı ağzın içinde, çırpınan ayaklar boşlukta.
Başı aşağı duran iki ruhtan,
Kara yüzden sarkanı Brutus,
Gördüğün gibi, kıvranmakta hiç ağzını açmadan!
İri kıyım öteki Cassius.
Gece oluyor artık, gitme zamanı geldi,
Gördük sayılır her şeyi."

---

* J. Le Goff, *Orta Çağ'da Entellektüeller,* Paris-Ank., 1957-1994, s.17

** Dante, *İlahi Komedya,* Rekin Teksoy Türkçesi, İstanbul, 2001, 279-280 Dante, *La Divine Comédie,* H.Lognon çevirisi, n.d., p.170

* * *

"Cette ame qui la-haut subit la pire peine
Est Judas L'Iscariot, dit mon maitre; en la gueule
Est sa tete, et dehors il agite les jambes.

Des des autres damnés, qui ont sa téte en bas,
Celui qui pend du noir mufle est Brutus:
Tu vois comme il se tord et comme il ne dit mot!

L'autre, c'est Cassius, qui parait si membru.
Mais voici revenir la nuit, et, cette fois,
Il faut partir, car nous avons tout vu."

* * *

Ne kadar güzel ve ne kadar kalıcı! En günahkâr, en cehennemde, müebbeden işkence görenlerin birincisi, İsa'ya ihanet eden Yahuda'dır; İsa'nın en yakınındaydı, da Vinci, "son yemek" tablosuyla bu ihaneti ölümsüzleştiriyordu, artık bir sadakat kırıcısının adı'dır. Diğeri için, hançeriyle ölürken Julius Sezar, acıyla kıvranıyor ve "Sen de mi Brutus", diyordu, en sadığı idi ve en haini olmuştu; Sezar, güvenmiş evlat edinmişti ve Cassius ile birlikte öldürdüler. Dante, bunları, Cehennem'in en cehennem katına koyuyordu; işte Orta Çağ'ın esansı budur. Düzen, sadakata bağlıydı ve güveni kırmak, sadakati bozmak, en büyük suç ve bu anlamda en büyük günah sayılıyordu, demek ki, sanatkâr, alelade yaşamın sakladığı gizi görebilendir ve Dante görüp bize bırakıyordu, kalıcı yapan budur.

Orta Çağ, eninde-sonunda, bir efendi ile "Lord" da diyebiliyoruz, bir vasal arasında bir akit, bir sadakat anlaşmasıdır; başlangıçta ikisi de sıradandır ve biri koruyucu ve diğeri, korunma karşılığında sadakat ile hizmet taahhüt edendir. "Lord" sözcüğü, ekmek, "loaf" kelimesinden geliyor;* Efendi, ekmek veren durumundadır, buna "fief" diyoruz ve Türkçe'de, Farisi'den gelme "timar" ile karşılayabiliyoruz. Vassal ise, tamı tamamına "oğul" anlamındadır,** "oğul", Efendi'ye hizmetle ve öncelik ve özellikle, bir saldırı olduğunda Lord'un yanında savaşmakla yükümlüdür. Bu, sadakatin bir gereği olarak ortaya çıkıyor ve dolayısıyla, tecavüz halinde Efendi'nin yanında ve Lord için

* *Oxford Dictionary of English Etymology,* Oxford, 1998, p.537

** "jeune garçon au service d'un seigneur", valet, J. Picoche, *Dictionaire Etymologiaue du Français,* Paris, n.d., p.509

savaş, va-salaj'ın, sine qua non, olmazsa olmaz, koşulu sayılmaktadır. Vassalage ile birisi bir diğerinin adamı olmaktadır; Orta Çağ, böyle bir düzendir ve "oğul" olmakla "adamı" olmak aynı anlamdadır.

Artık Orta Çağ'ı çok daha iyi biliyoruz, pek çok inceleme var; bununla birlikte böylesine kristal netliğinde bir formülasyonu, M. Bloch'a borçluyuz; bu Yahudi kökenli büyük tarihçinin, aynı zamanda büyük bir resistance savaşçısının, Fransa'nın kurtulduğu günlerde, son anda, Naziler tarafından kurşuna dizilmesi, aynı zamanda tarih biliminin büyük bir kaybıdır, yazdıklarıyla yetiniyoruz. Orta Çağ'ı, "l'homme d'un autre homme", bir başkasının adamı olmak, olarak özetleyebiliyor;* bir şekilde, bizi, bugüne getiriyor ki, tarih bilimini, dün ile bugün arasında sürekli bir gidiş-geliş olarak düşünebilenleri haklı çıkarmaktadır.

Orta Çağ, nerede ise fetişik diyebileceğimiz ölçüde sembol düşkünüdür; vassalage mutlaka bir törenle gerçekleştiriliyordu. Bu törende, diz çökmek, efendi'nin oğulun elini avucunun içine alması, erkek-erkeğe dudaktan öpüşme bu ayin çağırıştıran törenlerin can alıcı noktalarını oluşturuyordu, bunları biliyoruz. Fakat yaşadığımız zamanda, Türk politikacısı ve yakın zamanlara kadar Türk başbakanı Bülent Ecevit'in, Hüsamettin Özkan adında birisini "adamı" veya "oğul" yaparken, icra edilen ayinde sembolik yakınlaşmayı hangi hareket gösteriyordu, bunu bilemiyoruz, daha doğrusu bilmiyorduk; sadakat akti bozulunca öğrenmiş olduk. Bunu hemen açıklamak durumundayım; yalnız önce, her zaman dinsel kokular saçan bu vasalaj ilişkisinin, çağımızdan daha çok Orta Çağ'a ait olduğu konusunda kuşku bırakmak istemiyorum.

Kim bu adam; daha önceki yıllara ait bir yazımda, "dili var mı, bizim türümüzden ses çıkarır mı, düşünür mü, konuşur mu" yollu sormuştum, duyan ve gören olmamıştır; kapitalizm ve modern zamanlar öncelikle, "merit", liyakat, düzenidirler ve böyle düzenlerde, dili olduğu bile kuşkulu bir insanın, parlamenter, bakan ve giderek başbakan yardımcısı olması imkânsızdır. Halbuki H.Ö'nün, başbakana egemen bir başbakan yardımcısı olması bir yana, bir ara, uluslararası fmans çevrelerinin sözcülerinden Financial Times, Türk Genelkurmayının, Efendisi'nin yerine başbakan olmasını istediğini bile yazıyordu ki, inanılması gerçekten zordur. Bunun yazılması da, sembolik olarak, Orta Çağ'ı düşündürmektedir; çünkü, böyle tiplerin, etkinlikleri ve akıl dışı destekleri, eğer bulvar romanlarını ve tarih filmlerini ciddiye alabilirsek, sadece duvarlar arasındadır ve sadece Orta Çağ'da mümkündür.

---

* Marc Bloch, *La Societé Féodale,* Paris,1939-1994, p.209. Dr. Kılıçbay, "adamı olmak" olarak çeviriyor ki yerindedir.

Milliyet, 15 Eylül 2002

Biz, Türk Başbakanı Ecevit'in, oğul H.Ö.'ye, büyük bir şefkat ile dolu olduğunu biliyorduk, çünkü bakışı, sevgi ve güven saçıyordu ve Oğul da her zaman yanında hizmete hazır duruyordu, hiç konuşmamakla birlikte, Efendi'nin her tökezleyerek düşecek olduğu zamanda, beşuş bir çehre ile, kolundan tutabiliyordu; bu ayrıntıya yer vermem, tekerrür eden sahnelerin Orta Çağ'a ait olmalarından ileri gelmektedir. Bu durum, vasalaj ilişkisi sona erinceye kadar

sürmüştür; son, başlangıçtan daha öğretici olmuştur, buna bilim cephesinden seviniyorum ve kısaca yazmak istiyorum.

Burada gazetelerden bazı coupure'leri belge olarak sunmak zorunluluğu var, böylesine teori yönelişli bir çalışmamda, bu tür eklerden uzak durmayı planlıyordum; fakat ne yazık, hem burada adı geçen zevat, henüz değilse bile, hızla unutulmaya mahkumdur ve hem de toplum belleksizliğe alıştırılmıştır, bu zamana karşı ilgisiz olmaya yakın bir durumdur ki yine Orta Çağ çizgileri arasında yer almaktadır, bu nedenle, kaçınılmaz olmaktadır. Belgeler, günün tanıkları tanınmış gazeteciler ile doğrudan doğruya Türk Başbakanı Ecevit'e ait bulunmaktadır; bunlarda, "komplo" veya "ihanet" veya "kandırma" en çok geçen sözcükler arasındadır.* Bütün bunlar ve Efendi ile Oğul arasındaki vasalaj ilişkisini kıran gelişmeler de, B. Ecevit Başkanlığındaki üçlü koalisyon hükümetini sona erdirmeye yönelik savaşın parçalarıydı; Washington, Financial Times içinde dünya basınının bir bölümü, Türk oligarşisi ve kontrolundaki matbuat ve televizyonlar ile bazı işaretlere bakılacak olursa, yüksek bürokrasi, en azından Ecevit'i, kendi vasallarının birisiyle değiştirmek ve olmazsa hükümeti devirerek yeni seçime gitmek istiyordu. Hükümet başkanı olarak kalmakta ısrar eden Türk Başbakanı Ecevit'e karşı, görülmemiş, her türlü ahlaki normlarla çelişen, zaman zaman insanlık ve terbiye dışı bir yıpratma kampanyası açılmıştı; bu kampanya da Orta Çağ ahlaksızlığını hatırlatıyordu. Savaş'ın ilk aşaması, Orta Çağ saray darbelerine uygundur.

Burada Orta Çağ'ın "adamı olmak" düzeninin bir temel yasasını hatırlamak yerindedir; Efendi'ye saldırı olduğu zaman, oğul veya vasal, Efendi'nin yanında savaşa girmeye mecburdur, buna işaret etmiştim. Fakat ne yazık, Oğul H.Ö., bir türlü yardıma gelmemiştir; bunun üzerine, yine Orta Çağ'ın denenmiş kurallarına uygun olarak, Efendi, adamlarından birisi vasıtasıyla**, vasalaj koşullarını hatırlatmıştı, bunu H.Ö'nün, Efendi'yi ziyareti izliyordu, usul budur. H.Ö, Efendi'nin yanında cephe tutmak yerine adamı olmaktan çıkmayı seçiyordu; Orta Çağ'da buna "ihanet" denilmektedir, şimdi demiyoruz. Dante'ye göre cehennemlik'ti, artık Cehennem'in dokuz kat dibinde, çukur'da, yeri ayrılmıştır; Dante'de okuyabiliyoruz.

---

* Gazeteciler, Radikal ve Hürriyet büro şefleri, M.Yetkin ve S. Ergin, bunlardan ikincisi, bu bunalım sırasında ve zaman zaman gazeteci kapasitesini aşan etkinlikte roller de oynuyordu; Başbakan Ecevit ise, belgeye yansıttığı bilgilerle, "komplo" içinde, mahcup bir biçimde, Washington'un parmağına da işaret etmektedir. Burada, Türk Başbakanı Ecevit'i, ülke aleyhine bir komployu davet ile başlatan, böylece, kendisini korumaya çalışan bir Efendi kimliğiyle görüyoruz.

** Dsp Grup Başkan Halıcı, bütün televizyon kanallarıyla yayılan bir çağrı ile H.Ö'yü, Ecevit'in yanında saf tutmaya çağırmıştı.

Özkan'a suçlama

Koynumuzda hain besledik

DSP'de kalan milletvekilleriyle sık sık buluşan Rahşan Ecevit, "Bizi genel merkeze sokmuyordunuz, ne oldu" sitemleri üzerine, bunun Hüsamettin Özkan'dan kaynaklandığını ima etti ve geçmişteki "sağ kolları" için "Koynumuzda hain beslemişiz" ifadesini kullandı.

DSP Genel Başkan Yardımcısı Rahşan Ecevit'in, bir zamanlar 'sağ kolları' olan şimdi ise DSP'den ayrılanların oluşturduğu "Yeni Oluşum"un öncülerinden Hüsamettin Özkan için "Koynumuzda hain beslemişiz' dediği öğrenildi.

Hüsamettin Özkan

Genel Merkez'de DSP'de kalan milletvekilleriyle sık sık buluşan Rahşan Ecevit'e bir milletvekili sohbet sırasında "Bizi genel merkeze almıyordunuz, sizin le görüşemiyorduk, bakın şimdi ne oldu?" diye sitem etti. Bu sözlerden etkilenen Rahşan Ecevit de, "Ben size genel merkeze gelmeyin, yasak dedim mi?, benden böyle bir söz duydunuz mu?" diye karşılık verdi.

Kendisinin hiçbir zaman böyle bir yasak koymadığını savunan Rahşan Hanım, "Milletvekillerinin Genel Merkez'e girişi yasak değildi, niye böyle bir yasak koyalım ki? Ama bazıları sanki milletvekillerine böyle bir yasak varmış gibi duyurdu. Sizinle bizim diyaloğumuzu engelledi" diyerek ismini vermeden Hüsamettin Özkan'ı suçladı. Rahşan Ecevit, son günlerde DSP Grup Başkanvekili Emrehan Halıcı ile birlikte çalışması yüzünden yaşanan bir olayı da anlattı. Rahşan Ecevit, "Özkan, Ecevit'e yönelik saldırılara karşılık vermiyor" diyerek Özkan'ın DSP'den uzaklaştırılması sürecini başlatan Emrehan Halıcı'nın Özkan tarafından uyarıldığını öne sürdü.

Özkan'ın Halıcı'ya, "Sen genel merkeze çok sık gitmeye başladın, senin ayaklarını kırarım" dediği belirtilince, Rahşan Ecevit, "Oysa Emrehan Bey'i, son günlerde çalışma yapmak için buraya biz çağırıyorduk" dedi.

Bu arada Hüsamettin Özkan'ın şimdi sürekli Ecevitler'e saygı ve sevgi ifade ettiğini anımsatan bir DSP milletvekili, Hürriyet'e, "Her röportajda evinin duvarındaki Ecevitlerin resmini gösteriyor. Bu resim buradan hiç inmeyecek diyor. Acaba niye öyle konuşup duruyor. Çünkü yaptığı bazı şeylerin açıklanmasından korkuyor" yorumunu yaptı.

■ Şafak SEVİNÇ / ANKARA

Hürriyet, 15 Temmuz 2002

Hürriyet sordu Bülent Ecevit yanıtladı

Derviş'i çağırarak galiba hata ettim

Başbakan Bülent Ecevit, Kemal Derviş'in kendisine İsmail Cem'in başbakanlığını önermediğini, ancak rahatsızlığını hissettiğini söyledi. Ecevit, "Derviş'i Türkiye'ye çağırmakla hata etmiş olabilirim. Zaman zaman düşünüyorum da, keşke daha önce Masum Türker'i çağırsaydık" dedi.

YTP'nin altyapısı önceden hazırdı

Ergin: DSP'den kopmalar ve YTP'nin kurulması sizin Hüsamettin Özkan'ı Partiden dışlamanızla başladı. Siz bu hamleyi yapmasaydınız, belki bu süreç de başlamayacaktı...

■ Ne kadar gerçektir bilmiyorum ama, belli ki DSP üzerinde bir takım entrikalar yoğunlaşıyormuş. Bu entrikalar, bu oluşumlar nasıl yol aldı, ileride tarihçilere değerlendirecek.

Ergin: Siz Özkan'a dönük hamleyi yapmasaydınız belki bugün DSP yine 1. parti olacaktı. Bu yorumları nasıl karşılıyorsunuz?

■ Siz nasıl isterseniz yorumlayabilirsiniz...

Ekşi: Kamuoyunda düşünceleri fazla bilinmeyen bir parti ileri gelen ve bazı partililerin, örneğin 30-35 kişinin topluca bir partiyi terk ettiği örneğini daha önce hiç hatırlıyor musunuz?

■ Hayır. Çok garip şeyler, ancak önceden altyapısı hazırlanmış olursa olabilir. Ekşi: ABD, Ecevit'li bir hükümet varken Irak'a müdahalede bulunamam diye düşünmüş olabilir mi? Bu senaryolar dış kaynaklı olabilir mi?

DIŞ FAKTÖR VAR, AMA BUSH İŞİN İÇİNDE YOK

■ Bilemem. Benim ABD Yönetimi ile başta Başkan Bush olmak üzere karşılıklı dostluğa dayanan ilişkilerimiz var, böyle bir telkin içinde olacağına ihtimal vermiyorum ABD Yönetimi'nin. Kaldı ki, Irak konusunda ABD yönetimin içinde karşı düşünceler de var. Tabii bilemem, herhalde bana ve DSP'ye yönelen entrikalarda mutlaka bazı dış kaynaklar da olabilir, ama emin olmadan bir şey söylemek mümkün değil.

Ekşi: YTP'ye gidip de pişman olanlar var mı? Sayısı ne?

■ Pek cesaret vermedik. Sayı hakkında bir şey diyemem. Ama kapıyı açsaydık, zannediyorum büyük bir başvuru olurdu. Kapıyı açık bırakmadık. Çünkü artık seçim sürecine girilmişti.

Başbakan Ecevit, Başbakanlık Konutu'nda Hürriyet Başyazarı Oktay Ekşi, Ankara Temsilcisi Sedat Ergin, Temsilci Yardımcısı Muharrem Sarıkaya ve Başbakanlık muhabiri Şebnem Dikkat'in sorularını yanıtladı.

Sarıkaya: Mesut Yılmaz'ın aktardığına göre Kemal Derviş, sizin partinin başında kalmanızı, ancak İsmail Cem'in de başbakan olmasını önermiş. Derviş size böyle bir öneride bulundu mu?

■ Hayır, ama rahatsızlığı belliydi. Biraz bu konulara girmek istemiş gibi konuştu, ama ben susturdum. Siyasete girmesini doğru bulmadım.

YILMAZ'IN İLGİNÇ İSTEĞİ

Bu arada Mesut Yılmaz bir, iki hafta önce benim başbakanlıktan çekilmemi istedi. Ben 'Hayır, olmaz dedim. Ama Yılmaz politikacıdır, onun böyle girişimlerde bulunması doğaldır da, sırf ekonomiyi krizden çıkarmaya katkıda bulunsun diye göreve çağırdığımız bir arkadaşımızın bu kadar siyasetin içine girmesini ben yadırgadım.

Kemal Derviş

Ergin: Bütün olanlardan sonra Derviş'i Türkiye'ye çağırmakla hata ettiğinizi düşünüyor musunuz?

■ Olabilir tabii... Onu da düşünebilirim. Fakat dediğim gibi bir noktaya kadar kendilerinin katkısı çok yararlı oldu. Ama ondan sonra siyasete girmesini ve yerinde de durmuyordu devamlı dışarıya gidiyordu, işte konferanslar, şunlar, bunlar, onları yadırgadım...

Sarıkaya: Sürecin başka sorumluları?

■ Zaman zaman düşünüyorum da keşke daha önce Masum Türker'i çağırsaydık. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal koşullarını çok daha iyi götüren bir arkadaşımız. Keşke çok daha önce onu getirseydik bu göreve diye düşünüyorum.

Hürriyet, 1 Ekim 2002

Hürriyet, 8 Şubat 2003

Hürriyet, 1 Ekim 2002

Türk Başbakanı Ecevit ile Başbakan Yardımcısı H.Ö'nün bu son buluşması, Orta Çağ'da alıştığımız türden kanla sonuçlanmamışsa, bu, iki taraftan da çok zayıflamış olmalarındandır. Görüşme kısa sürmüştür; Ecevit, H.Ö'ye artık güveni kalmadığını bildirmiş ve H.Ö. de ayrıldığını ifade etmekle yetinmiştir, bu son derece barışçıl ayrılığın en önemli yanı, iki tarafın da, ayrılık

için bir gerekçe bulmak gereğini duymamış olmalarıdır. Modern zamanlarda çok şaşırtıcı olan böyle bir durum, Orta Çağ'da çok normaldir; çünkü Efendi ile Oğul'u birbirine bağlayan sadece ve sadece, birisinin koruyuculuğu ve diğerinin de yanında savaş dahil hizmeti kabul etmesidir ve vasalaj ilişkisini sürdüren ise sadakat ile timar'ın devamlılığıydı. Burada, ahlak ve mantığa, liyakat ile gerekçeye yer yoktur; görmüş oluyoruz.

Ayrılma gerekçesi yok, ama, zamanın gazetelerine baktığımızda, modern zamanda çok garip ve hatta anlaşılmaz görünebilecek bir ayrıntı saptayabiliyoruz; ayrılma ile birlikte H.Ö., Efendisi'ne eski ve küçük bir çanta vermektedir, haberler buna işaret ediyordu. Bazı rivayetlerde, bu eski çantada, Efendi'nin çok da önemli olmayan bir-iki dairesinin tapusu vardı ve bunu Oğul'a vermişti; H.Ö. bunu iade ediyordu. Çağdaş zamanda bu haber çok şaşırtıcıdır, çünkü, bir başbakanın, hiçbir akrabalık ilişkisi olmayan bir başbakan yardımcısına, bir-iki dairesinin tapusunu veya varsa bir-iki mektubunu içeren eski çantayı vermesini düşünemeyiz ve anlayamayız, çünkü hem başbakanlığın başbakana ait ve hem de her bankanın müşterilerine tahsis edebildiği pek güvenilir kasaları bulunmaktadır. Hal böyleyken, bu tapu ve mektupları içeren eski çantanın H.Ö.'ye verilmesi bir muamma izlenimini vermektedir; bugün için böyle olmakla birlikte, bir an için Orta Çağ'da yaşadığımızı düşünürsek, muamma çözme zahmetinden kurtulabiliriz, çünkü, çok normal, "mantıklı" ve hatta zorunludur. Bu, Efendi'nin Oğul'a güveninin varlığı ve sürdüğünün sembolik kanıtıdır; "adamı olmak" düzeninin başlayabilmesi için, elini avucunun içine almak veya Efendi ile Oğul'un dudak dudağa öpüşmeleri türünden bir ayin veya işaret gerekiyordu, burada eski bir çantanın değiş-tokuş edilmesiyle yetinmişler, bunu, anlıyoruz. H.Ö., içinde bir-iki tapu bulunan bu eski çantayı, Ecevit'in adamı olmaktan çıktığını deklare ederken iade ederek, hem yasalara bağlılığı ve hem de dürüstlüğü göstermiş olmaktadır; öyleyse, verdiğim bu bilgiler sayesinde, insanlarımızın, Orta Çağ yasalarına bu bağlılıkları karşısında yine de sevinebilir ve her türlü ihaneti unutabiliriz.

Yılmaz, Ecevit'e ihanet etti mi?

Sedat ERGİN

ANKARA'DAN

BAŞBAKAN Bülent Ecevit geride bıraktığımız yaz aylarında sağlık sorunlarıyla boğuşurken ANAP Lideri Mesut Yılmaz, kendisini yerinden etmeye dönük bir komplonun içinde yer aldı mı?

Hürriyet yazarlarının geçen Çarşamba günü ANAP Lideri Yılmaz'a yaptıkları ziyaretin en kritik sorularından biri buydu?

Yılmaz, siyaseti çevrelerde yaygın bir şekilde kendisine atfedilen bu komplo iddiasına ne karşılık verdi?

"Bakın çok açık söyleyeceğim" diye söze girdi Yılmaz ve ekledi:

"Kurumsal, partisel hiçbir temas olmadı. Ama dostlarla fikir jimnastiği yaparken, kulağımıza şöyle senaryolar geldi: Ecevit'in sağlık durumu o kadar kritik durumda ki, bu sürpriz yapacak, parti kongresini toplayacak, yerine birini tayin edecek..."

Yılmaz'a göre, Ecevit'in bu yönde bir adım atması, kaçınılmaz olarak hükümetin devamı için bazı uzlaşma formüllerini zorunlu kılacaktı.

HÜKÜMET EGZERSİZLERİ YAPTIĞIM DOĞRU

ANAP lideri, şöyle dedi:

"Bu takdirde hükümetin devam edebilmesine dönük devam edebilmesine dönük formüller üzerinde zaman zaman egzersiz yaptık. Ama, hiçbir zaman Ecevit'i ikame edecek bir arayış içinde olmadım."

Yılmaz, tam bu noktada projektörleri 4 Temmuz tarihinde düzenlenen ve Kemal Derviş'in herkesin önünde Ecevit'e "Yeni bir siyasi senaryo lazım. Bugünkü belirsizliğin nedeni Sayın Başbakan'ın sağlık sorunlarıdır" değil liderler zirvesine çevirerek, şu ayrıntıyı anlatıyor:

"Derviş'in Bahçeli'yi çok sinirlendiren bu senaryosu gündeme geldiği zaman, ben sırf Ecevit'i zor durumdan kurtarmak için 'Doktorlar bu konuda Ecevit'in sağlık durumu yerindedir diye kamuoyunu tatmin eden bir açıklama yapsınlar' dedim. Ancak MHP bunu tersine kullandı, MHP dedi ki, Yılmaz Başbakan'dan sağlık raporu istiyor."

ECEVİT ÖZKAN'A YETKİ DEVRETMELİYDİ

Bütün bu arayışlar sırasında Yılmaz'ın gerçek niyeti neydi?

Yılmaz, "Benim gerçek niyetim, sağlık durumu engel değilse, Başbakan'ın görevine devam etmesi, ama sağlığının yarattığı handikapların da telafi edilmesiydi" diye yanıtladı.

ANAP lideri, bu noktada sohbetin en önemli açıklamasını yaptı:

"Ben burada Hüsamettin Özkan'ın daha ön plana çıkmasını, Başbakan'ın bazı yetkilerin ona devretmesini düşündüm. İşlerin aksayacak noktaya gelmemesini istedim."

ECEVİT'LE OLMAYACAK NOKTASINA GELMİŞTİM

Yılmaz, o sıkıntılı günlerde Ecevit'in artık görevin hiçbir şekilde sürdüremeyeceği gibi bir düşünceye kapılmış mıydı?

Yılmaz, "zaman zaman ben de tedbir alınmazsa görevimi sürdüremez noktasına geldim" diyerek, bu kanaate vardığını gizlemedi.

ANAP liderine göre, MHP bütün bu gelişmeleri yanlış değerlendirerek, kendilerinin hükümetten dışlanacağı gibi bir yanılgıya düşmüş ve "Erkeklik bende kalsın, seçime hükümette gideyim" diyerek 3 Kasım önerisini ortaya atmıştı.

DERVİŞ, BAYKAL'LA DANIŞIKLI OYNADI

Peki siyasi gelişmelerin akışında belirleyici bir rol oynayan Kemal Derviş'in oyun planı neydi?

Yılmaz, Derviş'in rolünü şöyle anlattı:

"Derviş'le ben üç kez ikili konuştum. Onun dile getirdiği, Ecevit'in partinin başında kalmakla birlikte gönüllü olarak başbakanlığı İsmail Cem'e bırakmasıydı. Dış ekonomik çevrelerin Cem'in başbakanlığını olumlu karşılayacaklarını, Başbakan'ın sağlığı nedeniyle beliren güven sorununun gideriletceğini, böylelikle hükümetin de devam edebileceğin düşünüyordu."

ANAP lideri, bu noktada Derviş'in hükümet içindeki hamlelerinde CHP adına hareket ettiği imasını kayda geçirdi:

"YTP'deki arkadaşların yorumu, Derviş'in daha hükümet içindeyken, CHP ile danışıklı olarak bu planı uyguladığıdır. Hatta Baykal'ın YTP'ye gelin çağrısının bile birlikte kararlaştırılan tamamen göstermelik. Derviş'e mazeret yaratmaya dönük bir manevra olduğunu düşünüyorlar. Doğrusu ben de ona yakın düşünüyorum."

KOMPLOYA KARŞI KOMPLO

Sohbetin özeti:

Yılmaz, kendisine atfedilen komplo iddialarını reddederken, üst kapalı ifadelerle Derviş'in CHP adına hareket ederek hükümetin çözülmesine giden bir planı uygulamaya koyduğu yolunda bir başka komplo teorisi ortaya atıyor.

Hürriyet, 29 Eylül 2002

Cem: Sözünde durmadı

YTP Genel Başkanı Cem, kendilerine katılmaktan vazgeçen Derviş'e yanıt verdi: Sözünde durmayan ve duramayanların Türkiye'ye yapacakları her söz, söyleyecekleri her şey boştur

ANKARA - YTP lideri İsmail Cem, bir-likte yola çıktıkları halde YTP'ye katılmayacağını' açıklayan Kemal Derviş'i sözünde durmamakla suçladı. Siyasette en önemli getirmek istediğimiz yeni anlayış, yapıcı ve bütünleştirici. Dolayısıyla başkalarının tutulmamış sözlerini ve haksız yakıştırmalarını sürekli bir gündem konusuna dönüştürmek istediğimiz yeni anlayış, yapıcı ve bütünleştirici. Dolayısıyla başkalarının tutulmamış sözlerini ve haksız yakıştırmalarını sürekli bir gündem konusuna dönüştürmek

Bedel ödemedik: Kendi değişiyle, siyaseti ve bazı şeyleri bilmeyenlerin, insanları ve hareketleri yeterince anlamamaların doğalını Türkiye ve demokrasi uğruna, insanlarla beraberlikler kuracağını hep

Radikal, 17 Ağustos 2002

YENİ FEODALİTE* Mİ?

Adı ne olursa olsun, "ikinci" veya "yeni" bir Orta Çağ hipotezini, Batı düşüncesi ve sosyal biliminin kabul etmesi imkânsızdır; Kuhn, bize, paradigmaların ne kadar tutucu ve dolayısıyla savunmacı olduğunu hatırlatmış durumdadır. Bilimde de, devrime yönelen bir iç savaş olmadan, yeni düşüncenin kabulünü bilmiyoruz; doğrudur, bilimsel intiharı düşünemeyiz.

Kuşkusuz, Batı düşüncesi, marksizmin, ilerleme motorlu, doğrusal gelişme çizgisini kabul etmiyor; bununla birlikte, etkisi ve hegemonyası atmdadır. Batı düşüncesinin, Soğuk Savaş yıllarında, marksist doğrusal gelişme çizgisine karşı çıkarabildiği en çok destekli ve "non-communist manifesto" yaftasıyle en iddialı şeması da, marksist modelden çok fazla uzaklaşamıyordu; W.W. Rostow da, "take-off" türünden ilk bakışta çekici bazı yeniliklerle süslediği "aşamalar" şemasında yine bir doğrusal gelişme çizgisini kabul ediyordu, fakat, komünizm yerine mülkiyette olmasa bile tüketimde demokratize olmuş, rasyonel bir toplum geleceği resmediyordu, bu da herhalde ilerleme demektir.

---

* Bu deyişi, Proudhon'dan ödünç alıyorum. "La nouvelle féodalté" demektedir; kapitalizme karşı mücadele ederken, "yeni feodalite" oluşumundan söz etmesi ve bunun şimdiye kadar hiç not edilmemesi şaşırtıcıdır.

P.J Proudhon, *De la Justice dans la Revolution et Dans l'Eglise,* oeuvres completes de P.J. Proudhon, Paris, 1930. P.261

Proudhon, sol çevrelerde, çalışmalarından daha çok "Sefaletin Felsefesi" adlı kitabına, K. Marx'ın yazdığı, "Felsefenin Sefaleti" adlı reddiye dolayısıyla tanınmaktadır. Marx bir mektubunda, 1844 tarihinde Paris'e gittiğinde Proudhon ile tanıştığını, "in the course of lenghty debates often lasting ali nights", sabahlara kadar süren tartışmalar yaptığını yazıyor ve bir başka mektubunda da, Proudhon'un sosyalist duyarlılıktan tiksindiğine işaretle buna katıldığını ekliyordu; her ikisi de kapitalizmi reddediyorlardı. Öyle anlaşılıyor, Marx, kapitalizme yönelik her eleştirisinin eninde sonunda sosyalizmi yaklaştırdığına inanıyor ve dolayısıyla kapitalizmde yakaladığı "ilerleme" dinamiğini abartıyordu. Proudhon ise, sosyalizme ulaşmayan eleştiriler de saptayabiliyordu; nouvelle feodalte'yi de bunlardan birisi sayabiliriz.

K.Marx-F.Engels, *Selected Correspondence,* pp, 144 ve 38

Ayrıca Soğuk Savaş'ın bir başka icatı olan "convergence", iki düzenin yakınlaşması, kuramına da uygun düşmektedir ki bunu da, marksist dairenin içinde kalındığının bir başka göstergesi kabul edebiliriz.

Bir; Orta Çağ düşüncesi, demokratize olmuş tüketim toplumundan da çok uzaktır; burada söz konusu olan insanın tanımlarından ve Berdyaev'de okuduğumuz bir sözcükle, insanın daha sonraki çağlarda kazandığı kendi içinde eklemlenmesinden, articulation, kopmasıdır. Öte yandan bu hipotez marksizm içinde hazmı zor bir öneri olmaktadır; ilkel toplum, feodalite, kapitalizm arkasından sosyalizm derken, Orta Çağ'a dönüş, marksizm için şaşırtıcıdır, artık telaffuz etmek zorundayız. Öyleyse, böyle bir öneri, marksizme, sorular ve sorunlar yaratmak zorundadır; bunu formüle edebiliyoruz, bir sorunlar düğümü var, yalnız, bunu kapitalist restorasyonun yarattığı düğümden daha vahim sayamayız. Marksizm henüz, kapitalist restorasyonun, burada bu sözcüğün uygunluğundan kuşku duyuyorum, çünkü, buna kapitalizme dönüş derken bir hafiflik var, eğer corporatist cumhur'a irtica etmek söz konusu değilse, yeni feodalite'ye razı olabiliriz, yarattığı sorunları kabul etmekten uzaktır; bu durumda da, Orta Çağ'ı, sosyalist olamayan veya sosyalizmi sürdüremeyen gelişmiş ve büyümüş-şirketleşmiş toplumların bir hali ve bir çukura düşüşü olarak algılayabiliriz. Bu algılama, tartışma planındadır. Yalnız yine de, kolay olmamakla birlikte, marksist sisteme telif imkânını içermektedir.

Yakın zamanlarda, bundan önceki yüzyılın son dörtte birini içine alan ve bu güne kadar uzanan tarih kesitini "yakın" saymak yerindedir, yeni bir "orta çağ" kategorisinden ilk kez benim kitaplarımda söz edilmiş olduğunu kabul etmek durumundayız. "Quo Vadimus" adlı çalışmamda ayrı bir bölüm var; bu çalışmam, bir yanda, polemikçi anlatım ile aydınlatmacı* bilimsellik, diğer yanda da, didaktik kaygılar ile teoriye yöneliş arasında tereddütlü olsa da, belki "şaşkın" sözcüğü daha uygundur, bugünün dünyasında yok olan ve Orta Çağ'da var olan çizgileri çok doğru olarak saptayarak, böyle bir başlangıcı hak etmiş olmaktadır.

---

* Marx'ın Weydemer'e, diğeri kadar ünlenmemiş bir diğer mektubundan, bir polemiğin hem kaba ve hem de ince olması gereğine işaret ile anlatımda "iyi" bir polemiği tavsiye ettiğini okuyoruz: "Your article against Heinzen, which Engels sent me too late, is very good, both coarse and fine- a combination which should be found in any polemic worty of the name."
K. Marx-F. Engels, *Selected Correspondence,* p.62
Diğer yandan, K. Marx, bilimde, temel atılmadan önce üst katların kurulabileceğine işaret ediyor ki, "Orta Çağ" alanındaki kurgularımı şimdilik üst katların inşaı olarak öneriyorum: "Science, unlike other architects, builds not only castles in the air, but may construct separate habitable storeys of the building before laying the foundation stone."
K. Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy,* 1859-1981, Moscow, p.57

Bundan yirmi yıl kadar önce yayınlanan bu çalışmamda, "yirminci yüzyılın orta çağı" ayrı bir bölüm başlığıdır; buradan bir yüz yıl içinde bir orta çağ'dan söz edildiğini anlıyoruz; fakat daha sonra bu "ikinci" orta çağ, zamandan koparılmaktadır, çünkü,"orta çağ zamansızdır" ifadesini okuyoruz.* Bu metinde, Orta Çağ, bir ülke düzleminde değil, dünya olgusu olarak ele alınıyor ve önerilmektedir; başlıca çizgileri dünyadan çıkarılmıştır. Bu benim, Türkiye'yi dünya ve dünyayı Türkiye ile tarif etme tutkum ile tutarlıdır;** Türkiye için çıkardığım doğruları, hep dünya'nın doğruları sayıyorum.

İlk olarak şu tespiti buluyoruz: "Orta Çağ, Arap dünyasıdır. Şimdi dünya arabesque çizgileri yaşıyor. Orta Çağ'da imalat var; üstelik uluslararası ticarete konu olan imalat sanayii var. Grand Industry, yünlü dokuma sanayii, orta çağın önemli etkinliklerinden birisi; fakat, bütün bunlara karşın, orta çağ, tüccar dönemidir" Bu tespiti, ilişkili bir yargı izlemektedir; "tüccar şimdi de ön plana geliyor" ibaresini buluyoruz.

Sanayicinin geri plana çekilerek, yerini, Orta Çağ'ın tüccar veya bezirganlarına ve buradan da borsacı veya tefecilere bırakması, bir çağı belirlemek için yeterli olmasa da, mutlaka düşünmeye ve sormaya yönelticidir. Sanayi, herhalde ve öncelikle strüktür demektir ve üretimde, bakışta, yapısallık ve bu anlamda katılık anlamındadır; köşeli ve şekilli, buna "modernite" de diyoruz. Bu açıklıktan baktığımızda, Kandinsky'in, Picasso'nun resimlerine "modern" demek, herhalde çok çok gecikmiş bir adlandırma olmalıdır; öyleyse post-modernizm de, Orta Çağ'a dönüş kervanı içinde bir yerdedir.

Bu "1985 yazımı", ikinci çizgi olarak, "din egemendir" demektedir. İlk yazımda, Orta Çağ'da dünya, "parçalı ve birbirinden kopuk adacıklardan oluşan yeryüzü" olarak tasvir ediliyordu; din birliği kurmaya ve yakın zamanların terminolojisiyle globalist rolü üstlenmeye çalışıyordu, iki din ve kaçınılmaz olarak çatışma olduğunu biliyoruz. "Şimdi yine iki merkez var; islamik merkez tekrar Güney Arabya'ya taşınmış görünüyor ve Papalık ise, Washington'a nakledilmiştir", tüccar ile birlikte dinselliğin ön plana çıkışı Orta Çağ işaretleridir.

Aklımızla görüyoruz, H.Ö. hiçbir zaman bir istisna sayılmamalıdır, istisna sadece tersidir, eğer iki bin yılın geride bırakıldığı bir tarih kesitinde,

---

* "Bir çağ, bir çok yüzyıldan meydana geliyor; bu ilk okullarda öğretiliyor. Ancak yine de sorulabilir: Yüzyıl mı, yoksa çağ mı daha uzun? Bu soruyu şöyle cevaplandırmak mümkündür; orta çağ zamansızdır."

Y. Küçük, *Quo Vadimus-Nereye Gidiyoruz?,* İstanbul, 1985, s.309

** Sadece Türkçe yazıyorum, bu Türkçe yazmayı dünya için yazma ve Türkiye'de tanınmayı dünyada tanınma saymam nedeniyledir.

yönetimde yalnızca, dilsiz ve yeteneksizleri, aklı ya olmayan ya da kullanmayanları, ikisi aynı anlamdadır, görüyorsam, aklımda Orta Çağ olmasındadır; dünyaya ve tekeliyet'e böyle bir hipotezle yaklaşıyordum. İlginç, daha 1909 yılında, "Rus kapitalizmi genç, ama tembeldi, gelişmesi köstekleniyordu, bu durumda, öylesine olgun beyinlere gereksinimi yoktu" diyen Maksim Gorki de, şimdi daha iyi anlıyoruz, böyle görüyor ve yaklaşıyordu. Öte yandan, artık gördüklerimizi daha soyut formüle edebilecek kadar gözlemimiz var; eğer kapitalizmde kapitalistler politikacıları vasıtasıyla yönetiyor ve eğer tekeliyette, oligarklar yönetimi ellerine aldılarsa, yönetimde görünenlerin aklı ve dili olmaması isabetlidir. Çünkü, doğa ve toplum, redoundant, fuzuli, olanı kabul etmeme eğilimindedir. Bu düşüncelerim, "1985 Yazımı" ile ilk formülasyonlarından birisini bulmaktadır, "Orta Çağ tarihçileri pek şaşırırlar, Orta Çağ bir yeteneksizler yönetimidir"; o zamana ait formülasyon budur. Aynı formülasyon şöyle devam ediyor, "tarihçiler, Orta Çağ'da yönetime gelmiş kişilerin yeteneksizliği, ikiyüzlülüğü, aptallığı nedeniyle pek şaşırırlar"; bu tespitler, buraya aldığım gazete coupure'lerindeki nitelemeleri anlamaya yardımcıdırlar, geçmiş bugüne ışık tutarken, bugün de geçmişi aydınlatmaktadır, bunu, çıkarabiliyoruz.

Belki de çok yakın zamanlarda, nicel birikim nitel işaretlere dönüşmüştür, köşesizlik ve şekilsizlik, çok genel olarak "post-modernizm" bu anlamdadır, kendisini en çok, kullanılmayan dilde göstermektedir; Fransız Aydınlama Çağı'nın insan anlayışının tam zıttı olan bir türle karşılaşıyoruz. Bu türün, kendisine güvenmesi ve saygı duyması zor görünmektedir; halbuki çağdaş insanı, kendisine saygısı olan yaratık olarak tarif etmek isabetlidir. Bu çok üzünç veren bir saptama olabilir, fakat kim için; tekeliyette, kütlenin, kendine güven ve saygısı olmaması esastır. Halk'ın, Fransız aydınlanmacı ve devrimcilerine borçlu olduğumuz bir sözcükle, yuttaş'ın, sürü'ye dönüştüğü çağdır.

İzleyen paragraf bu anlayışa açıklık getirmeye çalışıyordu, bunu çıkarabiliyoruz ve bu nedenle aktarmak istiyorum: "Parçalı, taşralı, kentlerin tekrar köye çevrildiği, 'inanıyorum, öyleyse doğrudur' ilkesinin yönetim dogması olduğu bir dönemde yönetebilmek için yeteneksiz olmak gerekiyor. İnsanın yeteneklerini silmeyi başaran bir çağda, yetenekli insanların yönetimi mümkün mü?" Demek ki, dünyanın teknolojik açıdan en ileri ve ayrıca en gelişmiş bir ekonomisinde, Reagan veya şimdiki Bush türünden insanların devlet başkanı olmaları, başlı başına bilim-dışı bir olgudur* ve sadece Orta Çağ hipote-

* "Dünya Orta Çağı'nı yaşıyor. Orta Çağ, saman lezzeti veren, kendini tekrarlayan eylemler dönemidir; saman lezzeti veren, kendisini tekrarlayan eylemler, insan beynini samanlaştırırlar." Y.Küçük, ibid. s.311

zinde ve bir ölçüde anlaşılabilir olabilmektedir. Belki de, "feodalite" postülasyonu, bugünün yönetenlerini anlamada, "kapitalizm" şemasından daha çok açıklayıcı ve yardımcı olabilmektedir.

Son aktarma şudur: "Orta Çağ, antik kentleri yıktı. Orta Çağ, antik kültür ve bilimi gömdü. Orta Çağ, antik kültür ve bilim taşıyan aydınları gömdü. Orta Çağ'a geçmek için yıkmak gerekiyordu." Hiç kuşku yok, benim Orta Çağ hipotezimin formülasyonu, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından öncedir, gerçi, yıkılışın önlenemez niteliği belki de Ortodoks taraftarlarının bile gönlüne olmasa da aklına yerleşmeye başlamıştı, sezgisel bir rolü olabilir; fakat, sosyalizmle hiçbir duygusal bağlantısı olmayan, belki sosyalizm karşıtı sayılabilen, Fransız düşünür A. Mine ise yeni bir Orta Çağ'ın gelişinde bu yıkıma önemli bir rol vermektedir.

Başka sözcük bulamıyorum, "düşünür" demek zorundayım, başka sözcükleri layık görenler de var, belki de Fransa'nın en ciddi haftalıklarından birisi olan, tartışmasız çok etkili diyebiliriz, mizah dergisi Le Canard Enchaine, A. Mine için, "le dandy de la penseee mondiale" nitelemesini uygun bulmaktadır; sol-entelektüel haftalık Le Nouvel Observateur ise, Minc'in her zaman, "güçlü doğrular ile çılgın kestirimlerin neşeli bir karışımını" yaptığını yazıyordu,* bu işaretleri, Minc'in hep ilgi çektiği ve ne yazık, pek ciddiye alınmadığı yollu anlayabiliriz. Gerçekten de, 1993 ürünü, "Le Nouveau Moyen Age" adlı çalışmasının da yayınlandığı bir zamanda bir heyecan yaratmakla birlikte kısa bir zaman içinde, önemli bir iz bırakmadan unutulduğunu biliyoruz.

Heyecan yaratmış olmasını "kaçınılmaz" sözcüğüyle niteleyebiliyorum, unutulması ise, zorunlu'dur; çünkü, aklın, hoş olmayanı ve rahatsız edeni sildiği bir çağda yaşıyoruz. A. Mine, "une nouvelle maniere d'etre semble, depuis la chute du communisme, s'imposer" diyordu;** komünizmin yıkılmasından itibaren bir yeni var olma biçimin kendisini dayattığı sözü, eğer söyleyen en azından bir komünizm karşıtı ise, mutlaka unutulmaya mahkumdur. Medievalistler, kendilerini ve mesleklerini korumak için habersiz görünmek veya reddetmek, tüm üniversitelerde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasını son derece regresif bir aşamanın izlemekte olduğu iddiasını, kendi ideolojik dünyalarının yıkılışı ile özdeş tutmak zorundaydılar, dolayısıyla şaşırmıyoruz.

Böyle bir başlangıç ile Minc'ı önemsediğim izlenimini vermek istemiyorum; benim, Batı'nın düşünsel planda öncülük ve önemini yitirmiş olduğu

---

* *Le Canard Enchainé,* 1 Oct, 1997, p.8. "Dünya düşüncesinin züppesi" anlamındadır. J.Julliard, le Bonheur selon Mine, *Le Nouvelle Observateur,* 2-8 Oct., 1997

** Alain Minc, *Le Nouveau Moyen Age,* Gallimard, Paris, 1993, p.73

yollu kanımın bilindiğini sanıyorum. Kaldı ki, çok yakın zamanlarda böyle bir hipotezin ilk önce benim tarafımdan atıldığına işaret etmiş bulunuyorum, bu da nötr bir envanterdir; ayrıca buluşlar tarihi, birbirinden habersiz "eş-zamanlı buluşlar" ile süslüdür, eş-zamanlılık, teknoloji tarihinde, yüksek bir doğruluk endeksi sayılmaktadır. Bu bir yana, daha geriye gidildiğinde başkaları var ve ilerde değineceğim Minc de, ilham kaynağını, 1917 Ekim Devrimi'ne katılmış N. Berdyaev'e bağlamaktan geri kalmamaktadır.

Bizde de, benden önce, ayrı planda olsa da, "ortaçağlaşma" veya "ortaçağa dönüş" kategorilerinin telaffuz edildiğini saptayabiliyoruz. Savaş öncesi Alman düşüncesinden yararlanarak özgün analizlere yönelen Profesör S. Ülgener, "garpte Orta Çağ 13. ve 14. asırlardan beri iç ve dış karakteristikleriyle yavaş yavaş silinmeye yüz tutarken, şarkta, hususiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda kısa süren idari ve askeri yükseliş devri aşıldıktan sonra, yoluna eski hızıyla devam etmiş görünüyor" diyor ve devamla, "bu, bir bakıma, ortaçağın devamı, yahut araya giren fasıla hesaba katılmak istenirse, ortaçağa dönüş demektir" sözleriyle adını koyuyordu.* Demek, bilimsel akışın ana kanalları bir tartışmayı kabul etmemiş olsa da, doğrusal ilerleme şemasında kırılma denemeleri çıkmıştır, bunu, düşünce tarihi açısından ele alınması mümkün bir sorun olarak kaydedebiliyorum.

Kaldı ki, Minc'in prezentasyonu olmasa bile tespitleri önemlidir, Minc'in komünizmin yıkılışına değinmesi sembolik olmaktan uzak görünmektedir; Saint-Petersbourg, eski Leningrad, belediye başkanından, Nizni-Novgorod valisinden, bir kombinanın yeni sahibinden ve benzerlerinden söz ediyor, bir saray darbesi veya bilek gücü ya da fırsatların yardımıyla, buraya geldiklerine veya tekel sahibi olduklarına, se sont imposes au hasard d'un complot de palais, a la force du poignet, par un concours de cireontances, işaret etmektedir. Bu işareti önemli yapan hemen izleyen şu sorudur: "Le duc d'Aquitaine ou le comte de Provence se conduisaient-ils differemment vis-a-vis de roi de France?" Böylece, yeni Rusya'daki belediye başkanı, vali veya oligark'ın, Rusya'nın devlet veya hükümet başkanı karşısındaki tutumuyla, Orta Çağ Fransa'sında belli başlı feodallerin Fransa Kralı ile ilişkileri arasında paralellik kurulmasına çalışılmaktadır. Demek, Mine de, Proudhon'un işaretinden

---

* "Ve nihayet, ister çözülme, ister onun sonucu olarak geride kalış denilsin, bu değişmez alınyazısına bir çeşit ortaçağlaşma gözüyle bakmakta da sakınca yoktur. Temel değerleri ve kuruluşları ile bir ortaçağlaşma!"

"Bütün bu kıymetleri din gayretinden doğan mistik bir havanın çepeçevre kuşattığını düşünelim; işte ortaçağ!»

S.F.Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası,* İst., 1951-1991, s.23 ve 24

habersiz olmakla birlikte, "feodalite benzeri", semblant de feodalite, bir modele yönelmektedir.

A. Minc'in Yeni Orta Çağ'ın gelişini analiz eden çalışmasında dikkat çekici bir kavram, "zones grises", gri bölgeler kategorisi olmalıdır; sosyalizmin yıkılışı ve dolayısıyla Pazar'ın zaferi ile gri bölgelerin yükselişi, "la victoire du marche va de pair avec l'ascension des zones grises", eş zamanlıdır, bunu ileri sürüyor. Gri bölgeler'i şimdilik devlet ve hukuk egemenliğinin eridiği sektörler olarak anlayabiliriz ve buradan Minc'in Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile ilgili cümleciğini yeniden ele alıp devamını, kısaca aktarabiliriz, şöyledir: "Une nouvelle maniéere d'etre semble, depuis la chute du communisme, s'imposer. A quoi ressemble un marche şans Etat et şans norm de droit? A la jungle. Quelle organisation nait de la jungle? La mafia." Minc'e göre, devlet ve hukuk normlarından yoksun bir Pazar, sadece cangıl'a benzer ve buradan da kaçınılmaz olarak mafya doğar, bunlar gri bölgelere örnek oluşturmaktadırlar.

Devam ederken, Minc'de olmayan iki noktaya işaret etme gereğini duyuyorum; kendimizi, zaman zaman aşırı şematik ve bilgiç Alman felsefesinin karartan etkisinden kurtarabilirsek, modern mafyayı, embriyonik halde, devlet olarak algılayabiliriz. Her mafya, kendi içindekiler için bağlayıcı bir mukaveleye, emir veren bir reise ve her ikisinden kaynaklanan bir kanun'a sahiptir; hem içerde ve hem dışına karşı zor uygulayabiliyor, bunları devletleşmeye ciddi adımlar saymak durumundayız. Öte yandan feodal düzeni, bir yandan vasal ile lord ve diğer yandan lordlar ile kral arasında bir mukaveleler ve şato içinde ya da kapısında adaletin dağıtıldığı bir yönetim durumu sayarsak, bugün pek çok ülkede ayet türü tekrarlanan devletin küçülmesi iddiasının yalnızca safsata olduğunu kabul etmek zorunda kalırız; devletin küçülmesi yerine devletin dağıtılması, çok daha anlamlıdır.

Bir yandan mafya ve diğer yandan da feodal düzen, hiç kuşkusuz, "modern" devlet değiller; bununla birlikte, her ikisinde de, bu iki sözcüklü niteleme dolayısıyla, eksik olması gereken "modern" sözcüğüdür. Yalnız bir nokta var, devletin, "modern" sözcüğüyle birlikte çağrılması, yeni zamanların işi olmuştu; modern zamanlarla birlikte, devlet hem kendisi daha çok "düzen" kazanıyordu ve hem de bu düzen yayılıyordu, bu nedenle olabilir, Minc, belli bir nostalji ile, "depuis la Renaisance, Fordre ne cessait gagner" demektedir.* Halbuki şimdi "gri toplumlar" hep yeni mevzi kazanıyorlar; bu, Rönesans'tan beri "düzen", Fordre, hep kazanırken şimdi hep kaybetmekte olmasıyla aynı anlama gelmektedir. Düzen'in gerilemesi, hukukun egemen olduğu alanların

* A. Minc, *Nouveau Moyen Age,* op.cit., p.69

azalması ve gri toplumların çoğalması ile özdeştir.

Beş yüz yıllık gelişme nasıl özetlenebilir; Minc, bunu, bilinmeyen alanların kalmaması olarak cevaplandırmaktadır. Düzen sürekli ilerliyor ve girilmedik ve gözetlenmeyen nokta bile bırakmamaya yöneliyordu; sanki insanlık , Minc'in, "tout şerait connu et controle" dediği ve karabasan olarak anlattığı bir aşamaya hızla yaklaşıyordu; "1984 tradusait ce cauchmarla" sözleriyle de Orwell"in ünlü romanını,* anti-komünizmden daha çok bu karabasanın habercisi olarak anlıyordu. Fakat birden bire karabasan yok oldu; yerine cangıl geliyordu; Minc'in gördüğü budur. "Yeni silahlı birlikler, yeni talancılar, yeni 'terra ineognita', işte bunlar yeni Orta Çağ'ın unsurlarıdırlar ve hepsi hazırlar." Artık, yasak ile yasak olmayan, ahlaki ve ahlaksız, meşru güç ile illegal iktidar, resmi ile nim-resmi yan yanadır, iç içedir; ne beyaz ve ne siyah, sadece gri bir realite ve renk var. Devlet ise her yere uzanabilmek ve her yerde olmakla boşuna övünüyor; il est en recul, gerilemektedir. Ben devletin parçalandığı ve parsellendiği görüşünü ileri sürüyorum ki, Orta Çağ bilgilerimize çok uygun düşmektedir.

Minc, bu gri alan ve toplumların yayılmasını, le chomage de longu-e durée, uzun süreli işsizliğin varlığına bağlıyor; tartışmalıdır, çünkü böyle düşünürsek, devletin parsellenmesini, daha ileride terk etmek üzere geçici olarak kullanabileceğimiz tasvir ile, yeni feodalite'nin doğuşunu, inandırıcı olmayan bir biçimde, çok yakın zamanlarla sınırlamış oluruz, aslında, Hobson'un "imperialism" teşhisinden bu yana modern devletin çözülmeye başladığını analiz etmek daha isabetli görünmektedir. İlerde bunu gösterebilmeyi umuyorum, sosyalizmin başarılan karşısında büyük bir korkuya kapılan gelişmiş sanayilerin Refah Devleti'ne sığınması ve geri ülkelerin de Sovyet sanayileşmesinin cazibesine kapılarak devletçi sanayileşme yollarına meyletmeleri, modern devletin ömrünü uzatmış oluyordu, "Devlet" uzun bir Hint Yazı yaşamıştır. Bu nedenle biz de çözülmeyi göremiyorduk ve görüp de işaret edenleri, şimdi çok olduklarını fark ediyoruz, ihmal ediyorduk. Ancak bütün bunlar, artık gelişmiş sanayilerin kütlesel işsizliği kalıcı olarak yok edemeyeceklerinin belirgin olması, hiç kuşkusuz pek çok cepheden, Orta Çağ hipotezini güçlendirmektedir. Korku ve iğreti yaşamak, insanın günlük güvenini yitirmesi, kütlesel işsizlik ile bunun türevleri olan, her yerde sosyal güvenlik ve sendikal düzenlerin yıkılmasıyla çok yakından bağlantılıdır, bunları saptıyoruz.

Fransızların sida dedikleri, Amerikan İnglizcesi'nde aids, Orta Çağ'ın cüzzamının yerini mi alıyor; Orta Çağ'da cüzzamdan daha çok yaydığı kor-

* İlerdeki bir bölümde Orwell'i bir başka açıdan analiz etmeyi umuyorum.

ku önemliydi, bir korku'nun, reddin ve acımasızlığın adı idi ve şimdi, aids, korkudur. Daha doğrusu yerini, "Usame Bin Ladin" adlı yeni korku'ya bırakıncaya kadar, korkunun sembolü ve adıydı. Yirminci yüzyılın başından beri tekellerin egemen olduğu düzenler, tanımı gereği halktan uzaklaştıkları için, zamanla halkın olmadığı bir yönetimi sürdürebilmek veya aynı anlama gelmek üzere halkı yönetimden uzaklaştırabilmek üzere, korkuyu çok önemli bir politik araç olarak kullanıyorlardı; korku, kontrol edilebilen, bağımsız değil bağımlı bir politik araç idi. Yakın zamanda bu araç bağımsızlığını ilan etmiş ve kendisini yönetenleri de kontrolü altına almış durumdadır. "Korku fetişizmi" diyebilir miyiz; ilk duyuşta rahatsız edici bir etkisi var.

Türkiye'de, erteleme yasası ile tahliye olan cinayet hükümlüsü bir cinsel sapık karşısında, bütün matbuat ve televizyon kanallarının sergiledikleri histeri çok öğreticidir; bu tahliyenin neden olduğu ve her türlü ölçüyü aşan yazılı ve görüntülü çığlıkları, bir yasanın yanlış uygulanmasına tepki sayamayız. Çünkü, tahliye mahkeme kararı ile olmuştu ve basının, burada bir hukuk hatası bulabilecek kapasitede olmadığını biliyoruz; burada gördüğümüz, hapisten çıkanların Orta Çağ'da yarattığı korkunun eşidir. Bunu, cezalandırma ve kapalı tutmanın artık bir kefaret ödetme veya ıslah etme yolu olmaktan çıkarak korku ve kin realizasyonu sayılmasını, ilerde ayrıntı ile ele alacağım, bugün tekellerin mülkiyet ve daha çok kontrolunda Türk medyası, yolsuzluk nedeniyle hapsedilen oligarkların dışında, hapse girenlerin hiçbirisinin tahliyesini kabul edememektedir ve her tahliye büyük korku dalgalarına neden olmaktadır. Korku, çağdaş insanın tek ve en baskın hali olmuştur ve hatta bunun en üst derecesine ise Amerika Birleşik Devletleri'nde rastlıyoruz. Bir uçakta, Amerikan yolcuların, dilini anlamadıkları başka bir çift yolcuyu, gerilla sayarak, tutuklanmasını sağladıklarını biliyoruz. Sözü edilen ve erteleme yasasıyla tahliye edilen eski hükümlü de, bu kütlesel histeri sonrasında, ilgili mahkemelerin, kısa bir zaman öncesinde verdikleri tahliye kararının yanlış olduğuna hükmetmeleriyle, çok uzun yıllar için, yeniden kapatılmıştı;* buna,

---

* "Tekeliyet" çalışmamı, "teori" ve "pratik" olmak üzere iki kitap olarak planlıyor ve yazıyorum. Birinci kitapta, pratik kanıtları mümkün olduğu ölçüde sınırlı tutmak istediğime işaret etmiştim; yalnız, söylediklerimin hepsinin kanıtlarının bu ciltte yer alacağında kuşku olmamalıdır. Bu nedenle, okuyucularım, burada, sadece çözümlemeleri değerlendirmek durumundadırlar, bunun daha verimli olabileceğini düşünüyorum.

Öte yandan, daha önce değinilen, devletin parsellenmesi ve şimdiye kadar devlet işlevi sayılan fonksiyonların tekellere ve tekellere bağlı vakıf veya derneklere verilişinin, Türkiye'de kanıtları sanıldığından çoktur. Bir, 2002 Kasım ayına kadar görevde kalan Ecevit Hükümeti'nde Başbakan Yardımcılarından birisi olan M.Y., Şarık Tara adında bir oligarkın evinde en üst düzeyde hükümet toplantıları yapıyor ve buna, üst düzey kamu görevlileri de katılıyordu. İki, bu oligark Ş.Tara, dış ülkelere gönderilen resmi delegasyonlarda yer ve rol

belki "korkudan kurtulma" mekanizması adını verebiliriz.

A. Minc, yaşadığımız çağda, gelişmiş ülkelere korku'nun egemen olduğunu ve korku'nun yönetimi eline aldığını doğru tespit etmektedir; fakat kabul etmek gerekiyor, "korku", teorik değil pratiktir ve bu nedenle tespit de pratik olmak zorundadır. Bununla birlikte, Minc'in, korkunun hakim oluşu ile aklın gerilemesi arasında kurduğu ilişki özgün olmasa da önemlidir; Minc, Orta Çağ'ın, yalnızca düzenli yapıların yıkılması ve gri bölgelerin yayılmasıyla vücut kazandığını ileri sürmüyor, kuşkusuz bunlar var; bunlara ilaveten, aynı zamanda aklın gerilemesi ve zayıflaması ile özdeş olduğunu yazıyor, il s'identifie aussi au recul de la raison, demektedir. "Korku hakim olur olmaz", Minc'e göre, her türlü ekstremizm, dinsel, etnik ve politik aşırılık, kontrolü eline almaktadır; böyle bir durumda da aklın işlememesi veya kötü işlemesi, "la raison est naturellemnet malmenee", doğaldır. Özetle, korku varsa, akıl yok ve işlemez olmaktadır, yerini koyu bir dinsellik ve tarikatlar almaktadır; şimdi dünyada her yerde bunu görüyoruz ve Orta Çağ'a dönüşten söz etme zorunluluğunu duyuyoruz.

Daha önce işaret etmiştim, Alain Minc'ın, bazan "ikinci" ve çok zaman da "yeni" sıfatlarıyla anlattığı Orta Çağ çözümlemelerinde, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çözülüşü ayrı ve önemli bir yer tutmaktadır; aklı en uç noktalarda canlı tutmaya çalışmakla, komünizmin düşerken, aklı da sürüklediğini ve böylece en dibe inmesine neden olduğunu yazıyor. Yalnız bunu yaparken bir suçlama izlenimi almıyoruz; tam tersine, akıl yolu söz konusu olduğunda bu ilk ve büyük deneyimi abarttığını bile düşünebiliriz. Aklın en dibe çökmesini

---

alabiliyordu. Üç, Türk yasal sisteminde, dernek ve vakıfların politika yapmaları yasaktır; fakat, bazı vakıflar ve sadece bir dernek olan, büyük tüccar ve sanayicileri içine alan tüsiad, pek çok siyasi partiden daha çok politika yapıyorlar. Dört, odalar birliği başkanı R.H., uygun gördüğü zaman bakanlar kurulu odasında ve başbakan koltuğuna oturarak basın açıklaması okumaktadır. Beş, Washington'dan gelen iki bakan yardımcısı Wolfowitz ve Grossman, bakanlar kurulu üyeleriyle temastan önce, bir oligarkın oğlunun, M.K., evinde önde gelen oligarklarla görüşmeler düzenlemekte ve buna resmi bir bakan da, K.D., katılmaktadır. Bu "resmi" bakan, hazine ve ekonomiyle ilgili ve gelen bakan yardımcıları savaş ve dış politika yöneticilerydiler. Benzerleri, bu kadar üst düzeyde olmamakla birlikte, ımf memurları türü ve seviyesinde, daha önce de cereyan ediyordu; fakat son derece gizli tutuluyordu ve şimdi ilan yararlı görülmektedir. Beş, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi tarafından milletvekili olma hakkı bulunmadığı karara bağlanan ve bu nedenle seçime alınmayan ve parti başkanlığı ise anayasa mahkemesi tarafından reddedilen bir vatandaş, R.T.E., yanına bakanları alarak yurt içinde ve dışında resmi görüşmeler icra etmektedir; Türk anayasa ve ceza sisteminde bunlar çok büyük suç sayılırken, anayasa mahkemesi başkanlığı yapmış olan cumhurbaşkanı ile cumhuriyet başsavcısı, mevcut hukuk düzeninin bu hükümleriyle ilgili olarak bilgisiz görünmeyi tercih ediyorlar; bu, legalite ile illegalite'nin birbirinin yerini alışının ve yer değiştirmelerinin kanıtları arasındadır.

analiz ederken, bu bölümün başlığı "la raison au plus bas", Minc, Sovyet sistemini, öncelikle, bir yandan naif ve diğer yandan aşırı gururla malûl olsa da, realiteyi yenme iddiasında bir doktrin alanı olarak görüyor; eninde-sonunda aklı çok yüksek tutmaktır. Doğrusu hiçbir zaman sosyalist ve hiçbir zaman bir Sovyetler Birliği dostu olmamış bir Fransız işadamı-düşünüründen bu tür değerlendirmeler çıkması, pek çok sosyalisti ve Sovyet dostunu sevindirir, fakat Sovyetler Birliği'nin yıkılışına böylesi aşırı vurgunun analitik açıdan isabetli olduğunu düşünemiyorum.*

Hiç kuşku yok, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, geleceği akılla düzenleme projelerini ve her türlü ütopya kurmayı, sosyal anlamda "demode" ediyordu; halbuki ütopya, verili olan aklın sınırlarını aşabilen akıl olduğu için, aklı sürdürebilmenin gerekli koşullarından birisini sağlıyordu. Buna ek olarak, yıkılış, aklından kaçmaya mahkum akımların önünü açıyor ve aklı savunmak isteyenlerin işini zorlaştırıyordu. Bütün bunları öne sürmekle birlikte, la chute du communisme = la chute de la ra-tionalite eşitliğini, Orta Çağ'a dönüş çözümlemelerini zenginleştirici bulamıyorum.

Diğer yandan A. Minc, daha önce not etmiştim, Orta Çağ'a dönüş düşüncesini, Nicolas Berdyaev'den aldığını ifade ediyordu; ancak Berdyaev'den kısa bir paragraf aktarmakla yetinmişti ve burada Berdyaev, meşru yönetim yerine, zor kullanımının yönetme ilkesi haline gelmesini Orta Çağ olarak anlatmaktadır, Berdyaev'in çözümlemeleri bununla sınırlı olmamakla birlikte, Minc'in işaret ettiği bütün bağ bundan ibarettir. Minc'in bu, hiçbir bibliyografik açıklaması olmayan referansı, Berdyaev'in hâlâ bilinen ve etkin bir düşünür olduğu kanısını da uyandırıyordu ki doğru olmaktan uzaktır. Bütün bu eksiklikler bir yana, daha önemli bir yanı, Berdyaev'i, Minc için, uygun bir guru saymanın imkânsızlığıdır, çünkü, Minc, Orta Çağ'a dönüşe teessüf ederken, Berdyaev bir kurtuluş görmektedir.** Modern Çağ'ın sonunu geldiğini ilan eden Berdiaeff, adının transliterasyonu değişiklik göstermektedir, insanların çürümekten kurtulacakları, "yeni orta çağ" müjdesi vermektedir, Minc'ın kendi zıttını ilham kaynağı saydığını görüyoruz.

---

* "La mort du socialisme incarne, de ce point de vue, la fin des philosophies de l'ordre. Ce n'est pas uniquement un systeme fossilisé et contre nature qui s'ef-fondre, C'est aussi l'idée que les societes peuvent avancer au nom d'une espérance."
A.Minc, *Le Nouveau Mayen Age,* op.cit. p.206

** "C'est ainsi que finit la période moderne qu'en commence une autre que j!ai appelée, par anologie, 'nouvea moyen age'; au cours de celui-ci l'homme doit de nouvea se lier pour se retrouver, il doit une nouvelle fois se soumettre a un principe supéerior s'ill ne veut pas périr"
N. Berdiaeff, *Le Sens de l'Histoire, Essai d'une Philosophie de la Destinée Humaine,* Paris, 1948, p.163

Nicolas Berdyaev, adının Batı dünyasında duyulmasına yol açan çalışmasının Fransızca çevirisine yazdığı önsözde, ce livre, rédige d'ap-res le conferences que j'ai faites a Moscou en 1919-1920, demektedir ki, bundan düşüncelerini ilk kez Devrim Moskova'sında verdiği konferanslarda formüle etmiş olduğunu anlıyoruz. Bu tarihlerde Kandinsky de Moskova'da ve eğitim bakanlığındadır; tarihin yön ve aynı anlama gelmek üzere, manasını incelediği bu konferanslarda Berdyaev, Batı dünyasına olumlu bakmamakta ve Sovyet Devrimi'ni de kurtuluş saymamaktadır, tarihin hep bir mesih arayışı ile özdeş olduğunu not ederek, her kurtuluşun, tarih için, bir son olduğunu ileri sürmektedir. Berdyaev, dünyanın her yerinde çağdaşı insanları yeteri ölçüde inançlı kabul etmiyor, inanç Orta Çağ'da kalmıştır, bir özlemi dillendiriyor, tarih felsefesinin esansı buradadır. En basit özet budur ve önce Almanca, daha sonra çeşitli Batı dillerinde ve "Le Sens de L'Histoire" adıyla Fransızca yayınlanan bu konferanslarını okur okumaz, Berdyaev'in Sovyet Rusya'da uzun süre kalmadığını tahmin edebiliyoruz. Artık Dante misali sürgündedir.

Öyle umuyorum, bu başlangıç, Berdyaev'in düşüncelerini ihmal etmeyi telkin etmemektedir; hem tarih felsefesi ve hem de insanlığın hali ile ilgili çözümlemelerini önemsiz sayamayız. Bu Rusyalı düşünürün, kültür analiziyle, İbni Haldun'un devlet'in gelişme aşamaları sistemi arasında paralellik bulabiliyoruz; kültürlerin, önce bir açılma ve gelişme dönemi var, bunu arıtılma aşaması izliyor ve arkasından yıpranma başlıyor; yaratıcı güçlerin yorulduğunu ve aklın zayıfladığını görüyoruz, işte bu noktada tarih, yön değiştirebilmektedir. Bitiş, başlangıç olabilmektedir; Berdyaev, yeni yaşam planlarının, çöküş dönemlerinde ortaya çıkacağına ve çıktığına inanmaktadır.

Berdyaev'in düşüncelerinin ayrıntılı bir analizine girmeye gerek görmüyorum; bir nokta önemli olabilir, geçen yüzyılın yirmili yıllarında, yeni Sovyet düzeninde, en yüksek tutulan döviz, "makinalaşmak" idi ve en üst düzeyde yeni makine kullanımı ile bunların o zamanlarda uygulamasının adları sayılan "taylorizm" ve "fordizm" kutsal bir doktrin olmuştu;* kabul etmeyenler, Sovyet sisteminin kurulması ve yaşamasını istemeyenler ve gericiler sayılıyordu. Bu zamanda Rusya'da, muhtemelen, "parti" üyesi bir komünist olan Berdyaev ise makinanın icadı olmasa bile yaygın olarak kullanılmaya başlamasını, insanlığın sonunun başlangıcı olarak görüyordu, şimdi buradayız ve kısaca ele almakta yarar var.

---

* Ne yazık, bu dönem ve bu uygulamalar ile doktrinler hakkında, benim okuduğum dillerde, en ayrıntılı çalışma olarak "Kuruluş" görünmektedir.

Y. Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940,* ilk yazılım, 1970, İstanbul, 1987

* * *

MAKİNALAŞMAK
Nazım Hikmet
Moskova, 1923

Trrrrum,
trrrrum,
trrrrum!
Trak tiki tak!
Makinalaşmak
istiyorum!

Beynimden etimden iskeletimden
geliyor bu!
Her dinamoyu
altıma almak için
çıldırıyorum!
Tükrüklü dillerim bakır telleri yalıyor,
Damarlarımda kovalıyor
Ote-direzinler lokomotifleri!

trrrrum,
trrrrum,
trrrrum!
trak tiki tak
Makinalaşmak
istiyorum!

Mutlak buna bir çare bulacağım
ve ben ancak bahtiyar olacağım
karnıma bir türbin oturtup
kuyruğuma çift uskuru taktığım gün!

trrrrum,
trrrrum!
Trrrrrum!
trak tiki tak
Makinalaşmak
istiyorum.

* * *

Berdyaev, "kültür" ile "uygarlığı" birbirinden ayırıyor, ikincisini, daha teknolojik ve yapısal olarak algılıyordu; başlangıcı için de, Elle a debute par la victorieux entrée de la machine dans nötre vie qui a ahisi perdu tout lien avec le rythme des éléments natures, "makinenin yaşamımıza muzaffer bir biçimde girişini" gösteriyordu. Bir ara Sovyet yurttaşı olan bu tarih felsefecisine göre, makine, insan aklına kendi damgasını vuruyor ve makinanın yayılmasıyla birlikte, düşüncenin kendisi teknik bir nitelik kazanıyordu. "Makine insan üzerinde büyüleyici bir güç kazanmıştır"; bu değerlendirme, Berdyaev'i, bu düşünceleri geliştirirken yaşadığı Moskova'daki yoldaşların tam karşına koymaktadır ki bunlardan birisinin Nazım Hikmet olduğunu biliyoruz. Makine, bunlara baktığımızda, Berdyaev için bir bete noire, insanın çürümesinin bir motoru oluyordu; bu sırada Moskovalı Türk Şairi Nazım Hikmet ise, karnına bir türbün yerleştirip arkasına bir pervane takarak bahtiyar olabileceğini ilan ediyordu, belki de Hikmet, makinalaşmaktan daha çok makine olma hayalini kuruyordu, birbirinin zıttıdır.

Yeni bir olguyu yakaladığı iddiasındadır, "anlam ve önemi" henüz yeteri ölçüde anlaşılamamıştır; "la machine semble soumettre la natu-re a l'etre humain, mais en réalité c'est celui-ci qu'elle met sous sa dépendance", makinanın doğayı insana tabi hale getireceği sanılıyordu, ancak, aslında makina insanı egemenliği altına almıştır ve biz eğer Berdyaev'in bu tahlillerine inanacak olursak, Moskova'da Türk Şair, tabi duruma düşmek için havalanmış durumdadır.* Berdyaev'e göre, makine eskisinden çok daha ağır, ancak yeni bir kölelik dönemi açmaktadır; bu insanlığın evriminde yepyeni bir kriz anlamındadır.

Bir insani ve bir de doğal, o zamana kadar iki güç vardı; şimdi esrarengiz bir güç çıkıyordu, ne insan ve ne doğa, ancak her ikisine de egemen oluyordu, bu makinadır. Bu, makine, il desarticule l'etre humain, le divise et fait en sorte qu'il cesse d'avoir le caractere naturel qu'il possedait jusqu la, insanı dezartikule etmektedir, eklemlerini işlemez hale çevirmek olarak anlayabiliriz ve böylece imaginaire olarak insanın artık ayakta duramadığını düşünebiliriz; devam edersek, burada, makinanın, insanı böldüğünü ve daha önceki doğal halinden çıkardığını da okuyabiliriz, Berdyaev'in kötümserliğinin kaynağında bu çözümleme var.

Ne kadar etkili oldu, söyleyebilecek durumda değilim; karşılaştırmalı bir analiz gerekebilir, bununla birlikte yirmili yıllarda, benzer değerlendirmelerin

* N. Berdiaeff, *Le Sens..,* op.cit, p.131

yaygın olduğunu, geriye baktığımızda, hayretle görüyoruz. Bunların hepsine işaret etmem hem gerekli değil ve hem de imkânım dışındadır; bir tek, A. Huxley'in 1928 makalesini hatırlatmakla yetiniyorum,* biliyoruz, Huxley, "Yeni Dünya" yazarıdır ve her zaman okunan bu romanında, Huxley'in, sosyalist düzeni değil içinde yaşadığı Anglo-Amerikan dünyasının geleceğini yazdığını, ilerde bir bölümde, gösterebilmeyi umut ediyorum, şimdi not etmek yeterlidir. Huxley'in biyografisini yazanlar da, yazarın, 1928 "Makine Çağı" başlıklı denemesinin, Yeni Dünya'nın temellerini oluşturduğunda iştirak halindeler. Yeni Dünya, insanın köleleşmesi üzerine idi ve yeni köleliği haber vermektedir. Köleliği burada, akılsızlaşma, deraisonment ile özdeş anlamda kullanıyorum.

Orwell'in "1984" romanında, sosyalist düzeni model aldığı çok tartışmalıdır; kitabı yazdığı 1948 yılında, "1984" son iki rakamın yer değiştirmesi olarak kabul edilmektedir, Orwell, bir nüshasını imzalayarak Huxley'e gönderdiğinde, Huxley'in, "benimki doğru" dediğini, yazılı biyografisinden, biliyoruz. Orwell'de insanın köleleşmesi, dıştandır, modern insan hep gözlenmekte ve korku köleliği doğurmaktadır; Huxley'in Yeni Dünyası'nda zorlama yoktur, kölelik içtendir ve artık yeni insan köle olarak koşullanmış gelmektedir, kendi "doğal" halidir. İkisi arasında fark çok büyük, Huxley, oluşan ve gelecek Batı dünyasının gerçekçi anlatımını deniyordu ve bana göre de, eğer Orwell ile karşılaştıracak olursak, Huxley, hem daha özgün ve hem de değerlendirmesinde haklıdır, daha ilerde tekrar ele almak üzere burada bunu da kaydetmiş oluyorum.

Devam etmeden önce, Sovyet Düzeni ile bir başka parellellik ve daha doğrusu karşıtlık kurabilir miyim; Lenin'in, bu döneme ait bir sözü, bir aksiyom veya direktif olarak hep tekrarlanıyor ve çok doğru sayılıyordu ve daha sonraki zamanlarda ise, üstelik muhaliflerince de, daha çok doğru kabul edilmektedir. Burada ve buraya kadar geliştirilen çözümlemelerle ise makinanın ve maşinizasyonun karanlıkta kalmış bir yanına işaret ediyoruz ve öyleyse bu leninist önermeyi simetriği ile birlikte sunabilme durumundayım.

* * *

Elektrifikatsiya+Sovyet= Komünizm

Makinalaşmak+Tekeller= Tekeliyet

* * *

* A. Huxley, "The Outlook for American Culture: Some Reflections in a Machine Age", *Harpers' Magazine,* August 1928

Birincisi Lenin'e ve ikincisi bana aittir; birincisi kesin doğru kabiliyetindedir ve ikincisini, en fazla tartışılabilir bir hipotez sayabiliriz. Lenin, kalıcı ve acı bir sorunla karşı karşıya kalmıştı, evrensel değil tek ülkede sosyalizmi kurmak zorundaydı ve karşısında tehdit yüklenmiş gelişmiş ülkeler vardı; bu koşullar altında "dognaf i peregnat" kurtuluş yolu ilan edilmiştir. Gelişmiş ülkelerin tehditini boşa çıkarmak için, gelişmişlik düzeyinde, yetişmek ve geçmek üzere, sektörlerin makine donanımını artırmak da direktif olmuştu, elektrifikatsiya gerçekleşmeden makine çalışmıyordu, sorun budur. Öte yandan "tekeliyet" kavramını, akılsızlaşma ile özdeş tutuyorum ve aynı zamanda, "devlet" veya "cumhuriyet" yerine öneriyorum; demek ki hem bir insan ve hem de bir siyaset durumunu anlatma iddiasındadır.

Burada bir yanlış çağrışımı önlemek için işaret etme gereğini duyuyorum; Berdyaev ile Huxley arasında bir bağ kurmaktan uzağım, ancak bu dönemde Huxley'in, buna ihtiyacı olmadığı da kesindir. Çünkü çok şaşırtıcıdır; yirminci yüzyılın yirmili yıllarında, gelişmiş ekonomi dünyasında, insan ve insanlığın geleceği açısından iyimser düşünenler yok denilecek kadar az ve buna karşın, insan'ın, Rönesans ile doğan, aydınlanma çağı ve Fransız Devrimi ile vücut kazanan, kapitalizmin ilkel iktidarında yayılan, modern insanın ve bununla birlikte tanımı yapılabilen insanlığın, sona erdiğini düşünenler çoğunluktadır. Bunun neden böyle olduğu ve daha sonra bu karamsarlığın nasıl yırtıldığı ayrıca incelenmelidir; bu çalışmamın ileri bölümlerinde, yeterlilikten çok uzak, değinmeler olması normaldir. Bu ayrı, fakat Huxley'in bu pek ünlü romanına yöneldiği tarih kesitinde, Huxley'in esin kaynakları konusunda sıkıntı çekmeyeceğini düşünebiliriz. Bu zaman kesitinde, insan ile ilgili şom ağızlı* bir düşünce akımı var.

Fransız tarihçi L. Febvre, yazarının adı duyulmamış, 1922 yılında Almanya'da bir kitap yayınlandı, yollu not ediyordu ve O. Spengler, birkaç hafta içinde, Almanca konuşulan dünyada çok büyük bir ün kazanıyordu. Spengler'i hızla meşhur eden bu hacimli çalışmasının, en geç 1928 yılında, "The Decline of the West" adıyla İngilizce'ye de çevrilmiş olduğundan haberimiz var ve arka arkaya yeni baskılar yapmıştı; Febvre'den öğrendiğimize göre Spengler artık "Copernic de l'histoire" iddiasındadır.** Kant'ın felsefede yaptığı ve adını koyduğu, Kopernik Devrimi'ni, hatırlayacak olursak, bu, tarihin alt-üst edilmesi anlamına geliyordu, "tarihte devrim" ilan ediliyordu. Sonraları unutulmuştur.

---

* Klasik İktisat'a, dismal science, şom ağızlı bilim denilirdi; burada başka bir şom ağızlı yazım çıkarıyoruz.

** L. Febvre, *Combat pour l'Histoire,* Paris, 1965. P.120

Spengler'in görüşleri, ölümüne yakın, Almanya'da Nazi ideologları tarafından benimsenmiş ve asimile edilmişti ve benzer analizleri yapan Burckradht veya Gasset, hep tutucu ve hatta faşizme yatkın kabul ediliyordu. Peki sonra mı, Sovyet sosyalizminin çözülüşünün, marksizmin itibarına, bir süre için de olsa, büyük darbe indirdiği hâlâ belleklerimizdedir; faşizmin çöküşünün de, bunlarla birlikte tespitlerini de mezara götürmüş olması mümkündür. Böyle olabilir, fakat benim için, Spengler'in şu tespiti ve üstelik 1922 yılında yapmış olması çok değerlidir; bunu, İngilizce çevirisinden aktarmak istiyorum: "Formerly a man did not dare to think freely. But now he does, but cannot."* Sorun, eskiden insanların özgürce düşünmeye cesaret edememeleriydi ve artık cesaretleri var, ama, sorunumuz, özgürce düşünememelerindedir. Spengler, düşünmeyi sadece direktifleri düşünmek sayan ve bunu tek özgürlük kabul eden bir insan türüne işaret etmektedir; Batı'nın çürümesinden söz etmesi Naziler'e malzeme sağlamış olsa da, bu tespitleri karşılarındadır. Spengler'in bu formülasyonu, faşizmden çok daha kalıcıydı ve bu formülasyon haklılığını koruduğu sürece faşizmi kazımak hayaldir ve belki de artık karanlık bir hayal dünyasında yaşıyoruz.

Analizleri, sahiplerinin taraftarlarına göre ele almama eğilimindeyim; bu nedenle, görüşleri talihsiz ellere düşmüş yazarların düşüncelerinden söz etmeyi sürdürmeyi planlıyorum. Yalnız, bunun için, daha zamanımız var; şimdi Johan Huizinga'nın sırasıdır, yirminci yüzyılın başlarına ait bu çok saygın mediavelistin, tarihi değil de yaşadığı zamanı ele alan çok önemli bir çalışmasının ilk cümlesi şudur: "We are living in a demented world."** Bir yitik-akıl dünyasında veya bunamışlar aleminde, yaşıyoruz, anlamındadır.

Huizinga'nın, bu çalışmasının şimdilerde ihmal edilmesi veya demode olması ne anlama geliyor; geçersiz görüşler mi, yoksa bir tıbbi mucize sonucunda tüm insanlık, dementia, bunama, illetinden kurtuldu mu, şu aşamada, soru'nun ortaya konmasının, muhtemel cevabından daha önemli olduğunu düşünmemiz yerindedir. Kaldı ki dünyaya Türkiye olarak bakacak olursak, artık tekeliyette, üretilmek istenen insan modelinin korsakof olduğuna inanmak zo-

---

* O. Spengler, *The Decline of the West,* Vol.II, translated by Ch. F. Atkinson, N.Y., 1928-1957, P.463

** J. Huizinga, *in the Shadow of Tomorrow,* N.Y., 1936-1964, p.15 Buradaki "demented" ve benzeri sözcüklerin Türkçe karşılıklarını bulmada çok zorlanıyoruz, "de", yoketme veya ortadan kaldırma, "-sız" yapma anlamındadır, "ment", akıl, raison, olduğuna göre, burada söz konusu olan , yokolmuş-akıl veya yitmiş-akıl durumudur. Dezenformasyon'a haberi-yoketme diyoruz, uygun bir modeldir. Bu sözcüğün substantiv haline, dementia, tıpta "bunama" denmektedir; Afşar Timuçin de felfesefe sözlüğünde, bu karşılığı öneriyor, yalnız böyle bir çözümde, "ment" veya "akıl", kayboluyor ki, kullanımında tereddüt ediyorum.

runluluğu var. Korsakof, tekeliyette, en yüksek "yurttaş" türüdür; Huxley'in laboratuarları misali çok özel yerlerde ve kapalı koşullarda üretilip sonra topluma salıverilmektedir.

Hollandalı tarihçi ve düşünür Huizinga, geçen yüzyılın otuzlu yıllarında bir paradoksu teşhis etmiş durumdadır; genel eğitimin yayılması, bunun esası olarak, temel eğitimin çağdaş ülkelerde zorunlu hale gelmesi ile modern reklamcılık, yirminci yüzyıl uygarlığının büyük başarıları sayılıyordu. Metaların bir boyutu haline geldiği için reklamcılık, iktisat derslerinin ilgi ve yetki kapsamına giriyordu ve iktisat bilimine göre, reklamcılık, tüketim sektöründe tüketiciyi bilgilendirmek demektir. Dolayısıyla, genel eğitim ile reklamcılığı aynı kefeye koymak, her ikisini de hem bireyin kültürünü artıran ve hem de yetkinleştiren input'lar saymak isabetlidir; paradoks bu tespiti öncelikle gerekli kılmaktadır.

Katkı 1

KORSAKOFFLAR VE TEKELİYET

Türkiye'de oligarşi, af kurumuna savaş açmış durumda görünüyor; bunu matbuat ve televizyon yayınlarından anlıyoruz, bunların sahiplerinin hepsi aynı zamanda tekel sahibidirler, öyleyse oligarşinin bakışını yansıttıklarını kabul etmek zorundayız. Af, bir hükümlünün, usûlüne göre verilmiş karardaki süre tamamlanmadan cezaevinden çıkarılması anlamındadır; yargıç olan ve daha önce anayasa mahkemesi üyeliği döneminde, af yasalarını hukuk dışı bir kurum saymayan Ahmet Necdet Sezer'in de, cumhurbaşkanı olduktan sonra, bu anlayışa katıldığını görüyoruz, çünkü önüne gelen ve çok sınırlı bir af ve erteleme yasasını reddetmişti. Şimdi affın kendisi, Türkiye'nin yönetim ve oligarşik diskurunda, korku veren elemanların başında bir yerdedir. Her ne yolla olursa olsun, hapisten bir kişinin bile çıkışının, üst katlarda çok büyük korku dalgaları yarattığını teşhis edebiliyoruz.

Olabilir, yalnız bir çelişki var; şimdi Türkiye'de korsakoff olanlar, hapishanelerden çıkarılıyorlar, bunların bir bölümünün Cumhurbaşkanı Sezer tarafından affedildiklerini de duyuyoruz. Korsakofflar, idari kararla cezaevlerinin dışına bırakılıyorlar ve çıkarılış nedenlerine baktığımızda, bunun kalıcı olduğunu anlıyoruz, çünkü korsakoff halinin ebedi olduğu mevcut bilgilerde var; bu durumda affı artık edebi olarak reddetmiş bir cumhurbaşkanının bu affını, anlamakta güçlük çekiyoruz. İmzasının, de facto duruma, de jure katkısının olmadığım biliyoruz, ama yine de bu, kuşkusuz korsakoffların, dışarda ve diğer yurttaşlar arasına bulunmaları için gerekli şekli şartları tamamlamaktadır; demek ki, sembolik ve politik bir anlam düşünebiliriz. Bu işlem ile korsakofların tam yurttaş modeli sayıldıklarını istidlal edebiliriz; hedef, korsakoff -yurttaş olmalıdır, uygun ve anlamlı görünmektedir.

Tekeliyet, korsakoff-yurttaş üzerinedir. Salıverme ve affetme, bu anlamdadır, korsakoffun yurttaş'ı kovması sürecini hızlandırmaktadır, böyle anlıyoruz; yurttaş yerine korsakoff-kütle, iktidarın sağlamlaşması demektir, bunu çıkarıyoruz. Özetle, tekeliyet'in kalıcı olabilmesi için, kütlesinde korsakoff halinin yayılması zorunlu olmaktadır, bunu ileri sürüyorum.

* * *

BİR KORSAKOFF TÜRKÜSÜ*

ve bir gün gelip
"istiyoruz" dediler
"istiyoruz anılarınızı da"
istemedik vermeyi
"yok" dedik, "vermeyiz ölsek de"

İki ismi vardı gelenin
bir tanesi Mengele'ydi
beyaz gömlekliydi
ötekisini unuttum

üç kişilerdi aslında
iki ismi vardı hepsinin
üniformalıydı biri
bir adı Hitler'di
ötekini unuttum

takım elbiseliydi üçüncüsü
Avrupa'dan mı gelmiş ne
yoksa politikacı mıymış neymiş
ismini hepten unuttum

-bak şimdi ne geldi aklıma
bunları sana anlatıyorum ama
sen de bizdensin değil mi???

* * *

Bu sendromun ilk önce, 1881 yılında Cari Wernicke tarafından teşhis edildiğini biliyoruz;** Doktor Wernicke'yi bu arazın tespitine götüren ilk hastaları iki alkolik ile sülfürik asit zehirlenmesiyle sürekli kusan bir diğeri idi. Wernicke teşhis etmiş, sendromu kataloglaştırmış ancak açıklayamamıştı; bunu, Rus psikiyatr Korsakoff'a borçluyuz, aynı on yılın sonlarındadır. Sendromlar birbirinin içine girmekle birlikte, ilk başlarda, birbirinden ayrı kabul ediliyordu; şimdi aynı mental bozukluklar serisinin iki veçhesi olarak düşünülmektedir.*** Artık, aynı hastalı-

---

* Wernicke-Korsakoff teşhisi ile salıverilen İnan Gök'e ait; bana verilen bilgilere göre, bir zamanlar şiir yazmış olan İnan Gök, bu şiirleri kendisinin yazdığına inanamıyor; aşk şiirlerini yazdığı için de mahcubiyet duymaktadır.

** Prof. Dr. Gazi Özdemir, *Nörolojide Sendromlar,* Eskişehir, 1989, s.293

***"Although Wernicke's encephatology and Korsakoff's syndrome ara traditio-nally loo-

ğın, ilki akut ve ikincisi kronik durumları sayılıyorlar; bu nedenle Wernicke-Korsakoff sendromu denmekle birlikte, kısaca "korsakoff sözcüğü yaygındır.

Aslı thiamine eksikliğidir, B vitamini diyebiliriz; Batı'da, kötü ve bozuk beslenme ve özellikle alkolizm nedeniyle gözlenmektedir, aids hastalıkları veya sağlıksız diet uygulamaları da benzer teşhislere yol açabiliyor. Sendromu, iki kategoriye ayırabiliriz, bellek bozukluğu ve soyutlama yetisinin kaybı; retrograde ve antegrade amnezi, geriye ve ileriye doğru belleğin kaybolması, bu hastaların temel özellikleri arasındadır. Bir diğer kategori olarak, hiçbir soyutlama yapamamalarını teşhis ediyoruz; her alanda konsantrasyon ve dikkatleri yok denecek kadar azalmaktadır, bunu, düşünebilme ve abstraksiyon kabiliyetinin kaybolması olarak anlayabiliriz. Soru sormayı unuttuklarını ve ayakta durmakta güçlük çektiklerini biliyoruz; yaşamdan çekiniyorlar ve bana Orta Çağ insanı'nı çağrıştırıyorlar, o zamanlar spontane idi.

Korsakoff, Türkiye'de artık toplumsal bir vak'a sayılıyor, yayılmasının kaynağında, beslenme bozukluğu veya alkolizmi görmüyoruz, bu nedenlerle de teşhis edilmesi mümkündür; fakat biz yalnızca ölüm oruçları nedeniyle haberdar olmuş durumdayız. Korsakofflar'ı bilgi haznemize ve toplumsal yaşamımıza sokan, ölüm oruçlarıdır; ölüm, demek ki, her zaman, bir yandan yoksullaştırıyor ve diğer yandan zenginleştirmektedir. Şöyle söyleyebiliriz, ölüm orucuna başlamış, devam etmiş olanlardan, ölmeyenler korsakoff'a dönüşüyorlar;* şimdi bunlardan bazılarının anlatımlarına sahibiz, bu anlatımlarla devam etmek istiyorum.

Belki burada bir açıklamaya ihtiyacımız olabilir, korsakofflar'ın salıverilmesinde takdir hakkı kullanıldığını sanıyorum; ölüm orucunda ısrar eden parti mensuplarının kapalı tutulmasını, bu yollu, anlayabiliriz. Korsakoff U.E'nun arz-ı hali buraya işaret ediyor; U.E., kapalıda tüm hareketlerini kaybedince, sıvı alamama, sürekli kusma ve hıçkırık haline gelince, istememesine karşın, "gitmek istemediğimi söyledim" kaydını okuyoruz, bir hastaneye aktarılmıştı, "ölüm orucunu bırakmamı istiyorlardı, kabul etmedim" notu var. Korsakoff U.E., devlet hastahanesindeki ilk zamanları hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Günler geçiyor,

---

ked on as two distinct entities, they are best regarded as representing simply two aspects of the same disease, seperable chronologically into acute (Wernicke's encephalopathy) and ckronic (Korsakoff s syndrome) phases."

M. J. Aminoff, *Neurology and General Medicine,* N.Y., 1989-1995, p.288

* Mücadele ederken, yaşarken ve ölürken not almanın insanı çok yükselten ve rahatlatan bir yanı var, Beşir Fuat bu alanda öncülerimiz arasındadır. Ben de, 1983 yılında, tarihi Sultanahmet Cezaevi'nde, sonradan bazılarımızın ölüm orucuna çevirdikleri ilk kütlesel açlık grevine katılmıştım, bir ara adım ölü sayılmıştı, ölmedim, fakat hep not alıyordum ve notları hâlâ bir hazine olarak saklıyorum. Bu korsakofflarımızın arz-ı halleri de çok değerlidir; bunları bana ulaştıranlara, anonim tutuyorum, şükranlarımı kaydediyorum.

su alamıyor, tuz-şeker alamıyordum. Fiziki hareket edecek durumda değildim. Bu yüzden tuvalet ihtiyaçlarımı karşılayacak durumda olmadığım için, altımı ıslatıyordum. Benimle ilgilenmiyorlardı. İdrardan dolayı hayalarım pişti, kabuk bağladı. Kaç gün geçti bilmiyorum. Her şey beynimde silikleşmeye, muğlaklaşmaya başladı." Korsakofflar'da, halisunasyon ve konfabulasyon hep görülüyor; birincisi ile aşinayız ve ikincisi masal yazmak veya uydurmak anlamındadır, amnezi ve düşünsel kurgu bozuklukları olduğu için, konfabulasyon yapıyorlar. Konfabulasyon olmalıdır, Orta Çağ yerine, bunu, tercih etmek durumundayız; aksini yakıştıramıyorum.

Bu arz-ı hal'den U.E'nin tekrar hücresine konduğunu öğreniyoruz; "kendime geldiğimde ölüm orucunun sürdüğünü bilmiyor, hatırlamıyordum, zafer kazanılmış sanıyordum" demektedir. Hücresinde tek olmalıdır, "tuvalete götürülmediğim için altıma yapıyordum" sözlerinden bunu anlıyoruz. Sonra, yanıma bir hükümlü verilmiş, öncesiyle ilgili anlatımı şudur: "Dışkılarım yaralarımın üstüne gidiyordu. O halde beni gördükleri halde ilgilenmiyorlardı, temizlemiyorlardı. Her tarafımda acı verici yanmalar hissediyordum. Yaralarım her seferinde tahriş oluyordu. Uzun süreli hareketsiz yatmadan dolayı kalçamda, kuyruk sokumu civarında geniş derin yaralar oluştu. İdrar ve dışkılarla bu yara iyice tahriş oldu." U. E., bu haliyle, "zafer kazanılmadığına" üzülmektedir; arz-ı hali ve daha sonra yanma verilen arkadaşı, başka bir derdi olmadığını haber veriyorlar, not ediyorum.

Korsakoff S. A. ise, halini anlatmaya şöyle başlamaktadır: "Benim için sadece yazdığım an var. Yani yarım saat öncesi yoktur. Bu nedenle arkadaşlarımın benim yazdıklarımı onların anlatımıyla yazıyorum. Çünkü yarım saat öncesini bile unutuyorum." Korsakoff S.A'nın bir derdi var, şöyle not ediliyor: "Ben annemin, babamın kardeşlerimin öldüğünü düşünüyorum. Ama arkadaşlarım daha az önce ziyaretteydik, biz de konuştuk diyorlar. Sağ olduğunu söyleseler de yine unutuyorum. Niye böyle oluyor bilmiyorum." Unutmak, zamansız yaşamaktır.

Bir başkası, "ölüm orucu yaptım, hastanede zorla müdahale sonrası hafızamı kaybettim" diyor ki, bunun pek yaygın olduğunu saptayabiliyoruz; korsakofflar, belleklerini yitirmelerinden dolayı hastaneleri sorumlu tutmada iştirak halindeler. Şöyle sürdürüyor: "Mahkemeye gittim. Oradaki insanlar beni tanıyor. Ben çıkaramıyorum. Yaptıklarımızı yaşadıklarımızı anlatıyorlar. Yabancı değil. Ama bilmiyorum. Mahkemeye niye gidiyorum bilmiyorum. Niye cezaevindeyim" Böyle bir bilgisizlik içinde insanın yine de "iyi" olması çok şaşırtıcıdır, "iyilik" işaretini, anlatımından çıkarıyoruz: "Ziyaretime insanlar geliyor. Beni tanıdın mı diyor. Tanımadım deyince ağlıyorlar. Ben de tanıdım diyorum, ağlamasınlar diye." Bu korsakoff, "birşeyler görüyorum, ne o bilmiyorum" diyor; buna karşın, insanları ağlatmalarını engelleyebilmek için, tanımadıklarına "tanıdım" diyebiliyor, insan-

lık ne zaman kayboluyor veya nasıl kaybolmuyor, ben de bunu bilmiyorum.

Korsakoff U.B., hastahane döneminin anlatımına "onlar suyu şekeri vermeyerek bilincimi kapatmaya çalışmışlar" sözleriyle başlıyordu; "hastahanede gözümü açtığımda ellerim ayaklarım hatta boynum bile zincirliydi, ben bunu anlamıştım" yollu sürdürüyordu. Bu anlatımın, bir korsakoff sendromu sonucu olmasını temenni etmek durumundayım; çünkü, Orta Çağ'ı çağrıştırmaktadır. U.B. de anne ve babasını tanıyamıyor, anlatımındaki ayrıntıyı önemli buluyorum: "Annem, babam ve diğer akrabalarım geldiler ziyarete, ama onları da çıkaramamıştım. Onlar beni tanıdıklarını söyledikçe ben, bana ne oldu, niye bir şey hatırlamıyorum diye sinirleniyordum. Hele o serum şişelerinden nefret ediyordum ama niye nefret ettiğimi bile bilmiyordum". Nefretinin nedenini bilemeyen U.B., çok felsefi bir yargıda bulunabiliyor, aktarmak istiyorum: "Bize yapılan müdahaleler hayat kurtarmak için değil sakat bırakmak için yapılmıştır. Hepimizi birer yaşayan ölü haline getirmişlerdir." Bu yargıya da katılmak istemiyorum; çünkü böylesi, Orta Çağ'a dönüşü amaçlı hale sokmaktadır.

Korsakoff H. A, "en son şunu deyim" yollu başlıyor, arz-ı halinin son paragrafına ve şunları kaydediyor: "Her şeye rağmen irademi salmamaya çalışıyorum. Güçlü olmaya çalışıyorum, ayakta kalmaya yani. Ama irade ne ki. Kafada çoğu şey silik. Başaramıyorsun yürümeyi ya da başka iş yapmayı". Herhalde bunu pratiğin büyük dersi sayabiliriz; düşünemeyen, ayırt edemeyen ve yürüyemeyenlerin hiçbir iradesi olamayacağını öğreniyoruz. Orta Çağ'ı iradesi olmayan halkın yüz yılları olarak kavrayabiliyoruz. Bu anlamda, sınıfsızlık ile özdeş sayabiliriz.

Bu kısa anlatımı M.Z. ile bitirmenin uygun olduğunu sanıyorum, arz-ı halinde şu var: "Bizlere zorla müdahale eden doktorlar belkide hayat kurtardık diye seviniyorlardır. Eğer kim müdahale etti bileyim ve yanımda olsun içimden boğmak gelir. Çünkü bizi yaşarken öldürdüler. Oysa biz bir gün ölecektik. Şimdi hergün öldük." Ne yazık, M. Z. kısa bir zaman sonra "ölme" sözcüğünü de belleğinden silecektir, yaşarken öldüğünü veya ölü olarak yaşadığını bilemeyecektir; hangisi daha iyi, bilmek mi bilmemek mi, felsefenin buna verecek bir cevabı olmadığını biliyorum.

J. Huizinga, geçen yüzyılın otuzlu yıllarında, bir bunama çağında yaşamaya başlamakta olduğumuzu haber vermişti. M. Bloch, Orta Çağ insanının zamana karşı ilgisiz olduğunu tespit etmişti; belleksizlikle özdeş sayabiliriz. Huizinga, dementia sözcüğünü kullanıyordu ve korsakoff sendromu içinde amnestic dementia ön plandadır. Bunları, ben, telif ediyorum.

Tekeliyet için bütün yurttaşları korsakoff yapmak, kuşkusuz, imkânsızdır; böyle bir amaç olduğunu da sanmıyorum. Korsakoff analizimiz iki amaca yöneliyor; birincisi, yurttaş'ı kaldırıp yerine kütlesel korsakoff koymaktır. İkincisi, tekeliyet'te, kendi mantık ve cendereleri içinde, sürekli ve toptan yapılmakta olan da budur.

Hal böyle iken Huizinga'nın çağdaş insanla ilgili bütün saptamaları bununla zıt çıkmaktadır; çağdaş insanda, kültürel alanda canlılığı yitirmenin ve bozulmanın, devitalisation and degeneretion, bütün arazları gözlenmektedir, demek bir paradoks ile karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz. Tarihçi, eski çağlarda, köylünün, denizcinin, zanaatkârın, kendi işi ve dünyası ile ilgili olarak tam bir bilgiye sahip olduğunu biliyor; ancak bu eski zaman insanları, bilgilerinin kendilerine yeterli olduğundan emin olmakla birlikte dünyanın bütününe bakabilmek için eksik kaldığı bilincindeydiler. Şimdi ise durum farklıdır, "today the average inhabitant of the western hemisphere knows a little of everything"*; bugün genel eğitim ve her gün biraz daha şiddetlenen reklam bombardımanı, "her şeyden biraz bilen" insan üretmiştir, bunu, insanın karar verme kabiliyetini ortadan kaldıran bir sürecin başlangıcı olarak kavrayabiliriz.

Önümüze çıkan ne olabilir, çok dağınık ve çok yüzeysel bir bilgi yığını değilse nedir; çağdaş insana bu dağınıklık içerilmekte ve beyni yerine konmaktadır, böylece insanın eleştirel donanımının tahrip edildiğine hükmedebiliyoruz. Bu dağınık bilgi kırıntıları yığını ile birlikte, critical equipment'ı kırılmış insanın entelektüel ufku ise alabildiğine genişletiliyordu, böyle bir dinamikte, insanın yargı gücünün zayıflamasına, Huizinga, weakening of the power of judgment, demektedir, tanıklık etmemiz kaçınılmaz olmaktadır.

Yargılama gücü zayıflamış insan, Orta Çağ'da vardı; daha doğrusu, Orta Çağ'da, yargılama yetisi olmayan insan yaşıyordu ve insan, modern zamanlarda, bu yetiyi kazanmıştı ve şimdi Huizinga ve diğerlerine göre, yitirmiştir. Huizinga, bu çalışmasında, Orta Çağ'dan hiç söz etmiyor ve bunun yerine, insanın regresyon ve dejenerasyonunu yazıyor; bu bağlamda şunu söyleyebiliriz, bugün benzeri teşhisleri yapmak daha kolay olabilir ve ancak kabulü daha zordur, çünkü artık ürkütücü bir gerçeklik olmuştur, bunun için daha büyük bir şiddetle reddedilmesini beklemek mümkündür. Bugün evinde veya sokakta küçük küçük teknolojik harikalara komuta edebilen teknoloji-mağruru bir insanı, aslında, beyninin Orta Çağ'a döndüğüne kim inandırabilir; bugün iş daha zordur. Demek bu gün gerçekliği kabul zordur ve Huizinga'nın yazdığı zamanda oluşmakta olan gerçekliği görebilmek zordu, herhalde şaşırtıcı olarak nitelemek gerekiyor, hayranlık duyabiliyoruz. Bunu çok derine bakabilen bir Orta Çağ uzmanı olmasına bağlayabiliriz.

"in older and more restricted forms of sociery man rnade his own entertainment", şimdi ise, bu tersine dönmüştür; artık dans etmek, şarkı söylemek, başkasının dansını seyretmek ve şarkısını dinlemeğe transforme olmuştur.

* ibid., p.73

Huizinga, kütlesel-eğlenme sanayiini de, insanın ucuz estetiğin ve hazların egemenliği altına girişi olarak değerlendiriyor; insan aklının konsantrasyonuna karşı düşmanca bir sefer, sayabilmektedir*. Bunları da sayarak, Orta Çağ tarihçisi Huizinga, yirminci yüzyılın yirmili ve otuzlu yıllarında, Batı toplumunun, bir entelektüel ve ruhsal bayağılık sürecine girdiğini ısrarla ileri sürüyor; insanının, entelektüel ve ruhsal dünyası ucuz girdilerin baskınına uğruyordu. Huizinga'nın zamanında henüz yoktu, şimdi kütle eğlenme sanayiinde, tümüyle edilgen, herhalde pasif olan insanın, eğlenme malları karşısında, gülme ritmleri bile senaryonun bir parçasıdır, işaretle gülen ve kendisi yerine makinin çıkardığı gülünç gürültülere katılan insan üretilmiştir; manipüle edildiğini her gün görebiliyoruz. Öyleyse, gülme seansları bile empoze edilen bir insan var; demek insanın tarifleriyle oynanmaktadır. Huxley, Huizinga ile nerede ise aynı yıllarda, insanın tarifleriyle oynandığı laboratuarları yazıyordu; şu farkla ki, Huxley'in, mass-production yapan laboratuarlarında bebeler acıyla haykırıyorlardı ve şimdi ağlayan bebelerin yerini eğitimle gülen "olgun" insanlar almaktadır. Hangisi "bebe" ve hangisi "olgun" ve gerçekten "olgunlar" mı, bu soru yerli yerindedir.

Mantık planında, kalb ile sahih, çürük ile sağlam, arasında ayrım yapabilme yetisine tenkit ya da eleştiri diyoruz, eleştiri kabiliyetinin zayıfladığı veya ortadan kalktığı bir dünyadayız; konsantrasyon, düşünsel dayanıklılık, bitmiştir ve buna ek olarak yargılama gücü yıpranmış veya yok olmuştur. Bir yeni canlı var, mantık ile estetik ve duygusal yaklaşımlar arasındaki sınırları tasfiye olmuş durumdadır; "flu"sözcüğü bunu anlatıyor ve A. Minc de sık sık kullanıyordu. Eğer bunlar, insan'ın yeni tanımlarıysa, artık Orta Çağ'a döndüğümüzü düşünebiliriz.

Bilim mi, eninde-sonunda açık veya kapalı olarak tanım yapmak ve tanımlarla düşünmek değilse nedir; ve tanımlar, dilimizi, "flu" olmaktan kurtarıyorlar, dil de son çözümlemede, bir tanımlar kitabıdır, biliyoruz. Huizinga, önce "çocukluk" sözcüğünü, puerilism, tanımlamayı deniyor; eğer bir toplulukta davranışlar, entelektüel ve eleştirel yetilerin gerektirdiğinden daha az olgunsa, buna, çocukluk diyoruz, önerdiği tanım budur. Buradan "national puerilism", ulusal çocukluk, tarifine geliyor; dünyada, ulusal çocukluğun bütün veçheleriyle ve en iyi bir şekilde incelenebileceği yere gelince , "burası, Birleşik Devletler'dir" diyor, teknoloji ve bilimin en çok gelişmiş olduğuna inanılan bir ülkede, çocukluk hastalığının bütün arazlarının en gelişmiş bir biçimde bulunduğunu saptamak da, Huizinga'nın çıkardığı paradokslardan

* "The mecanism of modern mass-entertainment, furthermore, is inimical to concentration." İbid., p.76

bir başkası olmalıdır.* Huizinga'nın bunu, ilk yaygınlaştığı zamanlarda "aptal kutusu" tabir ettikleri televizyonun keşfinden önce formüle etmesi, çok önemlidir ve öte yandan, ben her zaman, artık Amerikan yaşam biçiminin belli başlı unsurlarından birisi olan çizgi-filmi, olgun insanları çocuğa dönüştüren bir sanayi olarak değerlendiriyorum; öyleyse, yılların, Birleşik Devletler'deki ulusal çocukluk halini derinleştirmiş olduğunu tahmin edebiliyoruz. Çizgi-filmlerin temel felsefesi, insanları evcil hayvan düzeyine indirmek ve bunların gösterebilecekleri insani davranışlara gülmektir; güldürerek çocuklaştırmak, diyebiliriz.

Peki, "kahraman", herhalde, akıl-dışı hareket eden değilse nedir, bizim, irrasyonalite dışında, kahramanı teşhis etmemiz mümkün mü; bu durumda, kahraman kültünün yüksek tutulduğu iklimleri, aynı zamanda irrasyonalite'nin her gün bir yeni mevzi kazanması olarak da görebiliriz. Bu tespit ise, aslında, eleştirel bakışın azalması ve yargılama gücünün zayıflaması teşhisiyle birleşmektedir; birbirinden ayırmak imkânsız görünmektedir. Huizinga, bütün analizlerinin sonunda, Batı'da, bir akılcılıktan kaçış ve dolayısıyla irrasyonalite'nin hegemonyasını görmektedir ve alanını her gün genişleten bu irrasyonalite için de, "it is accompanied by the highest development of technical po-wers" demektedir ki, yine Birleşik Devletler'e işaret ettiğini anlayabiliyoruz. Akılsızlık ve teknolojik gücün en yüksek gelişmişliği, aynı yataktadır; insanlık için acı bir yargı ve yazgı olmalıdır, bunu görüyoruz.

Huizinga, bir de barbarlaşmayı, tanımlamayı deniyor; yüksek değerler düzeninin, daha düşük kaliteli elemanlar tarafından ezildiği ve yerine geçtiği kültürel süreçlere, "barbarisation" adını vermektedir. "Geçmişte", bir tek barbarizasyon örneğine tanıklık edildiğini yazıyor; bu saygın Orta Çağ Tarihçisi'ne göre tarihte bilinen tek barbarizasyon, Roma İmparatorluğu'nda eski uygarlığın çöküşü idi.** Bu çöküş, Orta Çağ'ın başıdır.

Bugün ile bir paralellik kurulabilir mi; Huizinga'nın kafasında bu olduğundan kuşku duymamız için fazla gerekçeye sahip değiliz. Tarihin bu ilk

---

* ibid. p.173 Huizinga, "the exaltation of the heroic is in itself a crisis phenomenon", p.167-168, bir toplumda ve özelikle kriz dönemlerinde "kahraman" çıkması her zaman, sağlıklıdır; fakat öyle anlaşılıyor, Amerika Birleşik Devletleri'nde "kahraman" da bir sanayi mamulatıdır ve kahraman, çilingir-anahtan sayılmaktadır. Huizinga, bunun kendisinin başlı başına bir "kriz olgusu" olduğuna, işaret ediyor ki, öyle sanıyorum, bu ülkedeki bu kahraman çözümü, çocukluk teşhisini kolaylaştırmış olmaktadır.

** "The decline of ancient civilization in the Roman Empire", ibid. p.212
Yalnız biz Türkler'in, (Doğu) Roma İmparatorluğu'nu zaptederek bu uygarlığın üzerine yerleşmesini de barbarizasyon sayanlar çıkmaktadır; daha önce işaret ettim, Profesör S. Ülgener, "ortaçağlaşma" diyordu.

barbarizasyonu incelediğinde üç dinamiği ortaya çıkarmaktadır; birincisi, " a failure of the State organism", devlet işlemez hale geliyor ve sınırlar çökmektedir. İkincisi, " a recession of economic vitality to a level of lower intensity", ekonomik canlılığın yitirilmesidir, biz köy ekonomisine dönüldüğünü biliyoruz. Üçüncüsü, eski ve çok yüksek kültürün yıkılması ve kaybolmasıdır; bu yıkım sürecini, "the rise of a higher form of religion" olarak görüyoruz; çok yüksek bir dinsellik günlük yaşamı düzenlemeye başlamaktadır, bu da normal, çünkü, daha önceki çok yüksek kültürü, başka türlü ortadan kaldırmak imkânsızdı.

Geçerken bir noktaya işaret etmem gerekiyor, Roma İmparatorluğu'nda "din" olarak paganizm egemendi ve Orta Çağ ise hıristiyanlığın kabulü ve yayılması, demektir. Bu transformasyına, insanların pagan olmayı bırakıp hıristiyanlığı seçmelerine, bakarak, bir dinin yerini bir diğerinin aldığını düşünmek doğru görünmemektedir; bu transformasyonla, insanlık çok daha katı bir dinsellik dönemine girmiş olmaktadır.

Dikkatimizi Gibbons çekmişti, biz Türkler'de bir "sevdiğimin dini var, imanı yok" dizelerinin de olduğu bir türküye işaret etmişti;* bu, herhalde paganizm ve belki de Türkler için Şamanizm'den hıristiyanlığa veya müslümanlığa geçişi veya geçemeyişi de anlatıyordu. Çünkü, paganların ritüelleri olmakla birlikte itikat veya mezhepleri bulunmuyordu;** bütün Tanrılar'a saygılı ve daha doğrusu ilgisizdiler, "din" sözcüğü ile anlatmamız sadece bir bulanıklık yaratmaktadır. Hıristiyanlık ise hem insanları ve hem de toplumu yönetiyordu; daha yüksek ve katı inançlılık düzeyidir. Huizinga, paganizmden hıristiyanlığa, bu transformasyonu da barbarizasyonun bir dinamiği olarak teşhis edebilmişti; yine erken bir tanı olmuştu, şimdi her yerde tarikatları ve tarikatların toplu intiharlara kadar varan yönetim kabiliyetini görebiliyoruz.

Öyleyse bir soru formüle edebiliriz, Huizinga'nın bu analizleri ile İspanyol filozof Ortega y Gasset'in bir zamanlar bütün tutucu kanallarda etkili olan "kütlelerin isyanı" çözümlemeleri arasında bir akrabalık kurabiliyor muyuz; hiç kuşkusuz akrabalık olmasa bile teğet noktalarını görebiliyoruz. Y Gasset de Avrupa'nın yittiğini düşünüyordu, "Avrupa'nın hiçbir moral yasası kalmamıştır" sözü, Gasset'e aittir. Komünizmi ise, "uç" olmakla birlikte tamı tamamına bir ahlak kuralları bütünü olarak kaydediyordu. Huizinga da, On Dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yayılan decadence ruhunun, edebiyat alanının dışına çıkıp her tarafı kontrol altına almamasını, sosyalizmin bir reform hare-

* H.A.Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire,* Orford University Press, 1916

** "Pagans performed rites but professed no creed or doctrine"
Robin Lane Fox, *Pagans and Christians,* Penguin Books, 1986-1988, p.31

ketine dönüşmesine bağlıyordu; burada bir işaret ortaklığı var.

Bunun ötesinde Huizinga'nın barbarizasyon formülasyonu ile "kütlelerin isyanı" da, birbirine eklemlenebilir; Ortega y Gasset, bir isyandan bahsetse de, 1930 yılı mahsûlü olan bu tanınmış çalışmasının daha ilk cümlesinde, "kütleler, tam iktidara gelmiştir" diyor ki, bu analizleri Avrupa'yla sınırlı olduğu için, isyanın, Avrupa'da, başarı ile sona erdiğini düşünmek zorundayız.* Tabii, y Gasset'in kütlelerin başarılı isyanından söz etmesi, insanlığın tüm kazanımlarını kaybetme anlamındadır.

İspanyol filozof, "kütleleşmeyi" bozulma anlamında anlıyor ve aşağılayıcı bir sözcük olarak kullanıyor; bunu, "actual scientific man is the prototype of the mass-man" ibaresi de göstermektedir, kütleselleşmiş insanın prototipi, bilim adamıdır, demektedir. Bu tarifi ise şöyle tamamlamaktadır: "Eğer eskide olduğundan daha çok bilim adamı varsa, örnek-olsun, 1750 yılındakinden çok daha az 'kültürlü' insan vardır."** Öyleyse, y Gasset, gelişmiş ülkelerin bilim adamlarını, politikada, sanatta ve her alanda uzmanları, ilkel ve cahil insanların davranış kalıplarını kabul eden, he will adopt the attitude of primitive, ignorant man, yaratıklar olarak görmektedir; Rusça'dan çıkıp yayılan bir sözcükle aparatçik diyebiliriz.

Kütlelerin isyanına bu gözle bakıyorsa ve Avrupa'da tam iktidardalarsa, Avrupa'yı daha iyi bir gözle görmesi de imkânsızdır; "zavallı vejetatif varlık" nitelemesi, ignoble vegetative existence, Avrupa'nın halini anlatmaktadır. Kasları gevşemiş, yeni bir yaşamı düşünemeyen, böyle bir plandan yoksun bir Avrupa, beş yıllık planla, çok büyük bir canlanma gerçekleştiren "Bolşevizm" ile nasıl rekabet edebilir; böyle bir karşılaştırmayı yapan İspanyol Filozof, yakın zamanda bütün Avrupa'nın heyecanla Bolşevizm'e yönelmesini imkân dahilinde görüyor.*** Belki, "büyük bir ulus devlet" projesine sarılarak Avrupa, bu vahim yazgıdan kurtulabilir; demek, karamsar bir dünya var.

Hem Huizinga ve hem de y Gasset'in, Avrupa için net bir gerileme ve hatta çöküş resmettikleri ve Sovyetizm'i kendi irade ve tercihlerinin dışında bir model olarak göstermekten çekinmedikleri zamanda, yeni Sovyet Düzeni, Rusça "piyatletka" denilen beş yıllık planlarla yeni bir kuruluş ve canlanma dönemini başlatmıştı ve henüz ne Moskova Mahkemeleri başlamış ve ne de Hitler-Stalin İttifakı imzalanmıştı; haklı veya haksız, bu son ikisi, Batı elitinin Sovyetizm'den soğumasında çok önemli bir role sahip oldular. Hemen izleyen

---

* Jose Orteğa y Gasset, *The Revolt of the Masses,* N.Y., 1930-1993, p..11

** ibid. pp.109 ve 113

*** "To my mind the building-up of Europe into a great national state is the one enterprise that could counterbalance of a victory of the 'five year plan' ". ibid. p.186

İkinci Dünya Savaşı'nda, Nazizm'e karşı yan yana savaşmak ve buna ilave olarak bu mücadelede Sovyet insanının dayanıklılığı ve teknolojik donanımda gerçekleştirmiş olduğu sıçrama, savaş bunu açığa çıkarmıştı, yeniden bir Sovyet hayranlığına yol açtıysa da, hemen gelen Soğuk Savaş, iki sistemin ideolojik savaşı olarak gelişmişti. Bu çok sert ve bütün ideolojik komplekslerin, üniversiteler, basın, yayın, sinema, cepheye sürüldüğü bir dönemde, Batı'daki regresyon ve dejenerasyondan, özetle Orta Çağ'a dönüşten söz edilmemesi ve edilmiş sözlerin unutulması çok doğaldır. Anlaşılır, buluyoruz.

Unutulanların birisi de J. W. Thompson'a ait, nerede ise Berdyaev'in Moskova Konferansları ile aynı yaştadır; Birinci Dünya Savaşı sonrasında, düşünürlerin, sosyolog ve tarihçilerin, yaşanan zamanlara bir önceleyen aradıkları zamandır. Kriz dönemlerinde, hem krizi teşhis ve hem de bir çıkış aranırken tarihsel benzerlikler avcılığına çıkmaktan belki de hiç kurulamayacağız; Thompson'un incelemesinden Büyük Napoleon'un ve daha doğrusu yenilgisinin en güçlü aday olduğunu anlıyoruz.* Profesör Thompson, yazdığı zamanın, 1921, kargaşasını anlamaya en uygun dönemin, 1347 yılında patlayan ve tarihte "Black Death", Kara Ölüm, olarak bilinen Veba Salgını olduğunu ileri sürüyordu; tersi de doğrudur, 1921 Kargaşası, tahribatı ve etkileri 150 yıl kadar süren bu salgınlar dizisini analiz etmede önemli ip uçları içerebilir, böyle de ele alabiliriz.

Her iki dönemde, 1347 ve 1921 peryodlarında, Profesör Thompson'un bulduğu ortak araz, yazılış sırasına göre, şunlardı: Ekonomik kaos, toplumsal rahatsızlık, fiyat artışları, vurgunculuk, ahlak bozulması, üretim eksikliği, endüstriyel tembellik ve durgunluk, eğlence çılgınlığı, harcama hastalığı, lüks düşkünlüğü, sefahat ve fuhuş, sosyal ve dinsel histeri, aç gözlülük, tamahkarlık, kötü yönetim ve adab-ı muaşerette çürüme.** Doğrusu kaydetmeden geçemiyorum, araz korelasyonu, yaşadığımız günlerle Kara Ölüm dönemi arasında da var ve buna ek olarak, Black Death, hem Orta Çağ'ın son dönemine damgasını vurmuştu ve hem de çok zaman Orta Çağ ile birlikte hatırlanmaktadır. Öyleyse, bu vesileyle de Orta Çağ'a dönüş yapmakta olduğumuz düşünebiliriz.

Bu büyük veba salgınını her ele aldıkça, iktisat, sosyoloji ve tarihte neden bu kadar ihmal edildiğini anlamakta güçlük çekiyorum; her ülke literatürün-

---

* Sovyet Düzeni'nin sonu yaklaşırken de o zamanki Sovyet Lideri Gorbaçov'un tarihsel benzeri, Yeğeni Üçüncü Bonaparte gösteriliyordu ve ben hiçbir zaman uygun bulmamıştım. Profesör Thompson da, Birinci Bonaparte'a itiraz etmiş, bu nedenle yararlanıyoruz.

** J. Westfall Thompson, "The Aftermath of the Blach Death and the Aftermath of the Great War", *American Journal of Sociology,* 1921, p.565

de ve disiplinde, bu ihmali bulabiliyoruz. Bu anlaşılması zor yaygın ihmalle karşılaştıkça, ben de, belki bilimi, zaman zaman çubuğu tersine bükme olarak da kabul ettiğim için her analizime sokma dürtüsünü yenemiyorum, bu çalışmamda da, ileride değinmek durumundayım. Burada yalnızca Profesör Thompson'un bu öncü işaretine saygı gereği, çözümlemesinin bazı çizgilerini aktarmak istiyorum.

Veba, çok büyük bir mobilite yaratmıştı; bazı yerlerde nüfusun yarısı veya en az üçte biri kırılmıştı, Avrupa'nın 1347 yılındaki nüfusunu ancak 150 yıl sonra tekrar yakalayabildiği konusunda bir görüş birliği var. Bu felaketten kaçabilenler, hareket ediyorlardı ve buna ek olarak umulmadık bir sosyal hareketlilik doğmuştu. Profesör Thompson'un zamanından sonra bu büyük salgın hakkında bilgilerimiz çok arttı; "ölümü demokratize etmek" yollu bir kavram icat edebilirsek, bunu, veba'nın gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz, asilleri, zenginleri, din adamlarını ve piskoposları hiç kayırmadı. Bu sonuncu kategorinin bir kısmı korunuyordu, yalnız yıllardır kendilerini Tanrı'nın seçkin hizmetkarları olarak tanıtmışlardı ve salgını, işlenmiş günahlara karşı Tanrı'nın ilahi bir cezası olarak gösterenler çoğunluktaydı; hastaların yardımına koştuklarında Tanrı'nın bunları koruyacağı ve dolayısıyla vebanın bulaşmayacağını göstermeleri gerekiyordu, dine güven böyle sağlanabilirdi, böyle yaptılar, hepsi öldüler. Ölümde demokratizasyon ile bunu kastediyorum.

Profesör Thompson, buraya kadar gitmiyor, fakat, vebanın bir nouveaux riches sınıfı yarattığını kaydetmektedir; "katipler tüccar, eski işçiler işveren ve tarım emekçileri, eşraftan çifçi oldular" demektedir. Her yerde bir alt-üst oluş var, nitekim eski asiller de gitmişti, ama, o tarihler asilsiz olunamıyordu, yeni bir noblesse çıktı, parvenu demek yerindedir; asil kanı taşımayan ve kahraman bir geçmişten yoksun bu parvenu noblesse, kaba, adab-ı muaşeret kurallarından habersiz ve son derece bozuk bir diksiyona sahipti, benzer bir durum bir de din adamlarında gözleniyordu, okur-yazar papazlar kırılmıştı ve yerlerine okuması-yazması olmayanları atamak zorunlu oluyordu, papazsız hıristiyanlık ve koyu bir hıristiyanlık olmadan Orta Çağ'ı düşünemeyiz. Bu, bütün kamu yönetiminin çökmesi ve çürümesi anlamına geliyordu; zorunlu olarak günümüzü hatırlıyoruz.

Kamu yönetiminin çöküşü ayrıca açıklama gerektirmeyebilir, fakat yine de kısa bir hatırlatma yerindedir; kilise, Avrupa'da çok uzun yüz yıllar, eğitim görmüş adam yetiştirmenin ve böylece kamu yöneticilerinin, daha sonraki yıllardaki söyleyişle, bürokrasinin, tek kaynağıydı, varolan kamu yöneticilerini veba aldı, kaynak ise cahillerin eline düşmüştü. Polis düzeni, yargı kurumları yok olmuştu; Thompson, "the machinery of the governments nearly stopped"

diye yazmaktadır, yönetim mekanizması artık durmuştur. Fakat biz burada durmuyoruz.

Kamu düzeninin bozulmasıyla atbaşı giden ve daha derin, daha şaşırtıcı, daha yaygın bir bozulma ortaya çıkmıştı; ne olmuştu söylemek zor, fakat sanki insan önündeki bütün bariyerlerin yıkıldığı ve bütün sosyal yasakların kalktığı bir döneme girmişti. İnsanlar son derece yüzeysel ve ancak ateşli bir neşe içindeydiler, her yol sefahata açılıyordu, şiddetli bir uçukluk dalgası yayılıyordu, göz kamaştırıcı bir lüks egemendi, restoran ve kafelerde sonsuz tıkınma yaşamak demekti ve hepsinden öte hayasız bir cinsellik yaşanıyordu, kız çocukların babalarıyla yatmaları normaldi, ölülerle dans ve daha doğrusu cinsel ilişki en son ve uzun süre değişmeyen moda olmuştu. Flagellation, insanların sokaklarda kendilerini, ucu iğneli demir toplarla dövmesi ve toplu halde kendi kanlarını akıtmaları; ayin mi yoksa eğlence mi, uzmanlar hâlâ karar verememişti, ama, çok çok yaygındı. Flagellant'lar bu kanlı gösterilerini sokaklarda ve şarkılar eşliğinde sergiliyor, bir sokaktan diğerine, bir kentten öbürüne yayılıyorlar ve en çok aranan temaşayı sağlıyorlardı. Bu tür bir "sürü psikolojisi" insanlık tarihinde çok sık çıkmıyordu; çıktıkları zamanlar arasında ise paralellik arayışları kaçınılmaz oluyordu; şimdi bunu görüyoruz.

Profesör Thompson'un, bu kısa ancak yol açabileceği düşünceler açısından "establishment" dışı sayabileceğimiz makalesi gerçekten unutuldu mu; üniversiteler camiasını ele alacak olursak unutulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Ama yine de aynı tarihli Berdyaev yazılarının da benzer bir talihi olduğunu da tespit ediyoruz; Berdyaev'i, akademisyen olmayan ve bu nedenle "alaylı" bir düşünür diyebileceğimiz A. Minc hatırlıyor ve ters yönde kullansa da düşüncelerini yeniden canlandırıyordu. Thompson'u da, Büyük Britanya'nın popüler tarihçilerinden B. Tuchman, tarihin unutulmuşlar mezarlığında keşfetmiş görünüyor; yirminci yüzyıla "bir uzak ayna" ararken, kitabının adı budur, Thompson'un incelemesi nedeniyle on dördüncü yüzyılı ele almaya yöneliyor ve Sismondi'nin aynı yüz yıl için, "ne fut point heureux pour l'humanite" hükmü de tercihini kuvvetlendiriyordu. Tuchman için, yirminci yüzyıl talihsiz bir dönemdi ve ancak, Sismondi'nin insanlık açısından pek kötü bulduğu on dördüncü yüzyıl ile eşlendirilebilir veya sadece bu geçmiş yüzyılın aynasından bakılırsa analiz edilebilirdi. Tuchman, bu eşlendirmenin haklılığına inandığı için yirminci yüzyılı incelemekten çok, ayna üzerinde durmak istemişti; çalışmasında ayna hakkında bilgiler buluyoruz.

Yirminci yüzyıl için ayna aramak güzel de, önce yirminci yüzyılın belirleyici çizgilerini sormak gerekmiyor mu; eğer bu soru isabetli ise, aynı soruyu önceki on dokuzuncu yüzyıl için de formüle edebiliriz. Şunu önerebiliriz;

on dokuzuncu yüzyıl, başında sosyalizmi, buna yaygın olarak yapıldığı üzere "bilimsel" sıfatını ekleyebiliyoruz ve sonunda da emperyalizmi keşfetmiştir. Orta bir yerde milliyetçilik var, bu çıkışından kısa bir zaman sonra ve önemli ölçüde, birinci ve ikincisi içinde eriyordu. Bunu göreceğiz; şimdilik, on dokuzuncu yüzyılı, sosyalizm ve emperyalizm keşifleriyle özdeşleştirmek yerindedir.

İzleyen yirminci yüzyıla geldiğimizde, devrimler ve savaşlar yılı olmuştur; kuşku duymuyorum, uzun on dokuzuncu asrı, 1789 ile başlatıp 1917 veya en erken 1914 ile bitirecek olursak, insanlığın kaydettiği en derin devrim olan, "en devrim" demek istiyorum, belki de daha uygun olarak "revolution par excellence" sözünü kullanabiliriz, '89 Devrimi ile başlamaktadır ve önceki yüzyıl bununla kalmıştır. Bu yüzyılda yerel savaşlar, sömürge ve emperyalist harpler olmuştur; büyük savaş olarak, "dünya" sıfatı esirgenen Kırım Savaşı'nı hatırlıyoruz; romanesque kaldığını ileri sürebiliyorum. Yirminci yüzyılı ise, Hobsbawn'ın bir Macar yazardan alarak yaygınlaştırdığı formülasyon ile kısa asır sayıyoruz; Ekim Devrimi ile başlamış ve Sovyetler Birliği'nin çözülüşü ile sona ermiştir, 1917-1991 yılları arasındadır.* Bu kısa zaman aralığına sadece devrimler ve savaşlar girmiştir; iki dünya savaşı ve Leninist ve Maoist Devrimler, Sovyet ve Çin İhtilalleri, Türk, İran, Meksika Burjuva-Demokrat Devrimleri, Küba ve Vietnam Devrimleri, hep bu yüzyıldan, kısa yirminci asırdadır.

Devam ederek Bayan Tuchman'ın analizinden çok kısa olarak da olsa söz etmeden önce bir noktaya değinmek gereğini duyuyorum; asırları böyle temel çizgileriyle anlamak ve işaret etmek çok ender olmakla birlikte, damga vuran devletlerle isimlendirmek çok yaygındır. Bu adlanlandırma da çok zaman, çağdaşlarının kendilerini görüş biçimlerine de uymuyor; on sekizinci yüzyıl eliti, çağını, "felsefe yüz yılı" ve hatta daha ileri giderek "eleştiri asrı"

---

* Zamanı kavramak kadar karşılaştırmak da zor ve tartışmalı görünüyor; bu nedenle Sovyet tarihçi B. F. Porşniev'in, "çetvert' veka- mnogo eto ili malo?" sorusu çok yerindedir. Dörtte bir asrın veya yirmi beş yılın kısa mı uzun mu olduğu sorusuna, Porşniev, "hangi asırda?" yollu yeni bir soru ile cevap vermektedir. Söz konusu olan eğer yirminci yüzyılda çeyrek asırsa, nepomerno mno-go, aşırı ölçüde uzundur ve on yedinci yüzyılda yirmi beş yıl tartışılıyorsa, ince bir zaman kesiti sayılabilmektedir. Porşniev'in soru ve cevabında gerçek payı var; bu durumda, yukarıdaki "uzun" ve "kısa" sıfatlarını ters yerde kullanmış olmamız mümkündür, ancak, asırlar birbirini hemen izlediği için bunu abartmıyoruz.

B.F.Porşniev, Frantsia, *Angliyskaya Revolyutsia i Evropeyskaya Politika v Seredina XVII v,* Moskva, 1970, str.30

1917-1991 olarak ileri sürdüm; 1917-1987 belki daha doğrudur, çünkü Mihail Garbaçov'un, Ekim Devrimi'nin yetmişinci yılı nedeniyle yaptığı konuşma artık kapitalist restorasyona işaret ediyordu. O yıldaki yazılarımda bu işaret var.

olarak tarif ediyordu, halbuki, tarih, artık "Fransız Asrı" demektedir. İzleyen on dokuzuncu yüzyılı da, Büyük Britanya'yı kastederek İngilizler'in adına yazmak adet olmuştur.

Peki yirminci yüzyılı, "Amerikan Çağı" saymak mümkün mü; çağın başlangıç ve sonunu, Sovyetler'in çıkışı ve çöküşü ile işaret ettiğimize göre, en azından bizim açımızdan imkânsızdır. Amerikan elitinin ise Sovyetler Birliği'ni, Amerika'nın Punic Zaferi olarak nitelemesine bakacak olursak böyle bir iddia da yoktur; bundan iddialarını yeni yüz yıla saklamış oldukları sonucunu çıkarıyoruz.

Kuşkusuz, bu yüzyılda, Amerikan tüketim maddeleri ve görgüsü büyük bir yaygınlık ve hegemonya kazanmıştır; yalnız bunu, Sovyet sisteminin uzun süre tüketim araçları üretimine öncelik vermemesi, ancak bununla birlikte, "sosyalist" bir tüketim normu ile hoşzaman geçirme modeli yaratamamasına bağlamak zorundayız. Başka bir deyişle leninist dognat' i peregnat' doktrini ve içerde olmasa da hitap ülkelerinde aşırı demokratizm, sosyalist düzeni, ideolojik boşlukta ve savunmada bırakıyordu; amerikanizmin yayılması kolay olmuştur.* Bu nedenle bu sektörde, amerikanizmin bulduğu boşluktan yararlandığı doğrudur; yalnız buradaki üstünlük bir çağı sahiplenmek için yetmemektedir.

Tuchman, on sekizinci yüzyıldan önce, on dördüncü yüzyılın da "Fransız Yüzyılı" olduğu iddiasındadır; "when the 14th century opened, France was supreme" yollu yazmaktadır.** Bu yüzyılda başlayan ve kesintilerle süren "Yüzyıl Savaşları", Fransa ile İngiltere arasındaydı ve genel olarak Fransız topraklarında yapılıyordu. On birinci yüzyılın sonunda başlayan ve 1396 Niğbolu'da net bir yenilgiye dönüşerek aralıklarla devam eden Haçlı Seferleri de, Fransa'nın adına yazılıyordu; bunu, Fransa Krallarına, "en hıristiyan kral" denmesinden de çıkarıyoruz. Fransızca her yerde ve en çok bütün saraylarda konuşulan dil olmuştu, Avrupa'nın asil sınıflarının ikinci ana dili, demek uygundur. Sadece asiller mi, İtalyan Marco Polo'nun gezilerini, Fransızca dikte ettirmesi önemli bir işarettir.

Bir Venedikli'nin Latince yazılmış bir vaka-i name'yi İtalyanca'ya değil Fransızca'ya çevirmesi ve bu vesileyle Fransızca'nın hem "dünya dili" oldu-

---

* Türkiye solunun, henüz erkenlik döneminde, 1960 yıllarının ortasında, "coca cola içmeyiniz, yarısı zehirdir" kampanyası açtıkları ve daha sonraki yıllarda, en zayıf çağında bile, amerikanizmin bir diğer simgesi olan blue-jean giymeyi reddetmesinin benzerleri Sovyetler Birliği'nde yaşanmamıştır. Çin'de, "sosyalist" yaşam, tüketim ve aşk arayışları olmakla birlikte, Kültür Devrimi ile bunlar rayından çıkmış ve tersine dönmüştü.

** B. Tuchman, *A Distant Mirror-Calamitous Fourteenth Century,* London, 1978-1995, p.

ğunu ve hem de kulağa hoş geldiğini ileri sürmesi, yirminci yüzyılda, İngilizce ve giderek Amerikanca'nın yaygınlığını ve itibarını hatırlatıyor; ancak en önde hatırlanması gereken herhalde şiddet ve ölümlerdir. Yalnız yüzyılın ortasında başlayan ve aralıklı patlamalarla uzun yıllar süren veba'nın yol açtığı kırımlar ve savaşlar değil; her ikisinin doğrudan etkileri kadar spin-off tesirleri de önemlidir, belki de daha önemlidir, diyebiliyoruz.

Her halde, geçmişin bugüne ışık tutmasından daha çok bugünün geçmişi açıkladığı görüşüne yakın olmak zorunluluğu var; belki de bugüne bakarak, on dördüncü yüzyılı görebiliyoruz veya daha iyi görüyoruz. Bu nedenle olabilir, bu günleri en çok, "adam öldürmeyi oyun mu sandın" dizesiyle kavrayabiliriz; artık ölmek de öldürmek de son derece kolay olmuştur. Ne yazık, özellikle geçen yüzyılın sonlarına doğru, öldürmek ile yaşatmak veya ölmekle yaşamak arasında sınırın kalkmış olduğunu kabul etmek durumundayız, yaşam ile ölüm arasında no man's land'de yaşıyoruz; belki yaşamak da ölmek de netliğini kaybetmiştir. Kanıt mı, anlamı ve önemini yitirmiş görünüyor, çünkü, teknolojik açıdan en gelişmiş ülkede, gencecik lise öğrencileri, coca-cola içmenin rahatlığı içinde katliamlar yapabilmektedir, ne için öldürdüklerini düşünemiyoruz, onların da düşündüklerini gösteren hiçbir kanıta sahip değiliz. Aynı rahatlık veya kolaylıkla ölüme koşabiliyorlar; adını yeni duyduğu Bin Ladin'e, sözde bir hayranlıkla, küçük uçağını yüksek binalara çarpan, Amerikanca'dan nerede ise her dile giren sözcükle, teenager'leri biliyoruz.

Anti-semitizmin tarihini inceleyen bir monografide, ondördüncü yüzyıl için Avrupalılar açısından, kuşkusuz, her çeşit kriz ve felaket ile en çok dolu asır denmektedir; bunu, "perhaps some day it will be com-pared to our own" kestirimi izliyor, bir gün, yirminci yüzyıl ile yan yana getirilebileceği tahmini yapılmaktadır.* Bu monografi yazarının Profesör Thompson'un katkısından haberdar olmadığını anlıyoruz, fakat, Tuchman'ın bundan haberdar olması ihtimali yüksektir.

Anti-semitizmin, daha doğrusu Yahudiler'e yönelik pogromların iki büyük tarihi var; birincisi, birinci Haçlı Seferi idi. Haçlı Seferi, kutsal yerleri ve bu arada Kudüs'ü, müslümanlar kadar yahudilerden de kurtarmayı hedef alıyordu; bu savaş ve kan dökmek demekti. Haçlıların toplandıkları yerlerde müslümanlar yoktu ama yahudiler yaşıyordu, kutsal toprakları kurtarmaya oradan başlamada sakınca görmediler. İkincisi ise, Kara Ölüm yıllarıdır; insanlar bu büyük kırıma bir neden arıyorlardı; görece olarak hep zengin

* Leon Poliakov, *The History ofAnti-Semitism,* translated from French by R.Howard, London, 1955-1960, p.101

yahudileri bulmakta güçlük çekmediler. Büyük çoğunluk, bu büyük kırımı, yahudilerin, hıristiyanlığı yeryüzünden kazımak için kuyuları zehirlemelerine ve veba mikrobunu yaymalarına bağlıyordu; Tuchman, yahudi katliamının ilk kez 1348 ilk baharında başladığını, Narbonne'da yahudilerin evlerinden çıkarılıp yakıldığını kaydetmektedir. Bir yıl sonrasında, Basel'de birkaç yüz yahudi, evlerinden alınıp nehirdeki küçük bir adada, özel olarak yapılmış ahşap bir eve yığılıyor ve yakılıyordu; bu masacre'ların arkası kesilmemiştir. Demek, büyük salgını incelemekle, yirminci yüzyılda Nazi katliamlarının, pek bilinmeyen ancak aynı ölçüde acımasız ve yaygın uygulamalarının, on dördüncü yüzyılda da gerçekleşmiş olduğunu tespit edebiliyoruz; bu nedenle, özellikle yahudi tarihi ile aşina olanlar için, iki yüz yıl arasında parelellik kurmak zor olmamaktadır. Yalnız, yahudi tarihinin okunması ilk işaretleri sağlasa da, "Orta Çağa Dönüş" hipotezini, tek başına katliamlara bağlayamayız ve bağlamıyoruz.

Kaldı ki, bu hipotezimiz, on dokuzuncu yüzyıl ile sınırlı değil, tümüyle Orta Çağ'a bakıyoruz; fakat bu çağda bir ondördüncü yüzyıl, savaş, isyan, sürekli göçler ve insanın insana uyguladığı görülmemiş vahşet repertuarı idi, burası önemlidir. Bu nedenle, on dördüncü yüzyıl ile sınırlı kalmamak koşuluyla, yaşanan günlerin projektörlerini, on dördüncü asra dikmek yararlıdır ve B. Tuchman da bunu yapıyordu. E. Hobsbawn, "kısa" yirminci yüzyıldan söz ederken görülmemiş göçlerden söz ediyordu ve bu geçmiş yüzyılı incelediğimizde, insanlık tarihinde "görülmüş" olduğunu anlıyoruz.

Bu açıdan ele aldığımızda, son yüzyılda, en çok en gelişmiş ülkelerde gözlediğimiz ve enternasyonal bir örgütlenmesi olduğunu bildiğimiz tapmak ve tarikatların önceleyenini de yine on dördüncü yüzyılda buluyoruz. Son yüzyılın sonlarına doğru bu tapmak ve tarikatlar adlarını, aynı anda, Fransa'dan Kanada'ya kadar uzanan bir iklimde toplu intiharlarla duyuruyordu; ya topluca ve planlı olarak intihar ediyorlar veya, Clinton'un ilk başkanlığı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşandığı üzere, güvenlik kuvvetlerince, topluca yakılıyordu. Bu toplu intiharlara ve toplu yakmalara, önemli bir itiraz bilmiyoruz.

Daha önce haber vermiştim, Tuchman da üzerinde duruyor; flagellant'ları gelmiş-geçmiş saymak, bu dönemi çok hafife almak anlamındadır. Başlarına gelenleri, günahları nedeniyle Tanrı'nın bir cezası sayıyorlardı ve günahlarını affettirmek için kendi kendilerini cezalandırıyorlardı; bizim topraklarda Şia dini mensuplarının, Kerbela Günü'nde, kalın zincirlerle kendilerini dövmelerini hatırlayabiliriz, sırtları akan kanlardan görünmemektedir. Bunlar da ucunda iğneli topuzlar olan kırbaçlar kullanıyorlardı, belden yukarıları açıktı,

ortalama üç yüz kişi oluyorlardı, bin kişilik ayinlere de rastlanıyordu, İsa'nın acılarını hatırlıyorlardı, Meryem ve İsa'ya sesleniyorlar, caddelerde yürüyorlardı.* Halk, asiller, kilise mensupları ve kadın-erkek, caddelerin kenarına diziliyor ve ayine katılıyorlardı. Din adamları, rahibeler, flagellant'ların, kendilerini kırbaçlayanların, kanlı giysilerinden bir küçük parça kapabilmek için birbirini eziyordu; bunlar kutsal emanet sayılıyordu, kan dökmenin, günlük yaşamın bir parçası haline geldiği bir zamandır.

Bir şehirden diğerine gidiyorlar ve bandolarla karşılanıyorlardı; hepsi güzel, fakat, bütün bunlar, aslında hıristiyan dininin temellerini reddetmektir. Çünkü, cezayı verecek ve günahların kefaretini kabul edecek olan, Tanrı'dır ve burada sıradan insan Tanrı'nın yerini alıyordu. Böyle düşünen din adamlarının ortaya çıkışına şaşırmıyoruz; yalnız bu tür din adamlarının payına taşlanmak ve linç edilmek düştüğünü biliyoruz. Demek bu dönemde sadece veba'nın ölümü demokratize etmesi değil, aynı zamanda kilise karşıtı akımların da başladığını tespit etmek zorundayız. Veba, her türlü otoriteyi düzlemektedir; belki de Avrupa'yı, Doğu'ya benzetme yönünde işleyen mekanizmaları harekete geçirdiğini düşünebiliriz. Fakat mekanizmaları sadece geçici etki yapabilmiştir.

Bazen "eşitleme" de deniyor, bu bilimsellik yüklü sözcüğe, "levelling", "düzleme" karşılığını tercih ediyorum; aslında, çok genel anlamda, son yılların moda deyişiyle, "post-modernizasyon" da denilebilir, bu bağlamda, formlardan arındırma anlamı daha çok öndedir. Düzleme ise kaleleri yıkmak anlamındadır; "kale" sözcüğünü de en geniş ve teorize edilmiş biçimiyle anlamayı öneriyorum. Bu açıklamalar yapılınca, Moğol hanları ile Türk kağanlarının zaptettikleri her yerde önce kaleleri düzlemeleri, düşünmemiz için ip ucu sayabiliriz ve görülebildiğini sanıyorum, "düzleme" sözcüğü, yıkma'ya göre çok daha uygun düşmektedir.

Marx'ın geçerken işaret ettiği Asya Tipi Üretim Tarzı analizini coğrafya koşullarına ve sulama kanallarının yapılmasına bağlamak, hem Marx'a ve hem de bilime haksızlıktır; bunu eninde sonunda kaba bir maddecilik olarak da düşünebiliriz. Sulama kanalları yerine kale'yi gözönüne getirebiliriz, kale, barınak, sığınak ve korunak'tır; düzlemek, barınak-sığınağı yok etmek oluyor ki, Doğu tipi yönetmede, öncelikle bunlar ortadan kaldırılıyor. Avrupa Türü Üretim Tarzı'nda ise, öncekinin simetriği olarak bu formülasyon önceden yapılmış olsaydı, verimli bir yol açabilirdi, kale var ve sadece yönetenlerin tekelindedir.

---

* B.Tuchman, *A Distant Mirror*.. op. cit. P. 114

Orta Çağ'da asiller, Almanca "Stand", İngilizce "Estate", bir düzen ise, en azından başlangıçta kale inşa etmeleri ve korumaları sayesindedir; yalnız burada duramayız, durmamız düşünce sürecinin verimli dinamizminden uzaklaşma ile özdeştir, bu nedenle, ilkel Doğu Tipi Üretim Biçimi analizlerindeki viadük'ü çıkarıp yerine kaleyi teklif etmekle yerinmiyorum, "kale" düşünmemizin başlangıcıdır. Buradan baktığımızda, demek ki, modern zamanlarda ortaya çıkan işçi sınıfı bir düzen ve en teorik anlamında da kale idi; sendikaları burç'ları sayabiliriz. Aydınlanma Çağı ile yapısallık kazanan aydın hareketi veya Rusya'da narodnizmin eylemli hediyesi olan söyleyişle inteligantsia, hem bir düzen ve hem de bir kale sayılmayı çok daha fazla hak etmektedir, üniversiteleri bunların hem sığınakları ve hem de barınakları olarak düşünmek yerindedir. Öte yandan, eğer bu çok özet analizimizde bir açıklayıcılık varsa, yirminci yüzyılda Batı'nın Doğu'laştığını ileri sürebiliriz; kaleleri yıkılmıştır. İşçi sınıfı, sendikalar, entelijansiya, üniversiteler düzlendiler; öyleyse "demokrasi" kaldı mı, bu sorunun ele alınması ilerdedir.

Spengler, bize, "Orta Çağ" deyişinin, ilk önce 1667 yılında Leyden'li Profesör Horn tarafından icat edildiğini haber veriyor;* doğrusu çok zamanlıdır. Çünkü bu tarihte, Batı'da, toplumun her kesimi ve düzeyinde biçimler beliriyordu; bu belirme, Orta Çağ'da biçimsizliğin egemen olduğunu görme imkânı da yaratıyordu. Doğmakta olan modern zamanlardan bakıldığında Orta Çağ'da, kalelerin dışında, her yerde bir yapısızlık, destrüktürasyon vardı; postmodernizm de her türlü biçim ve strüktürden yoksun kalmak demektir, önceden varsa, düzlemek anlamına geliyor.

Buraya kadar güzel, peki kim yıktı ve ayrıca, aynı anlama gelmek üzere, biçimsizlik, iskeletsizlik demek midir; birbirine bağlı bu iki soru, bizi, sınıfların varlığı sorununa getiriyor. Bu sorunu formüle etmekle birlikte, artık genellikle kabul görmüş, established, bilgi düzlemimizde, cevabının pek aşikar olduğunu biliyorum; hazır ve genellikle kabul gören cevap, feodal düzenin iki sınıflı olduğudur.** Yalnız bu iki sınıflılıkta da, bir sınıf, asiller, bütün iktidar ve yönetimi ellerinde bulundururken, diğerinde, köylü yığınlarda herhangi bir iktidarın izinin bile olmaması bir yana, bir toplumsal kimlik olduğu bile tartışmalıdır. Sınıfın varlığına işaret sayılan ise, bu toplumsal kimlik, bir aidiyet duygusu veya sınıf bilincidir; bunlar yoksa sınıf da yok kabul edilmektedir.

---

* O. Spengler, *The Decline of The West,* Voli, N.Y., 1922-1926, p.22

** "From this point of view medieval England was highly stable and vvholly pola-rized two-class community wherein a much elevated class of feudal magnates and knights was confronted with a much inferior mass of rural humanity." M.M.Postan, *The Medieval Economy andSociety,* Penguin Books, 1972-1978, p.174

Orta Çağ, gökten gelmedi, Antik Çağ'ın ve özellikle de Roma İmparatorluğu'nun varisi olduğunu biliyoruz; Antik Çağ'da ise köylüler vardı, yalnız bunlarda sınıf bilinci olmadığı için, tek sınıflı sayılmaktadır. Öyleyse, sınıf bilincinin varlığı veya yıkılmış olmasına göre, tek veya çok sınıflı olduğuna karar veriyoruz.

Orta Çağ, krallık rejimidir ve aynı zamanda feodal düzen olarak adlandırıyoruz. Bu adlandırma da, yenidir, "Orta Çağ" sözcüklerinin yan yana getirilmesinden de sonraki bir zamandadır; feodalite sözcüğü, on sekizinci yüzyılda keşfediliyor. Ancak mutlakiyetçi monarşinin ve merkezi devletin bütün çizgileriyle görülmesiyle feodalite düzeninin isimlendirilebilmesi son derece öğreticidir; demek, zıtlık, görmeye ve kavramlaştırmaya imkân hazırlıyor ve belki de bizler, daha çok, zıttı ile görüyoruz. Görmek, öyle sanıyorum, her zaman öz'ünü görmek değildir ve feodal düzenin özünü görebilmeyi de, Profesör Strayer'e borçluyuz, feodalizmi, public powers in private hands, olarak tanımlıyordu ki, çok yerindedir. Feodalizm, ya da feodal düzen, kamusal iktidar veya yönetimin özel ellerde bulunmasıdır. Kral vardı, fakat yönetim lordların, efendilerin, elindeydi ve efendiler ile vasallar, oğullar, arasındaki hukuk da tümüyle özeldi; bu feodalite'dir.

Feodalizm, Strayer ve Coulborn'un birlikte saptadıkları üzere, öncelikle bir hükümet biçimidir; temel ilişkiler, lord ile vasallar arasındadır ve resmi olmaktan çok kişisel, başka bir deyişle, personel kontaklar sonucu oluşmaktadır.* Bu, iktidarın resmi değil şahsi ilişkiler ile gerçekleştiği anlamına da gelmektedir; bu nedenle kuvvetler ayrımının düşünülemez olması bir yana fonksiyonları bile birbirinden ayırmak imkânsızdır. Askerler politika yapabilmekte, yürütmede bulunanlar yargılayabilmektedir.

Başka ülkelere gitmeye gerek yok, bugün Türkiye'de, mağazaların özel güvenlik görevlilerinin, de facto insan öldürme yetkileri var; bir atışta iki kişiyi öldüren böyle bir görevlilinin önce, ilgili polis şefi tarafından alnından öpülerek ödüllendirildiğini ve sonra kahraman ilan edildiğini biliyoruz. Dış politikanın ise tümüyle işveren odaları ve dernek veya vakıfları tarafından yapıldığını görüyoruz. Artık Türkiye'de siyaset, bütünüyle büyük işverenlerin veya tekel sahiplerinin tekeline geçmiş durumdadır. Devlet adamları, başka ülkelere resmi ziyaretlerinde yanlarında sadece büyük işadamları, tekel sahipleri veya bunların vakıf yöneticilerini almaktadırlar.

Şirketlerin böylesine büyüdüğü ve rol ile fonksiyonlarında nitelik de-

* J. R. Strayer-R.Coulborn, *The Idea of Feodalism,* R.Coulborn, ed., *Feodalism in History,* Connecticut, 1965, p.5

ğişmesi yaşandığı bir dönemde artık, özelleşme veya bütçenin daraltılması yollarıyla, devletin küçülmesinden söz etmek anlamını yitirmiş görünüyor; devlet büyümektedir. Devletin fonksiyonlarından önemli bir bölümü tekellere aktarılmaktadır; tekeller de artık devlet'tir.

Tekellerin devlet fonksiyonlarını yerine getirmede, önümüzde, isimlerini çok iyi bildiğimiz, iki örnek var; bunları bir yanıyla Orta Çağ'ın kurumları ve diğer yanıyla da bugün dünyanın büyük tekellerinin prototipleri saymak zorundayız. East Indian Company ile bazan Turkey Company olarak da bilinen Levant Company'yi kastediyorum; birisi Hindistan'da ve diğeri Osmanlı Türkiyesi'nde iki tekel ve iki devlettiler. Bunun anlamı, görevlilerinin bir bölümü diplomasi mesleğinde yetişmiş olanlardan seçilmesidir, yöneticileri büyükelçiden daha güçlüydüler ve sadece ticaret değil ve daha çok politika ile uğraşıyorlardı.

Bu iki Company, işadamlarının doğrudan siyaset yapmalarının ilk modellerini oluşturuyorlar; aktif oldukları tarihlerde, kural değil istisnai durumları vardı. Bu tarihten sonra da, kapitalizmin egemen olduğu düzenlerde bile, burjuvazinin doğrudan değil dolaylı olarak politika yapması ve yönetmesi esastı; burjuvazi, kendi sınıfsal çıkarlarını temsil eden politik partiler aracılığıyla iktidara geliyorlar ve daha çok rüşvetle kendilerine bağladıkları yüksek bürokratlar kanalıyla yönetimi kontrol edebiliyorlardı. Şimdi bu düzen de tarihe karışmıştır, artık tekeller doğrudan siyaset yapıyorlar; bu bir yandan tekelokratlar ile bürokratlar arasında ayrımın sona ermesi ve diğer yandan da siyasetin doğrudan doğruya tekellerin içinde ve tekeller aracılığıyla da yapılmasıdır. Hem tekeller ve hem de tekelokratlar artık siyasi kimliklere sahiptirler; devletin, parçalanıp parsellenerek büyüdüğünü söyleyebiliyoruz.

Amerika'nın tanınmış başkanlarından Wilson, 1913 yılında, "who is going to be master of the government of the United States; the great corporations or the government" yollu ve cevaptan emin bir üslup ile soruyordu; Amerika Birleşik Devletleri devletini, tekellerin mi hükümetin mi yöneteceği, geçen yüzyılın başında ciddi bir soru olabiliyordu. Şimdi ciddiyetini yitirmiştir. Çünkü, Wilson'un bu sorusunu unutulmaktan kurtaran R. Barber'ın bile, Amerikan korporatizmi üzerine araştırmalarının sonunda, Amerika'nın halini anlatabilmek için, "modern feodalizm" tarifini icat etmek zorunda kaldığını biliyoruz.* Demek ki, mevcut tarif ve şemaların yetmediği anlaşılmaktadır. Bu ise, bize, Barber hatırlamasa da, Proudhon'u hatırlatmaktadır.

Belki de Marx, bütün dikkatini veya bilimsel eğilimlerini olgunluk üze-

* Richard J. Barber, *The American Corporation,* N.Y., 1970, p.10

rine çevirmişti, güçlerin gelişmesi çelişkileri de olgunlaştırıyordu ve olgunlaştıkça kurtuluş yaklaşıyordu, Marx'ın olgunluğa bu meylinin, düşüncesinin gelişmesinde olmasa bile zihni verimlerinin formülasyonu üzerinde olumsuz etkilerine daha önce ve başka yerlerde değinmiştim; Proudhon ise, iyi ya da kötü, fakat kapitalizmi idealize etmiyordu. Belki de bu nedenle, kapitalizmin egemenliğini kurduğu ve işçi sınıfının geliştiği bir tarih kesitinde "bankokrasi" sözcüğüyle birlikte, "Yeni Feodalite" formülasyonunu da yapıyor ki, merkezi devletin yerleşmekte olduğu bir zamanda, bunu, önemli bir öngörü saymak durumundayız. Öyle görünüyor, daha uygunu bulununcaya kadar, feodalite bakışı, bugünü anlamada, yavaş yavaş, kapitalizm şemasına rakip çıkmaktadır, şimdi bunu saptamış bulunuyoruz.

Katkı 2

PİRUS VE PÜNİK SAVAŞLARI

İki savaş var, aslında her birisi birden çok savaştı ve daha çok "zafer" olarak biliniyorlar; her ikisi de birer eylemden ziyade kavram oldular, açılım veya tıkanmayı anlatıyorlar. Engelsiz, düz ve geniş bir yol ise buna "Pünik Zaferi" diyoruz ve "Pirus Zaferi" ise, hangi tarafından yendiğinin belirsiz olduğu ya da yenen tarafın son derece yorulduğu durumları anlatmaktadır. Böyle kavramlaşıyorlar; Büyük Bonapart'ın, İngiltere'ye karşı bir pünik zaferi elde etmek için yandığını kayıtlıdır ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünü Washington'un pünik zaferi olarak adlandıranlar çoktur. Pirus Zaferi'ne gelince, yakın Türkiye tarihinin Üçüncü İç Savaşı'nı bu şemayla ele alabilir miyiz; tartışmayı öneriyorum, yarar var.

Pirus, Epir kralı idi, Büyük İskender ile akrabalık iddiasındadır, zekası istikrardan uzak olmakla birlikte büyük bir savaşçı olduğu konusunda tartışma bulunmamaktadır. On iki yaşında kral oldu, bir isyan ile tahtını kaybetti, Büyük İskender'in generalleri arasındaki savaşlara ve bu arada bunların en önemlisi sayılan Ipsus Savaşı'na katıldı, İskenderiye'de rehine kaldı ve tekrar kral olabildi; bütün bunlar unutuldu, sadece İtalya'da Roma'ya karşı yaptığı savaşlar nedeniyle, kendisi olmasa bile adı, tarihe kaldı.

Epir, Elen Ülkesi'nin Adriyatik'e bakan tarafında idi; bu sırada İtalya yarım adası, "romanize" olmak üzeredir. Ancak en güçlü devlet hâlâ Kartaca'dır, Latinler, "Punic" diyorlar, Fenikeliler'in Kuzey Afrika'daki kolonileri artık büyük bir güç olmuştu; Kral Pirus, dünya liderliği için, demek, Kartaca ve yükselen Roma ile savaşmak zorundadır. Kaldı ki, Roma, İtalya'daki Elen koloni devletleri ile diğer kabile-devletleri teker teker yutmaktadır; liderlik iddiasının savaşı kaçınılmaz yaptığı bir dönemden geçilmektedir.

Güney İtalya'da Tarentum, Roma'nın yayılmasını İtalya içinde bir takım ittifaklarla durduramayınca, Adriyatik'in öbür tarafında muktedir Epir Kralı Pirus'tan yardım istemişti; Pirus, İsa'dan önce 280 yılında, 25 bin kişilik bir orduyla Güney İtalya'ya çıktı, süvarisi ve filleri vardı, büyük kayıplar verdi, fakat Roma'yı net bir biçimde yendi. Bu, Pirus'a Güney İtalya'nın denetimini sağladı, Roma'ya yürüdü, ancak Roma dayanıyordu. Bir yıl sonra bir savaş daha yaptı, iki taraf da çok ağır zayiat verdi, kazanan yine Pirus olmuştu. Kral Pirus, çok yüksek maliyetlerle, önemli savaşlar ve mevziler kazanıyordu.

Bu zaferlerden yüreklenmiş olduğunu tahmin edebiliriz; Sicilya'ya hücum etti, burada Kartaca'ya ait eyaletlerin çoğunu eline geçirdi, artık Epir Kralı Pirus'u, bir de "Sicilya Kralı" olarak görüyoruz. Yalnız krallığı uzun sürmedi; bir ihtilalle devrildi ve bu kez, İ.Ö. 275 yılında tekrar Romalılara savaş açtı, Benevento savaşında, üstünlük sağlayamadı, Roma kuvvetleri marjinal bir başarı elde etmişlerdi. Ama bu, Pirus'un İtalya'yı terk etmesi için yetiyordu, Epir'e çekildi, 272 yılında öldürüldü; daha önemlisi, Roma'nın yıldızı parlarken Epir sönüyordu, Roma'nın eline düşmesi çok gecikmedi, daha sonra Doğu Roma ve Osmanlı mülkü oluyordu.

Roma'nın yıldızı parlamakla birlikte o sıralarda en parlak yıldız hâlâ Kartaca idi; İspanya'yı eline geçirmiş, Sicilya'ya yerleşmişti ve Roma'ya, Kuzey'de sorun çıkaran Galler'i hem kışkırtıyor ve hem de destekliyordu. Bugünkü Tunus'tan yayılan bu zengin ve savaşkan güç var oldukça, Roma, artık tümüyle birliğini kurduğu İtalya içinde kalmak zorundaydı; çatışma kaçınılmazdır. İki Punic Savaşı var.

Birincisi, Sicilya üzerinedir, 264-241 yılları içinde cereyan ediyor; Roma'nın lehine sonuçlanmıştır ki bunu ikinci ve belki de asıl Punic Savaşı'nın nedeni olarak görebiliriz. Savaşın nedeni, bir macareperest gücün Sicilya'yı işgale başladığı sırada karşılaştığı güçlükler üzerine, hem Roma ve hem de Kartaca'yı yardıma çağırmasıydı; sonra Sicilya'ya yerleştiler ve tam hegemonya savaşına girdiler. Sonunda Roma, küçük bir yer hariç Sicilya'yı kontroluna almakla kalmadı, yapılan anlaşma ile İspanya'yı da iki nüfuz bölgesine, Roma ve Kartaca Bölgeleri'ne ayırmayı başardı.

Sicilya'da Kartacalı komutanlardan birisi de Amilcar Barca idi; oğlu Hannibal'i, Fransız dilinde Annibal, bu yenilginin revanşını almak üzere ve Roma'ya karşı kinle büyüttü. Annibal, kendisini İskender'in takipçisi sayıyordu, dünyanın mutlu olması için, birliğe, başka bir deyişle, tek devlet düşüncesine inanıyordu; dolayısıyla "Pax Romano" doktrininden önce "Paix Carthaginoise" öğretisi oluşmuştu. İspanya'da Kartaca Kuvvetleri Komutanı Annibal, hep Galler'den topladığı askerlerle, Roma'yı dize getirmeyi planlıyordu. İ.Ö. 219 yılında, hücuma geçti; Birinci Pünik Savaşı sonunda varılan anlaşmaya göre Roma nüfuz bölgesinde olan ve Roma yanlısı Saguntum Kenti'ni kuşattı, bu kesinlikle savaş tahriki demekti. Bekleneceği üzere Kent, Roma'dan yardım istedi, Hannibal kuşatmayı kaldırmayınca savaş ilan eden Roma oldu. Annibal, önce kenti aldı ve sonra çoğunluğu Galler'den toplanan 90 bin kişilik bir ordu, filler de vardı, ile önce Pireneler'i ve sonra Alpler'i aştı, Kuzey İtalya'ya girdiğinde piyadesi 20 bine inmişti; 218 yılındadır. Bu kadar askerinin kırılması Annibal'ın gözünü korkutmadı, bu

kuvvetlerle, 202 yılına kadar İtalya'nın her yerinde, Roma ile savaştı, büyük zaferler elde etti, fakat sonunda kazanan Roma oluyordu.

Hannibal'ın İtalya savaşlar ile savaş tarihine "komando" savaşının da girdiği kaydediliyor, küçük birliklerle vurup kaçıyordu; buna karşılık Roma, yıpratma savaşını deniyordu, sonunda sonuç almıştır. Hannibal, bir federasyon olan Roma birliğini bozmak ve bazı devletleri federasyondan ayırmak stratejisi uygulamıştı; böyle olmakla birlikte, İkinci Pünik Savaşı, Roma'nın bu federasyonun içinde sağlam bir çekirdek, "ulusal devlet", oluşturmuş olduğunu gösterdi. Savaşın kaderinde, Hannibal'in kardeşi Hasdrubal, Fransızca Asdrubal kuvvetleriyle birleşememesi önemli bir rol oynamıştı; Annibal'in isteği üzerine, 207 yılında, Asdrubal, 50 bin kişilik bir kuvvetle Alpler'i aştı. Fakat Romalı generaller, çok başarılı savaş oyunlarıyla Hasdrubal'ı yormayı bildiler ve sonunda, Ağabey'i Hannibal'a, bir çuval içinde Hasdrubal'ın başını gönderdiler.

İkinci Pünik Savaşı'nın sonunu, bu tarih sayabiliriz; ama Hannibal, bundan sonra beş yıl daha İtalya topraklarında Roma'ya karşı savaştı. Fakat yıpratma savaşı etkisini göstermişti, yeni bir enerji ve taze kuvvetlerle savaşı yeniden başlatmak üzere İtalya'dan çekildi; Kartaca'da bir "demokratik devrim" yaptıysa da Roma ile anlaşmaya hazır ve yeni savaşlara isteksiz Kartaca oligarşisi, Hannibal'i devirmekte gecikmedi. Artık yazgısı belli olmuştu, artık Hannibal için Roma karşıtı bir saraydan diğerine göçmekten başka yol kalmamıştı, Roma'nın gücü artık her sarayda duyuluyordu, bunlardan birisi, sonuncu olmak zorundadır, bu büyük komutanı Roma'ya teslim etmeye hazırlanıyordu; İ.Ö. 192 yılında Hannibal intihar etti. Böylece Roma'ya kafa tutan Hannibal bu dünyadan çekilmişti, Roma'nın önünde hiçbir engel kalmıyordu; bütün dünyayı egemenliği altına alabilecekti, "Roma Barışı" işte budur.

Peki Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'nin intiharını gerçekleştirmesi, gerçekten Amerika Birleşik Devletleri'nin Pünik Zaferi mi; böyle düşünmek, öncelikle yirminci yüzyılın, bir Amerikan yüzyılı olmadığını kabul etmektir. Peki yirmi birinci yüzyıl aday mı; bu tartışmalıdır. Çünkü, şimdi geriye baktığımızda görüyoruz, Sovyetler Birliği iki açıdan en büyük rakibinin değirmenine su taşımış durumdadır. Birincisi, Washington liderliğinde çok sağlam ve çok kolay bir ittifaka yol açmıştır ve ikincisi, yarattığı tehdit ile kendisini reforme etmeye zorluyordu. Şimdi, geçen yüzyılda, belki de Amerika'yı Amerika yapan bu iki dinamik ortadan kalkmış görünmektedir.

Peki, Türkiye'ye döndüğümüzde, Türkiye düzeninin, otuz yıldan uzun süren, başlangıcını 1965 veya 1967 sayabiliriz, bu son iç savaş sonunda, sosyalizmi,

kürdizmi ve islamizmi yendiği kesin olduğuna göre saf bir zaferden mi yoksa Pirus'dan mı söz etmemiz gerekmektedir; bu soruyu formüle etmek zorunludur. Çünkü, şimdiki cumhurbaşkanı büyük bir hayal kırıklığı ile gelmiştir, iddiadan uzak kalmayı tercih ediyor, haklıdır; buna karşın önceki, S. Demirel, hep "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" Türk gücünden söz ediyor ve daha önceki de, T. Özal, "gelecek yüzyıl Türk yüzyılı olacak" iddiasını her gün dillendiriyordu. Bugün, bu iddia ve övünmelerin üzerinden on yıl bile geçmeden, hem bunları hatırlayanları ve hem de ciddiye alanları bulabilmek zordur. Düzen, kendisini kabul etmeyen bu üç mektebi de yenmiştir, bundan kuşku duymuyoruz, fakat, hem yenmiş ve hem de çok yorgun ve zayıf düşmüştür. Çok belli işaretlerini yaşıyoruz.

Türkler'in Viyana'ya girme çabaları iki kez püskürtülse bile yine de onurlu sayılmaktadır, onursuz kabul edilen yanları, bir başbakanın kellesi uçurularak telafi edilmek istenmişti, tarih kitaplarında okuyoruz; şimdi ise Avrupa Birliği'ne girebilmek için sınanmayan onur göstergesinin kalmadığını biliyoruz, bütün Brüksel kuşatmaları hüsran ile sonuçlanmış, kapının açılmasının artık, miniskül Malta Adası'nın da kararına kaldığı belli olmuştur. Bana göre bu, Türk oligarşisinin varlık ve yaşam kapısı saydıkları bir yere girebilmenin miniskül bir ada kararına bağlılığı, o kadar önemli olmayabilir, asıl önemlisi, böyle bir kalışın, ulusal onura çok büyük bir tecavüz olduğunun hiç fark edilmemesidir. Bu farksızlık hali de, bizi, saf bir zafer değerlendirmesinden kuşku duymaya tahrik etmektedir; Pirus'a dönüyoruz.

Sosyalizmi yenmek, eninde-sonunda, aydın damarları kurutmak demektir; bugün aydın ve üniversite düzenlerinin yıkıldığını, acı ile de olsa, kabul ediyoruz. Peki yaratıcılık kaynaklarını kurutmak, zafer olur mu, şimdi soru zamanıdır ve buradayız. Kürdizme gelince, iç kürdizmi alt ederken, dışarda ve yakında, feodal ahlaktan hiçbir zaman kurtulamamış, bozulmuş, sadakat ile ceza tehditini beraberce kavrayabilen bir kürdisite yaratıldığını görüyoruz, organlaştırılmıştır ve şimdi asıl tehdite dönüşmek üzeredir. Bu tehdit ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin sürekli müttefiki Washington ile işbirliğini tehdit ve tehlike içeren yeni bir aşamaya götürmektedir. İslamizme gelince, sosyalizm ve kürdizm mekteplerinin yenilmesi, bir-iki yasak bölge hariç, kamu yönetiminin ve toplumsal alanın her noktası transforme edilmiş islamizme açılmasıyla realize edilmiştir; dolayısıyla bu üçüncü alandaki başarı tümden ve kökten tartışmalıdır. Öyleyse "Pirus Zaferi" tartışmayı hak ediyor ve bu, haklı bir tartışmanın başlangıcı sayılmalıdır, bu amaçla yazmış bulunuyorum.

KORKU VE ŞİDDET

Korkunun sonucu daha mı korkutucudur; bu soruyu, belki de, kale güven mi yoksa korku mu salıyor, biçiminde formüle edebiliriz. Bu, ilk bakışta şaşırtıcı olsa da aslında yerinde ve mantıklıdır, çünkü, kalenin karnının korku olduğunu biliyoruz; çünkü kuranlar da, yaşamak için içine sığınanlar ve hatta yıkanlar da aşırı korkanlardır.

Kale, anti-korkudur, böyle de düşünebiliriz; böyle düşünmek verimli olabilmektedir. Çünkü, anti-terörün terörden daha acımasız olduğunu, tarihten biliyoruz. Ayrıca Engels de sık sık hatırlatıyordu, en acımasız ve o zamana kadar hiç denenmemiş terörü uygulayanlar hep terörize olanlardır, daha önceden korkutulmuş olanlardır demek istiyorum. Burada, Paris'te, komünarlara ve Türkiye'de 1980 eylülist diktatöryada, solculara uygulanan terörü hatırlayabiliyoruz. Her ikisi de hem terörizmde yeni sınırlan keşfedebilmiş ve hem de kaleler yıkıp kaleler kurmuştu, "kale" sözcüğünü terörize edilmiş bir anlamda kullanıyorum.

Bir Orta Çağ icadı idi, Antikite'de saray var, tapınağı biliyor, fakat, kaleyi bilmiyoruz; daha önceki çağlarda, en zor zamanlarda tapınaklara sığınılıyordu. Sanat olarak en önde olan ise trajedidir; en korkutucu ve önlenemez olanı, yiğitçe ve filozofça karşılama sayabiliriz. Öyleyse korku da kale de bir Orta Çağ ürünüydü, belirleyici damar veya toplumun motorlarından birisi olarak göründüğü her çağda, Orta Çağ'ın diğer çizgilerini aramak durumundayız.

Orta Çağ'ın dili sembolizmdi ve en azından erken Orta Çağ'da temel bakış ikilem üzerine kuruluydu; "Tanrı versus İnsan" ya da "Güçlü versus Zayıf en yaygın ikilemler arasındadır. Kötümserlik ve acı, insanın temel tarifidir; bu açıdan baktığımızda Orta Çağ'da İsa dininin büyük bir yaygınlık kazanmasına şaşırmıyoruz, Orta Çağ'ın biçimlenip yerleşmesiyle İsevi doktrinin yayılması eşzamanlıdır, çünkü; İsa acı çeken insanı temsil ediyordu. "Ecce Homo"

İsa'dır. İnsan kötümserdir; kötümser, değişiklikten ve gelecekten korkandır. Bu nedenle Orta Çağ'da "gelecek" sözcüğü olmamak zorundadır; Orta Çağ kimsenin "gelecek" tasavvur ve hayal edemediği yıllardır, korkmaktadırlar. Bu nedenle "gelecek" sadece rüyalarda ve yalnızca sembollerle var; rüya yorumculuğunun ve astrolojinin yarı dinsel bir meslek olmasını, böyle de düşünebiliyoruz.

Bu dönemde, bir atlının önüne aniden bir kurt çıksa ve şövalye bu kurdu öldürse de, kurt büyük bir korkuya neden oluyordu. Çünkü kurt, saracen'lerin yakında olduğunun işareti sayılıyordu; demek ki, kurt bir işaret ya da semboldür ve her zaman çok büyük bir tehlikenin kapıda olduğu anlamındadır.*

Saracen, Müslüman, Arap, İrani ve en sonunda Türk anlamındadır; "Doğulu" diyebiliriz, etimolojisi tartışmalı olmakla birlikte, Arapça "şarkiyim" sözcüğünden gelme ihtimali de var. Dilbilimciler bu konuda iştirak halinde olmasalar ve etimolojik anlaşmazlık sürse de, semantik uyumu kabul etmek yerindedir. Orta Çağ'da ansızın yola çıkan kurt, korkunç şarklıların çok yakında olduğunun habercisi olarak tefsir ediliyordu; korkunun büyütüldüğüne tanık oluyoruz.

Türkler, zapt etmek ve dolayısıyla öldürmek üzere İtalya'nın ucundan ileriye veya Viyana kapılarının ötesine hiç gitmemişlerdi ve bu tefsirlerin geçerli oldukları zamanlarda Araplar, Avrupa'dan ve İspanya'dan çoktan sökülmüştür, bununla birlikte, korku kendisini sürdürmektedir. Nerede mi, halk kültüründe, söylencelerinde diyebiliriz ve en çok da dualarında devam ettiğini gözlüyoruz.

Yalnızca feodalite konusunda değil, M. Bloch'a Orta Çağ'da köylülük üzerine bilgilerimizin önemli bir bölümünü de borçluyuz. Bloch, "dua kitaplarının zamanımıza kadar koruyarak getirdiği, uygulamaları farklı, duyguları eş, tüyler ürpertici dualar, Batı'nın bir ucundan diğerine, birbirlerine sesleniyorlardı" diye yazmaktadır.** Bloch, "Ebedi Teslis, Hıristiyan halkını inançsızların baskılarından kurtar," duasındaki bu "infidel", dinsiz ya da inançsız işaretiyle, Müslümanlar için kafir karşılığıdır, Araplar'ın kastedildiğini ileri

---

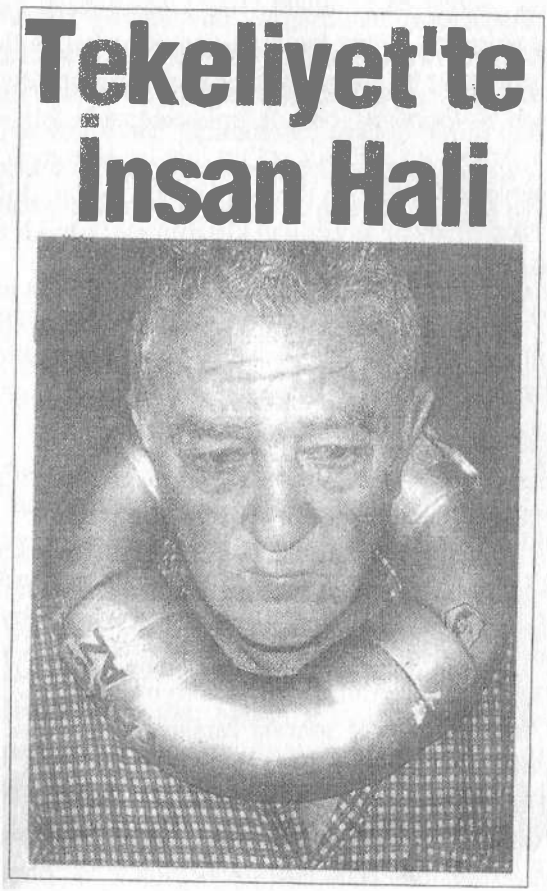
* J-P. Schmitt, approprinting Future, J.A. Burrow & I. P. Wei, eds., *Medieval Future-Attitude to the Future in The Middle Ages,* Suffolk, 2000, p. 9.

"To this, (futura, yk) we might oppose the modern Notion of 'time-to-come', avenir, which de signates a 'future' that is open, completely unforseable and irreversible, a time widhout God, the product of 'disenchantment of the world'"

"It is in this devision between the *futura* and the auemrthat the transition from the Middle Ages to Renaissance, from religious thought to modern rationality, is played out." P. 6.

** March Bloch, *Feodal Toplum,* M. A. Kıhçbay çevirisi, Ankara, 1983, s. 64.

sürmektedir. Yine Bloch, Kuzey Galler'de, "Ey Tanrım, krallıklarımızı harap eden gaddar Norman milletinden bizi kurtar," ve Modena'da da "Macar oklarına karşı koruyucumuz ol," dualarını hatırlatmaktadır. Demek ki, Orta Çağ'da çıkan ve hep yaşayan bu dualar, o tarihteki gerçek korkuların nedenini de bize veriyorlar; Araplar, Norman da denilen Vikingler ve Macarlar, korku jeneratörleriydiler, feodalitenin hakiki yaratıcısı bunların saldığı korkulardır.

Tekeliyet'te
İnsan Hali

Hürriyet, 4 Temmuz 2003

Feodalite ile Orta Çağ'ı özdeşleştirmenin doğru olmadığını hep söylüyoruz; Orta Çağ, daha geniş ve daha uzundur. Bununla birlikte Orta Çağ'a, feodalitenin damgasını vurduğunu kabul etmek durumundayız; ayrıca ilerde gösterebilmeyi umuyorum, Avrupa'yı kuran ve demokrasiyi doğuran feodalitedir, geçerken, burada demokrasinin feodaliteden daha geçici ve kısa ömürlü olduğunu kaydetmek zorundayız ve bu ise, ne kadar tekrarlansa yine de fazla

sayamıyorum, korkunun ürünüdür. Bunu Bloch, "la féodalité médiéval est née au sein d'une époque infiniment troublee" sözüyle anlatıyordu, "en quelque mesure, elle est née de ces toubles mémes" ifadesini eklemektedir.* Bloch, Kılıçbay'ın çevirisinden aktaracak olursam, "birkaç yüzyıl önce, Germen istilasının yakıcı potasında oluşan yeni Batı uygarlığı, şimdi kuşatılmış bir kale veya daha iyi bir deyimle, yarı yarıya işgal edilmiş bir kale manzarası göstermekteydi" diyor ki, eğer Orta Çağ'ın başını veya feodalitenin doğuş yıllarını düşünecek olursak, Bloch da buradaki "kale" sözcüğünü, Fransızca aslında "citadelle", geniş anlamda, somut konotasyonu olmadan, kullanmaktadır. Bir kara parçasına sıkışmış ve bu sıkışıklıktan kurtulurken yeniden "Avrupa" olarak çağrılacak olan bu topraklar, cela de trois cotés a la fois, au midi, par les fidéles de l'Islam, Arabes ou arabisés, a l'est, par les Hongrois, au nord par les Scandinaves, güneyden Araplar ya da Araplaşmış olanlar, doğudan Macarlar ve kuzeyden de İskandinavlar tarafından kuşatılmıştı; sürekli talan ediliyorlar ve öldürülüyorlardı, dualar, bunu anlatmaktadır.

Devam ederken burada bir peryodizasyon sorunuyla karşılaşıyoruz; Orta Çağ'ın başlangıcı üzerinedir ki, bu da hem feodalite ve hem de Avrupa'nın doğum tarihini ilgilendirmektedir. Böyle bir sorunu tartışırken, M.S. 732 tarihini bir nirengi noktası sayabiliriz, bu tarihte Charles Martel, Charlemange'in dedesi, bugünkü Fransa'da Poitiers ile Tours arasında, İspanya'dan gelen Arap işgalcilerini yenilgiye uğratmıştı; Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olmaktadır. Çünkü anlaşılan bu umulmadık zafer nedeniyle komutan Charles, Hıristiyanlığın ve Avrupa'nın kurtarıcısı unvanını kazanıyordu;** zaferin avrupa'da Karolenj hanedanının kuruluşuna da yol açtığını biliyoruz. Yalnız bu şanlı sonuç, Arap ilerleyişini durdurmakla birlikte, yayılmacı Araplar'ın Avrupa'nın ortasına dek geldiklerini de haber veriyordu. Kaldı ki, burada büyük bir yenilgi alan Araplar'ın, daha sonraki zamanlarda Avrupa'nın daha iç yörelerinde göründükleri ve talan yaptıklarını biliyoruz. Bloch, 940 yılında bile Araplar'ın Ren Havzası'nın yüksek bölgelerinde göründüklerine dair işaretler olduğunu haber veriyor; Valois'da ünlü Saint-Maurice Manastırı'nı yakmaları da bu tarihlerdedir. Bu haberden anlaşıldığına göre Araplar bu yörelerde talan ve adam kaldırma yaptıktan sonra İspanya'ya dönme gereği duymuyorlar ve kalıcı sığınaklar yapıyorlardı. Demek, güvensizlik artık topraklardadır.

---

* March Bloch, *La Societe Feodale,* 1939-1994, Paris, p. 23.
Kılıçbay, «Orta Çağ feodalitesi son derece çalkantılı bir dönemin bağrında doğdu. Hatta feodalite bizzat bu çalkantılardan doğdu, denebilir» olarak çeviriyor, ibid., s. 13.

** *Histoire de France,* (sous la direction de) J. Carpentier et F. Lebrun, Seuil, 1992, p. 98.
"apelé par le duc dAquitaine Eudes, Charles Martel a vaincu en 732 entre Po-itiers et Tours une

İspanya'ya yerleşmiş olmak, Avrupa'nın iç yörelerinde razzia yapabilmek, Akdeniz'in bir Arap Gölü olduğu anlamına gelmektedir. Belçikalı tanınmış tarihçi H. Pirene, bunu, yalnızca böyle anlamakla kalmıyor ve aynı zamanda yeni tezlere dayanak olarak kullanıyordu; buna göre, öyle anlaşılıyor, VIII. Yüzyılda, Avrupa'nın zengin Akdeniz ticaretiyle bağı kesilmiş durumdadır. Pirene, Akdeniz ticaretiyle bağların kesilmesiyle birlikte Avrupa'nın kendi içine döndüğü ve şehirlerin ortadan kalktığı sonucuna varmaktadır; 1936 tarihinde yayınlanan "Muhammed ve Şarlman" çalışmasının iddiası buydu. Bu iddiayla, yüzyıllar sonra Osmanlı Hükümdarı Birinci Süleyman'ın Macaristan'ı almasının Martin Luther'in çıkışına neden olduğu savını karşılaştırabiliriz; "Süleyman ve Luther" ikileminde, zıtların birliği için, bazı inandırıcı elemanlar bulabilsek de ilki, önce çok kabul görmesine karşın sonra hızla ve kesin bir biçimde reddediliyordu, yeni tarih bilgilerimize uymadığı anlamındadır.

Pirene, Orta Çağ'ın genesis'inde tahrip edici rolü saracen'lere, "sarrasin"de yazılıyor, verirken, barbar Alman kabilelerinin Roma'ya indirdiği darbelerin yıkıcı rolünü küçümsemek zorunda kalmıştır. Çalışmasının çıkış zamanlarında o kadar tepki doğurmayabilir, bu yollu değerlendirmeleri ise, belki de İkinci Dünya Savaşı'nda Hitler'in yıkıcılığı karşısında daha az ikna edici görünebiliyordu; Roma, kişisel ilişkilerin çok ötesinde bir kamu yönetimi kurabilmişti, Hitler ise bir kişisel diktatörya demektir. Bu ışıktan yararlanıldığında, Orta Çağ'la şekillenen feodal yönetim ile Roma'nın Atila Hunları ve Germanik barbarlar tarafından yıkılması arasında bir ilişki kurmak daha akılcı sayılabiliyordu; demek ki Hitler, dolaylı olarak, Pirene teorisinin yıkılmasına yardım etmiştir. Çünkü feodalite, kişisel bağlılıklar yönetimidir.

Daha önemli bir nokta var; Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde bir önerme haline getirmişlerdi, if antiquity started out from the *town* and itssmall territory, the Middle Ages started out from the *country,* Antik Çağ, kentlerden ve Orta Çağ'da kırlardan başlıyordu.* Gerçekten de bütün bilgilerimiz, bizi, Orta Çağ ile kentlerin ortadan kalkışını özdeş tutmaya yöneltmektedir; desurbaniation ve ruraliation Orta Çağ demektir. Bu durumun değil VIII. Yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nun barbar darbeleriyle yıkılmasından da önce başladığı artık saptanmış durumdadır; R. Lopez, but desurbanization was very extensive before the Germans or the Muslims arrived on tehe scene, derken bunu teyit etmektedir.** Artık VII. Yüzyıla gelindiğinde, bugünkü Avrupa'da tica-

---

* K. Marx & F. Engels, *Collected Works* p. 33,34

** R. Lopez, *The Carolingian Prelude,* (ed.) N. Cantor&M. F. Werthman, *The Medieval Society,* N. Y. 1972, p. 4.

ret ve sanayi merkezi olarak tek bir şehrin kalmadığı konusunda tartışma da kalmamış durumdadır. Dolayısıyla saracenler'in Akdeniz'in kontrolünü ele geçirmelerini, sadece bunu güçlendirici bir gelişme saymak zorundayız.

Feodalizm doğarken, şehir olarak belki de sadece Konstantinopol kalmıştı, Haçlılar'ın gizli ve temel hedeflerinden birisinin bu hayal şehri zapt ve talan etmek olduğu daha sonraki seferlerde ortaya çıkıyordu. 1204 yılında muratlarına eriştiklerini biliyoruz; bu nedenle bugün bildiğimiz tarihsel şehirlerin hemen hemen hepsi feodalitenin marifetidir, bunu söyleyebiliyoruz, çünkü, feodalite, daha ileri aşamalarda, isteyerek ya da istemeden şehir yaratmak zorunda kalıyordu. Bu zorunluluk, şehrin yaratılması ve bundan türeyen yönetim hukuku, daha ileriki yüzyıllarda adına demokrasi denilen devlet biçimine model olmuştur. Şehrin yaratılmaya başlanmasıyla birlikte, Marx ve Engelsin bıkmadan işaret ettikleri üzre, şehir ve kır, "urbains vs rusticus" antagonizmi doğuyordu; karşıtlık iki taraflıdır.

Roma bir düzendi ve bu düzen, topraklarının en uç noktasına kadar uzanıyordu; feodalite de bir başka düzendir. Feodaliteyi, hangi anlama geliyorsa gelsin, öncelikle bir devlet düzeni, bir yönetim biçimi saymayan bütün anlayışlar eksiklidir, bunu, feodalitenin tam olarak anlaşılmadığı anlamında kaydediyorum. Güzel, bunu böyle formüle ediyoruz, fakat, böylelikle bir düzenden diğerine geçişin kendiliğinden, otomatik ve sorunsuz olduğunu düşünemiyoruz. Muhtemeldir, daha önceleri de düşünebilirdik; fakat şimdi önümüzde Sovyetler Birliği'nin dağılışı var ve bizi yeniden düşünmeye tahrik ediyor. Sovyetler Birliği'nin zayıflamasıyla birlikte ve yıkılır yıkılmaz ortaya bir takım mafyöz ilişkilerin çıktığını, mafya türü yapıların oluştuğunu, dağılan düzenin ekonomik varlıklarını ellerine geçiren oligarkların yerel egemenlikler ve idareler kurduğunu yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz. Bunların her birisinde korumayı isteyen ve korumayı kabul edenler, emir almak isteyen ve emir verenler bulunmaktadır ve içine ve dışına zor uygulamadan emir alma-verme düzeninden söz etmekse imkânsızdır. Dolayısıyla, hem her türlü mafyöz yapıları, emriyonik halde devlet sayan nazariyelerde ve hem de işadamı-düşünür Minc'in, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra peyda olan bazı Rus oligarklarını, Fransa'nın Orta Çağ'da yaşamış bazı dükleriyle karşılaştırmasında isabet olmalıdır; burada tekrarlıyoruz.

Bu anlamda R. Coulborn'un feodalitenin ortaya çıkışını şematizasyonu arasında paralellik kurmak zor görünmüyor; imparatorluğun çözülüşüyle

"Even before the German invasion, the market was on his way out, production for market was in decline and markets were disappearing." p.4.

birlikte, toprak sahibi olmuş, özel bir ordusu, silahlı adamları da denilebilir ve bağımlıları olan local magnate'ler, yerel kodaman ve mahalli ekabir anlamındadır, ortaya çıkıyorlar, bu feodalizasyon için önemli adım olmaktadır. Böylece, savaşçılarıyla birlikte barbar şefin oluşumunu, there is then the barbarian with his warband, görmek durumundayız.* Burada önemli olan toprak elde etmiş ve özel silahlı adamları olan yerel kodamanla bir savaşçı tayfası olan bir savaşçı tayfası olan barbar şefin kaynaşmasıdır; yalnız bu kaynaşma, Coulborn'un şemasında, fiktif plandadır, mahalli ekabirin, acımasız ve öldürücü imkânlarla donatılması anlatılmaktadır. Yalnız Coulborn, bütün bunların feodalitenin çıkışı için gerekli olmakla birlikte yeterli olmadığını ileri sürmektedir; feodalitenin doğması için, önceki düzenin bütün yönetim mekanizmalarıyla çökmüş olması gerekmektedir. Barbar şef niteliğiyle, yönetimin yıkılmış olma koşulu birbirini tamamlamaktadır, the local magnete, having acquired certain important attri-butes of the barbarian leader, must have become the only effective government before there is true feodalism, öyle sanıyorum, böylece her devlette gerekli iki koşul, yönetim ve vurucu bir otorite, iyice açıklık kazanmaktadır.

Bu noktanın vurgulanması isabetlidir, çünkü, eğer her düzende yeni güçler, bunlara, lordlar veya aynı anlama gelmek üzere efendiler diyebiliriz, çıkıyorsa, bu var olan düzenin zayıflaması demektir. Bunu, R. Coulborn, önemli "Genesis of Feodality" başlıklı incelemesinde, "the old state must first weaken, and go on weakening for a long time" cümlesiyle de dillendiriyordu; feodalitenin çıkması için var olan devletin zayıflaması ve zayıflamasının sürmesi kaçınılmazdır. Sonra ve bu zayıflama sürecinde, kodamanlar, büyük toprak sahipleri, eski dişli bürokratlar, genareller çıkıyorlar ve who takes över some of the state's powers upon a local basis, bunlar devletin var olan iktidar ve fonksiyonlarını, yerel boyutlarda, üzerlerine alıyorlar; bu üzerine alma işi, yine Coulborn'un çok yerinde saptamasıyla Darwinist'tir, en uygunu ayakta kalmaktır.

Yalnız bu kadar değil, şema'nın olmasa bile şematizmin bir de pejoratif anlamı var, içi boş demektir ve şemanın canlanabilmesi için, içine dinamikler koymak zorundayız. Bunun için birbiriyle bağlantılı iki olgudan söz etmemiz yerindedir. Bir kez, Orta Çağ'da ve özellikle feodal düzende, "irade" yüksek bir yere ve değere sahip değildi ve bunun sonucu olarak, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkandan çok farklı ve hatta bir anlamda ters bir özgürlük

* R. Coulborn, *Local Magnate and Barbarian War-Band,* R. Couborn, *Feudalism in History,* Connecticut, 1965, p. 257

anlayışı bulunuyordu; özgür olmak, bağlı olmakla özdeştir.* İkincisi, çok zaman köleliğin, serfdom, oluşumunda özgür seçim vardı; "özgür" köylü kendi iradesiyle serf statüsüne giriyordu, bu statü zamanla ortaya çıkmıştır.** Serf statüsünü kabul eden köylü, kendisini devrediyor ve ayrıca askerlik hizmetinden kurtuluyordu; köle oluyor ve karşılığında güvenlik alıyordu. Özgürlüğünü verdiğini düşünmüyordu, çünkü böyle bir kavram henüz yoktu ve varsa bile, bağlı olunca "özgür" olacağını düşünüyordu.

Kavramlar yoksa, dil gücünü yitirmektedir; bir köylünün "özgür iradesi" ile köle olması için kullanılan sözcük "commend" etmektir, bir şeyi, bir kimseyi veya kendisini, bir başkasının yönetimine vermek veya teslim etmek anlamındadır. Yakın zamanlarda kullanılan buna en yakın sözcük, Türkçeleşmiş haliyle, "manda" idi, Orta Çağ'a döndüğümüzde Lord, serf'in mandateri olmaktadır. Öyleyse, Orta Çağ'da ve özellikle feodalizmde köleliği dayatan, uygun söyleyişle, özgürlük yapan koşulların bulunması gerekmektedir; eğer bu zorlayıcı yapı yoksa, feodalizmi anlamamız imkânsızdır, demek ki, köleliğe bir eğilim, "özgür" köylünün serfdom tercihi, barbar şef nitelikleriyle donanmış, geniş toprakları eline geçirmiş, yerel kodaman analizine işlerlik kazandırabilmektedir.

Sadece serflerde mi, vasalite kurumunun doğuşunda da bir güvenlik, securité, arayışı ön plana çıkmaktadır; burada da Bloch'un, fief'lerin, tımar da diyebiliriz, senyör tarafından oğluna, vasal, verildiğini düşünmenin, feodaliteyi anlamada çok büyük bir yanlış olacağı uyarısı çok değerlidir; Bloch, "bunun tamamen tersine, ne kadar paradoksal gözükürse gözüksün, fief'ler aslında vasal tarafından senyöre yapılan bağışlardan doğmuştur" görüşünü ileri sürüyordu. Vasal, bir koruyucu arıyordu ve bunu satın almak zorundaydı; öyleyse senyörün koruyuculuğunu elde edebilmek için "kendileriyle birlikte topraklarını da şefe sunuyorlardı"; demek ki vasal'ın doğması için sığınacak

---

* "The hatred of that which was governed, not by rule, but by will, went very deep in the Middle Ages".

"It is significant that the man of our period were not greatly interest in the 'ordinary' freedom".

"...to the medieval mind the conception of mere freedom was colourless, almost meaningless..."

"It was only whwn the quality of freedom was articulated by being attached to the status of knight, burgess or baron that it could be observed, analysed and measured."

R. W. Southern, *The Making of The Middle Ages,* London, 1953-199, p. 103-104c.

** "During the stormy centuries of the early Middle Ages free peasants often 'commended' themselves, more or less voluntarily, to a lord."

F. Heer, *The Medieval World-Europe 1100-1350,* translated by J. Sondheimer, London, 1961-1993, p.29.

yer arayışı mutlak gereklidir.

XX. yüzyılın başlarında pek çok düşünürün, makinenin, insanı köleleştirdiğini tespit ve ileri sürdüklerini kaydetmiştim; makine, insanın dik durma imkânını ortadan kaldırıyordu, désarticuler etmektedir, değerlendirme, buydu. Bloch da Orta Çağ'a ait fiziksel ve toplumsal koşulların belirlediği bir "ilkellik tabanı" ile bunun yarattığı "denetim altına alınamayan güçlere itaat alışkanlığı" üzerinde duruyordu; "böylesine bir çevrenin ruhlar üzerindeki etkisini ölçmeye olanak verecek hiçbir araç yoktur" demektedir. Ölçemesek de bir ilişki ve daha doğru bir terminolojiyle, bir yansımadan söz edebiliriz; Orta Çağ insanının ruhu, kontrolsüz ve uçurumlarla dolu, en acımasız zıtlıkları minimal köşelerinde barındırabilen, doğadaki her türlü felaketi her an taklit etmeye hazır bir parçalılık sergiliyordu. Orta Çağ'ın insanının içinde bir uçurum var.

Fiziksel ve toplumsal koşulların canlı yaratığı belirlemesi, belki de en çok Orta Çağ'da nettir; bunu, Orta Çağ'ın yine bir büyük araştırıcısı Fransız tarihçi Le Goff'un tespitine dayanarak da söyleyebiliyoruz; Le Goff, Orta Çağ insanının kafa yapısı, mantalite ile ruhsal yapısının, sansibilite, bütünüyle güvensizlik duygusunun, ensekürite, egemenliği altında olduğunu yazmaktadır.* Bu güvensizlik duygusunun, Orta Çağ insanının tüm davranışlarının temeli olmasını beklememiz doğaldır; demek, güvensizlikle bir davranış motoru buluyoruz.

Şaşırmak için bir nedene sahip değiliz, Orta Çağ'ın ne zaman başladığı sonucu olmayan bir tartışmadır; çağlar, Orta Çağ'ın devletleri ve devletçikleri türündedir, net sınırlarını bilemiyoruz. Aslında "sınır" kavramının da, hem düşünsel ve hem de reel dünyada Orta Çağ sonrasının bir verimi olduğunu rahatlıkla kabul edebiliriz. Orta Çağ insanı davranış ve tepkilerine de sınır koyamıyordu; tarifsiz uçlarda yaşıyor ve bir uçtan diğerine, kolayca ve fark edilmez bir biçimde kayıyordu. Böyle olmakla birlikte, Cambridge Tarihi, Orta Çağ'ı, Konstantin ile başlamaktadır;** böyle bir başlangıcın tek avantajı, Konstantinopol'u kuran Konstantin'in, Roma İmparatorluğu'nun en az Doğusu'nu bir yıkımdan koruyarak, yıkımın daha iyi görülmesine imkân hazırlamasıdır.

Desurbaniation'un Roma'nın yıkılmasından önce başladığına işaret etmiştim, bu, Orta Çağ'ın bazı kanallarının, Orta Çağ'dan önce açıldığı anlamındadır. "Barbar" sözcüğü, köken olarak Romalı olmayana işaret etse de, Roma'yı yıkan Germanik kabilelerle Hunlar'ın sözcüğün geniş anlamında da

---

* Jacques le Goff, *Medieval Civilization,* translated by J. Barno, Oxford, 1964-1991, p.325

** *The Cambridge Medieval History,* Vol I, Cambridge U.P., 1913-1967, p.2.

barbar oldukları konusunda bir kuşku bulunmamaktadır. Kabile yaşamıyla birlikte yanlarında analfabetizmi de getirdiler; bunları, yıkıcılık ve kırıcılıkta, sadece XIII. Yüzyılda ortaya çıkan Moğollar ile karşılaştırabiliyoruz. Moğol akıncılarının saldığı korkuyu, yakın zamanlarda nükleer silahların yarattığı paralize edici korkuya benzetebiliriz; ölüme hiçbir rezistans bırakmıyordu. İran veya Anadolu Platosu'nda, bir Moğol'un yakaladığı bir düzine yerli halktan insanın, Moğol'un tembihi üzerine uygun bir kesici bulup gelinceye kadar onu beklediği yazılıdır, okuyabiliyoruz. Demek ki, güvensizlik duygusu, İmparatorluk'un yıkılışıyla birlikte başlamıştı; devam etmesi için ek ve çok daha etkili faktörler var.

Veba, Orta Çağla özdeştir; 543 yılında patlayan veba, İtalya ve İspanya'nın tamamı ile Galler ülkesinin büyük bir kısmını etkisi altına almıştı, elli yıl sürmüştü, "kasıp kavurdu" demek yerindedir. Veba, bütün dillerde, "felaket" veya "lanet" ya da "Tanrı'nın cezası" anlamını kazanmıştır; İngilizce "plague", vurmak ve darbe indirmek, strike, demekti ve daha sonra belli bir hastalık ve yaygınlığıyla öldürücü kapasitesini ispatlayarak her türlü "salgın" anlamını kazanıyordu, yine İngilizce'de "scourge" sözcüğüyle eş anlamlıdır. Orta Çağ insanına, çaresizlik halini kakanlardan birisi de vebadır; genel olarak Doğu'dan geliyor ve ayrım yapmadan öldürüyordu; 1347 yılında patlayan ve haklı olarak "Black Death" adını alan, "Kara Ölüm", salgınının Avrupa nüfusunu yüz elli yıl gerilettiği hesaplanmakla birlikte, 543 yılında başlayan veba tahribatının demografik boyutunu bilemiyoruz, ama, yaşayanların sindirdiğini tahmin edebiliriz.

İzleyen VII. Yüzyıla "Karanlık Çağ" demek yaygındır; bu yüzyılda, bugün Batı Avrupa denilen iklimde beceri sahibi insan kalmadığı tespit edilmektedir; Le Goff, taş çıkarma, taşıma ve işleme sektörünün tamamen ortadan kalktığına işaret etmektedir. Bu, başta konut olmak üzere her türlü konstrüksiyonda tek malzeme olarak tahta kullanılmaya başlandığı anlamındadır. İnsanların çıplak yattıkları, giysilerin mevsimlere göre değiştirilmesinin akla gelmediği, ısınma ve aydınlanmanın adet olmadığı ve her türlü cinsel sapıklığın, "ali the sexuel perversions", çok büyük yaygınlık kazandığı bir dönem başlıyordu. Cinsel ilişki, dövme ve yaralama ve hatta öldürmeden ayrılamıyordu, oburluk ve sarhoşluk, bulunduğu zamanlarda, yemek ve içmek sayılıyordu. Doğu'da Konstantin'den bir asır sonra en Batı'da Merovenj Clovis'in Hıristiyanlığı resmi din yapmasına karşın, bu 496 yılında Reims'de realize edilmişti, VII. Yüzyılda daha önce açılmış kiliselerin kapanmaya başladığı görülüyordu; bunu, desintellectualization olarak adlandırabiliriz. Orta Çağ'da Avrupa'da okur-yazarlık kiliselerle sınırlıdır, bu kaynak geriliyor ve kuruyor-

du; desurbanization ile desintellectualization hep birlikte görünmektedirler; bunu, eğer entelektüalizmden kaçış varsa, köylüleşme başlamıştır, yollu da ifade edebiliriz. Entelektüalizm mümkün mü, "the sword, famine, plague and wild beast were to evil protagonists of this history", Le Goff, kılıç, açlık, veba ve vahşi hayvanların, Orta Çağ tarihinin kötü başrol oyuncuları olduklarını kaydetmektedir, başkasına yer bırakmıyorlar.

İstenirse üç yanlı "veba" veya "salgın" denilebilir; Araplar'ın, Viking ve Macarlar'ın saldırı ve razzia* dönemini, bunların üzerine başlatmak durumundayız. Analizleri hep bu sırayla yapılıyor; bundan birini izledikleri izlenimini edinebiliriz ki doğru olmaktan uzaktır. Kesin olan Arap saldırısı ve salgının önce başladığıdır, VIII. Yüzyılın başında da Charles Martel'in eliyle büyük ve durdurucu bir darbe almışlardı. Yalnız Kuzeyli serüvenciler, Roma'nın yıkılışına neden olan Germani ve Allemani kabileleri türünden, talan ettikleri topraklara yerleştiler; Norman dendiğini biliyoruz, yerleştikleri toprakların bir bölümüne, "Normandiya" adını verdiler. Fakat diğer iki kavim, Doğulu'ydular idiler, Araplar ve Macarlar'ın amaçları yerleşmek değil talan yapmaktı; dolayısıyla Martel tarafından yenilmekle birlikte, akınlarını daha sonra da sürdürdüler. Bloch, 890 yılında İspanya'dan bir Arap yelkenlisinin, rüzgârın sürüklemesiyle, bugünkü Saint Lopez yakınlarına sürüklendiğini, sonra gemidekilerin karaya çıkarak dişbudaklarıyla ünlü bir köye baskınla bütün köyü kılıçtan geçirdiklerini haber veriyor; burayı sığınak ve bir üs olarak kullanıp yıllarca çevrede razzia yaptıklarını eklemektedir.

Esas olarak "Viking" adıyla biliyoruz, ne anlama geldiği tartışmalıdır, Bloch, "mais gu'il désignait un coureur d'adventures, profitables et guerriers, n'est point douteux", diyor, ganimet peşinde koşan savaşçılar, anlamını vermektedir. İskandinavya'da yaşıyorlardı, toprakları kıttı, önce İngiltere'yi talan ettiler, yerleştiler, etkilediler, bugün İngilizce'deki bazı gün adları da dahil pek çok sözcük, "Man of Nord" dedikleri bu kuzeylilerden geçmiş durumdadır. Fakat burada kalmadılar, Manş'ı geçerek Fransa'yı talan ettiler, Franklar bunlara "hommes du Nord" diyorlardı ve "Normandiya" adını yerleştirdiler. Bir veba kadar tahribat yapabiliyorlardı; ama Araplarla da savaştılar ve ayaklarını kestiklerini söylemek yerindedir.

Bu eski kıtanın, Norman Karabasanından, le cauchemar normand, kurtulma tarihi X. Yüzyılın ortalarına denk düşmektedir, fakat tam bu sırada Doğu'dan Macar akın ve talanlarının başladığını görüyoruz. Bu doğulu kavim

* Arapçadan geliyor, baskın anlamındadır. Batı dillerine girdiğini biliyoruz, bilim adamları tercih ediyorlar ve mutlak olarak talan ve adam kaldırma faillerini içermektedir.

tarih sahnesine çıktığında Hazar Türk İmparatorluğu içinde yaşıyordu, Hazarlar resmi din olarak Yahudiliği seçmişlerdi, Hazar İmparatorluğu Peçenek Türkleri tarafından yıkılınca burada yaşayan Macarlar da Batı'ya doğru göç etmek zorunda kaldılar. Dillerinde pek çok Türkçe sözcük olduğu ve ayrıca İç Asya'dan geldikleri için ve bir ölçüde de, XIX. Yüzyılda, İç Asya'yı Türksite bayrağıyla, kolonyalist Rusya'ya karşı tahrik etmek isteyen Büyük Britanya'nın manipülasyonları sonucunda, bir ara kendilerinin Türk kökenli olduklarına inansalar da çabuk ayrıldılar; "hungaryan" isimlerinin de telkin ettiği üzere Hunlarla akraba olmaları daha makul görünmektedir.* Belki de içgüdüseldi, doğulu yayılmacılığı tekrarladılar; baskın yaptılar, tuzak kurdular, öldürdüler ve topladıklarını alıp götürdüler; vahşet uygulamada daha geride kalmadılar. Bir yandan Constantinople kapılarına dayanıyor ve diğer yandan Frank krallıklarını ve İberya'yı talan ediyorlardı; büyük korku saldıkları kesindir.

Ne oldu; bu soruya cevap ararken feodalite analizlerinde iki analizden söz etme gereğini duyuyorum, birinde, daha sonraki zamanlarda yazan M. Bloch bir yıldız olarak görünmektedir; Bloch'un yaklaşımında sözleşme ve davranış önemlidir, feodalite'ye bir toplumsal süreç olarak baktığını görüyoruz. Bu, ilk feodalite analizlerindeki yaklaşımı bir anlamda demode kılmıştı; halbuki ilk ekol daha çok askeri ağırlıklıdır, bu ekolün kurucularından H. Brunner'i XIX. Yüzyıl sonlarında yazıyordu, L. Whitejr, "Bruner'e göre, feodalizm, temelinde militerdir, şövalye veya cavalry, atlı ya da Fraisi'den aldığımız sözcükle süvari diyoruz, düzenini üretmek ve sürdürmek için biçilmiş bir toplumsal organizasyon türüdür" ifadesiyle özetlemektedir.** Brunner'in yaklaşımını oluştururken ileri sürdüğü dayanaklardan en önemlisi, herhalde, 732 yılında, Poitiers yakınında şarkiyun kuvvetleriyle karşılaşan Charles Martel'in askerlerinin bütünüyle piyade oldukları tespitidir; fakat 891 yılındaki Dyke Savaşı, Frankiş ordularının artık piyade savaşını unuttuklarını gösteriyordu, demek ki, şövalye düzeni, bu saldırıların sonucudur. Bu düzen, kesinlikle feodalite ve büyük ölçüde de Orta Çağ ile özdeş tutulmaktadır.

Yalnız öncelikle, atlı saldırı düzenledikleri kabul edilen Araplarla mücadele edebilmek için şövalye düzenine geçmeyi, bir organ nakline benzeteme-

---

* "After invading the area that was to become Hungary, these tribes conducted a series of raiding expeditions well into the tenth century, resching as far as the frankish kingdoms, Iberia and Apulia in the West and South."

Nora Berend, *At the Gate of Christendom, Jeıvs, Muslims and Pagans in Medieval Hungary,* c.1000-c.1300, Cambridge U.P., 2001, p.19

** Lynn White jr., *Medieval Technology and Social Change,* Oxford U.P., 1970, P-3-

yiz; toplumsal düzlemde zincirleme transformasyonlara neden olması kaçınılmazdır. Brunner'in, Poitiers Savaşı'ndan hemen sonra Martel'in çok geniş Kilise topraklarına el koyduğuna işaret etmesi çok yerindedir; atlı, at ve at da otlak demektir ve ayrıca at sahibi olmak çok masraflı bir iştir. Bu durumda biz, şövalye düzenine geçişi bir tür profesyonel askerliğin kabulü sayabiliriz; bunu da köylünün silahsızlandırılması ve yönetenlerin karşı konulması zor silahlarla donatılması olarak anlayabiliriz. Demek ki sınıfsal bir dönüşüm başlatılmaktadır.

Bir nokta var, savaşlarda atın kullanılmasının VIII. Yüzyılda başlamadığını kesin olarak biliyoruz; Romalılar da atı biliyor ve savaşta kullanıyorlardı. Bu nedenle atın kullanılması değil nasıl kullanıldığı önemlidir. Roma savaşlarında at daha çok düşmanı bozmak ve ağır piyadenin önüne sürmek için kullanılıyordu; bunun dışında, savaşlar, esas olarak, piyadenin işiydi.* Fakat Roma'yı yıkan barbarların, Germanik ve Hun, ata dayanmaları nedeniyle, Roma'nın yıkılışından itibaren atlı savaşlar önem kazanıyordu; şövalyenin savaşın baş aktörü olması için zamanın geçmesi ve bazı yeniliklerin bulunması ve kullanılması gerekiyordu, burada ilk akla gelen eyer ve üzengidir. Eyer, savaşçının atın üzerine rahat oturabilmesini sağlıyordu; üzengi ise hız ve manevra kabiliyeti vermektedir.

Muharebede atın kullanılmasının üç ayrı dönemi saptanmaktadır; birincisi atın savaş şaryosunu, savaş arabası çekmesidir, Roma'dan ilk planda bunu hatırlıyoruz. İkincisi savaşçının küheylanına binmesidir; bu aşamada savaşçı, atını dizleriyle sıkıştırarak yönlendirebilmekte ve kullanmaktadır. Üçüncüsü ise süvarinin atını üzengi ile harekete geçirmesidir; üzengi aşaması, savaş tarihçilerine göre, gerçek bir devrim niteliğindedir, çünkü, böylece, insani enerji yerine hayvani enerji kullanılmış olmaktadır. Lynn White jr, bunu, the stirrup thus replaced human energy with animal power, and immensely increased the warrior's ability to damage his enemy, sözleriyle dillendirmektedir; savaşçının düşmanına zarar verme kabiliyeti çok büyük ölçüde artmaktadır. Üzengi ile süvari, atını istediği zaman ve istediği ölçüde hücuma kaldırabilmektedir; dolayısıyla atın, söz uygunsa, bir hücum silahı olarak kullanılması, üzengi devrimiyle mümkün oluyordu. Bu nedenle, bugünkü Batı Avrupa'da üzengi-

---

* "Military importance of Adrianople was unmistakeble; it was a victory of cavary over infantry." Orta Çağ savaşları tarihinde pek güvenilir olan Sir Charles Oman, ilk basımı 1885, Gothların Romanlar'ı yendikleri Edirne Savaşı'ın bir istisna olarak gösteriyor; burada kavalri, piyadeyi yenmiştir.

Sir Charles Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages,* Vol. One, 378-1278 AD, London 1885-1991, p.13

nin hangi tarihte kullanılmaya başlandığı sorusu, savaş tarihçilerini çok yakından ilgilendirmiştir.

Öyle anlaşılıyor, üzengi devrimi de bir şarkiyun marifetidir; White jr, Araplar'ın üzengiyi ilk kez kullanmaya 694 yılında, Mardin çevresinde başladıklarını haber vermektedir. Güvenilir arkeolojik kazılar da üzenginin Batı'da ilk kez VIII. Yüzyılın başlarında kullanıldığını göstermektedir; demek ki şövalye düzenine geçiş gerçekten de Charles Martel'in Poitiers Zaferi sonrasına denk düşmektedir.* Poitiers Muharebesi, süvari ihtiyacına parmak basmıştır; Martel'in saracen akıncıları durdurmakla birlikte geri püskürtmek için harekete geçmemesi atlısının olmamasına bağlanmaktadır.

Fakat bu kadar değil, Büyük Charles, 773 yılında, Pavia'ya girerken, çağdaş anlatımına göre, halk "demir, her taraf demir" diye mırıldanıyordu, korku ve şaşkınlık dolu bir sesle. Şarlman, İtalya seferinde Pavia'ya girerken şöyle tasvir ediliyordu: "Demir kral göründü, başında bir demir miğfer vardı, halkalı demirden yapılmış zırhı kollarını örtüyordu, geniş göğsünü yine demir bir zırh, byrnie, koruyordu, sol elinde bir demir mızrak taşıyordu, sağ eli hiç zaptedilmemiş kılıcını tutmak üzere serbest idi. Kalçaları, zırhlı hırkasıyla muhafaza altındaydı, gerçi adamlarının kalçası böyle örtülmemişti, örtülmemek atlarının üzerinde daha kolaylıkla sıçramalarına imkân veriyordu. Bacaklarını, maiyetindekileri de, baldır zırhı, greaves, koruyordu. Kalkanı düz demirdi, üstünde başkaca bir şey yoktu ve renksizdi..."** Kısacası, atın üstündeki bir insan değil sanki demirdi, görenler, "demir... demir" yollu korkuyordu ve korku, Charlemange'ı, sadece ürkütücü yapmıştı. Demek, XIX. Yüzyılın ilk yarısında demir köprü ve demiryolu yapımına hücum nedeniyle "demir manyası" denilen hastalığın bir başka türü, feodal düzenin başlangıcında yaşanmaktadır; Büyük Şarl'ı yakın zamanların korku filmlerindeki "kahramanlara" veya toplantıyı ya da yürüyüşleri dağıtmaya giden polislere benzetebiliriz. Gerçekten de korkanlar, daha çok korkutucu olmak zorunda kalıyorlar.

---

* Lynn White jr.ibid., p.24

** Sir Charles Oman, ibid., p.86

Katkı 3

KORKU VE ÖZEL POLİS

Küçük bir sahil kentinde büyüdüm, Fransızlar'a sömürge olmuştu, dünyaya bir Fransız yurttaşı olarak geldiğimi sonradan öğrendim, sahildeki cadde çok geniş ve palmiyelerle süslüydü, baharla birlikte, akşam üstü olunca, bütün kent bu bulvara akın ederdi, önce sahil kahvelerinde oturur ve Halep işi dondurmalarını yerdi ve sonra sanki gizli bir emir almışlar, yürüyüşe çıkarlardı, bulvar çok geniş olduğu için altı-yedi kişilik bir kaç saf olabiliyorlardı, yan yana demek istiyorum. Arkada ise bütün kent sıralanıyordu, hem konuşuyorlar ve hem diğer safları süzüyor ve selamlıyorlardı; kentin bütün ileri geleni, notables, sanki mecburdular, hepsi saatlerce yürürlerdi. Buna "promenade" dendiğini de sonraları öğrendim, kent burada bütünleşiyordu; bütün bilgi ve dedikoduların alınıp verildiği yerdir.

Daha sonra "bulvar" sözcüğünün de "bulvar tiyatrosu" tabirinin de bununla ilgili olduğunu öğrenebildim; Bastille'in önünden başlayarak Comedie Française kadar uzanan çok geniş yola, bugün çeşitli adlara bölünmüş olsa da, "Grand Boulvard" deniyor, "promenade" usulünün çıktığı yer olmalıdır. Önemli tiyatroların hepsi hâlâ bu hat üzerindedir, sık sık cafe'ler var, yürümekten yorulanlar oturuyorlar ve cafe'lerde mutlaka günlük gazeteler bulunuyor, okuması serbesttir. Eskiye gidiyor, Fransız İhtilali'nin doğuşunda Bastille'den başlayan bu promenade'ların etkisini hiç küçümsememeliyiz, fikir ve tartışmalar yürüyordu.

Bazı canlılar türünden türü tükeniyordu, fakat herhalde talihli idim, lisede okurken İstiklal Caddesi'ndeki promenade'ları yakaladım, hiçbirisini kaçırdığımı hatırlamıyorum. Pera'da, bugünkü köhne İstiklal Caddesi bir Grand Boulvard idi, Toto Karaca'nın Ses Opereti, Haldun Dormen'in Küçük Sahnesi iki kenarda, Muammer Karaca uçtaydı, Şehir Tiyatrosu sapa kalıyordu, birinden çıkar diğerine girerdik, ve arada sürekli "promenade" yapardık. Herkes yapardı, yazarlar, sanatçılar ve ünlü sinema oyuncuları ve biz liseliler; bütün sinema oyuncuları oradaydı, Pola Morelli kuşkusuz en ünlüsü değildi, ama cinsel çekiciliği en güçlü o idi, Pola, bulvara indiğinde bütün promenade düzeni bozuluyordu, bir mıknatıs misali, özellikle biz liselileri çekiyordu. Yorulurduk, oturacak yer azdı, Kulis tekelist, Saray çok ağırdı, yaşlı madamlar seviyordu, Ar Sineması, Yeşil Çam'a komşuydu, fuayesine şöhretin ilk basamaklarındaki yıldızlar rağbet ediyordu, Gönül Yazar'ı ilk kez orada gördüm, çok güzeldi.

Talihim devam etti, üniversite yıllarında Kızılay yürüyüşlerine yetiştim,

müthişti, saygın profesörler, eski bakanlar, tanınmış yazarlar, saf saf yürürlerdi, büyük yazarlara selam vermek bir onurdu, o zaman Ankara'da aydınların ve bizim türümüzden aydın olma heveslilerinin feneri Nurullah Ataç'tı ve Ataç'ın olduğu saf ile selamlaşmak için can atardık. Görkemliydi, bürokratikti, bütün sanat ve politika tartışmaları bu saflarda tazeleniyordu; herkes oradaydı ve bu nedenle 27 Mayıs 1960 Devrimi habercilerinden "555K" de bu promenade bulvarında, daha doğrusu kaldırımlarında, başladı, "beşinci ay, beşinci gün, saat beş, kızılay" anlamına geliyordu, özgürlük için ıslıklı protesto çalınıyordu. Tuttu ve bundan sonra her gün " 555K " olmuştu; bu, promenade alanının özgürlük mücadelesine dönüşü anlamına geliyordu ve belki de sonun yaklaştığını haber veriyordu.

Fakat promenade talihimin beni bırakmadığı kesindir, ünlü Sultan Ahmet'te yine bulduğumu söyleyebilirim, artık "promenade" değil "volta" deniyordu, Nazım Hikmet'in, Kemal Tahir'in, Aziz Nesin'in de yattığı bu tarihi cezaevinin havalandırmasında volta atılabiliyordu, fakat, çoğu köylü davranışlarını koruyan "solcular" volta usüllerine de pek uymuyorlardı, voltayı kesiyorlardı; "geleneği olan" cezaevlerinde volta kesmenin karşılığı şişlenmektir, bilmiyorlardı ve rahatsız olmadıkları kesindir. En çok rahatsız olanlardan birisi ise, tanınmış mafya liderlerinden Kürt İdris olmuştu, diğer mafyacılar öldürmek istiyordu, bizim koğuşa almıştık, eski bir hapisci ve hapiscilikte adı olan birisiydi, akşam olunca şanşanlı mavi elbisesini giyiyordu, yakışıklıydı, ama yine de süsleniyordu, volta'ya çıkıyordu, sanki adını duymadığı Bastille'de yürüyecekti; imkânsız, hapse girince köylü hallerine rücu eden bizim devrimciler, tarlada yürümek misali hep voltayı kesiyorlardı. Şişlemek de mümkün değil, solcular, köylülüğe dönmüş olsalar da güçlüdürler. Herhalde, promenade tarihe karışmaktadır; bunu anlıyoruz. Belki de "kent" ya da "çite" sona ermektedir.

Başka ne tarihe karşıyor ya da "çite" nasıl sona eriyor; promenade'ı bir kenara bırakabiliriz, ellili yıllarda daha çok orta tabakaların oturdukları semtlerde, Cebeci'de, küçük ve kalorifersiz apartmanların alt katlarında ev bulabilen subaylar, promenade'ların arkasından kentli apartmanlardan da çekildiler ve şimdi sadece lojmanlarda ve hem-rütbelileriyle birlikte yaşıyorlar. İlgili yerde bir kez işaret ettim, lojman kavramının birisi ekonomik ve diğeri toplumsal olmak üzere iki nedeni vardı, yöneten bir katman olarak subayların kalabilecekleri, kentlerin seçkin sayılabilen semtlerinde yeteri kadar apartman arzı yoktu ve ikincisi, subayların maaş düzeyleri, olsa bile bu tür yerlerde oturmalarına imkân vermiyordu; şimdi her iki neden de ortadan kaybolmuş durumdadır.

Emekli olunca mı; şimdi bir genç subay neden orgeneral ve hatta kuvvet komutanı ya da genelkurmay başkanı olmak ister, bu soruyu formüle etmek gereği

var. Çünkü kuvvet komutanı olduğu zamanlar, bir maç seyretmeleri veya futbolla ilgili çok zaman da ne anlama geldiği pek de anlaşılamayan sözleri bile "olay" sayılan paşalarımız, emekli oldukları andan itibaren hem unutulmakta ve her türlü toplumsal aktivitenin dışına çekilmektedir; halbuki, şimdiki zamana göre çok genç sayılabilecek durumdalar ve gerçekten "en verimli çağlarındalar." Böyle bir anomalinin başka bir yerde olduğunu sanmıyorum; muhtemelen lojman-sitelerinin en iç yerlerinde yaşıyorlar. Bu bir toplumsal israftır. Çok sıkı korunduklarını biliyoruz; yalnız bu koruma'yı, bir tür "hapis" saymak da mümkündür, düşünebiliriz. Ama bir düzenin en değerli unsurlarını, en verimli zamanlarında, "koruma" adı altında hapsetmesi akıl dışıdır; akıl dışı'na kayıyoruz.

Artık herhangi bir kentli, ne kadar varlıklı olursa olsun, oturduğu apartmana komşu bir savcı veya yargıca sahip değildir; savcı ve yargıçlar da, maaş yelpazesinin değiştirilmesi nedeniyle, en yüksek aylık alan kamu görevlilerinin başında bir yerdedir. Dolayısıyla hep lojmanda yaşamaları için hiçbir neden göremiyorum ve bunların da promenade sonrasında kent yaşamından da çekildiklerini tespit edebiliyorum.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün kayıtlarına göre, 1991 yılında 120 bin emniyet mensubu vardı, genel olarak "polis" diyoruz ve bunun dörtte biri lojmanda yaşıyordu. 2003 yılında 188 bin polisin beşte birine lojman sağlanabilmektedir; aradan geçen zamanda polis popülasyonu yüzde ellinin üstünde bir artış göstermiştir, lojman da artmakla birlikte bu hızlı genişlemeye ayak uyduramıyor, orandaki düşüş bu nedenledir. Bu durumda mesleğe yeni girenlerin lojmansız ve kıdemli olanların, belki bunların tamamının, lojmanda yaşadıklarını düşünebiliriz. Sosyal adalet açısından tersi makul görünüyor, dolayısıyla, subay, yargıç ve yüksek rütbeli emniyet görevlilerinin, konutlarının, halk arasından çekilmesini ekonomik veya sosyal adalet motiflerine bağlayamıyoruz.

Burada, öncelikle bir güvenlik sorunu var. Düzeni ve güvenliği sağlamada en önde olan kamu görevlileri, en çok güvenlik ihtiyacı içinde görünüyorlar; tespit, budur.

Bu bir hobbsien durumdur. Henüz, homo homini lupus durumunun bütün koşullarıyla geçerli olduğunu söyleyemeyiz.* Yalnız, bütün bunlardan ayrı olarak, "kap-kaç" pratiğini de analiz etmek zorundayız; bu pratik, artık sistematik bir hal almıştır. Bu sistematik halin iki haberi var; birincisi, bu doğrudan doğruya özel mülkiyete saldırıdır ve özel mülkiyeti tanımamak anlamındadır. İkincisi, bu saldırıyı düzenleyenler, risk ve kefaretini önemsememektedirler; bu da içinde bu-

* Hobbes'u ve hobsien durumu bundan sonraki bölümde inceliyorum.

lundukları koşullarda yaşamayı, yaşamaya değer bulmadıklarını göstermektedir. Demek ki hapiste ile hapsin dışında yaşamanın arasındaki ayrımın yittiği bir ülkedeyiz. Hapse girenlerin önemli bir bölümü hapis olduklarının bilincinde değiller ve dışında olanların artan bölümü hapiste yaşadıklarını fark edemiyorlar. Öyleyse hobbsien durumdan çok uzak bir yerde değiliz, mukavele ve düzen öncesidir.

Herhalde bir gazeteciye ait bu "hürportre", her türlü yazıdan daha açıklayıcı görünüyor; kuşkusuz "hürportreler" sadece bir ironidir ve ülkedeki en büyük tirajlı gazeteden bir gazetecinin reel yaşamından bir kesittir. Artık basın tarihi, gazeteci filmleri hepsi ama hepsi eskimiştir; artık "büyük" gazetelerin "büyük" gazetecileri değil haber peşine çıkmak lokantaya bile gidememektedirler. Korkuları soyuttur, hiçbirinin hiçbir somut düşmanı yoktur ve genel olarak soyut halktan korktuklarını düşünebiliriz; halkın içinde güvenlik duymuyorlar. E. Çölaşan'ın çim üzerinde bile biri elinde silahlı dört polis memuru arasında fotoğrafı, hiç kuşkusuz bir kanıttan öte değerdedir, ama bunu çok önemli bulmuyorum; asıl önemli olan, bu fotoğrafın hiç yadırganmamasıdır ve üzerinde düşünüldüğünü de sanmıyorum.

Doğrudan doğruya kamu'yu diğer kuvvetler içindeki ve arasındaki tartışmalara ayrı bir kuvvet olarak soktukları varsayıldığı için "dördüncü kuvvet" adı verilen basının en seçkin mensupları, bugün çok küçük hücrelere hapsedilmiş haldeler. Özgürlüklerinden yoksundurlar ve bir ülkede en "güzide" telakki edilenlerin böyle iradi olarak özgürlüklerini terk etmeleri son derece şaşırtıcıdır, bunu da tespit ediyoruz.

Hürriyet, 1 Ocak 2002

Dostoyevski dahiyane bir biçimde görmüştü, hapsetmenin temel fonksiyonu iradeyi kırmaktır ve yavaş yavaş da zekanın kaybına yol açmaktadır. "Güzide" gazetecilerde etkisinin çok hızlı oluşunu, şaşkınlıkla müşahade edebiliyoruz.

KORUMAYA ALINANLAR

E. Çölaşan'ın yalnız olmadığını bilmek sevindirici mi, yoksa daha çok üzücü mü; karar vermek zor olmalıdır. Emniyet Genel Müdürlüğü yayınlarına baktığımızda E. Çölaşan türü "korumaya alınan" basın mensuplarının sayısının, 2001 yılında 36 olduğunu öğreniyoruz. Çölaşan bu 36 yüksek matbuat mensubu arasında kendi halini saklamayan, hatta bununla övünen ve halinin fotoğrafının çekilmesinde sakınca görmeyen birisidir; "şecaat arzederken merd-i kipti sirkatin söyler" demek de mümkün, ancak ben, şecaatinden dolayı kutlamak gerektiğini düşünüyorum.

Bu tarif, "korumaya alınanlar" kamusaldır; Emniyet Genel Müdürlüğü, bunları, "korumaya alınanlar" olarak tasnif etmektedir. Fakat listeyi incelediğimizde, bu tarifin de her bakımdan uygun olup olmadığı konsunda tereddüte düşüyoruz, çünkü bunlar arasında cumhurbaşkanlığı yapmış olanlar da var; bir cumhurbaşkanının "korumaya alınanlar" listesine konmasını kavramak kolay olmamalıdır, fakat, ne yazık listededir.

2001 YILINDA KORUMAYA ALINANLAR

Meslekler	**Kişi Sayısı**
Askeri Personel	307
DGM Başkan, Üye, Başsavcısı ve Savcıları	127
Mahkeme Başkanı ve Hakimleri, Cumh. Başsavcısı ve savcıları	94
Askeri Hakim ve Savcılar	39
Yüksek Mahkeme Başkan ve Üyeleri	37
Eski Başbakan ve Meclis Eski Başkanları	11
Bakanlar Kurulu Eski Üyeleri	95
İşadamları-İşletme Sahipleri	72
Basın Mensupları	36
Rektör, Dekan ve Öğretim Üyeleri	40

Milletvekilleri ve Eski Milletvekilleri	41
Parti Genel Mec, İl ve İlçe Bşk ve Belediye Bşk	52
Yabancı Misyonlar	26
Emniyet Mensupları	34
Marjinal Meslek Grupları	32
Bürokratlar ve Emeklileri	37
Vali, Kaymakam ve Diğer İçişleri Bkn. Personeli	19
Cezaevi Müdürler ve İnfaz Memurları	24
Avukatlar	11
Sendika Başkanları	8
İtirafçılar	3
MİT Mensupları	5
Eski Cumhurbaşkanları	2
Yakını Gereği Korunanlar	64
TOPLAM	1216

Polis Dergisi-2001, Emniyet Genel Müdürlüğü, Yayın No 191, s.87.

Bu tablonun değerlendirilmesinde bazı güçlükler var, başta "askeri personel" denmektedir, muvazzaf mı yoksa emekli mi, açıklık yok; bununla birlikte bunların nerede ise tamamına yakınının "emekli" olduğunu düşünmemiz isabetlidir. Çünkü "korumaya alınan" askeri personel, emniyet güçlerinin koruduklarıdır, muvazzaf subayları, silahlı kuvvetlerin koruduğunu varsayabiliriz. Bir kuvvet komutanı için polis koruma olsa bile azdır nitekim daha önceki yıllara ait tablolarda, "orgeneral-oramiral ve emeklileri" girişine rastlıyoruz.

Daha önceki yıllara ait tasnifler, "orgeneral-general ve diğerleri" ayrımını da vermektedir;* 1998 yılında 78 "orgeneral-oramiral-emeklileri" koruma altında gösterilmektedir. Bu sayı, şura üyelerinin çok üstündedir; bu nedenle rakamların çok büyük ölçüde emekli orgeneral ve generalleri anlattığı yollu beklentimiz doğrulanmaktadır. Aynı yılda "general-amiral emeklileri" 154 olarak çıkmaktadır; bir yıl sonra bu rakamda on artışı var "korumaya alınan" orgeneral ve amiral ile emeklilerinde ise iki azalma kaydedilmektedir, bunun ölümlerden kaynaklandığını tahmin edebiliyoruz. Korumaya alınan askeri personel içinde generalin altında-

* *Polis Dergisi,* Sayı 131, s.73 ve *Polis Dergisi,* Sayı 138 , s.69 ve diğerleri

ki rütbeden olanlar, önemli bir sayıyı tutmamaktadır. Yalnız yıldan yıla korumaya alınanların sayısında düzenli bir artış görüyoruz, beş yılda beşte bir oranında çoğaldıklarını tespit edebiliyoruz, önemlidir.

Burada bir noktaya işaret etmem gerekiyor, böylesine değerli bir kümeyi koruma altına almanın bir israf olduğundan kuşku duyamayız; yalnız israfı, hiçbir zaman mali ölçülerde düşünmüyorum. Tekelist düzen israfçı bir düzendir, öylesine büyük israflar var ki, bunları israf saymanın gülünç sayılması gerektiğine inanıyorum. Bir örnek, "oligarşik savaşlar"* nedeniyle bazı gazete ve televizyon sahibi oligarkların mal ve mülklerine tedbir konmuştu, bir takım oligarklar, bunu, Bizans'taki yeşiller- maviler arasındaki savaşlara ve bundan çıkarılabilecek şehevi hazlara benzetmeye çalıştılar. Bizans iç savaşlarının, bir hususun gözlerden kaçmasına yol açması mümkündür, halbuki açıklanan zenginlikler göz kamaştırıcıdır; her tepede bir villa ve çiftlik, her koyda bir yat çıkmaktadır. Tedbir konulanlar yeşiller ise mavilerin topladıkları zenginliklerin daha az göz kamaştırıcı olduğunu kimse iddia edemez, bütün tencerelerin dibi karadır. Fakat hepsi israftır ve tamamı, kamusal fonların transferi ile sağlanmıştır; bunların yanında, emekli bir generalin korunmasına ayrılan görevli veya vasıtayı önemsemek iki yüzlülük sayılmalıdır. İsraf, finansal değil toplumsaldır; en birikimli insanlar toplumdan koparılmaktadır. 2001 yılı itibariyle üç yüzden fazla yüksek rütbeli subayın her türlü toplumsal aktivite ile bağlarının kesilmesini, bir açıdan israf ve diğer açıdan ise lüks olarak görmek durumundayız.

Subaylardan sonra ikinci sırayı dgm üye ve savcıları alıyorlar; 2001 yılında 127 dgm yargıç ve savcısının korunduğunu öğreniyoruz. Diğer, askeri yargıç ile savcılar dahil, yargı elemanlarını birlikte ele alırsak 297 rakamına ulaşıyoruz; bunu çok yüksek bulmak zorundayız. Yargı mensupları içinde korumaya alınanların çok büyük bölümü, görev başında olanlardır; yargı kuvvetinde emekli olanlar içinde koruma altına alınanlar az olduklarını tahmin edebiliyoruz. Fakat ister emekli ve isterse görevli, yargı mensuplarının bu kadar yüksek sayıda koruma ihtiyacı göstermesi üzücüdür; bunun, yargı kararlarını tartışmaya davet etmesine şaşırmamak gerekmektedir;** "uyum paketi" denilen düzenlemeler, bu anlamdadırlar.

---

* İlerdeki ciltlerin konusudur.

** Terörle mücadele yasasının sekizinci maddesinin kaldırılması, Ceza Yasası 312 ve 169. maddelerinin muhatabı, doğrudan doğruya mahkemeler ve hakimlerdir. Bunları, gelecek ciltlerin birisinde, "hukukun sonu" bölümünde ele alıyorum. Türkiye'de özgürlükler, yasama kararlarından daha çok yargı kararlarıyla ortadan kaldırılmıştır, bunları gösterebilmeyi umuyorum.

Koruma altına alınan yargıç ve savcıların görevde olmalarına karşılık, tabloda yer alan koruma altındaki vali, kaymakam ve emniyet mensuplarının emekli olduklarını düşünmemiz yerindedir. Aksini düşünmemiz için hem sayılar küçük görünüyor ve hem de mantık elvermiyor; görevdeki vali, kaymakam ve emniyet müdür ve şeflerinin, yeterli miktarda, polis korumaları olduğunu biliyoruz.

Bu durumda koruma altına alma işlerinde görevli personelin istastistik analizine girmek istemiyorum; anlamlı olacağını sanmıyorum. Düzen, aşırı ve gözle görünür bir biçimde korunmaktadır.

ÖZEL GG

Peki, terör yok mu, var ve üstelik terör, siyaset felsefesinin temelinde yer almaktadır. Bütün siyaset felsefesi kurucuları, başlangıçta, toplumun "terörize" bir yapıya sahip olduğunu kabul ediyorlar; Montesquieu hariç hepsi, bir "mukavele" ile buradan çıkıldığını ileri sürüyorlar, Rousseau'nun "Sosyal Mukavele" teorisi en ünlülelerinden birisidir. İdealistler, mukavale ile terörün ortadan kalktığını ve materyalistler ise, disipline edildiğini ve belli hedeflere kanalize edildiğini öğretiyorlar. Ayrıldıkları burasıdır; birleştikleri nokta ise devletin, eninde-sonunda, ya terörü ortadan kaldırdığı ya da tekeline alarak meşrulaştırdığıdır. Bunu yapamayan düzen ise, devlet değildir veya en azından modern devlet olmaktan uzaktır, feodal devlete yaklaşmaktadır.

Öyleyse, terörü asimile edemeyen bir düzene nasıl devlet diyebiliriz; bir düzen, yöneten görevlilerini hem görevleri süresince veya hem de emekliliklerinde bu kadar korumak zorunda kalıyorsa, ayrıca koruma gerekçesiyle en verimli dönemlerde her türlü toplumsal, yönetimsel ve siyasal etkinliklerden uzak tutabiliyorsa, devlet neresidir, soru ortadadır.* Öte yandan terör gerekçesiyle bu aşırı koruma düzeni de Orta Çağ'ı ve feodal devlet düzenini hatırlatıyor; yönetenlerin kalelere çekilişi gözler önündedir.

Burada kalmıyor, "özel güvenlik görevlileri" de, modern devletten daha çok feodal devlet çizgilerini taşıyor; önce Amerika Birleşik devletlerinde icat edilmesi de son derece yerinde ve bilimsel açıdan pek tutarlı görünmektedir. Çünkü, tekelokrasi, feodaliteye en yakın düzendir ve biz, tekelokratik düzene yaklaştıkça, Amerika Birleşik Devletleri'nden ithalatımızı artırıyoruz.

---

* Birinci Cumhurbaşkanı, İkinci Cumhurbaşkanı, Dördüncü Cumhurbaşkanı ve arkadan gelenlerin ikisi subay kökenli idiler ve pek çok başbakan, bakan ve politik lider çıkmıştır; bu gün sadece, askeri yaşamlarında etkisiz ve hatta tard edilmiş olanlar politikaya girebiliyorlar. Polikanın kurumasında, burada tespit ettiğim ikilemin de rolü olmalıdır, bir korelasyon görebiliyoruz.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Daire başkanı Mustafa Gülcü'den öğrendiğimize göre, Amerika Birleşik Devletleri'nde resmi polis, özel güvenlik görevlilerine, ögg, "kiralık polis" demektedirler; küçümseme içerse de bu niteleme son derece yerindedir.* Feodalite, bir başka açıdan bakıldığında, güvenlik hizmetinin parsellenmesi ve kiralanması demektir.

Bu, ögg sistemi, pek çok tekelokratik icatlar türünden, eylülist darbenin bir marifetidir, 1981 tarihli ve 2495 sayılı, bazı kurum ve kuruluşların korunması ve güvenliklerinin sağlanması hakkındaki kanuna dayanmaktadır.** Emniyet Müdürü Gülcü, bu kanunun dışında kalan ve "taşeron güvenlikçi" denilen bir ögg türünün daha olduğunu da not etmektedir; bununla öğ şirketlerinin kastedildiğini anlıyoruz. Fakat özel kanunun bunların kuruluşuna izin vermediği, literatürdeki tartışmalardan ortaya çıkmaktadır; böyle olmasına karşın İçişleri Bakanlığı'nın bunları yasaklamadığını görüyoruz. Bu fazla şaşırtıcı değil, güvenliğin mutlak parsellenmesine açılım var, çünkü zamanla, özel body-guard'lar da meşru sayılıyor; hem mankenler ve hem de bazı politik liderler body-guard tutuyorlar ve bunlar da zamanla, kendilerini, öğ olarak, kabul ettirebilmektedirler. Bu, hiç kuşkusuz mafya-korumasına da kabul edilebilirlik kapısı açmaktadır; güvenliğin özelleşmesi olgusu net olarak ortadadır. Modern devlet öncesine dönüş var, teşhis edebiliyoruz.

Sözcük "icat" ise de aslında "ithal" dememiz gerekiyor; Amerika Birleşik Devletleri'nden ithal edilmiş durumdadır. Eylülist darbeden önce de mülkiyete ve işyerlerine karşı saldırı vardı ve polis yetersiz kalıyor, sıkıyönetim idaresinde de, bu işyerlerini ordu ve günlük sözcükle "asker" koruyordu. Yalnız o tarihlerde, çok uzak değil, henüz, oligarşik ideoloji toplumun her kesimine nüfuz etmemişti, bu nedenle zenginlerin mülklerini "milli" askerin beklemesi yadırganıyordu; muhtemelen bu Amerikan icadının ithali buraya dayanmaktadır. Korunanların koruyucuları bulma-

---

* Mustafa Gülcü, "Özel Güvenliğin Felsefesi II", *Polis Dergisi,* sayı 32, yıl 2002, s.59
Bu alt bölüm, tümüyle, Emniyet Genel Müdürlüğü Araştırma ve Planlama Dairesi Başkanı M.Gülcü'nün Polis Dergisi ve diğer yerlerde yayınlanmış incelemelerine dayanmaktadır. Emniyet Müdürü Gülcü, ögg'lerin eğitiminde de rol almıştır ve açıkça söylemese de, kiralık polis kurumuna sempati ile bakmamaktadır. Bu nedenle ve incelemelerini bulma imkânını sağladığı için teşekkür borcum var ve burada ifade ediyorum.
"Genel olarak Türkiye'yi, özel olarak da güvenlik sektörünü tehdit eden bir anlayışa değinmek gerekecektir: Buna 'güvenlik tuzağı' adını veriyorum. Ne kadar çok sayıda güvenlikçi çalıştırılırsa, güvenlikçilere ne kadar yetki verilirse işlerin o kadar yoluna gireceği düşüncesi, öğ felsefesinin temellerinden olan liberal demokrasi bakımından kabul edilemez niteliktedir. Böyle bir anlayış kamu özgürlüklerini ağır baskı altına alır, hatta kullanılmalarını büsbütün etkileyebilir. İşin sonu demokrasinin askıya alındığı baskıcı bir rejime kadar gidebilir. Devlet, 'güvenlik devleti'ne dönüşebilir." İbid., s.63

** Mustafa Gülcü, "Özel Güvenlik Görevlilerinin Yakalama Yetkisi", *Polis Dergisi,* Sayı 29, 2001. s.107

ları, bu sistem kabul ediliyordu; bu, başta Orgeneral Kenan Evren, cuntanın ve destekleyen kademelerin, modern devlet felsefesine inançlarını yitirdiği anlamındadır.

Hem devletin parsellenmesine ve hem de kamu hizmetinde tariflerin bozulmasına izin verilmiştir; güvenliğin sağlanmasında kanuna uygunluk yerine ucuzluk ilkesi tercih ediliyordu. Amerika Birleşik devletleri'nde bazı eyaletlerde valilik binalarının korumasının bile ögg'lere verilmesindeki mantık budur, çok daha ucuz satın alınabiliyordu. Demek ki, eylülist darbenin devleti güçlendirmek gerekçesiyle yıkmak misyonu ile donatılmış olduğunu, ögg'ler vesilesiyle de, görüyoruz.

Bu sistem içinde çalışanlar ne deve ne de kuş'turlar; yargı, ögg'lerin sendika hakkını kabul etmemektedir. Bu, pek çok mali güvence ve tazminat hakkından yoksun kalmalarıyla özdeştir; ögg'lerin, iş sırasında ölümleri veya sakat kalmaları halinde tazminat almaları çok zor olmaktadır. Buna karşılık görev sırasında işleyebilecekleri suçlardan dolayı, memurların benzer suçlarında ceza yasasında yazılı maddelerin işletilmesi gerekmektedir.* İşsizliğin yüksek ve iş bulma umudunun düşük olduğu ülkede, çok düşük ücretle ve vasıfsız sayılan işgücü bulanabilmektedir; hem korkunun egemen olması ve ögg maliyetlerinin düşüklüğü, hızla yayılmasının nedenidir. Kıta Avrupası'nda, ögg açısından, Türkiye'nin birinciliği elde etme şansı çok yüksek görünmektedir; bu da ülkenin, tekelokratik düzende, yüzyıllardır bağlı olduğu Avrupa idare sisteminden uzaklaşarak Amerikan düzenine bağlanışının bir başka göstergesidir, göstergeler birbirini tamamlıyor.

KARŞILAŞTIRMALI ÖGG TABLOSU

ÜLKE	ÖGG Sayısı (000)	Nüfus Düşen ÖGG	100 Bin Kişiye
Fransa(1987)	96000	56000	171.4
Belçika	7800	10000	78
Hollanda	8000	14600	54.7
Almanya(1989)	61272	78000	78.5
İngiltere	250000	56700	440.9
ABD	1600000	248000	64.5
Türkiye	94109	65000	1447(300)

M. Gülcü, Özel Güvenliğin Felsefesi II *Polis Dergisi,* Sayı 32, 2002. sayfa 63

* Mustafa Gülcü, "Ceza ve Usul Hukuku Bakımından Özel Güvenlik Görevlilerinin Memuriyet Sıfatı I", *Polis Dergisi,* Sayı 33, 2002.

Hiçbir yetkileri bulunmamaktadır ve mevcut yasaya göre de yetkileri, resmi güvenlik güçlerine haber vermekle sınırlıdır. Ancak ögg'ler bunları bile öğrenmeden işe başlıyorlar; M. Gülcü, yıllar içinde bunlardan yirmi bin kadarının eğitimine katılmış bir polis şefidir, ilginç olayları not ettiği anlaşılıyor. Birisini aktarmak istiyorum;* çok özetleyici değerdedir.

"Bize bankanın çat-kapı soyulamayacağı, soygundan önce banka çevresinde keşif yapılacağı öğretilmişti ve keşif faaliyetine karşı uyanık bulunmamamız tavsiye edilmişti."

"Görevli olduğum banka şubesine her sabah olduğu gibi, o gün de erken geldim. Kapıyı açmadan önce çevreye göz gezdirdim. Yolun karşısında ara sıra saatine bakarak volta atan ve sık sık da bizim bankaya doğru dönen bir kişi dikkatimi çekti. Yanına gidip burada ne aradığını sordum. Verdiği cevap tatminkar değildi. Bu adamın, bizim banka çevresinde keşif yaptığı şüphesi doğdu içime. Adamı yakaladım. Ellerini kelepçeledim. İşhanının zemininde kalorifer dairesi olarak kullanılan yere kilitledim. Daha sonra bankayı açtım. Arkadaşlar geldi. Mesai başladı. Ben hem kalorifer dairesindekini hem de karakola telefon etmeyi unutmuştum. Öğleye doğru işler yavaşlayınca birdenbire hatırlayıverdim. Karakolu arayıp durumu anlattım. 'Biz bunu duymamış olalım, adam soyguncu çıkmazsa başın belaya girer' dediler. Çok korkmuştum. Hemen kalorifer dairesine indim. Adam bir hemşehrisi ile buluşacakmış ve İstanbul'a yeni gelmiş. Yakaladığımda da buna benzer sözler söylemişti. Kendisinden özür dileyip serbest bıraktım."

Bu komik örnektir, ama trajik olanı da var. Finans Bankası'nı soymaya kalkanlar, Suat Durmaz ile Mustafa Muratoğlu idi; ikincisi mühendistir, öyleyse, uzun süredir işsiz olmalıdır. Bankada ise ögg, Engin Bozkurt, görevine düşkün birisi, banka içinde ikisiyle de boğuşuyor, soyguncular, parayla çıkmayı başarıyorlar; Bozkurt peşlerini bırakmıyor ve arkalarından iki kurşunla, banka önünde, her ikisini de öldürüyor. Hiçbir yasal hakkı yok, en fazla, bu durumda, resmi polis de olsa, ayaklarına sıkabilir; yaralanmış, hastahaneye kaldırılıyor ve iyileşince ise savcılığa gidiyor, ceza kanunun 452. maddesi uyarınca "kastı aşan adam öldürme" suçundan dolayı tutuklanıyor;** yerindedir. İki insan öldürülmüştür, ağır ceza alacağı kesin görünüyor; görünen, eninde-sonunda, görüntü'dür, ilk duruşmada bunu görüyoruz.

---

* ibid., s.74

** *Hürriyet,* 12 Mart 2002. "Koruma Tutuklandı" haberi.

Kahraman korumaya tahliye sevinci

Görevimi yaptım

Bankayı soymak isteyen 2 soyguncuyu öldüren güvenlik görevlisi Engin Bozkurt, ilk duruşmasında tahliye edildi. Tahliye sevinci banka çalışanlarını ağlattı. Bozkurt ise "Görevimi yaptım ama çok üzgünüm. Keşke böyle bir olay olmasaydı" dedi.

Hürriyet, 13 Nisan 2002

Uzun sürmüyor, sadece bir ay sonra, yargı, ögg'yi tahliye ve Hürriyet Gazetesi de "kahraman" ilan ediyor; işte Orta Çağ budur. Mülkiyet sahiplerinin korkusu ve iki hayatın değersizleştirilmesini açıkça görüyoruz; özellikle oligarşik matbuat, "öldür öldür, hapset hapset" histerisi içindedir. İstanbul Emniyet Müdürü Hasan Özdemir buna en çok uyan ve uyum gösteren polis şeflerinin herhalde başında yer alıyor; ögg Bozkurt hastahanede iken gidip alnından öpmüştü, matbuat ile Özdemir arasında bir korelasyon ortaya çıkmaktadır. Yargı ne kadar bunun dışındadır;* örnekler fazla umut imkânı tanımamaktadır. Fakat ben, "yargı" tartışmasını ileriye bırakarak, Özdemir'in üzerinde durmak istiyorum; çünkü "özel polis" araştırmasına ışık saçmaktadır, bir parçasını yansıtabilirim.

Kuşkusuz hakkında doktora çalışması yapılması gerekli bir polis şefidir; benimki son derece sınırlı kalmak zorundadır ve uygun bulunursa başlangıç sayılabilir. Doğu illerinde yükseldiğini hatırlıyoruz; Doğu illeri, reel polislik ekolünde staj olmaktadır. Kutlu Aktaş, İzmir Valisi olunca yanına almıştı, dosyasında pek çok itirazlar olmasına karşın İzmir'de görev yapıyordu;** ülke, emniyet müdürlerinin valileri gölgeledikleri bir çağa çoktan girmişti. Aktaş, İstanbul'a atanınca, bavulunu ve Özdemir'i yanında getiriyordu;*** Aktaş emekli olunca da orada kaldı.

---

* Gelecek ciltlerin birinde tartışabiliriz.

** Hiçbir zaman eksilmemiştir, bunlardan birisi, bir uyuşturucu kaçakçısının İstanbul emniyetinden tanınmış şeflerden birisinin telefonu ile sevgilisiyle konuşması üzerinedir; bu tespit ediliyor ve resmen soruşturma başlatılıyor ve müfettişlere verilen bilgilere göre Özdemir, hem suçlanan polis şefini haberdar ediyor ve hem de soruşturmayı engelliyor. Özdemir'in görevden alınmasından sonra soruşturma başlamış görünmektedir.

Milliyet, 7 Mayıs 2003, "Emniyeti Karıştıran Telefon" haberi.

*** K. Aktaş'ın, B.Yılmaz vasıtasıyla, M.Yılmaz ile akrabalığı ileri sürülmektedir. Yerine gelen Erol Çakır da B.Yılmaz'a akraba düşmektedir. Bu atamalar, M.Yılmaz'ın başbakan veya başbakan yardımcısı olduğu zamanda yapılıyordu, uygundur.

M.Yılmaz'ın başbakanlığı, bir banka ile Milliyet Gazetesi'nin işadamı Korkmaz

S. Tantan'ın temizlik operasyonu çerçevesinde, valilik verilerek uzaklaştırıldı; fakat ne var ki, S. Tantan, M. Yılmaz tarafından istifaya zorlanınca, yerine gelen R. Kazım Yücelen, bütün dürüst polis şeflerini görevlerinden atıyordu, ve böylece H. Özdemir de tekrar İstanbul emniyet müdürü oldu. Kamu idaresinde ender bir durumdur; bir vali, daha önce yaptığı emniyet müdürlüğünü tercih ediyordu ve ikinci kez emniyet müdürlüğüne getirildiğini biliyoruz. Peki "neden", korsakoff dünyamızda bu sorunun hiç sorulmaması şaşırtıcı değilse de çok üzücüdür.

Korsakoff bir dünyamız var, bu hem sormaya ve hem de soruşturmaya değer bir durumdur; Özdemir, nasıl bir polis şefidir, sorun budur. Bir resmi polis şefinin, iki kişiyi öldüren bir ögg'yi alnından öpmesi, özel polisleri yüksek tuttuğu anlamındadır. Ayrıca eski başbakanlardan M.Yılmaz'a olduğu kadar özel işlere de yatkın olduğu tespit edilmektedir. Şimdi buradayız.

Birgün, İstanbul Emniyet Müdürü H. Özdemir'in haberi, Hollanda'dan geliverdi; Hürriyet, "o da kapkaççı kurbanı" haberini veriyordu,* gidişinden haberimiz yoktu. Müdür Beyefendi, Fenerbahçe maçını izlemek üzere Rotterdam'a gitmiş, Y. Yalova, Ö. Yanık ve U. Dündar ile birlikte, Fenetbahçeliler'in kaldıkları otele yerleşmekle hep birlikte bir İtalyan Lokantası'na giderek karın doyurmuşlar ve gelirken de Özdemir, kap-kaç saldırısına uğrayıp oldukça darp edilmiştir. İlk haber böyle olmakla birlikte, bazı gazeteler başında ve diğerleri bir gün sonra, Özdemir'in adi kap-kaççılar tarafından darb edilmesini yeteri kadar prestijli bulmadıkları için Türk solunu ve Kürtleri de işin içine katmayı da tercih etmişlerse de, tutmamıştır. Bu müessif darb hadisesi böylece kapanmıştı, ben notları almıştım; başka kimsenin buradaki uygunsuzluğu fark ettiğini sanmıyorum.

Halbuki uygunsuzluk çoktur; bir kamu görevlisinin izin almadan görev yerinden ayrılması sorumsuzluktur ve memurin yasasının ihlali durumundadır. Asıl önemlisi, bir emniyet müdürü, bir maç için Hollanda'ya gitmeyi nasıl finanse edebilmektedir, bu ayrıca bir sorudur. Üçüncüsü, lüks otellerde kalabilecek parayı nereden bulmaktadır, bu soruşturmayı gerektirmektedir. Bunların soruşturulmamasını, devletin, "resmi" niteliğini kaybetmeye başladığı yollu anlayabiliriz.

Aradan beş-altı ay geçtikten sonra okuduğumuz haber daha da şaşırtıcıdır; Özdemir'in bütün bunlar yetmiyor, bir de devletten tazminat istediği ortaya çıkıyordu,

---

Yiğit'e satılışı ve geri alınışı ile patlak veren siyasal skandalla sona ermişti. Yiğit tutuklanmış ve K.Aktaş, Yılmaz'ın kontenjanından bakanlığa yükselmişti; daha sonra meclis komisyonlarından birisinde, Yiğit, Aktaş için, "bu muhterem bana tuzak kurdu" diyordu. Bütün bunlar araştırılmaya ve yazılmaya muhtaçtır.

Akşam, 14 Haziran 2003, "Kutlu Aktaş Tuzak Kurdu" haberi.

* *Hürriyet,* 14 Ağustos 2002.

herhalde M. Yılmaz'ın başbakan yardımcılığına güveni tamdır. Fakat ne yazık, resmi bir görev ve herhalde önceden resmi bir izin almadan devletin bir kuruş bile vermesi imkânsızdır; her devlet memurunun ve bu arada Özdemir'in bunu bildiğinden hiç kuşku duyamayız. Bununla birlikte bir kurallar bütünü olan devletin bittiğine ve özel bir nitelik kazandığına hükmettiğine hükmetmek zorundayız.

Hürriyet, 4 Ocak 2003

Yıpratmaya çalışıyorlar

İSTANBUL Emniyet Müdürü Hasan Özdemir, Fenerbahçe-Feyenoord maçını izlemek için gittiği Hollanda'da uğradığı saldırı yüzünden "gazi" unvanı istediği şöhretini yalnıladı. Özdemir, "Gazilik içindeğil, her memurun hakkıolan nakdi tazminat için başvurıda bulundum. Bizi yıpratmaya çalışıyorlar" dedi. Fenerbahçe Feyenoord Şampiyonlar Ligi ön eleme maçını izlemek için 6 ay önce Rotterdam'a giden Özdemir, oteline dönerken Türkçe konuşan üç kişinin tekme ve yumruklu saldırısına uğramıştı.

TAZMİNAT İSTEDİM

Türkiye'ye döndükten sonra Emniyet Genel Müdürlüğü'ne başvuran Özdemir in yaşadığı olayın terörist bir eylem olduğunu öne sürerek "gazilik" unvanı istediği iddia edildi. Konunun basınayansıması üzerine açıklama yapan Özdemir kendisi ve İstanbul Emniyeti'yle ilgili üst üste çıkan haberlerin yıpratmaya yönelik olduğunu belirterek şöyle dedi:

"Hollanda'da görevli olmasam bile saldırı benim görevimden dolayı gerçekleşti. 18 günlük rapor aldım. Gazilik unvanı için değil, bu tip saldırılara uğrayan her memurun hakkı olan nakdi tazminat için başvurdum. Ancak görevli olmadığım için kabul edilmedi. Bundan haberdar olmamış. Aniden İstanbul Emniyeti'yle ilgili bu tip haberlerin çıkmaya başlaması şüphe verici."

■ İSTANBUL

İki işadamının eşleri uçakta kavga çıkardı

Hafta sonunu Kuzey Kıbrıs'ta geçiren Metin Aşık'ın eşi Hülya Aşık ile Hayri Yazıcı'nın eşi Lale Yazıcı, dönüşte havaalanı ve uçakta olay çıkardı. İki kadın, hostes ve gazetecilere tehditler savurup hakaret etti

Eski Fenerbahçe kulübü Başkanı Metin Aşık'ın eşi Hülya Aşık ve Uludağ Yazıcı Otelleri'nin sahibi Hayri Yazıcı'nın eşi Lale Yazıcı, hafta sonunu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde geçirdi. Yedikleri içtikleri ayrı gitmeyen iki kadın dönüş yolunda uçakta olay çıkardı. Önce, aralarındaki sıranın çoğalması üzerine hostesin "Yerinizi tanıyor musunuz?" uyarısına sinirlenen Aşık ve Yazıcı hostese tehditler savurdu. Kendilerinin üst düzeyi tanıdıkları olduklarını ve hostesi şikâyet ederek işinden kovduracaklarını söyleyen Hülya Aşık ve Lale Yazıcı, bu olayın ardından uçakta bulunan basın mensuplarına sözlü saldırıda bulundu. Kimlik mücadelesine girmek kadınlar, yalnızca gülduğü için Kanal D muhabiri Ömür Sabuncuoğlu'na da "Sen önce dişlerini yaptır" diye hakaret etti.

■ Arzu AKBAŞ
MAGAZİN SERVİSİ

'Siz aşağı tabakasınız' diye hakaret ettiler

Otelli işadamlarının eşlerinden, hakaretlerine tepki gösteren gazeteciler de nasibini aldı. Basın mensupları, arkadaşlarına yapılan hakaretlere dayanamayarak Yazıcı ve Aşık'ı uyardılar. Ancak iki kadın gazetecilere döndü. "Siz aşağı tabakasınız. Bizim kim olduğumuzu göreceksiniz. Bizim üst düzey tanıdıklarımız var ve sizleri sürün sürün süründüreceğiz. Bana cevap vermek nasılmış göreceksiniz" sözleriyle hakaret ve tehditlerini sürdürdü. Kadınlar, telefonla İstanbul Emniyet Müdürü Hasan Özdemir'e ulaşmaya çalışarak "Bunlar bizim kim olduğumuzu bilmiyorlar, buradaki ayak takımını, polis bir kadına çekseler ne bizim kim olduğumuzu öğrenirler. İşlerinden de kovdurabilirsin da gösterirler" diyerek tehditlerine devam ettiler. İki kadın, uçaktan indikten sonra da tehditlerini sürdürdüler.

Hürriyet, 27 Mart 2002

Özdemir, sonunda şu açıklamayı yapmak zorunda kalıyor: "Gazilik unvanı için değil, bu tip saldırılara uğrayan her memurun hakkı olan 'nakdi tazminat' için başvurdum. Ancak görevli olmadığım için kabul edilmedi." Hakkında, görevli olmadan memuriyet yerini terk ettiği için soruşturma açılması gerekiyordu. İkincisi, bir gazetede, darp haberi, "Şampiyonlar Ligi ön eleme maçı için Fenerbahçe'nin davetlisi olarak Hollanda'da bulunan Hasan Özdemir" yollu başlıyordu.* Demek Özdemir, Fenerbahçe tarafından finanse edilmişti; bu "rüşvet" soruşturmasını gerektirmektedir. Memur düzenlemesinde bir devlet memurunun, bir uluslararası örgütün daveti dışında, bu da üst makamların iznine bağlıdır, bir özel şirketin davetlisi olarak ülke dışına çıkması imkânsızdır; memur şüphe altına girmiş demektir.

Peki bir önemi var mı; olduğu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de Fenerbahçe Kulübü'nün eski Başkanlarından Metin Aşık'ın eşi, bir kavgada, telefonu açıp Özdemir'i arıyor ve "buradakiler ayak takımı, polis bir kenara çeksin de bizim kim olduğumuzu öğrensinler" yollu bağırıyordu. İstanbul'un zenginlerinden, Fenerbahçe Başkanı Metin Aşık'ın ve eşi Hülya'nın, Özdemir'i yakınları bildikleri kesindir. Hülya, Özdemir'in mobil telefonunu uçakta bile çevirebiliyor, ya "özel" polis ya da "özel" dostluk demek zorundayız.

* *Akşam,* 14 Ağustos, 2002, "Özdemir'e Çirkin Saldırı" haberi.

Demek ki şövalye sadece atlı değil aynı zamanda zırhlıdır ve öyleyse bu tespitin üç sonucunu hemen tespit etmek zorundayız. Bir, ortaya çıkan bu atlı ve zırhlı yeni zor kullanma imkânının karşısında, atsız ve zırhsız köylü sadece çaresizdir, hiçbir mukavemet imkânının kalmadığını söylemek durumundayız. Var olan silahları artık hem demode olmuş ve hem de işlemez hale gelmiş demektir; dışardan gelebilecek saldırılar kadar içerde ve zor'u elinde bulunduranlar karşısında teslim olmak ve itaat etmekten başka şansı bulunmuyordu. Bu, şimdiye kadarki feodalite yazımında, genellikle eksik olan bir vurgudur.

Charlemagne ne yaptığını bilen bir şeftir; ülke dışına silah satışını ve esirlerin silah taşımasını da yasaklamıştı; Oman'ın yazdığına göre, "if a slave is found with a spear, it shall be broken över his back", bir esir bir mızrakla yakalandığında sırtında kırılması yasal hüküm sayılıyordu. Bir yeni düzen oluşuyor, yönetim halktan ayrılıyordu, halk demilitarize olurken atlı ve zırhlı bir yönetici sınıf ortaya çıkıyordu ve artık oluşmakta olan düzende, sığınmak, yaşamak ve "özgür" olmak anlamındadır. İki, artık atlı ve zırhlı olmak, sadece imkân sahibi ve dolayısıyla servet sahibi olmakla mümkündür; şövalye'ye veya şövalye'yi barındıranlara fief zorunludur. Fief'i burada bir dil olarak kullanıyorum, verimliliğin değişmediği bir ortamda bu yeni düzenin ancak sömürü oranının artmasıyla mümkün olacağını kabul etmek durumundayız. Bunun göstergesi özgür köylülüğün azalmasıdır ki, Sir Charles Oman, bunu açıklıkla tespit etmişti. Sir Charles, already in the time of Charles the Great we find the counts accused of pressing hardly upon the smaller freeman, diye yazmaktadır, kontlar, küçük toprak sahiplerini illegal vergi ve hizmetlere zorluyorlar ve bu da hem "özgür" köylünün köleliği seçme eğilimini güçlendiriyor ve hem de, eninde sonunda, the transformation of the old Frankish state into a feodal oligarchy, bu Frank Devleti'nin bir feodal oligarşi" düzenine dönüşmesine yol açıyordu, demek, yeni düzen biçimlenmektedir. Feodalite, oligarşik bir düzendir; tekelokrasi ile benzeşmektedir. Üç, feodalitede parçalılık anlamı da var, feodalin bulunduğu yer aynı zamanda yönetim mahallidir; güzel, bu, feodallerin aynı zamanda yönetme imkân ve mekanizmalarını kazanmaları anlamına da gelmektedir, bundan çıkan sonuç, servet sahipliğiyle yönetmenin elele gittiği düşüncesidir. Bu düşünce, servet ve yönetme imkânın birleşmesi, feodalitede ortaya çıkmış, klasik kapitalizmde reddedilmiş ve kaybolmuş, fakat, yeni feodalizmde yeniden geçerlilik kazanmıştır; o halde yeniden 'yeni feodalite' tespitine gelmiş oluyoruz. Tekelokrasi de yönetim ve büyük servet sahipliğini birleştirmektedir; tekelokrasi varsa, demokrasi hipokrasi'dir.

Feodaliteyle, bugünkü Batı Avrupa'da büyük bir transformasyon yaşandığını görüyoruz; burada en büyük rolün, 800 yılında Papa tarafından Kutsal

Roma İmparatoru ilan edilen Büyük Charles'a ait olduğu noktasında tam bir ittifak buluyoruz. Charles, askerlikte ve sanatında büyük reformlar gerçekleştirdi; savunma savaşını bırakıp taarruz savaşını başlatıyordu. Bu, elinde bulunan yerleri koruyup yeni yerler zaptetme demektir ve bunu, savaşı piyade celbine dayanmaktan çıkarıp atlı sisteme geçişle mümkün görüyordu; çıkardığı kararnamelerle, Lombardlar'la ilgili kararnamede okuyoruz, savaşacak orduya katılmayı, at, silah, kalkan ve mızrakla gelmek sayıyordu. Fief sahipleri ve bunların vasallarının, sefere çıkarken geride bırakacaklarını en az sayıya indiren emirler yayınlıyordu; son derece planlı ve askeri bir düzen yarattığı netlikle anlaşılmaktadır.

Büyük Charles zamanından itibaren sadece at ve silahla yetinilmiyor; zırha ayrı bir önem veriliyordu; bir kararnameyle tüccarların zırhlarıyla ülkeyi terk etmelerini yasaklamıştı, zırha bir sır kadar değer verdiği anlaşılmaktadır. Charlemange, orduya katılanların nasıl zırh giyeceklerini de mülkiyet büyüklüğüne göre düzenlemişti; bu düzenleme kuşkusuz servet sahipleri içindir; köylülere gelindiğinde bunların zırh giymeleri, demir halkalarla örülmüş kalçaları da örten hırka demek istiyorum, beklenmemelidir. Kaldı ki, Araplar'ın arkasından Viking ve Macar saldırıları başlayınca, Charlemange'ın zırh reformları da yetersiz kalmıştı, Sir Charles bunu, the short byrine reaching to hips and öpen Frankish helm seem to have been regarded as insuffi-cent against the Danish axe and the Magyar arrow, Vikingler çok mahirane balta ve Macarlar da ok atıyorlardı, şövalyeler daha çok zırhlama gereği duydular, diyerek dile getirmektedir. Bu, zırhlı hırkaları uzatmak ve bir de boğaz zırhı, hauberk, icat etmek demekti; buna rağmen Dük Conrad'ın biraz hava almak için hauberk'ini açtığında boğazına saplanan bir okla öldüğü kaydedilmektedir.

Doğrusu bu sahneleri ve tepeden tırnağa kadar demir zırhlara bürünmüş şövalyeleri, Orta Çağ'ı konu alan filmlerden biliyoruz; yalnız kovboy filmleri Amerika Birleşik Devletleri'nin oluşumunu abartıyorsa, çünkü kovboyların bu denli ciddi rolü olmadığı ileri sürülmektedir, aynı şekilde bazı Orta Çağ metinlerinin de gerçeği bozduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Orta Çağ romansının ve özellikle o dönemden kalan halk şarkılarının, şövalyeleri ve yaşamını abarttığı ve dolayısıyla atlıların bu ölçüde bir öneme sahip olmadığı yazılmaktadır.* Bununla birlikte bu görüşleri dillenedirenler bile Charleman-

* 'More notoriously, medieval romances portray the mounted knights as dominating warfare.' 'Medieval literary entertainment and medieval games popularized and magnified the importance of the man on horseback, and their posterity has for too long accepted fiction and play a reality.'
Geoffrey Parker, ed., Cambridge Illustrated History of Warfare, Cambridge U.P., 1995, p.87-90

peşin Bizans'tan daha geniş toprakları kontrol ettiğini, aynı anda birden fazla sefer yaptığını ve bir büyük seferde 150 bin kuvvetinde bir orduyu harekete geçirebildiğini kabul ediyorlar; bunun en az 35 bini ağır silahlı kavalriden oluşuyordu. Bu bilgiler gerçeği yansıtıyorsa, genel olarak kabul edilmektedir, bu takdirde, Sir Charles Oman'ın, the development of feudalism, therefore, meant the development of cavalary, değerlendirmesini geçerli saymak yerindedir; feodalizmin gelişmesi şövalyenin ve şövalye düzeninin gelişmesidir. Öyleyse özetleyebiliyoruz, VIII. Yüzyılın son yetmiş yılından itibaren, bugünkü Batı Avrupa'da piyade önemini yitirmekte ve atlı ön plana çıkmaktadır; bununla birlikte toplumsal ve sınıfsal ilişkilerde çok önemli bir transformasyon başlamış olmaktadır.

At ve zırh, bunlar şövalyeyi tanımlıyor, bir devrimi başlatıyor ve devam ediyor; Koenigsberger, 'between 1000 and 1200 feodalism reached its widest extent' diyerek bu devamlılığa da işaret ediyordu.* This meant that European society was dominated by a class of men brought up from boyhood to the profession of arms, artık Avrupa, çocukluğundan itibaren muharip olarak yetiştirilen bir sınıfın egemenliği altına giriyordu; halk fiilen dezarme edilmişti, tek sınıflı düzene geçiş demek ya da en azından bunu tartışmak durumundayız.

Güzel, fakat, eğer saldırılar Araplar'ınkilerle sınırlı kalsaydı, yine de feodalitenin bir düzen olarak gelişebileceğini söylemek zordur. Bir salgın gibi gelen ve yayılan Viking saldırıları, hem şövalye düzeninin pekişmesine ve hem de o tarihe kadar bilinmeyen konstrüksiyonlara yol açmıştır; tahta devrinden taş devrine geçiş olarak da ifade edebiliriz.

Vikingler denizden geliyorlar ve büyük nehirleri kullanarak en iç bölgelere kadar gidiyor talan ve kaldırıma yapabiliyorlardı, çok çevik ve çok mahirdiler; baskın ve saldırılardan sonra ganimetlerini sığınaklara taşıyorlardı. Açıkta demirledikleri tekneleri, geniş bir nehirdeki küçük bir ada ve karada buldukları uygun bir yer, sığınakları olabiliyordu; buradan baskınlarını sürdürdüklerini biliyoruz. Vikingler, daha önce ifade ettim; kuzeyden geliyorlardı ve doğuda ise, Doğu Franklarının yazgısına Macarlar düşmüştü. İskandinavların baltalarına karşılık at üstünde ok fırlatmakta eşsiz bu barbarlar, daha önce güneyde Araplar'ın ve şimdi kuzeyde Normanlar'ın yaptıklarını doğuda ve aynı acımasızlıkla tamamlıyorlardı. Avrupa sahnesinde ilk önce 862 yılında Bavaria Ostmark'a saldırarak kendilerini duyurdular, IX. Yüzyılın sonlarından itibaren bir dönem Doğu İmparatorluğu'nu titrettiler.Avrupalılar çaresiz kaldı, çünkü Macarlar cephe savaşı yapmıyorlardı, üstün bir güçle karşılaştık-

* H.G. Koenigsberger, *Medieval Europe 400-1500,* N.Y., 1989, p.148

ları zaman kaçıyorlar ve kaçarken de ok atabiliyorlardı. Ancak en az Macar atlıları kadar hızla hareket eden, çabuk, tepeden tırnağa zırhlı, Macar oklarından korunabilen atlılar, Macarlar'ı kovabiliyorlardı, fakat tekrar geliyorlardı, çare gereklidir.

İskandinavlar, denizden olduğu kadar büyük nehirlerden de iniyorlardı; Paris iki kez Vikingler'in eline geçti, Seine Nehri'ni kullanarak geldiler. Bu yol, Seine'den gelmeleri, aynı zamanda Viking saldırılarını engelleme ve zaman zaman da bunları imha etme yolunu da göstermişti; nehirlerin belli yerlerindeki köprüleri tahkim etmek ve Viking ateşlerine dayanıklı hale getirmek mümkündü. Bu tedbir, köprülerin taşa çevrilmesi ve köprü başlarının, tétes-dupont, tahkim edilmesi anlamına geliyordu; Paris'te, Seine üzerindeki köprü mimarisinin bu büyük korkunun ürünü olduğundan kuşku duyamayız. Tahkim edilmiş köprü başları, bu köprü başlarını tutabilmek, İskandinav saldırılarını sınırlandırmada çok işe yaramıştır.

Tahkim edilmiş köprü tasarımıyla yerleşim birimlerinin tahkim edilmesi projesi birbirinden uzak değildir; saldırganları kovmak için çok hızlı hareket edilen süvariler, Türkiye'de toplantıları bozmak için kullanılan panzerleri algılamamıza yardımcı olabilir ve gelmelerini önlemek için de tahkimat, sur veya duvar demek istiyorum, kendisini kolaylıkla zorlamıştır. Bu durumda, Avrupa'da bir tahkimat furyasının başladığını tespit ediyoruz; kraldan başlayarak dükler ve diğer feodaller, tahkimat kampanyasını ve sur yarışını başlattılar.

Saksonya'da Henry bunda en ileri gidenlerden birisi oldu, bu nedenle, çağdaşları tarafından "İnşaatçı Henri" olarak çağrılıyordu. Henri, bütün halkını gece gündüz çalışarak surlar ve bu surların içine evler inşa etmeye zorladı ve ayrıca inşaat olduğunda silah altına alınabilecek dokuz *agrari milites* içinden birisini bu surların içinde yaşamak üzere ayırmıştı; bunlar baskın olduğu zaman surların içine kaçacak olan diğer sekiz Saksonyalı ailenin evlerini de koruyorlardı. İnşaatçı Henri ayrıca, surların içinde yaşamayı kabul etmeleri halinde mahkumları da serbest bırakıyordu. Bütün bu hazırlık döneminde Macarlarla, çok ağır koşulları olan bir barış imzalamıştı; kurmuş olduğu sistem Macar saldırılarını etkisiz hale getirebildi ve sonra da, hücumu ele alarak, kendisi ve yerine geçen oğlu Otto, Macar saldırılarına son verebildiler, bu, 955 tarihindedir. Sir Charles Oman, Macarlar'ın buradaki yenilgisiyle Türkler'in 1683 Viyana bozgunu arasında paralellik kuruyor; ikisi de içinden çürüdüğünü bilmeyen ya da kabul etmeyen iki akıncı düzene indirilmiş, öldürücü olmasa bile durdurucu darbelerdir.

Sur yapmak, the defence-in-depth, derinlemesine savunma doktrininin

habercisi sayılıyor; burada Saksonyalı Henri'den başka Wessex'li Alfred ile Angevins Kontu Fulk Nerra da bu yeni doktrinin sahibi ve uygulayıcısı durumundalar, XI. Yüzyılın ilk yarısında Fulk, bugünkü Fransa'nın pek çok yöresine kale inşa ettirmişti.* Fulk, topraklarını vadilere göre bölmüş, bu vadilerde hareket yönlerini ve su yollarını kontrol edecek şekilde kaleler yaptırmıştı; Cambridge Üniversitesi tarafından yayınlanan resimli savaş tarihinde, Fulk tarafından yapılan kalelerin haritası var, çok öğretici ve aynı ölçüde etkileyicidir. Koenigsberger, Avrupa'nın en önemli su yollarından birisi olan Rhine Nehri üzerinde, böylece, her birkaç milde bir kale inşa edildiğine işaret ediyor; bu kalelerde hükmeden her feodalin kendisini bir "devlet" sayması doğaldır ve geçen gemilerden geçiş parası almaya başlıyorlar. Güçleri var; gümrüklerin parçalanması işte bu kale inşaatının bir sonucudur, kapitalizmin doğuşunda "gümrük birliği" projelerini imha etmişti, hep bilinmektedir.

Burada devam ederken iki uyarı yerindedir; bunlardan birisi, atlı savaşçıların keşfedilmesi yaya savaşçıların artık tümüyle unutulduğu anlamına gelmemektedir, bazı savaşlarda yayalar sonuç alıcı rol oynamayı sürdürdüler, fakat, artık kavalri ön plandadır. Kavalri'nin bu önemi de köylüleri tümüyle pasifize edebilmesidir; şöyle de söyleyebiliriz, dış savaşlarda piyade hâlâ işe yarasa da, atlı savaşçılar, iç düzeni sağlamada mutlak egemendirler. İkincisi, Saksonya'da İnşaatçı Henri veya Fransa'da Kont Fulk, sur ve kale yapımında büyük adımlar attılar, fakat, herhalde sıfırdan başlamadılar. Kale de bir ölçüde Büyük Charles'ın yeniliğiydi ve başlattığı politika, daha sonraki yüzyıllarda, Moğol ve Türk şeflerinin izlediği politikaların tam tersidir; Türko-Moğol şefler bir yöreyi dize getirdiklerinde oradaki kale ya da burçları yerle bir ediyorlardı. Charles bunun tam aksi bir politika olarak seçti; zaptettiği yerlerde, çok zaman nehre bakan bir tepede, bir "bourg" inşa ettiriyordu, sözlüklerde kasaba veya küçük şehir anlamı verilse de bu anlamı kazanması tarih içinde-

---

* G. Parker, ed., *Cambridge Illustrated History-Warfar e,* ibid, p. 81.

M. Bull, tahta devrini bırakıp taş devrine geçmeyi, kale yapmayı kuşkusuz bunlarda oturmayı efendinin kendisini gelecekte de sürdürme ve daha da önemlisi güvensizlik duygusuyla açıklıyor. These sorts of investment only makes sense if we see in them a projection into the future of lord's ambitions and insecurities.

Bull, XI. ve XII. Yüzyılda, kale sayısı müthiş bir şekilde artmıştı, the number of castles increased enormously, demekte ve yakın zamanlarda yayınlanan bilimsel çalışmalarda, bunun, "feodal transformasyon" ya da feodal "devrim" olarak nitelendirildiğine de işaret etmektedir. Bizdeki bu "kale devrimi" otuz yıla sığdırılmıştır. Bu kaleler, eski ve yeni feodallerin, hırslarının kristalleştirilmiş biçimleridir, "castles crystallised ambition" ve bu nedenle, ne kadar saklanmak istenirse istensin, korkuyu da hırsı da saklayamamaktadır.

Marcus Bull, *The Frendi Aristocracy and the Future,* c.1000-c.1200

J.A. Burrow&Ian P. Wei, eds., *Medieval Futures,* op.cit, p.98.

dir, "burç" ya da "hisar" demek zorundayız.

Sadece at ve zırh değil, kale yapımı ve esasında tahtadan taş inşaata geçiş, sınıf ayrımını keskinleştiren bir özelliğe sahiptir; Duby'nin, mais cette substitotion de la pierre au bois, tres couteuse, tahtanın yerine taşın ikame edilmesinin çok masraflı olduğu yönündeki tespiti, sınıf farklılaşmasına da işaret sayılabilir, inşaat için taş taşımak ve çok zaman profesyonel duvarcı kullanmak gerekiyordu. Ayrıca yüksek duvar ve kale, bir de ideolojik işleve sahipti; prestiji simgeliyor ve daha önemlisi güçlülük yayıyordu. İtaati davet ettiğinden hiç kuşku duyamayız.

Bir parantez açabiliyoruz, burada kaba Marksist şemaların dışına çıkıyoruz; Strasbourg, Edinburg, Hamburg isimleri yeterlidir, bu hisarlar Avrupa'da bugünün büyük şehirlerinin tohumu oldular. Paris'in adında "bourg" olmasa da içinde var, "Faubourg", hisar dışı demektir ve burada, surların dışında, köylüler pazarlarını kuruyor ve surların içindeki Parislilere ürünlerini satmaya çalışıyorlardı. Bugünkü Paris'te "Faubourg" semti artık kentin merkezinde kalsa da hâlâ Pazar niteliğini korumaktadır. Bir rastlantı mı, yoksa tarihi köklerinin kendisini dayatması mı, bugünkü Paris'te de, Strasbourg Bulvarı çevresinde, Faubourg'da, pazarcılık işini Pakistaniler, Bengaliler, Kürtler yapıyorlar; sürgün gelmişler, "exilé", medievalist Le Goff un, "tarihteki ilk marjinaller sürgünlerdir" yollu saptamasını doğruluyorlar. Demek ki şehirleri, "feodallerin zulmünden kaçanlar kurdular" savı, doğru olmaktan uzaktır; surları ve kaleleri, Arap, İskandinav ve Macar saldırı talanlarından yılmış olan krallar ve diğer feodal şefler yarattılar. Bunların motoru korkudur ve Avrupa'nın böylece ortaya çıkmaya başladığı kesin görünmektedir.

Şimdi de bir özet yapma gereği duyuyorum, bunun için iki yeni sözcüğü, kavram da diyebiliriz, sunmanın sırasıdır; birisi "aristokrasi" ifadesini buluyor ve tamıtamına, en iyilerin yönetimi, demektir. Bu dönemde ortaya çıkan yönetime bu adın verilmesinde yüksek bir isabet olduğundan kuşku duymamalıyız; çünkü, böyle yüzyıllar süren korku ve terör çağından sonra bir düzen ortaya çıkmışsa ve kalıcı olmuşsa, darwinist anlamda, en iyilerin yönettiğini kabul etmek ve ileri sürmek kaçınılmazdır. İkincisi ise, İngilizce "knight", oğlan, genç anlamlarından çıkıyor; fakat, Fransızca karşılığı, "chevalier" ya da "cavalier", İrani'de "süvari" veya Türkçe'de "atlı" anlamındadır ve dolayısıyla, şövalye veya atlı yiğit anlamı uygun düşmektedir. Knighthood ya da Chevalerie, şövalye düzenine işaret ediyor ve her ikisinin de ortaya çıkışı, işte Araplar'ın, Vikingler'in, Macarlar'ın adına yazılı bu terör ve kaos dönemindedir, bazen "feodal anarşi" de diyebiliyoruz. Tekrar olabilir, yine de gerekli buluyorum, surlar, tahkimat, taş yapılar, burçlar, hisarlar, kaleler ve

knight'ler ile şövalyeler hep ama hep, bu terörün saldığı korkunun sonucu oldular. Bir kez daha tekrarlayacak olursam, Charles Martel'in, Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın kuruluşu sayılan, 732 yılında, bugünkü Fransa'nın neredeyse ortası sayılan Potiers'de Araplar'ı durdurmasından önce, bunlardan hiçbiri bilinmiyordu; demek, kurtuluş, demir giysiler giyen ve boğazını bile zırhla örten bir şövalye düzeni yaratmakla ve yönetenlerin, düşmesinin imkânsız sayıldığı kaleler inşa ettirip içinde yaşamaya ve pek çok sayıda koruma beslemeye başlamalarıyla özdeştir.

Güzel, bu çalışmamın "Teori" kitabında, burada demek istiyorum, pratiğe son derece kısa olarak değinmek zorunluluğu duyuyorum, diğer çalışmalarımda, Türkiye'de 1965-1966 yıllarından sonraki dönemi "iç savaş" olarak nitelemiştim; iç savaştan önceki dönemde, polisler bugünkü türden giyinmiyorlardı, polis merkezleri son derece mütevazi idi, ürkütmüyordu, emniyet mensuplarının maaşları ortalama memurların maaşları düzeyindeydi, polisler, savcı, yargıç ve subaylarla birlikte "noble" kamu görevlileri olmamışlardı; televizyonların, boş vakti ucuza kapatmak için kullandığı o zamana ait Türk filmleri tanıktırlar. Bugün, demir halkalardan yapılmış zırh giymiyorlar, fakat, daha rahat malzemeden olmakla birlikte tümüyle Orta Çağ'a uygun giyinmiş olduklarını inkâr edemeyiz ve toplumsal eylemlerde zırhı kullanıyorlar. Kamu görevlileri için bu kadar lojman yoktu; polis ve asker kamu görevlileri dairelerine korumalı taşıtlarla gidip geliyorlar, bir site olarak yaşadıkları lojmanları da korunmaktadır; bunu da çok yeni bir gelişme saymak durumundayız. Ayrıca şu soru yerindedir; herhangi iki oligarkı ele alabiliriz, Bülent Eczacıbaşı'nın veya Rahmi Koç'un şimdiki evine mi, yoksa Angevins Kontu Fulk'un şatosuna mı girmek daha zordur, her iki düzeni de araştırmış olduğum için, Eczacıbaşı ve Koç'un kendilerini daha sıkı hapsetmiş olduklarını söyleyebiliyorum. Bunlara, artık medyokratların, eskiden gazeteci deniyordu, pek çoğunun düzinelerce korumayla yaşadıklarını ekleyebiliyoruz, düzenin medyokratları bu dönemde, ne kadar exclusive olursa olsun, bir lokantaya gitmeyi ve dost ziyaretini unutmak durumundadırlar. Televizyonlar, korumalar, köpekler ve bütün bunlara ek olarak teknolojik harikalar kabilinden hi-tec sekürite sistemleriyle donatılmış bu modern şatolarda yaşayamayanlar, aynı ölçüde izole siteleri tercih ediyorlar; yaşama biçimleri söz konusu olduğunda oligarklarla yüksek bürokratlar ve yüksek bürokratlarla tekelokratlar arasında bir fark kalmadığını görüyoruz. Öyleyse ve herhalde farkına varmadan çok korkutucu bir dönemden geçmiş olduğumuza hükmetmemiz gerekiyor; demek, tekeliyet, feodalite misali, terörize olmanın sonucudur, bu noktayı, bir kez daha aydınlatmış durumdayız.

Katkı 4

LOJMAN MI SEPERASYON MU?

Bir ihtiyaç olduğu dönem vardı, bundan kuşku duyamayız. Ancak bugün ihtiyaç olmaktan çıktığından da kuşku duymamak durumundayız. Öyleyse, bir soruyu formüle etmekten kurtulamayız; eğer lojmanlar artık düzenlenmesindeki gerekçeleri yitirdilerse, bugün hâlâ neden ve artan ölçüde lojman stoğu bulunmaktadır, bu soru ortadır.

Bugün kamu kuruluşlarının elindeki 224 bin lojman stoğunun dörtte birinden fazlası, Silahlı Kuvvetler'e tahsis edilmiş haldedir. Silahlı Kuvvetler, görevli kamu personelinin dağılımı açısından en önde gelen kamu idaresi değildir ve buna karşılık tüm kamusal lojman stoğundan en büyük payı almaktadır. Lojman dağılımı ile kamu personelinin dağılımını karşılaştırdığımızda, Silahlı Kuvvetler'de her kamu görevlisine yetecek kadar lojman olduğu sonucuna varabiliriz. Başka bir şekilde söyleyecek olursak Silahlı Kuvvetler'de her kamu görevlisi bir kamusal lojmanda oturabilmektedir. Bu duruma hiçbir kamu dairesinde rastlamıyoruz; Emniyet Genel Müdürlüğü görevlilerinin, bu norma yaklaşmakta olduğunu tespit edebiliyoruz. Kuşkusuz Emniyet Genel Müdürlüğü'nde göreve başlayanların hepsine bir lojman düşmemektedir; buna mukabil, görevde ilk yükselmelerle birlikte lojman imkânının doğduğunu biliyoruz.

Bunlar çok basit saptamalardır; yalnız aynı ölçüde de yararlı olduğu kesindir. Basit olmaları, doğrudan analiz yapmamıza imkân vermektedir.

Bir zamanlar, "lojman", doğrudan kamusal ihtiyaçtı; bunu, kamusal yönetimi sürdürebilmek için mutlaka lojman arzı gerekiyordu, anlamında söylüyorum. Çünkü kamu idaresinin var olabilmesi için mutlaka kamusal görevlilere ihtiyaç vardır ve bunların da barınma ve beslenme ihtiyaçları olmalıdır, bunlar da tartışmasız ve basit gerçekler durumundadır.

Önümüzde, yakın zamanda orgeneral rütbesiyle emekli olmuş bir subayın anıları var; geçmişe ait gerçek ihtiyacı çok açık olarak ortaya koymaktadır. Anılarının bir yerinde, "29 Eylül 1955'te Harp Akademisi'ne katılmak üzere, Ankara'dan İstanbul'a göçüyoruz" diyordu.* "Eşyamızla, eşya dediğimiz de 44 kırık sandalye, kırık çürük bir karyola, falan, Ankara-İstanbul yolculuğu başlıyor"; bu tarihte kurmay akademisini kazanmış bir yüzbaşının tercüme-i hali budur.

---

* Org. S. Yirmibeşoğlu, *Askeri ve Siyasi Anılarım,* İstanbul, 1999, Cilt I, s. 156

Ya hırsız değil terörist olsaydı

En büyük terör davalarına bakan DGM hâkim ve savcılarının oturduğu, polisin 24 saat nöbet tuttuğu Adalet Bakanlığı lojmanları soyuldu.

TÜRKİYE'nin en kritik soruşturmalarını yürüten DGM hâkim ve savcılarının da oturduğu, polisin kapısında 24 saat nöbet tuttuğu Çankaya'daki Adalet Bakanlığı lojmanları güpegündüz soyuldu.
Hâkim ve savcıların oturduğu lojmanların soyulması adalet camiasında şaşkınlık yaratırken "Ya hırsız yerine suikastçi olsaydı" sorusu akla geldi. Bir savcı, "Bu gelen hırsız değil suikastçi olsaydı ve bombalı paket bırakseydı ne olacaktı? Bu ne biçim koruma önlemi?" diye tepki gösterdi.
Zile basıp kontrol ettiler
Ankara DGM Başsavcısı Cevdet Volkan, eski DGM Savcısı Nuh Mete Yüksel, Cengiz Köksal gibi ünlü savcılar ile mahkeme başkanları ve Yargıtay savcılarının oturduğu lojmanlar, hırsız veya hırsızlarca önce adres sorma bahanesiyle kontrol edildi. İçerde kimsenin olup olmadığını anlamak için üst kattan başlayan hırsızlar sırayla dairelerin zilini çaldılar. Hırsız veya hırsızlar iki Yargıtay savcısının evinde kimsenin olmadığını belirlediler.
Ziynet eşyaları çaldılar
Daha sonra birinin kapısını kıran hırsızlar, evin içini savaş alanına çevirdiler ve yatak odasında buldukları ziynet eşyalarını aldılar. İlk dairede soygunu tamamlayan hırsız veya hırsızlar, bu kez ikinci dairenin kapısına yüklendiler ancak kırmalarına rağmen açamadılar. Bunun üzerine de ellerini kollarını sallayarak lojmanları terk ettiler. Hırsız veya hırsızların soydukları Yargıtay savcısının evinden kolye, küpe, bilezik gibi yaklaşık 10 milyar lira değerinde ziynet eşyası çaldıkları belirlendi. Hırsızlık, mesai bitiminde savcıların lojmana gelmesiyle ortaya çıktı. Savcıların durumu polise intikal ettirmesiyle birlikte, hırsız veya hırsızların yakalanması için polis ekipleri alarma geçti. Lojmanlarda ve çevrede inceleme yapan polis, çalınan eşyalarla ilgili olarak tutanak tuttu. Hırsızlık olayı ile ilgili olarak savcılık da soruşturma başlattı.
■ Nurettin Kurt / ANKARA

KİMLER OTURUYOR

Cengiz Köksal | Cevdet Volkan | Nuh Mete Yüksel

Ankara'nın en lüks semtlerinden Gaziosmanpaşa'daki lojmanlarda gazeteci yazar Uğur Mumcu, Ahmet Taner Kışlalı cinayetleriyle, Abdullah Öcalan soruşturması, PKK davaları, Hizbullah soruşturması gibi birçok kritik konuda görev yapan hâkim ve savcılar oturuyor.

Hâkim ve savcıların korumasına bak!

NÖBET KULUBESİ

Hürriyet, 2 Şubat 2003

Genç subayın yaşamından bir yaprakta şunlar yazılıdır: "Sokak sokak ev arıyoruz. 215 Türk lirası maaş ve bunun en fazla 100 lirası kiraya ayrılır." Bu pay çok yüksektir; konut ekonomisi, aylık gelirin en çok üçte birinin kiraya ayrılmasını "normal" karşılamaktadır; şimdi kaybolan sosyalist ülkelerde bu oran yüzde onun altındaydı. Bu dönem, Demokrat Parti iktidarı zamanında "görülmemiş kalkınma" sloganlarının yükseldiği ve kamu görevlilerinin aylıklarının çok düştüğü zamanlardır. Konut stoğu az olduğu için kiralar yüksek ve yeni rejim de, kendisine karşı olduğunu varsaydığı memur takımının aylıklarını yükseltmediğinden maaşlar da düşük ve dolayısıyla kira-maaş dengesi son derece bozuktu. Bir genç kamu görevlisinin maaşının yarısını kiraya ayırmak zorunda kalması bir zulümdür.

Sonunda sokakta kalmadıkları anlaşılıyor, "sonuçta Aksaray'da, Laleli'de oturan bir arkadaş aracılığıyla, komşularından 100 liraya bir küçücük bodrum katı tutabiliyoruz." Sabri Paşa, tuttukları konut hakkında bilgi vermekten geri kalmı-

yor; "ev de bir oda bir hol gibi bir şey" diyor ve merakımızı gidermektedir. "Eşim, küçük kızım ve kız kardeşim eve şöyle bir sığınıyoruz", gerçekçi tablo budur.

Genç subay o sırada Beşiktaş'ta bulunan Harp Akademisi öğrenciliğini Laleli'deki bodrum katından sürdürüyor; belediye otobüsleri ile gidip geldiğini tahmin edebiliyoruz. Sabri Paşa'nın Akademiye başladığı yıl, ben Kabataş Lisesi'ni bitirmiştim; servis yapan taşıtlar olmadığını biliyorum; tramvay ya da otobüslerde subaylar olurdu ve şimdi çekildiler. O zamanlar halk içinde konutlarda barınırlar ve toplu taşıma sisteminden, halkla birlikte, yararlanırlardı ve şimdi halktan uzak ve halksız yaşıyorlar.

Sabri Yirmibeşoğlu, 1957 yılında kurmay subay olarak Ankara'ya dönmüştü; barınak sorunu yine karşısındadır. Şunları öğreniyoruz; "Eski muhitimiz Çankaya'da eskiden Amerikan Subay Orduevi olan, sonradan Atakule yapılan yerde küçük küçük gecekondular vardı. İsmet Paşa'nın emekli şoförünün, o gecekondulardaki kulübeciğine yerleştik."* O sırada Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okuyordum; meclis binası inşaatı sürüyordu ve meclis binasına yaklaşan toplu taşıma sisteminden mahrumduk; bu kamu görevlisinin bugünkü yerinde bulunan kamu dairesine gelebilmesi bir mucize olmalıdır. Nitekim Sabri Paşa şunları hatırlamaktadır: "Yerleştik amma, Cinnah Caddesi yapılmamış, otobüs yok, servis otobüsü yok. Yaya, sabah erken kalkıp, yaz-kış yürüyoruz, Kara Kuvvetleri'ne kadar, çarnaçar." O sıralarda, çaresizlikten de olsa, sokaklarda yürüyen subaylar görebiliyorduk; şimdi kayboldular ve artık görünmüyorlar.

O sıralarda genç bir subay olan Sabri Yirmibeşoğlu'nun "generallerin bir çoğu, Ankara'da bodrum katlarında oturabilecek kadar maddi imkânlara sahiptiler" yollu haberi de, hem önemlidir ve hem de gerçeklere uygun düşmektedir. Bütün bu maddi koşulların, kamu yönetiminin düzgün işleyişine aykırı olduğunu saptamaksa hem gerekli ve hem yerindedir. Demek ki, Silahlı Kuvvetler mensubu kamu görevlilerini esas olarak yaptığımız bu analizden, birincisi, pek çok kamu görevlisinin, en az koşulların altında kalan konutlara razı olmaları halinde bile, barınak bulamadıklarını, ikincisi, atamalarla yer değiştirdiklerinde barınak bulmada çok zorlandıklarını ve üçüncüsü, bütün bu düşük standartlı ve bir kamu görevlisinin toplum içindeki yeriyle bağdaşmayan konutlar için aylık gelirlerinin en az yarısını ayırmak durumunda kaldıklarını çıkarabiliyoruz. Demek, bir dönemde lojman yapımı ve tahsisini, kamu ihtiyacı saymak gerekiyordu. Burada herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

* İbid., s. 184

Lojman bilançosu

Kuruluşlar	Lojman sayısı	Sosyal tesis sayısı
TBMM	1.028	-
Cumhurbaşkanlığı	374	-
Sayıştay	561	5
Anayasa Mahkemesi	39	1
Başbakanlık	504	-
DPT	180	1
Hazine Müsteşarlığı	201	1
Dış Ticaret Müsteşarlığı	167	-
Danıştay	107	1
Yargıtay	178	1
Devlet İstatistik Ens.	25	1
Diyanet İşleri Bşk.	259	-
Tapu ve Kadastro G.M.	559	-
Devlet Meteoroloji İşl. G.M	884	-
Adalet Bakanlığı	5.805	94
Milli Savunma Bakanlığı	55.369	290
İçişleri Bakanlığı	1.414	-
Emniyet Genel Müd.	36.051	142
Jandarma Genel Kom.	11.860	8
Sahil Güvenlik Kom.	201	-
Dışişleri Bakanlığı	383	1
Maliye Bakanlığı	8.387	119
Milli Eğitim Bakanlığı	39.302	826
Bayındırlık ve İskan Bak.	1.740	57
Sağlık Bakanlığı	19.436	7
Ulaştırma Bakanlığı	314	8
Tarım ve Köyişleri Bak.	5.507	357
Çalışma ve Sosyal Güv. Bak.	43	-
Sanayi ve Ticaret Bak.	93	-
Enerji ve Tabii Kay. Bak.	30	-
Kültür Bakanlığı	323	3
Turizm Bakanlığı	76	-
Orman Bakanlığı	668	
Çevre Bakanlığı	32	-
Denizcilik Müsteşarlığı	138	-
Gümrük Müsteşarlığı	1.575	-
TOPLAM	193.813	1.923
Katma bütçeli kuruluş	30.588	726
GENEL TOPLAM	224.401	2.649

Hürriyet, 3 Ocak 2003

Hürriyet, 3 Ocak 2003

Bu durum değişmiştir ve artık "lojman" tahsisinin, bir kamusal ihtiyacı karşıladığını söylememiz mümkün görünmektedir. Kamusal ihtiyacın karşılanması, kamu düzeninin sürdürülmesiyle özdeştir, bu açıdan baktığımızda, bir zamanlar yeterli ölçüde kamusal lojman sağlanması ve tahsis edilmesini düzgün bir kamu yönetiminin gerekleri-nden birisinin yerine getirilmesi sayabiliyorduk. Bugünse lojman stoğu ve tahsisi, yalnızca, kamusal düzenin düzgün olmadığının işaretlerinden birisidir ve önemli bir işaret saymak durumundayız. Bu işaret, lojmanların kaldırılıp kaldırılmaması sorunundan çok daha önemlidir; bizim çözümlememizin herhangi pratik bir vargısı olmadığını önceden tespit etmekte yarar görüyorum.

Bu sözcük, Fransızca "loger" fiilinden türemektedir; "oturmak" veya ikamet etmek anlamını taşımaktadır. "Loge", küçük oturma yeri, kulübe veya daha doğrusu "loca" anlamına geliyordu ve "logement" ya da Türkçe söylenişi ile, "lojman" ise, genel olarak, konut anlamına geliyor ve biz bunu daha dar anlamda, tahsis edilmiş ve çok zaman da kamusal idareye bağlı olarak ayrılmış konut olarak anlıyor ve kullanıyoruz. Bugün için ve düzgün işleyen bir kamu yönetiminin gereği olarak böyle bir tahsise gerek olmadığını ileri sürebiliyoruz.

Devam ederken, başka çalışmalarımda dile getirmiş olduğum bir teorik formülasyonu tekrarlama ihtiyacını du-

yuyorum, üç iç savaş döneminden söz ediyorum. Birincisi 1806-1826, ikincisi 1906-1926 dönemlerini içine alıyordu; üçüncüsü çok daha çağdaştır ve bu nedenle net sınırlar çizmek zor görünüyor. Bununla birlikte, 1965-1967 yılları arasında bir zaman diliminde başladığını ve en azından 1997 yılına kadar sürdüğünü söyleyebiliyoruz. Kapanıp kapanmadığı ve eğer kapandıysa da tarihi, benim açımdan da tartışmalı niteliğini korumaktadır; bu üçüncü iç savaşta ülkenin o zamana kadar var olan demokratizasyon düzeyini çok büyük ölçüde yitirdiği kesindir. Bu üçüncü iç savaşta, kamu görevlileri de, maaşları açısından demokratizasyonu yitirmiş ve maaşlar birkaç açıdan oligarşik bir biçime yaklaşmıştır.

Maaşların daha çarpık ve oligarşik bir biçim almasının bir formülasyonu, her kamu idaresinin maaşlarında kendisini belli etmektedir; alt kademe memur maaşları ile üst kademe memur maaşları arasındaki yelpaze açılmıştır, maaş eğrisinin yukarıya doğru çarpıtıldığını saptayabiliyoruz. Her kamu idaresinde ve niteliği gereği bu çarpıklıktan en uzak kalması gerekli üniversiter idarede de, faşizan ve oligarşik maaş dağılımı kendisini gerçekleştirmiş durumdadır.

Bir de kamu idareleri arasında maaş çarpıklığı görüyoruz. Bu son iç savaş döneminde, idareler arası maaş eğrisi, yatırımcı, sağlık eğitim idareleri aleyhine bozulmuş ve buna karşın, adalet, polis ve silahlı kuvvetler daireleri lehine çok dik bir biçimde iyileşmiştir; daireler arası maaş eğrisinde de oligarşik kalıp kendisini zorlamıştır, bunu net bir biçimde görebiliyoruz. Toplam maaş fonundan yatırım, sağlık ve eğitim dairelerindeki görevlilere düşen pay azalırken, güvenlik fonksiyonlarını üstlenmiş dairelerin payı, adalet, polis ve silahlı kuvvetler güvenlik hizmetleri tanımına girmektedir, artıyordu; bu, demokratizasyonun erimesiyle paralel bir değişmedir.

Bu son iç savaş döneminde, dairelerarası maaş dağılımının antidemokratik bir değişme göstermesi, demokratizasyon düzeyinin düşmesinde güvenlik dairelerinin rolünü tartışma konusu yapmaktadır; yalnız burada ben bu tartışmaya girmek istemiyorum. Kuşkusuz, faşizan maaş strüktürü, bir neden veya bir sonuç sayılabilir, tartışılabilir; yerinin burası olmadığını düşünüyorum. Bizim buradaki tartışmamız açısından daha önemli olan, maaş eğrisinde ileri sürdüğümüz bu son oligarşik değişme ile lojman tahsisindeki oligarşik eğilimin birbirine uyduğudur; maaş stoğundan daha büyük pay alan daireler, lojman stoğundan da aslan payına layık görülüyordu. Demokratizasyonu kovan faktörler aynı yönde hareket ediyorlar; demokratizasyonun hızla gerilemesinde, bu uyuma da bir pay ayırmak

yerindedir.

Sadece bu analiz, kamu lojmanlarının kamusal bir gereklilik olduğu savına önemli bir darbe indirmiş olmaktadır; çünkü, maaşları en hızlı artan kamu görevlilerinin neredeyse tamamına yakınının bir de lojmanda yaşamalarını, hem kamu maliyesi ve hem de toplumsal adalet açısında haklı saymak imkânsızdır. Bu, maaşlar açısından bir çözümlemedir; bir de konut arzını ve kiraları ele alarak sürdürebiliriz.

İktisadın kriz ya da konjonktür kitaplarından biliyoruz; inşaat sektörü ve bu arada konut arzı, uzun dalgalarla hareket etmektedir; bu, devrevi hareketleri daha uzun vadelidir anlamına geliyor. Buna, bu iç savaş dönemine eşlik eden yüksek enflasyon düzeyini ekleyebiliriz; fiyatların çok büyük oranlarda ve sürekli olarak arttığı zamanlarda, konut alımı, en güvenilir yatırımlardan birisi olmaktadır ve özellikle Almanya'daki işçilerin birikimlerini plase etmek için istikrarlı sektör arayışlarıyla destekleniyordu. Bu durum, hem konut ve hem de kiralık konut arzını hep artırmıştır; dolayısıyla silahlı kuvvetler kamu görevlileri, hem en az lojman standardında ve hem de kolaylıkla ve maaşlara göre makul ölçüler içinde, konut bulacak durumdalar. Silahlı kuvvetler görevlileri için ve buradan hareketle genel olarak, lojman tahsisi varlık nedenini yitirmiştir; neden sürdüğü, demek ki, araştırılmayı gerektirmektedir.

Lojmanların durumu, bu araştırmanın sonucu sayılabilir; çok yüksek görevlerde bulunmuş kamu görevlilerine, burada genelkurmay başkanlarını veya kuvvet komutanlarını hatırlıyoruz, emekli oldukları zamanda da, son derece separe edilmiş, "izole" sözcüğü belki daha uygundur, lojman verilmesi, herhalde cevaba bir ipucu değerindedir. Çok önemli görevleri sırasında neredeyse her gün gazete ve televizyonlarda adı çıkan, günün önemli bölümünü her türlü toplantıda veya toplantı için gezide geçiren kamu görevlilerinin, emekli oldukları zaman her türlü toplumsal ilişkiden tecrit edilmeleri, birikimden yararlanma ilkesini reddetmek kadar bu seçkin zevat açısından da bir haksızlık ve hatta acımasızlık görünümü vermektedir. Bunu, içinden geçtiğimiz iç savaşta, yaşadığımız acımasızlıkların saçılması da sayabiliriz.

Bu lojman komplekslerinin bir bölümünün tam bir site donanımı ve entegrasyonu içinde olduğu da ileri sürülüyor; bu sakinlerin eğlence de dahil hiçbir dış katkıya gerek duymadan günlerce bu sitenin içinde yaşayabileceği anlamındadır. görevlilerin dairelerine gidiş gelişleri dışında, ki bunlar da yüksek korumalı kamu

servisleri ile realize ediliyor, sitenin dışında yaşamın olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir yaşamın gerekliliğini anlamak zordur; belki Charlemange'ın kurmaya başladığı, İnşaatçı Henri veya Kont Fulk'un gayretleriyle en iyi örneklerini bulan kale yaşamı, anlamaya yardım edebilir, öyle umut etmek istiyorum.

Kuşkusuz böyle entegre sitelerin büyük kentlerde örnekleri fazla olmayabilir; büyük kentlerdeki okul veya akademilerin içindeki siteleri, bunlara yakın düşünebiliriz. Yalnız büyük kentlerde de, Devlet Güvenlik Mahkemeleri savcı ve yargıçlarının ikamet ettikleri sitelere bir hırsızın girebilmesinin önemli bir haber olması, bunların da çok sıkı korunduğunun işareti olmaktadır. Habere konulan "ya hırsız değil terörist olsaydı" başlığı, başlı başına tarihsel bir haber değerindedir; korku ve korumanın motorunu da açıklamaktadır, hırsızlardan pek korkulmadığını anlıyoruz. Demek, bunlar, eski deyişle, "kuş uçmaz-kervan geçmez" sitelerdir. Kale sözcüğünü teorize ediyorum; "kale" demek yerindedir. Öyleyse N. Davies'i anabiliriz, bugün anladığımız biçimiyle feodalite oluşurken, bu çağla ilgili olarak, walled cities, like walled castles, reflected the insecurities of the countryside, yollu yazıyordu;* surlarla çevrili kentler, tıpkı dik duvarlarla kuşatılmış kaleler türünden, kırsal kesimin güvensizliğini, ensekürite, yansıtıyordu. Bugünse kentlerdeki güvensizliğin işaretidir. Hem oligarkların kendini içine hapsettiği modern kalelere ve hem de güvenlik kuvvetleri ve diğer güvenlik teknolojisiyle korunan lojman kentlere baktığımızda korku ve güvensizliğin hüküm sürdüğünü anlıyoruz.

* Norman Davies, *Europe-A History,* Oxford U.P., 1966, p.335.

Özetle, R. W. Southern'in bir tespitiyle başlamayı, kısmi bir entelektüel borç ödeme de saymak mümkündür; between the eleventh and the thirteenth centuries there is no nobility of blood, Southern, çalışmasının zaman sınırları içinde, kana dayalı bir asalet düzeni olmadığını haber vermektedir.* Bunu, daha önceki zamanda olmadığı yollu anlamamalıyız, Southern net bir biçimde, XI. Yüzyılın başında, bu eski kan ayrımının, this ancient distinction of blood, bütün anlamını yitirmiş olduğunu da eklemektedir; bunu, tehlikenin artması karşısında, aristokrasinin oluşumunda irrasyonel sınırlamalardan birisinin kaldırılması olarak düşünebiliriz. Fakat tehlike ve korkunun hafiflediği dönemde irsi asalet tekrar kendisini kabul ettirebilmektedir; yeni bir zor düzeni kendisini kabul ettirmek üzeredir.

Batı Avrupa'nın terörize olduğu bu yüzyılda asillerin daha geniş bir bazdan çıkışının çok iyi bilinen bir örneği var, Karolenj hanedanının kurucusu Charles Martel de bir dük değil, bir dük tarafından Araplar'ı durdurmakla görevlendirilmiş şato ileri geleniydi, temayüz etmişti, "seçkin" idi, demek istiyorum. Tehlike her zaman olmasa da kriz ve aynı anlamda kaos dönemlerinin, teknik anlamda, daha demokratik olduğunu görüyoruz. Bütün düzenin tehlike ve risk almaya dayandığı Moğol sistemiyse, bu açıdan, çok daha demokratikti; şef, at üzerinde yapılan bir kurultayda seçiliyordu, Timuçin'in "Cengiz" unvanı verilerek şef yapılması, en çok bildiğimiz örnektir. Osmanlı dinastisi, dekadans döneminde bir kural bulabilmişti, tahta kimin geçeceğini kuralsız bırakmakla bir tür demokratizasyona imkân veriyordu; burada demokrasi, mücadele araçları entrika ve katl olan saray partileriyle realize ediliyordu. Başka yerlerde göstermiştim, İkinci Mehmet'in tahta çıkış-iniş-çıkış süreci olağanüstü ilginç iki parti çatışması ve çocukları arasındaki taht kavgası da çok önemli ve çok kanlı, demokratik bir yarış olmuştur.

Aristokrasinin, kan bağlılığını ve dolayısıyla irsi özelliğini yitirmesinin bir nedeni de Charlemange döneminin yerini tam bir kaosa bırakmasıdır; Büyük Charles, yepyeni bir düzen kurmuş ve o zamanın gıpta edilen imparatorluğu Doğu Roma'dan daha geniş toprakları hükmü altına almıştı. Bütün dünyevi egemenlikleri kıskanan Papa'nın, Charles'ı, Roma İmparatoru ilan etmesi ve başına taç giydirmesi çok önemlidir; Charles artık, Charlemange, Carloman ya da Carlo Mango olmuştur, "Büyük Şarl" demektir. Bu kadar değil, "Charles" adı artık Avrupa'nın bütün kavimleri tarafından, ağızlarına uydurularak, isim yapılıyordu; Keltker "Gael", İsveçliler, "Katle", Almanlar "Karl" olarak taşıdılar. Burada da kalmadığını biliyoruz, dilbilimde bir söz-

* R. W. Southern, *The Making of the Middle Ages,* London, 1953-1999, p.106

cükte karakterlerin zaman zaman yer değiştirmesine rastlıyoruz, Güney Slavları hem "Kral" olarak kullandılar ve hem de model bir kral kabul ettikleri için sözcüğü "hükümdar" olarak da yerleştirdiler; bizim de kullandığımız "Kral" sözcüğü buradan geliyor ve Büyük Charles'a dayanmaktadır. Fakat ne yazık, Charles'ın kurduğu yönetim modeli, geride "Kral" sözcüğünü bırakarak, Verdun Antlaşması ile parçalanmıştı, bu ilk Avrupa Birliğinin yıkılması ve Fransa ve Almanya olarak ayrılması anlamındadır. İşte feodal anarşi bu dönemdedir; kan bağı ve ırsiyetin itibarsız olduğu bir zamandan geçiliyordu.

Aristokraside yönetenlere, "noble" yada bir kategori olarak "noblesse" diyoruz, sözcüğün kendisi de, böyle bir anlayışa elverişlidir; "noble", connaitre fiilinden gelmektedir, bilmek ve tanımak anlamındadır ve asil, bulunduğu yer itibariyle parlak bir biçimde görülebilen ya da tanınan, demektir. Kanla ilgisi olmadığı açık; doğuştan asalet, servet ve gücü eline geçirip bunda bir istikrar sağlayabilenlerin uydurmasıdır. Osmanlı hanedanının, kana dayalı bir asalet ihtiyacını duyması da çok sonradır; Kayı kabilesine bağlılık yüzyıllar sonra icat edilmişti, hep biliyoruz.

Peki, irsi bir asalet henüz keşfedilmemişse, asaletin kaynağı neydi; birincisi mülkiyet ki bu vasalaj ilişkisinden çıkıyordu. İkincisi ise, knighthood düzenine bağlı olmaktır; fakat her ikisinin de kökeninde güce dayanarak bir seçkinlik, seçilmişlik gereklidir. Knighthood, başlı başına bir düzendir; vasal olması gerekmiyor, ancak bir vasal, aynı zamanda pek çok efendinin ve sonunda da kralın "adamı" iken, vasal olsa da bir knight ya da aynı anlamda şövalye, sadece şövalye olduğu için, kralla eşit düzlemde bulunuyor. Bu düzenin, knighthod, varlığı, aristokrasinin sadece çok büyük lordlardan ibaret olmadığını da gösteriyor; knight, özel bir törenle, buna ayin demek daha uygundur, atlı savaşçılar ocağına katılan kimsedir. Orta Çağ'da ve daha dar anlamda feodalitede yöneten sınıf içindedir; atlı, zırhlı ve silahlıdır.

Bir parantezle devam etmek yerindedir; feodalite, mülkiyet ve zor ile yönetici sınıfların kaynaştığı bir "devlet" biçimidir. Nitekim 1066 Hasting Muharebesi'nden sonra Fatih William, the Conqueror, iki binden fazla malikanenin üstegemeni, overlord, olduğunu ilan ile bunları iki yüz fief olarak yakın baronlarına, vasal, dağıtmıştı; vasallar artık feodal üstlerinin adamı oluyorlardı, hem güvenlik ve hem de yönetim kapasitesi kazanmaları bu yolladır. Dolayısıyla, büyük zenginlik ile yönetimin birleştiği ve oligarşinin zoru eline geçirdiği her dönem ve yönetimde feodalite karakterini görmemiz kaçınılmazdır; yeni bir düzen-sözcük bulamadığımız hallerde, "yeni feodalite" diyebiliriz ve şimdilik öyle diyoruz.

Peki, böyle bir durum nasıl ortaya çıkabilir; böyle bir soru da bizi yine

"tehlike" ve "terörize olma" olgularına götürüyor; Orta Çağ'da şövalye ve savaşçı kategorisini inceleyen İtalyan tarihçi Franco Cardini de, IX. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ve özellikle X. Yüzyılın tamamında, bugünkü Batı Avrupa'da yaşamın çok zor ve tehlikelerle dolu olduğuna işaretle, sadece yaşamayı sürdürebilmenin tek başına değişmez ve akıldan çıkmayan kaygı ve endişe, la simple survie y consti-tue a celle seule une occupation constante et une occupation obsédante, olduğunu yazmaktadır. Bu, büyük korku ve yaşamı sürdürebilmenin tek tutku haline gelmesi, çok hızlı değişikliklerin motoru haline gelmiştir; bunun ortaya çıkarılmasına çok önem veriyorum. Çünkü, böylece, tarihin başka ve yakın kesitlerinde, hızlı transformasyonlar gördüğümüzde, eğer herhangi bir zamanda insanın tanımları ve davranış kalıpları değişiyorsa, burada bir motor aramak zorundayız; korku, ilk planda bakacağımız motorlar arasındadır.

Kısa bir tarih kesitine sığmış ve bu nedenle çok hızlı, hızı belli bir zaman tanımı ve hareket olmadan kavrayamıyoruz, transformasyona, "devrim" demek yerindedir. Öte yandan, dil hem insanlığın en büyük mucizelerinden birisi ve hem de değişmeye en dayanıklı olanıdır; bu açıdan dilde ve aynı kapsamda, hem çok yavaş hem de çok hızlı transformasyonlar görebilmemiz son derece öğretici olmaktadır.

Hıristiyan çağına kadar, bir toplumun, "liberi" ve "servi" olarak ikiye ayrıldığını biliyoruz; özgürler ve hizmet etmekle yükümlü olanlar, "köle" diyoruz, esir saymakta fazla sakınca görünmüyor, bu iki kategori, her toplumu ikiye ayırıyordu. Orta Çağla birlikte bu ayrımın, milites ve rustici ikilisiyle değiştiğini tespit edebiliyoruz; rustici, tarımla uğraşanlardır ve bugünkü Avrupa'nın köylüleşmesine denk düşmektedir. "Milites" sözcüğünden, hâlâ hatırladığımız ve kullandığımız, "militare" ve "milices" var. Silah tutan kimse demektir, "milis" silahlı birlik anlamındadır. Toplumun silah kullananlar ve toprak işleyenler olmak üzere iki sınıfa ayrılması, Orta Çağ'ın oluşmasıyla birlikte görülen maddi gelişmelere uygun düşüyordu; Roma düzeni yıkılmıştı ve her yerde mafyöz özellikler gösteren irili ufaklı egemenlikler çıkıyordu, her prens, bey, şef ya da mafya babasının kendine bağlı silahlı birlikler kurması normaldir ve bunlara "milis" diyoruz. Orta Çağ ve dar anlamda da feodalite, bugünkü Batı Avrupa'da bir yandan silahlı bir sınıfı, milites, yaratıyor ve diğer yandan da bunun dışında kalanları, démilitariser ediyordu, rustici denilen tarımla uğraşanlar bunlardır.

Fakat ister "üzengi devrimi", isterse "kale devrimi" olsun, bunlar elemenlarıdırlar, VIII. Yüzyılın ortasından başlayarak X. Yüzyılda biçimlenmekle birlikte, oluşumunu XI. Yüzyılda da sürdüren feodal düzen, ki bu çok zaman

şövalye sistemiyle özdeşleştirilmektedir, yeni bir tasnifi ön plana çıkarıyor ve belki daha iyi bir söyleyişle, eski bir tasnifi yeniden moda yapıyordu. Böylece, Batı Avrupa toplumu, oratores, bellatores ve laboratores, olmak üzere üç sınıftan ibaret sayılıyordu; sonuncusu toprağı işleyenleri, birincisi, konuşanları ve dolayısıyla din adamlarını ve ortadaki de savaşçıları anlatmaktadır. "Bellatores" de, "milites" türünden Latin kökenlidir ve savaşmayı anlatmaktadır; bugün Fransızca ve İngilizce'de hâlâ kullandığımız laborier veya laborer, çıkışı itibariyle "emekçi" değil, toprakta çalışandır, zahmet çeken anlamı var ki, İrani "rençber", zahmet taşıyan demektir, bu sözcüğün "emekçi" sözcüğünden daha uygun düştüğünü söyleyebiliyoruz ve ayrıca kadınlar için doğum ameliyesinin İngilizce'de hâlâ bu fiille ifade edilmesi de zahmetli olmasıyla ilgilidir. Görülüyor, bu üçlü tasnifte, "laboratores", rustici kategorisine denk düşüyor ve "oratores" kategorisi izaha muhtaçtır.

Buna gelmek üzereyim, önce bir tespit gerekli; bu üçlü, aslında G. Dumezil'in Hint-Avrupa toplumlarının kökeni üzerine yaptığı çok önemli çalışmaların verimlerine uygun düşmektedir; esas olarak dilbilim imkânlarına dayanan bu etütler, başlangıçta Hint-Avrupa toplumlarının hepsinde, üç sınıf ve bu üç sınıfa göre birer Tanrı ve renk olduğunu ortaya çıkarıyordu.* Bugün eski İranca'daki "div" sözcüğü, biz bunu "dev" olarak kullanıyoruz, Elence'deki "zeus" ve Latince'den gelme Fransızca'daki "dieu" ya da Roma'daki "Jüpiter" sözcüğündeki "ju", div ya de zeus ile özdeştir ve piter ise, pater ya da "baba" anlamındadır, hepsi aynı göstergelerdir; bunları Dumezil'den öğreniyoruz. Dumezil, Hint-Avrupa toplumlarında, beyaz'ın oratores, kırmızı'nın bellatores ve mavinin de laboratores sınıfına uygun düştüğünü tespit ediyordu ki Fransız, Büyük Britanya ve Birleşik Amerika bayrakları bu üçlü ayrımı ve renkleri sürdürüyorlar; bazı Hint-Avrupa varisi toplumlarda, beyaz'ın sarı ve mavi'nin de yeşil veya siyah olduğunu görsek de üçlü renk hep orada durmaktadır. Öte yandan, başlangıçta Latin alfabesinde "u" ve "v" karakterleri birbirinden ayrılmamıştı ve Arap alfabesinde ise hâlâ "vav" ile gösterilmektedir; ilaveten, "z" ile "d" karakterlerinin birbirinin yerine geçebilmelerini, "Fadıl" ve "fazıl" sözcüklerinden de biliyoruz. Bütün bu paralel değişmeler, "Hint-Avrupa" kategorisinin de tıpkı "Kapitalizm" türünden bir soyutlama olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Öyleyse kapitalizmle, kısa bir süre için sahneden çıkartılan, "oratores" sınıfının feodalizmde boy göstermesini ele alabiliriz.

Şöyle başlayabiliriz, feodalite ve tekelokrasi dinseldir ve üstelik aşırı din-

* Georges Dumézil, *Les Diuex Souvreins Des Indo-Europeéns,* Galimard, Paris, 1977
Georges Dumézil, *Archaic Roman Religion, Chicago U.P.,* 1970

sel olduklarını söylemek yerindedir. Bunun için iki neden saptamak mümkündür; birincisi her ikisinin de tabansız olmasıdır, her ikisinde de yönetim tabandan tümüyle kopuk ve hem feodalite ve hem de tekelokrasinin kökten halksız olduklarını tespit edebiliyoruz. İkincisi, hem feodalite, artık "feodalokrasi" demekte hiçbir teorik sakınca kalmadığını ekleyebiliyoruz, hem tekelokrasi, son derece acımasız, yönetim uygulamaları açısından vahşi, yönetenler bakımından ise iğreti, precaire, acılı ve umutsuz çağlar oldular. Her ikisi de ekstremler düzenidir, feodal düzende topografya, en güzel çiçeklerle en ölümcül bataklığı yan yana getirebiliyordu, birisi diğerini gizleyebiliyor ve tekeller düzeninde, sosyalizmle faşizm neredeyse aynı beş yılda iktidara gelebiliyordu; her ikisinde de yaşamdaki vahşet beyne yansımıştı ve kalpteki şefkati sarıp sıkıştırıyordu. Böyle bir düzende yönetilenler, acı gerçekliği ruhsal bir pasifikasyona ve hatta huzura kavuşturabilmek ve yönetenler de daha kolay yönetebilmek için, kütlelerin aşırı dinselliğine gerek duyuyordu. Zulüm, acı ve iğreti yaşam, kütleleri kendi hallerine götürebiliyordu, bu serfdom halidir ve Tanrı'nın kulu olmanın bu kadar istenmesini anlaşılır kılmaktadır.

Geçerken şunu kaydetmek yerindedir, belki fizik disiplinini ayrı tutabiliriz, toplumsal arayışlarda şimdi asıl ihtiyaç teoridedir. Bunu iki anlamda not ediyorum; hiçbir yeni pratik olmadan, daha başka bir söyleyişle, hiçbir yeni gözlem veya veri olmaksızın teori kurmanın mümkün olduğu bir dönemdeyiz. Bu tespit paradoksal bir formülasyona da imkân verebiliyor; belki yeni gözlem ya da veriler, bir teori tuzağına da yol açabiliyor, teorinin pratiğe elastikiyeti kalmamıştır anlamındadır. İkincisi, teori için var olan teorilerden kurtulmak da gerekli olabilmektedir. Son olarak, her ikisini birleştirerek, buna, "Kopernik'e Dönüş" adını verebiliriz.

Bu parantezden sonra devam ederken, Clovis'in resmi din haline getirmesinin, böylece Hıristiyanlığın düzen dini olmasının, yayılmasını kolaylaştırıp hızlandırmasını tespit edebiliriz, nitekim bir süre öyle olduğu kesindir. Fakat en azından karanlık çağda, bugünkü Batı Avrupa'da, Hıristiyanlıkta bir gerileme olduğunu not etmiştim; ama has feodal düzenin yerleşmesiyle birlikte çok aşırı bir dinselleşme görüyoruz. Bu açıklanmaya muhtaçtır.

Burada Hıristiyanlık tarihine girmek istemiyorum, orada uygun ve inandırıcı açıklamalar olması doğaldır. Bu konuda, yalnızca, bu dinselliğin yoğunlaşmasıyla ilgili olarak iki noktaya değinmek istiyorum; birincisi İsa ile Orta Çağ insanı arasında kurabileceğimiz paralelliktir. Orta Çağ insanının temel karakteristiklerinden birisinin acı çekmek olduğu üzerinde durmuştum; l'homme souffrant, acı çeken insan, Orta Çağ'da ortalama insandır. İsa ise bütün peygamberler arasında, acı'yı temsil ve sembolize edendi ve eğer dinin

temel gerekliliği ve işlevi, reel yaşamdaki acılara ruhsal bir huzur sağlamaksa, buna en uygununun İsa ve İsevi dini olduğundan kuşku duyamayız.

Ekleyebileceğimiz şu var, diğer semavi dinlerdekinden ayrı olarak İsa, hem Tanrı ve hem de İnsan'dır; hem acı çekmekte ve hem de acı çekenlere şefkatle yaklaşmaktadır. Bu son noktayı, İncil'in okunmasından daha çok, Musevi ve Muhammedi dinlerde, neredeyse ortadoks inancı kovmak üzere olan sufizmin, İsevi doktrinde yer bulamamasında çıkarıyorum; herhalde İsevi inanç, Tanrı'yla sevgi aracılığıyla yakınlaşma ve buluşma için, sufizme ihtiyaç bırakmamaktadır.

Yaşamda acımasızlık, hayatın kendisinin zulüm olması, genel olarak aşırı dinselliğe ve özel olarak da Hıristiyanlığa bir davet olmaktadır. Buna, akıl gücünden kuşku duymak ve acı çekerek gerçeği bulmayı da ilave edebiliriz; tasavvufu tarif ediyorum ve böylece önermeyi tamamlamış oluyoruz.

Bu önerme var, doğrusu, feodalokrasi ve tekelokrasi arasında kurduğum paralelliğin burada da ve üstelik çok yüksek ölçüde ortaya çıkması şaşırtıcıdır; sosyalizme ve Sovyetler Birliği'ne bir Haçlı Seferi yapmış olan şimdiki Papa'nın, Polonya asıllıdır, tam anlamıyla souffrant, acı çeken, bir tablo çizdiği bir zamanda, yaşlılığın getirdiği aşırı acz halini yenmeye çalışarak, dünyanın her yerine yaptığı ziyaretlerde milyonları ve hatta birkaç milyonu, karşılamacı olarak sokağa dökmesi çok dikkat çekicidir. Papa'nın kişiliğinde gençlerin dinselliğe koştuğunu görebiliyoruz; tekelokrasinin bu ileri aşamasında hem yeni kuşakların aşırı dinselliğine ve hem de olgun kuşakların çeşitli tarikatlere yönelişine tanık oluyoruz; kapitalizmi keşfetmiş bir dünyada bu yepyeni bir durumdur.

Eksik kalmaması ve bu nedenle yanıltıcı olmaması için şunu da yazmak zorunluluğunu duyuyorum; hem feodalite ve hem de tekeliyette, yaşam sadece acımasız değil aynı zamanda iğreti, precaire, haldedir, bunu yaşamanın hiçbir unsurunun müstakar ve güvenli bir akışa sahip olmaması olarak anlayabiliriz. İstikrarsızlık ya da iğretilik düzeni, gelecek her anın belirsizliği demektir ki, batıl inançları ve dinselliği davet etmektedir; denizcilerin, kaptanların, pilotların ve kumarbazların hepsinin uğur ve batıl inançlara yönelmeleri de bunu gösteriyor, tekeliyette de temel davranış olarak ortaya çıkmaktadır.* Ancak

---

* Sosyalist tercih ve ilkelerden çok uzak ve tam tersine kapitalist temelleri sürdürebilmek için toplumsal ve ekonomik yaşamın regülasyonu ve devlet müdahalesi ekolünü kuran Keynes'i hatırlamanın yeridir. "Many of the greatest economic evils of our time are the fruits of risk, uncertainty, andignorance" diye yazıyordu; 1926 yılında ve "The End of Laissez-Faire" incelemesindedir. Bütün kötülüklerin temelinde risk faktörünü, belirsizlik ve bilgisizliği görmesi çok düşündürücü ve öğreticidir.

M. Keynes, *Essays in Persuasion,* N.Y., 1963, p.317

precarite olgusunu düşünmek de zordur; yaşamın temel elemanlarının hep belirsizlik olması, şans faktörünün ön plana çıkması, daha az yoğun olsa da bir korku kaynağıdır. Yalnız daha az yoğun olmasına karşın sürekliliği nedeniyle, muhtemelen daha korkutucu ve tahrip edici sayabiliriz.

İkinci nokta, burada geliştirdiğimiz görüşler açısından daha önemlidir; feodalite ile birlikte dinselliğin yoğunlaşmasını sadece oratores sınıfının ortaya çıkışı ile sınırlandıramayız. Burada daha önemli olan, şövalyelerin son derece dinsel ve bütün şövalye düzenlerinin aynı zamanda tarikat olmalarıdır;* burada durmamız gerekmektedir. Çünkü bir ortaklık tespit ediyoruz; birincisi, Selçuklu ve daha sonra Osmanlı akıncılarını, dervişlerden ayıramıyorduk, bunu biliyoruz. Şimdi, feodalitenin akıncılarının da, "knight" ya da şövalye, son derece dinsel oldukları iddiasıyla karşı karşıyayız ve bunlara, tekeliyet düzeninde, dinselliğin çok arttığını ekleyebiliyoruz. Bu, bize, hem klasik kapitalizmin ve hem de demokrasi düzenin bir istisna olduğu izlenimini veriyor ki, bu da, ele almamızı gerektirmektedir.

Hassas bir söylemi tutturacak olursak, şövalye demiyor ve şövalye düzeninden söz ediyoruz, "l'ordre de chevalerie" uygun söyleyiştir. Buradaki "l'ordre" sözcüğü için J. Huizinga, Orta Çağ metinlerine dayanarak, "önemli ölçüde, dinsel bir anlama sahiptir" demektedir;** bu, önemli ve yerinde bir işarettir. Şu nedenle, "religion" sözcüğünün etimilojisi de çok tartışmalı olmakla birlikte, "lier", bağlanmak, fiiline dayandırmakta çok fazla sakınca görmeyebiliriz. Ayrıca her şövalye düzeninin temelinde sadakat olduğunu biliyoruz; bağlı olmak anlamındadır ve her şövalye, efendisine ve Tanrı'sına son derece bağlı ve sadıktır. Şövalye olmak, yoksulluk, sadakat ve bekaret için ant içmekle başlıyor; zamanla bu sonuncusu, cinsel sadakatle yer değiştiriyor; derviş düzeniyle arada çok fark olmadığını tespit etmekte isabet var.

Şövalye düzeni üzerine hem kaynaklar ve hem de tarih, bu tespitten yanadır; kaynak söz konusu olduğunda ilk akla gelmesi gereken, "Chansons de Geste" manzumesidir ve bizdeki "Dede Korkut Masalları" ile karşılaştırabiliriz, yalnız, Chanson'lar, adı üzerinde, şarkı formundalar. Batı Avrupa insanını, tarihlerine bağlayan bu destanları unique kabul etmek durumundayız, krallara ait destan ya da menkıbe demek doğrudur. Tarihsel değeri var mı; iki yüzyıl yaşayan bir Charlemange tarihe ışık tutuyorsa, mutlaka vardır ve gerçekte de

---

* "L'ordre chevalrie ne peut etre separe des 'confreries' chez les peuples sauvages." J. Huizinga, *LAutomme du Moyen Age,* Editions Payot, n.d., p. 87.

** "Le mot 'ordre' conservait encore en grande partie une signification religieuse; on le remplecait parfois par le mot religion, qu'il ne faut pas croire limite aux seuls ordres religieux." İbid.,p.88

olduğundan hiçbir şekilde kuşku duymuyoruz. Bu Chanson'larda nerede ise bütün kahramanlar Charlemange'dır ve hep Müslümanların şefi Muhammed'e karşı savaşmaktadır. Bu o kadar öyle ki, bir savaşta yenilen Gudrum'dan, "le roi sarrasin Gormond" olarak söz edilebilmektedir; Viking'lere karşı savaşlar da Müslümanlarla çatışma olarak dile getirilmektedir.

Kuşkusuz Hıristiyanlar ve bu arada Hıristiyan olmuş Vikingler'le de savaşlar oluyor, menkıbelerde var, yalnız bu tür savaşların en zor ve dramatik noktasında melekler işe karışıyor; dolayısıyla şansonların gerçek ile gerçeküstü karışımı bir dokusu olduğunu görüyoruz. Yer yer bir menkıbe, bir masal ve yer yer de dinsel bir metindir.

Bu şansonlar içinde en bilineninin "Chanson de Roland" olduğu kesindir; aslında, Roland, kroniklere göre Rotlandus, Büyük Şarl'ın İspanya seferinden dönüşte, arkadan saldıran Gascon ya da Goth'lar tarafından öldürülüyor, yalnız her halkın menkıbelerinde olduğu üzere, kahramanlara bir kez ölmek az görünmektedir. Büyük Şarl'ın kız kardeşi Bertha'nın oğlu olması da uygun düşmektedir, yalnız, İngilizlerin "Roland", Almanlar'ın "Rudland", Portekizler'in "Roldao" ve İtalyanların "Orlando" olarak adını sürdürdükleri bu şövalyeye, Hıristiyanın kılıcıyla ölmek layık görülmemiştir. Kuşkusuz dev olarak tasvir edilen rakiplerini her defasında parça parça eden bu Roland, kolay kolay ölmemelidir ve ölümü bir ihanetin sonucunda, kuşkusuz, bir şarkiyunun kılıç darbeleriyle realize ediliyordu. Yalnız, Roland, ölürken ünlü kılıcını, Müslümanlar'ın eline düşmemesi için gerekli özeni göstererek bir kayada parçalamıştır; Batı Avrupa'da bu kayayı veya kayaları bugün de bulmak imkân dahilindedir.

Şövalye kültünün bilinmesi ve yerleşmesinde Chanson de Roland, ayrı bir yere sahip ve bu, anlaşılıyor; yalnız görülüyor, bu şansonlar, Büyük Şarl ile başlamaktadır ve burada kalmamaktadır. Gezgin ozanlar her gittikleri yerlerde, şansonlara ilave yapmakta ve yenilemektedir. Bu yenileme sürecinde ve belki de iki yüzyıllık bir zaman içinde, Şövalye Roland aşık olmakta ve çok zaman da bu aşkın karşılıksız olması denk düşmektedir. Bu da Orta Çağ ve feodaliteye uygundur; çünkü feodalitenin temel çizgilerinden birisi yaşamaktan korkmaktı; yaşam acıdır ve yaşamdan kaçmak acıdan kaçmak olmaktadır.

La Chanson de Roland, genellikle kabul edildiği üzere, şövalye düzeninin etik sistemini, "systeme éthique chevalersque", kodifiye ediyordu; şövalye yaşamının norm ve protokolünü çizen ise "Le Roman de la Rose" olmuştur. Şansonlardan çok sonraki bir yüzyılın verimiydi; yazımına, 1240 öncesinde Guillome de Lorris tarafından başlanmış ve 1280'li yıllarda Jean de Meun eliyle bitirilmiştir, Fransız edebiyatının şaheserlerinden birisi sayılmakta ve

Dante ile Cervantes'in ürünleriyle karşılaştırılmaktadır.* Özü, aristokratik aşktır, "l'amour cour-tois" da deniliyor ve "Gülün Romanı", en az iki yüzyıl en popüler eser olarak kalabilmiştir; gül, herhalde sevgilinin frajilite'sini de yansıtıyor, çünkü, gül her zaman sevgiliyi temsil eder. Orta Çağ'da son derece kırılgandır ve bir kez kırılınca da tamiri mümkün olmamaktadır.

"Gülün Romanı"nın, tekeliyet döneminde ve XX. Yüzyılda, bir İtalyan öğretim üyesi tarafından yeniden yazılmasını, belki de yalnızca Orta Çağ özlemini sulandırmak yollu anlayabiliriz; bunun ününün saman alevini geçmemesine karşılık, *Le Roman de la Rose,* tarihin en etkili ve belki de etkisi, dinsel kitaplar ve *Komünist Manifesto* bir yana, en uzun süren eserler arasındadır. Herhalde şövalye düzeninin manifestosu saymak yerindedir.

Bir delikanlı bir kıza aşık olur, güldür ve güle ulaşmak ve koklamak gerekmektedir; bunu yapmaksa tehlikelerle doludur, aklı bırakmaya ve kalbi koşmaya özendiriyordu ve bütün bunları kapsarken, *Gülün Romanı,* asil ve şövalye yaşamını kodifiye ediyordu. Romanın bir pagan damarı olmakla birlikte, bu nedenle Renaissance'ın habercisi de kabul edilmektedir, içeriği itibariyle, saray aşklarının bütün bozulma kalıplarını kapatıyordu, aşkın yazımından yoğun bir dinsellik yayılmaktadır.** O kadar öyle ki, sevgililerin birleşmesi, toplumsal bir bütünleşme olarak değil, yaratmanın ilahi sırrının açımlanması olarak sunulmaktadır. Kuşkusuz *Gülün Romanı,* aşkta sedüksiyon'u yüceltiyor; fakat eninde sonunda aşk saf, çıkarsız ve maddesiz olmak zorundadır ve sadakat, aşkın esasıdır ki bu şövalresk idealin en başında yer alır.

Şansonlar ve *Gülün Romanı* ayrı, Haçlı Seferleri, şövalye düzeninin dinselliğini hem test etmekte ve hem de en yüksek noktaya çıkarmaktadır; şövalye dini'nin tarikatlere dönüşünün en parlak örneklerine de Haçlı Seferleri vesilesiyle tanıklık ediyoruz. İlk Haçlı Seferi, 1096 yılındadır; artık, Arap talanı çoktan, Viking ve Macar saldırıları da en az yüzyıl öncesinden sona ermiş durumdadır. Bu süreçte, şövalye düzeni ortaya çıkmıştır, atlı ve zırhlı bu yönetici sınıf, şimdi, Kutsal Mezarı ve Kutsal yerleri zaptetmek peşindedir. Doğu Roma, İç Asya'dan fışkıran ve Selçuki adındaki bu yeni sarrasin'leri durduramamaktadır; 1071 yılında Malazgirt'te yaşanan felaketin haberinin Batı Avrupa'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Demek ki, Haçlı Seferleri, Kutsal

---

* Encyclopedia Universalis, Vol.-14, p. 354.

** M. Bloch, IX. Yüzyıl şansonlarının da "XII. Yüzyıl Rönesansı" için bir tür haberci sayıldığını yazıyor: "L'apparition des grans poemes épiques, dans la France du XI.e siecle, peut étre conçue comme un des symptomes avant-coureurs par ou s'annonçait le puissant développement culturel de la periode suivante, 'Renaissance du XIIe Siécle' dit-on souvent"
M. Bloch, *La Société Féodale...op.* cit., p.157

Toprakları yeniden zaptetmek, Reconquista, amacıyla düzenleniyordu, bunu, çıkarabiliyoruz.

Peki motor neydi, bu soruya, türkolojide verilen cevabı biliyoruz; ekonomik nedenlere ve Batı Avrupa'daki yoksulluğa bağlanıyordu. Ne yazık, böyle bir cevabı, bir bütün olarak geçerli saymak mümkün görünmemektedir. Profesör Duby ve diğerleri, 1000 yılında, ilk millenaire tamamlandığında, bugünkü Batı Avrupa'da, o zamana göre, görülmemiş bir ekonomik gelişme görüldüğünü kaydediyorlar ve bu izleyen yıllarda devam etmiştir. Dolayısıyla genel ve göreli bir yoksulluktan söz edemiyoruz.

Fakat burada geliştirdiğimiz analize dayanacak olursak, hem ekonomik gelişmenin hızlandığını ve hem de yığınların daha da yoksullaşmaya başladığını düşünebiliriz. Çünkü, Arap, İskandinav, Macar saldırıları ve talanlarının yarattığı son derece kaotik bu dönemde, en az iki buçuk yüzyıl sürdüğünü hesaplayabiliriz, yepyeni ve acımasızlığa alışmış bir yönetici sınıf teşekkül etmişti; geniş yığınlarsa gönüllü olarak köleliğe de koştuğunu tespit etmiş bulunuyoruz. Bu durumun, gelir bölüşümünü, büyük ölçüde bozması gereklidir; işte bu dönemde, aristokrasi, normlarını ve ideolojisini, hem kendisine ve hem de yığınlara kabul ettirmiş oluyordu. Bu dönemde, aristokrasi, kendisi için bir sınıf oluyor ve köylüler de, muhtemelen, kendisi için sınıf olmaktan uzaklaşıyordu. Şansonlar ve *Le Roman de la Rose,* bu yeni sınıfı kabul ettirmede önemli bir işleve sahip oldular.

Mısır piramitleri, ilk çağlardaki artan sömürünün işaretleriyse, surları, kaleleri ve artan sarayları da, feodalitenin formatif yüzyıllarında artan sömürü oranının endeksleri olarak görebiliriz. Orta Çağ'ın başında, bütün sınıflar aynı giysiyi giyiyor ve aynı tür barınaklarda yatıyor, demek ki tahta barınaklarda kalıyordu; bunlar artık değişiyordu ve aristokrasi, courtois, "saraylı" oluyordu, Doğu'nun lüks tüketim araçlarına alışmaktadır. Böyle bir durumda, daha da yoksullaşmış yığınların yeni sınıfsal formasyonunun, yığınların yoksullaşmasıyla birlikte realize edildiğine işaret etmiştim, Doğu'ya sefer yapmak istemelerini bekleyebiliriz. Orada kalmak ve yaşamak istemeleri de normaldir. Ne yapabilirler, bütün araştırmalar, yalnızca ekonomik iyileşmelere değil* aynı zamanda nüfus artışına işaret ediyordu; artan köylü nüfusuna karşılık köylünün toprakları daralıyordu, bunu da, daha önce not etmiş bulunuyorum. Unutmamamız gereken ilk nokta, her türlü insan için "yurt" ve özellikle "anayurt"

---

* "Etape majeure: Dans les années qui ont précédé I'orée d'une longue période de progrés matérieks et spirituels."

G. Duby & R. Mandron, *Histoire de la Civilization Française-Moyen Age-XVIIe siecle, Paris, 1968. p.10.*

çok çok sonraki yüzyılların icadıdır ve aslında "anayurt" hep fiktif kalmıştır.* İkinci nokta da, o tarihlerde henüz Doğu-Batı ayrımı yoktu ve eğer, Konstantinopol'da Papa için dua edilmemesini büyük ayrılık sayarsak, bu, henüz pek yeniydi ve çok entelektüel kalabiliyordu. Bu nedenle asıl ayrılığı, Haçlılar'ın 1204 yılında Konstantinopol'u zapt ve yağmalamasıyla başlatmak çok daha isabetlidir; öyleyse Haçlı Seferleri öncesinde, hem Doğu ve hem de Batı için, Doğu daha üstün bir yerdir. Dolayısıyla, Doğu'da yaşamak, Batı'daki daha da yoksullaşmış, "yurt" bağlantısından habersiz ve toprakları daralmış yığınlar için, İsa'nın mezarını kurtarmaktan daha önemli olabilirdi; bunu tasavvur etmek verimlidir.

Şövalye sınıfına gelince; yeni "Reconquista" bir ihtiyaçtı; bu sözcük, İspanya'dan Müslümanlar'ı tard etmek için seçilen teknik bir deyimdir, "yeniden fetih" diyebiliriz. Bunu, İspanya'dakini, Batı Avrupa'nın bir tür yeniden fethi izliyordu; Haçlı Seferleri'ni üçüncü "Reconquista" sayabiliyoruz; herhalde dördüncüsü Amerika Kıtası'nın keşfi ve fethidir; Doğu'da daha da yayılmak üzere yola çıkılması, bu sıralamayı desteklemektedir.

Demek ki, böyle bir sefer için önceleyen bir başarı ve güven duygusu mutlaka gerekmektedir; zaferi tatmış olan bir sınıfın işi olduğunu düşünebiliriz. Bu düşünmeyi destekleyen iki not var; Birinci Haçlı Seferi'ne hiçbir kralın katılmadığını biliyoruz. Haçlı Seferleri, yönetenler olarak, şövalyelerin marifeti olmuştur, önceki Reconquista da onların adına yazılıdır. İşleyişi itibariyle ve teknik anlamdaysa bir "halk seferi" olduğundan kuşku duyamayız ve bu nedenle de demokratiktir. Reconquista, bunu geniş anlamda kullanıyorum, Viking ve Macarlar'ın da yenilmesi dahildir, şövalye düzenini ve aristokratik sınıfı icat ederken, Haçlı Seferleri'yse halkı ve "Avrupa" kavramını sahneye çıkarıyordu; çünkü hareket halinde olanların hepsini bir sözcükle ifade edecek olursak "Avrupa" demek zorunlu oluyordu. Nitekim Antik Çağ'da bilinen bu sözcük, daha sonra unutulmuştur; hatırlanması Reconquista sonrasıdır ve Haçlı Seferleri'yle birlikte yerleştiğini düşünmek durumundayız.

Krallar hariç tüm Avrupa'ya ve bu arada, bir ölçüde işsiz kalmış muharip sınıfa tam zamanlı bir proje oluyordu;** ikinci nokta, bu projenin, İspanya'da

---

* Tevrat'taki tek müphem ifade bir yana, Yahudiler'in bir yurda dönmek için efektif programları binlerce yıl sonra ortaya çıkmıştı ve Kudüs de istek listesinin sonlarında yer alıyordu. Macarlar, anayurtlarını bulmakla yetindiler ve bulduktan sonra sırtlarını döndüler. Türkler, anayurda şiir yazmak ve bugünlerde demir dövmekle yetiniyorlar; bir de Anadolu'nun anayurt olmadığını iddia etmeyi de suç sayıyorlar.

** Robert Delort, bir cümle ile, Haçlı Seferleri'nin, işsiz kalan savaşçılar ve geride kalan mülkleri daha iyi paylaşmak şansını kazananlara, sefere çıkmayanlara da, çok uygun düştüğünü özetliyor: "Les croisades ont done pu offrir a ces guerriers inoecupes, voire a certains paysan,

doğmasıdır. Bu nedenle de olabilir, Profesör Koenigsberger, Haçlı Seferleri'nin, İslamik "Cihad" kavramının bir yansıması olabileceğini düşünmeyi öneriyor; İspanya, srsbize olmuştu, arabasque tarz orada doğmuştur, ispatı kolay olmamakla birlikte akla gelmektedir. Yalnız bir fark var, o zamana kadar "sarassin" sözcüğü, daha çok Araplar'a işaret ediyordu, artık, Selçuklular nedeniyle, bu sözcükten, Türkler anlaşılmaktadır. Haçlı yürüyüşünde sık sık duyulan, "lanetli kavim" de, doğrudan doğruya Türkler'e hitap etmektedir. Artık Arap baskısı sönmüş ve Türkler'inki başlamıştı; Malazgirt'te Roma İmparatoru'nu esir alan ve Jerusalem'i zaptederek Hıristiyanlar'ı esir edenler de Türkler'dir.

İlk binyılını, millénaire, önemsemek, Hıritiyanlık ve Avrupa tarihi açısından anlaşılabilir bir durumdur, Batı Avrupalılar'ın o zaman 1000. yılın tamamlanmasını nasıl kutladıklarını bilemiyoruz; herhalde ikinci binyılın sonunu, üstelik bir yıl önceden kutladıkları ölçüde coşmamışlardı. Bu ikincide Hıristiyan dünyanın ve Batı Avrupa'nın başta işsizlik ve güvensizlik yüzünden çok büyük sorunları olmasına karşın, önceki yüzyılı çalan ve damgasını vuran ilk sosyalist devletin yıkılması, herhalde bu çılgın sevinç gösterilerine yol açıyordu; sevinç ve kutlamaların kısa sürdüğünü yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz.

Koeniksberger, ilk binyıl geride bırakıldığında, manzara-i umumiyeyi, arising population and growing wealth, improved political and military organization, a grovving wealth and a grovving religious and intellectual self-confidence* nitelemeleriyle anlatıyor; nüfus, servet, askeri ve politik örgütlenme, dini ve entelektüel özgüven, hepsi ama hepsi artmıştı, Avrupa'nın kenarları hariç, pagan kalmamıştı; Vikingler'den yerleşenler ve Macarlar, en büyük Hıristiyan olmuşlardı. Şimdi, Kutsal Toprakları ve bu arada İsa'nın mezarını, bu infidel'lerden kurtarmak mümkündü; demek ki, Avrupa, savunmadan hücuma geçiyordu, birinci binyıl bir dönüm noktası olarak görülüyor, anlamı buradadır. Belki de değişmeye ve zamanı duymaya başladılar.

M. Bloch'un Orta Çağ insanının zamana karşı pek ilgisiz olduğu tespiti, çoğunlukla dahiyane bulunuyor, eski dilimizde Kurun-u Vusta denilen ve hiç değişmediği varsayılan yüzyıllar düzinesinin esasını verdiği anlamındadır; zamana ilgisizlik, hiç değişmediğini düşünmek, daha doğrusu değişmemesini istemek ve en doğrusu değişmekten ve yarından korkmaktan kaynaklanıyor.

---

une possibilite d'améliorer leur situation, de reconstituer une fortune par le partage du butin, le pillage ou, pour ceux qui restés, par une meilleure repartition des proprietes."

Les Croisades, presente par Robert Delort, Editions du Seuil, 1988, p.8

* H.G. Koenigsberger, MedfeuaZ *Europe*...op.cit., p.185

Kısaca, yarından korkmak Orta Çağ'dır ve peki güzel, bu taktirde, dünden korkmak nedir, belki de yine Orta Çağ'dır, çünkü "yeni" Orta Çağ olmaktır. Orta Çağ, birikime inanmamaktı, bu nedenle yarından korkuluyordu; yeni Orta Çağ ise birikimden korkmaktır, dünün silinmesi bu nedenledir. Demek ki, birinci Orta Çağ'ın yarını yoktur ve "ikinci" Orta Çağ'da ise dün yoktur, herkes günde ve an'da yaşamaktadır. Onlarınki, yarını olmayan insanların dünyasıydı, eğer yarını olmayanları "insan" olarak tarif edebiliyorsak ve şimdi biz dünsüz bir dünyada yaşıyoruz ve eğer bunu "yaşamak" sayabiliyorsak, böyle dillendirebiliyoruz.

Dünsüz ve herkesin an'da bulunduğu, herkesin Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de en iyi iktisat okullarının teori derslerinde olduğu, bu "öldüğü" demektir, çağımızda, bundan önceki yüzyıla sosyalizmin damgasını vurduğuna inanmak artık gittikçe zorlaşmaktadır, üçüncü bölümdeki tartışmalarımız, amacı bu olmamakla birlikte analizlerimiz gereği bu bağlamda bir bellek tazelemeye yarayabilecektir, öyle umut ediyorum. Aynı şekilde, XI. Yüzyılda ister Doğu'da ve isterse Batı'da yaşayanlara Kutsal Toprakların Yahudi ülkesi olduğunu anlatmak imkânsızdı. Kudüs, İsa'nın doğduğu ve mezarının bulunduğu yerdi ve bu nedenle kutsaldı, aslen ve esasen Hıristiyan sayılıyordu; burada hiçbir itiraz kabul edilmiyordu. Bunun dışında yeryüzünde Cennet Doğu'daydı; bu Cennet'te bir çeşme vardı, bundan dört nehir çıkıyordu, Nil, Etiyopya ve Mısır'ı, Ganj, Hindi, Dicle ve Fırat da Mezapotamya'yı suluyor ve Cennet'e çeviriyordu. Kutsallık anlayışı sadece buradadır. Haçlı yürüyüşünde Cennet'e ve Hıristiyanlığın anayurduna yürüyüş var.

Öyleyse, Haçlı Seferleri, yalnızca sarassin'lere değil, ayrıca Yahudiler'e karşı bir yürüyüştür. Savaşın hazırlık kampanyalarında bu çok açıktı; hem Müslümanlar ve hem de Yahudiler hedef oluyordu; savaş çığlıkları böyle anlatılıyordu, husumet, Müslümanlar'a olduğu kadar Yahudiler'e de yöneliktir. Yalnız bir farklılık var, Haçlı Seferleri başladığında Müslümanlar'ın Yahudiler'den daha şanslı olduklarını görüyoruz; çünkü Avrupa'da kalmamışlardı. Buna mukabil Yahudiler hem vardılar ve hem de Büyük Şarl, Yahudiler'e ticaret serbestisi sağlamış ve bazı güvenceler vermişti; Yahudi tarih yazımı, bu nedenle, Büyük Şarl'a hiç gölge kondurmamaya özen göstermektedir. Büyük Şarl'ın açtığı yol, Haçlı Seferleri'yle bozulmuştur; ilk massacre'ın başlamasına tanıklık ediyoruz. Sefere hazırlanmakta tahrik edildikleri için olabilir, yakınlarında Müslüman yoktu ama Yahudi vardı ve üstelik zengin olan ve kapalı yaşayanlar da bunlardı, yoksul yığınların öldürmeye hemen ve sefere çıkmadan başladıklarını kolayca tahmin edebiliriz, Yahudiler'e, katl amacıyla saldırdılar; 1096 yılıdır ve böylece, tarihteki ilk anti-semitik katliamlar ortaya

çıkmış olmaktadır. Halbuki, Haçlı Programı'nda, Yahudiler'i öldürmek yoktu, İsa'nın yoluna çekmeyi ve dolayısıyla vaftiz etmeyi düşünüyorlardı. Bu, ibadet özgürlüğü tanımamak anlamına geliyor; demek, Haçlılar, birkaç yıl sonra İspanya ve Portekiz'de gerçekleşecek "converso" kampanyasının provasını yapmış oldular.

XI. yüzyılın sonunda ilk hedeflerine ulaştılar, 1096 yılında yola çıkmışlardı, Avrupa'nın içinden gittikçe büyüyen bir sürü olarak geçtiler, Küçük Asya'da İznik'te Selçuklular'a karşı ilk başarılarını kaydettikten sonra neredeyse bugünkü Eskişehir-Konya yolunu izlediler, Toroslar'ı aşıp Antakya'yı kuşattılar, ihanetten yararlanmasını bildiler, böylece Selçuklular'ın diğer Türk birliklerini de yutarak Jerusalem'e ulaştılar ve aldılar. Büyük tarihçi E. Gibbon, ilk baskısı 1788'de yapılan ve tarih yazımında önemli bir başlangıç kabul edilen çalışmasında, Haçlılar'ın 5 yüz millik Küçük Asya yürütüşünü, harabe köylerden ve terk edilmiş kentlerden, şans rencontrer ni amis ni adversires, "bir tek dostla ve bir tek düşmanla karşılaşmadan geçtiler" nitelemesiyle anlatıyordu; çok etkileyicidir.* Küçük Asya, herhalde işgalcileri kanıksamıştır ve genellikle ilgisiz kalabilmektedir. Yine de Haçlılar'ın bu kadar çabuk ve kesin olarak zafer kazanmaları çok şaşırtıcıdır; güzel de, bu kimin zaferidir ve nasıl oluyordu, bu sorun, buradaki analizler açısından, zaferin kendisinden de önemli olmalıdır. Bir cevap var, teşhislerinin gücüne oranla yeterince takdir edilmediğine inandığım J. Huizinga, Kudüs'ün Haçlılar tarafından fethinin, "as a work of piety and heroism, that is too say, chivalry", dindarlık ve kahramanlığın ortak ürünü, bir başka deyişle, şövalye düzenin zaferi olarak algılanması gerektiğinde hiçbir kuşkuya yer tanımamaktadır.** Bu algılanma gerekliliği, bugünden daha çok, oluştuğu zamanla ilgilidir; şövalye dini, bir büyük başarı elde etmiş olmaktadır ve bu yerleşmesi için geçerli koşullardan biri durumundadır.

Tek başarılarının bundan ibaret kaldığını düşünmemeliyiz; bir kez, Türkiye tarih yazımının pek çok abarttığı ve yer yer de İran'da kurulu Büyük Selçuklu Devleti'ni gölgelemek üzere kullandığı, miniskül Roma Selçuklu Sultanlığı birliklerini pek çok kez bozdular, sultanın payitahtından kaçmaya mecbur ettiler ve sultanlığı paralize edebildiler, varlıkla yokluk arasında bir

---

* Edward Gibbon, *Historie du Déclin et de La Chute de L'Empire Romain,* vol. II, Paris, 1788-1995, p. 800.

** Johan Huizinga, *The Waning of the Middle Ages,* London, the folio, 1924-2000, p. 84. Profesör Huizinga'nın, XX. Yüzyılın ilk çeyreğinin bilimsel şaheserlerinden birisi olan bu çalışmasından aktarmaları, kartlarıma göre, bazen İngilizce ve bazen de Fransızca çevirisinden yapıyorum.

duruma düşürdüklerini kabul etmek zorundayız. Tahribat büyük ve devamlı oldu, Haçlı baskılarından sonra Selçuklu Sultanlığı'nın Moğol kuvvetleri karşısında son nefesini vermesi çok kolaydı ve Hıristiyanlığın bu yeni yükselişi, henüz tam İslamize olmamış Anadolu yığınları arasında, yüzünü Hıristiyanlığa dönen heterodoks akımları doğuruyordu; daha sonraki dönemde "Bektaşi" genel adı altında anılan Babai ve diğer dinlerin, bu miniskül ve Ortodoks sultanlığın temellerini salladıkları kesindir. Bu açıdan, Haçlı Seferleri'nin, Türklerin Avrupa'ya penetrasyonunun, akın düzenleme ve yerleşmelerini geciktirmiştir; bir yandan Avrupa'yı korumuş ve diğer yandan da, sahneyi, Osmanlı akıncıları için bekletmiş olmaktadır.

Ayrıca geldiler ve yerleştiler, nerede ise Hıristiyanlığın kutsak bütün kentlerinde birer "feodal" devlet kurabildiler; Urfa'da Urfa Kontluğu, Trablus'ta Tripoli Kontluğu, Antakya'da Antakya Beyliği, "Pirincipauté" ve en önemlisi Kudüs'te, Jerusalam Krallığı, bunları hep biliyoruz.* Aralarında Haçlı projesine en uygunu olan Kudüs Krallığı, 1187 yılına kadar yaşadı ve bu tarihte Selahattin Eyyübi tarafından, de facto, ortadan kaldırıldı.** Buna, Haçlı başarılarına, daha sonraki Haçlı Seferleri'nin birinde, İstanbul'un zapt edilerek bir Latin Devleti haline getirilmesini de ekleyebiliriz. Demek ki, Haçlı Seferleri'yle Hıristiyanlık, İstanbul'a bağlı Doğu Kilisesi'nin dışında kalan Katolikleri kastediyorum, Doğu'da ve ilk kez devletler kuruyordu,*** önemli

---

* Kudüs Krallığı'nın pek uzun ömürlü olmadığı kesindir, Selahattin Eyyubi buradaki Hıritiyan egemenliğine son vermekle kalmadı Yahudiler'e özgürlüklerini iade etti; büyük bir komutan olduğundan hiç kuşku bulunmayan Selahattin'in övülmesi yerindedir, yalnız bir sarassin olmasına karşın Batı tarih yazımında istisnasız hep yüceltilmesi de dikkat çekicidir. Sarassin'leri değerlendirmede cimri Batı histoğrafyası, Osmanlı İmparatoru Süleyman ve Selahattin'i övmede cömerttir, bunda Selehattin'in Yahudiliğe bu önemli lütfunun rolü araştırılmalıdır. Öte yandan bu lütuf nedeniyle, Doğu Yahudileri, mizrahi'ler, bu arada kripto-yahudiler ve sabetaistler, bir şükran ifadesi olarak, "Selalattin" adını taşıyorlar ve "Eyyubi" ya da "Eyuboğlu" sözcüklerini soyadı olarak alıyorlar. Kudüs'ü bir daha alan Yavuz Selim'den de, sabetayistler "Yavuz" ve Yahudiler de "Selim" adını çıkarıyorlar; kapıları açan Bayezid ile Kudüs'ün surlarını yenileten Süleyman'ın adlarının da unutulmadığını biliyoruz. Babil esaretine son veren İran İmparatoru, cyrus ise "Kureş" ya da "Güreş" olarak taşınıyor, bu sonuncunun "güneş" versiyonu da var.

** Fakat bu yeni sınıfın, şövalye düzeninin, asıl kırımı, Nicopolis'te, 1396 Niğbolu Savaşı'nda gerçekleşmişti, Birinci Bayezid'in kıl payı elde ettiği bu zaferde, Franco Cardini'nin sözleriyle, Avrupa şövalye düzeninin kaymak tabakası, la fleur de la chevalerie europeenne, ortadan kaldırıldı. Nicopolis felaketinden sonra ve başka nedenlerle birlikte, Avrupa, yeni bir Haçlı Seferi düzenleyecek iradeyi yitirmişti. Tekrara kendinde taarruz iradesi bulması, İstanbul'da Yahudi prensi Naxos'ı kral yapmak amacıyla düzenlenen Kıbrıs Seferini izleyen İnebahtı Deniz Savaşı iledir.

*** Yazım sırasında, buradaki argümanları tartıştığım Ergun Hoca, Haçlı Seferleri'nin, bugünkü Batı'nın ilk kıta dışı seferi olduğu noktasına dikkatimi çekti; Amerika'nın bugünkü Irak Seferi ile paralellikler kurmaktan geri kalmadı. Bu, uzayda anti-balistic shield, "kalkan" kur-

görmek durumundayız. Bunları "feodal" devlet veya kale-devlet olarak nitelemek mümkündür; bu, analizde süreklilik sağlamaktadır.

Süreklilik için belki de bir hatırlatma yerindedir; Batı Avrupa'da Arap, Viking ve Macar saldırı ve talanlarının yarattığı durum, bu döneme Avrupa'nın "fetret devri" diyebiliriz, tam bir devrime yol açmıştı, buna "şövalye devrimi" demek de mümkündür.* Şövalye devrimi, bir kaostan ve buradaki mücadele ve savaşlardan çıkıyordu, yönetim ve silahlı kuvvetler aristokrasinin eline geçiyordu, "en iyiler" yönetenler oluyordu, "aristokrasi" demek tam yerindedir; hepsi güzel, yalnız bu şövalye devriminin yerleşmesi, kendini, kendisine ve ötekilere kabul ettirmesi, Haçlı Seferleri'yle mümkün olmuştur. Huizinga'nın, "the conquest of Jerusalem", Kudüs'ün alınmasının, şövalyeliğin adına yazılı olduğu anlamına gelen sözlerini aktarmıştım; bunu doğrulamaktadır. Gibbon da, mais la sureté de Jérusalem se fondait principalement sur les chevaliers de l'hopital Saint-Jean et du temple de Saloman, Kudüs'ün güvenliğinin Hospitalye ve Süleyman Tapınağı şövalyelerine bıraktığını not ederken bundan rahatsızlığını belli ediyordu; "sur cette étrange association de la vie monastique et la vie miljtaire", E. Gibbon, bu şövalye düzenini, keşiş yaşamıyla askeri yaşamın garip birlikteliği ya da amalgamasyonu olarak tarif ediyordu ki, kısa ancak mükemmel bir tanımdır, "veciz" diyoruz. Bu şövalye düzeni, hem bağnaz hem de politikti; silahlı ve gizlilik ilkelerine göre çalışan, bu açıdan "terör" ve diğer açıdan "kurtarıcı", ki bunu "sauveur" ya da "messie", mesih muadili olarak kullanıyorum, bir harekettir.

İki nokta var, birincisi, şövalye düzenine bir "din" diyebiliyorduk, bu genel anlatımdır. Görülüyor, "din" sözcüğünü kullanmamız sadece mensuplarının çok ciddi ve sıkı bağlılıklarından doğmuyor, bu her din için gereklidir.

---

ma projesinin karada realize edilmesi şeklinde de anlaşılabilir, "kalkan" değil, kale ve hatta kale-devlet kurma stratejisidir. Bir başka açıdan Türkler'i dışarıda tutup, "Otoman Empire of America" denemesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak döneminde olduğu üzere Yahudilik yönetici ve dekadans yüzyıllarındaki gibi Kürtleri de bozucu ve korkutucu güç olarak kullanmayı planlamaktadır.

* İlk baskısı 1788, Gibbon, «devrim», une revolution, demekte hiç tereddüt etmiyor, önemli gördüğüm bir paragrafı aktarmak istiyorum.

"Dans l'intervalle du siecle de Charlemange aux curoisades, il s'etait fait chez les Espagnols, Les Normands et les Français, une revolution qui s'etendit ra-pidement dans toute l'Europe; on abandonna le service de l'înfante aux plebeiens. La cavalarie devint la force des armees, le nom honorable de *miles* ou soldat fut reserve aux gentilhommes, qui combattaient a cheval apres avoir ete revetus du caractere de chevalier."

Herhalde başlangıç tarih yazımı daha açık kaydediyor; yayadan atlıya geçişle, silahlı kuvvetlerin çok önemli sınıf transformasyonuna uğradığını daha açık okuyoruz; Gibbon, devrimin süresiniyse, Büyük Şarl ile Haçlı Seferleri arasına koyuyor ki pek yerindedir.

E. Gibbon, *Historie*....,op.cit., p.789

Yalnız her dinde bağlılık kadar, mensuplarını, reel yaşamın çelişkilerinden kurtaran, bunlara tutarlılık giysisi giydiren bir güç vardır, bu dinlerin ideolojik işlevleriyle ilgilidir; büyük ideolojilerin din sayılması, aşırı muhaliflerinin marksizmi böyle niteledikleri hatırlıyoruz, bu analizimiz nedeniyle daha anlaşılır olmaktadır".* İkinci noktaya gelince, eğer genel olarak şövalye düzenini din sayarsak, özel olarak şövalye örgütlerine, Hospitalye veya Fransisken ya da Tanpliye, "tarikat" demek yerindedir; anlaşılmayı kolaylaştırdığını sanıyorum. Bu şövalye düzeninin hem genel dinin içinde olması ve hem de ayrı bir yol olarak, "tarik", görünmeleri de bu tür bir terminoloji kullanımını destekliyor; İslamdan da biliyoruz, tarikatler, hem tümüyle Ortodoks oldukları iddiasındadırlar, bu resmi görüştür ve hem de dine katkıda bulunduklarını ileri sürüyorlar, bu da kendi yolları olmadan dinsel öğretinin boş sözlerden ibaret kaldığı anlamındadır, demek ki, aslında, dinin yerini almaktadır. İslam bir yana, Museviliğin büyük tarikatı olan Kabala da bu formattadır; İsevi dininde de tarikat ihtiyacını karşılama bunlarla başlamıştır, bunu tespit edebiliyoruz.

Burada da iki nokta var, birincisi, birer tarikat, Fransızca "confreire" kimliğine sahip bu düzenlerin çıkışında, resmi Hıristiyanlığın, Batı Avrupa toplumunun gelişimine birebir uygun olmasının büyük rolü olduğudur; yöneten sınıfın geniş yığınları sürüye çevirdiği bu acımasız düzende Hıristiyan kilisesi düzenin en büyük dayanaklarından biri oluyordu, mülk sahiplerinin yanında yer alıyor, kendisi de mülkünü artırıyor ve zalim düzeni haklı göstermeyi tek işlev sayıyordu, bu halktan uzaklaşması anlamındadır. Tarikatlerin bir kısmı doğrudan doğruya buna tepkidir; zengin bir tüccarın oğlu olmasına karşın bütün servetini ve genel olarak serveti reddeden ve tam yoksulluğu savunan Francis'in kurduğu Fransiskan Düzeni'ni, burada sayabiliyoruz. Yalnız Aziz Francis tarafından kurulan bu tarikatin genişlemesinde, 1181 yılında kurulmuştur, Haçlı Seferleri'nin ortaya çıkarttığı demokratik yapı ve havanın çok önemli rolünü inkar edemeyiz;** hareket halinde, artan güvene paydar ve elindeki basit silahları da işe yarayabilen kütleler, elverişli tabanı hazırlamıştır, taban varsa, hep alıcıdır.

Hospitalye ve Tanpliye birbirine yakındılar, her ikisi de Kudüs alındıktan

---

* Marksizmin bu eleştiri ya da suçlamaya, genel olarak verdiği cevap, din ve ideoloji kategorilerinin anlaşılmasına katkıda bulunmamıştır. Bilimsel sosyalizm nitelemesi de açıklıktan daha çok karışıklık yaratıyor; kurucularına göre sosyalizmin kendisi bir bilimdir ve din, doğa bilimleri tarafından bilimdışı sayılandır. Doğa bilimi de, din açısından bilimdışıdır.

** "Demokratik" sözcüğünü burada ve genel olarak teknik anlamda kullanıyorum; krizlerde, kaotik durumlarda, iç savaşlarda, seferi yürüyüşlerde ve sonunda savaşlarda, zorunlu olarak var olan hiyerarşi kırıldığı, geniş yığınlar harekete geçtiği için, demokratizasyon düzeyinin yükselişini saptayabiliyoruz.

sonra kurulmuştu; Fransızca adlarını, bu adlarla bilindikleri için, telaffuzlarıyla kaydediyorum, asıl adı, İngilizcesi aktaracak olursam, "Knights of the Order of the Hospital of St. John of Jerusalem" olan Hospitalye'yi, "Misafirhane Tarikati"* olarak anlayabiliyoruz. Hacılara ve yoksullara barınak sağlıyorlar, tıbbi bakımlarını da yapıyorlardı, yalnız esas özellikleri savaşçı olmalarıdır; çok disiplinli ve kararlı bir örgüttü, Akra'yı savunmaları müthüşti ve Akra düştükten sonra, 1309 tarihindedir, Rodos Adası'na yerleşerek, düzenlerini "Rodos Şövalyeleri" olarak sürdürdüler.

Bunlar, Hospitalye'ler, daha uzun yaşadı, Rodos, Türkler tarafından alınınca, Kıbrıs'a sıçradılar; yalnız, şövalye düzenleri içinde en çok bilinen ve en çok tartışmalı olanı, Fransızca adıyla Tanpliye, Kudüs Haçlılar tarafından alındıktan sonra, 1118 yılında, "Poor Knights of Christ and Temple of Solomon" adıyla kurulmuştu, temel amacı, Kutsal Topraklara gelen Hıristiyan hacıları korumak ve onlara barınak sağlamaktır. Ancak çok güçlü bir gizli örgüt haline geldi, o kadar öyle ki, artık "confreire" ya da şövalye düzeni dendiğinde, "Tanpliye" anlaşılır olmuştu. Gibbon'un, büyük bir hoşnutsuzlukla yakıştırdığı "fanatik" sıfatı, Tanpliye'lerde tam yerini buluyordu ve aynı zamanda tam şövalyeydiler. Gizlilik esası, inisiasyon çok ciddi ve seramonyaldi; o tarihlerde ve aynı iklimde, tam karşıda görünen, ulaşılması imkânsız Alamut Kalesi'ne yerleşmiş, Hasan Sabah tarikatı ile, "Haşhaşiyun" ya da "Assassins" olarak daha meşhurdur, temas halinde olduklarına dair işaretler var, doğru ise ölümün üzerine gitme, suikast teknikleri ve servet edinip biriktirme alanlarında deneyim alış-verişi yaptıklarını düşünebiliriz. Herhalde sufizme kaydıkları, heterodoks inançları benimsediği iddiaları var ki doğru kabul edebiliriz.** Hıristiyanlık adına layık gördükleri işkence ve idamları he-

---

* Bizdeki "misafir" sözcüğü, türetmedir, kökeninde "misafir" anlamı bulunmamaktadır, "sefer", hareket fiilinden geliyordu, "misafir" hareket eden, dolaşandır ve bunlar zaviyelerde, imaret hanelerde «misafir» ediliyordu, bugünkü anlamı budur. Eskiden misafir sadece başka iklimden, uzak diyardan gele kimse idi; «hospital» sözcüğünden ise bugünkü «hastahane» yerine "hotel" oteli almak daha doğrudur. Barınak›dır.

** Tanpliye'den, Türkiye'de sınırlı bilim çevrelerinin dışında kalanlar, 1999 seçimlerinden sonra İçişleri Bakanı Saadettin Tantan'ın "Tapınak Şövalyeler sözünü telafuz etmesi üzerine haberdar oldular. Tantan bu ismi kullanmakla birlikte ketum davrandı, fakat bakanlığı sırasında toplumu yolsuzluklarda temizleme kampanyasını başlatmıştı; yakalanarak hapse konan büyük zengin ve işadamlarının çoğunun Yahudi kökenli ya da Sabetayist olmaları dikkat çe kiyordu. Bu yolsuzlukları temizleme kampanyasıyla Tanpliye arasında bağ, herhalde, Tanpliye'nin Musevi sufizmi olan Kabala ile bağ kurduğuna ve acımasız bir şekilde katledilmeleri üzerine kalanların masonizmin içine girdiklerinin kabulüdür; Tantan Tapınak Şövalyeleri'ni temizlik karşıtı olarak görüyor ve gösteriyordu. Dünya Yahudi Partisi ile sıkı temas halinde bir sabetayist, Kemal Derviş bakan oldu, temizlik kampanyası durduruldu, hapistekiler çıkarıldı; belki de kampanya "yeni" Tapınak Şövalyeleri tarafından paralize ediliyordu. Bu tarih-

saba kattığımızda, Yahudi mistisizmi olan Kabala etkisinde kaldıkları iddialarını ciddiye almak durumundayız.

Bir büyük banker de olmuşlardı, dünyanın her tarafında kolları vardı, ama yine de Fransa'da "devlet içinde devlet" haline geldiklerini söylemek gereklidir; sonları, belki geliştirdikleri ve herhalde ustaca uyguladıkları yöntem ve teknikleri aratmayan bir düzenleme içinde realize edildi. Fransa Kralı Philip IV, gizlilik içinde hazırlattığı planı, 1307 yılında, süratle uygulamaya koydu; ansızın, Fransa'daki tüm Tanpliye'leri yakalattı. Büyücülük, sodomi ve sapkınlık, iddianamenin başında yer alıyordu, "inquistion" başladı, işkenceye dayananlar azdı, işkenceye dayanmak işkencede ölmek anlamına geliyordu, en büyük isimleri, seksüel ve dinsel sapıklıkları kabul ettiler ve dolayısıyla "Tanpliye" olarak sona erdiler.

Bir özet yaparak devam edebiliriz, adı şövalye devrimi olabilir, feodal ya da aristokratik "devrim" de diyebiliriz; peki gerçekten "devrim" adına layık mıdır, bu soru her zaman yerindedir. Eğer "devrim" kategorisiyle, bir düzen yıkmak kadar ve belki de en önemlisi bir düzen kurmak kastediliyorsa, burada bir devrimden kuşkulanamayız. Şunu netlikle görebiliyoruz, başta aristokratik ya da feodal düzenin yaratılması olmak üzere, Avrupa'nın, Avrupa'da ulusal dillerin ve tüm demokratik mekanizmaların kuruluşunu, temellerinin atılmasını, bu devrime bağlamak durumundayız. Demokrasi'nin genesis'inde olan "mukavele" ilişkisi, feodalite'nin temelidir ve demokrasi'nin övüncü kabul edilen "parlömante" de, feodal devletin doğurduğu komünün türevidir; bunları, bundan sonraki bölümde geliştirebilmeyi umuyorum.

Bunlara ek olarak "yeni" insan kalıbı da, "pattern" anlamında kullanıyorum, feodalizmin ürünüdür, insanın çizgileri sayabileceğimiz, aşık olmak, sadık olmak, kahramanlık ve insanın gücünü abartma anlamında romantik olmak, hatta zayıfları kollamak, bir inanca bağlı olmak, hepsi bu dönemin verimleridir.* İnsanın gururlu ve onurlu olması gerektiği de orada var. Kapitalizmin, bütün bunlara en büyük katkısı ise, birey'i ortaya çıkarmasıdır; feoda-

---

ten sonra bütün okların tersine çevrildiğini biliyoruz; S. Tantan sevindiricidir, tutuklanmadı, fakat önce bakanlığı ve daha sonra da milletvekilligini kaybetti.

* Chivarly, which derives from *ehevaleri,* 'knightly elass', refers in its narrowe; sense to the 'code of honour' by which every knight was bound. It encompase moral values such as honesty, loyalty, modesty, galantry, fortitude. It commanded the knight to protect the Church, to succour the weak, to respect wc men, to love his country, to obey his lord, to fight the infidel, to upholp trut and justice, and to keep his word. In its widest sense, however, it refers to the prevailing ethos of feudal society as a whole, which was so completely dom nated by the knights and all they stood for."

N. Davies, *Europe-A History....p.*314

lizmde bu yoktu, insanlar bağlı oldukları sürece "özgür" olabiliyorlardı ve bir vücut, bir korporasyon içinde var oluyorlardı, yalnız kapitalizmin bu katkısı manüfaktür aşamayla birlikte ve en fazla klasik dönemindedir. Kapitalizm bu bağları, zor kullanarak eritmiştir, kapitalizmle birlikte ortaya çıkan en büyük zor, ticari ilişkilerdi; bu zor, bütün kalıpları ve bağları yıkıyordu. Dolayısıyla "birey", bütün mukavelelerini yırtmış, eklemleri, aklından gelen emirlerle kilitlenebilen ve dolayısıyla ayakta durabilen "insan" demektir, ortaya çıkıyordu. Yalnız kapitalizm geliştikçe, feodalizmden miras aldığı, edebiyatta ve protokolde yüksek tuttuğu insan tariflerini kemirmeye başlamış ve bireyselliği, maddi konumunu ortadan kaldırarak ikiyüzlülük, hipokrasi, haline getirmiştir; bunları, Ortodoks olmayan saptamalar saysak da kaydetmek durumundayız.

Bunu not etmekle "devrim" sorunu bitmiyor; devrimde sadece yıkmak ve yeni düzen kurmak yok, aynı zamanda hız sorunu bulunmaktadır. "Devrim" ile "evrim" arasındaki en önemli ayrılığın hız olduğunu biliyoruz, kuşkusuz, hızın tanımında şiddet var, şart değil, devrimi şiddet ve evrimi pasifizm ile özdeşleştirmek buradan kaynaklanıyor. Bu durumda, en az üç yüzyıla yayılan bir yıkım ve kuruluşu "devrim" sayabilir miyiz; soru yerindedir, fakat bu bizi daha önemli bir soru ve soruna, "zaman" kavramına götürmektedir. VIII. Yüzyılda başlayan üç yüzyılı, XIX. Yüzyılın son otuz yılında başlayan bir yüzyıl ile nasıl karşılaştırabiliriz, hangisi daha uzundur, asıl sorun da buradadır. Çünkü zamanı, içine aldığı eylemlerde soyutlanmış olarak düşünemeyiz.

Şöyle bir sınırlama düşünülebilir, XIX. Yüzyıl, 1789-1919 arasındadır ve buna karşın, Yirminci, 1917-1991 ile sınırlanmaktadır; bu sonuncuyu E. Hobsbawn'ın bir Macar yazardan alarak yaygınlaştırdığı nitelemenin, "the short twentieth century", aksine, "kısa" değil uzun sayabiliriz.* Bu sonuncusu, bir yanıyla, devrimler ve savaşlar yüzyılı olmakla birlikte, geleceğe bıraktığı tohumlar bir yana, diğer yanıyla, "kazıyıcı" bir uzun yüzyıl olmuştur. İçinde devrimleri barındıran, fakat tarihin büyük kazanımlarını ve bu arada feodalitenin armağanlarını da kazıyabilmiştir; demek ki devrimleri açıp kapayan bir büyük karşıdevrim yüzyılıdır.

Devrimlerin, büyük karşı-devrimi önleyemediği bir uzun yüzyıldan geliyoruz. Devrimler, sonunda, hem karşı-devrimi önleyememiş ve hem de analizi zorlaştırmıştır; pek çok gelişmeyi durdurarak, bulandırarak, tarihteki nirengi noktalarının kaybolmasına yol açmasa bile tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Bugünün insanının kendisini kaybetmiş olmasında, hem tariflerin kazınması

* E. Hobsbawm, *Age of Extremes-The Short Tvuentieth Century 1914-1917* London, 1994-1996

ve hem de yıldızların sönmesinin rolü olmalıdır; dolayısıyla, bu kazıyıcı yılda, bazı süreçleri görmede ve daha çok, "reperer" etmekte güçlüklerle karşılaşıyoruz.

Kapitalizm'in, çok zorlanmış bir soyutlama, çok kısa ve çok geçici olduğunu düşünebiliriz. Nitekim, kapitalizm ve "Marksizm" üzerine, Sovyet dekadansıyla başlayan, az ve fakat büyük verimlere gebe yeni çalışmalar, feodal düzenin tarihini uzatma eğiliminde görülmektedir. Ben de, diğer ucundan baktığımızda kapitalizm şemasının uzun XX. Yüzyıla bakmak için bilimsel bir gözlük olmaktan çıktığını ileri sürmeye çalışıyorum. Netleştirmekten çok bulandırıyor; özet, budur.

Orta Çağ'a tekrar döndüğümüzde en şaşırtıcı gözlem ve saptamalardan birisi, idamların en büyük temaşalar sayılmasıdır. Bizde de, bu yüzyılın başlarında, ölüme yolculuklar, Boğaz Köprüsü'nden atlayarak intihar etme veya bir trafik kazasında araçta sıkışarak yavaş yavaş can verme, önemli seyirlik olaylardan sayılıyordu; oligarşiye ait televizyonlar, hepsi birden, ölümü, bütün evlere götürebiliyordu, "servis yapıyorlardı" demek daha uygundur. Bütün bunlar eksik kaldığında, geçmiş ölümlere ağıtlarla, "Yıldız Hemşire Ağıtı" örnektir ve tekrar tekrar gösterdiğini biliyoruz, ölümler yeniden canlandırılıyordu; demek, "en modern" çağın insanları tıpkı selefleri türünden, ölümü görmeyi seviyorlar. Pek çok ülkede idamların kaldırılmasına ve kalan yerlerde de seyirlik olmaktan çıkmasına karşın, teknolojik açıdan "en ileri" ülke Amerika Birleşik Devletlerinde, isteyen yakınların, elektrikle idam seyretmeleri, hâlâ yasaldır.

Bu kadar değil, ayrıca yanlış anlaşılmasına katkıda bulunmak istemiyorum, "idam" yine de masum bir sözcük, Orta Çağ'da öldürmek, işkenceyle ortadan kaldırmakla özdeşti. Gerçekten de Fransızca'da cellat, "tortionnaire" sözcüğüyle anlatılıyordu ve "büyümek" veya "döndürmek" anlamını veren fiilden gelmektedir, geç Orta Çağ'da aheste olduğunu biliyoruz, işkence anlamı da var. Ancak asıl işkence "question" ile söyleniyor ki, tamamen, sormak ve araştırmakla ilgilidir; "inquisition" da aynı anlam ve köke sahiptir, tarihte ünlü "engizisyon" nedeniyle pek yaygındır. Kuşkusuz sözcüğü, boynu bükmekle de sınırlamıyoruz, bu işlemi bitirmek oluyor, bugün "işkence" sözcüğüyle anlatmaya çalıştığımız operasyonun özü uzatmaydı; işaret etmek istediğim nokta da budur.

Bir karşılaştırma yapabilir miyim; Osmanlı idam şekillerine bakacak olursak, İsrailli U. Heyd, bize bir tasnif sunuyor, şunları görüyoruz: "Afew statutes prescribe hanging (asmak), and some inperial decrees either hanging, impaling (kazığa vurmak) decapitation (boyun vurmak), cutting the criminal

into two (iki biçmek) or throvving him into sea".* Doğrusu bunlar içinde, herhalde kazığa vurmak ile denize atmayı, işkence sayabiliriz. Bu tarihteyse Batı Avrupa'da işkence çeşitleri daha zengindi, organları çekerek koparmak, açılan yaralara ateş vurma, yavaş yavaş yakma, tırnakları sökme, bazı örneklerdir.** Benim bu örnekleri vermekteki amacım, itiraf ve bunlardan kurtulmanın mümkün olmaması ve verilen azap halinde "beni artık öldürün yollu yalvaran zavallının isteğinin duyulmaması ve hesaba katılmamasıdır. Çok düşündürücü olmalıdır, amaç öldürmek değil, azap vermektir, genel olarak "işkence" diyoruz.

Bununla birlikte, yaşadığımız son on yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri'nde ceza hukuku üzerine yapılan bir araştırmadan, şu sonucu aktarmak istiyorum: "Artık cezanın amacı da 'rehabilitasyon' değil, başlıbaşına cezalandırmadır."*** Dr. Özdek, bu sonucu, sağlam dayanaklara oturtabiliyor, son yirmi yılda, hapishane nüfusunun çok büyük sıçramalar gösterdiğini kaydettikten sonra, 1980 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nde 500 bin olan mahpus sayısının, 2000 yılında 2 milyona ulaştığını haber vermektedir. O halde,

---

* Uriel Heid, *Studies in Old Ottoman Criminal Law,* Oxford, 1987. p. 262-263;

** "Damiens 2 Mart 1757'de Paris kilisesinin cümle kapısı önünde, suçunu herkesin karşısında itiraf etmeye mahkum edilmişti; buraya elinde yanar halde bulunan iki libre ağırlığında bir meşaleyi taşıyarak, üzerinde bir gömlekte başka bir şey olmadığı halde, iki tekerlekli bir yük arabasında götürülecekti sonra aynı yük arabasıyla Greve Meydanı'na götürülecek ve burada kurulmuş olan darağacına çıkartılarak memeleri, kolları, kalçaları, baldırları kızgın kerpetenle çekilecek, babasını öldürdüğü bıçağı sağ elinde tutacak ve kerpetenle çekilen yerlerine erimiş kurşun, kaynar yağ, kaynar reçine ve birlikte eritilen balmumu ile kükürt dökülecek, sonra da bedeni dört ata çektirilerek parçalatılacak ve vücudu ateşte yakılacak, kül haline getirilecek ve bu küller rüzgar savrulacaktır."

...

"Çok bağıran ama küfür etmeyen Damiens, bu kerpetenle çekmelerden sonra kafasını kaldırıyor ve kendisine bakıyordu, kerpetenci bu kez karışımın kaynadığı kazandan demir bir kelepçeyle aldığı kaynar halitayı her yaranın üzerine bolca döktü. Daha sonra atların koşumlarına iplerle bağlandı, sonra da atlar kalça, bacak, kol hizasından organlara koşuldular."

...

"Atların herbiri bir celladın yönetiminde olmak üzere, organları kendi doğrultularında bir kere çektiler. Bir çeyrek saat sonra aynı merasim tekrarlandı ve bir çok kez tekrarlanan denemeden sonra, sonunda atlar çekildi, yani sağ kola bağlı olanlar kafaya doğru, kalçaya bağlı olanlar da kola doğru döndürüldü, böylece kollar eklem yerlerinden kopartıldı."

...

Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, M. A. Kılıçbay çevirisi, Paris-Ankara, 1975-1992, s. 3-5

*** "Sosyal devlet niteliğinden uzaklaşan devlet, her geçen gün daha fazla 'cezalandırma devleti' olmaya yaklaşmaktadır."

Doç. Dr. Y. Özdek, *Küreselleşme Sürecinde Ceza Politikalarındaki Dönüşümler,* Amme İdaresi Dergisi, s.30 ve 44.

Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en büyük hapishane sayısına sahiptir ve dünyanın en büyük hapishanesi demek yerindedir.

Nasıl oluyor; "kazıyıcı" olarak nitelediğim bu uzun yüzyılın sonlarına doğru, ceza hukuku ve pratiğinde, üç reformu, karşı-reform da diyebiliriz, tespit edebiliyoruz. Birincisi, aynı suçlara verilen cezalar artırılıyor, ikincisi, yargıçların takdir hakları kaldırılıyor ve üçüncüsü ceza yasalarındaki, erteleme, sistem içi af, "parole", mekanizmalarına, son veriliyor; bu, ceza alanının İslah olabileceği düşüncesinden tamamen ayrılarak, sadece cezalandırmak için ceza vermek anlamındadır. Öyleyse, artık cezanın muharrik gücü korku olmuştur ve ceza pratiğinde yöneten ilke ise kindir. Kine, cezanın suça nazaran daha azgın olduğu yerlerde rastlıyoruz. Bu da Foucault'nun, "bir toplum ne kadar zayıfsa, o kadar iyi korunması, o kadar sert görünmesi gerekecektir" formülasyonuna uygun düşmektedir.* Demek, korku kinle karşılanmakta ve azgın cezayla kendisini ispat etmektedir; bunun tersi de önemlidir, cürüme göre ölçüsüz ceza, korkuyu haber vermektedir. Bugün her yerde korku var ve tekeliyet korku üzerine oturmaktadır.

Güzel, öyleyse tekrar Orta Çağ'a ve sonlarına dönerek, kendimizi zorlayabilir ve öldürme yerine azap vermenin mantığını anlamaya çalışabiliriz. Kolay olmayabilir, ama denemek zorunludur; birincisi ölümcül bir dünya olmasıdır. Şunu söylemek istiyorum ve analizimiz buna uygundur, özellikle feodal anarşi döneminde, ölüm yaşamın bir parçasıydı, yaşam kadar normal ve deu ex machina, her yerde hazırdır. Böyle bir dünyada, öldürmenin ceza olarak algılanmaması mümkündür.

Olabilir, cezalandıran zor açısından, anlaşılabilir bir durumdur; peki, yığınların işkenceyi bir eğlence saymalarını nasıl açıklayabiliriz, bu soruya pek cevap verebilecek durumda değilim. Belki "eğlence" yerine "ayin" dersek anlamaya yaklaşabiliriz, yaşamın acılarını kabul edebilir bir hale soktuğunu düşünebiliriz. Yığınsal mazoşizm, bir açıklama getirebilir, fakat, ısrar etmek imkânsızdır, bunu kabul ediyoruz.

Bugüne gelince, Dr. Joseph Ignace Guillotin adını herhalde hatırlamak yerindedir, "La Gullotine" denilen makinenin fikir babasıdır, aslında makine Dr. Louis tarafından bir Alman teknisyene yaptırılmıştı; suçluların, azap çekmeden öldürülmelerinde devrimdir. Dr. Guillotin, daha sonra "Tereur" Dönemi'nde hapsedilmiş olsa da, bu makine, Büyük Fransız Devrimi'nin gerçekten "büyük" olduğunun sembollerinden birisidir. Son derece hümanist olduğunu ve cezalandırmada "kefaret" nazariyesinin tarihe karıştığını da haber veriyor-

* Michel Foucault, *Ders Özetleri,* S.Hilav çevirisi, Paris-İstanbul, 1982-2001, s.62

du; idam mahkumu da insandır ve vücudu da kutsaldır, giyotinin icadıyla uygulamaya konmasını böyle anlamak durumundayız. İnsan, cürüm işlese bile düzelebilir ve eğer bazı cürümlerden sonra yaşamına son verilecekse, vücuduna azap vermemek gerekir; bu, yepyeni bir anlayıştır. Hapishanenin icadı da bu anlayışın bir sonucudur, şimdi bunu ele almak istiyorum.

Hapis cezası ile hapishanelerin yeni kurumlar ve icatlar olduğu düşüncesinin bilincimize yerleştirilmesini Foucault'a borçluyuz;* halbuki düzenin o denli önemli bir mekanizması olmuş ki, en vahşi toplumların bile böyle bir uygulamayı bilmeyişine hayret edebiliyoruz. Fakat Foucault bize inandırıcı bir şekilde gösteriyor, Fransa'da, 1670 ceza kararnamesine kadar, ağır ceza olarak hapis cezası yoktu; yukarıda saydığım Osmanlı cezaları arasında da hapis maddesine rastlamıyoruz. Bu da doğal, çünkü, Foucault da yazıyor, Orta Çağ'da ceza ya ölüm ya da sürgündü; ölüm daha az ve sürgün yarıdan daha fazladır. Bizde sürgüne "nefi" deniyordu;** öyleyse, ceza idam ve sürgünse, hapishaneyi akıl etmemek akla uygundur.

Kuşkusuz hapis de vardı, yalnız sürgüne gidemeyecek durumda olanlar içindi ve geçicidir. Sürgün, daha çok uzak bir yerde, adada, çalışma kampı olarak uygulanıyordu; Rusya için Sibirya, Kıta Avrupası için yeni keşfedilen Amerika ve Osmanlı için ise Kuzey Afrika'daki topraklar uygun düşüyordu; sömürgeler istememeye ve sürgünler de kaçmaya başladılar, hapishane hem bu nedenlerle ve hem de suçlunun ıslah olabileceği ve cezalandırmanın toplumu kazandırma nazariyesine dönüşmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Bir tür işlik ve bir tür ıslah ve eğitim yeri olarak geliştiğini görüyoruz; XIX. Yüzyılın ilk yarısında mükemmel örneklerini buluyoruz.

Devam etmemesi gerekir; yukarıda işaret ettim, artık insanın gelişebileceği, suçlunun düzelebileceği ve bütün bu nedenlerle cezalarda ölçülü olma gereği çok geride kalmıştır, teorik olarak insana güvenmemek zorunda olan bir düzen gelmiştir. Böyle bir düzende, ceza, başlı başına bir araç ve daha doğrusu düzendir, şimdi buradayız.

Böyle bir düzen-araç ne zaman başlıyor; bu soruyu, neden başlaması gerektiği zamanda başlayamamış şeklinde formüle etmek istiyorum. "Kazıyıcı" olarak nitelediğim önceki yüzyılda ve çok önceleri bunu görmemiz gerekiyordu, göremedik; çünkü aynı yüzyılı, savaşlar ve devrimler çağı olarak hatırlayabiliyoruz.

---

* Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* , op.cit. s.146 ve diğerleri

** Osmanlı'nın son zamanlarında da temel ceza olarak kullanılıyordu, devrimci aydınların hepsinin yaşam öyküsünde bir sürgün dönemi vardır; "Şeref" Vapuru ile sürülenler çok ünlüdür, İttihat ve Terakki, merkez-i umumi binasının olduğu sokağa "şeref" adını vermişti, hâlâ öyledir. Cumhuriyet'te uzun süre ek bir ceza olarak tutulduğunu biliyoruz.

Hem savaşlar ve hem de devrimlerin geciktirdiğini söyleyebiliyoruz.

Savaşlar son derece acımasızdır; Birinci ve İkinci Dünya Savaşı türünden kütlesel olanların daha büyük tahribatlara yol açtığını da biliyoruz. Fakat bu tahribatların algılanması genel düzlemdedir, daha bireysel planlarda ise, bu kütlesel savaşlar, bir yandan demokratik ve diğer yandan da philanthropic bakışları kuvvetlendiriyordu; doğası gereği, insanlar arasında hiyerarşiyi ve sınıf farklarını kaldırıyor ve en zor koşullarda, ayrıca özellikle böyle şartlarda, insanın değişerek gelişebileceğini, yüksek insani değerlerin yerleşebileceğini gösteriyordu. Bütün savaş edebiyatı, insanlardaki umulmadık insanlıklar üzerinedir; savaş anıları ve romanlarını, zordaki insana sevgi ve hayranlık üreten şaheserler olarak görebiliriz. Çok çeşitli örnekleri var, 1915 tarihli olmasına karşın, yakın zamanlara kadar, çok yaşlanmış olsalar da, Avustralyalı muharipleri Gelibolu, eski ve gelenlerin söyleyişiyle Galipoli, sahillerine çeken, orada buldukları insanlık çeşmeleridir. Savaş, bütün acımasızlığı bir yana, uzun sürerse ve kütleselse, düşmanı da sevdirebilen bir efsanedir.

Sözünü ettiğimiz kazıyıcı yüzyılda, Sovyet ve Çin Devrimleri ise ayrı rüzgârlar estiriyordu; soğuk savaşa kadar bu rüzgâr Moskova Duruşmaları ve Molotof-Ribbentrof Bağlantısı ile kısmen kırılsa bile güçlüydü, etkisi büyüktür. Ortaya çıkan yeni insanlar ve hızlı sanayileşme, insanın değişebileceği kültünü yayıyordu; Lysenko'nun bir anti-propaganda bombardımanına tutulan arayış ve denemeleri de, çevreyi değiştirerek genetiğin zincirlerinin etkisiz hale getirilebileceği fikri etrafında yoğunlaşıyordu, şimdiki çevre koruma programları bunun palyatif tarzda türevleridir.

Batı düzeninin, Sovyetler ve Çin'den gelen bu şiddetli rüzgâra önemli ölçüde teslim olduğunu biliyoruz, Batı'da var olan düzenin kaba ve verimsiz olduğu hep kabul ediliyor, buna karşın, sosyalist düzenlerde özgürlük olmadığı karşı-hücumuyla yetiniliyordu; bu ideolojiler savaşında, tekeliyet rejiminin, insanı ve düzeni bozma veya bütün kazanından kökten kazıma yoluna gitmesi imkânsızdır. Ayrıca, bunu yapabilecek ve keşif savaşını başlatacak ülke olan Amerika Birleşik Devletleri bile elektrikli sandalyeye gitmemek için kuyrukta beklerken mücadele eden ve bu mücadele içinde yazarlık kabiliyetini ispat eden ölüm mahkumları veya "Alkatraz Kuşçusu" filminin gösterdiği üzere en büyük acımasızlıkların en ince sevgilerle iç içe bulunduğu insanların varlığını kıramıyor ve belki de daha doğru bir söyleyişle, koşullar, acımasızlığı sevgi hazinesine dönüştürebiliyordu. Genel karşı-devrim için, dönülemez noktaya ulaşmak gereklidir.

Bu açıdan baktığımızda, Büyük Britanya ceza hukuku tarihi üzerine bir kapsamlı araştırmada, by the 1960's prison policy was changing markedly from the liberal-progressive agenda, cezaevleri açısından 1960'lı yılların

bir dönüm noktası olduğu tespiti önem kazanmaktadır.* Büyük Britanya'da önemli sorunları bir rapor-kitap ile programa bağlamak hâlâ ilkedir. The Mountbatten and Razzinowicz Raporu bunlar içinde çok önemli bir role sahip olmuştu; iki nokta, birincisi, ekonomide gelişme olduğu için cürümlerin ekonomik nedene bağlanamayacağı ve ikincisi, cezaevlerini geliştirerek olumlu sonuçların alınamayacağı temel hükümler haline gelmişti. Bu Fransız Devrimi'yle biçimlenen ve bir anlamda suçluyu da insan kabul eden ve ıslah edici ceza doktrini ile cezalandırma pratiğinden vazgeçmek demektir.

Neden bu dönem; bunu, daha sonraki bölümlerde, biraz daha detaylı ele alabilmeyi umuyorum. Burada şunları not etmek yerindedir; birincisi, altmışlı yılların ikinci yarısından itibaren başlayan bir düzine yılı, Birleşik Amerika için de bir iç savaş dönemi saymak isabetlidir. "Basın Kralı" tabir edilen ailelerin kızları bile silahlı hareketlere katılıyorlar ve cumhurbaşkanları, halk içine çıkamıyordu, tablo budur. İkincisi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda kazanan tarafta olan bu nedenle muzaffer kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri, Vietnam'da onur kırıcı bir yenilgiyle karşı karşıya geliyordu. Üçüncüsü, Sovyetler Birliği'nin ideolojik zayıflığı görünmüyor ve İbni Haldun anlamında sona yaklaştığı bilinmiyordu; fakat nükleer yarışta Amerika'ya yetiştiği ve uzay yarışındaysa bir atbaşı da olsa geçtiği kabul ediliyordu. Dördüncüsü, bütün Refah Devleti, enflasyon ile işsizlik arasında kurulan bir tahterevalli ile idare edilmişti; şimdi ise iki taraf birden yükseliyordu; enflasyon ve işsizlik, ilk kez birlikte artıyordu ve birini yükseltmenin diğerini indirmeye yetmediği bir dönem yaşanıyordu. Ekonomiler olmasa bile ekonomi araçlarının iflası demektir. Öyleyse var olabilmek için, topyekün hücuma geçme zamanıdır; Reagan-Thatcher Karşı-Devrimi bunun üzerine gelmiştir; retrospektif bakışla geldiği zamanda gelmek durumunda olduğunu söyleyebiliyoruz.

Özgürlükler, ceza hukuk ve teorisi ile hapishane politikaları alanında, insanlığın bütün kazanımlarının kazındığını tespit edebiliyoruz.** Burada, bu noktada, ayrı bir envantere gerek görmüyorum; sadece, Afganistan'dan, Amerikan Askerleri tarafından alınarak, Guantanamo'ya getirilen Afganlılar'ın her daim gözlerinin kapatıldığını, kulaklarının tıkandığını, ayaklarının zincirlendiğini, resimlerinden görüyor ve yazılanlardan anlıyoruz. Bu, onları insanlıktan çıkarmak ve Orta Çağ misali hayvan yerine koymak değil, bitki saymaktır. Bu, tekeliyet düzenini sürdürmek üzere çalıştırılan korku jeneratörünün yönetenleri esir etmesi demektir; korkuya esir düştüklerini tespit edebiliyoruz.

---

* Philipp Rwalings, *Crime and Power-A History of Criminal Justice 1688-1998,* London, 1999, p.144

** Yasemin Özdek, (editör), *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları,* TODAİE, 2002

ÖLÜSEVER VE İĞRETİ

Şimdi iki soruyu formüle edebiliriz, bunlardan biri, Camus ile ilgilidir, XX. Yüzyılın büyük yazarlarındandır ve yazıları bir başkaldırıydı. Benim kuşağım, geçen yüzyılın ortalarında, soğuk savaşın ateşlendiği dönemde, Camus gücünün doruğunda ve bizler üniversite sıralarındayken, her yazdığını okudukça, isyan etmemiz gerektiğini anlıyor, fakat, Camus'den nasıl isyan edeceğimizin sırlarını öğrenemiyorduk. Büyük isyanlara güvenmiyordu, inanç o ölçüde sarmıyor ve sarsmıyordu ve küçükleri ise bize gerçekten saçma, absürd, ve ayrıca can sıkıcı geliyordu. Çünkü, soğuk savaşın saçmalığını görüyorduk, bununla birlikte önünde çaresiz kalıyorduk, bu durumda, yaşamda yakaladığımız pek çok ve boğucu savaşa göre pek küçük saçmalıklardan, Beckett, Ionesco, Sartre ve Camus bunları katalogluyorlardı, teselli çıkaramıyorduk, sorunumuz budur. Fakat yine de, hem savaş olan ve hem de savaşın var olan her türlü kahraman-insan sahnelerini reddeden o dondurucu iklimlerde, başkalarının cinayetlerini icra eden bir yabancı olmadıysak, bunu, Sartre ile Camus'nün işaret ve uyarılarına da borçlu olduğumuzu biliyorduk; Sartre'ı derin buluyorduk. Camus "Veba" romanını yazmıştı, 1947, "La Petse" neredeyse soğuk savaşla aynı yılda çıkmıştır; benim okumam, muhtemelen on yıl sonradır ve Veba'da, soğuk savaşın kişiliklere düşmanlığını hissetmiştim, bu aslında bir insanın sürüyle savaşıydı, sürüleşmek istemeyenlerin tarafındaydık, aslında savaş değil veba olarak görüyorduk ya da tersinden bakabiliyorduk, isyana davet olması da bu yüzdendir.

Kuşkusuz ben böyle okuyordum, peki, Camus nasıl ve neden yazıyordu; formüle etmek istediğim soru budur. Bu soruya, edebiyat tarihçilerinin verdikleri ve verebilecekleri pek çok cevap olmalıdır; ama Camus, Veba'da şunu da yazmıştı: "Başka bir deyişle artık seçecekleri bir şey kalmamıştı. Veba bütün değer hükümlerini ortadan kaldırmıştı. Bu da bilhassa insanların giydikleri

elbiselerin kalitesinden veya satın aldıkları yiyeceklerle hiç ilgilenmeyişlerinden belli oluyordu. Her şeyi olduğu gibi bütünüyle kabul ediyorlardı."* Daha sonra tutuklu ve hükümlülere giydirdiler, "Refah Devleti" ile birlikte "tek tip elbise" yaygınlaşıyordu; buna hegemonya kuruyordu da diyebiliyoruz. Öyleyse "Veba", bir kazıyıcıdır, kimlikleri ve kişilikleri düzlüyordu; Camus'nün bunu tespit etmiş olduğundan kuşku duyamıyoruz.

İkinci soruya geçmeden önce, bir hatırlatma yararlı olabilir, "Veba" ile XX. Yüzyıl arasındaki paralelliğe ilk olarak Profesör Thompson'un işaret ettiğini kaydetmiştim; Profesör Thompson, Birinci Savaş'ı izleyen günlerde gördüğü, haksız kazanç furyası, ahlaki bozulma, sefahat, bir yanda çılgın neşe ve diğer yanda dinsel histeri ve benzeri arazlara, tarihsel örnekler ararken, 1347 yılında başlayan "Büyük Veba" veya "Kara Ölüm" denilen uzun salgın dönemini ön plana çıkarmıştı.** Bu döneme, 1347 başlangıç tarihli salgının yol açtığı yıkımı, belki de en iyi ölülerle yapılan dans sembolize ediyordu; büyük salgın, bütün değerleri alt-üst etmişti, şimdi buna, vebanın bu bütün tarif ve normları, bir silindir misali ezdiğini, Camus'nün de görmüş olduğunu ekleyebiliyoruz.

Bu soru, Boccace ya da Boccaccio olarak bilinen İtalyan yazarla ilgilidir; yazdıkları çok, fakat öncelikle, "Decameron" yazarı olarak biliniyor. *Decameron'a* çok haklı olarak, "Ticaretin Odıse'si" ya da "Tüccar'ın Epose'si" deniyor; tüccarın ilk defa, bir sanat eserinin baş aktörlerini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Boccace'ın İtalyan edebiyatında yeri, Dante ve Petrarque'la bir tutuluyor, üçünün de başında bir tac var; Dante şiirin ve Boccace düz yazının kurucusu sayılmaktadır, Petrarque aradadır. Boccace de Dante misali "mahalli dil" ile yazıyor; demek ki, Latince'nin Franklılar'ın ortak dili olma dönemi sona ermektedir, anlamındadır. Bugünkü diller oluşuyor, Boccace bugünkü İtalyanca'nın ve şiir dışı edebiyatın kurucusudur; yalnız, bütün bunlar soruyu formüle edebilmek için hazırlık konumundadır.

Şunu da ekleyebiliriz. Dante, 1265-1321 ve Boccace ise 1313-1375 yıllarında yaşadılar; her ikisi de o tarihte İtalya'nın en parlak kenti olan Floransa'da yaşamaktadır. Dante, varlıklı olmayan ve ancak asil bir ailedendi; Boccace ise, Paris'te ve bir Parisli kadından evlilik dışı olarak dünyaya gelmişti,

---

* Albert Camus, *Veba,* Oktay Akbal çevirisi, İstanbul, 1960, s. 149. ayrıca, s. 241, şunu aktarabiliyorum.

"Değişmişti, veba, onun içinde bütün kuvvetiyle inkâr etmeye çalışsa da, gene de şiddetli bir azap halinde giden bir kayıtsızlık yaratmıştı."

** J.W. Thompson, *The Aftermath ofthe Black Death and the Aftermath of the Great War,* American Journal of Sociology, March 1921, p.565.

babası tüccardı, Floransa'da büyüdü ve babasının ticari bağlantıları nedeniyle Napoli'de, Anjou Kralı'nın sarayında yetişti, saray yaşamını ve aşklarını biliyordu. Yalnız Dante, "La Divine Comédie"yi yazarken, Boccace, bir ve belki de ilk, "Comédie Humaine" i ortaya çıkarmıştı; birisi kutsal ve diğeri insancıl tiyatro ya da oyunu yazdılar.* Dante'nin kadın kahramanı Beatrice neredeyse bir melekti ve Boccaio'nun kadın kahramanları neredeyse bir fettan, herhalde emansipe, kişilikli, parlaktılar; Dante, ilahi aşkı ve Boccacio duygusal ve cismani aşkı telif ettiler. Dante'ninki sürnatüreldir, Boccaccio'nun-kiyse, şimdi gösterebilmeyi umuyorum, zamanın gerçeklerine uyma açısından tam realisttir. Belki buna şunu da ilave edebiliriz; Boccace, sadece yaşadığı zamanı anlamakla kalmamış, tarihin yönünü, olağanüstü netlikle görebilmiş bir yazardır. Bir de şu var, yazdığı sırada tarih yön değiştiriyordu; *Decamerori*'da bunun izlerini bulabiliyoruz. Yön değiştiren bir tarihi görmek müthiş olmalıdır; Boccaccio'da bunlardan birisini buluyoruz.

Ne "Roman de la Rose", *Gülün Romanı*'ndaki şövalye aşkları ve ne de *İlahi Komedya'nın* ilahi tutkusu, bunlar, *Decamerorida* anlatılan yüz öykünün içine giremediler ve peki neden; işte soru budur. Halbuki, neredeyse hepsini, birbirinin çağdaşı sayabiliriz. Buna verilebilecek cevap son derece dönüştürücü ve son derece maddeci olmalıdır; bir deprem olduğunu düşünebiliriz, bunda, güçlü aristokratik düzenin ve ilahi hiyerarşinin kusuru olmayabilir, deprem bunların eli-ürünü gerçekleşmemiş olabilir, fakat, toplumsal yaşamda, eğer bu düzenin sorumlularıysalar, başka hiçbir yerde sorumluluk üstlenecek güç merkezi kalmamışsa, bu depremin tahribatını önleyememek de bir büyük kusurdur. Kaybederler ve kaybedenler, sevgileriyle ve sevgilileriyle birlikte kaybediyorlar; norm olmaktan çıktıklarını tespit edebiliriz. Boccacio'nun dehası, bizim bunu düşünebilmemizi sağlamasıdır.

A. J. Gourevitch, Orta Çağ insanlarından birisi olarak, "L'homme medieval", tüccarın doğuşunu yazarken, Décameron'a değinmeden edemiyor ve ben de bir önemli tespitini aktarmadan duramıyorum, şöyle yazıyor: "On ne peut guere comprendre correctement les histoires gaies racontées dans le *Décaméron,* cette épopée marchande, si on les extrait de la perspective dans la quelle Boccace les place."** Çok doğrudur, *Decameron'*daki bu çok neşeli,

---

* Buradaki "comédie" sözcüklerinin, gülünçlük anlamında "komedi" ile hiçbir ilgisi yoktur, tam olarak, "tiyatro" demek oluyor, "öde" kökünden geliyor, şarkı söylemek ve şiir okumak anlamındadır. İlk tiyatro böyleydi, "odeon" sözcüğü bunu anlatıyor ve şimdi Fransa Tiyatrosu'na da, "Comédie Française" dendiğini biliyoruz.

** A. J. Guerevitch, *Le Marchand,*
J. Le Goff, ed., *L'Homme Médiéval, op. Cit. P. 303.*

cinsellik taşıyan öyküleri, Boccaccio'nun üzerine oturttuğu tarih ve yazıldığı tarihe göre pek güncel ortamdan soyutlandığı takdirde anlamak imkânsızdır. Çünkü o zaman toplumda bir deprem yaşanmıştı ve davranış normlarının hepsini değiştirmişti, bunu kavrayabilmek için, öyküleri yeni realite ile birlikte okumak zorunlu oluyordu. Belki bugün kolaydır; yalnız, bu kolaylık karşılığında bir fiyat ödenmektedir; eğer bu yeni realite göz önünde tutulmazsa, bu büyük edebiyat ürününün yeniliğini fark etmek daha zordur, bu nedenle, öykülerin üzerine kurulduğu gerçek sahne bugün daha da önem kazanmaktadır.

Yalnız tarihçi olmak gerekli değil; Boccace'ın kendisi, bir öyküde bu yeni realiteyi, okuyucusunu hiç sıkmadan, mükemmel bir biçimde aktarmış durumdadır ve ben şimdi sadece bu aktarmaları işaret etmek istiyorum.* İlki şudur: "On était déja parvenu en l'année 1348 de la féconde incarnation du fils de Dieu, quand la cité de Florence, noble entre fameuses de l'Italie, fut en proie a l'épidémie mortelle. Que la petse fut l'oeuvre des influences astrales ou le résultat de nos iniqu-ites, et que Dieu, Dans sa juste colere, l'eut precipitee sur les hommes en puntion de nos crimes, toujours est-il qu'elle s'était déclarée, quel-ques années avant dans les pays d'orient, ou elle avait entrainé la perte d'une quantité innombrable vies humanies."** Boccace, burada, net bir biçimde, Doğu'dan gelen ve büyük bir kırıma yol açan vebadan söz ediyor; bunu, ya yıldızların hareketine ya da kulların günahına bağlıyor, Tanrı haklı olarak kızmıştır ve bu cezayı göndermiştir, bunları okuyoruz.

Pek realist saydığımız bu eserde vebanın göksel yıldızların hareketine bağlanması yadırgatıcı bulunabilir; ancak bu zamanın bilimsel anlayışına çok uygundur. Salgın başladığı zaman, Avrupa'da en güvenilir bilim merkezi Paris'ti ve burada da Tıp Fakültesi çok ünlüydü; bir felaket ki önlenemeyeceğine artık herkes inanmıştı, insanlar felaketi kabulleniyordu, ama yine de nedeni merak ediliyordu ve bir rapor vermesi için, Tıp Fakültesi'ne başvurulduğu-

---

* Bazı aktarmaları Türkçe çeviriden yapmak istedim, ne acı, bunların hepsinin, Türkçe metinde, "yenmiş" olduğunu gördüm, çıkartılmış; önce bunları çevirmenin gereksiz gördüğünü sandım. Fakat sonra, ne yazık, çevirmenin, çevirdiği dili bildiğinden kuşkuya düştüm, dolayısıyla teknik cümleleri tümüyle ihmal etmesi anlaşılabilmektedir. Metni ise kendisi yazmış görünmektedir.

Çeviri titizliğim biliniyor, *Ütopya'nın,* üzerinde çevirmen olarak isimleri yazılı Prof. Mina Urgan, Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol tarafından çevrilmemiş olduğunu, çünkü bu kadar kötü ve ilkesiz çeviri yapmalarının imkânsızlığını göstermiştim; görünürde isim sahibi bu insanlarımız her türlü küfrü layık gördüler. Üniversiteler sustular. Eleştirmenler, hipokratik kimliği kabul ettiler. Şimdi, karşılaştığım bu yeni skandal nedeniyle, yayınevi ve çevirmen adı vermek istemiyorum ve belki böylece, gereksiz bir mevzi almak yerine, satıştan çekebileceklerini umuyorum.

** J. Boccace, *Le Decameron,* traduit par J. Bourciez, Paris, n. d., p. 8.

nu biliyoruz. Fransız tıp tarihi üzerine eski ancak güvenilir bir kaynak olan Litre, Tıp Fakültesi'nin cevabi raporu hakkında, cet avis est d'une bizzare, komik demek zorunluluğunu duymaktadır.* Çünkü salgının devam ettiği zamanda, Paris Üniversitesinin ünlü tıp profesörleri, vebanın oluşumunu, Hindistan göklerindeki yıldız savaşlarına bağlıyorlardı; güneşten gelen ışınlarla ve güneşin saldığı sıcak rüzgârlara karşı savaşan yıldızlar, dalgalara ve dalgalar rüzgâra yol açıyorlar, vebanın kaynağında bu rüzgârlar var. Nasıl mı,çok karışık bir izahı olmalıdır; yalnız Littre, bu bilimsel raporun bu bölümünü, XIV. Yüzyıl tıp bilimine şeref getirmediği için bize aktarmıyor ve bu nedenle, Hindistan'daki yıldızlar savaşının veba olarak büyük kırıma yol açtığını öğreniyor, fakat ayrıntılarını ihmal ediyoruz. Burada bir ihmalle karşılaşsak da, bundan, biz Boccaccio'nun vebayı yıldızların hareketine bağlamasının zamanın bilimine denk düştüğünü ve Boccaccio'nun da bundan haberdar olduğunu tespit edebiliyoruz.

Şunu da ekleyebiliriz, başka tıp tarihi kaynaklarında, o zamanki Avrupa'da, şimdi "Batı Avrupa" diyoruz, vebadan hemen önce birbirini izleyen yer sarsıntıları, depremler demek istiyorum, olduğu kaydedilmektedir. Bir de altı ay boyunca hiç aralıksız yağan yağmurdan söz edilmektedir;** veba dönemi insanları, bu nedenle, Nuh Peygamberin zamanını hatırlıyorlar ve yaşadıkları dönemle Tufan arasında paralellikler kuruyorlar, normal sayabiliriz. Bizim açımızdan bunun önemi iki yönlüdür; birincisi, yağmur nem demektir ve bu ise, veba mikrobunun daha hızlı üremesine ve yayılmasına neden oluyordu. Kurak yerlerde, Anatolia'nın orta kısmı ve Arabia çölleri, kırımın daha az olması, bir bu nedene ve bir de nüfus yoğunluğunun düşük olmasına bağlıdır.*** İkincisi, vebanın sürekli depremleri ve bir de selleri izlemesi, neden arayan

---

* E. Litre, *Medetine et Medecins,* Paris, 1872, p. 35.

Emile Litre, 1801-1881, tıp tahsili yapmıştı, fakat daha sonra kendisini Fransız dili araştırmalarına ve felsefeye verdi. Tıp tarihi üzerine kitabı unutulsa da, sözlükleri hâlâ Fransız düşün dünyasının hazineleri arasındadır.

Ayrıca veba günlerinin tanınmış hekimi Gun de Chaulac'a da sorulduğunda, "the Grand conjunetion of the three superior planets, Satürn, Jüpiter and Mars", üç en büyük planetin, Satürn, Jüpiter ve Mars'ın büyük buluşması, diyor, "produced the Black Death", Kara Ölüm'e yol açmıştır, yollu eklemektedir.

** Kurt Sprengel, *Histoire de la Médicine,* Tome 2, M. DCCC.XV., Paris, p. 430.

***İbn Haldun'un vebaya değinmesi, "Ta'un", kısa fakat değerlidir; dünyadaki gelişmeleri izlediğini ve bunları ünlü kuramına bağladığını görüyoruz, bu büyük Ta'un'un yaşlı hanedanların ömrünü kısalttığını kaydediyor. Ta'un ile bilinen dünyanın, üzerinde insan barındıran demek istiyor, görünümü değişmiştir; İbn Haldun bunu da yazıyor ve Doğu'nun da, kendi uygarlığı, "ümran" ölçüsünde ve buna göre, etkilendiğini ekliyor, ancak asıl felaket Batı'dadır.

ibn haldun, *Discurs Sur l'Historie Universelle-Al-Muqaddime,* Paris, n.d., p.48-49

insanları, yıldızlara bakmaya özendirmiştir; makul bulabiliriz.

Realizmi burada da buluyoruz, Boccaccio da doktorların bilgisizlik ve çaresizliğine işaret ediyor, "doktorları suçlamalı mıyız" yollu soruyor ve diplomalı doktorların, les praticiens a diplomes, dışında hiçbir birikim ve bilgisi olmayanların da hekimlik yapmaya başladığından yakınıyor, kuşkusuz hastalığın vücuttaki görünüşü, arazlar hakkında da bilgi veriyor; önce vücudun belli yerlerinde, şimdi daha net söylenebiliyor ve daha çok lenflerde, tıp dilinde hıyarcık tabir edilen şişkinlikler peyda oluyor ve aprés quoi le symptome du mal se transforma en taches noires, bundan sonra vücutta siyah lekeler fark ediliyor; bunlar önlenemez ölümün habercisidirler, lekelerden üç gün sonra mezar kazmak zorunlu oluyordu. Demek, bazı kaynaklarda babasını da vebaya kurban verdiği yazılan Boccaccio, bu siyah lekelerden de haberdar durumdadır; bununla birlikte vebayla ilgili olarak "Kara Ölüm" tabirine rastlamıyoruz. Halbuki, daha sonraki yıllarda "Büyük Veba" tasnifi unutularak hep "Kara Ölüm" deniyordu, kısaca üzerinde durmak istiyorum.

Bu müthiş kırımda vücutta siyah lekelerin saptanmasından hemen sonra ölümün gerçekleşmesi, lekelerle bu ad arasında bir bağ kurulmasına yol açıyor ki, kolaycılık olduğunu yazmak zorundayız. Bir kez ayrıntılı araştırmalar, bu büyük kırımı, çağdaşlarının "siyah" veya "kara" sözcüğüyle anlatmadıklarını göstermektedir. Bu, belki de üç asır sonraki bir dönemin isimlendirmesidir; yeni ve müthiş salgınları ayırmak için kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Büyük Veba hakkındaki bilgilerimizin önemli bir bölümünü borçlu olduğumuz Ph. Ziegler, bir ara Fransızlar'ın salgına, "mavi ölüm", morte blue, dediklerini de haber vermektedir. Ziegler'e göre, "kara", bir çeviri yanlışıdır; çünkü, Latince buna, pestit atra veya atra mors deniliyordu, "müthiş" ya da "korkutucu", veba ya da ölüm anlamındadır.* Yalnız, bu Latince sözcüğün, "atra", bir de "kara" anlamı var, bizde de "kara" haber veya bela sözcüklerini güçlendiriyor, "bela" ya da "felaket" hep "kara" rengi çağrıştırıyor, daha sonraki yıllarda bu müthiş kırımın daha da korkunç algılandığını çıkarabiliyoruz.

Decameron'da yazıldığına göre, ticaret erbabı, kırımın şiddetinin artmasında özel bir rol oynadılar, işleri gereği sağlıklı insanlarla temas ediyorlardı, temas yoluyla salgını yaydılar. Birden ölümler arttı, çaresizlik içinde ölüler gömülebilse bile bunlara ait paçavralar sokağa atılıyordu, Boccaccio, sokağa atılmış bu paçavraların yol açtığı bir epizodu da anlatmaktadır. İki domuz, c'est la coutume de ces betes, bunları eşelemeye başlıyorlar; Boccaccio, çok kısa bir zaman içinde bu domuzların, bir sarsıntıdan sonra düşüp öldüklerini

* Philipp Ziegler, The Black Death, Penguin, 1969-1971, p.18

hikaye ediyor ve bu tür sahnelerin de paniği arttırdığını eklemektedir. Okuyucuları romanına böyle hazırladığını anlıyoruz.

Peki, bu ansızın ve kütlesel ölçüde gelen ölüme tepki nasıl oldu; bu giriş bölümünde Boccaccio'nun insan davranışlarını klasifiye ettiğini görüyoruz. Bir kısmı kaçışı tercih ediyor, hastalığın ve ölümün olmadığını düşündükleri yerlere koşuyor ve kapanıyorlar, orada fazla içmemeye dikkat ediyorlar, sefahattan uzak durmaya çalışıyorlar, veba haberlerini, özellikle kendi içlerinde yasaklıyorlar, ölüm haberlerine kulaklarını tıkıyorlar; *Decameron'da,* ils se contentaient de musique ou de tout delassament a leur portee, müzikle ve diğer dinlenme yollarıyla yetindikleri yazılmaktadır. Herhalde unsurları pek eksik olmayan bir "kaçış" okuyoruz.

Demek "kaçış" temel çizgiydi, iki belirleyici çizgiden birisidir demek daha doğrudur; Boccaccio, bunu esas almaktadır ve *Decameron*'un birinci bölümü de yedi genç kızı kaçışa ikna etme üzerinedir. Kızlar yanlarına üç erkek alarak kaçmaya karar veriyorlar; fakat kaçamayanlar da var. Bunlarda birisi, hemen yukarıda, bir dipnotta, adını andığım Guy de Chauliac'dır, zamanın en önde gelen doktorlarından birisi olduğunu biliyoruz. Tıp tarihi üzerine bir kaynaktan öğrendiğimize göre Guy de Chauliac da, "that the best remedy was flight", en iyi çarenin kaçış olduğuna inanıyordu; ancak bunu mesleğine, hekimliğe yakıştıramıyordu. Kaçmadı, ancak sürekli korku içinde olduğunu saklamıyordu; demek karabasan türü korkular içinde yaşamak istemeyenler kaçıyorlardı, *Decameron,* bunu bize haber vermektedir.

Bir de bunun tam zıddını yapanlar var; bulabildikleri kadar içiyorlar, kaçmıyorlar ve bir meyhaneden diğerine koşturarak, sonsuz neşe içinde görünüyorlar, kendilerini bir sefahata bırakmış durumdalar. Bunlara yaşamdan umudu kesenler demek yerindedir. Öyle olunca mülkiyete de ihtiyaçları kalmamaktadır, Boccaccio, belki bu sözcüğü kullanmıyor, fakat mülkiyet dağılımında bir değişimin başladığını söyleyebiliriz; chacun perdait tout espoir de vivre, herkes yaşama umudunu kaybetmişti ve bu nedenle evlerini ve bağlarını terk ediyorlardı, bunları da yazmaktadır. La plupart des maisons tombaient dans le domaine public, evlerin çoğu artık kamusal alana giriyordu, demek özel mülkiyet anlamını yitiriyor; yalnız yitenler daha fazladır, her türlü yasa egemenliği, ister dinsel ve isterse feodal olsun, kaybolmuştu, yasa koyucularıyla din adamlarının da kırıldığını eklemeye gerek duymuyorum. Böylesine kısa bir zaman aralığında böylesine hızlı bir altüst oluşu, belki sadece devrim zamanlarında yaşayabiliriz ve devrimci durumda bile bu kadar büyük bir dönüşüm çıkmayabiliyor, örnekler tanıklarımız arasındadır.

Decameron, büyük bir ahlak bunalımına işaret etmektedir; yakın zaman-

ların ekonomi-politik kitaplarının kapitalizme mal ettiği bu ahlak silen buldozerin, vebayla birlikte harekete geçtiğini okuyoruz ve anlıyoruz. Ölümden kaçış, hiçbir sevgi veya sadakat bağıyla yavaşlatılamıyordu, ölümden kurtulma kaygısı her türlü kaygıyı yerle bir ediyordu; le désastre avait jeté tant d'effiroi au coeur, felaket kalplere öylesine bir dehşet saçmıştı ki, kardeş kardeşi, dayı yeğenini, kız kardeş erkek kardeşini, çok zaman da eş kocasını terk ediyordu. Ölüm korkusu artık dehşete dönüşmüştü ve kurum ve kuralları, ahlakı ve davranış kalıplarını ezerek geçiyordu; gerçekten vebayı ve saldığı dehşeti bilmeden *Decameron'u* okumak, okumamaktır.

Peki ne olacak, Decameron'dan şu cümleyi aktarıyorum: "Comme les voisins, parants et amis abandonnaient les malades, comme les domestiques se faisaient rares, une pratique s'établit, inconnue jusqu'alors." Komşular yok, anne-baba yok, dostlar da yok, hepsi hastayı terk etmişler, ayrıca hizmetçi bulmak artık imkânsız olmasa da çok zor,* peki bu durumda ne olacak, soruyu ben formüle ediyorum. Bu sorunun cevabını, Birinci Dünya Savaşı sırasında Londra'yı düşünerek verebiliriz; erkekler savaştaydılar, fabrikalar çalışacak, barınaklar kazılacaktı, kadına her zamankinden daha çok ihtiyaç vardı ve kadının değerinin artacağını ve arttığını tahmin edebiliriz. İşte kadınların tek başına sinemaya gitmelerine, kahvelerde veya yolda sigara içmelerine bu zamanda rastlamaya başlıyoruz. İhtiyaç davranış kalıplarını yıkıyordu, bir ahlak çekiliyordu ve her zaman gene de "ahlak" demek kaçınılmaz oluyordu. Aynı şekilde başka hiçbir neden olmasa bile Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları sonrasında Türkiye'de bir feminizasyonun kendisini zorlayabileceğini düşünmek zorundayız. Bu notlarla vebalı Avrupa'ya dönebiliriz, ne kadar yüksek tabakadan olursa olsun, ne kadar güzel olsa da, hasta bir genç kadın ya da kız için önemli olan kendisine bakacak birisini bulmaktır; bir erkek, bir hırsız

---

* *Decameron'*dan, Fransızca aktardığım ve Türkçe özetlediğim bu tespitlerin, iktisat tarihinde yeterli ölçüde değerlendirilmemiş olmasını not etmek istiyorum; yalnız teorik açılımların durduğu bu çağda, ben hep, ihmal edilmiş olanları değerlendirmeyi öneriyorum. Bu açıdan bu çalışmamın, *Tekeliyet,* bir ayrılığı ve tutarlılığı olduğunu saklamak istemiyorum. Üstelik bu teorem, bütün "dünya" için geçerlidir; benim "dünyam" yazdığım dil ile sınırlı olmakla birlikte, Orta Çağ'a ait "sınırsızlık" ilkesi burada da yürürlüktedir. Bu arada kaydetmek durumundayım, Profesör Koenigsberger, bu ve pek çok konuda ihmalsiz davranıyor; aktarmak istediğim bu paragrafta Boccaccio'nun bu tespitinin İngilizce versiyonunu ve Koenigsberger'in değerli değerlendirmesini bulabiliyoruz.

"Naturally, the psychologial effects of such catastrophe were shattering. Most immedistely, there was fear. 'The calamity insilled such terror in the hearts of men and woman' wrote the Folrentine writer Giovanni Boccaccio 1313-1375, 'the brother abondoned brother, uncle nephew, brother sister and often wives left their husbands... Even fathers and mothers shunned their children with fear came hysteria."

H.G. Koenigsberger, *Medieval Europe....p.283*

veya potansiyel bir ırz düşmanı bile olabilir ve bu hasta güzelin vücudunun herhangi bir yanını örtmeyi düşünecek hali yoktur, örtünme veya saklanma artık düşünülmesi dahi mümkün olmayan bir lükstür. İşte veba, böyle bir yıkıma yol açıyordu, gevşek bir ahlakın, isterse ahlaksızlık da denebilir, başlaması, belki de kaçınılmazdı; Boccaccio, ahlaki çözülmeyi bir mantıksal sonuç olarak sunuyor.

Peki ölünce ne olacak; son duayı yapacak bir papaz bulmak herhalde imkânsızdı, duasız gömülme ise önce dine karşı bir isyan ve sonra da dini saymamak oluyordu. Ancak bu kadar değil, peki kim gömecek ve nasıl gömülecekler; J. Nohl, gömme işinin çok kârlı bir endüstriye dönüştüğüne ve mezar kazıcıların, veba ve ölümde daha dehşet verici olduğuna işaret etmektedir.* Nohl, bu çalışmayı doğrudan doğruya chronicle'lerden yaptığı için ayrıca önemlidir, "monatti" denilen mezarcıların, sağlıklı insanların evlerine girdiklerini, istedikleri parayı vermeyenleri, erkek kadın veya çocuk olmalarına bakmadan sürükleyerek vebalıların yattıkları hastanelere götürdüklerini aktarmaktadır. Kârlı bir iş haline gelmişti ve ipten-kazıktan kurtulan bu işi üzerlerine almışlardı, kârı arttırmak için veba mikrobu saçtıklarına inanılıyordu, bunlar "monatti" olduklarını iddia ediyorlar, evlere giriyorlar, soyuyorlar ve vebalı olup olmadıklarına bakmadan ırzlarına geçiyorlardı. Nohl, Viyana'da bu monatti'lerin üç yüzden fazla kadını hamile bıraktıkları haberini de vermektedir. Ölmek üzere olanlar veya ölülerle cinsel ilişki bu dönemde başlamıştır; kayıtlar, açıktır. Böyle bir gerçeklik karşısında insanlar, gömülmekten de korkar hale gelmişlerdi; ayrıca çoğu sokakta ölüyor ve orada kalıyordu. Boccaccio da insanların son dualarına fırsat bulamadan gündüz ya da gece sokakta, certains expi-raient de jour ou de nuit sur la voie publique, öldüklerini kaydetmektedir. Her taraf kadavrayla dolup taşıyordu; bunlar da *Decameron'un* başında yer almaktadır.

İçinde neler mi var, bu, bizim ilgi alanımızın dışında kalmaktadır. Ben burada, mümkün olan kısalıkta, *Decameron'un* yeniliğine işaret etmek durumundayım. Boccaccio'nun kızları ve erkekleri bir şatoya kapanıyorlar ve her gün her biri bir hikaye anlatıyordu; ikinci günün beşinci hikayesinde, Andreuccio, "hoş geldiniz" diyen ev sahibesine, "sizi gördüğüm için mutlu oldum" der demez, "elle le prend par la main", hanımefendi, "madonna", Andreuccio'yu, elinden tutuyor, büyük salona götürüyor ve oradan da doğru yatak odasına sürüklüyordu; işte bu yenidir ve Veba Kırımı'nın neden olduğu bir dönüşümdür. Öyleyse, yüzyıllar sonra patladığı söylenen "cinsel devrim"

* Joan Nohl, *A Chronicle ofthe Plague,* London, 1924,p.167

burada da karşımıza çıkmaktadır.

Birinci günün ikinci öyküsü de, "Roma Okulu" adını taşıyor ve Yahudi Abraham'ı Hıristiyan yapma üzerine kurulmuştur; Abraham, Roma'yı görmeden karar vermek istememektedir. Öyküye göre Abraham, Roma'da, papalığı, kardinalleri, papazları inceliyordu; öğrendikleri çok şaşırtıcıdır. Hepsi ahlaksız, hırsız, sefahat içinde ve sodomi tutkunuydu; demek, Hıristiyanlığın kilise hiyerarşisi her noktada çökmüştü, bunları öğrenen Abraham, dönünce, arkadaşına kesinlikle Hıristiyan olmaya karar verdiğini açıklıyordu. Paradoksal bir karar olabilir, fakat, Abraham, gördüklerinden, ruhani yönetenlerinin çöküş içinde olduğu bir din hâlâ genişliyor ve yayılıyorsa, bu dinin temellerinin çok sağlam olduğu sonucunu çıkarıyordu. Böylece, Boccaccio, kilise aristokrasisine bir isyanı ve aynı zamanda Hıristiyanlığın Yahudiliğe karşı üstünlüğünü ortaya koymuş oluyordu. Bu, daha önce işaret ettiğim, vebanın kilisenin otoritesini kırmış olduğu yollu değerlendirmem ve vebanın arkasından, dinsel hiyerarşiyi reddeden ve mistisizme yönelen tarikatlerin çıkışıyla tutarlıdır.

Değinmek istediğim bir diğer ve son hikaye, Roma'ya giden yakışıklı bir asilzadenin, yolda kaldığı bir handa, yeni bulduğu hizmetkarını yatağına çekmesidir; uşak, bir sodomi vakası ile karşı karşıya geleceğini sanıp ürkerken, asilzade, bir kız olduğunu belli etmekte gecikmiyor, gecikmeksizin cinsel ve romantik aşk birlikte başlamaktadır. Öyküden, İngiltere kralının kızı olduğunu öğreniyoruz; prenses, kendisini bir kralla evlendirmek isteyen babasına isyan halindedir ve Papa'dan yardım istemek için kaçmaktadır. Papa, prensesin uşakla handa icra ettikleri evliliği tasdik ediyor, fiili durumu onamaktadır; hikaye budur.

Orta Çağ'ın temel mantığı, tek tek olay ya da sözlerin genelleştirilmesi, bir başka yolla söylenecek olursa, teorize edilmesidir, sembolizm budur, darb-ı mesel yolunun temel ispat sayılması da aynıdır ve ayrıca, bizde son yüzyıllara kadar yaşayan "kıssadan hisse" mantığı da budur. Bu, her hikayede, "kıssa", çıkartılacak bir ders olduğu anlamındadır; Decameron'dan özetlediğim bu kıssa da, aristokrasinin itibarını, son derece yitirdiğini yansıtmaktadır. Prenses, bir çobana aşık olduğu için değil, bu veba öncesinde de var, ilke olarak bir prens ya da kralla evlenmeyi reddettiği için yola düşüyordu. Bu öyküyü realizm ölçütüne vuracak olursak, Büyük Kırım öncesinde, önemli bir köylü ayaklanması yokken, sonrasında çok olduğunu görüyoruz, önemlidir ve demek, üst derecede realisttir; yalnız, görkemli köylü isyanlarının temelinde, sadece aristokrasinin büyük güç ve prestij kaybı değil, başka dinamikler de var, ama, bunu, güç ve prestij kaybını da görmezlikten gelemiyoruz.

Ama büyük bir görmezlik olgusunun var olduğunu da artık biliyoruz.

Bunu görmeme olgusunu açıklamak, mutlaka gereklidir; böyle olmakla birlikte burada bizim ilgimizin dışında kaldığı da kesindir. Ayrıca benim bu "Büyük Veba" ile bu kadar yakından ve ayrıntılı olarak ilgilenmemin kaynağında bu çalışmam, *"Tekeliyet"*, bulunmuyordu, "Osmanist Kuruluş" adını verdiğim çalışmamda, vulgar iktisadın "push-pull" ikileminden yararlanmayı düşünüyordum; bir yandan, eğer bugünkü evrensel teorik kısırlık ve kuraklıktan kurtulmak istiyorsak, mutlaka küçümsenmiş "olay" ve kaynaklara bakmayı verimli bir ilke saymam ve diğer yanda da XX. Yüzyılda uç veren bu yüzyılın başında yerleşen büyük çöküşe, tarihten benzerlikler aramam, beni yeniden Büyük Veba'ya götürüyordu.* Kaldı ki, dünyanın yeni bir Orta Çağ'a girmekte olduğunu çok önceden tespit etmiştim; Fransa'da benzer tespitler olduğunu artık biliyoruz.

Halbuki, yakın zamanlarda, teknoloji alanında gerçekleştirilen önemli buluşlar ve bunların uygulanması sonucu hayvan ve insan enerjisinin, mekanik ve diğer inorganik enerjilerle takviye edilmesiyle birlikte, ulusların ve

---

* Artık bu arayışın başka örnekleri de olduğundan haberdarız. J. W. Thompson'un, American Journal Of Sociology'de, Mart 1921, yayınlanan makalesini yol açıcı sayabiliriz. Osmanlı'da Amerikan büyükelçisi Morgenthau'nun torunu, Amerikalı popüler tarihçi Tuchman Hanım buradan yürümüştür. Bu arada, Yahudi için, Barbara Tuchman öyledir, veba ile XX. Yüzyıl arasında paralellik kurmak kolay ve kaçınılmazdı; Haçlı Seferleri'nin başlangıcını bir tarafa koyarsak, tarihin kaydettiği en acımasız Yahudi kırımları, bu iki yüzyılda gerçekleşmişti. Hitler'in yaptıklarını biliyoruz ve Yahudi tarih yazımı, Büyük Veba'yı da öyle değerlendiriyordu. Bu tespitlerle birlikte, burada, B. Tuchman'ın bazı tespitlerini aktarmanın bir bilimsel dürüstlük olduğunu düşünüyorum.

B. Tuchman, insanların günah işlemekten korkmamaya başladıklarını, daha haris, kavgacı ve savaşçı olduklarını kaydederek, bu özelliklerini en çok kilisenin karşısında kazandıklarını eklemektedir. "Ruhban sınıfta kayıplar çok olduğu için eğitim seviyesi çok düşmüştür" demektedir. Papazlar öğretmendiler, hem kırıldılar, hem Tanrı'nın cezalarından masun olmadıkları anlaşıldığı için güvenilirliklerini yitirdiler ve bir de kırılmalarıyla bir cahiliye dönemini başlatmış oldular.

"Şiddet ve büyük acıları izleyen her dönemde olduğu üzere insanlar daha pervasız ve kaba davranışı benimsediler."

Ölülerle dansa, Tuchman da işaret ediyor ve hatta büyük vurgu düşüyor; buna "Macabre Le Danse" dediğini kaydederek, "the maccabees" sözcüğünün İbrani, mezarcı, "gravedigger", kelimesinden geldiğini ve Orta Çağ'da mezar kazma işinin Yahudilerce yapıldığını da ekliyor. "The dance itself probably developed under the influence of recurring plague, as a street performance to illustrsate sermons on the submission of ali alike to the Death the Leveller."

Ölülerle dans muhtemelen, bir "Düzleyici olan Ölüm'e" teslim olmanın ayinidir; ölüm, bir "leveller" olarak, bütün sivrilik ve çıkıntıları düzlediği, bütün eşitsizlikleri ihmal ettiği için, aynı zamanda bir "eşitleyici" durumundadır. Bu nedenle, zaman zaman, "kazıyıcı", "düzleyici", "eşitleyici" sözcüklerini, birbirinin yerine kullanıyorum.

B. Tuchman, *A Distant Mirror- The Calamitous Forteenth Century,* 1978-1995, London, pp. 73 118-505.

imparatorlukların zenginliklerinde ve dolayısıyla güçlerinde, nüfusun önemi büyük ölçüde azaldı ki, bundan önceki dönemlerde insan faktörü çok önemliydi. Öte yandan, Orta Çağ nüfus hareketleri üzerine güvenilir bir isim olan J. C. Russell, Orta Çağ'da birisi başlarında, 542-700, ve diğeri sonlarına doğru, 1348-1500, iki büyük nüfus değişmesi yaşandığını ve bunların her ikisinin de veba nedeniyle ortaya çıktığını haber vermektedir.* Her ikisinde de, salgının başında nüfusun yarısının kırıldığını ve daha sonra da nüfus artışının yavaşladığını öğreniyoruz. Birincisi, İslam'ın Bizans eyaletine yayılmasına** ve ikincisi de Osmanlı akıncılarının Avrupa'ya girişine denk düşmektedir, Osmanlı açısından Avrupa topraklarında ilk mevzi tutuş, 1356 yılıdır.

Vebanın kurak ve nüfus yoğunluğu düşük yerlerde daha az kırıcı olduğuna işaret etmiştim; bizim ele aldığımız veba söz konusu olduğunda, J. C. Russell, İspanya ve Küçük Asya'nın açıkça ve göreceli olarak daha az etkilendiğini ve bu nedenle avantajlı hale geldiklerini not etmekten geri kalmıyor ve bunun da, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda İspanya ve Osmanlı yükselişinin temellerini attığını ileri sürüyor ki bu, benim "Osmanist Kuruluş" adlı çalışmamda ele almayı ve tartışmayı planladığım bir sorun olmaktadır.*** Bu ayrı, yalnız bu ölçüde değinmemiz bile buradaki ihmali, salgının ve büyük kırımın sonuçlarını analiz etmemenin önemini ortaya çıkarmış durumdadır, öyle umut ediyorum.

---

* J. C. Russell, *Population in Europe 500-1500,*
The Fontana Economic History, ed., C. M. Cipolla, Vol. 1, Fontana Boks, 1978, P-25.

** Antakya tarihi üzerine bir monografide, bu ilk veba hakkında ayrıntılı bilgi bulabiliyoruz, Etiyopya'da başladığını, Mısır'dan Antakya'ya geçtiğini, Constantinopl'da her dört ya da beş kişiden ikisini kırdığını, in the capital it caused the death out of every four or five persons, and the normal-activities ofthe ciry were completely disorganized, öğreniyoruz. Bu bilgi, Bizans-Roma Savaşları ile birlikte Arap yayılmasına yeni bir açıklayıcılık getirebilir, not etmiş oluyorum.

*** "Again, drier areas seem to have suffered less mortality, in Spain and Asia Minör, laying fundations fort he great days of Spanish Habsburges and Otoman Empire in the fifteenth and Sixteen centuries." İbid., p. 41

Kaldı ki, bu tür dolaylı işaretlerle yetinmek zorunda değiliz, bu tartışmayı, *Tekeliyetten* hemen sonra yazmayı planladığım "Osmanist Kuruluş" çalışmama bıraktığımı kaydetmiştim, Gibbons, kuruluş çalışmasını başlatan tarihçidir, Köprülüzade, Gibbons'ın etkisini silmek için bu tartışmaya girmişti ve silmiştir. Yalnız bu silmeyi de tümüyle Köprülü'nün bilgi ve becerisine bağlamak doğru görünmüyor, Gibbons osmanist kuruluş problematiğinde, o sırada var olan dünya tarih yazımına göre heterodoks sorular formüle edebiliyordu, sessizliğe gömülmesi gerekiyordu. Gibbons, 1348 yılından itibaren, vebanın, Balkan yarımadası ve Küçük Asya'da önemli kentleri arada bir ziyaret ettiğini not ederek, "betvveen 1348 and 1431, nine great plagues recorded" demektedir. Bundan sonra da "these dates coincide with the most aggressive period of ot-toman conquest" tespitini ekliyor ki önemlidir, çünkü veba ile Osmanlı akıncılarının bu şehirleri fethetmek üzere ilahi bir işbirliğine girdiklerini anlıyoruz.

H.A. Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire,* Oxford, 1916, p.96

Burada şunu kaydetmek durumundayız, bu bilimsel ihtimal, XIX. Yüzyılda, izleyen yüzyıla göre çok daha azdır ve hatta önceki yüzyılda bir ihmalden söz etmek bile zor görünmektedir. Çünkü, söz konusu yüzyılda Büyük Veba, pek çok analize büyük ölçüde giriyor ve önemli sonuçlara bağlanıyordu, bunları görebiliyoruz. Bu durumu, bazı ve ne yazık bir bölümü Marx'ın adına bağlanan önermelerin, XX. Yüzyılda daha etkili olmasına bağlayabiliriz; öyleyse ve geçerken yine, hem marksizme karşı olup hem de marksizme teslim olmadan söz etmiş oluyoruz. Buna çok şaşırtıcı bir örneği daha önceden vermiştim, bir soğuk savaş çıktısı olan W.W. Rostow'un "Non-Communist Manifesto" namlı "Aşamalar" eseri,* yine de "Marksist" ilerleme ve zorunlu aşamalar şemasının dışına çıkamıyordu. Burada da benzeri bir bağımlılıkla karşılaşıyoruz.

Bu, bilimsellik ile endojen bir sistem arasında kurulan ilişkiden doğan bir bağımlılıktır ve bunun Marksizm ile özdeş tutulmasıysa başlı başına bir talihsizlik sayılmalıdır. Hem epistemolojik açıdan doğru olmaktan uzak düştüğünü biliyoruz ve hem de bilenler safında gereksiz ve haksız bir tansiyona yol açtığına tanıklık ediyoruz. Halbuki bilimsel modellerin endojen olma zorunluluğu Marx'tan çok önce ortaya konmuştu; Marx, ekonomi politiğin kurucularından öğrendiklerine Hegelien bir eter içerirken, hem ekonomik faktörün gücüne verilen vurguyu ve hem de değişkenlerin birbirini etkileyerek belirlemeleri zorunluluğunu entansifiye ediyordu. Fakat bunlar bir yana, hem Malthus'un nüfus kuramı hem de Marx'ın devrim teorisi mükemmel birer endojen ve aynı anlama gelmek üzere, kapalı sistemlerdir.** Her iki sistemin işlemesi için dışarıdan bir etkiye ihtiyaç duyulmamaktadır ve her model öğrencisi veya kurucusu bu ikisini analiz etmek durumundadır.

Bunu, geçen yüzyılda kapalı sistemlerin egemenliğini, Marx'ın adına bağlılığını ilan etmiş bir bakışın iktidar olmasına ve çok büyük başarılar elde etmesine bağlamak zorundayız; Sovyetler Birliği'nin kuruluşu Marx'ın sistemine ve bundan türeyerek de Hegel'e büyük bir otorite kazandırmıştı, Sovyetler'in yıkılmasıyla otoritenin çöktüğünü görüyoruz. Otorite, dışına çıkamamak ve bağımlılık edinmek anlamındadır, bu bağlamda, Kepler'in dünyanın hareketine, o zamanlar estetik hegemonya kurmuş olan daire dışında bir yörünge postile edememesi çok düşündürücü ve öğreticidir; "güzel" sayılmayan elips şekline

---

* W. W. Rostow, *The Stages of Economic Growth,* Cambridge U.P.,1960

** Lenin, "Ne Yapmalı" ve "Nisan Tezleri" ile Marx'ın kapalı sistemini kırmıştır; ilkinde, Marx'ın postulalarının aksine, sistemin zorunlu olarak sosyalist bilinç yaratmayacağını kabul ediyor ve dışarıdan bilinç taşıyıcılar tarif ediyordu ve ikincisinde devrim için, sistemin çelişkileri arttırma gücüne, buna ekonominin gücü de diyebiliriz, fazla güvenmediğini belli ediyordu.

geçebilmek için on bir yıl oyalandığını biliyoruz. Aynı şekilde "veba" herhalde sistem dışıdır ve tahmin edilmesi zordur; hiç kuşku yok, vebayı bir analize sokmak, Tanrı'yı teoriye entegre etmekten farksızdır ve bilimin dışına çıkma sayılmasını anlayabiliyoruz. Kapalı sistemler kendi dışlarında bir otorite veya Tanrı tanımıyorlar ve dolayısıyla, bu büyük ihmali, çok önemli bilimsel kaygılara bağlamak, ilk planda, yerinde ve isabetli görünmektedir.

Ancak, yine de, "ilk planda" isabetli ve yerindedir. Bunun dışında burada kapalı ve açık sistemlerin mukayesesini yapmak gerekli olmaktan uzaktır ve yapılanları yeterli görüyorum. Bunlara eklenebilecek iki nokta var, ekonomik faktörü bir belirleyici olarak kabul etmek kaçınılmazdır; çünkü, ekonomik ilişkinin bir belirleyici olması, ekonomik elemanın içinde bir güç barındırmasından kaynaklanıyor, bu gücün, harekete geçtiği zaman, önünde duran duvarları, bunu "bağlar" olarak da anlayabiliriz, yıktığını varsayıyoruz. Bu nedenle politikanın sinir sisteminin ekonomi olması, içinde başka bir güç olmadığı zaman daha doğrudur. Öyleyse, ekonominin ve içinde gizlediği gücün her zaman aynı gelişmişlik ve etki düzeyinde olduğunu ileri sürebilmek de bilime uymamaktadır.

İkinci nokta, tartışmanın daha çok içindedir; Büyük Veba'nın çok büyük bir nüfus azalmasına yol açtığını hep tespit ediyoruz. Avrupa, veba öncesi nüfus düzeyine belki de yüz elli yıl sonra ulaşabiliyordu; bu doğrudur. Fakat, Le Goff'un, veba, it turned the crisis into a catas-trophe, bir krizi katastrofa çevirdi, tespiti de yerli yerindedir.* Çünkü, bugünkü Batı Avrupa'da, birkaç yüzyıldır devam eden ekonomik gelişme ve nüfus artışı, en geç XIV. Yüzyılın başında ve aslında daha önceki yüzyılın son on yılından itibaren durmuştu. Bunun anlamı nüfus artışının önce yavaşladığı ve sonra durduğu ve nüfus eğrisinin düşüşe geçmeye başladığıdır. Demek, veba, yeni bir yönelişi başlatmamış, hızlandırmıştır; nüfus krizi vebadan önce de vardı ve vebaya da hâlâ yüksek olan nüfus yoğunluğunun neden olduğunu ileri sürenlere bile rastlıyoruz.

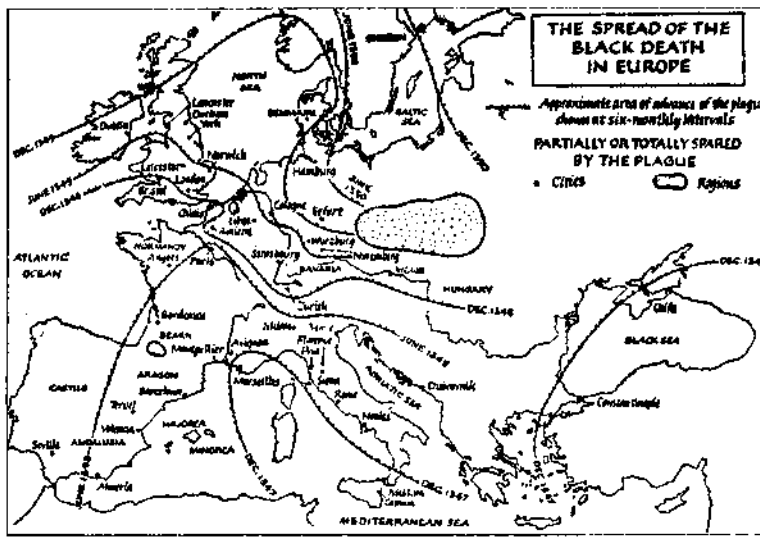
Öte yandan Rosemary Horrox, bizim için çok yararlı bir çalışma hazırlamış durumdadır; sayesinde Büyük Veba'dan hemen önceki ve sonraki yıllara ait kroniklerden ilgili bölümleri, bugünkü İngilizce'ye çevrilmiş olarak buluyoruz. Bunlara baktığımızda Profesör Le Goff'un, nüfus için söylediklerinin, giysi, davranış ve genel ahlakta da geçerli olduğunu anlıyoruz. Kroniklerdeki kayıtlar çok; özetle ahlaksızca giyindiklerini, vücutlarını sergilediklerini, abused their bodies in wontonness and scurrilous licentiousness, kaydettikten sonra, "ne Tanrı'dan korkuyorlar ve ne de eleştirilerden utanıyorlardı, sadece

* Jacques le Goff, *Medieval Civilization....p.108*

evlilik bağlarını hafife alıyorlar ve daha ağırbaşlı giyinme uyarılarına kulaklarını tıkıyorlardı" yollu ekliyorlardı.* Anlaşılan sivri burunlu ayakkabı da bu zamanda çıkmıştır; bir başka kronik de o zamana kadar giyilen uzun giysileri bıraktıklarını ve vücutlarını sıkıca saran, kısa elbiseler giymeye başladıklarını haber vermektedir.

Modern zamanlarda, vebanın nüfus yoğunluğunun artmasından kaynaklandığını ileri sürenlerin bulunduğunu kaydetmiştim; Büyük Veba'dan hemen sonraki tarihe ait bazı kroniklerde, vebanın, ileri sürülen bu ahlaki bozulmaya Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğu kaydedilmektedir. Demek, Tanrı analizlere alınınca sistem yine de kapanmaktadır.

Felaket'in Doğu'dan geldiğinde ittifak var; Avrupa'da bazı kronikler, Avrupa'da patlamadan önce, Doğu'da bir Ölüm fırtınasını kaydetmiş durumdalar. Ph. Ziegler'in aktardığına göre, 1346 yılında, Avrupa'da ve Hindistan'da nüfusun tamamı kırıldı, Tataristan, Mezapotamya, Suriye ve Ermenistan ölülerden geçilmiyor, Kürtler beyhude dağlara kaçtılar, Karamanya ve Kayzerya'da canlı kalmadı, yollu rivayetler kol geziyordu;** herhalde abartmalıdır ve ayrıca Batı'ya geleceğine inandıklarını gösteren bir işaret bulunmamaktadır.

W. McNeill, Plagues and Peuples, Penguin Books, 1976-1994 / p.157

* R. Horrox, editör & translator, *The Black Death,* Manchester UP, 1994, p. 130.

** "India was depopulated, Tatary, Mesapotamia, Syria, Armenia were covered with dead bodies, the Kurds fled in vain to the mountains, in Caramania and Caeseria none were left alive." Philip Ziegler, *The Black Death*...p.15.

Yalnız Doğu'da fazla işaret yok, yazılı haber bulunmuyor, Batı'da, daha önce, sarasenler, Normanlar ve Vikingler'den korunma amacıyla Tanrı'ya yakarışların yerini, "bu, salgın denilen ve beni tehdit eden rezil hastalığın kuvvetini kes, beni ve bütün dostlarımı koru ve yaşat" yollu duaların aldığı görülürken Doğu'da benzerlerine rastlayamıyoruz. Fakat Ziegler, yine de Rus arkeologların, Işık Gölü yakınındaki kazılarda, 1338 ve 1339 yıllarında ölüm oranının artışını tespit ettiklerini haber vermektedir. Bu bölgede ve o tarihlerde Nestoryanlar kalabalıktı ve bazı mezar taşlarında vebadan ölümler kaydedilmektedir. Öyleyse Mongolya'dan çıkmasa bile geçtiğine kesin gözüyle bakabiliriz. Buna ek olarak, asıl mikrobun, Çin'de olduğu ve buradan veba mikrobu yüklü kemirici hayvanların Moğollar tarafından Mongolya'ya taşındığı düşünülmektedir.

Buradan Küçük Asya'ya geçtiği anlaşılıyor; fakat böyle olsa da, kurak iklimlerde ve nüfus yoğunluğunun az olduğu yörelerde kırımın düşük olduğunu not etmiştim. Bunu, bozkırda bir adacık misali nüfus barındıran kentlerde, Semirkent örnektir, Türkçe olan "semir" ki "temiz" anlamındadır ve Arapça "medina", Türkçe "balık" ve yeni İranca'da "şahır" demek olan eski ve ölü bir İran dili olan Sogdcadan gelen "kent" sözcüklerinden çıkıyor, çöllerdeki vahalarda görülen yüksek ölümlerin dışında, Doğu'da yine de zayiatın az olduğu yollu anlayabiliriz. Demek ki, asıl kırım için veba mikrobu taşıyan kemirici hayvanların, fareler, Avrupa'ya ulaşması gerekiyor; bunun yolu gemilerdir. Nitekim Büyük Salgın'ın Kırım'dan kalkan, muhtemelen, Kefe, gemilerle Kuzey Akdeniz limanlarına taşınmış olduğu üzerine herhangi bir tartışma bulunmamaktadır.* Veba zamanına ait bir kaynak, bütün Akdeniz'in, bir veba havuzuna dönüştüğüne işaret ediyor, bundan sonrası tam bir trajedidir.

Batı Avrupalılar, salgının gemilerden geldiğini anlamakta gecikmediler, ancak bunu anlamak için de yüksek fiyat ödemişlerdi. Anladıktan sonra da gemileri limanlara yanaştırmamaya başladılar; daha sonra da ateşli ok ve diğer ateşli makinelerle gemileri yakmayı denediler. Gemiciler, gemilerdeki kırımdan kurtulmak için karaya çıkmak ve karadakiler de veba mikrobunun karaya nüfuzunu engelleyebilmek için, çıkışları önlemeye çalışıyorlardı. Ne çare, karaya çıkamayan ve içindeki bütün canlılar vebadan ölen bir kadırganın, rüzgârın etkisiyle kuzeye sürüklendiği ve karaya vurup veba mikrobu ihraç ettiği

* The disease broke out in 1346 among the armies of a Mongol prince who laid siege to the tradind city of Caffa in the Crimea. This compelled his withdrawel, but not before the infection had entered Caffa itself whence it spread by ship throughout the Mediterranean and ere long to northern and western Europe as well"

W. H. McNeill, *Plagues and the Peuples,* Penguins Books, 1976-1994, p.156

bilinmektedir; Kara Ölüm'ün Batı Avrupa'yı zaptı önlenememiştir.

Anne ve babalar, veba bulaşmış çocuklarıyla kendi aralarına duvar örmeyi bir çare saymaya başladılar, şehirlerde mezarlıklar yetmiyordu, kardinaller işaret parmaklarıyla yeni mezarlıklar açıyorlardı ve bunlar da yetmeyince kiliselerin bahçeleri mezarlığa çevrildiler. Din adamlarına gelince, vebanın işlenen günahlara karşılık Tanrı'nın bir cezası olduğu inancı kesin ve yaygındı; fakat eğer veba bir ceza ise, Tanrı'nın bu seçkin, ayrıca tanımları gereği, günahsız kullarına uygulanmaması gerekiyordu, demek, vebanın ruhban sınıfına işlemeyeceği düşünülüyordu. Bu, papazları iki ateş arasında bırakıyordu, kaçamıyorlardı ve Tanrı'nın günahsız kulları olduklarını göstermek zorunda kaldılar ve çok öldüler. Bunun, eğitim düzenini ve daha sonraki dönemlerde din eğitimini tümüyle çökerttiğine, yukarda ve geçerken değinmiştim, daha da önemlisi artık dine ve dinsel otoriteye inanç eriyordu. Tepkileri, buna göre sıralamak istiyorum.

Daha önce, 1096 yılında başlayan Haçlı Seferleri var, yalnız bunda, önce ideolojik hazırlık ve bir psikolojik savaş görüyoruz, Haçlılar, Kutsal Kent'i Yahudiler'den de kurtarmak için savaşmaya ant içiyorlardı. Veba ile birlikte, ruhban sınıfı içinde, Yahudiler'in İsa'yı çarmıha gerdiklerini ve Hıristiyan çocukları kaçırarak kanlarını içtikleri iddialarını hatırlayanlar ve hatırlatanlar var, yalnız hiçbir zaman Haçlı Seferleri'nde olduğu türden sistematik bir ideolojik savaşla karşılaşmıyoruz ve yine de tarihin ilk ve en geniş Yahudi kıyımının, Kara Ölüm sırasında başladığını biliyoruz. Buradaki, söz uygunsa, kendiliğindendir. Buradakiler ve izleyenler massacre'lardan, Rusçası daha yaygındır ve Rusça "pogrom" diyoruz, bir ilk sonucu çıkarabiliyoruz; büyük bunalım ve acıların yaşandığı zamanlardı, ceza ilk önce, varsa, Yahudiler'e kesilmektedir. Dinsel husumet bir yana, herhalde daha varlıklı olmaları, faizle para vermeleri ve daha da önemlisi izole, kendi aralarında ve dışarıya kapalı demek istiyorum, yaşamaları etkili olmalıdır; bu notların, bu büyük haksızlığı anlamamıza yardımcı olmasını umut ediyorum.

İnceleyebildiğim kaynaklara göre, Yahudi pogromları, 1349 yılı başlarında ortaya çıkıyor, normaldir, felaketin yayılması ve çaresizliğin çökmesi gerekiyordu; Strasbourg'a henüz veba uğramadan katliam başlıyor ve iki bin Yahudi evlerinden alınarak öldürülüyorlar. Ölüme götürülürken arkalarından yaklaşan sürülerin, kurbanların giysilerini yırtmaları çok dikkat çekicidir; altın sakladıklarına inanıyorlar. Her büyük kriz ve acı dönemi, zenginlere karşı kuşkuları, kızgınlığa çevirmektedir, burada da görülüyor. Daha sonra bütün Almanya kentlerine ve Polonya'ya yayılıyor; Fransa'da pogroma rastlamıyoruz, bu, burada ele almayı uygun görmediğim nedenlerden dolayı, Fran-

sa'da Yahudi olmamasından ileri geliyordu, yoksa katliam genel niteliktedir. Demek, XIV. Yüzyıl, dünya Yahudiliği için, gerçekten, ilk büyük ve yaygın felaket yüzyılı olmuştur.

Katliamın en yaygın usulü yakmaktır; Yahudiler daha çok evlerinde yakılıyordu, bazen sinagoga toplanıyor ve orada yakılıyorlardı, bir nehrin ortasında küçük bir adada yakıldıkları da kaydedilmektedir. Yahudilerin çoğunun ateşe, inanç ve metanetle gittiklerini biliyoruz; bir kısmı dans ediyor ve bir kısmı da şarkı söylüyordu, ağlayanlar da var. Bunun, Yahudilerin ölüme kahramanca yürüyüşlerinin, o zaman da fark edilmiş olduğu kaydedilmektedir.* Çocuklar yakılmıyor, vaftiz ediliyorlar.

Bütün bu katliamların arkasında, vebanın nedeni olarak Yahudilerin görülmesi var, vebanın havanın kirlenmesinden kaynaklandığına ve Yahudiler'in de havayı kirlettiklerine inanılıyordu; Yahudilerin kuyuları zehirledikleri konusunda bir kuşkuya rastlamıyoruz. Bir açıdan anlaşılır bir durumdur; çünkü, veba için bir açıklayıcıya ihtiyaç vardı, planetlerin buluşması veya çarpışmasının pek de ikna edici olmadığını düşünebiliriz. Bu nedenle olabilir, pek çok kuyuda zehir torbaları bulunduğuna kolaylıkla inanılıyordu. Tabi, suçlama bu olunca, soruşturma kaçınılmazdır; Orta Çağ'da soruşturma işkence demektir. İşkenceye uğrayan Yahudiler'in bir bölümü, kuyulara zehir attıklarını kabul ediyorlardı; Hıristiyanlığa geçenler de var, yalnız bütün bunların ne kadar canı kurtardığını bilemiyoruz. Çünkü itirafçılardan yakılanlar ve kazığa oturtulanlar olduğu yazılıdır.

Şimdi başka ve çok daha çarpıcı bir "ceza" türünü ele almak durumundayım; doğrusu, "ceza", "kırbaç" ve "dövünme" anlamların kapsayan bir sözcüğe Türkçe'de sahip değiliz. Fransızca ve İngilizce'de var; "flagellation" denmektedir, "scourge" ve özellikle "fleau" sözcükleri ile yakınlığı olduğunu biliyoruz. Bu sonucu, "feau", veba üzerine Fransızca yazılmış, çok daha eski metinlerde, "veba" yerine de kullanılmaktadır. Felaket veya Tanrı'nın dayağı ya da cezası olarak da anlayabiliriz, teknik anlamda ise, "döveç" diyebiliriz. Buradan hareketle "plagelletion" karşılığında "dövünme" sözcüğünü kullanabiliriz; fakat yapılanlara göre çok hafif kalmaktadır.

---

* "The heroism with which the jews generally encountered death did not fail to make an impression on the contemporaries."

Johan Nohl, *The Black Death- A Chronicle of the Plauge*.. op. Cit. P. 185.

John Nohl, yine kroniklere dayanarak, vebayı yaşayanların bazılarının, Hıristiyanların sadakatsizliklerine isyan ederken, "biz komşularımıza yardımdan kaçıyoruz, Türkler ve Yahudiler böyle davranmıyorlar, bu bizim için utanç verici bir durumdur" dediklerini ve "to learn from non-Christians and unbelieving Jews.", Hıristiyan olmayanlar ve kafir Yahudilerden ders almaları gerektiğini vaaz ettiklerini yazmaktadır. İbid. P.194.

Bir kırbaç olabilir, fakat ucunda bir topuz ve topuzda da pek çok iğne ve "plagellant" denilen dövünenleri gözümüzün önüne getirmeliyiz, Kerbela Günü'nde İran'daki Şii ayinleri en yakın resimdir. Rosemarry Horrox, böyle sahneler için, "a man would need a heart of stone to watch this without fears" demektedir, ürkmeden dehşete kapılmadan seyredebilmek için taştan kalp gerekmektedir, demekte. Dövünenler için ve başlangıç olmak üzere, üç tespitimizi sıralayabiliriz; birincisi Tanrı'nın günahlara karşı kestiği adil bir ceza sayıyorlardı ve günahlardan kurtulmak ve affa kavuşmak için, kendilerini cezalandırıyorlardı. Kan dökücü bir ceza olduğunda ittifak görüyoruz. İkincisi, Kilise, en azından başında, bunu engellemeye girişmedi ve tam tersine özendirdiği kesindir. Kaldı ki, dövünenlerin yürüyüşünden önce pek çok kilise haftanın bazı günlerinde mütedeyyinleri yürüyüşe davet etmişti. Üçüncüsü, Yahudi pogromlarını dövünenlerin başlattığı konusunda da bir şüphe bulunmamaktadır; Kilise, pogromları açık bir biçimde tahrik etmemekle birlikte net bir biçimde önlememişti. Net bir politika olup olmadığına bakmak zorunda değiliz; hem pogromlar ve hem de döveç yürüyüşleri, kilise adına günah keçisi bulmak demekti. Her ikisi de kilisenin işine yarıyordu; ancak kurtaramamıştır, *decameron* tanıklarımız arasında yer alıyor.

Almanya'da çıktı, birden ve belki de vebadan daha hızlı bir salgın olarak, "moda" da diyebiliriz, bütün Avrupa'ya yayıldı; İsa'yı stimüle ettikleri açıktır. Günah çıkarıyorlar, pişmanlıklarını haykırıyorlar ve bunu yüksek dozajlı acıyla bütün vücutlarından kan akıtarak ifade ediyorlardı; R. Horox'ın aktardığına göre görgü tanıklarından birisi, "dövünürlerken bu metal topuzların vücutlarına ne kadar derin girdiklerini gördüm, vücuttan çıkarmak için iki hamle gerekiyordu" diyordu; demek, İsa'ya bağlılıkları ve Hıristiyanlık anlayışları budur.

Daha sonraları Kilise, kontrol edemeyince takbih etmek zorunda kaldı; bu durumda, hem özendirdiklerini unutmak ve hem de Hıristiyanlığın özüne bağlılık iddialarını çürütmek zorundaydılar. Aslında dövünenler, Hıristiyanlığın özünü savunduklarını ileri sürdüklerinde İsevi dinini, ilkel bir dine indiriyorlardı; bütün ilkel dinlerde cinsel özgürlük var ve dövünenler de buradalar. Dolayısıyla Kilise'nin, özendirdiği zaman değil mahkum ettiğinde, dövünenleri dinsel sapıklıkla suçlaması anlaşılabilir bir haldir. Nitekim daha önce adını verdiğim eskice sayılabilecek bir tıp tarihinde, "ces insenses couraient a deminus dans les rues, se flagellaient pendant le jour et hassait les nuits dans la plus affreuse debauche",* bu kaçıklar, gündüzleri yarı çıplak halde kendilerini

* Kurt Sprengel, *Histiore de la Medetine,* Tome, 2, M. DCCC.XV. Paris, p. 431.

kanatıncaya kadar dövüyorlar ve geceleri de en korkunç sefahate dalıyorlardı, deniyor. Bu, bütün ilkel isyanlarda mülkiyet ve monogami karşıtlığı olduğunu hatırlayacak olursak, sefahat sözcüğüyle bunu anlatmak istediklerini düşünürsek, özünde doğrudur. Ve bu öz, kapitalizmi Yahudiliğin o zamanlar kapitalizmin temsilcisi olarak gördükleri için Musevi dinine* ve Kilise hiyerarşisine karşı bir başkaldırıdır.

Peki bu nedir, daha açık ve başka bir yolla formüle edecek olursam, bildiklerimiz karşısında bir çelişkiyle karşı karşıya gelmiyor muyuz; çünkü, bütün bunları, kapitalist devrimin sonucu ve ürünü saymıyor muyduk, "insan" değişmiştir ve bu değişme kapitalist ilişkilerin ortaya çıkışından önce olmamakla birlikte, kesin olarak kapitalist devrimden ve kapitalizmin çocuklu döneminden öncedir. Demek ki "veba", bir güç yüklenmiştir ve ekonomik güç etkisi yapmış olmaktadır. Umulmadık sonuçlarına değinmek durumundayım.

Peki, genel teorik grubumuzda "veba" ekzojen bir değişken mi oluyor, daha az teknik olmayan bir jargonla "arızi" diyebiliriz, arizi olan tesadüfidir ve "veba" arizi bir faktör olarak bu kadar önemli bir rol yükleniyorsa, bilimden ve teoriden uzaklaştığımızı kabul etmek durumundayız. Fakat benim bu konuda fazla kaygım yok, daha önceki analizlerimiz, vebayı endojen yapabilme yolunda ve yönündedir. Belki şunu kaydedebiliriz, bu tür kaygılar, vebanın ve sonuçlarının tahlilini ihmal etmeye yol açıyordu, "Marksist" yazında da bu denli ihmali, bu kaygılara bağlanabilse bile şaşırtıcıdır; halbuki bu tahlillerden çıkartılabilecek önemli dersler olmalıdır, bazılarına işaret edebiliyoruz.

Birisine hemen değinebilirim, çok basittir; dil Latinceydi, uluslar ve ulusların determinantlarından birisi olan "ulusal" diller de yoktu, ilk başlarında "yerel" dil diyoruz ve Dante'nin burada da öncü olduğunu tespit etmiştik ve Boccaccio da yerli dille yazmıştı. Güzel, fakat, vebadan sonra Latincenin alanının çok daraldığını biliyoruz; çok basit bir nedenle, veba, Latince bilenleri kırmıştı, kilise mensupları biliyordu, çok büyük bir kısmı öldüler. O zamanın eliti, tırnak içinde "aydınları" yok oldular. Yerel, halk dili, "vulgaire" demektir ve bu sözcük, "bayağı" anlamını çok sonraları kazanmıştır, zorunluluktur.

---

* "But in this day only yielded to the extraordinary strong popular feeling aganist capitalism, in consequence of unfortunete circumstances the Jews where regarded as the chief resentatives."

J.Nohl, *The Black Death...,* op. Cit., p. 238.

"heyhat, ey vurguncu
Bir gramlık malı bir kilo sayarsın,
Sonunda mutlaka cehennemde yanarsın"
Nohl dövünenlerin, Yahudilere karşı, en çok bu ilahiyi söylediklerine de işaret ediyor.

Latincenin yazanı çok azalmakla birlikte alıcısı "okuyucu" tümden kırılmış durumdadır.

Peki "elit" "yenilikçi" mi, tutucu mu; zamanına göre değişiyor ve hem tutucu ve hem de yenilikçidir. Kuhn'un bilimsel devrimleri analiz ederken ön plana çıkardığı "paradigma" kavramının en kalıcı yanı da burasıdır;* her elit ya da aydın jenerasyonu, eninde sonunda bir paradigma etrafında toplanmış bir cemaattir, öyleyse veba, bir cemaat aydını ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu, normsuzluklara karşı direnecek bariyerlerin de ortadan kalkması anlamına geliyor, öyleyse yenilikler önündeki kaleler yıkılmış olmaktadır.

Benzetme mi, bilim yolunda en çok benzetmeler kaygı vericidir; bir hatırlatma sayabiliriz. Burada analiz edemeyiz, şu veya bu nedenle, XIX. Yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı eliti içinde Yahudiler belirleyici rollerini çoktan kaybetmişlerdi ve Elen eliti ön plandaydı; yüksek bürokratlar ve diplomatlar Osmanlı tebası Elenlerden meydana geliyordu. Fakat, 1821 yılından sonra Osmanlı düzeni bir deprem ya da "veba" ile karşılaşıyordu; Elenler bağımsızlık savaşı veriyorlardı, İstanbul'daki Elen elit açıkça taraf olmasa da güvensizlik uyandırmışlardı, yeni elit yaratmak zorundadır.

Bir tür "hızlandırılmış eğitim" denebilir, ben "tercüme odasında yetiştiler" diyordum; yeni "elit", Müslüman aile çocuklarından artık, "Müslüman" görünen demek daha yerindedir, devşiriliyor, tercüme odasından geçilerek hızla "aydın" ve bürokrat yapılıyordu. Ne öğrendiler, bu ayrı sorudur; fakat, geleneksel İslamik-Osmani ulumu öğrenmedikleri kesindir, eskiyi bilmiyorlar ve bilmedikleri için bağlılık duymuyorlardı, yeniliklere yatkın oldular. Sanki bir başka kırımın rüzgârıyla geldiler. Elenistan'ın bağımsızlığı, eliti ve paradigmasını değiştirmiştir ve bunu başlangıç sayıyoruz.

Karlofça'dan beri hep yeniliyordu, ufku daralmıştı, hayali yoktu, son derece pesimistti ve buna mahkumdu; Elenler'in bağımsızlık savaşını kazanabileceklerine de belki inançları yoktu. Fakat bu, Devlet-i Ali'den ilk kez bir yeni devlet çıkması anlamına geliyordu ki, ölçüsüz bir keder ve defeatist pisikoz diyebiliriz; Orduyu, o tarihte "yeniçeri" idi ve ne kadar trajik, adı "yeni" olan bir ordunun artık sadece eskiyi temsil ettiğini düşünüyorduk,** günah keçisi saymakta gecikmedik; Sultan Mahmut, askeri kışlaları topa tutuyordu, Boğaz'ın mavi sularının boğulmuş asker cesetleriyle görünmez olduğu yazılıdır. Elit ve aydın, bir başarıya muhtaç olmuştur; vebanın arkasından başarı ışıkla-

* Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions,* London, 1962-1970.

** Yeniçeri, yeni asker, düzeninin yerine de "Nizam-ı Cedit", yeni düzen askeri, kurmak istememiz dikkat çekicidir, demek geleceği kazanmayla yeniyi özdeşleştirme doktrini yerleşiyordu.

rını görmek zorunluluktur.

Kırım Savaşı'ın, Osmanlı elitinin, son iki yüzyıldaki tek ve haklı diplomatik zaferi saymak yerindedir; belki de bu nedenle, "yabancı" hegemonyasında olan Türkoloji ve historiografi, üzerini örtmektedir. Osmanlı Devleti, hem Batı ile birleşerek Doğu'nun yeni devi Rusya'ya dersini vermiş, bir zafere ortak olmuş ve hem de "yaşayabilir" olduğu umudunu yaratmıştı. Peki, büyük korkunun arkasından gelen, abartılmaya ve bu nedenle de "büyük" kabul edilmeye mahkum ümit nedir; artık vebadan biliyoruz, ölüm duygusunun arkasından ümit, sadece dans doğurmaktadır. İnsanların, kendilerini, çılgınca dansa ve aşka verdiklerini görüyoruz ve İstanbul'dayız.

İstanbul, Kırım Savaşı'nın arka salonu haline geldi; Fransız ve İngiliz yaralılar, İstanbul'a taşmıyorlar ve büyük saraylar, hastane oluyordu. Düvel-i Muazzama, Büyük Britanya, Fransa ve Avusturya-Macaristan, Rusya'nın Türkiye'ye doğru genişlemesine "dur" demek istiyorlardı, romantik bir cephe açıldı; hemşireliğin Kırım Savaşı'nda ortaya çıktığını biliyoruz.* Savaş uzun sürdü, Paris'te ve özellikle Londra'da Kırım Savaşı rüzgârı esiyordu, asil ailelerin güzel ve zarif kızları, "sivil toplum" örgütü oldular, hepsi İstanbul'a aktılar, savaşta yaralanmış asilzadelere hem bakıyorlar ve hem de teselli etmeye çalışıyorlardı. Sanayi devrimi rüştünü ispatlamıştı, demiryolu ve köprü mania'sı geride kalmış, İngiltere ve Fransa demiryolu ağıyla örülmüştü, Hindistan, resmen de Londra'ya bağlanıyordu, emperyalist saldırıdan hemen önceki neşe vardı. Asil kızlar, gündüzleri yaralı asil erkeklere bakıyorlar ve geceleri, büyükelçiliklerdeki balolara yetişiyorlardı; İstanbul eliti dans etmeyi öğreniyordu. Osmanlı eliti bu eğlencelere yeni yeni katılıyordu; geniş elçilik kabul salonlarında bir kenarda küme oluyorlar ve henüz sadece çubuk içiyorlardı, büyükelçilik müstahdemleri, Osmanlı paşazadelerinin katıldıkları eğlencelerden sonra, kalan kokuyu silebilmek için en az üç gün büyükelçilik pencerelerini açık tutmak zorunda kalıyordu; anılarda yazılıdır.

Fakat yavaş yavaş ayak uydurulduğunu da biliyoruz; Sultan Mecit ilk kez Saray'dan çıkıp, elçilik davetlerine katılmıştı; gururunu iskonto etmesine veya "Avrupalı" olmasına bağlayabiliriz. Yine de, bir reform paketi diğerini izliyordu, bu sırada, saray kadınları için korse reformunu ilan ederek, Avrupa'ya uyum yolunda mecidi reformlarından birisini daha gerçekleştiriyordu. İlk "Müslüman" veya "görünüşte" Müslüman residential area bu sırada açılı-

* Floransalı, Florance Nightingale, kurucudur ve o zamana kadar sadece fahişelerin inhisarındaki hastabakıcılık mesleğini, Kırım Savaşı'nda saygın bir meslek olarak örgütleyebilmişti. Mizaç olarak bir Jean d'Arc idi, bir çağrıya gidiyordu ve Türkiye'de hemşireliğin pişdarı sayılmaktadır.

yordu; Cihangir'i, Sıraselviler, Pera'dan ayırıyor ve Kabataş İskelesi, Üsküdar ve Sirkeci'ye bağlıyordu, yeni insan buradadır.

İki elemana daha ihtiyaç var; 1848 Polonya Burjuva-Demokrat Devrimi mağluplarının İstanbul'daki sürgün yılları, Kırım Savaşı bittiğinde sekiz yılı bulmuştu; Polonya, Yahudilerle sabetayistlerin yoğun oldukları bir ülkeydi ve gelenler içinde bunların ağırlıkta olması mümkündür. Nazım Hikmet'in büyük dedesi misali Paşa olup Türkçülük kitapları yazanları biliyoruz; fakat bir çoğu da, doğal sürgün yazgısını sürdürüyordu, kahveci ve lokantacı oldular. Yeni insanlar, Namık Kemal yahut Şinasi, işte bu kahvelere veya lokantalara gidiyorlardı; Türkçe öğrenmiş bu sabık ihtilalcilerden hürriyet dersleri aldıklarına kesin gözüyle bakabiliriz.

Öte yandan Kavalalı Mehmet Ali'nin modernizasyon programı meyvelerini çoktan vermiş ve Mısır'da zengin bir zadegan sınıfı doğmuştu; İstanbul'dan "sahilhane" almaya başladılar, Boğaz'ın güzel yalıları işte bu sıralar ortaya çıkıyordu, tarihçi Cevdet Paşa'nın arsa fiyatlarının çok yükseldiğini haber verdiği zamanlardır. Mısır'lı prensesler daha moderndiler, araba sefaları ve arabadan arabaya göz kırpıp mendil atmaları da bu zamanda başlattılar. O döneme kadar Osmanlı elitist erkekleri hep genç oğlanlara aşık oluyorlardı, divanlarında sevgili hep oğlandır, kadına aşık olmayı bilmiyorlardı; Londralı asil kızlarda gördüler ve Mısırlı prenseslerden öğrendiler. Hepsi birleşince Hace-i Evvel Ahmet Mithat Efendi, "dekadans" diye bağırmaya başladı, adı Mithat Paşa'dan geliyordu, ancak, eski paradigmayı temsil ediyordu; "çöküş" demek istiyordu ve Cevdet Paşa'yla birlikte komploda yer aldılar, yeni paradigmanın alemdarlarından Mithat Paşayı boğdurdular. Toplum, ölümü yaşamış gelmişti ve ölüm ile yaşam arasındaki sınırı fark edemeyenlerin toplamıydı, ama artık fark ettiklerini dans ederek ve sevişerek ispat etmeye çalışıyorlardı; neden böyledir bilemiyoruz, fakat hep böyle olduğunu görüyoruz.* "Yaşamak, bozmaktır", dönem budur.

Bir nokta yanlış anlaşılmamalıdır, ölüm ile birlikte yaşamak, vebanın bir

* İktisatçılar için sürpriz değildir, en azından benim "Planlama" kitabımda ön plandadır; "input-output" tablosunun, Quesnay'den sonra genç Sovyet düzeninde keşfedilmesinin Leontieff Amerika'ya göç edince bu tabloyu stilize etmişti, bir tesadüf sayamayız. Daha sonra Strauss'dan rahatsız olsa da, Sovyet bilimi strüktüralist idi ve "ilerleme" ya da üretim biçimlerinde "aşamalar" da eninde sonunda strüktürlerin dizilmesidir. Post-modernizm ise, strüktüralizme karşı bir "başıbozuk" saldırışıdır; Refah Devleti'ne, ulusal devlete, düzenli giyime, düzenli aşk ve strüktürel cinsel ilişkiye hücum düzenlemektir. Sovyetler Birliği'nin kendisine güveninin zayıfladığı zamanda başlayan bu anti-modernist savaşlar, yıkılışla birlikte bir gösteriş halini aldı, Orta Çağ'ın pek çok endikatörü hegemonya kuruyordu. Ölmemek, tıpkı ölüm dansları türünden, hedonizm ve ekshibisyonizm olmuştur. Yaşamak, zar inceliğinde yaşamaktır.

sonucu değildir, veba, ölüm danslarını icat edip yaymıştır. Yoksa, bütün Orta Çağ'da, ölüm yaşamın bir parçası olmuştur; Arap, Norman ve Macar saldırıları ve sert koşullar, ölümü yaşam kadar insanlığın bir hali yapmıştı, ikisi arasında bir sınır çizilemiyordu, böyle demek çok daha isabetlidir.

Aslında bu, "sınırsızlık" Orta Çağ tariflerinden birisidir, sadece mekanda değil bütün kavramlar arasında sınır seçilemiyordu. Aslında bu söyleyişi, ya mantıksızlık ya da tanım olarak anlayabiliriz; kavramlar arasında sınır yoksa, kavram yok demektir. Bu Orta Çağ demektir. İyi ile kötü, doğru ile yanlış ve şefkat ile acımasızlık arasında hiçbir geçiş olmayan bir dönemdir; bunu, temperament'da ölçüsüzlük olarak da anlayabiliriz. Bir serçeyi sevmekte olan bir Orta Çağlı aynı anda ezebilir, kedisini okşarken, uçuruma atabilir, bu tariftir,* ve insan olmamak veya insanlıktan çıkmak anlamındadır.

Öyleyse Orta Çağ'ı tariflerin eksik olduğu bir zaman kesiti olarak düşünmek durumundayız. Orta Çağ'lı için "gelecek" yoktur, ve pek çok dilde gelecek kipinin olmaması da bunu gösteriyor, yüzyıllar sonra uydurulduğunu biliyoruz; gelecek, varsa bile hep tehlike ve kötülük içeriyor. Bu nedenle herkes kötümser ve tutucudur, çünkü geleceğin ve dolayısıyla değişikliğin kötülük demek olduğuna peşinen inanmaktadır. Öyleyse, Orta Çağ insanı, gündüz geleceği düşünemeyecek kadar gelecekten korkan bir yaratıktır; fakat yine de buna muhtaçtır ve bu nedenle rüyalar ön plana çıkıyor. Rüyaların ve rüya yorumlarının bir "yaşam biçimi" olması ve falcılık, bu nedenle bir Orta Çağ uğraşı olmaktadır.** Marx'ın, simya, kimyanın ve astroloji de astronominin öncülüdür yollu saptamasını, burada hatırlayabiliyoruz; çünkü her feodal lordun bir düzine astrologu bulunuyordu, göklere bakarak fal haberleri veriyorlardı. En gelişmiş dal olan tıbbın da bunların etkisinde kaldığını, büyük tıp alimlerinin vebanın çıkışını bulutların savaşıyla açıkladıklarını kaydetmiş bulunuyorum.

Ne zaman bir hücum olacağını, ne zaman öldürüleceklerini veya kaldırılarak bir esir pazarında satılacaklarını bilmiyorlardı; fakat her an olabileceğinden kuşku duymuyorlardı. En fazla tahta kulübelerde yaşıyorlardı, yaza

---

* Bir Orta Çağ insanını anlamak için en iyi örnek, şu anda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olan W. Bush olabilir, sadece zeka derecesinin düşüklüğü, bilgisizliği, davranışlarındaki ilkellik değil, seçimlere "şefkat" sloganıyla girmişti; Afganistan'da yakalanıp Guantanamo'ya hapsedilenlere yapılanları tanımlamaya "acımasızlık" sözcüğü azdır. Bunlar tuvalete bile zincirle götürülüyor, kulakları duyma fakültesinin işlemesini önleyecek biçimde tıkanıyor; hayvan olarak muamele edildikleri bir abartmadır, "bitki" sayılıyorlar. Orta Çağ'da bu icat yoktu, işkenceyle öldürmek, gererek omuzlarını ayırmak, insan değil hayvan saymaktır. Bush, hayvan saymayı çok sayıyor; "bitki" olarak muamele ediyor.

** Buna tersinden de bakabiliriz, rüya yorumculuğu, falcılık ve burç analizleri, ne zaman para getiren bir meslek oluyorsa, Orta Çağ'a dönüşten söz edebiliriz.

ve kışa göre değişen giysi henüz keşfedilmemişti, örtünme "moda" değildi, yan yana çıplak yatıyorlardı, hava şartlarına karşı bir korunma imkânsızdır. Demek ki yaşamak probabilistik idi; belki sözcüğü bilmiyorlardı, yalnız yaşamları tesadüfe ve ihtimallere bağlıydı; bu nedenle zar oyunları yaşamları olmuştur. Zar ve bütün kumar, yaşamın dışında değil, yaşamaktı; Orta Çağ kumarbazdır.

Böyle bir yaşamı sürdürenlerin tamamının, Huizinga'nın güzel nitelemesiyle "mentalcrisis" içinde olmaları çok doğaldır; çünkü, mutlak akıl yoktur ve her zaman, doğanın pratiğinin ve yasalarının etkisi altındadır.* Yaşayanlar, M. Bloch'un kalıcı tespitiyle "un gout de perpetuelle precarite", sürekli iğretiliğe teslim olmaktan başka çare bulamıyorlardı;** bir çareyse, Southern'in dikkatimizi çektiği gönüllü köleliktir. Kalıcı iğretilik karşısında kölelik, özgürlük olmaktadır.

Güzel, peki veba, bütün bu tabloya sadece ölüm dansları ve bunun yol açtığı yeni sanatla davranış biçimleri mi ekledi; böyle düşünmek son derece kısırdır. Öte yandan, vebanın, Avrupa nüfusunun üçte biri ile yarısına yakınını kırdığını ve nüfus restorasyonunun ancak bir buçuk yüzyıl sonra sağlanabildiğini söylemek de yeterli olmamaktadır; Avrupa'nın birinci yıldan itibaren belirginleşen yükselişini durdurduğunu biliyoruz;*** yalnız, insanların moralini ve ekpansiyon iradesini kırdığı da net olmakla birlikte, sadece bunların tespitinin dahi eksikliği gidermeye yetmediğini ileri sürebilecek durumdayız.

Makro bakış, ilk bakıştır ve bazen bütünü görmeye yetebiliyor; fakat bazı hallerde de sektörlere inmek zorunlu olmaktadır. Veba ile başlayan yüz elli yılın analizi, bu görüşü teyit ediyor; çünkü, veba üzerine yazılan bütün monografilerde, vebadan sonra gelen dönemin, emekçiler için altın çağ olduğunda bir ittifak yakalayabiliyoruz.**** Bütün bu tespit ve ittifakın kaynağında da, XIX.

---

* Şimdi aklı bozmada reklamlar çok önemli bir etkendirler.

** M. Bloch, *La Societe Feodale,* Paris, 1939-1994, p.116.

*** Avrupa'daki bu kırımı hesaba katmadan, Osmanlı'nın yayılmasını yazmak abartmadır.

**** "The economic impact of the Black Death was enormous though local differences were greater than an earlier generation of scholars assuined."

"The plague by disrupting wage and prive patterns sharply exacerbated these conflicts, at least in the short run."

W. H. McNeill, *Plagues and Peoples,* Penguins, 1976-1994, p. 172.

(in terms of the amount of goods thet a man's wage would purchase) "in the-se terms the fifteenth century was truly the golden age of the English labour."

J. Hatcher, *Plagues, Population and English Economy, 1348-1530,* Macmillan, 1977-1994, P-73-"The fifteen century has been seen as the golden age of the labourer; serfdom was becoming an irrelevance and opportunity in manufacturing and what would now be called service industries-widened."

Yüzyılda Oxford'da Profesör Thorold Rogers görünmektedir;* ortaya çıkardığı mekanizma basit ve ikna edicidir. Birincisi, mülk sahipleri içinde çok kırım olduğu için mülkler el değiştirmiştir ve ikincisi, nüfusun bazı bölgelerinde yarısı kırıldığı için tarımda emekçi, laborer sıkıntısı baş göstermiştir. Bunun sonucunu çok açık olarak görüyoruz, kölelik artık işlemez haldedir ve emekçi talebi belirgindir. Emekçi talebi sadece ücretlerin yükselmesine yol açmakla kalmıyor, bir de mülksüzlere değer verildiğini gösteriyordu. Vebadan sonra insanlar ilk kez "değer" taşıdıklarını anladılar.

Bütün köylü isyanlarının vebadan sonra olmasını artık tesadüf sayamıyoruz. Değer ve güven emekçilere yansıyordu ve bir kez talep edildiklerini gördüler; yalnız bir süre sonra büyük mülk sahipleri eski düzenlerini yeniden kurmayı denediler. Halbuki köylülerin ufuklarında yükselme olmuştu ve daha iyiyi bir kez yaşamışlardı, geleceği düşünebiliyorlardı; isyan ettiler.

Leonardo'yu model alabiliriz; çok yeni bir tip olmuştur. Resim çiziyor, heykel yapıyor, mimarlık biliyor ve fizik problemleri çözüyor; hep dolaşıyor ve hep yaratabiliyor. Yeni bir meslektir; şövalyeler ve toprak sahiplerinin dışında yaratıcılar çıkmaktadır. Kapitalist devrimin ürünleri değiller, habercisi ve çok zaman da yapıcıları oldular.

Rosemarry Horrox 8ed.,9 The Black Death, Manchester, U.P., 1994., p. 243.

* J. E. Thorold Rogers, *History of Agriculture and Prices in England* 1249- 1400, London, 1866.

Rogers, bir din adamı ve kilise mensubuydu, 1823-1890, ve Cobden ile dostluğu nedeniyle iktisada geçti, tarım ve fiyatlar tarihini yazdı, Oxford'da profesör oldu, ancak aktivist ve ilerici idi, uzaklaştırıldı. MP seçildi ve daha sonra işçi sendikalarını savundu. Bugün unutulmuşluğa teslim edilmiştir.

Katkı 5

KAÇAK KÖLELER

Belçika'da yayınlanan "The European" Gazetesi, Y. Koç'un bir incelemesinden aktarıyorum, "Köle Ticareti Türkiye'de Hortladı" haberini yayınlamıştı, haberden çok bir "çığlık" demek yerindedir. Şöyle başlamaktadır: "Para kazanmak amacıyla akın akın Türkiye'ye gelen binlerce Doğu Avrupalı, çağdaş köle pazarlarında açık artırmayla satılıyor. Avrupa'nın yeni köle işçileri genç Rus, Rumen ve Polonyalılar, yasadışı yollardan İstanbul'un inşaatlarında amelelik yapıyor. Türkiye'ye kamyonlarla sokuluyor, pasaportları ellerinden alınıyor ve organizatörlere belli bir komisyon ödendikten sonra yerel amelelere oranla 3 katı düşük ücretlerle çalıştırılıyorlar. Bugüne dek İstanbul'a yaklaşık 5 bin Doğu Avrupa'lı gelmiş bulunuyor ve önümüzdeki aylarda iki katına çıkması bekleniyor. Köle işçiler, gazete ilanları ve Türk işverenler adına çalışan acenteler aracılığıyla işe alınıyor."* Demek ki, Orta Çağ'a dönüş mükemmel'dir, bütün unsurlarını ve bu arada köleliği de buluyoruz.

Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Başkanlık Baş Danışmanı Y. Koç'tan** aktarmaları sürdürmek istiyorum, birincisi şudur: "1992 yılında Filipinler'den gelerek Türkiye'de dadı, hizmetçi ve fabrika işçisi olarak çalışan işçi sayısı önemli sayılara ulaşmıştı. Filipinli işçiler, işçi simsarlarına kişi başına 1000-2000 dolar ödeyerek Türkiye'ye geliyorlar ve iş buluyorlardı." İkincisi ise şöyledir: "Filipinli işçiler özellikle dokuma işkolunda yaygındı. Niva Tekstil, Ortadoğu Tekstil, Ben Tekstil, Cemtaş gibi işletmelerde, kaçak yollardan sahte vizeyle gelen Filipinli işçiler vardı. Bu işçilerin pasaportları işverenlerce ellerinden alınıyor ve smırdışı edilmek korkusuyla insanlık dışı koşullarla çalışmayı ve yaşamayı kabulleniyorlardı."*** Bunların, çalıştıkları atölye-hapishanelerden dışarı çıkma şansları olmadığını ekleyebiliyorum; bu ise, özellikle tekstil sektörünün mafyöz düzen kurmasıyla mümkündür. İnşaat ve turizm sektörleri bu düzenden uzak kalmıyorlar; mafya, demek ki, tekstil, inşaat ve turizm sektörünün temel direklerinden birisi olmuş durumdadır.

---

* Yıldırım Koç, *Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik,* Türk-İş- Eğitim Yayınları N0.26, Ankara, 1999. s.40

Y. Koç da Cumhuriyet Gazetesi'nden aktarıyor, 9 Ağustos 1992.

** Orta Doğu Teknik Üniversitesi iktisat bölümünde öğrencim idi, hoşnutlukla not düşüyorum.

***Burada, Yıldırım Koç, *Nokta* Dergisi, 1 Kasım 1992 sayısına referans yapmaktadır.

TİT'LER VE ESİRLER

Bu analizi, "tit", çok önceden geliştirmiştim, artık hep biliniyor, turizm-inşaat-tekstil sektörlerinin baş harflerinden meydana gelmektedir; Ortodoks planlama teorisine göre amalgamasyonu mümkün görülmemektedir. Fakat temel karakterlerini ortaya çıkardığımızda üçünü bir ekonomi-politik entite sayabiliriz; en çok dövizi bunlar sağlamaktadır, ithalatın aşırı liberalizasyonu ve konvertibilite lüksü, bir yolla döviz girişine bağlıdır. Türkiye düzeninin, öyleyse, son on yıllarda bu üç boynuz üzerinde durduğunu söyleyebiliriz, dövizi sağlamanın iki kaba koşulu var; birisi sürekli devalüasyon ve diğeri esaret ücretlerini realize etmektir. İlki, çok rakipli dünya sektöründe, Malezya, Güney Kore, Mısır, Pakistan özellikle tekstilde Türkiye'ye rakiptirler, pazara girebilmek ve kalabilmek için Türk parasının değerinin sürekli düşürülmesi gerekiyor, bu sürekli devalüasyondur. İlave olarak, maliyetlerin indirilmesi zorunlu oluyor, teknoloji aynı olduğuna göre, demek ki, devamlı olarak ücretleri kesmek gereklidir, sınırı ise esaret ücretleri düzeyidir. İkisi nasıl sağlanır, bu, sonuçları ekonomik olmakla birlikte mutlaka politik bir mekanizmayı işletmeyi gerektirmektedir.

Köle işçiler ve esaret ücretleri, büyük artık değerlere elkoymaya imkân veriyor ve tit'te bu öyle yüksek düzeye ulaşıyor ki, artık "parazit" nitelemesi sınırlarını zorlamaktadır. Ancak, sürekli devalüasyonlar ile esaret ücretlerini, siyasal iktidara el koymadan gerçekleştirmek imkânsızdır; yüksek artık değerler, el koymanın makina yağını sağlıyor ve büyük artık değerlere el koyanların parazitik özellikleri ise, bu yolla, iktidarı ellerinde tutanlara bulaşıyor, benzeyenler benzetmektedir. Buna, bozanlar bozulmaktadır da diyebiliriz. Öyleyse, son zamanlarda yüksek yönetim noktalara gelenlerin çoğunun, E. İnönü, Y. Akbulut, T. Çiller, M. Yılmaz'ı hatırlıyoruz, konuşmada ve anlamakta güçlük çekmelerini, bu analiz çerçevesinde, doğal karşılayabiliyoruz. Çünkü, tit'çilere yakıştıkları kesindir.

Paşa'nın uğuru

Fenerbahçe, dün Saracoğlu Stadı'nda Elazığspor'u 7-1'lik skorla hezimete uğrattı. Sarı Kanarya, Kadıköy'de 106 gün sonra galip gelirken, maçı izleyen 1. Ordu Komutanı Org. Büyükanıt da uğurunu kanıtladı. Paşa, İstanbul'daki yeni görevine atandığında; "Bir önceki İstanbul görevim sırasında şampiyon olmuştuk. İnşallah yine uğur getiririm" demişti.

■ Spor Servisi

Org. Yaşar Büyükanıt

Tuncay (4), Hooijdonk, Serhat ve Aurelio'nun gol yağmuru, taraftarı sevince boğdu.

Hürriyet, 24 Ağustos 2003

Şarık Tara'yı hatırlayabiliriz, Rusya'da büyük bir müteahhit olmakla ve işçilerini hep Türkiye'den götürmekle övülmekte ve övünmektedir. Güzel, ama, Tara'nın Türkiye'den götürdüğü işçiler için önemli olan, Türkiye'de banka hesaplarına yatırılan veya ailelerine ödenen ücrettir ve her devalüasyon ile Tara, aynı miktarda Türk Lirası için daha az döviz ödemektedir. İşçiler için dolar sözcüğünün bir anlamı yoktur, çünkü Rusya'da şantiye-hapishanede yaşamakta ve dışarıya çıkmayı akıl edememektedir. Sigorta veya sendika sözcüklerini unutmuş veya bilmemektedirler. İşçi için Türk Lirası ve Tara için dolar, ölçüdür ve her devalüasyon Tara'nın aynı kölesine daha az dolar ödemesi anlamına gelmektedir. Öyleyse Tara'nın T. Özal'ı ve yerine geçen M. Yılmaz'ı desteklemesi ve daha doğru bir söyleyişle, Tara Ailesi ile Yılmaz Ailesi'nin siyaseten amalgamasyonu doğaldır;* herkes biliyor, M. Yılmaz, başbakan ve başbakan yardımcısı olarak, Tara'nın Moskova işleriyle ilgilenmeyi hiç ihmal etmiyordu, bu nedenle Yıl-

* Şarık Tara Ailesi, Şişli Terakki Lisesi'ni tercih ediyorlar ve bir rastlantı, Berna ve İnci Müren kızkardeşler de, birincisi daha sonra Mesut Yılmaz ile evlenerek Berna Yılmaz olmuştur, Şişli Terakki mezunudurlar.

maz'ın Russofil bir politikacı olduğu da hep ileri sürülüyordu. Diğer yandan, Özal ve Yılmaz devr-i iktidarlarında ise Ş. Tara, hiçbir zaman, ihale sıkıntısı çekmemiştir; bunlar bilinmekle birlikte yeniden kaydetme gereği duyuyorum. Düzeni bütünleştirebiliyoruz.

Org. Yalman: Türkiye'de bir milyon kaçak var

JANDARMA Teşkilatı'nın 156'ıncı kuruluş yıldönümü dolayısıyla basın mensuplarına brifing düzenlendi ve komutanlık gezdirildi. Basın turunda gazetecilerin sorularını yanıtlayan Jandarma Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman Türkiye'de halen bir milyon kişinin kaçak dolaştığını tahmin ettiklerini, bunun Türkiye'nin imajını ciddi şekilde zedelediğini anlattı. Yalman, "Yasadışı göç konusunda Türkiye'ye pek haklı, adil davranılmadığı kanaatindeyim. Bizim geçen yıl yakaladığımız kaçak göçmen sayısı 92 bin kişidir. Oysaki bu rakam İtalya'da ve Fransa'da 20 bin kişidir" diye konuştu.

■ ANKARA

Hürriyet, 13 Haziran 2002

Mesut Yılmaz'ın kardeşi ve ortağı T. Yılmaz, tekstilcidir; dolayısıyla hem devalüasyon ve hem de esaret ücreti, T. Yılmaz'ın daha da zenginleşmesi için zorunludur. Cavit Çağlar, hem tekstilci ve hem de inşaatçıdır; hem sürekli devalüasyona ve hem de sürekli ücret erimesine muhtaçtır. Ayrıca hem T. Yılmaz ve hem C. Çağlar, banka sahibi olmak zorundaydı; çünkü, döviz elde ediyorlardı ve kamu bütçesi bankalardan borç alarak kendisini sürdürebiliyordu, iktidara dayanan titçiler, ayrıca faiz zengini durumuna geldiler. Dayandıkları ise bilinmektedir, T. Yılmaz, M. Yılmaz'a ve C. Çağlar, S. Demirel'e dayanıyordu; Çağlar, Demirel kontenjanından bakanlık bile yapmıştı. Öyleyse, sürekli devalüasyon ve esaret ücreti motorlarının anahtarlarının siyasi iktidarda olduğu tespitimiz doğrulanmaktadır.

Öbür yandan da bakabiliriz, kaçak işçilerin, inşaat ve tekstilde yoğunlaştıklarını görmüştük; şu anda bile Beşiktaş Kulübü Başkanı S. Bilgili ile Galatasaray Kulübü Başkanı Ö. Canaydın'ın tekstilci ve Fenerbahçe Kulübü Başkanı A. Yıldırım'ın ise inşaatçı olmalarını, artık tesadüfe bağlayamayız, bizim "tit" analizimiz içindeler.* Üstelik sonuncusu, Silahlı Kuvvetler ihalelelerinde yoğunlaşmış görünmektedir; bunun da ayrı bir değeri var.

* Buna mukabil sabetayist olmamaları ihtimali var. Her ihtimal araştırılmalıdır, başka bir yerde deneycbilirim.

Devamlı devalüasyon ve esaret ücreti zenginlerinin "popüler" kulüp başkanlıklarından elde edebilecekleri kazanç saymakla bitmez, ben burada sadece ikisine değinebilirim. Birincisi, popüler kulüp başkanlıkları, bu son derece sömürücü ve herhalde mafyöz ilişkileri gerektiren işlerden dolayı her türlü muhtemel eleştiri ve suçlamalara kalkan işlevi görmektedir. İkincisi, iktidarda bulunanlarla yüzyüze ilişkileri sağlamakta ve ayrıca kurulmuşsa maskelemektedir; bunların çok yüksek kazançlar olduklarından herhalde kuşku duyamayız.

Burada "tit" analizimi kesebilirim, esaret ücretleri etüdü için yeterli görünüyor. Böylece başka yerde, Şebeke'de, yapmış olduğum iki ayaklı bir tespite dönebiliriz; kapitalist iktisat, iki kez son derece radikal olmuştu, bunlara, kapitalist iktisatın iki devrimi bile diyebiliriz. Birincisi, 1870 yıllarında ve emperyalist düzenin başlarındadır, emek-değer yasasına dayalı realist ve bilimsel iktisat bırakılmış, idealist ve bilim-dışı bir şema olan marjinalizm kabul edilmiştir. İkincisi, biraz zorlayarak 1970 yıllarını alabiliriz, kapitalizmi yaşatmak için geliştirilmiş olan refah devleti kurumlarına karşı savaş açılmıştı; bu, 1870 öncesi vahşi kapitalizme dönüş anlamına geliyordu. Zaman zaman "Thatcher-Reagan Karşı-Devrimi" de denilen bu saldırı ile devletin ekonomik ve toplumsal fonksiyonları ortadan kaldırılıyordu. Karşı-Devrim, aynı zamanda Keynesian iktisatın da mezara gömülmesi demektir; önceleri, buna cüret edilmesinin işçi sınıfı ihtilaline yol açacağına inanılıyordu, ki doğru çıkmadığını biliyoruz.

Doğru çıkmaması bir yana Sovyet Düzeni de, kendiliğinden ve içinden, en pasifist denecek biçimde çöküverdi; bu, zaten itibarını yitirmekte olan sınıf analizinin ve bakışının çökmesi anlamına geliyordu.* Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte her yerde sendikalizme ve kazanılmış işçi haklarına saldırı çok büyük bir şiddet kazandı; hiçbir mukavemetle karşılaşmadığını söyleyebiliyoruz. Demek ki, hem ilk işçi iktidarının çöküşü ve hem de işçi sınıfı kalesinin yıkılmasının son derece kansız ve barışçıl olduğunu tespit edebiliyoruz.

İşte burada Y. Koç'un etüdüne dönebiliriz, bir tespiti var, basit, fakat önemlidir: "Örneğin, Türkiye'ye Bulgaristan'dan 1989 yılında gelen turist sayısı 33

* Demirel, iki-üç evi ile başbakan olduğu zamanda, 1964-1965 yılları, sadece zenginlerin haklarını gözeteceği varsayılarak "kabul edilemez" bulunuyordu; sınıf analizinin zayıfladığı bir sırada başbakan olan T. Çiller'in bir gayri-menkul spekülatörü olmasına itiraz edilmedi. Şimdiki, hep atama yoluyla belirlendiğini ileri sürdüğüm meclis tümüyle, müteahhit ve zenginlerden oluşmaktadır, chp, özellikle makarna veya şarap patronlarını tayin etmiştir, başbakan koltuğu verilen T. Erdoğan, "tüccar başbakan" olmakla övünmektedir. Bütün bunlar, bundan çeyrek yüzyıl önce bir "meşruiyet" tartışmasını davet ederdi, artık böyle bakılmamaktadır. Bunu, sınıf çözümlemesinin etkinliğini önemli ölçüde kaybettiği yollu anlamak zorundayız.

bin iken, bu sayı 1992 yılında 819 bine yükseldi. Romanya'dan gelen turist sayısı 1989 yılında 12 binken, 1992 yılında 567 bin oldu. Sovyetler Birliği'nden gelenlerin sayısı 1989 yılında 37 bin düzeyindeyken, Rusya'dan 1992 yılında 1 milyon 245 bin turist Türkiye'ye yasal yollardan giriş yaptı." Çok çarpıcı bir tablo karşısındayız ve üzerine eğilmemizi gerektirmektedir; çünkü, rejim çöküyordu ve ekonomik kaos egemen hal idi, bu koşullarda bir "lüks mal" denilen turizm hizmetine talebin artmasını izah etmek kolay görünmemektedir. Açıklama bulmak zorundayız.

Yıkılışın sağladığı "özgürlük" mü; bir açıklayıcı olarak ciddiye alamayız, çünkü öncesinde de turist çıkışı vardı ve bu açıdan "sosyalist ülkeler" çoktan rahatlamıştı. Böyle olsa bile, bu lüks mala talebin artması için ücret ve gelirlerin hızla yükselmesi gerekiyor ki, tam tersine, çöküntüyü ve işsizliği, kamu görevlilerin maaş alamadıklarını, dilencilik ve hırsızlığın salgın haline gelişini biliyoruz. Gelir artışı değil, yoksulluk dönemi var. İpucu için, harcama eğiliminden daha çok her ne olursa olsun bir gelir sağlama ihtiyacını veya çaresizliği düşünmemiz yerindedir.

Bir ipucu var, kaçak yabancı işçi her zaman her ülkede mümkündür; fakat Türkiye'de, 1990 yılını bir başlangıç alırsak bu tarihten sonra hızla arttığını tespit edebiliyoruz. Bu tek başına bir gözlem değil, Türkiye'ye döndüğümüzde, 1989 yılı, bir başka açıdan, bir dönüm noktası sayılabilir; T. Özal Hükümetleri, bu tarihten itibaren, sermaye hareketlerinde de liberasyon sistemine geçmişti, artık ekonomik strüktür ve idari yapı, tümüyle, uluslararası sistemin taleplerine uyumlu hale getirilecekti, yatırımcı yabancı sermayenin girişine büyük umut bağlanıyordu ve bu ise, sendikal sistemi yıkmak ve işçi haklarını kazımak demektir, gündemde bu var. Demek ki, Türkiye'de de iki yüzyıllık zahmet, çaba ve fedakarlıklarla elde edilen strüktür, bütün modernist kurumlara ve kazanımlara karşı bir savaş sürüyordu ve biliniyor, 1989 yılından sonra yeni bir perde açılıyordu, önemli ipuçlarından birisi de budur.

Burada tekrar Y. Koç'un etüdüne dönebiliriz, gerekli aktarma şudur: "Yabancı kaçak işçilik, bu biçimde çalışanlara verdiği zararın ötesinde, Türkiye'de işçilere ve sendikacılık hareketine de büyük zarar vermektedir. Yabancı kaçak işçilik, işverenlerin sendikasızlaştırma, yerli kaçak işçiliği meşrulaştırma ve yaygınlaştırma, kötü çalışma koşullarını yerleştirme, yasalar aracılığıyla kazanılmış hakları 'esneklik' altında yok etme ve ücretleri düşürme çabalarının önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır." Çok açık, yabancı kaçak işçilik, sendikal sisteme ve işçi hukukuna atılmış bir el bombasıdır; tahrip hücumu da diyebiliriz.

Düzen, artık, yabancı kaçak işçiye muhtaçtır;* ve sistem içi'dir.

Ne kadar, Y. Koç, Türkiye'de 11-12 milyon ücretli ve bunun 4,5-5,0 milyonunun kaçak olduğunu tahmin etmektedir.** Bu beş milyona yaklaşan kaçak işçiler içinde, 2000 yılı itibariyle, yabancı kaçak işçiler için ise, "tahminler 500 bin ile 1 milyon arasında değişmektedir" demektedir. Kaçak ve yabancı olunca, tahminden başka yöntem olmaması tabiidir, arttığını düşünebiliriz. Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Yalman, 2002 yılı ortasında, ülkede seyir halindeki yabancı kaçakları, 1 milyon olarak gösteriyordu;*** jandarma'nın tahminlerine daha çok güvenmek durumundayız.

Sol yazının bir deyişi var, proletarya işçi sınıfı içinde, öncüdür, bu, ekonomik ve siyasal rehber'dir, anlamındadır; ileriye ve mutluluğa kapının anahtarı proletarya'dadır ve proletarya, öncü ilerici demektir. Bu deyişten yararlanabiliriz, yabancı kaçak işçi ise, kaçak işçi kütlesi içinde öncüdür ve "öncü bozguncu" diyebiliriz. Demek ki yabancı kaçaklar, tüm kaçak işçileri ve kaçak işçiler de tüm işçileri bozuyorlar; düzen bozguncuya muhtaçtır ve bu olmadan Orta Çağ'a dönüşten söz edemeyiz. Geriye dönüyoruz.

ESİR ÇOCUKLAR

Önemli olan kazanımdan kazımaktır ve başka yolla tit'in kendisini sürdürmesinin imkânsızlığı üzerinde netlik belirginleşmektedir. Herhalde görüyoruz, yabancı kaçak işçi bu bozguncu faaliyetin en önemli mekanizmalarından birisi olarak ortaya çıkmaktadır; öyleyse bunlar, çağdaş ve öncü kölelerdir. Güzel, fakat, bozguncu sistemin mekanizmalarının tek olduğunu düşünemeyiz; çoktur, yalnız, hepsini ele almam hem imkânsız ve hem de gerekli bulmuyorum, kaçak kölelerin yeteri kadar aydınlatıcı olduğunu sanıyorum.

---

* SSK Müfettişi Oğuz Karadeniz, "Türkiye'de yabancı kaçak işçilik için işgücü piyasaları uygundur" demektedir.
O. Karadeniz, *Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik,* Türk- İş Yıllığı '99, Cilt I, Ankara, 1999, s.425

** Y. Koç, *Kaçak İşçilikle Mücadele,* Türk-İş yayınları No.57. Ankara, 2000, s.16

*** *Hürriyet,* 13 haziran 2002, "Org. Yalman: Türkiye'de Bir Milyon Kaçak Var" haberi.

Hürriyet, 20 Mart 2001

Yine de birisine değinmeden edemiyorum, "putting-out" üretim tarzını, Türkçe'ye, "eve-iş-verme" olarak çevirdiklerini tahmin ediyorum; eğer öyleyse isabetlidir. Orta Çağ'dan çıkış eşiğinde, manüfaktür aşamasında, yaygındı ve köleliğin, küçük meta üreticisi olarak sürdürülmesini sağlıyordu. Yün veya pamuk, evlere veriliyor ve iplik olarak alınıyordu; hammadde tüccarın veya tüccar-imalatçınındır, kölelerin atöyelerde, buna da "işlik" diyoruz, toplanmasına gerek olmuyordu. İktisat tarihi yazımında, sömürünün en yüksek olduğu tarzlardan birisi olarak tarif edilmektedir ve şimdi bu tarifi hatırlamak durumundayız.

Öyleyse, Y. Koç'un, bir başka etüdünden, bir başka aktarmanın sırasıdır: "Eve-iş-verme, vahşi kapitalizmin en acımasız sömürü araçlarından biriydi. 1970'li yıllardan itibaren sosyalleş(tiril)miş kapitalizmden yeniden 19. yüzyılın vahşi kapitalizmine dönülmesinde, serbest bölgeler, kaçak işçilik, taşeronluk, fason üretim, eve-işverme gibi araçlar, bir bütün oluşturmaktadır. Eve-işverme uygulamalarının özellikle ihracata yönelik sektörlerde sistemli bir biçimde geliştirilmesi de uluslararası yeni işbölümünün bir sonucudur."* Burada, geliştirdiğim düşüncelerle, mükemmel bir uyum ortaya çıkmaktadır;** "eve-işverme" üretim

* Yıldırım Koç, *Eve-İş-Verme,* Türk-İş Eğitim yayınları No.63, Ankara, 2001. s.44

** "Orta Çağ" tespitim, en az yirmi yıl geriye gidiyor ve "tit" analizimin ise on beş yıllık geçmişi var. Bu uyum, "fıtness", bilimsel açıdan çok sevindirici, ancak ülke

tarzının, özellikle ihracata yönelik sektörlerde yoğunlaştığının saptanması önemlidir. İhracatı artırmak, vahşi kapitalizmi yerleştirmek demektir ve "tit", bozmak anlamıyla birleşmektedir, buraya geldik.

Koç'un etüdünden öğrendiğimize göre, "eve-iş-verme" üretim tarzı üzerinde "en önemli ve kapsamlı bilimsel çalışma" Profesör K. Lordoğlu tarafından yapılmıştı;* Profesör Lordoğlu'nun çalışmasından anlaşıldığı üzere, "eve verilen işler, örgü, nakış, dantel ve diğer olmak üzere dört grupta" toplanmaktadır. Bu tasnifde de tekstilin ağırlığını teşhis edebiliyoruz;** "tit" içinde lokomotif olan tekstilciler, eve-iş-verme tarzını ellerinde bulunduruyorlar. Demek ki tekstilcilerin vahşi kapitalist olduğunu bir kez daha teşhis edebiliyoruz; ama ne yazık, bu araştırma vesilesiyle, "çağdaş yaşamı destekleme" misyonerlerinin*** burada, yardımcı rolde olduklarını öğreniyoruz.. Vahşi kapitalizme "çağdaş köle" sektöründe eğitici fonksiyonu üstlendiği anlaşılmaktadır; paradoks mu, tutarlılık mı, karar veremiyorum.

Bir özete ihtiacımız olabilir; "atölye-hapishaneler" yabancı kaçak işçilerden kaynaklanabilir. Fakat, yabancı kaçak kölelerin öncü bozguncu rolü tespit edildiğine göre, burada yerli kaçak kölelerin de bulunması makul görünmektedir. Kaldı ki, "eve-iş-verme" üretim tarzı ile atölye-hapishaneler arasında büyük bir fark düşünebilir miyiz; bunlara mafyöz ilişkileri ve mafya korumasını eklemek durumundayız. Bu analiz, bize, magazin basınında, manken-sevgilisi kimliğiyle sergilenen "tekstilci" sürüsünün neden mafya tipi çizdiğini de açıklamaktadır. Demek

---

için çok üzücüdür. Y. Koç'a gelince, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve idari bilimlerin en parlak döneminin en parlak verimlerinden birisiydi; biz akademik karyerde kalmasını tercih ederdik, Yıldırım sol mücadeleyi ve hapishaneleri seçti. Şimdi bu araştırmaları yapıyor; öğrenciliğinde, beni, Türkiye İşçi Parti'lileri, "az solcu" bulurdu ve şimdi belki çalışmalarından en çok ben yararlanıyorum.

* K. Lordoğlu, *Eve İş Verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerinde Bir Alan Araştırması,* Friedrich Ebert Vakfı, İstanbul, 1990.

** "İntermedya Ekonomi Dergisi'nin 12.10.1997 tarihli sayısının kapağındaki yazılar şöyleydi: Evde Çalışın, Ailece Kazanın, Evlere İş Veren Şirketler ve Adresleri, Evde Yapacağınız İş Çeşitleri. Dört sayfalık yazıya göre, Gön Deri, dantel ördürüyordu. Bolero Tekstil kazaklar için el boyaması ve yapıştırma işi veriyordu. Özşah Örme, üretilen penyelerin üzerindeki ipliklerin temizlenmesi işini evlere veriyordu. İlhan Metal Sanayii, metal düğme tokalarının sürgülerini taktırıyordu.Oya El Örgüleri, ihracat için kazak ördürüyordu."
Yıldırım Koç, *Eve-İş-Verme*..op.cit, s.41

*** Ne acı, "çağdaş yaşamı destekleme derneği", bu "eve-iş-verme" tarzını yerleştirmek için harekete geçmiş durumdadır, çağdaş köleleri yetiştirmek için eğitim verdiğini ve bundan sonra da işletmeler açtığını öğreniyoruz.
ibid., s.39-40

ki, "tit", son çözümlemede, mafyöz üretim biçimine dönüşmek zorundadır.

Hepsi güzel, bir eksiklik var; "çocuk işçiler" denmektedir. Eksiklik değil, kaçınılmaz olarak içindedir; hem atölye-hapishaneler ve hem de "eve-iş-verme" üretim tarzının çok önemli ölçüde çocuk emeğine dayandığını kolaylıkla çıkarabiliriz. Bir nokta açık, mevcut dokuma ve örgü teknolojisinde tekstil sektörü gerçekten "çocuk işi" olmuş haldedir. Bu atölye-hapishanelerde, altı yaşındaki bebeklerin çorap tezgahı çevirdikleri haber edilmektedir. Öyleyse yabancı köleler, çocuk esirler ile tamamlanmaktadır.

Artık, öyleyse, "çalışan çocuklar" alanını, sanayi veya marangoz sitelerindeki torna çalıştıran veya otobil krikosu çeviren bebelerle sınırlı tutmak çok naif kalmaktadır. Tekstil, arkasından inşaat ve hiç kuşkusuz turizmde çocuk işçilik her gün biraz daha artmaktadır; dolayısıyla "kaçak köleler" ile "esir çocuklar" zorunlu olarak aynı başlık altında buluşuyorlar. Orta Çağ'dayız.

İşte burada, Türk-İş "Çalışan Çocuklar Bürosu" Müdürü Ö. Karabuluttan bir aktarma yapmama izin verilmesini umuyorum, şöyledir: "Gümrük Birliği sürecinde, Türkiye'nin rekabet gücünün ucuz işgücü ve işgücünün esnekleştirilmesinde görülecek çalışanların haklarının, işçi sendikalarının etkisiz kılınması, ülkemizdeki sosyal sorunların artmasını işçilik, işten çıkarmalar, işsizlik, geçici işçilik, süresi belirli hizmet akdi, esnek çalışma, atipik çalışma biçimleri, eve iş verme, fason üretim biçimindeki uygulamaların Gümrük Birliği'ne girilmesi sonrasında daha da yaygınlaşması ve bunun sonucunda özellikle marjinal sektörde çocuk emeği kullanımının yaygınlaşması, çalışanların ve çalışan çocukların sorunlarını artırıcı bir etki yapması beklenmektedir."*

Paradoksal görünebilir, Avrupa Birliği'ne ilk adım sayılan "Gümrük Birliği" antlaşması, "esir çocuklar" nüfusunu artırıcı etkiye sahiptir; ve çok doğrudur, gümrük duvarları indirilince içerde yaşabilmek ve dışarda ihracat yapabilmek için "esaret ücreti" kaçınılmaz olmaktadır. Bu hücum ve bozgun işte bunun içindir; demek ki, Avrupa Birliği kapısına doğru yürüyüş Orta Çağ'dan geçmektedir. Demek ki karanlık çağa geçişi çok parlak olarak görebiliyoruz.

İki tespit ile tamamlayabiliyoruz. Birisini, İzmir'de çalışan çocuklar üzerine bir alan çalışmasından alıyorum. Bu çalışan çocuklar, sanayi ve marangoz sitelerindedir ve çok zaman "çırak" statüsünde sayılıyorlar; dolayısıyla, atölye-hapishane sakinleri arasından gelmiyorlar. Yalnız sonuçların çok değişeceğini sanmıyorum, bu araştırmaya göre, çalışan "çocukların neredeyse tamamına yakını,

* Özcan Karabulut, *Çocuk İşçiliğine Karşı Sendikal Mücadele,* Türk-İş Yayım N0.224, Ankara, 1998. s.37

%95, çalıştığı işten orta, yüksek, ya da çok yüksek düzeyde mennun olduklarını ifade etmişlerdir;"* bu sonuç da, bilimsel açıdan sevindiricidir. Çünkü bütün köleler mennundurlar ve köle, mennun olmamayı bilmeyen canlıdır, tarifi böyle yapıyoruz.

Bir de, Belçika'da yayınlanan, 1992 tarihli "European" Dergisi'nden aktarma yapmak istiyorum; Manole Viorel, İstanbul'da bir kaçak köledir ve söyledikleri ise şöyledir: "Ben Bükreş'te öğretmendim. Maaşımla ailemi geçindiremiyordum. Buradaki çalışma koşullarını biliyordum, ama dört bir yanımda böcekler ve fareler cirit atarken uyumakta zorlanıyorum. Acentalar, işçilerin istediklerinde Türkiye'den ayrılmasını engellemek amacıyla papaportlarını alıyorlar." Ne denebilir, Dergi, geceleri böcek ve farelerin ortasında uyumaya çalıştığını tekrar kaydettikten sonra, yine de kendisini "şanslı" saydığını eklemektedir. İsabetlidir.

Çünkü bütün köleler, kendisini şanslı sayıyorlar. Orta Çağ'da kendisini şanslı saymayan köle bilmiyoruz.

* Prof. Dr. Ercan Tatlıdil-Prof. Dr. N. Hotar Başargan ve diğerleri, İzmir'de Çalışan Çocuk ve Çalışan Çocuk Ailelerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri, Çalışma Bakanlığı, çoğaltma, İzmir, 2001, s.102

İKİNCİ BÖLÜM

SIĞINAK TEORİSİ ÜZERİNE

TEKELOKRASİ

Dante'nin ürünlerini okuyoruz, güzel, peki yaşamını da okuyor muyuz; "okumak" sözcüğünü anlamak, "analiz" etmek anlamında kullanıyorum. "Başkasının ekmeğinin ne denli tuzlu/başkasının merdiveninden çıkmanın/ne denli zor olduğunu göreceksin." Bu dizelerini aktarmıştım, sürgünde bir yaşamın derin acılarını dillendiriyordu. Geçerken öğreniyoruz, Dante hep sürgünde yaşamıştı ve başka bir deyişle, yaşamışsa bu yaşam, hep sürgünde devam etmiştir. Ürünlerini bu yaşama borçluyuz.

Sürgün mü, bir sığınak ve barınaktır. Bu bölümün amaç-tezi ise son derece basit ve son derece yenidir; "demokrasi", eninde-sonunda bir sığınak ve barınak bulma işidir ve ayrıca, "demokrasi" eğer tarih sahnesine çıkmışsa, son derece kısa kalmıştır.

Bir önerme var, burada hatırlamak isabetlidir; mutlular saate bakmazlar, mutlular için an sonsuzdur, başka bir deyişle anda sonsuzu yaşamak demektir, çünkü mutluluk, sonsuz hareketsizliktir ve bu nedenle hareketsizlikte yaşamak ve aslında yaşamamak'tır; büyüme iktisatçıları buna "golden age", altın çağ, diyorlar ve hep abartıyorlar, biz de herhalde demokrasiyi siyasal mutluluk çağı olarak abartıyor ve belki de anlık olduğunu unutup sonsuz sayıyoruz. Halbuki artık hem zamanlı ve hem de geçici görme zamanıdır. Diğer bir şekilde ve daha açık olarak söyleyebiliriz, "demokrasi", kapitalizmden hem çok kısa ömürlüdür ve hem de çok geçicidir.

İki ömrü birbirinden ayırmak, "demokrasi" ile "kapitalizm" arasındaki bağı da gevşetmek demektir, bunu öneriyorum; halbuki marksistler, çok aksayan Atina Demokrasisi'ni bir kenara koyacak olursak, tam demokrasiyi kapitalizmin bir ürünü sayıyorlar ve karşıtlarıysa kapitalizmle demokrasiyi bir madolyonun, hatta bir kağıdın iki yüzü olarak sunuyorlar. Kapitalist doktrin mensuplarına göre, demokrasi, demek ki, hem teorik hem de pratik planda,

ebedidir ve marksistlere göreyse, teorik düzlemde aşılması gerekli ve kaçınılmaz, pratik düzlemdeyse aşılma zamanı hep ertelenen bir devlet biçimidir. Burada bunu ele alıyorum ve iki taraflı reddiye yazmayı deniyorum, çünkü gerçeklere uymamaktadır; bu nedenle de burada yalnızca "mekanik" marksistlerden söz etmiş oluyorum.

Tarih sahnesine çıkış tarihi tartışmalıdır ve daha önemlisi, tarihsel değişmeler ve kapitalizmdeki gelişmelere karşın, demokrasinin bu denli bakir kalması son derece şaşırtıcıdır. Benim şaşırdığım konusunda bir kuşku yok ve izleyenlerim, önceki ciltte önemli ölçüde şaşırmadılarsa, bu ciltte, bunu istemeyerek de olsa gerçekleştirmeyi umuyorum.

Başkaldıran insanın, başkaldırısının davet ettiği tehlikelerden masun olarak barınabileceği bir yer yoksa, demokrasi yok demektir. Böyle bir yer, topya, yoksa demokrasi ütopyadır ve yerin, Dante'nin yazgısı nedeniyle değindiğim türden sınır ötesinde olması istisna, içinde olması kuraldır. Yalnız demokrasi sadece bir sığınak sorunu değil, aynı zamanda sığınak ya da barınak arayanlar meselesidir; bir zamanlar düşünmek tehlikeliydi, şimdi dünyanın pek çok yerinde insanlar düşünmeyi unuttular, bu başkaldırıyı bilemez oldular anlamındadır ve dolayısıyla önce başkaldıran insan ve daha sonra da barınak ihtiyacı kalmamıştır. İlaveten, á la Huxley imalat hatasıyla başkaldıranlar çıksa da, artık sınır ötesinde bile barınak bulmak zordur; Bruno kadar bile rahat olmadıklarını biliyoruz. Öyleyse, bunu demokrasinin çözülmesi veya tükenmesi olarak anlayabiliriz.

Tükenmiş bir kategori üzerinde bu kadar ısrarı da şaşırtıcı görebiliriz; aslında bu durulmaya vulgarizasyon demek çok daha isabetli sayılabilir, demokrasi kategorisinin bayağılaştırmasından söz ediyoruz. Vulgarizasyon mu, tüm vulgarizasyonların esası aynıdır, reel bazı önce reddedip sonra unutturmak ve fiktif, kaygan, hem tanımı ve hem de realizasyonu mümkün olmayan, bu nedenle mitik diyebiliriz, bir başka baz uydurarak bunun üzerine, kağıttan bir kule kurma işidir. Bu kaygan ve realizasyonu imkânsız baz, bayağı iktisatta, "azalan verimler yasası" ve vulgar demokrasi kuramında da,* "kuvvetler ayrılığı ilkesi" olarak ortaya çıkıyor; "yasa" ve "ilke", bayağılaştırmayı, bir inandırıcılık ve otorite kazandırmayı amaçlıyor. Çok ilginç, şimdiye kadar, henüz hiçbir iktisatçı, azalan verimler yasası ile karşılaştığını haber vermemiştir; sadece Montesquieu böyle bir ilkenin, "kuvvetler ayrılığı", imkânsızlığını yazmıştı. Amerika Birleşik Devletleri de, Montesquieu'nün imkânsızlık ilkesine

* Demokrasi kategorisinin bayağı yazımı için bir örnek olmak üzere, Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society,* New York, 1969.

dayanarak kendi çatısını kurduğunu iddia ediyordu; sonuçta hem yargının ve hem de yasamanın, yürütmenin eline geçtiğini, bugün daha iyi anlıyoruz. Hem yargı ve hem de yasama, yürütme gücünün kaprislerinin esiridir, sığınağı ya da barınağı da yürütmedir; dün bulanıktı, bugün Amerika Birleşik Devletleri'ne demokrasinin uğramamış olduğunu daha açık görüyoruz.

Tekrar Dante'ye dönebiliriz, şair olduğu kadar politik olduğunu da biliyoruz, Floransa'da, o tarihte birisi Papa, bağımsızlık ve diğeri İmparator, Almanya yanlısı, iki parti vardı, sert bir mücadele içindeydiler, Dante de bu mücadelenin içindeydi. Gibelins Partisi, Alman olan imparatorun atadığı feodaller, dük ya da piskopos tarafından yönetimi savunuyordu; Guelfes ise daha çok "komün" yönetimini istiyordu, imparatorla hegemonya mücadelesi içinde olan Papa, bunları destekliyordu. Parti mücadelesi sertti, yenilen malını ve mülkünü kaybediyordu, Partisi yenildi ve Dante ölüme mahkum oldu, ölmemek için başka bir şehre gitti, sığınak ve barınak bulduğunu söylemek durumundayız. Eğer düşünmeye ve düşündüklerini savunmaya devam edebildiyse, bunu bir barınak bulabilmesine borçludur.

Başka bir şehirden, site, söz ediyoruz, herhalde bugünkü kentlerle mukayese etmek çok büyük hatadır. O günkü siteyi, buradaki tartışmamız açısından, belki en doğru ve yararlı biçimde Braudel tarif ediyor; but constructed or reconstructed, walls continued to encircle towns and to define them. They were boundaries, frontiers, as well as protection, şehir demek için sur ya da yüksek duvar mutlaka gereklidir ve bunlar, hem siteyi tanımlıyorlar ve hem de sınır ve koruma, proteksiyon, sağlıyorlar.* Sitenin bir koruma sağlaması ile ilgili olarak tarihlere bakacak olursak, Dante, XIII. Yüzyıl'ın sonlarıyla XIV. Yüzyıl'ın başlarında yaşamıştı, mensubu olduğu Guelfes Partisi'nin, "Guelfes" de yazılıyor, Dante'nin de katıldığı iç savaşta yenilmesi, 1293 tarihine rastlıyor ve yaşamının sonuna kadar süren idam hükümlüsü sürgün dönemi de işte bu sırada başlamaktadır. Braudel'in site tarifi de bu zamana uygundur; çünkü daha sonra kentleri kuşatma makinelerinin ve top türü ateşli silahların kullanılması, kentlerin bağımsızlığını ve koruma sağlamasını göreceli hale sokuyordu. En azından yeni silah teknolojisine kadar her site hem birbiriyle mücadele ediyordu ve hem içinde büyük bir mücadele barındırıyordu; bu mücadele site mensuplarını, "citoyen", değiştirip geliştiriyordu; Rönesans'ın temelleri atılmakta ve yıllar sonra Rusya'daki narodnikler için icat edilen bir sözcükle, "intelligantsia", entelektüeller doğmaktadır.

---

* F. Braudel, *Civilisation and Capitalism 15th-18th Century Vol. 1,* London, 1979-1983, P. 495.

Braudel, towns, cities, are turning-points, watersheds of human history, sitenin insanlık tarihinde bir dönüm noktası olduğunu da kaydediyor ki, bu yargı yaygındır. Önce de vardı, Grekçe poleis ve Latince civitas, kent ile ilgilidir ve daha sonra "devlet" anlamına dönüşmesi önemli bir işaret olabilir; Grek kentleri ve İslam'ın yayılışı döneminde de "Medine" vardı; Avrupa'da tekrar canlanma tarihi olarak XI. Yüzyıl veriliyor ve Avrupa'nın tarih içinde ön plana çıkışı ve "Avrupa" sözcüğünün yaygınlıkla kullanılmaya başlanması da bu zamandadır. Braudel, when they flourished in Italy, they brought the age of the Rönesans, diyor ki, Dante'nin döneminde İtalya'nın bir siteler iklimi olarak parladığını biliyoruz.

Dante'nin yazgısından söz ettiğimiz sıralarda, Avrupa ve İtalya hâlâ feodaldi. Öyleyse, feodalitenin demokrasi teorisine iki katkısını bu vesileyle not etmemiz yerinde görünüyor; birisi mukavele ilkesidir. Feodal sistem, özünde, lord ile vasalları arasında bir mukaveledir; önemini hep kabul ettirdiğini biliyoruz, tarafları değiştirilse de bütün demokrasi arayışlarına ipucu oluyordu. Bu çerçevede, J. J. Rousseau'nun sosyal mukavele postülasının kaynağının feodal mukavele olduğundan kuşku duyamayız. Öte yandan kentlerin de feodal dönemde ortaya çıktığını artık tekraren tespit etmiş oluyoruz; yalnız, site beraberinde bir kurumu daha getiriyordu, komün kurum ve kategorisini, "parlamento" da bir türüdür, sitelerden ayırmamız imkânsızdır. Başka bir deyişle "komün" fikri ve pratiği de Orta Çağ'da ve feodal dönemde ortaya çıkmaktadır; ne yazık, Fransız Devrimi'nin kutsallık kazandırdığı "komün", bir feodal keşif olan komünü unutma nedeni de olabilmiştir, Marx bunların karıştırılmasına ve de facto olarak da feodal kurumun unutulmasına hayıflanmaktadır ve uyardığını biliyoruz.* Marx, bu feodal kurumun, komün, hem

---

* "It is generally the fate of completely new historical creations to be mistaken for the counterpart of older and even defunct forms of social life to which they nıay bear a certain likeness."

"Thus, this new Commune, which breakes the modern state power, has been mistaken for a reproduction of the medieval communes, which first preceded, and aftenvards became the subtratum of, that very state power."

K. Marx, *The Civil War in France,* D. Fernbach, ed., *The First International and After,* Penguin Boks, 1974, p. 211.

"Cette extension provoque des conflits entre commune limitrophes: Genes et Lucgues s'oppsent a Pise, Bologne a Modene, Milan a Pavie, Florence a Sienne et a Pistoia. Certains antagonistes trouvent plus avantageux de rechercher l'alliance de l'empereur que favoriser une commune rivale en s'opposant á celui-ci. Dans ces luttes se developpent l'esprit civique et le patriosme commu-nal; Dante, tout exilé qu'il ait été, en est pour Florence le chantre."

Encyclopedia Universalis, vol. 9, p. 244.

"In medieval Europe, on the other hand, representative assemblies appeared everywhere; in Italy, Spain and Southern France early in the thirteenth century, in England, northern France and Germany, anywhere from fifry to one hundred years later."

J.R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State,* Princeton U. P., 1970-1973, p. 65.

modern devletten önce geldiğini ve hem de modern devletin bir alt-katmanı, substratum, olduğunu yazma ihtiyacı duymuştu; burada geliştirdiğim düşünceler açısından önemli buluyorum.

Değindiğim sürgün, modern zamanlardaki sürgüne hiç benzememektedir, bir kez dil sorunu ortaya çıkmıyor; gerçi Dante'nin yine bir İtalyan siteye sığındığını tespitle bunun doğal olduğunu ileri sürmek mümkündür. Fakat Giardano Bruno bir başka ve tanınmış sürgündü, ve üstelik Dante'nin yüzyılı ile karşılaştırıldığında, Bruno zamanında "ulusal" diller oldukça gelişmişti; komünikasyon sorunu ile karşılaşılmamaktadır. En azından aydınlar açısından bir yabancılık da söz konusu olmuyordu; İtalyan Bruno, Fransa'da, İngiltere ve Almanya'da entelektüel ve politik faaliyetini sürdürebiliyordu; hem Avrupa Birliği düşüncesi henüz doğmamıştı ve hem de Avrupalılık egemendi. Bunu, herhalde, "nasyonalite" fikir ve hissinin insanlarda oluşmamasına bağlamak zorundayız; sanıldığının aksine çok geç doğmuştur. Demek ki, nasyonalite ile kapitalizm arasındaki sıkı bağı da çözmek durumundayız, feodalitede yoktu ve Aydınlanma Çağı antinasyonaldir, hem "nasyonalite" fikri ve hem de nasyonal partiler bulunmuyordu. Büyük Veba, senofobi, yabancıdan korkma ve kuşkulanma arazını yaymıştı; fakat bunun, doğmakta olan ve Dante, da Vinci ya da Bruno ile ilk ve belki de kremalarıyla tanıştığımız entelektüelleri kapsamadığını çıkarabiliyoruz.

Bir diğer nokta daha çarpıcı görünmektedir; "sürgün" ile "idam" cezaları, birbirine yakın ve hatta eşdeğer sayılmaktadır. Dante'ye sürgünde kalması ve geldiği takdirde idam edileceği bildiriliyordu; modern zamanlarda İsrailliler'in Eichman'a yaptıkları veya Türkiye'nin, A. Öcalan'a yönelik gerçekleştirdiği, önce idam edebilmek için sürgünde insan avına çıkma, sonra içerde hapsedebilmek için idam cezasından vazgeçme, ki bu cezanın kaldırılmasının nedenlerinden birisi de budur, türünden gelişmelere o dönemde rastlamıyoruz. Öyleyse, sürgün, idam veya süresiz hapis karşılığı bir cezaydı, yalnız sürgünden adam alma politikası görmüyoruz. Belki bu, imkânsızlığın sonucudur; çünkü site düzeninde bir sürgünü almak imkânsızdı ve daha da önemlisi her site bir ayrı "kosmos"du, muhtemelen de "sürgün" orada yeniden doğuyordu. İstisnai durumlar hariç, iade edilmemesi temel ilkedir. Bu, büyük bir güvencedir.

Böyle bir barınak güvencesi olmadan demokrasinin varlığından ve kalıcılığından söz edilemeyeceğini ileri sürüyorum. Çünkü, demokrasi, eninde-sonunda, devlet otoritesinin sınırlanması ve daha da önemlisi devlet coğrafyasında, devlet otoritesinin işlemediği yerler bulunmasıdır. Dante'den hareketle geliştirmeye çalıştığım sığınak-barınak kavramında bu var; yürütme ve yaka-

lama gücünün ulaşmadığı yerde Dante, yaşamını ve sınırlı olmak koşuluyla politik ve entelektüel mücadelesini sürdürebiliyordu.

Bizim yakın siyasal tarihimizde de açıklayıcı vaka bulmak mümkün görünüyor; Türkiye üniversiteleri, 1950'li yılların ortasında çok önemli bir demokratizasyon hareketi oluşturabilmişti, buna "Forum Hareketi" diyoruz. Ancak 1956 yılında, zamanın yürütme gücü, bu demokratizasyon hareketinin liderini, üniversitedeki görevinden alarak, bakanlıkta sıradan bir memur haline getirebilmişti.* Yalnız o zamanın hak ve özgürlükler düzeninde, yürütmenin, muhalif bir öğretim üyesini tard yetkisi olmakla birlikte, polisin üniversite yöneticilerinin çağrısı olmadan, herhangi bir üniversite binasına girme yetkisi bulunmuyordu ve girmiyordu. Bu da Orta Çağ'dan kalma ve üniversite özerkliğinin bir parçası sayılan dokunulmazlıktı; Batı'daki büyük üniversiteler de Orta Çağ icadı oldular ve kilisenin bir parçası olarak ortaya çıkıyorlardı, ayrıcalıkları buradan gelmektedir. Cumhuriyet Türkiyesi, bu Avrupa'ya ve feodaliteye ait ayrıcalığa saygı duyuyordu; duyulmaması için de bir neden bulunduğunu söyleyemeyiz. Çünkü bu ayrıcalık kullanılmayan bir silah misali bir yerde unutulmuştu; üniversitede, üniversite bir kale olsa da o zamana kadar kimse farkında değildi, otoriteye ilk karşı çıkış, işte bu tard sırasında olmuştur, çıkış barışçıldı ve polis de hareketin oluşumuna müdahale etmek üzere ayrıcalıklı yerleri zapt etmeyi düşünmemişti.

Fakat on yıl kadar sonra Türkiye coğrafyasında, üniversiteler başka bir Forum Hareketi'ne sahne oluyordu; öğrenciler sık sık ve öğretim üyeleri zaman zaman, bir araya gelerek, sorunlarını ele aldıkları forumlar yapıyorlardı; mutlak demokrasi eğitiminin yapıldığı ve sınırsız söz hakkının kullanıldığı bir dönemdir. Sanki Türkiye pek çok siteye ayrılmıştı ve burada tartışma ve katılım sınırsızdı; Atina'da "demokrasi dışı" kabul edilen esirler, bu yeni sitelerde görünmüyordu, pek çok vakit, öğrenci, öğretim üyesi ve üniversitenin çalışanları birlikte tartışıyor ve karar alıyorlardı. Üniversite dışında toplantı yapmak, polis iznine bağlıydı ve polis kontrolünde gerçekleştirilmesi esastı; üniversite içinde yapılanlarsa izin almayı gerektirmiyordu ve polis hiçbir şekilde müdahale edemiyordu, çünkü üniversite coğrafyasına girmesi, haksız ve yasadışı sayılıyordu. O tarihte, Türkiye coğrafyasında başka siteler de çıkmış-

* Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı Profesör Turhan Feyzioğlu'ydu. Üniversite gençliği, bunu protesto etmek üzere harekete geçti ve ben hareketin elebaşılardan biri olarak üniversiteden kovuldum. Bu hareketimiz, Cumhuriyet Türkiyesi'ndeki ilk önemli öğrenci isyanlarından birisi sayılmıştı.

Zamanın Ankara siyasal polis şefi Nevzat Ayaz'dı; B. Ecevit, başbakan olduğunda Zonguldak valisi yaptı, S. Demirel başbakan olduğunda İstanbul valiliğine terfi etti. Daha sonra milli eğitim bakanlığı da var.

tı, üniversite bunun en gelişmiş şekli olmuştur. Zamanın hükümet başkanı,* bu durumu "iç savaş" hali saymakta gecikmedi ve böylece ilan ettiğini biliyoruz. Çünkü üniversiter forumlarda sadece eğitim değil, her türlü sorun görüşülüyordu, tehlikeli ve düzen karşıtı sayılmıştır.

Hiç kuşkusuz barışçıldı, fakat, benim "iç savaş" durumu tanımıma da uygun düşmektedir. Çünkü iç savaş, son çözümlemede, bir coğrafyada, egemen gücün giremediği yerlerin varolması demektir. Silah kullanılması veya kan dökülmesi bu tanımda bulunmuyor; olabilir, ancak tanım için ihtiyaç duymuyoruz.

Buradan, diğer çalışmalarımda geliştirdiğim bir teorileştirme çabama gelmek istiyorum; sistematik olarak Türkiye yakın dönem tarihinde üç iç savaştan söz ediyorum. Hep biliyoruz, ama yine de tekrarlamaktan geri kalamıyorum, savaşları krallar veya imparatorlar ilan ediyorlar ve iç savaşları ilan ise bilim adamlarının işidir; bu üç iç savaşı da ben ilan etmiş durumdayım. İlanları bilimsel olduğu için, başlangıçla bitiş yıllarını belirlemek çok zor ve tartışmalı görünmektedir. Birincisini, 1806-1826, ikincisini 1906-1926 ve üçüncüsünü de 1965-66 yıllarında başlatmakla birlikte, içinde yaşadığımız için, bitiş tarihini belirlemekte güçlüklerle karşılaşıyorum.** 1986 ve 1996, aynı ölçüde bitiş sınırı olabilir; yalnız bittiğinden emin olmak da zordur, bu güçlüğü kaydetmek gereğini duyuyorum.

Nereden mi çıktı, beni bu tür bir araştırmaya iten, Türkiye'nin ilerleme çizgisiydi; birinci iç savaştan Tanzimat ve ikinci iç savaştan Cumhuriyet çıkmıştı;*** bütün bu tespitler üçüncüsünden ne çıkacağını tahmine yöneliyordu. Bu son iç savaşın bir yanında, sosyalizmi görüyordum ve diğer tarafı tarif edebiliyor, fakat adını koyamıyordum, bu "tekeliyet" idi. Bu iç savaşın başında, "tekeliyet" tarafı çok zayıftı ve "sosyalizm", aynı anlama gelmek üzere, iştirakiyet taraftarları ise çok güçlü fakat daha çok dağınıktı; bu cephede savaşanların çok önemli bir bölümü de ne için savaştığını bilmiyordu. Sadece, daha despotik ve halksız bir düzenin dayatıp bastırdığını görüyor ve duyuyorlardı, yurttaşın sürüye transformasyonunu, kabaca da olsa, anlayabiliyorlar ve kızıyorlardı; bunu önlemek üzere bir cephe olmuşlardı, böyle değerlendirmek zorundayız. Cephenin programları ve disiplini olmadığı kesindir. İç savaşı var.

Güzel, ancak, ilerleme doğrusunun gerçekten lineer, doğrusal, olup olmadığını görebilmek için yaptığım bu çalışmanın, demokratizasyon tarihi

---

* Hükümet başkanı S. Demirel'di.

** Yeni çalışmalarım, bu sonuncu iç savaşın, 1956 yılında başlaması ihtimalini de ortaya çıkarmış görünüyor; üzerinde daha çok düşünme ve çalışmaya ihtiyacımız var.

*** Bana göre Cumhuriyet'in gerçek kuruluşu, 1925-1926 yılıdır.

ve analizi açısından da bazı açıklıklar getirebileceğini hiç düşünmemiştim; gerçekten hoş bir bilim sürprizi diyebiliriz, demokratizasyon tarihinin önemli açılımlarının hepsi bu iç savaş dönemlerindedir. Birincisinde Sened-i İttifak ve ikincisinde İkinci Meşrutiyet var; üçüncüsü ise düşün bahçemizin "bin çiçek" açtığı ve halkın, kısa anlarla da olsa, doğrudan demokrasiye en çok yaklaştığı zamandır.* Türkiye siyaset yazım ve bilimine "kurtarılmış bölge" kategorisinin girişi işte bu tarih kesitindedir; coğrafya, mahalleler ve zaman zaman da kasabalar olarak bölünmüştü, kadın-erkek nöbet tutuluyor ve polisin giremediği bu yerlerde sınırsız "Atina demokrasisi" tatbik ediliyordu. Polisin içinde bir başka polis ortaya çıkmıştı ve örgütlüydü;** kısaca, hem iç savaş ve hem de mutlak "demokrasi" vardı. Demek ki, bu analizlerden bir sonuca doğru yol alıyoruz, demokrasi ile kapitalizm arasındaki bağı çözerken, demokrasi iç savaşın alt sınırına yaklaşmaktadır.

Devam ederken, iç savaş teorisi ile ilgili bazı tespitleri not etmek, anlatımın eksik kalmaması için zorunludur; birincisinde Alemdar Mustafa Paşa ve ikincisinde Mahmut Şevket Paşa, "gönüllü" orduları var. Birincisi, bir düzenli orduyu topa tuttu ve ikincisi yeni bir düzenli ordu kurdu. Üçüncüsünde düzenli ordu hem içinden ve hem de dışından, gayri nizami denemelerle bozulma tehdidiyle karşılaştı; bunları alt ederken kendisini de değiştirdiğini teşhis edebiliyoruz. Buna ek olarak, iç savaşların çoğu zaman dış savaşlar ile senkronize olduklarını da görebiliyoruz.

Bu notlardan sonra şöyle bir formülasyonun verimli olabileceğini umut ediyorum, iç savaş sınırı, demokrasinin en hayati kanalıdır, sine qua non, diyebiliriz; yalnız iç savaş, aynı zamanda demokrasiyi ortadan kaldıran mekanizmalara da sahiptir. Demokrasiyi geçici, marjinal ve frajil yapan da işte budur, demokrasi için gerekli vücut olan iç savaş, aynı zamanda demokrasinin katilini de yaşatmaktadır; öyleyse, iç savaşta istikrarsız bir istikrar var ve buna sınırını da katabiliriz. Çünkü egemen otoritenin, iç savaş ihtimalini de, aslı ne kadar uzak olursa olsun, iç savaş saydığını biliyoruz. Ayrıca her iç savaştan sonra XVII. Yüzyıl'da İngiltere ve XIX. Yüzyıl'da Fransa örnekleri tanıktır, Cromwell ve Komün adlarıyla hatırlanıyor, devletin baskıcı pratik ve nitelikleri daha çok ortaya çıkıyor ve olgunlaşıyor.*** Öyleyse burada görkemli İngiliz

---

* Bu sonuncu iç savaş, 1956 yılında başlamışsa, Türkiye tarihinin gördüğü ve görebileceği en "demokratik" ve aynı anlama gelmek üzere, yürütmenin en çok kuşatıldığı anayasa da bu dönemdedir.

** Buna "polder" deniyordu.

*** K. Marx'ın *Fransa'da İç Savaş* analizi için formüle ettiği "after every revolution marking a progressive phase in the class struggle, the purely repressive character of the state power stands out in bolder and bolder relief" sözlerinin sık sık aktarıldığını biliyoruz. Benim formü-

iç savaşından kaçmış ve ayrıca uzun bir süre Fransa'da gönüllü sürgün olarak yaşamış Hobbes'un "Leviathan" analizini hatırlamak durumundayız. Her iç savaştan sonra kazanan devlet, daha çok Leviathan'laşır.

Bir ek formülasyon da mümkündür; demokrasi, yürütmenin yavaşlatılması demektir. Ne kadar yavaşlatma; bunun bir ölçüsü olduğunu sanmıyorum, sadece tanımını formüle edebiliriz, yürütmenin hızlanmak istediği aşamada hızını kesmek ve kesebilmek, demokrasidir.* Tersinden de formüle edebiliriz, "demokratik" olmadığı kabul edilen bir düzenden "demokratik" tabir edilen bir düzene geçmeye karar verildiği an, yürütmenin de yavaşlayacağına karar verilmiş olmaktadır. Nitekim Doğan Avcıoğlu, Türkiye'de demokratizasyon yönünde adımlar atıldığı sırada iktidarı elinde tutan İsmet İnönü'nün "demokratik rejime karar verdiğimiz zaman, büyük otorite ile büyük reformların hemen yapılacağı devrinin değiştiğini, değişmesi lazım geldiğini kabul etmiş oluyorduk" dediğini aktarmaktadır.** Kuşkusuz sadece dar anlamda yürütmenin yavaşlamasını da kastetmiyorum; yasama organının da "fast-food" türü hızla yasa servisi yapan bir mekanize mutfağa dönüştürülmesi de demokrasiden uzaklaşmak olmalıdır, hızlı yasa çıkartan bir yasama organıyla övünen bir ülkede demokrasi düşüncesinin bayağılaştığını tespit yerindedir.

Tekrar Dante'ye dönmenin verimli olacağını söyleyebilirim, fakat burada başka bir karşılaştırma çok daha verimli olabilirdi, çünkü "demokrasi" teorisi, bir tarafta mukavele kavramı ve doğal haklar üzerine kurulmuşsa, diğer tarafta da, oryantal despotizm ile karşılaştırma sayesinde gelişmiş durumdadır, bu nedenle Doğu'dan bir karşılaştırmanın isabetinden hiç kuşku duyamayız. Ancak ne yazık, Doğu'dan karşılaştırılabilecek bir aydından yoksunuz; çok değerli gezginler var, İbn Battuta veya düşüncelerini geliştirmek için iklim iklim dolaşanları da biliyoruz, Bedrettin, inançları için işkenceli ölümleri göğüsleyenler de olmuştur, yalnız bir entelektüel ya da politik kavga sonucu

---

lasyonum daha geniştir ve Marx, demokrasiyle iç savaş sınırı arasında bir yakınlık kurmak yerine, benim, tamamen reddetmemekle birlikte hiçbir zaman mutlak görmediğim, demokrasi ile kapitalizm arasındaki özdeşliği takdis etmiş durumdadır.

* Türkiye'nin yakın zaman siyaset tarihi içinde bu formülasyonun çok iyi bilindiği kesindir; 1960 yılında yapılan 27 Mayıs Devrimi'nden sonra yeni anayasayı yapmakla görevli Kurucu Meclis'te yer alan genç bir aydın grubu, liderlerinin Doğan Avcıoğlu olduğunu söyleyebiliriz, yeni anayasada, demokratizasyon amacıyla, yürütme gücünün önüne konabilecek her türlü mekanizmaya, "takoz" da diyebiliriz, karşı çıkıyorlardı, çünkü, demokrasinin enin-de-sonunda, yürütmenin yavaş hareket etmesi ve bazı noktalarda da yürümemesi olduğuna inanıyorlardı. Halbuki, daha sonra, "Yön Hareketi" denilen ve sosyalizan reformist bir program formüle edebilen bu aydınlar, Türkiye'de hızlı reformlar yapmak ve hızlı bir sanayileşme istiyorlardı.

** Doğan Avcıoğlu, *Devrim ve "Demokrasi" Üzerine,* İstanbul, 1980, s. 361.

sürgün kimse bilmiyoruz.

Böyle olmakla ve tam karşılamamakla birlikte burada yine de Celalettin Harzemşah'ı hatırlayabiliriz; Harzemşahlar'ın sonuncusudur ve ölümü Dante'ninkinden doksan yıl öncedir. Celalettin'in bizi ilgilendiren yazgısı, Cengiz Han'ın baskısı karşısında, Hindistan'dan Irak'a kadar uzanan ve İran Pilatosu'nu da içine alan bir coğrafyada sığınacak ve barınacak hiçbir yer bulamamasıdır.* Bölgede hiçbir emir veya sultan, sürekli kaçan ve her yerde Moğollar'dan korunmaya çalışan Celalettin'i kabul etmek istemiyordu; kendisinden yardım istediği Halife de, tıpkı veba mikrobu taşıyan bir gemiye Avrupalılar'ın yaptığı türden, sadece Celalettin tehlikesini uzaklaştırmak istiyordu. Celalettin, arada bir bazı emirlerle ittifaklar kurmuşsa da, bunlar da kurulurken çözülüyordu ve Celalettin'in, Moğol takipçilerinin yetişemeyeceği bir kale de bulması mümkün değildi; bu tarife uyan tek yer, İsmailiye tarikatinin elindeki Alamut kalesiydi. Yazık ki ne Celalettin'in Haşhaşiler'e güvenmesi ve ne de bu tarikatin Celalettin'i koruması mümkün görünmüyordu; ayrıca Moğollar tarafından ulaşılamaz kabul edilen Alamut da, daha sonra inatçı bir kuşatma sonucu zaptedilmişti. Harzemşahlar'ın bu son sultanı Celalettin de, nihayet Ahlat yakınlarında uğradıkları bir Moğol baskınından bütün adamlarını kaybederek kurtulabildi; İslam Ansiklopedisi'ne göre de, "Mayyafarikin tarafına kaçtı ve Moğolların takibine uğramamak için dağlara saptı" ise de, "sarp geçitlerde Kürtler kendisini yakaladılar". Celalettin, kimliğini açıkladı, böylece yardım göreceğini sanıyordu ve korumaları karşılığında Elcezire hükümdarından büyük mükafat alacaklarını söyledi; Kürtler Celalettin'in kafasını kesmeyi tercih ettiler.

Doğu'da ve özellikle Asya Bozkırı'nda, sığınak ve barınak bulmak zordur, Ermenistan'da ve Kürtler'in yaşadığı bölgelerde, görece olarak daha kolaydı, fakat bu da "yabancılar" için güvenli olmaktan çok uzaktı; Celalettin'in serüvenini, Dante'ye denk düşmemekle birlikte, daha çok bu nedenle aktarmış bulunuyorum. Çünkü, bu noktanın, "Asya Türü" üretim tarzı analizlerinde tek belirleyici hale getirilen viyadük ve benzeri ortak sulama tesisleri kurmaktan çok daha önemli olduğunu düşünüyorum; ortak yatırım ve çalışma ihtiyacından despotizm çıkarmak inandırıcı olmaktan çok uzak görünmektedir.

Tekrar Batı'ya ve Avrupa'ya döndüğümüzde, bir yumuşatmaya gerek olduğunu tespit etmek durumundayız; o zaman da, şimdi de Avrupa'nın her türlü muhalife barınak sağladığını düşünmek, gerçeklere uymuyor, önümüzde Bruno örneği var. Filippo Bruno, Dominiken rahip olduktan sonra Giarda-

* *İslam Ansiklopedisi, Cilt 3,* bu talihsiz şah hakkında özet bilgi vermektedir.

no Bruno, yeni çağların en dikkate değer aydın ve düşünürlerinden birisiydi; Galileo Galilei'nin çağdaşıdır. O zamanki genç filozoflar örneği önce İbn Rüşt ekolüne intisap etmişti ve daha sonra kopernikist ve materyalist olmuştu; Copernicus'un, güneşin sabit ve dünyanın döndüğü yollu bulgularını içeren ünlü kitabı, 1543 yılında, ölümünden sonra ve Copernicus'un kopernikist olmadığını belli eden bir notla yayınlanmış olsa da, aydınlar arasında bu yeni sisteme bağlananların sayısı artıyordu, papalık reddediyordu ve bu heterodoks düşünce sahiplerini fişliyordu.* Fakat, Bruno, daha kopernik sistemine bağlanmadan önce bile aykırı düşünceleri ve bunları her yerde açıklamaktan kaçınmaması nedeniyle takibe uğruyor, tutuklanıyor ve İtalya'da bir siteden diğerine geçiyordu. Bu arada Alpler'i aşmak zorunda kaldı, Cenevre'de rahip giysisini çıkarttı, matbaalarda düzeltmen olarak çalışmaya başladı, tutuklandı, Cenevre'yi terk etmesi koşuluyla serbest bırakıldığını biliyoruz.

Bruno, bundan sonra Fransız kentlerine geçiyor, Paris'e yerleşiyor, dersler veriyor ve oyunlar yazıyor;** Paris'te Üçüncü Henry tarafından korunmaktadır. İngiltere'ye geçiyor, Oxford'da dile getirdiği heterodoks görüşleri nedeniyle başı yine derde giriyor, Fransız sefiri tarafından korunuyor ve Paris'e dönüyor, burada da Aristo felsefesine hücum ederek, yeni bir sığınak aramak zorunda kalıyor ve var. Almanya'da barınak buluyor, Wintenberg'de çalışmalarını sürdürürken burada Kalvinistler ağırlık kazanınca, başka bir kent bulmak zorunda kalıyor; Prag'tan sonra Frankfurt'a ve buradan da, Venedikli bir asilin daveti üzerine Venedik'e gidiyor; Venedik Cumhuriyeti, bütün Avrupa'daki en özgür coğrafyaydı, bu nedenle bu tercihi isabetli görünmekle birlikte ölümcül ölçüde yanlış çıktığı kesindir.

Sir Oliver Lodge, "in a moment of miserable weakness", sefilane bir zayıflık anında, Venedik Cumhuriyeti'nin, Bruno'yu, Roma'ya teslim etmeye razı olduğunu yazıyor ki, 1593 yılındadır.*** Bruno'nun daha İngiltere'de iken Copernicus sistemine meylettiği belli olmuştu, ancak bir aydını Roma'ya vermek, Venedik'in usûlleri arasında bulunmuyordu; kendisini Venedik'e davet eden asilzade tarafından engizisyona ihbar edilmesi rol oynamış olabilir, bilemiyoruz.**** Bundan sonra, Bruno'nun yedi yıl zindanda yattığını, görüşlerini

---

* Copernicus'un bir kopernikist olmadığı, bilim tarihinde bir teoremdir. "Copernicus, as I have often said and as others have said long before me, is not a Copernican." A. Koyré, *The Astronomical Revolution,* translated by R.E.W., Paris, 1973.

** *Encyclopedia Britanica,* Vol. 4, p. 308.

*** Sir Oliver Lodge, *Pioneers of Science,* New York, 1893-1960, p. 108.

**** Donna Gracia Nasi de, bir converso olduktan sonra, Portekiz'den çıkarak en son Venedik'e gelmişti, Venedik özgür kentti ve hıristiyandı, Donna Gracia da Hıristiyan biliniyordu. Fakat kız kardeşi Reyna'nın, İstanbul'da lokanta adı olduğu türden "Reina" da yazılıyor, "judai-

değiştirmediğini, dünyanın döndüğüne inandığı için yakıldığını biliyoruz.

Sir Oliver Lodge, Bruno'nun Venedik'te bulunduğu sırada, Galileo Galilei'nin Venedik Cumhuriyeti tarafından yönetilen Padua Üniversitesi'nde ders verdiğini işaretle, birbirini şahsen de tanıyor olmaları ihtimalini yüksek görmektedir. Bu ayrı, Galilei'nin Bruno'nun yazgısından çok etkilendiğinden kuşku duyamayız; çünkü, bütün dünyada ilkokullarda öğretilenin aksine Galilei bir dönektir ve dönmeyen Bruno'nun yakılması, herhalde Galilei'nin görüşlerini inkar etmesinin en önemli nedenidir. Kısaca ele almayı yararlı görüyorum.

Büyük bir bilim adamı ve aynı ölçüde bir hedonistti. Bana hep, büyük romancımız Sabahattin Ali'yi çağrıştırıyor; her ikisinin de kişiliği hiçbir zaman kafaları ölçüsünde gelişmemişti ve her ikisi de ikiyüzlü bir kişilikle bunun türevi tatlı bir dilin bütün yasakları delebileceğine inandılar. Sir Oliver Lodge, Galilei'yi, insan yaratıcılığının gelişiminde bir önemli halka olarak sunuyordu; "1564 yılında Michalengelo öldü ve Galilei doğdu, 1642 yılında Galilei öldü ve Newton doğdu" sözleriyle bunu anlatmaktadır. Hem fizik ve hem de felsefede büyük bir deneyci, ancak aynı zamanda, şair, müzisyen ve artistti; hareketteki değişmenin hareketten daha önemli olduğu teoremini Galilei'ye borçluyuz ve çağımızda, her uçak yolculuğunda, uçtuğumuzu ancak hızda bir değişiklik olduğunda fark ederek bir kez daha Galilei'yi hayranlıkla hatırlıyoruz.

Sabahattin Ali, işbirliği halinde olduğu istihbarat servisinin kıskacından büyük bir hizmetle kurtulabileceğine inanıyordu, hatasını, yaşamıyla ödemiştir. Aydın ve sol politik çevresi, bunu bilmese de hissediyordu; çeşitli anılarda, Sabahattin'in ziyaretlerinden veba kadar korktuklarını okuyoruz. Diğer yandan, mektupları, Galilei'nin, Papalık tarafından fişlenmiş Copernicus sistemine bağlı olduğunu ortaya çıkarmaktadır; fakat Galilei, papa, prens ve düklerin çevresinde yaşıyor ve bu yaşamı seviyordu; lükse ve hazza düşkündü. Arada bir asillere konferans veriyor ve övgülerinden çok büyük mutluluk duyuyordu; Venedik'te her açıdan özgür Padua'yı bırakıp papalık karanlığındaki Tuscany'ye gelişini, herhalde ikiyüzlü kişiliği ile muhatap olduğu övgülere güvenden başka bir şeyle açıklayamayız. Engizisyonun eline kendi isteğiyle

---

zer" ihbarı ile karşılaştı; çok zengindi ve Reina, Gracia'yı gizli Yahudi olmakla suçlamıştı, tutuklandı, fakat, o sırada İstanbul'da bir Turco-Judaik devlet peşinde olan Birinci Süleyman tarafından, savaş tehdidi ile kurtarıldı. Gracia, İstanbul'da barınak buldu, büyük güç elde etti, kızı Reina'yı yeğeni Nasi ile evlendirdi; Süleyman'ın oğlu Selim, Nasi'yi kral yapmak üzere, Venedik'le savaş yapıp Kıbrıs'ı aldı.

Encyclopedia Judaica, Vol. 10, p. 836.

düşmüştür ve ağlamıştır.

Hem Sabahattin ve hem de Galilei'nin, düşün ve yaratıcılık planında ileri ve "tehlike dolu" bir yol tutturdukları kesin görünüyor, ama çizgilerinde yürürlerken Sabahattin, gizli servislere ve Galilei papalığa sığınmayı tercih etmişti. Sabahattin, aydınlığı bulduğunu sandığı zaman arkasından vuruluyor ve pek çok gece gözlerini, kendi icadı saydığı modern teleskopla yıldızlara diken Galilei, Brecht icadın Galilei'ye ait olmadığında ısrarlıdır, gözünü kırpmadan karanlığa teslim oluyor; Sir Oliver Lodge, Galilei'nin ne engizisyon önünde ve ne de o sıralar bir arkadaşına, "e pur si muove" demediğine ve demesinin imkânsızlığına bizi inandırmaktadır, tam tersine engizitörlere, "elinizdeyim, ne istiyorsanız, onu söyleyeceğim" dediğini kaydetmektedir.* Arthur Koestler, dönekliğini hem eleştirmekte ve hem de anlayışla karşılamaktadır, yalnız, aptalca bulmaktadır; nasıl olsa öldürülmeyeceğini öne sürerek, herkesi kandırabileceğini ve papayı aptal yerine koyabileceğini düşündüğü için, bunun olmayacağını anlayınca birdenbire çok korktuğunu tahmin etmektedir.** Öyle sanıyorum, Galilei'yi en "iyi" canlandırabilen yine de B. Brecht olmuştur, "Galilei'nin Hayatı" oyununda Galilei'nin hiç de korkak olmadığını, bir ara yaşadığı kentin veba salgınına uğradığını ve herkesin kenti terk ettiği bir zamanda Galilei'nin bütün yakınlarını aceleyle gönderip kendisinin araştırmalarına devam etmek üzere geride kaldığını telif ederek, göstermektedir. Brecht'in kurgusuna göre, Galilei'nin sadık hizmetkarı Andrea, Galilei'nin yaptıklarından utanmakta ve yüzüne bakamamaktadır, Andrea, "unhappy the land that has no heroes!" diye haykırırken ve buna cevaben Galilei de gayet sakin, "No, unhappy the land where heroes are needed" demektedir.*** Brecht'e göre Galilei, inançlara bağlı kalmayı, bir insanlık hali saymıyordu; "kahramanlık" olarak görüyor ve bunun gereğine inanmıyordu. Demek insan, henüz oluşum ya da genesis aşamasındadır; fakat yine de Avrupa'da doğduğunu biliyoruz ve burada, doğduğu ülkede fazla kalmadığını ekliyoruz.

Geçerken bunu saptamanın verimli olduğunu düşünüyorum; fakat burada

---

* Çok saygın bilim tarihçisi Bernal da aynı görüştedir ve Bernal, buna, Galilei'nin mahkum olmasının yeni astronomi biliminin prestijini arttırdığını eklemektedir.

J. D. Bernal, *Science in History, Vol. 2,* Mit Press, 1954-1971, p. 434.

** "His panic was due to psychological causes, it was the unavoidable reaction of one who thought himself capable of outvvritting ali and making a fool of the Pope himself, on suddenly discovering that he has been 'found out'" A. Koest-ler, *The Sleepıvalkers,* Pelican Books, 1959-1977, p. 496.

*** "Kahramanları olmayan ülkeler mutluluğu göremezler" ve "hayır, eğer bir ülke kahramanlara muhtaçsa hiçbir zaman mutlu olamaz" olarak çevirebiliriz. B. Brecht, *Life of Galileo The Resistible Rise of Arturo Ui...,* New York, 1994, p. 98.

daha verimli olan, sitelerin olması, birbirine rakip durmaları ve barınak işlevi görmeleridir. Bu saptamayla birlikte bir ayrım yerindedir, sitelerin içlerindeki çelişkinin ve sitelerde yeni oluşmaya başlayan burjuvazi ile feodallerin arasındaki rekabetin, demokratik formasyonda rolü olduğu ve hatta motor işlevi gördüğü üzerinde çok durulmuştu; yalnız doğrudan doğruya birbirine rakip sitelerin varlığının demokratik biçim için bir tür beşik fonksiyonu üstlendiğiyse, tamamen olmasa bile önemli ölçüde ihmal edilmiş durumdadır. Halbuki bu, hem başlı başına başkaldırıya imkân vermekte ve hem de site içi muhalefeti özendirmekte ve güçlendirmektedir. Bu yoksa, site içinde doğabilecek çelişkilerin bir demokratik biçim açıp açmayacağı tartışmalıdır; çünkü, kapitalizm ile demokratik aşamayı özdeşleştirmek belli tarihsel dönemlere uygun düşmekle birlikte, aynı kapitalizmin, çok hızlı bir yolla demokratizmi ortadan kaldırıcı formasyonlara yol açtığını da söyleyebiliyoruz.

Bu çerçevede, P. Anderson'un, Montesquieu'nün teorisinden çıkarmak istediği bazı sonuçlar önemlidir; "in Europe, the natural dimensions of geography form several states of a modest size" diyor ki, böylece coğrafya'nın Avrupa'da mütevazı ölçüde pek çok devletin kurulmasına imkân verdiğine dikkat çekmiş olmaktadır, yerinde ve "klasik" Asya Türü biçim çözümlemelerinde ortak su yolları yatırımlarına yapılan vurguya göre çok daha verimli olduğundan kuşku duymuyorum.* Asya bozkırı mütevazı boyutta devlet kurmaya imkân vermiyordu; if servitude were not extrenıe, the continent would suffer a division which the geography of the region forbids, despotik Doğu'dan bahsedildiği yerlerde ve ölçüdeyse bölge coğrafyasının bölünmeye, ayrı ayrı devletler kurmaya imkân vermediği eklenebilmektedir. Başka şekilde de söyleyebilirim, eğer Celalettin, sarp dağlarda kendisini yakalayan Kürtler tarafından öldürülmeseydi eninde-sonunda Cengiz'in eline düşecekti, demek ki sonunda yine ya öldürülecek ya da kul olacaktı.** Öyleyse barınak ile kulluk

---

* P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State,* London, 1974-1977, p. 465.

** Hobbes, bunu, mükemmel biçimde analiz etmektedir:

"Fetih yoluyla veya savaşta zafer kazanarak elde edilen hakimiyet, efendi veya sahip anlamına gelen, yazarların despotik dedikleri şeydir ve efendinin uşağı üzerinde hakimiyetidir. Yenilen kişi, onu bekleyen ölüm darbesinden kaçınmak için, açık sözlerle veya iradesinin diğer yeterli işaretleriyle, hayatı ve bedensel özgürlüğü kendisine bırakıldığı sürece, yenen kişinin, hayatını ve bedenini dilediği gibi kullanacağına söz verdiğinde, bu hakimiyet yenen kişiye geçer. Böylece bir sözleşme yapıldıktan sonra, ama daha önce değil, yenilen kişi bir uşak olur."

Thomas Hobbes, *Leviathan,* S. Lim çevirisi, yky, 1995, s. 150.

İlk cümle kolay anlaşılamıyor; Hobbes, "dominion acquired by conquest, or victory in war, is that which some writers cali DESPOTICAL, from which sig-nifieth a lord, or master; and is the dominion of the master over his servant" demektedir. Çeviride "efendi veya sahip anlamına gelen" yerine, bir "efendi veya hakim" gerektiren, efendi veya hakimin varlığını şart koşan, bir

düzeni veya tersinden bakıldığında, başkaldırı imkânı arasında, bir karşılıklı belirleyicilik postüle edebiliriz.

Bunu yalnızca coğrafyaya bağlamak da, eninde sonunda bilimi bayağılaştırmak anlamındadır; benim kaleyi kavramlaştırmaya çalışmam da bu anlamdadır. Kale, insan yapımı barınaklardı ve Moğol, Türko-Moğol yayılmacıların, Cengiz, Timur ve diğerlerinin, kale yıkımını da bir fetih silahı haline getirmiş olmalarını da bu kapsamda anlamak durumundayız. Türko-Moğol yayılmacılığını, İç Asya'da tahta ve İran ve Anadolu platolarında taş kaleler için yakılan ağıtları görmeksizin anlayamayız. Bu nedenle herhalde şu kesindir, Cengiz, atom bombasının ilk yaratıcısı ve uygulayıcısıdır.* Büyük ve sınırsız şiddet uygulayarak sonsuz korku salabiliyordu; silahı, barınaksızlaştırmaktır.

Bir adım daha atabiliriz, buradan modern dile, "düzen" kategorisine dönebiliriz; eğer hâlâ "kapitalizm" kavramını kullanacaksak, anlatımda bir karışıklığa yol açmamak için yine de zorunluluk var, kapitalizmin bu ikinci radikalleşme ve hücum döneminde, birincisini XIX. Yüzyıl'ın yetmişli yılları ve ikincisini XX. Yüzyıl'ın yetmişli ve seksenli yıllarında başlatabiliriz, yapılan, düzen yıkmaktır. Sendikalar, aydın düzeni ve bir bütün olarak bireyin güven düzeni, hep ve hep yıkılmıştır; çağdaş insan kalesiz ve barınaksız haldedir ve sürüleşme eşiğindedir.

FEODAL DEMOKRASİ

Belki işaret etmek gerekli olmayabilir, ama yine de bu çalışma çerçevesinde Marx'ın düşünce sistemini eleştirme amacımın bulunmadığını not etmek durumundayım. Bununla birlikte, Marx'ın feodalite ve kapitalizm analizlerinin, "feodalite" başlığının yayılması ve "kapitalizm" adının kullanılmasını Marx'a borçluyuz, taraftarları kadar ve hatta daha çok karşıtlarınca benimsendiğini söylemek yerindedir. Bu çerçevede de, Kapital'in çevrilmesi için ilk isteğin Çarlık Rusyası'ndan gelmesini ve Moskova sansürünün "zararsız" raporu vermesini, sadece tarihin bir cilvesi veya Rusya sansürünün yanılgısı sayamayız. Ayrıca yıllar sonra Gramsci'nin Kapitalle ilgili sert değerlendir-

---

despota işaret eden, demek daha doğrudur. Karışıklık, Grekçe sözcüğü yazamamaktan geliyor ve "anlamına gelen" ibaresi, anlamını yitiriyor, ayrıca, "sahip" de doğru olmakla birlikte, Rusça'da, "hozyain", hazyain söyleniyor ve biz "hakim" diyoruz. Thomas Hobbes, *Leviathan,* edited and abridged by J. Plemenatz, Fon-tana Boks, 1978, p. 198-199.

Rusko-Anglıyskıy Slovar, Moskova, 1965, str. 689.

* Bush'un, uzayda kalkan projesi, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir "Alamut Kalesi" inşa etmekten farksızdı. Afganistan ve Irak işgalleriyle şimdi uzayda kale projesini yeryüzüne indirmiş olmaktadır.

mesini de acımasız hapishane koşullarının doğallıkla doğurabileceği hırçınlığa bağlayamayız; bunları, tümüyle kabul etmesek de tümüyle bir kenara atamayız. Uyarıcı ve düşündürücü değerleri var.

Bir eksikliğe işaret edebilirim, nasıl Dante'nin yaşamını "okumak" zorundaysak, Marx'ın düşüncesinin oluşumunu da tarihinden koparmamak durumundayız. Daha önceki çalışmalarımda, bu tarihi koşulların, Marx'ta birtakım "abartmalar" yaratmış olduğuna işaret etmiştim, kaçınılmaz ve normal kabul etmek isabetlidir. Marx'ın çocukluğundan itibaren başta İngiltere olmak üzere Avrupa'da yaşanan teknoloji devriminin, hem sürükleyici etkisini ve hem de sürekliliğini büyütmemek imkânsızdır; Engels ile birlikte kaleme aldığı Komünist Manifesto, bunlardan kaynaklanan abartmalar ve bilimdışı karşılaştırmalarla malûldür, telaffuz etme zamanının geldiğini sanıyorum. Önce bir teşhis var, tarihin çeşitli zamanlarında gözlenen "teknolojik devrimleri" karşılaştırmak, bunları derecelendirmek, bütünüyle bilimdışıdır, bilimin imkânları, bunları yapmaya elverişli değildir anlamında kaydediyorum; çünkü, biz bilimin içinde kalarak teknolojik devrimleri ve uygarlıkları karşılaştıramıyoruz. Bu sınırlar içinde uygarlıklardan birisinin daha "büyük" olduğunu iddia edemiyoruz; bu sonuncu için işgücü verimlerindeki artışları ölçüt saymak mümkündür, yalnız arada çağlar varsa, zaman aralığı genişse, verim ölçümleri de tüm güvenirliklerini yitirmektedir. Öyleyse, Komünist Manifesto'yu artık bilimsel ve politik olmaktan daha çok tarihsel saymak daha doğrudur, bir belgedir, öyle sanıyorum, tarihsel bir belge olarak değerlidir.

Hemen öncesinde ve zamanında da büyük "beyinler" vardı; Ricardo öldüğünde Marx beş ve Hegel öldüğünde ise on üç yaşındaydı, her ikisinin verimleri ölümlerinden sonra daha da etkili oldular. Feuerbach, en etkin eserini, Marx olgunlaşırken yazmıştı; hegelyen Marx, Engels'in güzel sözüyle ve hep birlikte, birdenbire Feuerbachçı oluyordu; kaçınılmazdır, önemlidir ve hegelyen dönemi var, Feuerbach hayranı oldu, pek çok düşünsel dorukta durduktan sonra Marx olabilmiştir. Peki marksist olabildi mi, sanmıyorum ve ayrıca, İsa'nın hiçbir zaman isevi olamadığını biliyoruz. Kuşkusuz bu soruları formüle ederken, bir ara pek moda olan "genç" ve "olgun" Marx tartışmasını hatırlamıyorum, hiçbir zaman verimli bulmadığım nettir ve yaşamı boyunca beyninde hep fırtınalar esiyordu ve bilim çizgisi hiç değişmiyordu. Feuerbach bir düşünsel fırtına estirmişti ve tam dineceği bir zamanda Darwin "capital" ürününü veriyordu; Kapital üzerinde çalışmalarının ilerlediği bir zamandır ve Marx üzerindeki etkisi o kadar büyüktü ki, Kapital'i Darwin'e ithafı bile planlayabiliyordu. Bunlara, ziyaret ederek sabahlara kadar tartıştığı Proudhon'u, Owen'ı ve diğerlerini ekleyebiliriz; bir yandan yazıyor ve diğer yandan oku-

yup inceliyordu. Önce katılıyor ve çok zaman sonra eleştiriyor ve ayrılıyordu, dikkate değer hiçbir düşünürü ihmal etmediği kesindir; bunlardan etkilenmiş ve başkalarını etkilemiştir. Kendisinin olmayan kategorileri, "proletarya diktatoryası" veya "ihtiyacına" ve "katkısına" göre verme, sadece iki örnektir, başarıyla kullandığını biliyoruz; yer yer eklektik olmaktan kurtulamadığını da ekleyebiliriz. Demek ki, eleştiriden önce demistifiye etme ihtiyacı var.

Bu kadar büyük ve parlak verimlerle karşılaşmasının bir şans ve çok olumlu olduğu doğrudur ve takdir edildiğinden kuşku duymuyoruz; fakat burada, aynı ağırlıkta olmasa da olumsuz etkilerini de kaydetmek gereğini duyuyorum. Bir sokakta, çok fazla ve üstelik her birisi, söz uygunsa bin mumluk sokak lambası olması, herhalde bir zaafiyet kaynağı olmalıdır. Güzel ve bu notlarımı bir demistifikasyon kapısı olarak öneriyorum.

Daha önemli bir olumsuzluğu da tespit edebiliriz, bu, herhalde bir kategori olarak burjuvazi ile proletarya arasında kurduğu rol paralelliğidir; devrim istiyordu ve proletarya yeni devrim için seçilmişti. Bu da güzel, yalnız, proletarya bu devrimi hangi hızla ve hangi kesinlikle yapacaktı, daha doğrusu proletarya nasıl bir "devrimci"ydi; Marx, proletarya açısından, belirleyici bir politik rolün tarihi olarak 1820'li yılların sonlarına işaret etmektedir. Bunun anlamı, büyüleyici bir bilimsel kafaya sahip olan Marx'ın, 1848 başında Komünist Manifestoyu yazarken ve daha sonrasında, bu soruya net bir cevabı, doğrudan doğruya işçi sınıfını inceleyerek veremeyeceğini kabul ettiğidir, biz de kabul etmek zorundayız. Öyleyse bu soruya Marx'ın cevabının anahtarı burjuvaziydi; burjuvazi, ne kadar hızlı ve kesinti kabul etmeyen bir devrimciyse, proletarya da o kadar hızlı ve engel tanımaz bir devrimcidir, bu sonucu okuyabiliyoruz.

Şunları ekleyebiliriz, Marx'ın sisteminde, hem teknoloji ve hem kapitalizm, birer aktör olarak aşırı güçlüdür; politika ise, neredeyse pek güçsüzdür. Politikanın güçlü olması, yalnızca incarne ekonomi olduğu zamanlardadır; bu o kadar öyle ki, Marx'ın "ekonomi" ile "güç" sözcüklerini birbirinin yerine kullandığını görüyoruz.* Bütün bunların sonucu olarak da, hem kapitalizm

* "Zor, yenisine gebe her eski toplumda ebedir" sözü çok tekrarlanıyor ve hemen arkasından gelen cümleyi, "o, bizzat, bir ekonomik güçtür" cümlesini, genellikle ihmal ediyoruz.

Marx'a göre ve bu paragrafta, feodaliteyi devlet zoru ile yıkmakla ekonomik güçle eritmek bir ve aynıdır. Bu cümleleri, biraz yukardan alarak aktarmak verimlidir.

"...These methods depend in part on brüte force, e.g., the colonial system. But they ali employ the power of the State, the concentrated and organised force of society, to hasten, hothouse fashion, the process of transformation of the feudal mode of production in to capitalist mode, and to shorten the transition. Force is the midwife of every old society pregnant with a new one. it is itself an economic power."

Marx'ın, etkisi ve sonuçlan itibarıyla, ekonomik güç, economic power, ile devlet gücü, force

ile demokrasinin birlikteliği teoremi ile karşılaşıyoruz ve hem de, kapitalizmin feodaliteyi, neredeyse oluşmaya başlar başlamaz tasfiye ettiğini okuyoruz. Öte yandan feodalizmi tasfiye eden ve kendisinden ayrılmaz bir biçimde demokrasiyi getiren kapitalizmin de, ana hatlarıyla hiç değişmediğini ve hep kendisi olarak kaldığını kabul etmek zorunda kalıyoruz. Bunun kapitalizmden yana bir yazım olduğundan kuşku yoktur; kapitalizm doktrini mensupları tarafından daha çok benimsenmesi normaldir.

Peki bu Marx'ın sistemi midir; ne bu soru ve ne de buna bir cevap bulmak, burada beni ilgilendirmekten uzak görünüyor. Halihazırda not etmek istediğim şudur; Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesi'ni eleştirirken, feodal dönemdeki devletin özelliklerinden söz ediyor ve bu devleti de bir demokrasi olarak gördüğünü belirtirken, "it is thus the democracy of unfreedom" ibaresi kullanıyor, demek ki feodal dönemde de bir demokrasiye işaret etmektedir.* Feodal düzendeki demokrasiye "özgürlüksüz demokrasi" demesinde şaşılacak bir yan yok, çünkü, insan özgürlüksüzdür, "unfree man", ve bunlara dayalı bir demokrasiden söz ediliyorsa, özgürlüksüz demokrasi olmak zorundadır.

Bir başka yerde, 1830 yılında Polonyalılar Rusya'ya karşı başkaldırdıklarında, bu başkaldırının başında bir "aristocratic caste" olduğu için Polonyalılardan yana olup olmama sorununun çıkması normaldir. Öte yandan Marx, Rus Çarlığı'nın genel bir demokratizasyonun en büyük engellerinden birisi olarak görüyordu; bu nedenle rusofob ve türkofildi ve dolayısıyla da Rusya'nın büyümesine baraj olabileceği düşüncesiyle Türkiye'yi ve Rusya'yı zayıflatacağı için de Polonyalılar'ı tutuyordu; cevabı kısa olabilirdi. Fakat bununla yetinmediğini biliyoruz, the Polish republic of the nobility was at any ratea huge advance compared with Russian despotism, Polonya "asiller cumhuriyeti" ile Rusya despotizmini karşı karşıya getirerek, asiller cumhuriyetinin büyük bir ilerleme olduğunu ileri sürmektedir.** Kısaca üzerinde durabilirim.

Önce Türkçe'de "devlet" sözcüğünün tartışmasız karşılığı saydığımız, İngilizce "state" ve Fransızca "etat" sözcüklerinin, Batı'da çok geç olarak kullanıldığını kaydedebiliriz; Roma'da yoktu ve diğer yandan, siyaset biliminin buna devlet ve bu arada demokrasi kuramının diyebiliriz, kuruculuğunda Machiavelli ile bihakkın rekabet eden Hobbes'un, XVII. Yüzyıl'da bile "state" yerine hâlâ

---

of society, aynı anlama gelmek üzere, "zor" arasındaki farkı, sera yöntemi, hothouse fashion, ile açıklamak istemesi çok dikkat çekicidir; devlet gücü, serada güneş ışınlarını yoğunlaştırma misali, transformasyonu hızlandırmaktadır.

K. Marx, *Capital,* Vol. 1, p. 751.

* K. Marx & F. Engels, *Collected Works, Vol. 3,* p. 32.

** K. Marx & F. Engels, *Collected Works, Vol. 8,* p. 399.

"commonvvealth" sözcüğünü kullandığını görüyoruz.* Bu sözcük için daha önceleri, "res publica" ya da "republic" de kullanılıyordu; Marx'ın aktardığım paragrafında geçen "republic of nobility" tamlamasındaki ilk kelime, demek ki "devlet" ve bir de alelıtlak "demokrasi" anlamındadır.** İkinci nokta, bu paragrafta "oriental despotism" geçmese de "Russian despotism" tamlamasını okuyoruz;*** her demokrasi tartışması ve teori kurma çabalarında bunu kaçınılmaz olarak gördüğümüze işaret etmiştim, ilerde de işaret etmek zorundayım.

Edward Said, Batı'nın kendisini, Doğu'yu tarif ederek anlamayı ve anlatmayı tercih ettiğini saptayarak çok önemli bir hizmet yapmış olmaktadır. Orientalism, bir Doğu'yu tümden karalama disiplini olduğu kadar, Batılılar için, Batı'yı anlama ve anlatma yoludur.**** Benzer bir durumla karşılaşıyoruz; açık ya da kapalı biçimde ancak kesin bir ilke sayılmaktadır, demokrasi analiz edilmemektedir. Bunun verimli bir analitik yöntem olduğunu kabul edebiliriz; yalnız demokrasi ile kapitalizm özdeşliğinin kurulmasında en büyük katkıya sahip olan Marx da, hem feodalitede demokrasiden söz ediyor ve hem de kullandığı "republic of nobility" tabiri asiller demokrasisi anlamına da gelebiliyor, bunu çıkarmış haldeyiz. O halde feodaliteyi bir de bu açıdan analiz etmek kaçınılmazdır; böyle bir analiz ise, ileri sürdüğüm feodalite şemasının bugünü anlamada çok daha açıklayıcı olabileceği yollu teoreme uygundur.

Yazar ve düşünürlerin hem ay tutulması ve hem de dolunayına artık alışmış olmamız gerekmektedir; bunu, herhalde geçmişte bugünü görme içgüdümüze bağlayabiliriz. Ayrıca düşünürler, kendilerininkilere olmasa da adlarına bağlanan yenilgilere hiç dayanamıyorlar; Sovyet Devrimi'nin duraklama dönemi ve arkasından çöküşü, Marx düşüncesi için bir ay tutulmasına neden olmuştu; bu dönemde tüm toplumsal düşüncenin daha da özgürleştiğini söyleyebiliriz. Böyle bir özgürleşme çağı ile birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nin vahşi kapitalizm ve kolonizasyon aşamasına rücu etmesi, reconstructure edilmiş Marx analizlerine yeni bir ilginin haberini vermektedir. Demek ki, Hegel veya Marx yöntemine ilginin devresel hareketleri olmaktadır.

---

* Türkçe'de ödünç olan, "devle" veya "devlet" sözcüğü, "commonvvealth" sözcüğüne çok daha yakın düşmektedir; her ikisinde de «gönenç» anlamı var.

** "Cumhuriyet" ve "Demokrasi" kavram ve sözcüklerini, bugün de, birbirinin yerine kullanabiliyoruz, doğrudur. Yalnız, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" dememiz mümkün değildir, yanlış olmaktadır.

*** Yalnız daha önce işaret ettiğim yerde, "democracy of unfreedom" olgusunu tartışırken "Asiatic despotism" ifadesine yer vermektedir; "...or as in the Asiatic despotism, the political state is nothing but the personal caprice of a single individual.." demektedir.

K. Marx & F. Engels, *Collected Works, Vol. 3,* p. 32.

**** Edward Said, traduit par C. Malamoud, *L'Orientalisme-L'Orient cree par l'Occident,* Paris, 1978-1980.

Bunu görebiliyor ve kısmen de açıklayabiliyoruz; ama J. R. Strayer'in feodalite analizlerine ilgisizliğini açıklayabilecek durumda değilim, sadece özetlemek istiyorum. Burada, hep tekrarladığım üzere "Marksist" şemanın, non-marksistler üzerindeki hegemonik etkisini arayabiliriz; Strayer'in, bana göre, bu şemada düzeltmeler yaptığı aşırı bir iddia sayılsa da, vurguları çok değiştirdiği kesindir. Profesör Strayer, var olan feodalite tahlillerinde önemli ve gerekli ölçü ayarları yapmış durumdadır; bu özet, bu Amerikalı bilim adamına bir borç ödeme yerine geçebilir, öyle umut ediyorum.

Strayer'in vurgularından en önemlilerinden birisi, modern devletin, Avrupa'da 1100 ve 1600 yılları arasında ortaya çıkan kalıb'a, pattern, dayandığını ileri sürmesidir.* Bunu, geçerli saydığımız oranda, modern devletin oluşumu ve yapısında kapitalizmin katkısının ancak tali derecede olduğu yollu anlamak durumundayız.

Profesör Strayer, the idea of political representation is one of the great discoveries of medieval governments, siyasal temsilin Orta Çağ devletlerinin büyük keşiflerinden birisi olduğunu da tespit ediyor; Amerikan İngilizcesi'nde "government" sözcüğü öncelikle "devlet" demek olduğu için "hükümet" dememeyi tercih ediyorum.** Kaldı ki feodal düzende devletten söz etmek gerekli ve yerinde iken, bugünkü anlamında hükümetten bahsetmek erkendir. Bu dönemde, feodal Avrupa'da ve her yerde "representative assemblies" olduğunu daha önce işaret etmiştim; "temsili meclisler" feodalitenin icadıdır. Bunların oluşumunu burada analiz etmek durumunda değiliz, ilk önceleri birer mahkeme işlevi görüyorlardı,*** daha sonra "komün" ve "parliament" adını aldılar. Profesör, bu feodal asemble'ler için, "the assemblies satisfied the feeling of subjects that they should be consulted; they also made it easier for rulers to achieve their objectives", tebaaya danışıldıkları hissiyatını veriyordu ve yönetenlere de kolay yönetme imkânı sağlıyordu demektedir; ki son derece yerindedir.**** Bugün Amerika Birleşik Devletleri'ni ele alırsak, hem ayan ve hem de temsilciler meclisinin işlevi, halka danışıldığı izlenimini vermekten

---

* "The modern state, whereever we find it today, is based on the pattern which emerged in Europe in the period 1100 to 1600."
Joseph R. Strayer, *On The Medieval Origins of the Modern State,* Princeton U. P., 1970-1973, p. 12.

** Ibid., p. 64.

*** Türkiye'deki "temsili meclisler" o dönemden daha mı temsili veya "demokratik" bunu tartışmak mutlaka gereklidir ve ilerdeki bir bölümde, nihayet bir mahkeme olan Şurayı Devlet kurulduğu zaman "parlamento açılışı" sayıldığını ve bugün Anayasa Mahkemesi'nin bir yargı kurulundan daha çok "Ayan" olarak çalıştığını ele almayı planlıyorum.

**** Ibid., p. 66.

ibarettir ve Reis'e de kolay yönetim kanalları açmaktadır.

Feodalitenin iki kaynağı üzerinde tam bir görüş birliği buluyoruz; feodalite, Roma düzeninin yıkıntılarından çıksa da Roma'nın en önemli kurumlarından bazılarını, bunların başında sözleşme ve hukuk eğilimi var, sürdürüyordu. Buna, germanik kabile kurumunu ve burada da kabile şefi anlayışını ilave edebiliriz; kabile şefi feodalitedeki aristokrasinin atasıdır. Yalnız bir farkla ki, pek çok benzerinde olduğu üzere kabile şefinde kan esası yoktu; aristokrasi en üstünlerin yönetimi anlamına geliyor, feodal düzende de çok uzun yüzyıllar kan bağından yoksundular. Kabile şefi en yetenekli ve güçlüler arasından seçimle geliyordu;* feodalite, daha önceki ciltte verdiğim bilgilere denk düşüyor, son derece kaotik bir ortamda ve büyük korku içinde, en yetenekli ve güçlülerin idaresine muhtaçtır. Bunu, söz uygunsa bu içgüdüyü, germanik gelenekten almıştır; not etmiş oluyoruz.

Önceki ciltte mafya'nın da devletsi bir yapı olduğuna işaret etmiştim, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün önce mafyaları doğurması çok düşündürücü ve öğretici olmalıdır; Hobbes, mensuplarına emirlerini geçirebilen büyük bir aileye de bu gözle bakmaktadır. Strayer ise buna, even the most primitive feudal lordship was more sophisticated political unit than a primitive germanic tribe, en ilkel lordluğun, "beylik" de diyebilirdik, germanik kabile düzenine göre çok daha karmaşık ve gelişmiş olduğu değerlendirmesini eklemektedir. Çünkü, en ilkel prenslikte bile, kabilede pek görülmeyen, coğrafyada ve zaman içinde bir devamlılık durumu, İngilizce ve Fransızca ile Almanca'da devlet karşılığı sözcük aynı zamanda "durum" anlamındadır,** var ve yönetenler ile "halk" arasındaki ilişkiler gayri şahsi, impersonel, düzeydedir. Bu nokta ise son derece önemlidir; feodalite bir yönetim durumudur.

Profesör Strayer bu noktada da çok nettir; "western European feudalism is esentially political" ve "it is a form of government" saptamalarını arka arkaya telaffuz etmektedir. Feodalizmin, öncelikle siyasal ve bir devlet ya da hükümet

---

* Moğollar'da en büyük şef de, buna imparator anlamında "cengiz" denilmektedir, "kurultay" adı verilen bir asemble'de yapılan seçimle belirleniyordu. "Fatih" çalışmamda, Osmanlı sultanlarının da seçimle geldiğini gösterebilmiştim; bir sultanın tahtının belli döneminden itibaren başlayan ve muhtemel adayların, şehzadelerin demek istiyorum, öldürülmesi şeklinde devam eden süreç, bir sultan seçimidir. Bazen sultanlar da zehirleniyor veya indiriliyordu; kanlı seçimdir ve seçmenler, partiler şeklinde örgütlenen ileri gelenler, ya da ayandı, bu kanlı seçim sistemiyle uzun yüzyıllar tahta geçişin kural haline getirilmemesi birbiriyle tutarlıdır.

** "The Romans did not have a word which was exactly the equivalent of our 'state', but their 'respublica' or 'commonwealth' was fairly close and formed a nucleus around which ideas the state could be crystalized."
Ibid., p. 26.

biçimi olduğu vurgusu ayrıca önemlidir.* Bu, lordun hükümeti etkileyen insanlardan birisi olduğu anlamına gelmemektedir ve bundan çok fazladır; lord, hükümettir. Hükümet olmak ise, yasaları belirlemek, yasa, logis ya da lois "söz" demektir ve feodalitede bu lordun sözüdür ve yasaları uygulamak, mahkeme kurmak anlamına gelmektedir; bu fonksiyonlarsa gayri şahsi ilişkileri gerektiriyor, uygulamada eşitlik izlenimi yaratıyor ve itaati kolaylaştırıyor. Roma, bu alanda tam bir model olabilmiştir; Roma geleneği bu şekilde sürdürülüyordu.

Profesör Strayer bu alanda da çok net görünmektedir, feodalitenin belirleyici çizgisinin, fief veya benefice, tımar, değil, bir hükümet hali olmasında ısrar etmektedir. Profesör Coulborn ile ortak bir incelemelerinde, it is a method of government in which the essential relation is not that between ruler and subject, nor state and citizen, but betvveen lord and cassal, feodalitenin bir yönetme yöntemi olduğunu tekrarlayarak, feodalizmde temel ilişkinin hükmeden ile hükmedilen, devlet ile yurttaş arasında olmadığını, fakat lord ile vasal arasında olduğu görüşünü savunuyorlar.** Özü, lord ile vasallar arasında bir mukaveledir ve halk, "burjuva" olarak ortaya çıkıncaya kadar da bu devlet biçiminde, halk yoktur.

Feodalitede, silah devletin tekelindedir ve devlet ise lord-vasal mukavelesine dayanmaktadır; önceki ciltte ayrıntılı olarak analiz etmeye çalışmıştım, bu silah tekeli ile yeni silah teknolojisi birleştiği zaman, halkın sürüleşme süreci başlamaktadır. Hem silah tekelinin kurulduğu ve silah teknolojisinin gelişmesiyle silahlanmanın pahalı hale geldiği ve aynı zamanda her türlü tehlikelerle dolu kaotik bir ortam geçerli olunca, halkın kendiliğinden köle olma eğilimi gösterdiğini ve törenle köle olduklarını biliyoruz. Hem dışardan gelen saldırılara, ölüm tehlikesine ve hem de demir zırhlı şövalyeler karşısında artık tamamen çaresiz insanlar için, kölelik özgürlük olmaktadır. Bunun dışında, bataklıklara, ormanların ulaşılamaz yerlerine sığınabilenler, hırsızlar ve yol kesenler ve hiç kuşkusuz, Robin of Hood, özgür kalabiliyordu. İlerleyen yüzyıllarda kalenin dışına, faubourg, çıkanlar ve zamanla kent kuranlar, kısmi bir özgürlük elde ediyorlardı; temsili meclisleri kullanmaları bu dönemdedir.

Peki, feodal çağda, bir monark veya kral ve bunların temsil ettiği bir merkezi devlet yok mu; cevap son derece basittir ve daha önce işaret ettiğimi sanıyorum. Feodalite, merkezi devletin yetersizliğinin bir sonucudur; belli bir coğrafyada merkezi devletin karşılayamadığı bir tansiyon olduğu takdirde, feodaller ortaya çıkıyor ve bu devletin parçalanması, fragmantasyonu, anlamına gelmektedir. Önce Roma İmparatorluğu yıkılmıştı; Büyük Şarl yeniden impa-

* J.R. Strayer, *Feodalism in Western Europe,* R. Coulborn, ed., *Feodalism in History,* Connecticut, 1965, p. 16.

** J.R. Strayer&R. Coulborn, *The Idea of Feudalism,* Ibid., p. 5.

rator olabilmişti; feodalite işte bu zamanlardan sonra şekilleniyor ve bir düzen oluyordu. Kral var, çok zaman feodaller arası çatışmaları izlemekte, aralarında barış kurmaya çalışmakta ve bunların zayıf düştüğü ve kendisinin kuvvetli olduğu zamanlarda baş eğdirmeyi denemektedir. Sanki, sürekli olarak bir halatın iki ucundan çekiyorlar, a tug-of-war; Profesör Hill, bu durumun Orta Çağ boyunca sürdüğüne işaret etmektedir.* Demek ki feodalite, monarkın olmaması değil, devlet zorunun ve devletin kendisinin bölünmesi anlamındadır.

B. R. Brundage, feodaliteyi, "devlette lokalizm" olarak tanımlıyor ve "private armies and private courts", özel ordularla özel yargıyı bir feodal düzenin temel elemanları olarak görmektedir.** Profesör Strayer feodalitede, "public authority has become a private possession", kamu otoritesinin özel sahipliğe geçtiğini kaydediyor; devletin parçalanarak özel mülkiyete geçtiği durumlara feodalite diyoruz. Aynı şekilde devlet gücünün bölünerek tekeller arasında paylaşıldığı hale de "tekelokrasi" demek yerindedir. Artık bu aşamadayız.

Bir nokta daha var, feodalitenin ne tek başına bölünmüşlük ve ne de tımar ile belirlenmediği noktasında bir netliğe ulaşmamız halinde, Sovyet tarihçilerinin feodalite teşhisinde fazla cömert davrandıklarını da söylememiz mümkün olmaktadır. Belki bunda, yukarda da işaret ettiğimiz üzere, feodalitenin kabile düzenine göre daha ileri olduğunu saptamasının etkisini bulabiliriz; marksistlerin feodalizmin, kapitalizm tarafından tasfiye edilme tarihini oldukça öne almaları misali, Sovyet tarihçilerinin de Doğu'ya feodaliteyi erken getirdiklerini söyleyebiliriz.

Herhalde her iki durumda da, reel ve eylemli dünyada olmasa bile model kurarken tarihi hızlandırma kaygısını okuyabiliyoruz; güzel ve ben burada sadece bu cömert teşhislerden bir kaçına değinmekle yetinmek durumundayım. Sovyet tarihçileri ve Türkiye uzmanları içinde en seçkinlerinden birisi olduğundan kuşku duymadığım Noviçev, Selçuklular'ın daha Orta Asya'da iken de sınıflı bir toplum olduğunu tespitle, uje togda harodilisb v ih srede feodal'nı etnoşeniya, daha o tarihte bile feodal ilişkilerin doğmuş olduğunu eklemektedir.*** Feodal ilişkiler, kabile ve patriarkal düzeni kemirmeye başlamıştır; saygın Sovyet türkolog bu kanıdadır.

---

* "Throughout the Middle Ages there had been a tug-of-war över control of ro-yal administration."

"A weak king would have to accept baronial domination; a strong king would try to recover independence vy bringing business back into Houshold."

Christopher Hill, *Reformation to Industrial Revolution,* Vol. 2, Pelican, 1969, p. 28.

** B. R. Brundage, *Feodalism in Ancient Mesopotomia and Iran,* R. Coulborn, ed., *Feodalism in History,* op. cit. p. 93.

*** A. D. Noviçev, *İstoria Turtzii-Epoha Feodalizma XI-XVII veki,* Moskova, 1963, str. 12.

Katkı 1

KAPİTALİZMDE DEVRİMLER

Kitapların yazgıları da dramatik, trajik ve komik olabiliyor. Orwell'in 1984 kitabı için karar vermede zorlanıyorum; herhalde yine de "komik" demek durumundayız. Britanya İmparatorluğu'nun sömürgelerinde polislik de yapmış olan Orwell, yazdığı yılın tarihindeki, 1948 yılıydı, son iki rakamın yerlerini değiştirirken, bunun herhalde, Sovyetler Birliği için bir kıyamet sayılacağını hiç akla getirmemişti;* doğrusu, bütününde Sovyetler Birliği'ni kastetmiş olduğu bile çok tartışmalıdır. Esinlendiğini söyleyebiliriz, ama yaşadığı ülkeyi, Britanya, düşündüğünde çok az şüphe var.

Onvell için vulgaire demek ağırsa populaire bir yazar olduğunu tespit etmek isabetlidir.** Edebi ve kültürlü bir anlatımı yoktu, daha önemlisi o tarihlerde 1984 türü bir eseri çıkarmak hiç de zor olmamalıdır; önünde, başkaları bir yana, Huxley ve Burnham var, edebiyatı Huxley'den ve düşünsel çerçeveyi de Burnham'dan alması mümkündür. Burnham'ın The Managerial Revolution adlı çalışması da, 1942 yılında Londra'da yayınlanmıştı; bir süre sonra unutulsa da çıktığında büyük heyecan yarattığını biliyoruz. Kitaplarının birisinin, hepsinin ana teması aynıydı, Fransızca çevirisine, Fransa sosyalizminin büyük isimlerinden Leon Blum'un önsöz yazması yeterli bir işaret sayılabilir; Blum, "la pensee maitraisse de son livre, elle en est l'audace originale" diyordu.*** Sovyetler Birliği ve sosyalizme karşı Burnham'ın çalışmasında özgün bir gözüpeklik bulunması not edilmeye değer; çok etkili olduğu sonucunu çıkarabiliyoruz. Burnham, kapitalizmin artık sona erdiğini ve yerine yeni bir düzenin yerleşmeye başladığını haber veriyordu; bürokratik, ilk planda totaliter bir sistemin gelmekte olduğunu iddia ediyordu, bunu, Sovyetler'e ek olarak Batı için söylüyordu, "elveda kapitalizm ve elveda demokrasi" demektedir. Bir devrimden söz ediyor ve

---

* Bundan sonraki ciltte, bunun CIA tarafından yapılışının öyküsünü, kaynaklarıyla birlikte gösterebilmeyi umut ediyorum.

** Dillerin de kibarı ve kabası olduğunu görüyoruz; "vulgaire" de Latince "vulgus", halk, sözcüğünden geliyor, "populaire" de peuple'den türemiştir, yalnız ilkinde "bayağı" anlamı da yüklenmiş durumdadır.

*** James Burnham, *l'Ere des Organisateurs,* preface de Leon Blum, Paris, 1947, p. XI.

ben buna Türkçe bir sözcük ararken sıkıntı çekiyorum; yine de Menejer Devrimi demekten başka çare bulamıyorum, Fransızca'daki, "directeur" ya da "genel müdür" sözcükleri eksik kalmaktadır.

Sorun nedir; XX. Yüzyıl'ı savaşlar ve devrimler yüzyılı olarak nitelemiştim, bazı düşünürlerin bunu, kapitalizmin içine kadar uzattıklarını görüyoruz. Sovyetler Birliği ve Çin'deki gelişmeler ayrı, artık ne Sovyetler Birliği ve ne de Çin eskisi gibi değildir, bu açık, fakat kapitalizmin de artık tanınmaz hale geldiğini tespit edenler var. Bunlardan birisi, A. Berle jr., ellili yılların ortasında, "no adequate study of the twentieth-century capitalism exists" diyordu;* artık, XX. Yüzyıl'da kapitalizmi açıklayan geçerli bir teorinin olmadığını ileri sürmektedir. Artık "kapitalizm" de tanınmaz haldedir. Bu nedenle kapitalizmde ihtilal olduğuna inanıyor; "corporation" ile Ricardo'nun miniskül kapitalist firmasını aynı saymak gerçekçi olmaktan uzak görünmektedir. Demek, Berle'e göre de bir devrim var ve Rusya ve Çin'den farklı olarak ne kabul ediliyor ve ne de teorisi yapılıyor, yapanların çıkmaya başladığı bir dönem olmuştur, burada, bunlardan Burnham'ı ele alıp tanıtıyoruz.

Daha doğrusu, bu tanıtma işini, Blum'a bırakmak istiyorum; Léon Blum, Burnham'ın, her sosyalist türünden, que le capitalisme est condamné á disparaitre, kapitalizmin yok olmaya mahkum olduğuna inandığını kaydederek başlıyor, aslında Burnham bundan ilerdedir ve kapitalizmi ortadan kaldıran devrimin başladığını vaaz etmektedir. Burnham, buna mukabil sosyalistlerden çok ayrıdır, çünkü sosyalizmin kapitalizmin tek alternatifi olduğunu, "l'unique alternative", reddetmektedir. Blum'un özet anlatımına göre de, Burnham, hem kapitalizmin sona ermekte ve hem de yerine gelen düzenin belli olduğunu gösteren veri ve işaretlere sahiptir; artık bir, le régime directorial, menejerler düzeninden söz etmek yerindedir. Demek ki, İkinci Dünya Savaşı sırasında, hem sosyalist devrimin ve hem de direktöryal revolüsyonun sürdüğüne inanmakta isabet var; Burnham'ın büyük yankılar yaratan ve fakat ne İsa'yı ve ne de Musa'yı hoşnut edebilen, The Managerial Revolution çalışmasının esası budur, kuşkusuz bundan fazla olduğunu gösterebilmeyi umuyorum.

Bir Amerikalı anne ve İngiliz babadan, 1905 yılında Chicago'da dün-

* "It is plainly contrary to fact to represent that the great collective enterprise known as Corporation follows a course similar to the limited enterprise of Ricardo's individual entrepreneur."
Adolf A. Berlejr. *The 20th Century Capitalist Revolution,* New York, 1954, p. 9-11.

yaya gelen James Burnham'ın son derece iyi yetişmiş olduğunu, yazdıklarından anlıyoruz; "parlak" bir aydın diyebiliriz. Önce Princeton ve daha sonra da Oxford'ta tahsil yaptıktan sonra, New York Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğüne başladığını biliyoruz. Bu tarihte New York, "The New York Intellectuals" denilen topluluğun ocağı durumundadır;* Burnham, Trotskistlere katılıyor ve Dördüncü Enternasyonali bağlanarak önemli dergilerinde yazıyordu. Burnham, buradaki çalışmalarının sonucunda da, marksizmin yanlış olduğu, pratiğinin de demokratik bir sosyalizm yerine despotizme yol açtığı sonucuna varıyor; artık kopuşu tamdır. 1963 yılında, bir önsözünde, marksizmden ve daha doğrusu marksizmin Trotskist türünden koptuktan sonra, yedi yıl sürdüğünü açıklıyor, uzun bir yeniden eğitim sürecinden, long reeducation, geçiyor ve bundan sonra, Menejer Devrimi ile başlayan bir dizi yayınında hem sosyalizmi ve hem de kapitalizmi mahkum ettiğini görüyoruz. Öyle, ancak ilk önce Birleşik Devletler'de yayınlanan bu kitabı için, Fransızca baskısına eklenen önsözde, ce livre ya fait sensation, "sansasyon yarattı" ifadesi kullanılmaktadır. Bugün bile dikkate alınması gereken analizleri olduğuna karine sayabiliriz.

Peki güzel, Hobson'a yapılan, Burnham'dan neden esirgendi; bugün Hobson'u ve katkısını sadece uzmanları hatırlıyorlar ve belki de ben bu nedenle "Hobson-Lenin Teorisi" diyorum. Halbuki Lenin'in katkısı, Buharin aracılığıyla, birincisi Hobson'un tutarsızlıklarını tasfiye etmek, ikincisi vurgularını değiştirmek ve üçüncüsü devrimcileştirmekti; bunun dışında, teorinin çatısı Hobson'a aittir. Bunu tekrarlamak gereklidir.** Lenin, bunları yaparken, öncelikle projektörleri, emperyalizm aşamasında, kapitalist ilişkilerin yayılması ve bir emperyalist ağın oluşmasına ve özellikle emperyalistler arası rekabet ve çatışmanın kaçınılmazlığına çeviriyordu.

---

* Otuzlu yıllarda Sovyet yanlısı ve Trotskist muhalefetle birlikte New York'u çok güçlü bir "Trotskist" merkez haline getiren New York'lu entelektüellerin dünya sol ve aydın tarihinde özel bir yeri var. Gelecek bölümde ele almayı planlıyorum; ancak şu günlerde tekrar "moda" oldular, bugün "neo-conservative" adı da verilen, Bush Yönetimi'ni ellerine geçirerek Irak Savaşı'nı gerçekleştiren, hemen hemen tamamı Yahudi olan bu takım, bunların devamı sayılmaktadır. Bir başlangıç olarak, A. M. Wald'a işaret edebiliyorum.

Alan M. Wald, *The Neıv York Intellectuals-The Rise and Decline ofthe Anti-Stalinist left From the 193OS to the 1980S,* The Uhiversity of North Carolina Press, 1987.

** J.A. Hobson, *Imperialism-A Study,* London, 1902-1988.

Nikolay Bukharin, *Imperialism and World Economy,* with an introduction by V.I. Lenin, New York, 1905-1929-1973.

V.I. Lenin, *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism,* Moscow, 1916-1978.

Bu son noktada devrimin anahtarını da bulmuş görünüyordu; rekabet ve çatışmayı törpüleyecek teorileri, bu arada Kautski'yi, mahkum etmekten geri kalmıyordu, hep politik baktığını bir kez daha saptayabiliyoruz.

Bu son noktanın formülasyonu Machiavelli'ye kadar gidiyor, en azından, ben ilk çözümlemeyi Machiavelli'de teşhis edebiliyorum. Fransa'nın zaptının kolay, fakat yönetiminin zor ve Türkiye'nin, Osmanlı demek istiyorum, zaptının zor, fakat yönetiminin kolay olduğu yollu formülü hem harika ve hem de dâhiyanedir; kaleler ve dukalıklar varsa, bu rekabet ve çatışma da var demektir, fethin zor olmayacağına karar verebiliyoruz. Ama yönetim zor olmalıdır, demokrasi de by definition zor bir yönetimdir, çünkü muhalefet edenlerin sığınak ve barınakları gerekli ve yararlı olmaktadır. Lenin, bunu, ultra-emperyalizm olmamasını, sosyalist devrim yolunda önemli bir kapı olarak teşhis edebilmişti; ben ise, ilave olarak bir demokrasi teorisinin önemli dayanaklarından biri olarak formüle etmeyi deniyorum. Burnham'da paralel yaklaşımlar bulabiliyoruz.

Menejer Devrimi

İki eksikliğe işaret etmek gerekiyor; emperyalizm madalyonun bir yüzüyse, diğer yüzü de tekellerdir, korporasyon denmesinde de bir sakınca görmüyorum. Ortaya çıkmalarıyla birlikte, iki önemli transformasyona yol açtılar; birincisi, bireyi yıkıyorlardı, desarticuler ediyorlardı ve ikincisi ise, politikanın yönetimini doğrudan ellerine alıyorlardı. Bu iki transformasyonun analizinin eksikliğini giderici ipuçları, Burnham'da var. Bu ikisi, hem milli devlet ve hem de demokrasi haline dinamit koyma anlamındadır ve bu dinamitleme eylemi ile bağlantılı olması gerekmiyor, yine de Burnham'da, kapitalist demokrasinin sınırlı ve benim analizime göre de kaygan, dolayısıyla istikrarsız, olduğunu hatırlatmada isabet görüyorum.

Öyleyse, daha ayrıntılı çözümlemelere geçmeden önce bir sinopsis sunmak yararlı olabilir, Burnham, "revolüsyon" analizinden evvel, kapitalizm üzerinde, Batı'da, en önemli çalışma, Berle jr. ile Means'e aitti; hacimli ve ampirik olan bir çalışma ile korporasyon sistemi üzerinde yeni bilgiler çıkardılar.* Berle-Means görüşüne göre, korporasyonlar ar-

* "it is no longer the individual himself who uses his wealth"
A. A. Berle jr.&G. Means, *The Modern Corporation and Private Property,* New York, 1932-1962, p. 8.

tık Amerikan ekonomisine hakim duruma gelmişlerdi ve burada da, hisse senetlerinin yayılması ve korporasyonlarda idarenin menejerlerin eline geçmesi nedeniyle artık, mülkiyet ve kontrolün birbirinden ayrıldığı ileri sürülebiliyordu. Büyük işletmelerin sahipliği kapitalistlerde olsa da kontrolü menejerlere geçiyordu ki, bu kapitalizmi kapitalistlerden soyutlamak anlamına geliyordu. Burnham, bu tür görüşleri naif bulmaktadır; mülkiyetin reel tanımını yapmayı deneyerek, kontrol kimde ise sahibi de odur, demektedir. Bir kimse, mülkiyet belgesi elinde olsa da, evini kontrol edemiyorsa, evine giremiyorsa, nasıl sahip olabilir; mantığı budur. Demek ki, Burnham, kapitalizmi güzelleştirme yerine ortadan kaldırmak istiyordu; revolüsyon teorisinin amacının bu olduğunu görebiliyoruz.

Bu aşamada dört önemli saptamasını veya önermesini yazmanın isabetli olacağını düşünüyorum. Bir, demokrasi ile kapitalizm arasında ayrılmaz bir özdeşlik kurulamayacağını ifade ediyor; Burnham, kapitalizmin mutlaka demokrasiyi de beraberinde getireceği savının karşısındadır. Demokrasi, kapitalizm ile beraber görünse de bu en çok sınırlı bir demokrasi olmak zorundadır. İki, kapitalizmin iktidara gelmesi, parlamentonun kapitalistlerin eline geçmesiyle mümkün olmuştur; parlamento ise, tarihsel olarak bir feodal kurumdu. Burnham'ın pek çok analizinde feodalite ile paralellikler kurduğunu görüyoruz; bir "ex-marksist" olarak feodaliteyi çok iyi tahsil ettiği izlenimini vermektedir.

Nasıl mı, üç düzeni arka arkaya yazabiliriz, feodalite, kapitalizm ve menejer düzeni. Bir de iki yönetim veya hükmetme hali yazabiliriz; yönetici sınıfın doğrudan doğruya, bizzat kendi eliyle ve bir de dolaylı olarak, temsilcileri eliyle, etkilediği veya güttüğü kimseler vasıyasıyla yönetimidir. Bu ikincisi, kapitalizmde görülendir; kapitalistler, parlamentoyu ellerine aldıktan andan itibaren, buraya temsilcilerini getirdiler, bu halkın yönetimi tarifine daha uygun düşüyordu. Demek ki bu, egemen sınıfın dolaylı olarak yönetmesidir; bunun tersi ise egemen sınıfın doğrudan doğruya yönetimidir ki, hem feodalite ve hem de menejer sistemde durum budur.* Bizim tekelokrasi analizimizde de tablo aynıdır; bir fark, tekelokraside yönetmek için parlamentoya girmek gerekli olmayabilmektedir.

Burnham'ın üçüncü önermesi analitik açıdan daha verimli görün-

* Türkiye'de 2002 sonbaharında, adına seçim denilen bir mekanizma sonunda da, parlamentoya doğrudan doğruya, yöneten sınıf, tüccar, sanayici, müteahhit girmişti.

mektedir; Burnham, kapitalizmden menejer düzene geçişin uzun olacağını ve totaliter bir dönemi gerektirdiğini not etmektedir. Bu ilk bakışta, proletarya diktatörlüğüne kıyas olarak görünse de, Burnham, modeli yine feodalitede bulmaktadır ve feodaliteden kapitalizme geçişin de çok uzun sürdüğünü yazmaktadır. Ondördüncü Louis veya Sekizinci Henry, marksist analizdeki aydınlanmacı despotlar, burada feodaliteden kapitalizme geçişin uygulayıcısı ve üstelik kendileri kapitalist olmayan krallardır.

Buradaki analizi proletarya diktatoryasına benzetmenin doğru olmayacağına inanıyorum; çok uzatılmış bir bonapartizm ise çok daha uygun düşmektedir. Marx'ın analizlerinde, Bonapartizm, güçler dengesinde birbirini yenememe ya da sınıf iktidarında boşlukla açıklanıyordu, yıkıcı bir biçimde kapitalizmin yolunu açma işlevi yükleniyordu; çok sınırlı tutulan bonapartist dönem uzatılırsa, Burnham'ın formülünü anlamak mümkün olmaktadır. Bir rastlantı diyebiliriz; Marx'ın çözümlemelerini yeniden kurma çabalarında bunun yapılmaya başlandığını görüyoruz.* Fakat bunlar başka yoldan buraya yaklaşıyorlar.

Dördüncü önerme, çok gelişmemiş olsa da, yeni yaklaşımlara gebedir. Burnham, yazdığı tarihte hem transportasyon ve hem de komünikasyon sistemlerindeki çok büyük değişiklikleri not etmektedir. Bunu pek çok gözlemci yaptığına göre, bir yenilik bulunmayabilir; yalnız, Burnham, transportasyon ve komünikasyon sistemindeki bu devrimleri totalitarizmin altyapısı saymaktadır. Eğer bu çok geniş transportasyon ve komünikasyon sistemi olmasa, totalitarizmin yerleştirilmesinin zor olacağını ileri sürmektedir; Huxley ve Orwell'in totaliter sistemleri de çok modern ve çok gelişmiş transportasyon ve komünikasyon ağlarına dayanıyordu; herhalde birbirini etkilediklerini düşünebiliriz.

Bu özet, belki Burnham'ın çalışmalarının, hızla yarattığı sansasyonun arkasından hemen unutulmuş olmasını daha iyi anlatabilmektedir. Burnham'ın bir "ex-marksist" olarak hem İsa'yı ve hem de Musa'yı kızdırmasını anlayabiliyoruz, fakat daha uzağa bakmak yerindedir, yeni nazariyeleriyle, o tarihte ve büyük ölçüde, şimdi de geçerli varsayımlara ve kavramlara ters düştüğü açıktır. Bunların bir bölümünde, "kapitalist" ve "marksist" bakışlar ortaktır.

---

* Bu çok değerli çalışmaların, Burnham'dan esinlendiğini hiçbir biçimde söyleyemeyiz. Burnham, artık okunmayan bir yazardır; benim tekrar okumam, yıllar önce incelediğimde feodalite vurgusunu görmemden ileri geliyor, yalnız o sıralarda benim bu analizlerim de bu noktaya gelmemişti, bütünleşmekte olduğunu sanıyorum.

Feodalite ve Korporasyonlar

James Burnham, 1940 yıllarının başında, bir "the theory of the managerial revolution" tespit ve açıkladığı iddiasındadır. Yayınlandığında bir "sansasyon" yaratmış olduğuna işaret etmiştim, geriye baktığımızda, bunun da şaşırtıcı olduğuna hükmedebiliriz. Çünkü, Keynes'in 1936 tarihli "genel teori" deklarasyonunu bir kenara koyacak olursak, Batı'da bu tür iddiaları çatık kaşla karşılama ve küçümseme dönemi geçerliydi, Batı düşüncesi Popper'ın kavramlaştırmaya çalıştığı piece-meal düzenlemelere ve düzeltmelere esir düşmüştü, "grand theory" peşinen mahkum ediliyordu, düşünsel korku yıllarıydı diyebiliriz; ayrıca, sonradan "Keynesian Revolution" adıyla kutsallaştırılan Keynes'in Genel Teorisi de başında, "öğrenci işi" veya "müsvedde defteri" türünden karalanmıştı, hep hatırlıyoruz. Kaldı ki Keynes, iktisat disiplininde bir dukalıktan yazıyordu ve bir soyluluk kazanmıştı, Lord Keynes'e, hak ettiği bu unvan daha sonra verilmişti, reddetmek imkânsızdır. O halde Burnham'ın ilk çıktığında yakılmayarak ilgi ile karşılanmasında özel nedenler aramak durumundayız, 1930 ve 1940 yıllarını, Batı entelijan-siyasında bir "Indian Summer" hali sayabiliriz. Gerçekten de bir on yıl kadar dikkat çektikten sonra, üzeri örtülmüştü, usûldür.

Önce kapitalist devletten söz etme gereğini duyuyor, yalnız bunu anlamaya ve anlatmaya çalışırken hep feodalite ile karşılaştırmalar yaptığını görüyoruz; bir yerde, as compared, for example, with the central political institutions of feudalism, diyordu, kapitalist devleti, feodal devlet ile karşılaştırarak anlamaya çalışması yerindedir. Kapitalist devlet, toplumun sektörlerinde daha iyi örgütlenmiş durumdadır. Fakat böyle olsa da, Burnham'a göre yine de sınırlı bir devlettir, "limited state" sözcüklerini kullanmaktadır.

Kapitalizmin bir ekonomik serüveni var, bir de politik gelişmesi, bir siyasal tarihi var, Burnham, "the history of the political development of capitalism is the history of the shift in the locus of sovereignty to parliament", diyor ki, kapitalizmin siyasal tarihini, egemenliğin parlamentoya geçmesiyle başlatmaktadır. Güzel, ama parlamento'nun feodal düzenin bir kurumu olduğu çok zaman geri plana atılıyordu; bu çalışmamda sahne ışıklarını buraya da çevirmeye çalıştığım bellidir, iki transformasyonu bir arada gözlüyoruz, birisi, parlamentonun kapitalistlerin kontrolüne geçme-

si ve diğeri de egemenliğin burada toplanmasıdır.* Bu şekilde, parlamentonun egemen olması, kapitalistlerin, över the feudal lords and later över the king, feodal lordlar ve daha sonra da krallar üzerinde egemen olmaları demektir, siyasal transformasyonu böyle anlatmış oluyoruz.

Burada, Burnham'ın, mevcut siyaset söylemine ve siyaset bilimine, bir başkaldırısı ortaya çıkıyor; nor, in general, is there any necessary connection betvveen democracy and capitalism, demokrasi ile kapitalizm arasında kurulan zorunlu özdeşliği reddetmektedir. We must, particularly to-day, stress the point that political democracy and capi-talism are not the same thing; özellikle yazdığı zamanlarda, siyasal demokrasinin kapitalizm ile "aynı şey" olmadığını vurgulamak gerektiğini düşünmektedir. Bu, "aynı şey" olduğuna inanmak ve yaymak, bir falsifikasyondur; demokrat olan ve aynı zamanda kapitalist olmayan toplumlar biliyoruz ve tersini de sayabiliyor, kapitalist olduğu halde demokrat olmayan diktatoryal dönemlere örnek olarak, mutlakiyetçi monarşileri, Oliver Crormvell'in teokratik devleti ile Napoleon devletini gösteriyor. Kapitalizm için, "a regime of partial democracy", kısmi demokrasi halini ilan ederek, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, en çok kısmi demokrasiye yaklaşabileceğini ileri sürüyor ve "the democracy of capitalist state was never complete" diyor ki, hem demokrasinin ve hem de kapitalizmin kutsallaştırılmasına bir karşı görüş demektir. Kapitalizmde, Keynes'in "düşük istihdam" tespitine paralel bir biçimde, tam olmayan, "eksik demokrasi" kuramı ortaya çıkmış olmaktadır;** bu çizgide düşünce geliştirilmediğini teşhis edebiliyoruz.

Herhalde bir parantez zamanıdır, Berle&Means, Burnham'ın çok ciddiyetle incelediği, yer yer kabul etmekle birlikte bazı yönlerini reddettiği bir çalışmaydı; on yıl önündedir. Burada, Berle&Means çalışmasının feodalite ile "firma" arasında bir karşılaştırma yaptığını tespit etmek, haklılık gereği olmalıdır. Berle&Means, feodalitede ekonomik organizasyonla

---

* "Moreover, the political shift to parliament as central authority coincided his-torical lay, on the whole, with the general development of capitalist society"
J. Burnham, *The Managerial Revolution,* London, 1942, p. 22.
Bazen, 1941 New York baskısına atıf yapıyorum, sayfa numarasında değişiklikler olabiliyor.

** Türkiye'de sosyalistler de, en azından pratik planda bunu kabul ediyor olmalıdırlar; çünkü, altmışlı yıllar ve yetmişli yıllarda, sık sık, "en iyi demokratların sosyalistler" olduğunu bağırıyor ve tam demokrasiyi yalnızca sosyalistlerin kurabileceğini iddia ediyorlardı. Şimdi ortaya çıkan görüşüyse, kapitalizmde tam demokrasi imkânsızdır ve sosyalizmdeyse başka bir biçim gereklidir yönünde.

kapitalizmdeki özel işletmenin birbirine hiç benzemediğini not ediyorlar, ikincisi, sadece özel çıkara ve arz-talep kurallarına bağlıyken, feodalitede, gelişmiş bir âdet ya da usuller ağı var.* Berle&Means, artık "mülkiyet atomu patladığı için", "the explosion of the atom of property", özel işletmelerle ilgili kabuller işlemez olmuştur, demektedirler; herhalde, korporasyonların analizinde, feodalite bazı ipuçları sağlamaktadır, bir netlik olmasa da karşılaştırma bunu anlatmaktadır.

Bir orijinalite iddiam yok, sadece vurgu değiştirmeye çalışıyorum, şimdiye kadar geliştirmiş olduğumuz feodalite analizinde, vurgu, feodalitenin, bir politik organizasyon, bir yönetim hali olduğu noktasındadır. Dukalık, beylik, principaute, adı ne olursa olsun, feodal organizasyon bir siyasal organizasyondur. Kapitalizmin atomu sayılan özel işletme ise hiçbir zaman siyasal değildi; bu ikinci salt ekonomik ve birincisiyse, yönetimsel ve politikti. Öte yandan, Berle&Means ikilisinden ilki, daha sonra yazdığı çalışmada, "we have been considering the corporate system as a form of political organization" yollu vurgu düşmektedir.** Korporasyon sistemini, politik kabul etmek önemli bir ilerlemedir; demek ki, tekeller veya korporasyon, ekonomi-dışı çizgi ve boyutlara sahip olabiliyorlar; bu önemli bir sonuç olmalıdır, öyle düşünüyorum.

Marksizm'den ayrıldığını ilan etse de, Burnham'a dönüyoruz. J. Burnham, marksizmin alfabesine bağlılığını sürdürmektedir; üretim araçlarına sahip olanı yönetici sınıf olarak kabul etmesinden, başka bağlılıkları da var, bunu çıkarabiliyoruz. Feodalitede toprak lordların elindeydi, temel üretim aracıydı, these lords therefore constituted the ruling class in feudal society, yöneten sınıf oldukları için, artık ürüne el koyabiliyorlardı ve ilave feodal hakları olduğunu biliyoruz; Burnham, devletin zor ile donatılmış kurumları, ordu ve mahkemeleri kastediyor, armed forces, courts, bu feodal hakları kuvvetle yürüttükleri için, Orta Çağ'da devlete, "feodal devlet" demektedir.*** Bu devlette de kral var, fakat yöneten sınıf feodal olduğu için devleti bu şekilde adlandırıyor, yerindedir.

---

* "Whereas the organization of feudal economic life rested upon an elaborate system of binding customs, the organization under the system of private enterprise has rested upon the self-interest of the property owner- a self-interest held in check only by competition and t h e conditions of supply and demand."
Adolf A. Berle jr. & Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property,* op. cit., p. 8.

** Adolf A. Berle jr., *The 20th Century Capitalist Revolution,* op. cit., p. 8 3 .

*** J. Burnham, *The Managerial Revolution,* op. cit., p. 57.

Feodal Fransa'da, Şarlman'ın da mensup olduğu Karolenj dinasti-sinden önce Merovenj Hanedanı hakimdi; çok zayıftılar ve Saray, yüksek bürokrat diyebileceğimiz, İngilizce "mayor" ve Fransızca "maire", asıl sözcük de "majör" olup tam karşılığı reis'tir.* Kralın sarayını yönetmeden önce feodal korporasyonların başındaydılar ve Burnham'ın bunlarla menejerler arasında tam bir paralellik kurması dikkate değer bir noktadır. Bir "mayor" olan Şarlman'ın babasının kendisini kral ilan etmesi, Burnham için, tekellerde, korporasyon da diyebiliriz, Berle&Means tarafından ortaya atılan "sahiplik vs kontrol" tartışmasının hiç de önemli olmadığını kanıtı durumundadır. Mayor'ler, Burnham buraya menejerleri de katmaktadır, originally the mere vulgar chief of the court servants, önce saray hizmetkarlarının bayağı reisiydiler ve sonra yöneten oldular.

Burnham'ın resmettiği devrimde, menejerler, feodal devletteki maire'lerle aynı tarihsel role sahiptiler, totaliter geçiş döneminde, darbeyi yapıyorlar; burada feodaliteden kapitalizme geçiş sürecinin bazı aşamalarına işaret etmektedir. Bir aşama var ki, "lords remained lords and lived like lords,"** lordlar lorddular ve lord gibi yaşıyorlardı ve sonra bir dönem geldi, asalet unvanlarına hâlâ sahiptiler, fakat, an empty purse and vanished power, kasaları boş ve iktidarları kaymıştı, buna totaliter geçiş süreci denmektedir.

Devam ederken bir uyarıya ihtiyaç duyuyorum, Burnham'ın kapitalizmde tespit ettiği devrim analizi için, menejerleri kapitalistlere, kapitalistleri de lordlara benzetmesine gerek var mı; hiç sanmıyorum. Burada önemli olan, tekellerin birer politik korporasyon olarak ortaya çıkmalarıdır; Türkiye'de oligarşik dinastiler hâlâ korporasyonların başındadırlar ve koç dinastisi, sabancı dinastisi varlıklarını sürdürürken, yeni dinastiler de ortaya çıkmaktadır. Bunlar ve sahip oldukları korporasyonlar politika yapıyorlar; vurgu buradadır ve artık devlet özel fragmantasyon halindedir.

Tabii, feodaliteden bu kadar yararlanınca, bir uyarının da Burnham'dan gelmesi doğal sayılmalıdır; the social revolution of today is not the revolution of the end of the Middle Ages, yaşanılan zamanın toplumsal

---

* Tarihsel olarak, feodalitede, yerel kurumların, municipal Corporation, başında yönetici olarak, maire vardı, "reis" uygundur, çünkü, Fransa ve İngiltere'de Belediye Reislerine, "maire" veya "mayor" denmektedir ve buradan geliyor. Merovenj sarayında da reis, bürokratik işlerin başında bulunan, bu isim ya da isimlerle biliniyordu.

** Ibid., p. 97.

devriminin, Orta Çağ'ın sonundaki devrim olmadığını belirtiyor, ama yine de ikisi arasında net bir analoji olduğunu tespit etmekten geri kalmıyor. Bu çalışmada geliştirdiğimiz tezler açısından önemli olansa, tekelokrasiyi anlamada, feodalite şemasının çok aydınlatıcı olduğudur.

Devrim ve Demokrasi

Bir süreçten, bir geçişten söz ediliyor; sonu olmasa bile başlangıcına işaret ettiğini düşünebiliriz. Burnham'ın iki tespiti, Hobson misali bazı önermeleri son derece ölçüsüz olsa da, hiçbir zaman ihmal edilmemesi gereken bir düşünür olduğunu kanıtlamaktadır. Bunlardan birisi, 1914 yılını, "menejer topluma sosyal geçişin başlangıcı" saymasıdır.* Adı, ne olursa olsun, 1914 veya 1917 ya da 1918 yılını, bir çağın sonu ve diğerinin başı saymada çok büyük bir iştirak bulabiliriz.

İkincisini ise, birincisinden daha az önemli sayamayız; bu, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen kuşakların, egemenliğin parlamentonun dışına kaydığını gözlemlemeye başladıklarıdır.** Burnham'ın, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren artık egemenliğin parlamentolardan kaydığını ileri sürmesi, hem diğer düşünceleriyle tutarlı ve hem de onları teyit edici kabiliyettedir, bu, kapitalist devletin ve aynı anlama gelmek üzere ulus-devlet kategorisinin çözülmeye başladığı anlamına geliyor, aynı noktadayız. Kapitalist devlet, feodal bir kurum olan parlamentoyu kapitalistlerin kontrol etmeye başlamaları ve aynı zamanda, hakimiyetin parlamentolarda toplanması ile tarih sahnesine çıkmıştı ve şimdi de tarihten çekilmeye başlamasının tarihi konmuş olmaktadır, bir bütünlüğe yaklaşıyoruz.

Bu ikisinin bir ortak uzantısı olması doğal görünüyor; nitekim Burnham, the simultaneous existence of many sovereign nations in the modern world necessarüy means an anarchic situation in the world politics, diyor ki, böyle bir dünyada çok fazla ulus-devlet olması, anarşi demektir. Bunların çözülmesi gerektiğini ve bunları çözme sürecinin de bu tarihten itibaren başladığını düşünmek zorundayız.*** Bu ise, globalizmin ve onun

---

* "...the year, 1914, as the beginning of the social transition to managerial society" Ibid., p. 169.

** "it is no news to anyone to point out that during the generation since the first world war, sovereignty has been slipping away from parliament." Ibid., p. 136.

*** "Large corporations, like nations, have encountered the danger of vrorld anarchy, have sought safety in the balance of power, and from time to time have attempted in

politikalarından birisi olan ulus-devlet direnişlerini kırma savaşlarının çok önceden başladığı anlamına gelmektedir; bu durumda, başlamış bir sürece sonradan isim koyarak, yeni olduğunda ısrar etmenin irrasyonel olduğunu teslim edebiliyoruz.

Demek oluyor ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren menejer devlet düzenine geçiliyor; güzel, ama bu tespitin de çeşitli soruları davet etmesi kaçınılmazdır; bunlardan menejerlerin niteliği sorusuna yeteri ölçüde yer ayırdığımı sanıyorum. Tekrar dönmemize gerek görmüyorum, ayrıca, bizim analizimiz açısından bir menejer iktidarının olup olmaması da önem taşımıyor; korporasyonların çok büyümesi, politik organizmalara dönüşmesi ve ulus-devlet ile çatışması yeterlidir. Pek çok ulus-devletten müteşekkil bir uluslararası ilişkileri, anarşik mütala etmelerini de bunlara ekleyebiliyoruz.

Burada ilk akla gelen ve daha önemli olan soru, böyle bir düzenin demokratik hal ile ilişkisinin ne olacağıdır; Burnham'ın, kapitalist devleti, eksik-demokrasiye mahkum ettiğini hatırlayabiliyoruz. Kapitalist devlet, ancak bir kısmi demokratik hale imkân verebilir ve sadece eksik demokrasiye tahammül gösterebilir; güzel, yalnız bu tespit de kapitalizmin, söz uygunsa, tam işlediği zamanlara ait olmalıdır. Şöyle de söyleyebiliriz, kapitalist ekonominin atomize döneminde, bireysel firma hallerinde talebi ve arzı hiçbir biçim ve derecede etkileyemedikleri aşamada, eksik demokrasi hali yazgıdır. Peki, büyük korporasyonların, tekellerin de diyebiliyoruz, hücumuna uğradığı ve darbeleriyle kapitalist devletin çözülmeye başladığı durumlarda ne olacak, bu soruya bir cevap yakıştırabiliriz. Burnham, this much is clear, yollu başlıyor, şu kadarı açıktır ki, dedikten sonra hükmünü, the democracy of capitalist society is on the way out, is, in fact, just about göne and will not come

---

their field experiments in vrorld government." "The tvventieth-century revolution is steadily, ineluctably breaking up the classic organization of international relations." A. A. Berle jr., *The Twentieth-Century Revolution,* op. cit., p. 144-171.

Berle jr., Burnham ile aynı paralelde düşünmektedir; büyük korporasyonların dünyayı anarşik yapıda gördüklerini ve bir dünya devleti için denemeler yaptıklarını yazmaktadır, 1954 yılındadır. XX. Yüzyıl devriminin, uluslararası ilişkilerin geçerli düzenlemesini çözmekte olduğu da, Berle'nin tespitleri arasındadır.

Tekeliyet'in ilk cildinde, Batı Avrupa'nın, Avrupa'da, Araplar'a, Viking ve Macarlar'a karşı başarı kazanınca kendine olan güvenini pekiştirdiğini not etmiştim, gücen yayılmakta ve yayılma alanları aramaktadır. Haçlı Seferleri'nin nedenleri arasına bunu da koyabiliyoruz; korporasyonların, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kendi güçlerine daha çok güvenmeye başladıklarını ileri sürebiliriz.

back, "kapitalist toplumda demokrasi, çıkış kapısındadır ve aslında, çıkmıştır da ve bir daha da gelmeyecektir", şeklinde yazmaktadır. Başka bir deyişle, parlamento, yeni düzende, bir egemenlik alanı olmaktan çıkmakta ve seyircisiz bir tiyatro durumuna gelmektedir; birçok mecliste başkanlık kürsüsünün arkasına yazılı "egemenlik kayıtsız şartsız parlamentodadır" sözü, tiyatro sahnelerinin dışında, her türlü inandırıcılığını yitirmiş bulunmaktadır.* Ne yazık, bu hükmün gerçekçi olmadığını söyleyemeyiz. Demokrasi tarihinin, egemenliği parlamentodan alıp bürolara yerleştirme tarihi olduğunuysa söyleyebiliriz.

Menejer düzene gelince, Burnham, kapitalist devleti, "limited" sınırlı olarak tarif ederken, menejer toplumdaki devletten sınırsız, "unlimited" olarak söz etmektedir. Bunun nedeni çok açık görünüyor, yeni bir düzen oluşuyor ve bu düzende, politika ile ekonomi birbiriyle birleşmiştir, füzyon halindedir, dolayısıyla sınır kalmamaktadır.** Bu sınırsızlığa, nakliyat ve komünikasyon ağlarındaki gelişmeleri de eklemek isabetlidir; tekrar ediyorum, bu alanda asıl açılımların olmadığı tarihlerde, otuzlu yıllarda Huxley ve kırklı yıllarda Orwell, bu ağların özgürlüksüzlük demek olduğunu yazmışlardı. Yine de tekrar etmek durumundayım, yazılarıyla, sadece tekeller dünyasını anlatmaya çalışıyorlardı. Belki o tarihlerde kasıtları netlikle anlaşılmayabilirdi, artık netlikle anlaşılacağından kuşku duyamayız.

Tekelokrasi'de ekonomi ile politikanın füzyon halinde olduklarının tespiti önemlidir. Bu özgürsüzlük düzeni anlamındadır. Ayrıca, kapitalist devlet aşamasında da, egemenlik parlamentolardan kayarken, dışına çıkarken, bürolara geçmeye başlıyor; bu en önemli politik kararların birtakım bürolarda kararlaştırılması demektir.*** Gelen düzende, bu bir kural duru-

---

* J. Burnham, ibid., p. 163. Ayrıca, "parliementary sovereignty proved inap-propriate for a nation that rapidly developed in the direction of managerial society."
Ibid., p. 137.

** "In managerial society, however, politics and economics are directly interfused, the state does not recognize its capitalist limits; the economic arena is also the arena of the state."
"Consequently, there is no sharp seperation between political officials and 'captains of industry'"
Ibid., p. 149.

*** "localization of sovereignty", egemenliğin lokallerde realize edilmesi, bu niteleme de Burnham'ın icadıdır ve yeni düzende egemenliğin idari bürolarda oluşacağını haber vermektedir.
"In the new form of society, sovereignty is localized in administrative bureaus."
Ibid., p. 139-141.

mundadır. İlaveten daha 1940 yıllarında yaşanan komünikasyon teknoloji ve ağındaki gelişmelerin, anti-demokratik bir yük taşıyabileceği işareti de var; a- demokratik bir düzene geçiş görünmektedir.

Öyleyse, Burnham'ın, kapitalizmin yerine geçtiğini haber verdiği yeni düzende demokratik hal açısından hiç de iyimser olmadığını kolaylıkla söyleyebiliyoruz. En fazla, "limited democracy", sınırlı bir demokrasiyi mümkün görebiliyor; bunu da daha çok bir sübap ve hatta, basınç boşaltma, tol et off steam, aracı sayıyor, çok net olarak, muhalefete ve kütlelere, düzenin temeline dokunmadan, görüşlerini açıkladıkları izlenimini vermeye yarayabileceğini kaydetmektedir.* Bu, herhalde, Burnham'ın demokrasi değerlendirmesine bir anahtar durumundadır, göreceğiz.

Ayrıntıya girmemize gerek olmamalıdır, Burnham'ın görüşü nettir; the economic structure of managerial society seems to raise obstacles to democracy, yeni düzenin ekonomik yapısının demokrasinin önüne engel koyduğuna inanmaktadır. Burada bir nokta var, "yeni düzen" şeklinde yazıyorum, halbuki Burnham, bunun adını somut olarak koymaktadır; buna rağmen, bu somut adı ihmal etmem, yeni düzen ile demokrasi halini tartarken iktidarın "menejer" denilen kategorinin eline geçmesinin hiç önemi olmadığını görmüş olmamdan ileri gelmektedir. Çünkü, Burnham, "there is no democracy without opposition groups" demektedir, bir muhalefet olmadan demokrasiye ve korporasyonların egemen olduğu bir toplumda da, muhalefete imkân olmadığında ısrar etmektedir. Muhalif olan bir azınlık olmalıdır ve buna dokunmamak esastır; dokunmak istendiğinde, bu azınlığın kendisini koruyabilmesi şarttır; ben bunu "kale" kavramı ile açıklamaya çalışıyorum.

Kuşkusuz, her "demokrasi", azınlık haklarını ve bunların muhalefet durumunu kabul ediyor, tersinin olmadığını biliyoruz. Bütün demokrasiler, azınlık haklarına ve muhalefet güvencesine sahiptirler, burada kuşku yok ve bütün demokrasilerin, "yıkıcı", "terörist" ve "fesatçı" çıkışlara karşı kendisini koruması gerektiğinde de hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Güzel, fakat, Burnham, gelmekte olduğunu haber verdiği düzende, bir muhalefet etkili olmaya, "sınırlı" demokrasinin sınırlarını zorlamaya başlayınca, "yıkıcı" veya, "terörist" ya da fesatçı sayılacağını ve ortadan kaldırılacağını da haber ver-

* "Secondly, experience shows that a certain measure of democracy is an excellent way to enable opponents and the masses to let off steam without endan gering the foundation of the social fabric."
Ibid., p. 160.

mektedir.* Öyleyse, Burnham da, Hobbes'dan ayrı olarak, demokrasinin diğer adının "anarşi" olmadığını, Machiavelli de "anarşi" demektedir, ve tirani olduğunu düşünmektedir, bunu çıkarabiliyoruz.

Genel olarak demokrasi kavramına gelince, Burnham'ın düşünce sistemi içinde, demokrasi kategorisinin desacralisee olduğu çok nettir ve demokrasiyi hiçbir zaman net bir kavram saymamaktadır. Demokrasi, tedricidir, biraz veya çok meselesidir; bu hiçbir teorik içeriği olmayacağı anlamındadır. Böyle düşündüğü için de, tarihte hiçbir zaman "yüzde yüz demokrasi" olmadığını ileri sürebilmektedir ve her yönde ve her boyutta değişiklik gösterebilen bir kavramdır ve buraya kadar Burnham'ı özetlemiş oluyorum.** Bu haliyle de hiçbir şekilde tanımlanamayacağı için "kavram" demek de mümkün olmamakta, bu nedenle "hal" demek daha isabetli görünmektedir.

Bütün bunlar, bizi, Burnham ile Machiavelli arasında bir bağ aramaya götürüyor; önemli ölçüde etkilendiğini söylemek durumundayız. Hiç kuşkusuz böyle bir değerlendirme bir kehanet olmaktan uzaktır; çünkü Burnham, Machiavelli doktrinini ciddiye alanları, özgürlüklerin savunucusu olarak görmektedir, bu tezde kitabı var.

Burnham'a göre, Machiavelli, bilimsel yöntemi siyaset alanına uygulayan kimsedir; böylece siyaseti bilimselleştirmiştir. Buna ilave olarak Burnham, yaşadığı ve yazdığı zamanla Machiavelli'nin dönemi arasında sıkı benzerlikler olduğunu, the close analogy between our age and Machiavelli's, varsaymaktadır;*** bu nedenle Machiavelli'ye bir ilgi var, böyle

---

* "When the minority goes beyond these limits it is not given rights to propaga-te its views, but surpressed as 'subversive' or 'criminal' or 'vicious'."
Ibid., p. 156.

** "It can be seen at önce that there has never been -and in practice will never be- a 100% democracy. Democracy is a matter of degree, of more or less; and it varies in several dimensions."
"No democracy has extended the right of public political expression to any and ali minorities. A minority must, as a rule, be of a certain sufficient size: a minority of one is usually put in asylum, not accorde political rights."
Ibid., p. 155.
Burnham, hiçbir demokrasinin, azınlıklara politik hak vermediğini, demokrasinin anti-demokrasi olmasının kanıtı olarak ileri sürerken, azınlık sayılmak için de belli bir büyüklük gerektiğini, bir kişiden oluşan bir muhalefete hak vermemek bir yana, bu muhalifin tımarhaneye kapatıldığını yazıyor ki, bir ölçüde, Foucault'un önemli çalışmasını haber vermiş olmaktadır.

*** James Burnham, *The Machiavellians: Defenders of Freedom,* 1943-1987, Washin-

açıklamaktadır. Machiavelli, İtalya birliği peşindeydi; papalık buna karşıdır, çünkü, evrensel otoritesini ancak feodal ya da site-devletlerin varlığında sürdürebileceğini görüyordu. Feodaller de, bekleneceği üzere, karşı durmak zorundalar; Machiavelli, birliği kuracak bir hükümdar arıyordu ve bir hükümdarın başarılı olma düsturlarını yazdığını biliyoruz.

Machiavelli, Burnham'ın anladığı şekliyle, demokrasiye önem veren bir düşünür olarak görünmemektedir ve Burnham, bir machiavellian, makyavelyen de diyebiliriz ve "makyavelist" olumsuz bir anlam yüklediği için bunu tercih etmek isabetlidir, öyle her zaman demokrasinin, barış da burada var, istenebilirliğini kabul etmemektedir; bunu, demokrasinin sacralisee olmadığı veya fetişleştirilmediği yollu anlamak gerekiyor. Aslında, Machiavelli kadar Hobbes'da da demokrasinin kutsal bir yeri olmadığını fark ediyoruz; bu durumda ne zaman ve nasıl kutsallaştırıldığı sorusu ortadadır ve geçerken formüle etmiş oluyoruz. Machiavelli'nin "demokrat" olmadığı noktasına dönersek, bu, Machiavelli'nin, kütleyi, halk'ı, boğumlu, cahil ve zayıf görmesiyle de uyumludur; dolayısıyla, kütleye önemli siyasal rol vermemektedir.

Burnham, Machiavelli'de en önemli politik faktörün, bir "kategori" de sayabiliriz, elit olduğu kanısındadır; there occur periodically very rapid shifts in the composition and structure of elites; that is, social revolution,* siyasal organizmadaki elitin bileşimi ve yapısında çok hızlı değişiklik olmuşsa, bu toplumsal devrimdir, demektedir. Bir elit, yönetilen kütleler veya alt kademe elitlerden yükselenleri asimile etmek zorundadır, düzenli ve başarılı politika budur ve burada başarısız kalırsa, ihtilali hazırlamış olmaktadır, Burnham'ın Machiavelli yorumundan, kendi menejer devrimini de elitin bileşimi ve strüktüründe hızlı bir değişme, burada "dönüşüm" sözcüğü uygun düşmektedir, olarak gördüğünü çıkarıyoruz, bu kadarı yeterlidir.

Machiavelli, daha az bilinen ancak daha az önemli olmayan çalışması, Discours'da, bekleneceği üzere, "state" sözcüğünü spesifik olarak kullanmıyor, respublica, ortak gönenç, commomvealth ve site, citta, söz-

---

gton D.C., p. 91

Prince'in, Amerika'da, 1952 yılında yeniden basılması nedeniyle bir tanıtma incelemesi yazmış olan Christian Gauss, uzun bir ay tutulmasından sonra, Machiavelli'ye yeni ilgiyi tespit ederken, bunu, XX. Yüzyıl'da yeni devlet türlerinin ortaya çıkmasına ve aralarındaki çatışmaya bağlıyordu.

N. Machiavelli, *The Prince,* 1952, New York, p. 7.

* Ibid., p. 255.

cüklerini sıklıkla okuyoruz. Roma'yı analiz ettiği bu Discours'da citta'da üç biçime işaret ediyor; İngilizce çevirisinde, Principality, Aristocracy, Democracy deniyor ki, birincisini krallık, monarşi, hükümdarlık ve beylik olarak anlayabiliriz. Bunlara ek olarak da, yine İngilizce çevirisinde, Tyranny, Oligarchy ve Anarchy olmak üzere üç biçim daha kaydediyor, böylece altı olmaktadır. Bu altı biçimi de, "iyi" ve "kötü" olarak iki gruba ayırmaktadır;* demek ki, hükümdarlık bozulunca tiraniye, aristokrasi oligarşiye ve demokrasi de anarşiye dönüşmektedir. Güzel, ancak, Machiavelli'nin yazımından, bu üç biçim arasında önemli bir fark görmediği anlaşılmaktadır; çünkü her üçünün de daha kötü alternatiflerine dönüşmeleri son derece kolaydır. Machiavelli, "democracy is without difficulty converted into anarchy", demokrasinin hiçbir güçlükle karşılaşmadan anarşi olabileceğine işaret ediyor; her birisi kolaylıkla daha kötüsüne dönebiliyorsa ve kötüler arasında da bir sıralama anlamlı olmayacağından, Machiavelli'nin bunlar arasında pek önemli fark görmemesi de hem anlaşılabilir ve hem de tutarlı haldedir.

Bu kadar değil, Machiavelli her site biçiminin pek bir sürekliliği olmadığını da not ediyor; fakat öyle anlıyoruz, demokrasi konusunda daha net ifade kullanıyor, for a while but not for long, uzun olmayan bir süre var olabileceğine inanıyor, belki de bir nesil uzunluğundadır. Demokrasinin hızla anarşiye döneceğinden emindir; this, then, is the cycle through which ali commorovealth pass, fakat yine de bütün devletlerin, commomvealth, bu tür devresel bir hareketi olduğunu ileri sürüyor, yalnız "devresel" dese de, aslında geriye dönüşleri de, anarşiden demokrasiye, son derece istisnai saymaktadır.

Bir nokta daha var, Machiavelli'nin trinite'sinde demokrasi ile özgürlük düzeni arasında da bir korelasyon göremiyoruz; bu sadece üçlü'de bir ayrım gözetmemesinden ve her biçimin hızla dejenerasyonuna imkân tanımasından kaynaklanmıyor, demokrasinin dejenerasyon hızını yüksek tuttuğunu fark ediyoruz. Fakat, Machiavelli'nin sisteminde bu üçü, hükümdarlık, aristokrasi ve demokrasi, bir arada bulunabiliyorlar ve ayrıca Machiavelli bunu tercih ve tavsiye etmektedir.** Bu arada *Solon*'u da demokrasi ile hükümdarın veya

---

* *The Discourses ofNiccolo Machiavelli,* London, 1975, p. 212.

** "...such a government would be stronger and more stable, for if in one and same state there was principality, aristocracy and democracy each would keep watch over other."
Ibid., p. 215.

aristokrasi'nin otoritesini *mezç* etmediği için eleştirmektedir, aynı sitede demokrasinin, hükümdar ve aristokrasi ile takviye edilmesini öngörmektedir; bütün bu kısa değerlendirme de bize, kapitalist devletin kuruluş aşamasında, demokrasinin kutsal bir konumu olmadığını anlatıyor ve herhalde özgürlük düzeni olarak görülmediği kesindir.

Sonradan keşfedildiğini kabul etmek zorundayız. Daha sonra hem keşfedilmiş ve hem de kapitalizm ile demokrasi arasında bir katolik nikahı kıyılmış olmaktadır; bu sözcükle, çözülmesinin imkânsızlığını anlatmak istiyorum. Burnham'ın çözümlemesi, bu çerçevede son derece düşündürücüdür. Yeniden düşünmeye çağırmaktadır.

Hem Hobbes'un ve hem de Machiavelli'nin, siyaset biliminin kuruculuğunda rakip sayıldıklarını not etmiştim, demokrasi ile anarşiyi birbirine ve tek yolla bağlamaları, belki de, demokratik düzenlerde özgürlük kullanımlarının "anarşi" olarak nitelenmesini de kolaylaştırıyordu. Tarih içinde şöyle bir çelişki ile karşılaşıyorduk, kapitalizm yerleştikçe ve korporasyonlar büyüdükçe, yöneten sınıfların özgürlük kullanımından rahatsızlıkları artıyor ve demokrasiyi daha çok anarşi olarak görüyorlardı. "Demokrasi", tiraniye yaklaştıkça daha çok anarşi olarak gösteriliyordu. Bu sürecin, bir ilüzyona yol açması doğaldır.

Noviçev'in yalnız kalmadığını biliyoruz; Gordlevski, çok daha eski kuşaktan ve çok prestijli bir tarihçi ve Türkiye uzmanıydı; "1071 yılı yengisinden sonra, Küçük Asya'da doğan feodal Türkmen beylikleri" demekte ve Selçuklular ile Osmanlılar'ı feodal saymaktadır. Gordlevski, "Doğu'da feodalizm, XIX. Yüzyıl'a, hatta bir ölçüde XX. Yüzyıl'a kadar ayakta kaldı" diyerek, feodalizmi ebedileştirmekten geri kalmamaktadır.* Çok değerli bir Mongol uzmanı olan Vladimirtsov da, "Moğol imparatorluğunda, Cengiz Han'ın ölümünden sonra feodalizasyon inkişafı tekrar başlamıştı" demekte ve "imparatorluk birkaç müsavi olmayan parçalara bölündü, ki sonra bunlardan birkaçı devlet, yahut daha doğrusu, feodal birlikler zuhur etti" yollu eklemektedir.** Profesör Vladimirtsov, Moğolları analiz ederken "göçebe feodalizmi" kategorisini de icat ediyor ki, buna mecbur olduğunu biliyoruz. Çünkü, göçebe, adı üzerinde sadece hayvancılık ve talan ekonomisine dayanmaktadır.

Peki toprak olmadan, daha doğrusu toprağın artık ürünün elde edildiği ve el konduğu tek araç olmadığı bir düzene, "feodal" demek ne ölçüde doğrudur; bu önemli bir sorudur. İkincisi, feodalitenin ayırıcı özelliğinin siyasal ve yönetimsel olması noktasında ısrar etmek durumundayız ve halbuki, Timuçin'i "cengiz" olarak seçmek üzere bir kurultay ya da "huriltay" olarak toplanan Moğol şeflerinin herhangi bir yönetim düzenleri olmadığını kesinlikle biliyoruz. Ayrı vergi ve yargı sistemleri yoktur ve yoksa, feodaliteden söz etmek zordur; bu, olsa olsa, "ilerleme" teoreminin hegemonyasını kabul eden bir kavramlaştırma olabilir, feodal düzende çelişkilerin daha yüksek olduğu varsayılmaktadır.

Sadece ayrı yönetim düzeni değil aynı zamanda bunun korunabileceği koşulların olması gerekiyor; bununla neyi kastettiğimi en iyi Machiavelli'de okuyabiliyoruz. Machiavelli, Prens'de, "the cities of Germany are absolutely free" ifadesine de yer veriyor, Almanya sitelerini mutlak anlamda özgür olduklarını dillendirirken, bunu açmak üzere, canları istedikleri zaman imparatora itaat ettiklerini ve imparatordan ve ilave olarak kendilerini çevreleyen hiçbir otoriteden korkmadıklarını bildirmektedir.*** Neden mi, Machiavelli, hemen, bu sitelerin çok iyi tahkim edildiklerini, hiçbir gücün bunları düşürmeyi

---

* V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti,* Ankara, 1998, s. 45 ve 9.

** B . Y . Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi,* Ankara, 1934-1987, s. 182.

*** "The cities of Germany are absolutely free, have little surronding country, and obey the emperor when they choose, and they do not fear him or any other potentate that they have about them. They are fortified in such a manner that everyone thinks that to reduce them would be tedious and difficult,.."
Machiavelli, *The Prince,* introduction by Christian Gauss, New York, 1952, p. 67.

aklına getirmediğini, çünkü bu hem yıpratıcı ve hem de zordur, eklemektedir; etraflarında hendekleri ve burçları var, içerde yeteri kadar topa sahipler ve bir yıl yetecek kadar yiyecek, içecek ve yakıtı depolamış durumdalar. Bu yoksa, birtakım kabile şeflerinin, kralı veya imparatoru, aynı anlama gelmek üzere cengiz'i, ki "cengiz" ve "dengiz" ya da "deniz" sözcükleri aynıdır, haline "feodalite" diyemiyoruz.

Machiavelli üzerinde çok kısa olsa da durmakta büyük yarar var; İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından on altı yıl sonra, 1469 yılında doğmuş, pek çok parlak İtalyan türünden, Dante aklımızdadır, Floransalı ve Fatih'in İtalya'ya çıktığı tarihte çocuk yaşındadır, Osmanlı'nın yükselişi ile çağdaş olduğunu görüyoruz. Hakkında ne söylenebilir, herhalde en uygunu, büyük bir İtalyan yurtseveri olduğudur, hapsedildiği ve işkenceden geçtiği de kesindir; hem bir politikacı, hem yazar ve hem de kamu görevlisidir, daha sonraki yıllarda bu sonuncuya "bürokrat" denildi. Hakkında en isabetli değerlendirmelerden birisini, büyük bilim ve teknoloji tarihçisi Bernal yapmıştı, Profesör Ber-nal'ın hangi değerlendirmesi isabetli değil ki, Rönesans insanları arasında en dikkat çekici olanı olarak niteliyor ve to look at society as clearly and dispassionately as the painter has looked at Nature,* topluma, bir ressamın Doğa'ya bakışı ölçüsünde net ve hissiyattan arınmış olarak bakabildiğini kaydediyordu. Eğer bir disiplinde, bir alanda, daha önce gelmiş, böyle bir bakış ve aynı zamanda bilgi birikimi sahibi yoksa, buna, bir bilimin, burada siyaset bilimi, kurucusu gözüyle bakılması normaldir; Machiavelli budur.

Temel çalışması *Prens*'de, "özgürlük" sözcüğüne pek rastlayamıyoruz, "liberal" sözcüğü var, bir prensin liberal olması halinde olumluluk ve olumsuzluklarını tartışıyor ve pek tavsiye etmediğini çıkarıyoruz, bir müddet sonra iflas edebileceğini ileri sürüyor ve analizinden, "liberal" sözcüğünü, "geniş" ya da "cömert" anlamında kullandığını kavrıyoruz.** Demek ki, Machiavelli'nin dünyasında "liberte" bulunmuyor, böyle olsa da, J. Bernal, "patriotic and essentially democratic Floren-tine" demek gereğini duyuyor; İtalya'nın birliğine tam bir imanı vardı ve buna karşın "ilerleme" teoreminden çok uzaktır. Hem Roma tarihi uzmanı, *Discours* bunun üzerinedir, ve hem de yaşadığı dünyanın parlak bir gözlemcisi, fakat, ilerlemenin düz bir çizgi izlediğini düşündüğünü gösteren hiçbir işaret bırakmamıştır, daha çok incelemeye açık olmakla birlikte, benim tespitim bu yoldadır.

Peki nasıl okundu; pek okunduğunu sanmıyorum, Machiavelli'den "mak-

* J. D. Bernal, *Science in History,* Vol. 4, MİT Press, 1971, p. 1044.
** Machiavelli, ibid., p. 86.

yavelist" sözcüğünün yeterli olduğu, neredeyse sessizlikle kabul edilmiş genel bir hüküm düzeyindedir. Aslında bunu fazlaca yadırgamak da imkânsızdır, çünkü kıssadan hisse çıkarma analiz yöntemini geride bırakmakla birlikte son derece ampirik bir yöntemi var, derin tarih bilgisi ve parlak gözlemciliği nedeniyle, çözümlemelerini tarihsel olgularla zenginleştirmiş durumdadır. Fakat bu tarihsel olguların çoğunun ders kabiliyetini yitirdiklerini söylemek zor değil, bu nedenle pek çok önermesi de eskimiştir diyebiliyoruz. Eskimeyenler ise artık "ders kitabı" içindedir; halbuki "ders kitabı" malzemelerini özgün çalışmalarda bulmak, araştıran kafaları tatmin etmekten uzaktır.

Bu işaretlerim daha çok Batı'daki okuyucuları içindir, söz uygunsa, Düvel-i Muazzama öğrencilerini, etüdyan, kastediyorum. Halbuki hem yeni devlet olmuş ya da eski devletlerin bağımsızlığını tekrar elde etmiş pek çok mütevazı büyüklükte ülke sakini araştırıcıları açısından, *Prens,* hâlâ küçük bir sandıkta saklı zengin bir hazine olmalıdır; "insanlar ya okşanmalı ya da yok edilmeli" önermesinin çok genel bir geçerliliği olduğunu düşünebiliriz. Machiavelli, bunu, daha çok devletlerin rakipleri için de söylüyor, küçük yaraların, sadece kin doğuracağı ve düşmanlık yaratacağı saptaması herhalde pek isabetlidir.* Aynı şekilde çevredeki zayıf birim ve devletleri yaşatma önermesi de çok değerlidir;** kuşkusuz bu verimli düşüncelerin hepsini saymak durumunda değilim, sadece işaret etmekle yetiniyorum.

Fakat bir dördüncü bölüm var ki, bunun, başka ülkeler bir yana Türkiye'de hemen hemen hiç okunmaması, ilk planda çok şaşırtıcı ve fakat aslında çok normaldir; çünkü, Türkiye öğrencisi, aydını ve bilim adamı, neredeyse iki yüzyıldır, bunu İstanbul'la sınırlarsak Bombay ve Kahire'yi de ekleyebiliriz, "okumalarını" Batı'ya terk etmiş haldedirler, Batılıların okuduklarını kendi okumaları da sayıyorlar ve yetinmektedirler. Batılılar da, şu veya bu nedenle, dördüncü bölümü okumamayı tercih etmişler, nedenlerini bulabiliyoruz, fakat burada bizi ilgilendirmiyor ve sadece Batı'daki demokrasi teorisinin hem bayağı ve hem de kapitalistleri haklı çıkarıcı, apologizing, olduğunu tekrar

---

* Soğuk savaş dönemine kadar Cumhuriyet Türkiyesi böyle hareket ediyordu ve komşularını okşamaya özen gösteriyordu. Daha sonra, uzakta bir büyük devlet adına komşularını sürekli yaralama yolunu izlemiştir ve üstelik ortadan da kaldıramadığını biliyoruz.

** Machiavelli'nin yüzyılında, daha çok XVI. Yüzyıl, Osmanlı Sultanı'nın çevresindeki çok da güçlü olmayan Venedik'e karşı düşmanlık politikası izlemesi, Sokullu Mehmet buna karşı çıkıyor ve ancak Osmanlı yönetimine hakim olan Yahudiler savunuyordu, belki de Osmanlı yükselişinin sonu da olmuştur. İnebahtı'da aldığı ağır yenilgi, Osmanlı'nın yenilebilirliğini kanıtlıyordu; İstanbul Hükümeti'nin muhtemelen hükümetin Yahudi kliğin elinde olmasının etkisi var, İspanya ve Venedik düşmanlığı ve buna karşı Fransa dostluğu, bu açıdan ve yeniden incelenmeye değer görünmektedir.

etmekle yetiniyorum; bu da *Prens*'in dördüncü bölümünün, bütün bölümleri misali bölüm denmeyecek ölçüde kısadır, Türkiye'de okunmadığı anlamına gelmektedir. Öyleyse yeni bir kaynak ve yeni bir okumayla karşı karşıya geliyoruz.

Bölüm kısa ve ancak adı uzun,* bütün analizler bir yana, temelde, iki tür hükümet ve istenirse "devlet" de denebilir, türü üzerinedir; bunlardan birisine, "Fransa" ve diğerine "Türk" modeli adını vermektedir. Bölümün başlığından da anladığımıza göre, Büyük İskender, büyük bir kral olan Dara'yı, Batılılara göre Darius, yenerek İran imparatorluğu'nu elde etmişti ve İskender genç yaşında ölünce, Machiavelli'de olmamakla birlikte pek çok kaynağa göre zehirlenince, İraniler isyan etmemişti ve Machiavelli, "neden" sorusunu ortaya atmaktadır ve buna bir cevap arıyor. Böyle bir soruyu formüle etmesi bile, Machiavelli'nin bilimsel öncülüğünü haber verebilmektedir ve cevabı sürprizlerle doludur; Türkçe çevirisinden aktarıyorum, "Dara krallığının yönetim biçimine bakarsak bunun Türk hükümdarının yönetim biçimine benzediğini görürüz" demektedir. Kuşkusuz bu bir cevap olmakla birlikte, Machiavelli kalibresinde bir düşünür için aslında sadece yeni bir sorudur ve bu nedenle, Türk Hükümdarını analiz etmiş olduğunu tahmin edebiliyoruz.

Machiavelli üzerine yazılmış binlerce eserde, Türkiye ile ilgili telif edilmiş "yerli" ve yabancı pek çok çalışmada, benim bilgime göre bu son derece verimli çözümlemelerden hiç söz edilmemesini, herhalde artık şaşırtıcı bulmuyoruz; Machiavelli, "I reply that the kingdoms known to history have been governed in two ways", tarihte bilinen krallıkların iki biçimde yönetildiklerini kaydederek analizin bu bölümüne başlamaktadır. Birinde, bir hükümdar ve hizmetkarları var, a prince and his servants, bu hizmetkarlar, hükümdarın lütfü ve izniyle, yönetici olarak, ülke yönetiminde hükümdara yardım ediyorlar ve diğerindeyse hükümdar ve baronları var, bunlar, hükümdarın lütfüyle değil, by antiquity of blood, kan asaleti nedeniyle barondurlar. Bu baronların, such barons have states and subjects of fheir own, who recognise them as their lords, and naturally attached to them, kendilerinin devletleri ve tebaları bulunmakta olup, tebalar, baronları efendileri sayıyorlar ve efendilere bağlıdırlar. İşte böylece, kısa bir paragrafla, Doğu Tipi devletin, bana göre, özüne inilmiş olmaktadır ve bu kısa analiz feodal demokrasiye de ışık tutabilmektedir.

Bundan hemen sonrasını Türkçe çevirisinden aktarmak istiyorum, çünkü son derece yanlış ve bilimdışı sözcükler içeriyor ve şöyle devam etmektedir;

* Türkçe çevirisine göre, "İskender tarafından işgal edilen Dara Krallığı onun ölümünden sonra haleflerine karşı neden ayaklanmamıştır?" Machiavelli, *Prens,* Selahattin Bağdatlı çevirisi, İstanbul, 1984, s. 27.

"bu iki çeşit yönetimin günümüzdeki örnekleri Osmanlı padişahı ile Fransa kralında görülür. Türk hükümdarlığı tek bir padişah tarafından yönetilir, diğerleri kapıkullarıdır." Machiavelli'nin yazımında, "Osmanlı", "Padişah" sözcükleri hiç geçmemektedir ve "servant" karşısında ise "kapıkulu" sözcüğünü kullanmak son derece yersizdir, sadece hizmetkar kullanabiliriz. Bilim dilini halk diline çevirmeye hakkımız bulunduğunu sanmıyorum.* Machiavelli,

* Türkçe çeviride, Fransa türü hükümet anlatılırken de, "ya da devletin başında bir hükümdar ve yönetimi paylaşan beyler vardır", ve hemen arkasından da, "bu beylerin kendi özel devletleri ve onları senyör olarak kabul eden uyrukları vardır" denilmektedir. Bunların hepsinin yanlış ve uydurma olduklarına işaret etmek zorundayım, Machiavelli'nin metninde "paylaşmak" anlamına gelebilecek hiçbir sözcük bulamayız, çünkü, Machiavelli de feodallerin yönetimi paylaşmadıklarını ve devlet olduklarını bilmektedir. Metinde "özel devlet" anlamına gelebilecek bir ifade de göremiyoruz; "baron" sözcüğünü de "bey" olarak çevirmek usûl dışındadır.

Bu açıklamayı, izleyicilerimden gelen bazı yakınmaları karşılamak için de yapma gereği duyuyorum; bir kez, bilimsel yazımda, bazı atıfları, yayınlandığı dilde vermek tercih edilen bir yoldur; Marx da Elen karakterleri bile görüyoruz. Eğer yazı makinesi elverişli olsa, ben de, en azından bazı sözcükleri, Rusça ve Farisi vermek isterdim; biz, teknik sözcüklerin çoğunu Farisi'den almış durumdayız. Kaldı ki, bunu, benim çevirilerimin de yanlış olabilme ihtimali karşısında, doğru çeviriyi bulabilme kapısını açık tutmak için de yapma gereği duyuyorum. Çevirilerimizin çoğu çok kötü ve hemen hemen tamamı bilim dışıdır; hep uyarmaya çabalıyorum. Kul, Mehmet Zeki Pakalın'ın da büyük bir bilgiyle gösterdiği üzere, "köle" demek olup, hürriyeti olmayan, alınıp satılan insandır ve Osmanlı'da yeniçeri karşılığı olarak kullanılabilmektedir. "Kapı", feodaliteden mirastır, "Saray" ve Osmanlı için de "Devlet" anlamındadır, Batı Devletleri, Osmanlı'ya ve diplomatik dilde yüzyıllarca, Sublime Porte, diyordu ve "yüksek" ya da "ali" kapı anlamına geliyor ki, "Bab-ı Ali" Saray'ın ve Devlet'in bulunduğu semt olduğu için hâlâ, İstanbul'da valiliğin bulunduğu yere verilen ad olarak devam ediyor.

Kul'un, yeniçeriler için de kullanılması nedeniyle, mahallelerde bunların bulunduğu yere "kulluk" deniyordu, buna "kolluk" kuvveti denmesi, Pakalın yerinde uyarıyor, pek büyük bir yanlıştır. Machiavelli'ye "kapıkulu" sözcüğünü yakıştırmak da büyük bir yanlışlık halidir. Osmanlı bürokrasisinde yazılar, yüksek makama yazıldıklarında, büyük bir tevazu ve saygı ile "kulunuz" ya da "bendeniz" olarak imzalanıyordu; "bende", Farisi "bandan" fiilinden gelmekte olup, past participle halidir, "bağlanmış", bağlı, ve dolayısıyla "köle" anlamındadır. Erkeklerin de aşık oldukları kadınlara yazdıkları mektuplara "bendeniz" olarak imza atmaları doğrudur; aşk, bağlanmaktır.

Machiavelli'nin metninde "kapıkulu" yok, "servant" var, English-Persian veya Français-Persian sözlükler bu girişe "hizmetkar" ve daha doğrusu "karman" veya "karman u devlet" karşılıklarını gösteriyorlar; "bende" ve "hadim" de var. İran'da şimdi "karman" kullanılıyor, "kar", iş ya da maslahattır, "karhane" sözcüğünü İran'dan almamıza karşın, İran, "işyeri", "fabrika", "maslahathane" anlamında kullanıyor, biz "genelev" ya da "umumhane" anlamı veriyoruz; "karman" iş yapan, görevli ve "memur" demektir.

Öte yandan Türkçe çeviride, hükümdara «bakan» deniyor ki, o tarihlerde dünyanın hiçbir yerinde "ministre" sözcüğünün bu anlamı bulunmuyor, "moins", "küçük" kökü var, "menu" de buradan geliyor, "ministre" olarak ilk önce ve dinsel alanlarda, XII. Yüzyıl'da kullanıldığını görüyoruz, bunu da sadece okumuşlar biliyorlardı, kiliselerde yardımcı iş yapan görevli anlamındadır. Etimolojik sözlükler, politika alanında, ilk kez, XVII. Yüzyıl'da kullanılmaya

Türk Krallığı'nda, bir prens, buna "hükümdar" da diyebiliyoruz ve hükümdarın lütfü ile ve hükümdar istediği sürece, kendisine yardım eden hizmetkarları olduğunu belirtiyor; Fransa Krallığı'nda ise baronlar var ve bunlar devlettir, Fransa kralı bunlara dokunamamaktadır. İki hükümdarlık, bu çizgilerle birbirinden ayrılıyorlar, Machiavelli burada çok net görünmektedir.

Peki, İskender sorununa dönecek olursak, Machiavelli'nin cevabını son derece verimli kabul etmek zorundayız; Machiavelli, Fransa türü krallıklarda, pek çok principalities, pek çok feodal devlet olduğu için, her zaman ve her türden isyan olabileceğini kaydediyor, Roma'dan örnekler veriyor. Türk türü krallıklarda ise bu imkânsızdır ve eğer, İskender'in yerine geçen generalleri, birliklerini sürdürebilseydi, imparatorluğun bölünmeden devam edeceğine inanıyordu, analizi budur.

Machiavelli'nin bütün bu çok kısa ve bana göre çok derin analizden çıkardığı bir teoremi var ki, burada aktarmak istiyorum. Artık bir Batı dilinde vermek zorunluluğu açık olmalıdır: "Whoever now considers these two states will see that it would be difficult to acquire the state of the Türk; but having conquered it, it would be easier to conquer the kingdom of France, but there would be great difficulty in holding it." Bu son derece kısa teorem, Türk Krallığı'nı zaptetmenin zor ve Fransa Krallığı'nı ise kolay olduğu anlamındadır; fakat bir kez zaptedilirse, Türk krallığını yönetmek çok kolay ve buna mukabil Fransa'da durum terstir, buna, şimdiye kadar ihmal edilmiş olmasına da bakarak, "Machiavelli Teoremi" de diyebiliriz.

Fransa'da feodal devlet olduğu için, bunlar arasındaki rekabetten yararlanarak, zapt etmek kolay görünüyor ve bu devletleri, ilerleyen bir ordunun zaman zaman sığınabileceği, tepeler veya dereler olarak, daha gelişmiş halleriyle de kaleler olarak düşünebiliriz. Bir kez zaptedildiğini varsayarsak, Türk krallığında, XX. Yüzyıl'da da, dünyanın her tarafında kütlesi olmayan saray muhalefet ve darbelerine "Jön-Türk" denmesi burada hatırlanmaya değer, bir saray muhalefeti yoksa, yeni yönetime karşı koyacak kimsenin olamayacağını çıkarabiliriz; Machiavelli çıkarmıştır. Bu şekilde, stilize edilmiş bir Türk Krallığı'nda, kütlede bir muhalefet olduğunu düşünsek bile, muhalifler, merkezi güçlerin bastırması halinde nereye sığınabilir ve nerede dayanabilirler; stilize Türk Krallığı'nda kütlenin bunu bileceğini, Machiavelli kabul etmektedir. Öyleyse, stilize edilmiş Türk Krallığı'nda hem fatihlerin ve hem de kral-

---

başladığını haber veriyorlar; demek ki, Machiavelli'nin "bakan" anlamında bir sözcük kullanması imkânsızdır; işlere nezaret eden "küçük" ya da "yardımcı" anlamı uygundur.

Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt II, s. 314.

S. Haim, *The Shorter English Persian Dictionary,* Tahran, 1993, p. 575.

lık kurucularının yönetimi çok kolay görünmektedir, yönetimin kolay olduğu düzenlerde demokrasinin olmayacağını tespit etmiştik ve aynı sonuca ulaşmış durumdayız.

Güzel, ama yine de bir nokta var; çok soyutlanmış anlamda kullanmakla birlikte, burada geliştirmiş olduğum düşünce sistemi içinde, "kale" kavramı önemli bir yer tutuyordu. "Kale" de stilize edilmiştir, içine girilemeyen ve içinde barınmanın mümkün olduğu yer kaledir ve bu anlamda, bir üniversite özerkse, merkezi otoritenin müdahalesi olmadan amaçlarına uygun çalışmasını sürdürebiliyorsa, kaledir. Bu çerçevede, iç savaşta otoritenin giremeyeceği alan ve yerler olduğu için, demokrasiyi, iç savaşın sınırı olarak da tanımlamıştım; demek nasıl tanımlanırsa tanımlansın, demokraside kaleler gereklidir. Fakat, Machiavelli, kalelere karşı bir yerdedir.

Prens'in yirminci bölümünün başlığını, Türkçe çevirisinden aktarıyorum; "Hükümdarların sık sık yaptırdıkları kaleler ve diğer şeyler yararlı mıdır yoksa zararlı mı", başlık böyle bir soru formundadır. Machiavelli, *Prens'te,* prenslerin kale yapmalarını ve bunları korumalarını pratikte tasvip etse de,* teoride reddetmektedir. Buna mukabil, *Discours'da,* ilgili bölüme, "fortress in general are much more harmful than useful" ara başlığıyla başlayarak peşinen ve hem teorik ve hem de pratik planda reddetmektedir.** Gerekçeleri üzerinde ayrıntılı olarak durmaya gerek görmüyorum; kalenin varlığının bir güvensizlik anlamına geldiğini düşünerek doğrudan doğruya kalenin varlığını bir isyan daveti olarak görmektedir. Bir güvensizlik kaynağıdır ve halk isyan edecekse, kalelerin fazla işe yaramadığına da inanmaktadır; kaleleri olmayan bir İtalya istemektedir. Öyleyse, Machiavelli, Türko-Moğol fatihlerin zaptettikleri yerlerde ilk önce kaleleri yıktığınıysa ya bilmiyordu ya da burada bir politikacı olarak yazıyordu; aynı zamanda politikacı olduğunu not etmiştim, öyle hatırlıyorum.

Peki bir çelişki mi; sanmıyorum. Machiavelli, birleşik ve güçlü bir İtalya için yazıyordu ve "demokrasi" adında bir sorunu olmadığını biliyoruz.

---

* "I approve this method, because it was anciently used", Machiavelli, *Prince,* op. cit, p. 108.
** Niccolo Machiavelli, *Discourses,* op. cit, p. 429.

MONTESQUIEU á L'ALTHUSSER

Demokrasi yazınının, en çok Fransa'da yaygın olduğunu biliyoruz ve yakın zamanlara kadar Fransa'da, demokrasi alanında, en güvenilir isim olarak, "otorite" demek istiyorum, profesör Duverger biliniyordu. Duverger, son çalışmalarından birisinde, "yurttaşlar cumhuriyeti" yerine "vekiller cumhuriyeti" geldiğine işaretle, vekillerinse, yurttaşların güvenini kazanmaktan çok uzak kaldıklarını tespit ediyordu; Fransa, Birinci Cumhuriyeti ve "büyük adamlar kültürünü" çok geride bırakmıştı. Demokrasi ise, tanımı gereği sadece yönetenlerden değil, bütün yurttaşlardan "büyük" olmayı istiyordu ve belki de halktan yurttaşa transformasyonun gizli tarihi ve tarifi bu oluyordu; "geri kalma" teşhisinde, her zaman olduğu üzere bir kötümserlik var. Fransız demokrasisinin dikkatli bir izleyicisi ve çözümleyeni olan Duverger, Üçüncü ve Dördüncü Cumhuriyetler'de yasama organlarının, parlamentonun dört duvarının dışında yer alan hiçbir kimseyi istemediğini kaydediyordu.* Duverger'in tahliline göre, Fransız demokrasisi, bir tür hiçlerin** yönetimini ortaya

---

* Maurice Duverger, *La Republiaue des Citoyens,* Paris, 1982, p. 44.

** Peki çok mu yanlış, en azından "çağdaş" Türkiye için itiraz edebiliyor muyuz; son yirmi beş yılda, Türkiye'de, politikada, adlarından en çok söz edilen iki "genç" politikacı, m.y. ve t.ç. idiler, başbakanlık bile yaptılar ve iki "büyük" partide başkan oldular. Ve 3 Kasım 2003 tarihli bir sandık sayımı sonucunda, ortadan kayboldular ve ben 4 Kasım 2003 tarihli, yalnızca okunmak üzere, yazdığım, 4 Kasım 2003 günlü, bir sayfalık "Üç Kasım Tezleri" başlıklı bir sayfalık notta, birinci tez olarak, "tasfiyeciler tasfiye edildiler" demiştim, yalnız bu kadar silineceklerini hiç düşünememiştim. Sadece ikisi değil, bir başbakan ve üç başbakan yardımcısı da görünmez oldular; sanki "hiç"tiler ve "hiç" oldular. Ben ikinci tezde, "barbarlık, ilkellik ile yenildi" diyordum. Hiç olanlar barbardılar ve yerlerini alanların daha ilkel olduklarından kuşku duyamıyoruz. Ötc yandan hem m.y. ve hem de t.ç. çok zengindiler, her ikisi de, "vekil" ve parti başkanı ve bakan ve başbakan olmadan önce hiçbir parti faaliyeti yapmamışlardı ve her ikisini de kimse tanımıyordu. Yerine gelenlerden birisi, r.t.e., "tüccar başbakan" devrini açtıkları iddiasındadır. Daha önce Ülker bisküvilerinin dağıtımını yaptığını biliyoruz, dağıtıcılık ihtisasıdır.

çıkartmış durumdadır.

Duverger, Fransız sisteminin, ısrarla medyiokr'lar hükümetleri yarattığı görüşündedir; Fransız demokrasisi, ancak "pepinieres de notables modestes", mütevazı tanınmışlar fideliğinden yetişenlerin milletvekili olmasına tahammül edebilmektedir, teşhis budur. Dar bir bölgenin dünyasına hapsolmak, vekilin çapını da daraltmaktadır; Duverger, örnek de vererek, kazara, Birinci Cumhuriyet'teki türden bir büyük adamlar hükümeti kurulacak olursa, vekiller cumhuriyetinin derhal harekete geçerek onu devireceğini yazmaktadır, demek ki, halk ya da yurttaşlar yönetiminin, Rusça sözcük kullanacak olursak, siyasi aparatçiklerin eline geçtiğine hükmedebiliyoruz. Bu durum demokrasinin çıkış tarifine son derece aykırıdır, önce bunu tespit etmiş oluyoruz.

Buradan hareketle A. Touraine'i hatırlamak yerindedir, aynı sektörde bir "otorite" olarak, Duverger'in yerini aldığını ve daha doğrusu etkisini sürdürdüğünü söyleyebiliyoruz; bir tespiti var ve aktarmak istiyorum. Profesör Touraine, XX. Yüzyıl'ın çok büyük ölçüde "totaliter rejimlerin" damgasını taşıdığını kaydediyor ve ben, "demokrasi" cephesinin, bunu hep ve çok büyük bir şiddetle eleştirdiğini ekliyorum; bunların ortadan çekilmeleri ise, belki de istatistikçilerin false corelation dedikleri yanılsamanın etkisiyle, "comme une preuve suffisante du triomphe de la demokratie", demokrasinin zaferinin yeterli kanıtı olarak algılanıyordu.* Touraine, demokrasinin zaferinin ortada hiçbir delilinin olmaması bir yana, demokrasinin tanımında bile bir ittifakın olmadığı düşüncesindedir.** Hem liberal ve hem de büyük çoğunluğun adil

---

Sözünü ettiğim bu üçüncü iç savaştan sonra, de facto, aday tespiti, merkezi otoriteye bırakıldı, İngilizce deyim ile vekillerin constituency'leri kaldırıldı, bu, büroların dışında, politik faaliyeti tasfiye etmek anlamına geliyordu. Böylece vekiller daha tabansız yapılmıştır. Ayrıca, vekil olabilmek için, bir listenin toplam oyların yüzde onundan fazlasını alması şartı da getirilmişti, bu da hiçbir muhalif görüş mensubunun vekil olmamasını garanti altına almak sayılıyordu, vekil listeleri oligarşiler tarafından belirlenmiştir.

Bütün bunlar için, önce sol ve daha sonra da kürt tehlikesi gerekçe gösterilmiştir; fakat bugün, bu iki tedbirin sadece tekelistleri vekil yapmak için alındığını görüyoruz. Ben çeşitli çalışmalarımda, bürokratı sırtını güce dayamış hiçlik olarak tarif ediyorum, öyleyse "tekelist" de, bu açıdan, bir bürokrat ve bürokratın bazı uzmanlığı olduğu için de, gerçekte daha çok "hiç" olmaktadır. O halde, Duverger ile birlikte ve Türkiye örneğinden de destek görerek, demokrasinin bir hiçler rejimine dönüştüğünü söyleyebiliriz.

* Alan Touraine, *Qu'estce que la Demokratie,* Paris, 1994, p. 18.

** "Comment done répondre á deux exigences qui semblent opposéees; d'un côté respeeter le plus possible des libertés personelles, d'autre organiser une société qui soit considéréee comme juste par la majorité?"

"Ainsi défini, Fesprit demokratique peut répondre aux deux exigences qui semblaient á premiere vue contradictoires: limiter le pouvoir et repondre aux demandes de la majorite"

Ibid., pp. 22-23.)

saydığı bir toplumu yaratmak veya hem yürütmenin iktidarını sınırlayan ve hem de çoğunluğun taleplerine cevap verebilen bir yönetimi sürdürmek; demokrasinin ne teorisinin ve ne de pratiğinin, bu koşullara cevap vermekten uzak olduğuna inanmaktadır, öyle anlıyoruz.

Gerçekten de faşizmin dışarıdan, çok uzun ve şiddetli savaşların sonunda yıkıldığını biliyoruz; içerde, en büyük zulüm ile karşı karşıya gelen Yahudiler'in bile bir muhalefet olmamaları bir yana ciddi bir reziztans dahi yaratamadıkları ortadadır. Sovyetler Birliği'ne gelince, daha az samizdat* adı verilen bir muhalefet vardı, çok amatör ve sınırlıydı; ayrıca aydın muhalefetinin daha çok 1967 İsrail-Arap Savaşı'ndan sonra başladığını ve yine 1973 Arap-İsrail savaşından sonra da şiddetlendiğini söyleyebiliriz. Bu, Araplar'ı tutan Sovyetler'e karşı, İsrail'in viabilite'sini kanıtladıktan sonra dünya Yahudiliğinin Sovyetler Birliği'ni çökertme savaşını açtığı anlamındadır ve yıkılış öncesi ve hemen sonrasında üzeri örtülse de bugün artık bir tarihsel gerçek sayılmaktadır.** Biz ise burada, Sovyet sosyalizminin ne ekonomik başarısızlıktan ve ne de herhangi ciddi bir muhalefet nedeniyle yıkıldığı yollu görüşümüzü tekrarlamakla yetiniyoruz. Sovyetler Birliği, ideolojik zafiyet sebebiyle tarih olmuştur; Ekim Devrimi, çok kısa zamanda büyük bir sanayi devrimi realize edebilmiş, Lenin'in, dognat'i peregnat' olarak formüle ettiği, en gelişmiş ülkeye yetişme ve geçme hedefi, bazı sektörlerde, demir-çelik ve uzay araştırmaları, Amerika'yı geçmek ve pek çoğunda da yetişmek biçiminde gerçekleştirilmişti, büyük bir silah gücü olabilmiş ve tüketim araçlarının üretiminde önemli adımlar attığı bir sırada, büyük çoğunluk sosyalizme inancını yitirdiği için çökmüştür.*** Yıkılışın öncesinde ve sonrasında hiçbir ciddi muhalefetin olmaması ve yıkılıştan sonra düzenin önce feodalize olması ve hem de mafyalaşması ve daha sonra da hiçlerin eline geçmesi bunu göstermektedir. Eğer ülke ölçüsünde güçlü ve etkin bir demokratik muhalefet olsaydı, en azından

---

* "Sam" kendi, İngilizce "self ve "izdat", basmak ve yayınlamak fiilinden, "kendiliğinden baskı" ve buradan da "yeraltı-basımı" diyebiliriz. Çok amatör çoğaltma yoluyla muhalefete verilen addır.

** 2003 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'ni Irak'ı işgale götüren kararın, "neo-conservative" de denilen bir komplonun marifeti olduğu, artık Amerika'da da, bir tür iftiharla, kaydedilmektedir; komplonun, 1940 yılında New York'da örgütlenen Trotskistlerin devamı olduğu konusunda da kuşku bulunmuyor. Hepsi denilecek ölçüde Yahudiydiler, bugünkü liderleri, W. Kristol, 1940 trotskistlerinden I. Kristol'un oğludur, P. Wolfovitz ve "guru" saydıkları L. Strauss da Yahudi olarak biliniyorlar; şimdi, Amerika'daki büyük basın, Sovyetler Birliği'ni yıkma onurunu da bu komploya vermektedir. Bu çalışmanın "Pratik" kitabında bunlarla ilgili bir bölüm var.

*** Y. Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu, 1925-1940,* çeşitli baskılar, Y. Küçük, *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü,* İstanbul, 1991.

ilk hükümetin "büyük adamlar" tarafından kurulması doğaldı, yoktu ve olmamıştır. Sovyet Devrimi, sanıldığının aksine kansız denebilecek kadar az şiddet kullanımıyla ve fakat çok disiplinli, ama yine de çok küçük bir örgütün eliyle gerçekleştirilmişti, daha da kansız ve ancak içerde hiçbir örgütün parmağı olmadan ortadan kaldırılmıştır. Belki de "kendiliğinden" sözcüğü, burada tam yerini bulmaktadır; kullanıyoruz.

Demek ki, XX. Yüzyıl'da, en azından, bir zaferle özdeşleştirildiği iklimlerde demokrasinin militanları olmadığını, kısaca da olsa tespit edebilmiş durumdayız. Buradan tarihine ve teorisine bir göz atabiliriz; bu maksatla, yine A. Touraine'e başvurmanın verimli olabileceğini sanıyorum. Profesör Alain Touraine, çok net olarak, Hobbes ne peut etre consideree comme democrate, demektedir; Hobbes'un demokrat olmadığı ve absolutizmin teorisyeni olduğu konusunda bir kuşku duymamaktadır.* Rousseau ise ancak çok küçük kollektivitelerde demokrasinin var olabileceğine inanıyordu; dolayısıyla Rousseau'yu da bir demokrasi teorisyeni saymak mümkün görünmemektedir. Montesquieu de monarşiyi savunuyordu; bunu da ekliyorum, çünkü, beni burada, Machiavelli, Hobbes ve Montesquieu ilgilendiriyor, her üçü de siyaset felsefesinin ve daha sonra da siyaset biliminin kurucusu kabul edilmektedir. Her üçünün de teorilerinde demokrasiye yer vermediklerini de tespit etmiş oluyoruz. Bu aşamada, en azından bir hipotez olarak kabul görmesini umut ediyorum.

Kabul görürse, sorabiliriz, peki, demokrasiyi kime borçluyuz; cevaben, herhalde 1789 Fransız Devrimleri'ni anmak zorundayız. Katkılarının ve borcumuzun yüceliği konusunda tartışma açacak değilim, fakat çok dikkat çekici değil mi; Fransız Devrimi'ni yapanlarda hiçbir şekilde bir demokrasi çağrısı bulamıyoruz ve en çok kendilerine "cumhuriyetçiler" diyorlardı ve buradan, demokrasiyi, yaşayabilir bir düzen olarak hiç görmediklerini çıkarabiliyoruz. Burada bir netlik varsa, şunu da ekleyebiliriz, 1848 Devrimi'ne kadar, "demokrat" saydığımız devrimciler arasında, demokrasi sözcüğü sadece Antik Çağ'ı akla getiriyordu; küçük küçük sitelerde doğrudan demokrasi olarak bilinmektedir. Rousseau, bunu yansıtmaktadır ve hâlâ oradadır; belki de Rousseau'ya kadar demokrasi bir yana halka da güvenen yoktur, güven, teorik

---

* "D'ailleurs, Hobbes ne peut etre considérée comme démocrate, lui qui a été classé comme théoricien de l'absolutisme, et Rousseau lui-meme, qui avait l'ame républicaine, ne croyait á la democratie que dans de pettites collecti-vites."

"C'est parce que, á cette epoque et jusqu'en 1848 le mot démocratie renvoie aux modéles antiques d'un pouvoir exerce directement et collectivement par le peuple. Mais en fait, c'est bien cette saise du pouvoir par le peuple qui fut exaltee sous le nom de republique et qui conduisit á la Terreur et au bonapar-tisme en meme temps qu'elle renversa l'Ancien Regime."

Ibid., p. 116.

değil pratiktir ve sadece zengin bir pratikle doğmaktadır. 1848 Devrimi'ne gelince, Paris'te ve devrimciler tarafında Proudhon yandaşları ağırlıktaydı ve Proudhon'un da yeni feodaliteden bahsettiğini not etmiştim. Öyleyse, küçük küçük sitelerde doğrudan demokrasinin geçerli olduğu zamanlardan sonra, demokrasi'nin bir umut ve çağrı olduğu tarihte, XIX. Yüzyıl'ın ortalarında, artık yeniden feodal demokrasiyi çağrıştıran bir düzen belirmeye başlamış olmalıdır. Gerçekten son derece paradoksal bir durumdur.

Burada bir hatırlatma, ki her hatırlatma aslında bir vurgulama demektir, yerinde sayılmalıdır; yalnız tekrarı geliştirme olarak yapmayı denemek istiyorum. Hem demokrasi ilüzyonundan gerçeklik dünyasına geçebilmek ve hem de demokrasi ile kapitalizm arasında, ne yazık daha çok "marksistler" tarafından akt edilmiş katolik nikahını çözebilmek için gerekiyor; burası, Moore'un, bağımsız bir aristokrasinin, demokrasinin gelişiminin temel unsurlarından birisi olduğu yollu tespitini aktarmanın tam yeri olmalıdır.* Burada önemli olan ilk nokta şudur; bir ülkenin tarihinde demokrasinin daha az veya daha çok olduğunu tespit etmek veya ülkeler arası demokrasi karşılaştırması yapmak hiç de sanıldığı kadar kolay görünmemektedir. Demokrasi de hava türündendir, ancak yok olduğu zaman fark edilmektedir; başka bir deyişle var oluşu değil yok oluşu bilinmektedir. Yalnız yok oluşunun da bilinmemesi imkân dahilindedir; çünkü, pek çok toplumda, insanların özgür olmadıklarını fark etmedikleri zamanlar ve bazen de çok uzun, olabiliyor. Bu demokrasinin yok olduğu zamanlarda da yok olduğunu bilememe halidir; demek karşılaştırmanın, en azından kolay olmadığını kabul etmek zorundayız.

İkinci olarak, bir asiller kolejini ve bunun monarkla çatışmasını, demokrasinin temel elemanlarından birisi saymak, bizi, feodal demokrasi düşüncesine götürmektedir; bu da demokrasi ile özgürlük arasında birebir ilişki kurulamadığı anlamındadır. Bu nedenle de olabilir, Marx'ın enigmatik, "democracy of unfreedom" ve "republic of nobility" nitelemelerini aktarmıştım; "özgürlüksüz demokrasi" ve "asiller cumhuriyeti" temsilleri, belki emperyalist aşamada, feodaliteden daha aydınlatıcıdır. Ama yine de, Moore'un hatırlatmasına ve feodal döneme dönecek olursak, tespitin jenerik olduğunu inkar edemeyiz. Taht ile, merkezi güçleri temsil etmektedir, herhangi bir asiller koleji arasın-

* "In early modern times too, a decisive precondition for modern democracy has been the emergence of a rough balance betvveen the crown and the nobility, in which the rural power predominated but left a substantial degree of in-dependence to the nobility. The pluralist notion that an independent nobility is an essential ingredient in the growth of democracy has a firm basis in his-torical fact."

Barrington Moore jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy,* Penguins, 1966-1969, p. 417.

da çatışma ve bu çatışmanın sonunda bir "denge" gereği ortaya çıkmaktadır; "denge" mutlaka, asiller tarafına, bir independence, bağımsız alan, sağlamak durumundadır. Hem asiller koleji varlığını sürdürecek ve hem de merkezi güçlerin dokunamadığı, içine giremediği bir bağımsızlık alanı olacaktır; demokrasi için kurucu unsur budur.

Asiller mi, kalıcı olmadığını bilmiyoruz. Fakat bu analizden, Antik Çağ'ı unutursak, demokrasinin buradan çıktığını net olarak tespit etmiş oluyoruz. Ayrıca ittifaklar da düşünebiliriz; tarafların değişmeyeceğini söyleyemeyiz, İngiltere'de, asillerin merkezi otoriteye karşı halkla ve Fransa'da merkezi otoritenin asillere karşı halk ile ittifak yaptığını biliyoruz. Halk tarifinin içinde, başlangıçta burjuvazi veya kapitalistler var; öyleyse, kapitalistlerin, asillerin yerini alarak demokrasiyi sürdürmeleri ve genişletmeleri mümkündür. Yalnız bu durumda, burjuvazinin kendisi merkezi iktidar olduğu zaman, çatışma ve denge ve denge ile birlikte de bağımsız alan, stilize ederek "kale" diyoruz, olmak zorundadır. Bu yoksa, burjuvazinin varlığı, demokrasi anlamına gelmemektedir; burjuvazinin büyümesi halini, kapitalin, Grand capital olduğu aşama, demokrasinin yokluğu olarak anlayanlarsa çoğalmaktadır.* Bunu artık

---

* Fransız düşünürlerden A. Gorz, 1960 yıllarında bir öğrenci başkaldırısına tanık olan Paris'te ve bu kargaşanın dumanı içinde, "la demokratie bourgeoise est enree en agonie il y a quarante ans", burjuva demokrasisinin kırk yıl önce can çekişmeye başladığını haber veriyordu. Demokrasi gitmiş, dekoru kalmıştı, güçsüz ve aciz bir parlamentoyu kastediyordu. Partiler vardı, fakat aynı clientele, aynı seçmen tabanı için mücadele ediyorlardı ve aşağı-yukarı politik programları değişmiyordu, birbirinin kopyası olduklarını söyleyebiliriz. "C'est que la fontion politique du parlement est périmée", parlamentonun siyasi fonksiyonu elinden alınmıştır, il n'en subsiste que le décor, sadece dekor olarak bırakılmaktadır. Gorz, bunu teyit etmektedir. Bu kadar değil, burjuva demokrasisinin ölümü sınıf savaşının bir sonucu değildir; kapitalist konsantrasyon, siyasal iktidarın konsantrasyonu dayatmaktadır, dolayısıyla, ölüm, iradi değil zorunludur. A. Gorz, elle résulte de l'im-possibilité de faire prévaloi, dans le cadre traditionel de la démocratie bourge-oise, une politique conforme aux exigence objectives du Grand capital, çok net formüle edebiliyor, artık burjuva demokrasisi çerçevesinde büyük sermayenin isteklerine cevap veren bir politikayı yürütmek imkânsızdır ve bu nedenle, demokrasi, parlamentosu ile birlikte dönemini durdurmuş olmaktadır. Şunu da ekleyebiliyor, elle devra abolir l'Etat en tant qu'organe de médiation politiqu-e, bir siyasal ortam ve bir, siyasal araç olarak devlet sona ermek durumundadır; Gorz'a göre "grand capital" ve bana göre tekeller, artık öyle bir devlete yönetimini bırakamazlar ve politika, tekellerin bürosuna geçmek zorundadır, bu son işareti ben ekliyorum.

Gorz, bu aktarmalarını 1969 tarihli önsözünden alıyorum, kitabının bölümleri ise 1964 ve 1967 yıllarında yazılmıştır, bir de şu önemli tespiti yapmıştır; la depolitisation de la politique est l'ar me ideologique du grand capital, politikanın depolitizasyonu, siyasetin kendisini negasyonu da diyebiliriz, büyük sermayenin ideolojik silahıdır. Büyük sermayenin bakışı ise egemen bakıştır; depolitizasyon, sadece örgütsel değil, aynı zamanda ideolojik çabayı gerektiriyordu ve bunun için de, elle devra discrediter le debat politique et les politiciens comme des vielleries derisoires, politik tartışmaların itibarsızlaştırılması ve politika yapanların

çok açık algılayabiliyoruz ve yazık ki, demokrasinin yokluğunun bu kadar çok yazıldığı bir zamanda, bir kampın, demokrasinin varlığına ısrarını, herhalde hâlâ devam eden bir ideolojik savaşa bağlamak zorundayız, belki de tükenişin bir anlatımıdır; "ideoloji" burada olumsuz anlamdadır.

Marx anlamında, özgürlüksüzlüğü içerse de bir feodal demokrasiden söz ediyoruz ve belki bir adım daha gidebiliriz, W. Ullman feodal kral'dan, the feodal king, da bahsetmektedir. Yalnız Ullman'ın görüşleri içinde daha şaşırtıcı olanları da bulup çıkarabiliriz, feodalism was an element which powerfully, though inconspicuously, prepared the way for the acceptance of the proper popülist modes of thinking, popülist düşünme biçiminin de feodalitede doğduğunu ileri sürebiliyor; feodalite, belki fark edilmeden, ancak güçlü bir yolla, popülist düşünme biçimini ortaya çıkarıyordu.* Bu, önemli bir iddiadır ve Ullman'ın teorisi içinde önemli bir yer tuttuğunu kabul etmek durumundayız.

Devam etmeden önce kısa bir parenteze ihtiyacımız var, popülizmin bir "politika" olarak formülasyonu, narodniklere aittir; Rusça "narod" halk ve "narodnik" de halktan yana, "halkçı" politika demektir. Kökünde, hem slavofil ve hem de devrimci-demokrat bir yöneliş olduğunu biliyoruz, birincisi Rusya'nın özgün olduğu ve ikincisi ise halkın, uğrunda mücadeleye değdiği anlamındadır. Rusya gençliğinin, XIX. Yüzyıl'ın ikinci yarısında ve en önemli araçlardan birisi çara ve yüksek yöneticilere karşı suikastlar düzenlemek olan hareketidir; "halka doğru" sloganlarıdır ve Rusya mujiklerini prangalarından kurtarmak ve siyasal despotizmi ortadan kaldırmak istiyorlardı, hem heroik ve hem de romanesk olabildikleri kesindir. Asil ve zengin ailelerin,

---

da gülünç sözler eden ve eski dünyadan kalma yaratıklar olarak gösterilmesi gerekiyordu, doğrusu yapıldığından hiçbir kuşku duymuyoruz. Bunlar "gerçek sorunlar" değil, ve gerçek sorunlar, les "problemes reels", ise ekonomi ve teknolojidedir.

Fransız düşünür Gorz sanki, Türkiye'nin üçüncü iç savaş dönemi için yazmış olmaktadır. Ve bunların yazımı, savaşın tam başlarına denk düşmüştü, tespit etmiş oluyorum. Öte yandan, parlamentonun tiyatro sahnesine dönüştürülmesi ile ulus-devletin ilga edilişinin bazı ülkelerde neden zamanında teşhis edilemediğini, bir katkıda, açıklamaya çalışmış bulunuyorum.

Andre Gorz, *Réforme et Révolution,* Seuil, 1964-1969, pp. 34-36.

Öte yandan, C. Hill, İngiliz, Hollanda ve Fransız devrimlerinin asillerin başkaldırısı ile, revolt of the nobles, başladığını not etmektedir. Asiller, çok zaman, selin kendilerini sürükleyeceğini hesaba katmadan bara ja hücum ediyorlardı, fakat tekelistler artık bunu hesaplayabiliyorlar ve bunu hesaplayamamak da kaba marksistlerin büyük yanılgısıdır, tekelistler artık politiktir ve Türkiye'de de politikanın tekel bürolarında yapıldığı kesindir.

"The English revolution, like the revolt of the Netherlands eighty years earlier and the French revolution one hundred and fifty years later, started with a revolt of the nobles."

Christopher Hill, *Reformation to Industrial Revolution,* Volume 2, Pelican, 1969, p. 127.

* W. Ullman, *Principles of Governmental Politics in the Middle Ages,* London, 1961-1966, p. 215.

valilerin ve müsteşarların kızları ve oğullarıydılar, çok bilgili ve çok yürekli davranıyorlardı ve ölümden korkmuyorlardı, yıllardır pek çok filme senaryo sağlayabildiler. Bütün bunlara ilaveten bütün dillere iki sözcük ve daha doğrusu iki kavram hediye ettiler, şimdi bunlardan söz edebilirim.

Aydın mı, önce aydınlanmacı ve daha sonra da jakobendi ve sonra batı'da türü tükenmeye başladı; işte bu Rusyalı, iyi yetişmiş ve bugün yaşasalardı en çok, "terörist" sıfatına layık görülebilecek bu gençlerin hepsine birden, o zamanlar, "intelligentsia" dendi, tek tek de "intelli-gent" çağrılıyorlardı.* O zamanlar yoktu, Batı, buradan aldı** ve daha sonra bunların hareketine narodniçestva deniyordu ki Batı dillerinde tam karşılığı "popülizm" olmaktadır. Marksistler tarafından tutarsız bulunduğu için eleştirilen bu kavram, tekelizmin son saldırısına kadar da, buna "Thatcher-Reagan Gericiliği" adı verilebilir, ilerici bir politika sayılıyordu; bugün aşağılanmaktadır. Ne yazık, bu kötülemeyi her zaman olduğu türden "solcular" başlattılar;*** artık "popülist politikalar" demek, "kötü ve yanlış" anlamına gelmektedir ve pejoratif bir ton yüklediler. Fakat Profesör Ullman, bu görüşlerini geliştirirken hâlâ "ileri" işaretli sayılıyordu ve Ullman da, popülist bakışı, "aşağıdan yukarı" görmektedir ve bunun karşısına da despotik olanı, "yukarıdan aşağıya" koyuyordu. Ullman'ın teorik açılımlarına bu şekilde bakmak yerindedir ve buradan devam edebiliyoruz.

Feodal dönemde de bir kral var, yalnız Profesör Ullman da bir vurgu peşindedir, sadece feodal kral olduğunu söylemekle kalmıyor ve aynı zamanda "limited" kral demek ihtiyacını duyuyor; "sınırlı" kral veya "şartlı kral" diyebiliriz, fakat buradaki şartlılık, ya da eski sözcükle "meşruiyet", Montesquieu anlamında değildir. Montesquieu, yasaların getirdiği bir sınırlama ve dolayısıyla meşruti krallıktan söz ediyordu; halbuki feodal krallıkta, siyasal iktidar, kral ve lordlar arasında paylaşılmış haldedir.

---

* *İstorika-Etimologiçeskiy Slovar,* Sorokin'e dayanarak, "intelligent" sözcüğünün, ilk kez "tepereşniy intelligent" olarak *Dyelo* dergisinde 1875 yılında kullanıldığını tespit etmektedir. İntelligentsia olarak ilk kez, Tolstoy'un, Voyna i Mir, *Savaş ve Barış,* romanında kullanıldığı anlaşılmaktadır, 1869 tarihlidir ve "on znal, şto tut sobrana vsya intelligenntsia Peterburga" deniyor ki, Anna Pavlona'nın salonunda, "Petersburg'un tüm entelijansiyası toplanmıştı" anlamındadır.

İstoriko-Etimologiçeskiy Slovarı Sovremennego Russkovo Yazıka, Moskva, 2001, str., 351.

** Oxford etimoloji sözlüğü de kaynağı Rusça gösteriyor. *Oxford Dictionary of English Etymology,* p. 479.

*** Ne yazık bu işi de, popülizmin küçümsenmesinin Türkiye'ye ithalatını da, 12 Eylül Darbesi'nin korku imal eden günlerinde çok değerli iktisatçımız Profesör Korkut Boratav üstlenmişti, önlemeye çalıştım, tartışmamız sanıyorum, *Yapıt* dergisinde oldu, ama, her zaman, egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisidir, teoremi benden güçlü çıkmıştı.

Bu noktanın önemi şuradadır, bugün artık siyasal iktidarın bölünmezliğini, by heart, Farisi söyleyişle, az bar ya da ezbere biliyoruz, fakat bu her zaman böyle değildi; bunu teoride J. Bodin'le ve pratikte de, mutlak monarşilerin çıkışıyla öğrenmiş olduk. Dolayısıyla, eğer bu vurgu olmasa, Bodin'in katkısını anlamamız imkânsız olurdu. Öyleyse, burada bir tekrardan daha çok, sonraki tartışmalara hazırlık yapıyoruz, bu şekilde de sunabiliriz.

Kuşkusuz Profesör Ullman, feodalizmi, popülist bakışla yeniden kurmayı denemiyor; bunun yerine, but that it contained a number of features which could be utilized in the service of populism, feodalitede var olan bazı çizgilerin yardımıyla popülizmin ve muhtemelen de bazı köklerinin anlaşılabileceğini düşünüyor, yazdıkları bu yöneliştedir. Orta Çağ'da ve Batı Avrupa'da sürekli var olan bazı manifestasyonların, bir popülist teori için ele alınabileceğini kaydetmektedir; teleolojik değil darvvinist bir üslup görebiliyoruz.

Bir merkezi iktidar var, ancak yukarıdan aşağıya indikçe, gücü ve etkisi azalmaktadır; otoritesinin uzanmadığını söyleyebiliriz. Ullman, feodalitenin oluşumunu analiz etme gereği duymamışa benziyor, bununla birlikte her taraftan saldırı geldiğini, talan olduğunu ve büyük bir korkunun yayıldığını artık hep biliyoruz, bunun insanlarda bir beraber olma, bir birlik ihtiyacı doğurması mümkündür, Hobbes'un *Leviathan*'ının bundan doğduğuna işaret etmiştim ve tekrar ele alabiliriz. Ullman, siyasal düşünce tarihi analizinden daha çok, modern bir anlayış peşinde görünüyor; there was a very obvious antinomy between the professed government of a kingdom and the actual government of lesser units within the kingdom, iki "hükümet" varsayıyor ve yukardaki krallık yönetimi ile aşağıdaki birimlerin hükümeti arasında bir zıtlık görmektedir.

Burada geliştirmekte olduğumuz sistem açısından değil, fakat bayağı demokrasi ve feodalite yazını için çok çarpıcı bir görüşü daha var; Orta Çağ'da belki de tarihin hiçbir döneminde olmadığı ölçüde, en azından eşitler arasında birlik ihtiyacı bulunduğunu ve bunun manifest sayılması gerektiğini ileri sürmektedir.* Güvensizlik ve koruma eksikliğinin birlik ihtiyacı ve giderek içgüdüsü doğurması normaldir; öyleyse feodalitenin temel çizgisinin bu olduğuna ne kadar çok vurgu yapılırsa yapılsın, şimdiye kadar çok ihmal edildiği için

* "If so general a statement is permitted, it is that in perhaps no other period of history was the need for the union of at least equals so strongly felt as in the medieval period."

"One need not adduce any factors relating to social pyschology in support of this statement: this need for a union or an association (einung) explains itself if due consideration is given to the feeling of insecurity and to the lack of effective protection which characterized the medieval period."

W. Ullman, ibid., p. 216.

abartma saymamak zorundayız.

Narodniçestva'ya dönecek olursam, Rusya'da "mir" düzenini, bir tür deifiye ediyorlardı; bundan önce bir demokratizm ve daha sonra da sosyalizm çıkarmaya yöneldiler, Struve ile Plehanov'un adına yazılı "legal marksizm" buna karşı çıkıyordu, etkisizleştirmiştir. Profesör Ullman, popülizmin bu kökünü ihmal ediyor ve feodalitedeki bu "birlik" ihtiyacından hareketle bunun, mensuplarının çıkarlarını korumaya ve bir tür koruma sağlamaya yöneleceğini kaydediyor. Birlik mensupları, bu birliklerde kendi yaşama kodlarını geliştirmek durumunda kalıyorlar ve kendi kendilerini yönetmeye başlıyorlar;* asıl "popülizm" işte budur, demektedir, böylece, narodniçestva hariç, Profesör Ullman'ın analizini özetlemiş oluyorum. Narodniçestva, bunu desteklemektedir; en çok despotik olduğu iklimlerde bile bir yönetim var, görüyoruz.

Demek ki, "demokrasi" alanında kapitalizmin deifikasyonuna son verme yolunda önemli adımlar atmış olduğumuzu düşünebiliriz; başka türlü söyleyecek olursam, kapitalizmi dediviniser etmede önemli mesafe katedilmiş durumdadır. Burada, feodalitenin devlet niteliği konusunda bizi en çok aydınlatan Profesör Strayer'in bir tespitini daha aktarmanın verimli olacağını düşünüyorum, "siyasal temsil, Orta Çağ yönetimlerinin en büyük keşiflerinden birisidir" diyor ki, "yönetimlerinin" yerine "devletlerinin" de diyebiliriz; bu Ullman'ın "aşağıdan yukarı", İngilizcesi "ascending", yönetim ve "popülizm" keşfi ile uyum halindedir.** Strayer, Orta Çağ Mahkemeleri'ne ve hukuk bilimine dikkat çekiyor; yalnız burada bizim de dikkat çekmemiz gereken bir nokta var, İngilizce'de, "saray" ve "mahkeme" aynı sözcükle ifade edilmektedir, "court" deniyor, aslında hem "avlu" ve hem de "mahkeme" anlamındadır. Çıkışları itibarıyla ikisi arasında bir fiziksel birliktelik olduğunu biliyoruz.

Bu sözcük, "court", İngilizce'de ilk kez, XII. Yüzyıl'da kullanılmıştır; tam anlamı, "assembly held by a sovereign", bir egemen tarafından yönetilen asemble ya da kurul olmaktadır. Bu kurulun yapıldığı yer, saraydı ve daha doğrusu "avlu" demek zorundayız; egemen her kimse, işte oradadır. Bir köy meydanı olarak düşünmeye başlayabiliriz, yalnız duvar çekme zorunluluğu

---

* "The fundemantal point here is that these unions by adhering to their own code of living exhibited ali the features of a property understood populism; it was they, the members themselves, who ruled themselves."
Ibid, p. 217.)

** Joseph R. Strayer, *On The Medieval Origins of the Modern State,* Princeton u. P., 1970-1973. p- 64.

var, "sur" da denilmektedir, etrafına hendek ve hendeğin üzerine açılır kapanır bir köprü koyabiliriz, kapının çok sağlam ve yüksek olması yerindedir, yüksek kapı ya da "Bab-ı Ali" sözcüklerini hak etmelidir, işte bu kapının arkasına "avlu" diyoruz, mahkemeler de burada yapılıyordu, "court" denilmektedir. Genesis'i budur ve bildiğimiz anlamda saray'a dönüşmesi daha sonraki yüzyıllara denk düşüyor, buna kısmen değinmiştim. Öyleyse, asemble ile mahkeme birbirinden ayrılmamaktadır; "kurul" ya da meclis ve hatta "divan" diyebiliriz, yasama ile yargılamanın başlangıçta birbirinden ayrılamadığına işaret edebilmek için, daha çok yasama organıyla özdeşleşmiş bir sözcüğü seçiyorum.* Zamanla, dar anlamda mahkeme olabilmektedir ve tersine de tanıklık edebiliyoruz.

Profesör Strayer'in, thus ali governments had to find a way by which politically active, propertied classes could give consent, her yönetimin, bu sözcüğün Amerikan İngilizcesi'nde "devlet" anlamına da geldiğini not etmiştim, aktif mülk sahibi sınıfların rızalarını sağlayacak bir yol bulmak durumunda olduğunu kaydetmesi de önemli ve verimlidir; eğer "demokrasi" varsa, aktif olan sınıfların rızasını, "con-sent" deniyor, almak kaçınılmazdır ve bu mülk sahibi sınıflarla başlamıştır. Tekrar tekrar, bu rıza alma işinin kapitalizmden önce de var olduğunu ve kapitalizmin dışında da görüldüğünü tespit etmek zorundayız; kapitalizmi, dediviniser etmek ancak bu yolla mümkün görünmektedir. Rıza belirtmek, artık biliyoruz, temsille mümkün oluyor, doğrudan temsil de olabilir; avluda, sarayda, kurulda veya yargılamada bulunmak bir temsil ve rıza bildirme yoludur. Strayer, consent was expressed more by the act of appearing ay the court or at the meeting than by formal voting, rızanın oluşması, belirlenmesi ve kaydedilmesi için oy vermenin hiç de gerekli olmayabileceğine de işaret ediyor ki, bu çalışmada geliştirmeye çalıştığım düşüncelerle tutarlıdır. Çünkü artık, pek çok "temsil" mekanizmasının her türlü temsil karakterini yitirdiğini de söylüyoruz ve bunlara ek olarak, Fransa'yı ve diğer "en ileri" toplumları göz önünde tutan A. Touraine, oralarda var olan rejimlerin, giderek aktif olan yeni katmanların rızalarını almamaya ve bun-

* Şura-ı Devlet ilk kurulduğunda, parlamento sayılmıştı ve öyle sevinç yaratmıştı ve bu çalışmamın ilerideki ciltlerinden birinde, şimdiki Anayasa Mahkemesi'nin artık bir ikinci meclis ve bir "ayan" işlevi gördüğünü gösterebilmeyi umuyorum. Önüne, "avlu" da diyebiliriz, sınırlı olarak gelen yasaların, çok sınırlı ölçüde, ikinci müzakeresini yapıyorlar ve burada, jurisprudence'dan daha çok siyasi kaygılar ağırlık kazanıyor, önemli vakalardan bazılarını ele alarak gösterebilmeyi umuyorum.

ların temsil dışı bırakılmalarına dikkat ettiğini kaydetmektedir.* Bu nedenle, siyasal temsil sisteminin, Orta Çağ devlet düzeninin büyük keşifleri arasında olduğunu tespit ederken, bir de bunun oy vermeyle sınırlı olmadığını, ancak her türlü oy vermenin de temsil ya da rıza sağlama anlamına gelmediğini de ortaya çıkarmış oluyoruz. Kaldı ki, Herman ve Chomsky öncü çalışmalarıyla,** arkası gelmiştir, rıza üretiminin manufacturing of consent, bir sanayi sektörü olduğunu gösterdiler; rıza sağlamaktan daha öte olan rıza imal etme çağına gelmiş durumdayız. Öyleyse artık asemble'ler bir tiyatro sahnesi bile olmaktan çıkmışlar, XX. Yüzyıl'ın başını, bu açıdan, bir milat sayabiliyoruz.

Geriye dönüyorum, Profesör Touraine, pratik bir yana teoride de "demokrasi" bulmanın güçlüğüne işaret ediyordu; burada siyaset felsefesinin doğuşunu ele almak zorundayız. Üç kurucudan söz edilmektedir, aralarında rekabet olsa da bu üçünden birisinin veya her üçünün birden bu alanın, daha sonraları "siyaset bilimi" de denmiştir, kurucusu olduğunda ittifak var. Machiavelli, Hobbes ve Montesquieu'den söz ediyorum, burada demokrasi teorisini aramak üzereyim. Yalnız bir hazırlığa ihtiyaç var.

Avrupa'nın oluşumunu bir güven yayılması ve hatta hem güvenin oluşması ve hem de yayılma olarak anlayabiliriz. Araplar, Norman'lar ve Macarlar'ı püskürtüp kovma, başlı başına bir güven kaynağıdır; son ikisi hem Hıristiyanlığı ve hem de asimile olmayı kabul ettiler. Araplar'sa çok daha uzun dayandılar ve bu nedenle, geride "reconquista" sözcüğünü bıraktılar; yönetimlerine ve sufizm olarak gelişen "yeni" dinlerine, Yahudileri ortak ettikleri için, Yahudileri de arkalarından sürüklediler, Yahudilerin İspanya ve Portekiz'den kovulmaları, çok gecikmemişti. Fakat yine de Iberik yarım Adası'nda dayanmalarını sürdürseler de Avrupa'nın ortasından sürülmeleri eş zamanlıdır. Ve güven, pratiktir, mutlaka başarı istemektedir.

Dört tarih daha ekleyebiliyorum, aslında beştir ve beşincisi, etki ve önemini gelecek zamanlara saklamak zorunda kalmıştı; tarihten çok bir süreç ol-

---

* Her seçim bölgesinde birden çok adayın yarıştığı bir sistemde, seçilebilmeye baraj getirmek ve bunu yüzde on ölçüsünde tutmak ve seçime girebileceklerin tekelist bürolarda ve komiteler tarafından belirlenmesini kabul etmek, sadece seçim ve temsil kavramları ile alay etmektir. A. Gorz, parlamentarizmin sadece dekoru kaldı, derken, bunları hiç aklına getirmemişti; şimdi, dekordan söz edebilmek için gözlere perde inmesi gereklidir.

** E. Herman&N. Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media,* New York, 1988.

E. Herman & R.W. McChesney, *The Global Media,* London, 1997.

I. Ramonet, *La Tyrannie de la Communication,* Paris, 1999.

duğu için ayrı tutuyorum. Kudüs'ün Hıristiyanlar tarafından fethini de içine alan Haçlı Seferleri'nin başlama tarihi önemlidir, 1096 yılındadır. Seferler'de ekonomik ve sınıfsal nedenlerin hiçbirini reddedemeyiz, hem zenginliğin ve hem de yoksulluğun arttığı bir yüzyılın sonuna denk geliyordu; ama not edilen başarılar, güven yaratmıştı ve güven, yayılma istiyordu. Haçlı Seferleri'nde, bu güven duyma ve ekspansiyon içgüdüsü yüksektir ve bu açıdan bakıldığında, 1204 yılı hem Haçlı ve hem de Avrupa tarihinde bir zirvedir, Kontantinopl'un Batılılar tarafından zaptı bu tarihtedir. Latin Hıristiyanlar, Doğu Hıristiyanlığı'nın bu göz kamaştırıcı şehrini işte bu tarihte talan ettiler; Doğu Hıristiyanlığının elitleri bu tarihten itibaren, kendilerini, din farkı gözetmeden, hep Doğulu saydılar ve bu sayış, Atina'nın Avrupa Birliği'ni seçmesine kadar sürmüştür.

Nicopolis, bu güveni kıran noktadır; 1396 yılıdır. Burada, Veba darbelerinden henüz tam kurtulamamış Batı Avrupa, Balkanları alan Türk yayılmacılığını durdurabilmek için feodal Avrupa'yı bir araya getirebilmişti, son Haçlı Seferi, Türkler'e karşı güçlü bir ordu çıkarabildi ve Avrupa'nın bütün asilleri at üstünde bir araya gelmişti. Fakat ummadıkları bir sonuçla karşılaştılar, bütünü olmasa bile liderlerinin tümüne yakınını, Bayezid'in önünde kaybettiler; Yıldırım Bayezid, Batı Avrupa'da kendisini kabul ettirmeye başlayan asiller sınıfının kremasını yok edebilmiştir. Batı Avrupa, Nicopolis'e yeni liderlerini gömdü ve umudunu ve güvenini bıraktı; Büyük Veba, okumuşlarını, din adamlarını, mülk sahiplerini, tek kelimeyle elitini süpürmüştü; Türk tarihinin, "Niğbolu Zaferi" olarak kaydettiği bu savaş, feodal Avrupa'nın yükselen umudu ve güvenini yerle bir ediyordu, uzun zaman Türkler'den duydukları korkuyla başlarını kaldıramadılar. Çok iyi hazırlanmışlar ve bir yeni Haçlı Seferi tertip etmişlerdi; Nicopolis'te perişan olmakla kalmadılar ve bir de artık Türklerin yenilmez olduğuna da inanmaya başladılar. Bu ufuklarını kaybetmeleri demektir.

Korku'yu başlı başına bir silah olarak kullanmayı Cengiz icat etmemiş olsa da sistematik olarak ilk kullanan imparator oldu, modern zamanlarda atom bombasının yarattığı korku da ayrı bir silah olabilmiştir; yaşıyoruz. General Clausewitz'in tarifine göre; savaşın ilk hedefi karşı tarafın iradesini esir almaktır, Nicopolis de bu sonucu doğurmuştu; Avrupa'nın mukavemetinin bir de bu nedenle zayıfladığını söylemek durumundayız.

Karşı tarafın bu tarafı "invincible", yenilmez sayması da bir silahtır; ko-

runması gerekiyordu, İkinci Selim, Mehmet Sokullu'nun bütün uyarılarına karşı bu silahı patlatmaktan ve artık silah olmaktan çıkarmaktan kaçınmıyordu. Bir Yahudi Dükalığı'na çevirmek üzere, Kıbrıs'ı fethetmesi bu anlama geliyordu; Yahudilerin, Arap egemenliği altındaki İspanya'yı bir tür "rezerv devlet" olarak düşünmüş olmaları ihtimal dahilindedir. Bu bir yana, *Şebeke*'de, 1550-1600 arasında, Kontantinopl'u bir Yahudi Partisi'nin yönettiğini ileri sürmüştüm, yeni bir "teori" olarak tartışılmaya ihtiyacı var, ancak durumları "rezerv devlet" ötesiydi ve buna karşın kendilerine ait bir toprak aradıklarını düşünebiliyoruz. Bu da tartışılabilir, ama, tartışılamayacak nokta, İstanbul'un, yönetimdeki Yahudi Partisi'nin gücüne bağlanabilir, Yahudileri kovmuş olan İspanya ile İspanya'dan gelen Yahudiler'e baskı uygulayan Venedik'e karşı bir husumet politikası izlemekte olduğudur: Sokullu, bunu tahrikkar sayıyor ve doğru bulmuyordu. Haklı çıktığını görebiliyoruz, Venedik'ten Kıbrıs alınınca, Osmanlı'ya karşı, İspanya'nın liderliğinde bir ittifak kuruluverdi ve ittifakın deniz kuvvetleri 1571 yılında, Lepanto önlerinde, Osmanlı donanmasını, deniz yüzünden silmeyi başardı. Öyleyse 1571 de, Batı Avrupa tarihinde önemlidir. Türkler yenilmezlik zırhını kaybediyorlar, Avrupa'ya güven geliyordu; hem siyaset teorisinin anlaşılabilmesi ve hem de ortaya çıkan mutlak monarşi dinamikleri için bu noktanın önemli olduğunu sanıyorum.

İhmal ettiğim beşinci nokta, coğrafi keşiflerdir; yalnız keşifleri bir tarih olarak görmek, iki açıdan imkânsız görünüyor. Birincisi, bir kez, keşifler de tarihte bir nokta olmayıp uzun bir zaman kesitidir ve ikincisi, önemi zamanında değil çok sonradan kavranabilmiştir. Avrupa tarihinde son derece önemli olduğunda ve büyük bir paradoksla kendi önemini ortadan kaldırdığına hiç kuşku yok; yalnız, önce bir kıta arayışı olarak değil, bilinen bir kıtaya Akdeniz dışında bir yol bulmak üzere başlandığını hep biliyoruz ve uzun süre de yeni bir kıta bulunduğu düşünülmüyordu, demek yeni ve zengin bir kıtaya ihtiyaç yoktu. Önemi zamanla ve XVI. Yüzyıl ilerledikçe anlaşılmıştı, ama yine de XVI. Yüzyıl Avrupası'nın en önemli ilgi alanı ve dolayısıyla sorununun yeni kıta değil Türk yayılmacılığı olduğu kesindir. Çünkü, Profesör Koenigsberger, XVI. Yüzyıl'da, Avrupa'da yayınlananlar içinde Türkiye ve Asya üzerine yazılanların, Amerika üzerine kitapların, dört katı olduğunu haber vermektedir.

Burada, "Türkiye ve Asya üzerine" diyoruz, yanıltıcı bir yanı var; en azından Selçuklu akıncılarının, Malazgirt'te Roma İmparatoru'nu esir alması, 1071 tarihinde, ve Küçük Asya'ya açılan kapılarını yıkmasından itibaren, haçlı Seferleri'nin nedenleri arasında sayabiliriz, Avrupalı için Doğulu artık

"Türk" olmuştu, hepsine "Türk" diyorlardı. En dikkatli seyyahlar için bile çok zaman, Pers, Hintli veya Moğol, önemini yitiriyor ve hepsine birden Türk deniyordu; Montesquieu'nün bile *Persian Lettres*'de, Türk adıyla hüküm süren Moğollar'dan söz etmek ihtiyacını duyması dikkat çekicidir. Keşiflerin, Hindistan'a gitmek için başlamasına karşılık, Amerika Kıtası'nın Hindistan sanılmasına, karşılaşılan halka Hintli anlamında "indian" denmesi de tanıklık etmektedir. Öte yandan, Kıta'ya, Colombus'dan sonraki kaşiflerden birisinin adının verilmesi, ki İspanyollar, Hindistan Kıtası'na, "indonasia", Endonezya, Asya Hindistan'ı ve yeni bulunana "India" demekte bir süre ısrarcı oldularsa da sonunda uyum gösterdiler, çok sonradır. Fakat yeni kıtada yaşayan tavuk türü bir hayvana, Hindistan'ı da "Turkey" sayarak, "Turkey" denmesi, bütün Doğu'ya "Türk" damgası vurulmasının başka bir kanıtı durumundadır.* Bütün bunlar, o sırada Avrupalılar'ın kendi cahiliye devirlerinden henüz ve tam olarak çıkmadıkları anlamına da gelmektedir; Orta Çağ, adı üzerinde bir cahilleşme dönemiydi ve çıkarken gelen veba, bütün bilen adamlarını kırmıştı ve belki de Rönesans da, bunun sonucudur. Yeni-doğuş için kopuş şart olabilmektedir.

Hem Türk yayılması ve hem de keşifler birer süreç olarak ortaya çıktıkları için önemli gelişmeleri kaydeden bir tablo yapma gereği duydum, 1450-1650 yıllarını kapsamaktadır. Yalnız bu iki yüzyıllık dönemin en azından başlarında, Türklerin yayılması ile yeni bir kıtanın bulunması çok önemlidir; Türkler bu dönemde Macaristan'a yerleştiler ve Viyana kapılarını zorladılar. Viyana, Austreich'ın, şimdi "Avusturya" diyoruz merkezidir ve sözcük de "Doğu Krallığı" anlamındadır; demek ki, bu "Doğulu" ile özdeş Türkler, Avrupa'nın Doğu Krallığı'nı tehdit ediyorlardı ve aynı tarihlerde büyük korsan Hayrettin, Kuzey Afrika'daki İspanya dominyonlarını Türkler adına zaptediyordu. Öyleyse, korku, bu iki yüzyılın başlarında da bir motor durumundadır.

* Fransızlar "hindi" diyorlar, "dinde", "de inde" ve "hindi" de "hind-i" konstrüksiyonundadır. "de" ve "-i" Latin ve Farisi kökenli nisbet ekleridir; "ilm-i" veya "Tebriz-i" ya da "da Vinci" diğer örnekler olabilirler.

Katkı 2

DEMOKRASİ İLÜZYON MU?

Bilim eğer kavramlarla ilerliyorsa, bu da çok zaman yeni kavram bulmak demektir; yeni kavramsa ya yeni sözcükler icat etmeyi, ya da eski sözcüklere yeni anlamlar yüklemeyi gerektiriyor; Moore'un *Utopia*'sı, yeni bir kavrama yeni bir sözcük icadına çok güzel bir örnektir. Peki bunun tersi de var mı; herhalde kavram yükü açısından bozulmuş sözcükler olmalıdır ve ben artık bir anlama işaret edebilmesi için başına* niteleyen bir sözcük eklenen kavram-sözcükleri bozulmuş sayıyorum. Başkaları bir yana, tek başına "sosyal demokrasi" nitelemesi bile, benim açımdan, "demokrasi" sözcüğünün anlamını tümden yitirdiği anlamındadır.

Marx ve Engels'in, 1848 başında kaleme aldıkları çağrı'ya, *Komünist Manifesto* adını vermeleri sadece bir ihtiyaç sonucu olmalıdır; bilimsel değil politik bir çözüm kabul edebiliriz. O zamana kadar bilinen ve kullanılan sözcük "sosyalis"ti, fakat, sosyalizmin en çok yaygın ve bilinen şekliyse, en tanınanı Owen olmak üzere, ütopik sosyalistlere aitti; güzel, fakat, Marx bunları hem pek sosyalist saymıyor ve hem savunduğu yolun inandırıcılık ve ciddiyetini pek çok zayıflattıklarını düşünüyordu. "Komünist" adı, böyle bir zorunluluktan çıkmıştır. Sonunda da, sosyalizm ile komünizm arasına, bilimsel dayanağı çok kuşkulu ve zaman içinde de bilimsel güvenilirlik kazanamayan bir duvar sokulmuş olmaktadır.

Politika, politika ile ilgili kavram ve teoriler, başarısızlık karşısında çok zayıflar; bunu, en çok 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılışı sırasında gördük, sanki duvar, "komünizm" sözcüğünün üzerine yıkılıyordu ve herkesin bu sözcükten kaçmaya başladığına tanıklık ediyorduk. Bir tek Rusyalılar, bu kaçışa direnebildiler; "komünist" adıyla partiyi sürdürdüler, haksız olduklarını söyleyemeyiz. Söylememiz gereken, bu komünizm sözcüğünün başına gelen ikinci kaçış oluyordu; birincisi, Paris Komünü'nün yenilgisinden sonradır.

Önceki, "sosyalizm", reddedilmişti ve şimdi de "komünizm" sözcü-

* İngilizce ve Türkçe'de sıfat, nitelenenin başına geliyor, Fransızca ve Farisi'de, sadece iki örnek, sıfat niteleneni izlemektedir.

ğü reddediliyordu, yeni bir sözcük bulmak zorunluluğu ortaya çıkmıştı; "sosyal-demokrasi" işte bu sırada icat edildi. Komünistler, kendilerini "sosyal demokrat" olarak adlandırmaya başladılar; öyle sanıyorum, amalgamasyonların en paradoksal olanını buldular. Ne anlatıyordu; bu konuya girmek istemiyorum, fakat herhalde eksik anlamlı sayılmalı ki, bu adla kurulanların en başarılısının da adının arkasına bir sıfat eklenmişti, Rusya Sosyal-Demokrat İşçi Partisi'nin XIX. Yüzyıl'ın sonunda kurulduğunu ve Lenin'in liderliğinde iktidarı aldığını biliyoruz.

Lenin'in dikkatle incelediği Hobson'un *Imperialism* çalışması, demokrasinin sona erdiğini de haber vermektedir. Hobson, bir yerde çok net yazıyordu; "imperialism implies militarism now and ruinous wars in future", 1902 yılında kitap olarak çıkmakla birlikte görüşlerini daha önce açıklamaya başlamıştı; emperyalizm şimdi militarizm ve gelecek zamanda da yıkıcı savaşlar demektir, haberinin özü budur. Militarizm her yerde bürokratizm de demektir; militarizmi sadece savaş tehlikesiyle özdeşleştirirsek son derece eksik bir anlayışı kabul etmiş oluyoruz. Militarizm, savaştan önce de, bürokratizm anlamına geliyordu; bununla bütün toplumun bürokratize olmasını kastediyorum, tekelokrasi de budur ve belki de oryantal despotizmin temel çizgilerinden birini de böyle anlayabiliriz, tartışılmasının verimli olabileceğine inanıyorum.

Demek ki, savaşın iki ve birbirine ters etkisini tespit edebiliyoruz; XX. Yüzyıl büyük savaşlara sahne olmuştu ve kütlesel ve topyekün savaşların çok güçlü bir demokratizasyon felsefesi yarattığına daha önce işaret etmiştim. Çünkü savaşlar, bir yanlarıyla, sınıf savaşıdırlar ve diğer yanlarıyla da, eşitleyen ve düzleyen bir felsefeye sahiptirler; savaşlarda mülkiyet farklılıkları işe yaramamakta ve tehlike karşısında da silinmektedir.* Yalnız farklı bir düzlemde de, gelişmiş kapitalist ülkelerde savaşlar, hem geniş yığınları disiplin altına alma ihtiyacını doğuruyorlar ve disiplinin bürokratik kurumlarını ortaya çıkarıyorlar ve hem de ekonomi de

* Savaşlar, "halk" olan insana, somut ve soyut halka bir sevgi jeneratörüdür; halk sevgisiyle eşitlik düşüncesiniyse birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Şöyle söyleyebiliriz, bir insan halkı sevdiğine inanıyorsa, insanların eşit olduğunu da kabul etmek zorundadır ve tersinden baktığımız zaman da, insanların eşitliğine inanan her kimse, halkı sevmeyi de kabul etmek mecburiyetindedir.

Aslında sevgi ile eşitlik geneldir ve aşk, sadece eşitler arasındadır. Tasavvufi alanda da bu denklemi görüyoruz; sadece tasavvufta, Tanrı'ya aşk vardır ve zorunlu olarak, aşık olanın Tanrı'ya eşitliği kabul edilmiştir; sufizm, "insan-ı kamil" yoluyla bir Tanrılaşma sürecidir.

dahil toplumun her sektörünü kontrol etme eğilimlerini tahrik ediyorlar. Lenin'in, planlama ilkelerinin bir kısmını, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman ekonomisinin yönetim kurallarından çıkardığını hep yazıyoruz. Ayrıca, ellili yıllardan itibaren yayılan ve moda haline gelen planlama tekniklerinin de, input-output modeli veya linear programming usüllerini hatırlayabiliriz, felsefi kökleri Sovyet plancılığında olsa da, İkinci Dünya Savaşı'nda Amerikan Ordusu içinde geliştirilmiş olduğunu biliyoruz; bunları, toplumu kontrole duyulan ihtiyacın göstergeleri olarak kaydediyorum. Ayrıca bu kontrol ihtiyaç ve dürtüsünün sadece ekonomi alanıyla sınırlı kalmadığını da eklemek durumundayız.

Çeşitli çalışmalarımda geçerli faşizm teorilerini eleştirmekten hiç geri kalmıyorum, bilindiğini sanıyorum, en büyük eleştiri, faşizmi bir yüksek tansiyon hali saymaya yönelmektir. Sanki, bir yüksek tansiyon olarak gelmekte ve sonra gitmektedir; gidince de gitmiş olmaktadır. Halbuki, faşizm, devlet yapısında bir yeni kurumlaşma demektir; hedefi, denetlemek ve sürüleştirmektir. Bu nedenle, "faşizm yıkılınca", getirdiği kurumların da çözüldüğünü düşünmek büyük saflık oluyor; saflık özel yaşamda güzel sayılabilir, bilimde güzel kabul edilebileceğini ve yeri olduğunu söyleyemeyiz. Hem bu kurumlar* ve hem de zorladığı edilgenlik kalıcıdır; sürüleşme yolunda bir bireyi, en azından kendiliğinden rehabilite etmenin mümkün olmayacağını düşünebiliriz. Öyleyse şimdi bunları, hem emperyalizm ve hem de tekelokrasi teorileriyle birleştirmek zorundayız. Faşizmin, emperyalist aşamaya ait bir kavram olması son derece zengin bir ipucudur; yavaş yavaş bu noktaya geliyoruz.

Emperyalizm ile militarizm arasında kurulan bağ ve benim eklediğim, militarizmin, genel bürokratizmin habercisi ve başlangıcı olması, fazla dolaylı sayılabilir; fakat Hobson'un son derece açık ifadeleri de var. "Imperialism and popular government have nothing in common; they differ in spirit, in policy, in method.", bunlardan birisidir; demek ki, XX. Yüzyıl'ın hemen başında, emperyalizm ile halk yönetiminin, demokrasi en çok böyle tarif ediliyor, ortak hiçbir yanının olmadığı, öz, politika ve yöntem olarak birbirinden ayrı oldukları, hem Buharin'i ve hem de Lenin'i çok etkilemiş olan Hobson tarafından formüle edilmiş haldedir.** Kuşkusuz, Buharin ve Lenin'i, XX. Yüzyıl'ın başlarında devrimci komü-

* Cia da bir İkinci Dünya Savaşı ürünüydü; savaştan sonra adı değiştirilmiş ve çok daha genişletilmişti, hukuki dayanakları da kurulmuştur.

** J.A. Hobson, *Imperialism-A Study,* London; 1902-1988, p. 150.

nizmin en önde gelen teorisyenleri oldukları için, isimleriyle ifade ediyorum; gerçekte, Hobson'un çalışması, Hobson'a bütün üniversite kapılarını kapatacak kadar etkili olmuştu, zamanında etkisinin büyük olduğu noktasında kuşku duymuyoruz.

Lenin'in, o tarihte bunlara bakacak zamanı ve gözü olmadığını kaydetmiştim; emperyalizm alanında, en sempatik izleyicilerinden birisi olan Magdoff da bunu not etmekten geri kalmamıştır; Lenin'in sadece, emperyalizmin bazı veçhelerine önem verdiğini yazıyordu, emperyalisler arası rekabet ve emperyalist genişlemenin devrimci imkânları genişletme şansı bunlar arasındadır.* Kuşku yok, Lenin de, emperyalizmin ekonomik özünün tekelist kapitalizm olduğunu ve parazitizmin, emperyalizmin temel çizgisi sayılması gerektiğini görüyordu; fakat bunlardan, kapitalizmde insan ya da "birey" ve demokratizm ile ilgili sonuçlar çıkarmaya yönelmiyordu. Söz uygunsa, Hobson'un "emperyalizm" kavramından, bir devrim rehberi çıkarmaya çalışıyor ve Kautsky'nin ultra-emperyalizm nazariyelerini de, dünya ölçüsünde çelişkileri ve devletler arası gerginlikleri arttırıcı ve dolayısıyla devrimci sübjektiviteyi kuvvetlendirici yönde yorumladığı Hobson teorisini yumuşatıcı işaretler olarak okuduğu için de Kautsky'yi azarlıyordu.** Peki bu önemli bir bakış zaafı mı; bu soruyu başka bir soruya çevirebiliriz, peki, güzel, yalnız kapitalizm ile demokrasi kategorileri arasında Siyamlı ikiz haline son vermeden ve varsa bir demokratizm ilüzyonunu kaldırmadan gelişmiş ekonomilerde sosyalizme kapı açmak mümkün mü, görülüyor, soru derindir. Yalnız ne kadar derin olursa olsun, hiç şüphe yok, gelişmiş ekonomilere sosyalizm gelmemiştir, ama, bunu, herhalde ve tek başına formüle ettiğimiz sorunun cevabına bağlayamayız.

Bu soru, başka araştırmaların konusu olmalıdır; burada bunun dışında

---

* (Lenin) He was focusing primarily on certain aspects of imperialism: on the rivalry among capitalist nations in the age of monopoly capitalism, on the nature of World War I, and on the revolutionary opportunities of that period."

Harry Magdoff, *imperialism: From the Colonial Age to the Preseni,* 1978, New York, p. 94.

** "...in its economic essence imperialism is monopoly capitalism." "...paratism, which is characteristic of imperialism."

"The notorious the ory of 'ultra-imperialism' intented by Kaytsky, is justas reactionary."

"Kautsky called ultra-imperialism or süper imperialism what Hobson, thirte-en years earlier, described as inter-imperialism"

V.I. Lenin, *imperialism, The Highest Stage of Capitalism,* Moskova, 1916-1978, pp. 114,93-110-111.

bir tespit yapabiliriz. Artık, XX. Yüzyıl'ı, 1914 veya 1917 ile başlatarak Berlin Duvarı ya da Sovyetler Birliği'nin yıkılışı olan 1989 veya 1991'le bitirmeye daha çok yaklaşıyoruz. Böyle olursa, geçen yüzyılı herhalde "Sovyet Çağı" olarak da adlandırabileceğiz. Mümkün, fakat asıl burada tespit ederek bir soru haline getirmek istediğim, demokrasinin halidir. Bir soğuk savaş malzemesi olarak kullanılışını bir kenara koyacak olursak, ne ölçüde ciddiye alındığını ve tartışıldığını tartışmak gereğini duyuyorum; çok kısadır.

Şunu söyleyebiliriz, Sovyetler Birliği içinde ve dışında, sosyalistler, a) kapitalizmin demokrasinin jeneratörü, b) ekonomik açıdan çok ileri ve "Batı" denilen kapitalist ülkelerde de geçerli olduğundan hiç kuşku duymadılar. Kapitalizmin ve demokrasinin eksiklikleri ve aksaklıkları vardı; fakat özünde kapitalizm ve demokrasi geçerlidir, hep böyle düşündüler. Bunun dışında, Batı'da, demokrasinin varlığından ve ayrıca geleceğinden kuşku duyanlar, bunu felsefi, siyasal ve birey açısından geliştirenler çıkıyordu, fakat bunlar da, ya dışlandılar, ya "aşırı sağcı" veya "faşist" olarak nitelendirildiler, sosyalist kanalla bütünleşme kapıları olmayınca da, sonuçta faşist kampta yerlerini bulanları da biliyoruz.* Öyleyse, pek bir tartışma olmadığı sonucunu çıkarabiliyoruz; kısırlaştırıcı bir ortamdır.

James Burnham'ın "menejer devrimi", hem Batı'da ve hem de Doğu'da "demokrasinin sonu" haberini getiriyordu;** bunun için hayıflandığını söylemek de imkânsız görünmektedir. Burnham, demokrasinin ilk yazıcıları türünden, Hobbes, Rousseau, Montesquieu'yu sayabiliriz, demokrasiyi kutsallaştırmayan bir yazardı; ısrarla, parlamenter demokrasinin artık işleme koşullarının ortadan kalktığını vaaz ediyordu. Politika artık, tekellerin ve tekelleri yöneten menejerlerin eline geçmişti ve kararlar parlamentolarda değil, bürolarda alınıyordu; bunu hem Sovyetler ve hem de Batı için resmettiği kesindir. Kısa bir sansasyon yaratabildi; arkasından bir "demir kafes" içine konduğunu biliyoruz. Dışarıdakileri görebiliyor ve belki de duyabiliyordu; dışarıdakiler, göremiyorlar ve hiçbir şekilde duyamıyorlar.*** Burnham'ın böy-

---

* Bunların bir bölümüne birinci ciltte işaret etmiştim; edebi dünyada, Huxley ve Orwell ve benzerlerini ileriki ciltlerde ele almayı planlıyorum, yalnız bunların da tartışma dışı tutulduğunu artık biliyoruz. Çünkü Huxley ve Orwell, Batı dünyasında demokrasinin varlığının tartışıldığı platformdan çıkartılarak, bir soğuk savaş silahı haline getirildiler ve Sovyetler Birliği'nde çağdaş sürülerin yazıcıları olarak sunulabildiler.

** James Burnham, *The Managerial Revolution,* London, 1941.

*** Önceki ciltte, bu zamanda oligarkların hanelerine mi, feodalitede düklerin şatolarına mı girmenin zor olduğunu sormuştum; bu hanelerden şehir içinde olanlar da bir

lesine hızlı ve kesin bir biçimde görülmez ve duyulmaz yapılması çok öğreticidir;* yapılmayan tartışmanın bir parçası sayabiliriz.

Hannah Arendt'i de "demir kafes" içine alınanlardan birisi kabul edebilir miyiz; 1906 yılında Hannover'de doğmuş, Yahudi bir ailenin kızı, Alman filozof Heidegger'in doktora öğrencisi, asistanı ve pek çok kaynağa göre sevgilisi olmuş, bütün bunlar, Heidelberg'tedir. Hâlâ büyüleyici bir üniversite kenti, fakat o tarihlerde felsefede bir merkez sayılıyordu. Profesör Arendt'in, "aren" yoluyla Aron'dan türemiş olması muhtemel, biz "hanın", "anın" ve "aren" diyoruz, bağımsız ve özgün düşünmeyi buralarda edinmiş olma ihtimali yüksektir; Yahudi olmasına karşın Yahudilik hakkında da çok eleştirel olabilmiştir. Yahudilerin yaşadıkları her ülkeyi benimseyip devleti yönettikleri ve bu nedenle, ulus-devletlerin zayıfladığı, uluslararası ilişkilerde etkinliklerini yitirmeye başladığı bir dönemde de Yahudi Devleti'ni kurdukları görüşü çok dikkat çekicidir. *New Yorker* dergisi adına, Eichman Davası'nı izlerken de, bu büyük katliama direnmeyerek sonucun doğmasına katkıda bulundukları için kendi kavmini suçlamıştı ve bu nedenle, Yahudilerin en az Eichman kadar suçlu oldukları görüşü de büyük sansasyon yaratmıştı; haklı mı, bilemeyiz, ama, Hannah'nın büyük bir direnişçi olduğundan kuşku duyamıyoruz. Naziler'den kaçarak Fransa'ya sığınan Profesör Arendt, arkadaşları misali bir an önce Amerika'ya göç etmeyip, Yahudi mültecilere yardım örgütlerinde çalışmayı tercih etmişti; sonunda New York'a geçince de uzun süre Yahudiler'e yardım işlerine katılmıştı, demek ki, inançlı olduğu da mutlaktır. Profesör Arendt yardım işlerinde çalışıyordu, iyi ama başka çaresi var mı; en başta Alman Yahudileri'nin hemen hemen hepsine kucak açan Amerikan üniversiteleri, zengin ve romantik üniversiteli aşklarına sahne olan prestijli Heidelberg'ten doktoralı Hannah'yı bir türlü görmüyordu. Sonunda gördü, 1951 yılında, Sovyetler Birliği ile Nazi Almanyası'nı bir tutan, *The Origins of Totalitarianism* kitabı çıkınca, üniversitelerin kapısı açılmakta gecikmemişti, bundan sonra "filozof sayıldığını biliyoruz.

Filozof Arendt, bu ilk önemli çalışmasında, Amerika'daki sansürcü basına karşı bir oyun mu geliştirmeyi denemişti; bu oyunun en "ünlü" ör-

---

"demir kafes" benzeri tarif edilmektedir. İçerden dışarısı görülmekte ve dışarıdan hem duyulmamakta ve hem de görülmemektedir.

* *Encyclopedia Americana,* 1974 baskısı, veya A. Kuper & J. Kuper tarafından derlenen, *The Social Science Encyclopedia,* 2001, sadece iki örnek veriyorum, J. Burnham'ı bildirmemektedir.

neğini, bu kez ellili yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nde yine bir Yahudi olan Pasternak'ın geliştirdiğini tespit edebiliyoruz, belki de Yahudi tarihi, Yahudiler'i her zaman sansüre karşı yazmaya alıştırmıştı ve belki de zahiri kelamın yanına mutlaka Batını mülahazaları koymak bir içgüdü olmuştur. Pasternak, Nobel'e layık görülen *Doktor Jivago'da,* baştan sona kadar Çarlık Rusyası'na özlemi dile getirmişti, Çarlık Rusyası'nı yüceltiği ortadadır. Fakat bu uzun romanın sonlarına koyduğu birkaç sayfayla, neredeyse söylediklerini inkar ediyor ve Bolşevik Devrimi'ni kutsallaştırıyordu. Eğer bu anlayışımız ve değerlendirmemiz doğruysa, Arendt'i, Pasternak'ın öğretmeni sayabiliriz; soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ni totaliter ilan etmeyen var mıydı, bunu yapmasını önemli görmüyorum, bunun karşılığında Arendt'in yazdıkları çok daha önemlidir. Bunlar üzerinde durmak gereğini duyuyorum.

Bir yerde, the three decades from 1884 to 1914 separates the nine-teenth century, yollu başlıyor, "1884 yılından başlayarak 1914 yılına kadar üç on yıl, otuz yıl ediyor, XIX. Yüzyıl'ı ayırmaktadır" demektedir.* Demek ki, otuz yıl bir geçiş dönemidir ve yeni bir periyot gelmektedir; Profesör Arendt, buna, "this is the period of imperialism", "emperyalizm" adını vermektedir, "bu, emperyalizm dönemidir" sözünden, kuşkusuz, bunu anlıyoruz. Bu dönemle ilgili Hannah Arendt'in, "Hannah", Anna ve "Arendt" de Aron olarak anglize edilebiliyor, "Hannah" İbrani halidir, ve pek çok kavimdaşı türünden anglizasyon yoluna gitmemesini de not etmiş oluyorum, önemli önermelerini alt alta yazmanın yararlı** olacağını sanıyorum.

"Emperyalistlerin gerçekte istedikleri, bir devlet olmadan, 'body politic' diyor, siyasi iktidarı genişletmekti."

"Emperyalizm, kapitalizmin son aşaması olmak yerine burjuvazinin siyasal yönetiminin ilk aşaması olarak kabul edilmelidir."

---

* Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism,* 1951-1972, Meridian Boks, p. 123.

** "What Imperialists actually wanted was expansion of political power without the foundation of a body politic."

"Imperialism must be considered the first political rule of the bourgeoisie rather than the last stage of capitalism."

"...in the era of Imperialism, businessmen became politicians and were acclaimed as statesman."

"Hobbes was the true, though never fully recognized, philisopher of bourgeoisie."

Ibid., pp. 135-141-

"...Emperyalist çağda, biznızmen, işadamları, politikacı oluyorlar ve devlet adamı ilan edilerek alkışlanıyorlar."

"Hobbes, hiçbir zaman tümüyle teslim edilmese de, burjuvazinin hakiki filozofuydu."

Burada, Profesör Arendt'in bu tespitlerini genişletmek ve değerlendirmek gereği duymuyorum; çünkü sadece bu çalışmamda değil, kuşkusuz burada çok daha açık ve belirgin olarak, yıllardır, tekeller düzeninde, kapitalizmde olandan başka bir siyasi rejim olduğuna işaret ediyorum. Filozof Arendt, bu tespitleri benim teorik işaretlerimle aynı yöndedir; aynı olması için hiçbir neden bulunmuyor ve şu aşamada, aynı teorik yönelişler arasındaki ayrılıkları netleştirme alanında Marx'tan aldığımız dersleri de uygulama gereğini duymuyorum. Yalnız yöntemsel açıdan bir nokta önemlidir, iki kampta da en çok dudak büküşü ile karşılanmış, Engels, Proudhon üzerine yazdığı bir notta Fransızlar'ın Proudhon'un çalışmalarını sıklıkla, c'est un ouvrage remarquable, diyerek karşıladıklarını yazıyordu,* herhalde Profesör Arendt de en fazla, "hımm, enteresan" römarkı ile mükafatlandırılmıştı; eğer ben burada, elli yıl önce yazılmış bu çalışmalardan bu işaretleri çıkarabiliyorsam, aklımda bir teori olduğu içindir, görebilmek için mutlaka teori gerekmektedir.

Öyleyse, emperyalizmin ve tekelist düzenin, "ekonomist" olmayan bir anlayışına yol alıyoruz ve bu yolda, emperyalizme, "en yüksek aşama" demenin, aydınlıktan daha çok karanlık getirdiğini tekrarlamak gereğini duyuyorum. Böyle bir değerlendirmenin arkasında şu değerlendirme var; hem feodalite ve hem de tekelist düzen, birer siyasi rejimdir ve birer devlet biçimi olduklarını kabul etmek zorundayız.

Filozof Arendt, otuz yıllık bir geçiş döneminden sonra, bu benim altmışlı yılların ortasından başlayarak otuz yıllık iç savaş dönemini belirlememi hatırlatıyor, gelen emperyalist düzenin ulus-devlet varlığını da kemirdiğinden hiç kuşku duymamaktadır; yavaş yavaş, temelleri çökertilen ulus-devletin yerini, politize olmuş biznız konsernlerin ve bunların yarış ve rekabetinin aldığını tespit etmektedir.** Bundan çıkardığı önemli sonuçlar var, bir tanesi Yahudi devletinin kuruluşunu ilgilendiriyor, c'est

---

* Karl Marx & Frederick Engels, *Collected Works, Volume 8,* p. 150.

** "Imperialism, on the other hand, undermined the very foundations of the nation-state and introduced into the comity of nations the competitive spirit of business concerns."

Hannah Arendt, ibid., p. 15.

une idee remarquable, fakat yine de üzerinde durmak verimlidir, öyle görünüyor.

Hannah Arendt'in buradaki analizi, ulus-devlet çözülüşünün Avrupa Yahudiliği üzerindeki yansımalarını ele almaktadır; bir kez emperyalist aşama, burjuvazinin devlet değerlendirmesini yeniden gözden geçirmeye itiyordu. Devletin her türlü adımı bir yana, varlığına karşı çıkma anlamında liberalizm sona eriyordu, çünkü, devletsiz emperyalizmi düşünmek mümkün olamamaktadır. Emperyalizm, devletçidir; bu güzel, yalnız emperyalizm, diğer yandan ulus-devletin çözülmesi de demektir. Bu yeni çağ, emperyalizmin gelişine ve aynı zamanda Avrupa'nın eklipsine de tanıklık etmektedir.

Avrupa'nın eklipsi bir de Avrupa içinde güç dengesinin de önemini kaybetmesi demek oluyordu; halbuki, Yahudi filozof Arendt, bir toprağı, bir hükümeti olmayan ve ancak hep Avrupa içi politikada etkili olan Yahudiler'i fonksiyonsuz bir hale getiriyordu. Başka bir deyişle Avrupa devletleri hem çözülme ve hem de etkisizleşme sürecine girince, Yahudi sermayesi birden "atomize" hale gelmişti, Arendt, in an imperialist age, Jewish wealth had become insignificant, emperyalist çağda, Yahudi servetinin önemsizleştiğini kaydetmektedir. Atomize, önemini yitirmiş, yaşadıkları topraklarda hep "devlet olmak" ölçüsünde devleti etkilemiş, etkilediği devletler etkilerini yitirince etkisizleşmiş Yahudiler, Arendt'e göre, the non-national, inter-European Jewish element became an object of universal hatred because of its useless wealth, and of contempt because of its lack of power, işe yaramayan servetleri nedeniyle evrensel bir nefretin ve bütün etkilerini yitirmeye başladıkları için de aşağılanmanın hedefi haline geliyorlardı. İşte bu nedenle, kendilerinin olan bir devlet ve kuşkusuz bir toprak edinme yoluna gittiler,* c'est une idee interessante, demek durumundayız.

Demek ki, Hitler'in dünya Yahudiliğine sadece zararı olmadı, katliamları büyük acılara neden olmuştur, fakat bunlar olmasa, Amerika'nın bu kadar kolaylıkla bir Yahudi Devleti kuramayacağını düşünmek zorundayız. İlaveten, kendilerinin olan bir devlete sahip olduktan sonra, en büyük

* *Şebeke'de* geliştirmiş olduğum "rezerv devlet" kavramı, hiç kuşku yok, XX. Yüzyıl başı Yahudi gerçekliğine ve politik eğilimlere uygun düşmektedir. Bunlara, Araplar tarafından zaptedildiğinde, İspanya Yahudileri'nin, İspanya'da bir ortak devlet kurma çabalarını ve Türkiye'ye gelenlerin de, 1550-1600 yıllarında, neredeyse tam bir Yahudi iktidarı kurmalarını burada not edebiliyorum.

emperyalist devletin yönetiminin bir parçası olabileceklerini herhalde hiçbir planlayıcı, önceden akıl edememiştir; yalnız bu nokta ve davet ettiği pek çok soru burada bizim dışımızda kalmaktadır. Bu soruları tartışmak yerine, Profesör Arendt'ten son bir tespiti daha aktarmak istiyorum.

Hannah Arendt, sermaye ile sürünün, "mob" diyor, ittifakı, her tutarlı emperyalist politikanın oluşumunda var olmak zorundadır, demektedir;* emperyalizm ile yurttaş'ın sürüleştirilme sürecinin birbirine bağlı olduğunu okuyoruz. Bugün için büyük bir keşif sayılabilir, fakat, otuzlu yıllarda Almanya'da bir felsefe öğrencisi için çok kolay olmalıdır. Çünkü, yirmili ve otuzlu yılların Avrupalı filozoflarının hemen hemen hepsi, bir sürüleşmeyi tespit ediyorlar ve son derece acı ve kötümser değerlendirmeler yapıyorlardı. Batı uygarlığının çöküşü bunlar içinde belki en hafif olanıdır; Arendt, bu çöküş teorisi ile emperyalizm kuramını birleştirmiş olmaktadır, gün ışığına çıkarmış oluyoruz. Tekellerin, sadece artığa el koyan parazitler yaratmadığı, bu var ve bundan da önemlisi, geniş yığınları bir parazit mantalitesine soktuğu tespitini de ekleyebiliriz.

Peki neden, geçmiş yüzyılın en az yarısından daha uzun bir döneminde, hem bütün bunlar unutuldu ve hem de bir demokrasi ilüzyonu kabul edildi; şimdi bu sorudayız. Şunu söyleyebiliriz; eğer Hitler, dünya Yahudiliğine bir devlet hediye ettiyse, Sovyet Sosyalizmi de, Batı dünyasında demokrasinin ve ikizi kabul edilen kapitalizmin kurtarıcısı olmuştur. Bu formülasyona abartma gözüyle bakılabilir; bilimde bütün stilizasyon ve soyutlamaları ve bu arada model kurmayı abartma kabul edersek, böyle bakmada bir sakınca görmüyorum. Sovyet Sosyalizmi, sadece askeri açıdan değil, her cephede kapitalizme rakip olmuştu ve tehdit ediyordu; ayrıca otuzlu yıllarda, Batı dünyasındaki demokrasi ve kapitalizmi beğenen aklı başında insan bulmak da zor görünüyordu. Öyleyse, bu kapitalist-demokrat rejimin kendisini koruması kaçınılmazdı; bu durumda, faşizmi, kapitalist-demokrat sistemin korunma modellerinden birisi saymak yerindedir. Sovyetler Birliği'ne hücumu ise, rekabet ve alternatifi kökten çözme denemesi kabul edebiliriz.

Emperyalist devletlerin bekleyişleri de bu yöndeydi; Münih dahil her adımda ödüncü tutum, bir yanılgıdan çok böyle bir bekleyişin sonucudur.

---

* "The alliance between capital and mob is to be found at the genesis of every consistently imperialist policy."
Hannah Arendt, ibid., p. 155.

Fakat bu modelin tersine tepen bir silah olduğunu anlamak gecikmemişti, kapitalizm, yaratılan sürü tarafından bile reddediliyordu; çözülmekte olan ulus-devletler bir saldırı karşısında arka arkaya dökülüyordu ve bu model ve bekleyiş sadece zaafiyeti ortaya çıkarmış oluyordu. Diğer model kaçınılmazdır; Refah Devleti, doğuşunu, Sovyet tehdidine borçludur ve en kritik döneminde, sistemin kurtarıcısı olduğunu söyleyebiliyoruz.

Peki, Refah Devleti'nin böylesine hızla geliştiği ve kurumsallaştığı bir zamanda ulus-devletin çözülmekte olduğunu görebilir miydik; zor olmalıdır ve görenlerin gönderecekleri işaret fişeklerinin de görülmeyeceğini gösterebildiğimi sanıyorum. Refah Devleti, en azından sosyal sektörde, Hobbsien anlamda bir Leviathan'dı; Hobbes'un devlet teorisinde, Tevrat'tan alarak kullandığı semboldür. Leviathan, hem insan hem hayvan, hem Tanrı ve hem de makinedir; Hobbes'un devleti temsil etmek üzere, gerçekten iyi bir sembol seçmiş olduğunu kabul etmek durumundayız.* Büyük Britanya'yı gözümüzün önüne getirebiliriz, devlet, bebekler için, kapıya süt bırakıyor, her mahallede bir sağlık ocağı açıyor, yavaş yavaş prezervatifi bile parasız dağıtmaya başlıyor, eğitim ve sağlığı ücretsiz hale getirebiliyor, kütle taşımacılığından neredeyse sembolik bir ücret alıyordu ve belediyeler, düşük kira ile vermek amacıyla konut yapıyordu; Refah Devleti, sosyalistler olmadan sosyalizmi kurma olarak algılanabiliyordu. Böyle bir devlet modelinde devletin tükenmekte olduğunu algılamak zordur.

Refah Devleti, bütün bunları yaparken devlete bağımlılığı artırıyordu; iki büyük savaş yaşamış ve ilave olarak nükleer silahlanma yarışının her fırsatta abartılan tehdidiyle yaşayan kütlelerin, devletin yatak odasına kadar girmesinden bir rahatsızlık duyduğunu gösteren endekslere sahip değiliz. Ayrıca, iki dünya savaşı arasında, kütlelerin en büyük ve en ucuz eğlencesi olan radyonun yerini önce sinema ve sonra da televizyon alıyordu; bir kütle kültürü çıkıyordu ve "birey" sözcüğünün artık tümüyle anlamını yitirişine tanıklık ediyorduk. Bireye artık ciddiyet ve tarih derecesine göre, Lord Russel'ın silahsızlanma protestoları, Sartre'ın ekzistansiyalizmi ve daha sonra batı kültüründen kaçış ile Doğu kültürüne sığınma anlamına gelen ve belki de aynı ölçüde edilgen ve banal, hippilik kalıyordu;

* Türkiye sosyalizminin görkemli bir çıkış yaptığı altmışlı yıllarda, Türkiye İşçi Partisi'nin prestij sahibi başkanı Mehmet Ali Aybar, devlet için, bazen "ceberrut" ve bazen de zıt anlamda, "kerim" ya da "mükrim" sıfatlarını kullanıyordu. Leviathan'ın iki niteliğine uygun düşmektedir.

birey olmanın ve kalmanın alanları bunlardır.

Fakat biz burada kalmıyoruz; Avrupa'nın gerilemesi gerçektir ve bunun en elle tutulur göstergelerini, Avrupalı emperyalist devletlerin sömürgelerinin çözülmesinde buluyoruz. Ya zorunluluktan ya da sömürge savaşları sonucu genç ve yepyeni devletlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. İçlerinde ilk kez devlet olan Afrikalı kavimler de vardı, az değil, devlet olmanın sevinç ve heyecanını yaşıyorlar; ayrıca o yılların güçlü ve egemen doktrinine uygun olarak sürekli kamulaştırma yapıyorlar veya devlet işletmesi kuruyorlardı. Sovyetler Birliği'nin, o zamanlar "geri kalmış" tabir edilen bu yoksul ülkelere değişmez reçetesi ise, Türkiye'de çok yaygınlaşan adıyla, "milli demokratik devrim" programıydı; demokratik bir topluma ulaşmak için, ekonomik ve toplumsal alandaki bütün feodal izleri kazımak gerekli görülüyordu, "devrim" demektir. Tarihte bilinen örnekleri, Fransa'da Ondördüncü Louis ve daha çok, Maliye Nazırı Colbert ile İngiltere'de Sekizinci Henry'dir, "aydınlanmacı despot", despota eclaire, sayılıyorlar; hem yıkıcı ve hem de kurucu anlamındadır. Bunların pek adı geçmiyor, ama bunların yaşayan ve hiç kuşkusuz çok daha sevimli ve kararlı sembolleri sayılabilecek, emperyalistler tarafından katledilen, Kongo Lideri Lumumba, Gana'dan Nkrumah ve Mısır'dan Abdülnasır'ı unutmuyoruz.

Hepsi Batı'ya ve Amerikan emperyalizmine karşı duruyorlardı; bu, Sovyetler Birliği tarafından benimsenmeleri ve desteklenmeleri için yeterlidir. Ancak bu kadar değil, bunun arkasında, iki aşamalı bir teori var; a) demokrasi için feodalizmi yok etmek ve ancak "kapitalist olmayan yol" açmak zorunludur, b) bunlar yapılınca da, sosyalizme geçiş kaçınılmaz ve otomatik ilan edilmektedir. Çünkü, "çağımız, kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır" denmektedir; sosyalizmin yaşayabileceği gösterildikten sonra, başka bir yola imkân tanınmamaktadır. Bu tablo da, hem devletin çözülüşünü görmeye engeldir ve hem de demokrasi kavramı, tamir edilmiş haliyle lekesiz kalabilmektedir.

Kuşkusuz bu teori, feodaliteden hem kapitalizme ve hem de demokrasiye geçişin zahmetli olduğunu öngörmektedir; feodal insanın demokrat olabilmesi için pek çok ameliyat gerekli görülmüştür. Bu böyle olmakla birlikte "demokrat" insanın korunması ise zahmetsiz ve kendiliğinden sayılmaktadır; sürüden bireyin çıkışı işlenmiş olmakla birlikte, bireyin sürü olması ihmal edilmektedir, çünkü öyle bir ihtimali kabul etmiyoruz.

Sovyetler Birliği'nin pek çok alanda başarılan da ayrı bir faktör olarak karşımıza çıkıyor; çok geri bir ekonominin umulmadık bir hızla atom bombası yapar hale gelmesi ve uzayın fethinde Amerika Birleşik Devletleri'ni geride bırakması, bir yandan devletin gerekliliğini ve diğer yandan da silahlanma yarısıyla gücünü kanıtlıyordu. Buna endüstrileşmedeki göz kamaştırıcı başarılarını ekleyebiliriz; demek ki, devletin çözülmeye başladığı bir dönemde, sanki devlet merkantilist çağdan tekrar geçmektedir, derindeki gelişmeleri görebilmek zordur.

Silahlanmanın bir başka boyutunu da tespit etmemiz gerekiyor, silahlanma yarışı ile devlet, Hobbes'un sembolünün hem Tanrı ve hem de makine çizgilerini kazanmış olmaktadır; her iki kamp da sürekli nükleer bomba üretmek zorunda hissediyordu kendini ve silahlanma yarışının devletler arasında güç yarışına dönüştüğü bir dönemi yaşıyorduk. Bir öncekinden daha öldürücü bomba, bunu üreten devletin daha güçlü ve daha gerekli olduğu anlamına geliyordu; bir devlet fetişizminden bahsedebiliriz. Yalnız, bomba üretmenin amacı karşı tarafı korkutarak savaştan caydırmak iken, Amerika Birleşik Devletleri, her yeni üretimle, kendi halkını daha çok korkutmayı tercih ediyordu, korkunun yönetimin dinamiği olduğu bir zamandır.

Burada Montesquieu'yü hatırlamak yerindedir; Montesquieu, üçe ayırdığı devlet türlerinden, monarşinin onura, demokrasinin erdem'e ve despotizmin de korkuya dayandığını yazmıştır, demokrasi ya da özgürlük düzeni ile korku, birbirinin zıddı olmaktadır. Korkunun, bireyi köleleştirdiği kesindir; feodalitede, insanların, kendiliğinden ve isteyerek, ayrıca bir törenle, köleliğe geçtiklerine işaret etmiştim. Öte yandan, 1902 yılında Hobson, 1941 yılında Burnham ve 1951 yılında Arendt, emperyalizmin ancak, bu içerden bakıldığı zaman tekelistlerin yönetimi demektir, köleleştirmekle, aynı anlama gelmek üzere, sürüleştirmekle yönetim olabileceğini analiz ettiler; burada özeti var.

Filozof Kant, Rousseau'nun yazılarını, önce büyüsünden kurtuluncaya kadar tekrar tekrar okuduğunu kaydetmişti; dilinin güzelliğini unutunca, yazılarındaki yüksek mantığı anlamaya başlıyormuş, kendisinin, Rousseau'nun verimleri karşısında kendini değerlendirmesi budur. Herhalde *Du Contrat Social*'den aldığım, les esclaves perdent tout dans leurs fers, jusqu'au désir d'en sortir, "köleler, zincirlerinde her şeyi unuturlar, zincirlerinden kurtulma isteği de dahil" sözü de büyüleyicidir. Herhalde oryantal despotlar da oksidantal tekelistler de bunu iyice öğrenmişler, çıkarabiliyoruz.

Avrupa'nın tümüne egemenlik iddiasında, bu tarihte, sadece papalık var; eğer papalığın böyle bir iddiası varsa, Türklerin ilerlemesinin, papalık otoritesini kemirdiğini söylemek yerindedir. Bu sırada Osmanlı tahtında Süleyman vardı, Belgrad ve Budapeşte, Süleyman'a teslim oluyordu, Viyana kapılarına gelen de Süleyman'dır; papa'yı itibarsız kıldığını düşünmemiz zorunludur ve bu nedenle de Luther'in en büyük müttefikinin Süleyman olduğuna artık karar verebiliriz; Süleyman tarafından itibarsızlığa mahkum edilen Papa'nın, Luther'e söz geçirmesi zorlaşmaktadır ve aforoz kararının da havada kaldığını biliyoruz.* Burada, *Mecelle*'nin genel ilkelerinden birisi olan, "sıkışırsa genişler" düsturunun verimini görüyoruz; Osmanlı sıkıştırmış ve Avrupa genişlemiştir. Hem reformasyona ve hem de yenikıtaya doğru bir genişleme var.

Sıkıştırmanın sadece Türkler'den gelmediğini hemen saptamamız gerekiyor; İtalyan düşünürü Nicolo Machiavelli'nin karşısına hep Fransız düşünür Jean Bodin konmaktadır, yaşadıkları zamanda olmayan bir rekabetin daha sonraki yıllara giydirildiği, siyaset teorileri tarihinde yazılıdır. Her ikisi de mutlakiyetçiliğin, başka bir deyişle, mutlak monarşinin teorisyen ve savunucusuydular. O tarihte İspanya, en büyük kolonyalist devlet olma yolundaydı ve Fransa arkasında görkemli bir tarihle en güçlü monarşi olarak görünüyordu. Bodin teorisini kurduğu sıralarda aynı Fransa, sürekli dinler savaşından geçiyordu. Bu son derece acımasız ve arka arkaya kendisini tekrarlayan dinler savaşına karşın Fransa'nın yıkılmaması, Bodin'in mutlak monarşiye güvenini artırmış olmalıdır, yazdıklarından bunu çıkarabiliyoruz.

Güzel, sadece dinler savaşı değil ve belki de Fransa'da katoliklerle genel olarak protestan sayılan eğilimler arasında kanlı ve vahşet dolu savaşlar sürerken Almanya da yazılı tarihte okunabilen en önemli köylü ayaklanmalarına sahne oluyordu, Engels'in yazımı nedeniyle bu köylü isyanlarını çok iyi biliyoruz. Üç özelliğini sayabiliyoruz, komünizan eğilimleri var, dinsellikleri kesin, fakat bütün köylü ayaklanmaları türünden ilkel dinlere yöneliyorlar, poligamiyi ve eşitliği savunmaları nedeniyle olağanüstü bir şiddetle karşılaş-

---

* Türkler, Süleyman'a "muhteşem" demediler, bu sırada Avrupalılar'ın "muhteşem" sıfatını bildiklerini Machiavelli'nin kitabından çıkarıyoruz, "Muhteşem Lorenzo" diyordu. Ama yine de Avrupa'yı bu kadar zorlayan bir kimseye Avrupa'nın "muhteşem" demesi için mazoşist ya da yoz olduğunu kabul etmemiz gerekiyor ve zor görünüyor. Bu nedenle Protestan ve çok büyük bir ihtimalle de Yahudi tarihçilerin bu sıfatı hediye ettiklerini düşünebiliriz; kaldı ki, bu ekspansiyon sırasında kapıları zorlayan yerlerde, Yahudilerin korkmadıklarını, kaçmadıklarını ve fethedilen şehirlerin anahtarlarını Türk fatihe verdiklerini, başka bir yerde, yazmıştım. Bu, Süleyman'ın ilk iş olarak Kudüs'ün surlarını onarması ve dünyanın her yerinde baskıya uğrayan kripto-yahudilerin hamisi olmasıyla da tutarlıdır; Süleyman koruyuculuğu, savaş tehdidi ve riskine kadar götürebiliyordu.

tıklarını tahmin edebiliyoruz ve öyle olmuştur. Hem karşılaştıkları şiddet ve hem de köylü nitelikleri, hem yaparken ve hem de anabaptist isyan ve düzende olduğu üzere, üstelik de düzen kurdukları zamanlarda şiddet uygulamaktan hiç geri kalmıyorlardı. Ama daha sonra Paris Komünü yıkıldığında ve başka yerlerde gördüğümüz üzere, karşı şiddet her zaman şiddetten çok daha korkutucu olmuştur.* Herhalde ilk şiddetin yol açtığı korku, karşı şiddetin ölçü ve çeşitlerini, akli ölçülerin ötesine çıkarabilmektedir.

Birisi belki şaşırtıcı sayılabilir; önemli gelişmeleriyle ilgili olarak bir tablo hazırladığım bu iki yüzyılın bir özelliğinin de üniversite kurma furyası olduğunu tespit etmek zorundayız; Avrupa'da, çok iyi bilinen ve daha önceki tarihlere ait bir-ikisi hariç üniversitelerin çok büyük bölümünün bu tarihte temellerinin atıldığını söyleyebiliriz. Mevcutlara da ilaveler yapılıyordu ve benzeri akademik kurumlar fışkırıyordu; bu açıdan bir kuruluş dönemi olduğundan kuşku duyamayız.

Bunun yanında bir de imtiyazlı company'ler dönemidir; hem içerde ve hem de dış ticarette, "incorporation" olarak adlandırılan tekellerin kurulduğunu görüyoruz. Pek çok emtianın ihracatı, böylece kurulan tekellere verilmektedir. Bunların iki örneğini, bundan sonraki alt bölümde ele almayı planladığım için burada, ayrıca ele alma ihtiyacı duymuyorum; ama yine de üniversite furyasıyla birlikte ele aldığımızda bir kuruluş döneminden geçildiğini söylememiz yerindedir.

Bu da, bir başka açıdan kaçınılmazdır; çünkü ele aldığım ve en azından ikinci dönemi mutlak monarşilerin çıkışına sahne olan bu döneme "merkantilist" çağ demek yaygındır. Daha sonraki yıllara egemen olan klasik iktisatçıların değerli madenlere düşkün deliler ya da kaçıklar olarak resmettikleri bu dönemin teorisyen ve yöneticileri, içerde mamul ürünler imal edip bunları değerli metal karşılığı ihraç etmeyi birer "devlet" politikası haline getirdiler. Bu politikalar, bugünlerin jargonu ile söyleyecek olursak, ilk milli sanayileşmeye ve ilk devlet işletmelerinin kuruluşuna dayanıyordu; "l'Etat, c'est moi" sözüyle mutlak monarşiyi en mutlak haliyle formüle eden Ondördüncü Louis'nin maliye Nazırı Colbert'in adından hareketle "colbertisme" denilen bu doktrinin diğer yüzü de merkantilizm olarak çıkmaktadır. Yeni kolonilerde değerli maden işletmek ve yeni kıtadaki büyük plantasyonlar için Afrika'dan esir ithal etmek, bu politikanın, olmazsa olmaz pratikleri durumundadır. Esir ithalatının da imtiyazlı korporasyonlara, tekel de diyebiliriz, verildiğini ekle-

* Gerçekten de 12 Eylül 1980 tarihinden önce şiddet vardı; fakat eylülist darbenin şiddeti, öncekini çok aşmıştır; ilki rüzgarsa arkasından gelen fırtınadan ötedir.

meye ihtiyaç olmamalıdır; son derece planlı bir ekonomi karşımıza çıkmaktadır.

Bir kıta keşfi amaç değildi, bilmedikleri bir kıtayı keşfetmek üzere denize açılmalarını düşünemeyiz, Akdeniz'in Türkler tarafından kapatılmasını da fazla abartamayız, H. Pirene, Akdeniz'in VIII. Yüzyıl'da bir Arap Gölü olduğunu yazarak bundan bir "Orta Çağ" hipotezi çıkarmıştı, Marco Polo bir yana, papalık Cengiz'e elçi göndermişti, Türkiye'nin ötesinde Doğu'nun zenginliklerini biliyorlardı, altın arıyorlardı uranyum buldular,* bunun da, Avrupa'nın yönelişini değiştirdiği açık; önce koloniler kurdular ve sonra hem koloniler için ve hem de başka sulara girebilmek üzere birbirleriyle savaşmaya başladılar. Bu savaşlar, çok güçlü deniz kuvveti gerektiriyordu, hem Doğu Asya'da ve hem de Amerika'da sahilleri elde edebilmek için topa, kürek çekmek için kürek mahkumlarına ihtiyaç vardı; başka hiçbir neden olmasa bile, kolonizasyon ve koloniler için savaşlar, özel ellere dağıtılmış bir devlet düzeniyle, feodal bir krallıkla mümkün olamazdı, mutlak monarşiler dönemi geliyordu ve Machiavelli ile Bodin ayrı ayrı bunu yazdılar. Şimdi buna geliyoruz.

Yalnız bu kadar değil, ellili yılların ortasında bir kitap yayınlanmış, Rönesans filozoflarını ele alıyor, kısaca tanıtıyor ve yazılarından seçmeler sunuyor; da Vinci, Michelangelo, Erasmus, Copernicus, Kepler, Galilei, Giardano Bruno, bu seçmede yer alıyorlar. İki nokta ekleyebilirim, birincisi, bunların hepsinin bu iki yüzyılın çocukları olduklarıdır ve ikincisi, önsözü ve tanıtımları yazan de santillanna'nın bu derlemesine seçtiği isimdi, "Serüven Çağı" diyordu ve bu listeye girenlerin hemen hemen hepsini, bir yeni tür, bir serüvenci sayabiliriz.

Erasmus, daha doğrusu Desiderius Erasmus Roterodamus, üç isimli ve isimlerinden ilkini, "aşık olunan" ya da "arzulanan" anlamındadır ve kendisinin kendisine verdiği kaydedilmektedir, en serüvenci olanı mı; söyleyemeyiz ve ancak en "temsili" olanı saymak durumundayız. Rousseau, XVIII. Yüzyıl'ın ikinci yarısında, "artık bir Fransız, bir Alman ve bir İspanyol, hatta bir İngiliz bile kalmamıştır, sadece Avrupalı var" diyordu; bu anlamda Erasmus,

* İstanbul'un düşüşü, semboliktir, pratik bir önemi bulunmuyordu, o sıralar Bizans'ın elinde, şimdiki Gülhane Parkı, bizim Sultanahmet Mapusu, İstanbul Üniversitesi, Balat ve Haliç kalmıştı, birkaç mahalle daha ekleyebiliriz, İtalya'da değerli şap madenleri bulununca, Papalık, "işte cevap verdik" diyebiliyordu. Ticarete gelince, hem Selçuk beyleri ve hem de Osmanlı emirleri, ticarete sırtlarını dönmediler; ayrıca bu topraklarda, 1492 tarihinden önce de Yahudiler vardı, Elenler ile birlikte uluslararası ticaret yapıyorlardı. Kapitülasyonlar, 1492 göçüyle gelenlerin özellikle Fransa ile daha serbestçe ticaret yapmaları amacına yöneliyordu; bu nedenle, keşifler için Akdeniz'in Türkler tarafından Avrupa ticaretine kapatıldığı yollu görüşleri daha soğukkanlı olarak ele almak yerindedir.

çoktan Avrupalı olmuştu, çünkü, Hollanda'da doğmuştu, Paris'te okudu ve aydınlar arasına katıldı, İtalya'da çalıştı ve Cambridge'te öğretim üyeliği yaptı. Yaşarken, "Hümanizm Prensi" kabul ediliyordu ve çağlar boyu ve halihazırda, *Deliliğe Methiye* yazarı olarak bilinmektedir; 1466 ile 1469 yıllarından birisinde doğmuş olabilir ve 1517 yılında, "Ey Tanrı, gözümün önünde nasıl bir dünya doğuyor!" yollu şaşkınlık ve hayranlığını dillendiriyor ve "ah bir gençleşsem" yollu, mutluluk içinde yalvarıyordu.* Erasmus'a göre bir "Altın Çağ" gelmek üzeredir; aklının yarısı Orta Çağ'da ve yarısı Yeni Çağ'da olan Erasmus'un bunu sezmesi çok öğreticidir; Erasmus'un tarihinde bir yandan Türk yayılmacılığı en büyük tehditti ve diğer yandan da din savaşları ve dinsel tonlu köylü ayaklanmaları Avrupa topraklarında derin yarıklar açıyordu. Keşifler mi; Ay'ın Keşfi, bugün televizyon da olmasa, hiçbir heyecan yaratmayabilir ve bu tür keşiflerin etkisini duyabilmek için bilince yerleştirmek zaman istemektedir.

Keşiş olmak istiyor ve sonra özgür düşüncesine dar geldiği için bırakıyor; *Ahd-i Cedit'i,* Elence ve Latince olarak, karşılaştırmalı bir şekilde yayınlamasıyla ünlüdür. Zamanında önemi kavranmamış olabilir, telif geliri ile yaşayabilen dünyadaki ilk insan Erasmus olmuştur.** Fakat matbaanın keşfi, işaret ettiğim güven duygusu ve buna, biraz abartma ile birlikte, "ufuk devrimi" adını da verebiliriz, Hıristiyanlıkta reform akımları, Batı Avrupa'nın her köşesinde bir tür okuma kulüpleri ya da hücrelerine yol açmıştı, okuyucuların ve araştıranların arasında dayanışma oluşuyordu, sanki edebi hücreler kuruluyordu ve hepsi birden bir edebiyatçılar cumhuriyeti meydana getiriyordu, Erasmus, bu cumhuriyetin başkanı değilse de başkanlarından birisidir. İngiltere'de *Ütopya* yazarı Thomas ile yakın arkadaş ve Almanya'da Luther ile dosttur; fakat Luther'de düşünce az ve eylem çok, Erasmus'da ise eylem hiç yok ve hep tefekkür vardı.

Kişiliği hiç övülmüyor, zayıf ve gösterişsiz bir hali var, Will Durant, utanmadan isteyebiliyordu, yollu yazıyor, he could beg shamessly, fakat, çalışma ortamından koptuğu zamanlar kendisi olmaktan çıktığını söylüyordu; "my home is where I have my library" sözü Erasmus'a aittir.*** Kütüphanesinin olduğu yeri evi sayan Erasmus, kısa, zayıf, solgun yüzlüydü ve sesi de kısıktı; buna karşın, hümanizmi bir akım haline getirenlerin başında yer almasını

---

* Girgio de Santillana, ed., *TheAge ofAdventure,* New York, 1956, p. 17.

** Robert Mandrou, translated by B. Pearce, *From Humanism to Science,* 1450-1700, Pelican Books, 1978, p, 65.

***Will Durant, *The Story of Civilisation, Volume VI, Reformation,* New York, 1957, PP- 290-289.

bildi. Hümanizm Roma'da doğmuştu, Orta Çağ'da kaybolmuştu, barbarizme karşı, kültürlü ve entelektüel olma anlamına geliyordu; Erasmus, bunun da yeniden doğmasını sağlayabiliyordu, bir akımdır.

Serüvenler Çağı deniyor, ama, "yaratıcılar çağı" da diyebiliriz, "Orta Çağ", "Yeni Dünya" hep bu dönemde keşfedilmişti, bunları kimlerin keşfettiğini ancak uzmanları biliyorlar, kendileri unutulmuş keşifleri kalmıştı ve hepsi bir çağdan diğerine geçişin damgalarını taşıyordu; köylü kızı Jean d'Arc ve belki entelijansiyanın ilk martirlerinden birisi, materyalist ve yürekli Giardano Bruno istisnadırlar, Erasmus bu açıdan da temsilci sayılabilmektedir. Kendisinden dört yıl sonra bu dünyadan ayrılan Copernicus, çığır açan kitabının ölümünden sonra yayınlanmasını isteyecek kadar tedbirliydi ve yayıncısı da, "bunlara inanmayın" anlamına gelen bir notu da önsöze eklemişti; Erasmus da, en çok mektuplaştığı arkadaşına, mektuba konfidansiyel hiçbir bilgi koymamasını ve gönderecek çok güvenilir birisini bulmadıkça yerini belli etmemesini tembih etmekten geri kalmıyordu, bir kimliktir.

Bu durumda iki tespiti sıralayabiliriz, Foucault'un telkiniyle, deliyi, yalnız ve muhalif filozof olarak düşünebiliriz. Taraftan olmadığı için kapatılıyordu, bu arada kaydedebilirim, doktoru ve dolayısıyla tedavisi olmayan ilk "tımarhane" de bu tarihte icat edilmiştir, ve belki de Erasmus böyle bir tehlikeyi seziyordu; Orta Çağ'ın köhne düşünme kalıplarını yıkabilmek için deliliği seçmesinden bu sonucu çıkarabiliyoruz.* İkinci tespitimiz de şu olmalıdır; mizah ya da *satire,* her türlü eleştiri ve muhalefetin en örtülüsüdür; belki de ön-muhalefet demek yerindedir. Erasmus, 1511 yılında yayınlanan *Deliliğe Methiye* kitabıyla bunu yapıyordu; fakat o zaman da aranan bir yazar olan Erasmus, bununla, kitap yayıncılığında bir rekor kırıyordu. Bugün olsa "best-seller" derler, o tarihte bir kitap en çok bin adet basılıyordu, Erasmus okunan birisi olduğu için bin sekiz yüz basılmıştı ve bir ay içinde tükendiği kaydedilmektedir. Bu diğer kitaplarına olan ilgiyi körüklemişti; 1520 yılında Oxfordlu bir kitapçı, sattığı kitapların üçte birinin Erasmus'a ait olduğunu bildiriyordu, demek ki, kitaplarının okunması dikkate alındığında, gerçekten ilk "büyük yazar" Erasmus'tur.

Erasmus, düşün ve yazarlık alanında bir efsaneyse, Floransa da bir site-devlet söz konusu olduğunda bir mucizedir; surları, şiddet dolu mücade-

* "Evet, insanlar kendilerini bilgeliğe verdikçe saadetten uzaklaşırlar. Deliden çok deli olduklarından, o zaman insan olduklarını unuturlar, Tanrı görünmek isterler; Titanlar örneğin, bilgi üstüne bilgi, sanat üstüne sanat yığar, tabiata savaş açmakta bunları birer silah olarak kullanırlar." "Ey bütün insanların en delisi, sen ki bilgeliğe ermek istersin!" Desiderius Erasmus, *Deliliğe Methiye,* Ş. Hulusi çevirisi, İstanbul, 1956, s. 64.

leleriyle dolu siyasal parti yaşamı, komünü hiç eksik olmuyordu. Fakat bu kadar değil, Dante, Boccaccio, da Vinci ve Machiavelli bu kentte doğdular, "büyüdüler" diyebilsek de "yaşadılar" diyemiyoruz, o dönemde ister bilim için arayıştan ve isterse korkunun zorladığı kaçıştan olsun, bu yeni "insanlar" hep dolaşıyorlar ve her gittikleri site-devlet ya da monarşide benzerlerini bulabiliyorlardı. İhtilal ve darbeleri de eksik olmuyordu, bunlardan birisi, Savonarole'in, lükse ve sefahete karşı ahlaki bir programla yapmış olduğu ihtilaldir. Başarılı olabilmiş ve Savonarole dört yıl iktidarda kalmıştı, Papa'nın şiddetli muhalefeti sonucu devrilince, 1498 yılında yakılmıştı; savonarole, yığınlar kendisine inanırken ve rakiplerinin hazırlıklarını gördüğü halde yığınları şiddete yöneltmemişti, kendisine güvenin süreceğini sanıyordu, halkın lidere inancı tükenince, lider silahsız kalıyordu ve Machiavelli, bundan, "silahını bırakmış peygamberler her zaman yok edilirler, silahlı peygamberler hep muzaffer olurlar" sonucunu çıkarıyordu, "unarmed prophet" sözünün bugüne de kaldığını biliyoruz.

İtalya, doğmakta olan Avrupa'nın bir tür sanat ve düşünce jeneratörüydü ve Floransa ise bir tepedir, bu görkemli tepenin eteklerinde, aynı tarihlerde, aynı İtalya "civitas" söz konusu olduğunda bir çürüme ve acz içinde yüzüyordu; bunu, bizler, ilk ifadesini *Grundrisse'de* bulduğumuz,* eşitsiz gelişme ilkesinin uygulamasından biri olarak görerek rahatlasak da Machiavelli'nin rahat olmadığını büyük acılar duyduğunu biliyoruz. *Prens,* hiç kuşku yok, büyük acılar içinde realize edilen bir düşünme sürecinin verimidir, *Prens,* bir devlet olarak, İtalya'nın zaafına verilen cevaptır.

Yalnız düşünme değil, aynı zamanda eylem adamıydı, işaret etmiştim, göreve geldi, bakan yardımcısı da oldu, ayrıldı ve atıldı, 1527 yılındaki hükümet değişikliğinin arkasından tekrar Dışişleri bakan yardımcılığı görevine atanmayı umuyordu, olmadı; bir çağdaşı bunu, *Prens'in* okunmasına bağlamıştı. Dük, *Prens'i* okuyarak, zenginleri servetlerinden, yoksulları hürriyetlerinden yoksun etmeyi öğrenmişti, dindarlar Machiavelli'ye sapkın, iyiler de kötü sayıyorlardı, kötülerse mesleklerinde üstat kabul ediyordu, demek ki, artık Machiavelli suyu sıkılmış bir limondu, bir kenara atılmasını, makyavelyan anlamda, doğal saymak zorundayız.

Bir kenarda günlerini sayarken, Francesco Vettori'ye gönderdiği bir mektuptan, bu sayımı nasıl yaptığını öğrenebiliyoruz; gündüzleri tam bir köylü yaşamı sürdürüyor, kahveye gidiyor, köylüler ve ormancılarla dama oynuyor,

* "The uneven development of material production relative to e.g. artistic development" K. Marx, *Grundrisse,* Penguin Books, p. 109.

dedikoduları topluyordu, artık sıradan bir yaratık ve sürüden biridir. Sonra, ailesiyle birlikte mütevazı sofralarında yemek yiyip, odasına çekildiğini yazıyordu, kapıyı kapatıp, eski ve pis giysilerini çıkardığını, arkasından bilgin giysilerini giyerek, kadim insanların kadim sarayına adım atıyordu; öyle düşünüyor ve biz de gerçek kabul ediyoruz.* Bu eski sarayda, büyük saraylılarla birlikte, herhalde Machiavelli çapında bilgindiler, besleniyorlar, onların sorularını cevaplıyor, tartışıyor, her akşam bir dört saat geçiriyor ve bu dört saatte bütün sıkıntılarını unutuyor, yoksulluk korkularını atıyor, ölüm Machiavelli'yi artık ürkütmüyor, sorunu kalmamıştır; demek, ölmeden ölümsüz yaşamanın bir yolunu bulmuştur, öyle içten ve gerçek yazıyor ki, inanmak durumundayız.

İşte başlangıçların teoristi, bu niteleme Althusser'e aittir, he is the theorist of beginnings-the beginning, yollu tespit ediyor; Louis Althusser, Machiavelli'yi, siyaset biliminin kurucularından birisi kabul etmektedir. Althusser, çok az okunan ve belki de çok az bilinen Machiavelli ve birazdan sözünü edeceğim Montesquieu monografilerinde çok büyük kapılar açıyor ve burada, Marx üzerine, çok okunan ve belki de pek az anlaşılan çalışmalarındaki bilgiçlikle karşılaşmıyoruz, bakışı derin ve saptamaları İngilizler'in söyleyişi ile down to the earth niteliktedir. Machiavelli'nin İtalyası'nın, the innumerable mini-states of Machiavelli's Italy, sayısız mini-devletler ülkesi olarak tarif etmesi, ne kadar basit olursa olsun çok değerlidir.** Althusser, Machiavelli ile, tarihin, yöneticilerin, hükmetme sanatının, savaş yapmanın doğru anlaşılmasının, "true understanding" başladığına inanmaktadır ve bu saydıklarını da, "the foundation of positive science, the science of politics" olarak özetliyor; demek ki, Machiavelli, siyaset bilimini başlatandır. Burada tartışmamız için bu tekrar ya da vurgunun fazla sayılmayacağını umuyorum.

Peki nedir, bilimde bir başlangıç; zor bir soru olsa da derine nüfuz edebilme olarak cevap verebilirim. Yaşadığı dönem, belki de benim eklediğim bu düzende var olan, çok sonra gelen Marx'ın formülasyonuyla eşitsiz gelişme, Machiavelli'nin derini görme kabiliyetini geliştiriyordu ve yoksa yaratıyordu, bu aristokratik mini-devletlerin şatafatını ve mücadelelerini ve verdikleri emirlerdeki acımasızlığı hep görüyordu ve bunlara itirazı olduğunu belli eden

---

* "..I enter the ancient couts of ancient men, where I am received by them lovingly, and partake of that nourishment which alone is mine, and for it was I born. Then I am bold to converse with them, and question them as to reasons of their actions, and they out of their courtesy willingly answer me; and during those for hours I am above any trouble, I fear not poverry, nor does death appal me, I utterly become one with them..."
Giorgio de Santillana, *The Age of Adventure,* ibid., p. 108.

** Louis Althusser, *Machiavelli and Us,* translated by G. Elliot, Verso Books, 1999, P-12.

bir işarete rastlamıyoruz. Fakat herhalde aynı site-devletlerin, işgalci Fransız kuvvetleri karşısında iskambil kağıtları türünden devrilmeleri karşısında görünüşün aldatıcı olduğunu anlayabiliyordu; derine bakabilme alışkanlığını kazanmakta olduğuna hükmedebiliriz. Acı duymuş ve derini görebilmiştir.

Bir kez daha işaret edebiliriz, Althusser'in modalaştırdığı "problematique" kavramı burada yardımcı olabilmektedir, "problematique" bakanın bakışının açısını da belirleyebiliyor; nitekim Althusser'in Machiavelli monografisi ne kadar derin olursa olsun Althusser de, Machiavelli'nin Batı Avrupa'nın dışıyla ilgili tespitlerini görememektedir, çünkü sınırlı bir problematique sahibidir. Ayrıca Machiavelli'nin dünyasının başka olduğunu tahmin edebiliriz, XVI. Yüzyıl'da, Türkiye üzerine kitapların, yeni kıta Amerika üzerine olanlardan dört kat fazla olduğunu not etmiştim, Machiavelli, Osmanlı sultanının tahta çıkışı ile papaların belirlenmesi arasında birebir bir benzerlik kurabiliyor, being similar to the Christian pontificate, demektedir; sultan ve papa seçimle geliyorlar.* Görünürdeki tüm işaretlerin aksine, Machiavelli'nin tahta geçecek sultanların, tıpkı papalar türünden, seçimle ve üstelik sadece, by those who have authority, elinde iktidar bulunduranlar tarafından belirlendiğini görebilmesi harika bir bilimsel güç anlamındadır.

Bir de maddeci olabilmektir; Machiavelli, Musa'nın bir kurtarıcı olduğunu kabul ediyor, büyük bir lider olarak gördüğünden kuşku duymamız için bir neden yok, ama yine de, Musa'nın Musa olabilmesi için, İsrail kavminin Mısır'da köle olmalarını ve Mısırlılar tarafından zulme uğramalarını gerekli saymaktadır.** Aksi halde, bir kurtarıcının peşinden gitmeyeceklerini düşünmektedir; buna gerçekçilik de diyebiliriz.

Prens ve Machiavelli'nin devlet ve bu arada "demokrasi" teorisini kavrayabilmek için hem derini görebildiğini ve hem de materyalist olduğunu görmek zorundayız. Esasında "demokrat" olduğunda bir fikir birliği var, ancak Machiavelli'nin demokratizminin "halkçı" olmadığını tespit etmek durumundayım; yaşadığı zamanda kesinlikle gerçekçi görünmektedir.

Tekrar Althusser'in analiz ve katkılarına dönecek olursam, Althusser,

---

* "And it is to be noted that this state of the Sultan is different from that of ali other princes, being similar to the Christian pontificate, which cannot be called either a hereditary kingdom or a new one, fort he sons of the dead prince are not his heirs, but he who is elected to that position by those who have authority."
Niccolo Machiavelli, *The Prince,* Mentor Boks, 1952, p. 103.

** "It was thus necessary that Moses should find the people of Israel slaves in Egypt and oppressed by the Egyptians, so that they were disposed to follow him in order to escape from their servitude."
ibid., p. 49.

Machiavelli'nin Hükümdardan beklediği devletin bir ulus-devlete, a national state, olduğunu görüyor. Güzel, bu eninde-sonunda halkın bakışını kabul etmek demektir; yalnız, bu da halkın hükümdar olması anlamına gelmemektedir. Althusser'in değerlendirmesine göre, İtalyan birliğini kuracak hükümdar, bir popüler prens olmak zorundadır; fakat yine de hükümdar halk olmamaktadır.* Demek ki, Machiavelli, demokrasi ile Prens'i birleştirebilmekte ve halk ile demokrasi arasına zaman ve mesafe koyabilmektedir; bu açıklığı Althusser'e borçluyuz ve Althusser'in de Marx'ın yazıları üzerine etütlerinin burada da büyük açıklıklar getirdiğini düşünebiliyoruz.

Ulusal birlik ve ulus-devlet için çırpınan Machiavelli'nin, böyle bir misyon için halkı düşünmemesi düşündürücüdür ve öyle sanıyorum, her demokrasi analizinde akla getirmek verimlidir. Çünkü halk o zaman da vardı, ama operasyonel ve fonksiyonel değildi; bunu, operasyon ve fonksiyon için kendisini kanıtlamamıştı yollu da anlayabiliriz. Buna zaman var.

Tarihi çok eski değil, bütün köylü ayaklanmaları Büyük veba'dan sonraki zamana denk düşüyor; kırılmalar, aristokrat ve ruhban sınıflara güvenin sarsılması ve emekçinin talep edilir ve aranır hale gelmesi, XIV. Yüzyıl'ın sonlarına doğru başlamıştı. Machiavelli XV. Yüzyıl'ın hemen ikinci yansında dünyaya gelmişti; büyük köylü isyanları ve reformasyon hareketinin başarı kazanmasının Machiavelli'yi etkileyebildiğini söyleyemeyiz. Machiavelli, hem geleceği kurmak istiyor ve hem de kötümser bir düşünür olarak tanınmaktadır.

Bodin ise hep rakibi kabul edilmektedir; aslında tamamlayıcı saymak daha isabetlidir. N. Machiavelli, hükümdarın heykelini yapmaya çalıştı; J. Bodin, hükümranlığın ilk teorisyenidir. Machiavelli kötümserse, Bodin iyimserdi; bunun için iki neden ileri sürebiliyoruz. Bir kez, Machiavelli 1527 yılında ölmüştü ve Bodin, 1529 yılında doğmuş ve Bruno'nun yakıldığı 1600 yılından dört yıl önce bu dünyadan ayrılmıştır; Erasmus, gelişini hayranlıkla haykırdığı bir yüzyılda yaşamıştır. Yeni Kıta artık kolonize ediliyor ve değerli madenleri ve bu arada altınları Fransa'ya akıyordu; ayrıca, 1571 yılında, Lepanto açıklarında Türk donanması tümüyle yakılmış ve on binlerce Türk denizci ya denizin dibine gönderilmiş ya da esir alınmıştı; belki de 1071 yılında başlayan korku, 1571 yılında incelmeye başlıyordu, düşünenlerin bunu duyacaklarını

---

* "Admittedly, Machiavelli adopts the viewpoint of the people. But while the prince who is assigned the mission of unifying the Italian nation must become a popular Prince, he is not himself the people."

"Equally, the people are not summoned to become the Prince."

"As for the people who expect this impossible Prince to transform them into nation."

L. Althusser, *Machiavelli and Us,* ibid., p. 26.

varsayabiliyoruz.

Gerçi Bodin'in zamanında Fransa din savaşlarının acı tahribatını yaşıyordu, bunun bir kötümserlik nedeni olmasını düşünebiliriz, ikinci neden budur, ters bir etki mümkündür; çünkü bu acımasızlık ve vahşi kıyımlara karşın Fransız monarşisi hem ayakta kalabilmiş ve hem de güvenini artırmıştır. Bu nokta, Bodin'in egemenlik anlayışını önemli ölçüde etkilemiş görünmektedir. Bodin'in bütün teorisi, egemenliği, mantıki sınırına kadar çıkarmaktan ibarettir; egemenlik mutlaktır demektedir. Sovereignty is the absolute and perpetual power of a commonwealth, ifadesi Bodin'indir ve Bodin'in de, özetle, sadece bu ifadeyle hatırlandığını biliyoruz.* Bir devlette, commomvealth, egemenlik hem mutlaktır ve hem de süreklidir; bugün için çok sıradan sayılabilecek nazariye, o tarihte devrimcidir, çünkü, feodal devleti, hiç olmazsa, kağıt üzerinde ortadan kaldırıyordu. Feodal devlette, egemenlik parsellenmiştir ve özel birliklere verilebilmektedir. Feodal devletin, çıkış döneminde kapitalist devletten daha çok, bugün analiz etmeye çalıştığımız tekelist devlete benzediğini tespit edebiliyoruz.

Burada bir ayrıntı belki önemli olabilir; çağdaş Batı düşüncesi, uzmanları hariç, Doğuyu ve bu arada Türkiye'yi bilmiyorlar ve analizlerine katmıyorlar, Althusser'in, Machiavelli konulu kısa ve ufuk açan çalışmasında Machiavelli'nin analizinde son derece önemli bir yer tutan Fransız ve Türk devlet türleri üzerine yaptığı karşılaştırmayı tamamen ihmal etmesi son derece tipik bir davranış sayılmalıdır. Halbuki, özellikle "demokrasi" analizleri açısından çok verimli olabilirdi. Buna karşın Machiavelli türünden Bodin'in de neredeyse bir Türkiye uzmanı olduğunu görüyoruz, Türk devlet düzeni ve tarihi hakkındaki derin bilgisi pek çok yerde ortaya çıkmaktadır. Bir bölümü yanlış görünebilir, Timur'un Bayezid'i zalim bulduğu için ve cezalandırmak üzere sefere çıktığı abartma olabilir; ama, "Amasya Cumhuriyeti" dediği beyliğe bağlı Sivas'ın zaptını bile devlet analizlerine katması dikkate değerdir; egemenlik tanımında da, Türkiye Vakası'ndan yararlandığını görüyoruz.

Bu ayrıntıya bir ek daha yapabiliriz, o sıralarda Türkler, hem Avrupa'ya doğru yayılıyor ve hem de yeniyorlardı; yenenleri küçümsemek ve aşağılamak, bir güven ve isyan halidir. O zamanlar Avrupa'da bulunmuyor ve dolayısıyla, hem Machiavelli ve hem de Bodin'de, bir hayranlık hali olmamakla birlikte, Türkiye devletini soğukkanlı olarak değerlendirme var. Bodin, egemenliğin bölünmezliğini analiz ederken, savaş ve barış yapma yetkisini sayıyor ve bunlara, memur atamalarını mutlak olarak ilave ediyordu. Kuşkusuz

* Jean Bodin, edited & translated by J.H. Franklin, *On Sovereignty,* Cambridge U. P., 1992, p. 1.

yargıçlar, memur sayılmaktadır ve burada, Bodin, Türkiye'yi örnek almaktadır; Türkiye'de iki cadilesqueri olduğuna işaretle bunları kralın iki şansölyesine benzetmektedir.* Bodin, bütün kadıları ve yardımcı kadıları, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri'nin atadığını biliyor ve bunu egemenliğin ve bölünmezliğinin kanıtı olarak sunuyor; demek, Doğu ile Batı, o tarihlerde sonraki zamanlar kadar bölünmemişti; XVII. Yüzyıl'ı, bölünmenin ve Avrupa'nın kendisini Doğu'yu karalayarak tarif etmesinin başlangıcı sayabiliriz.

Bizi ilgilendiren yanıyla Bodin bu kadar ve bu haliyle, belki son işaretimiz hariç, Batı düşüncesine asimile edilmiş durumdadır. Yalnız Bodin'de var olup da asimile edilmeyen ve bu nedenle üstü örtülen iki nokta daha var, belki değinmemin yararlı olabileceğini umuyorum. Bu iki nokta da Montesquieu'yü çok etkilemiştir ve dolayısıyla, Montesquieu'de devam etmektedir. Bunlardan birisi, iklimler ile rejimler arasında Bodin'in kurduğu paralelliktir, kurak iklimler ile despotizmi özdeşleştirmesini kaydedebiliriz. Mutedil iklimlere, Fransa, monarşiyi layık görüyor; demokrasiye gelince sadece dağlık ve çok küçük cumhuriyetlerde şans tanıyor, dağlık ve miniskül İsviçre örnektir. Yalnızca ve yalnızca çok küçük republique'lerin "demokrat" olabileceği, Bodin'in önemli bir hatırlatması olmaktadır. Halbuki, kapitalizm biraz yerleşince hem şehirler ve hem de firmalar büyüyordu; devletleri bir kenara bırakıyoruz ve kapitalizmin gelişmesinin başlı başına anti-demokratik olduğunu, Bodin'den de çıkartabiliyoruz. Demek ki, kapitalizm, eğer doğurduysa, en güzide çocuğuna düşman bir anadır ve Hobbes'un *Leviathan* analizi de bu noktadadır.

Antik dönemden kalmadır ve Bodin'in öncesinde Machiavelli, sonrasında Hobbes tekrarlıyordu; demokrasinin alternatifi anarşi olmalıdır. "Monarşi versus despotizm", "aristokrasi versus oligarşi" ile "demokrasi versus anarşi" alternatiflerini hatırlıyoruz; ikizler de sayılabiliyor ve birisi diğerine dönüşebiliyor veya dönüşmese bile, bir taraftan bakan "demokrasi" ve diğer taraftan bakan da "anarşi" diyebiliyor, hatırlatmış oluyorum. Bodin, bunu da siliyor ve demokrasinin en kötü tirani olarak ortaya çıkabileceğine de işaret ediyor;** halk çoğunluğunun, tüm bir halkın tiranisi, tek başına bir prensin ya da bir çoğunluğun zulmünden çok daha kötüdür, bunu tespit ile ileri sürmektedir.

---

* "The same may be said of the cailesqueri in Turkey, who are like two chancellors of the king and can appoint and remove ali cadis and paracadis, or judges."
On Sovereignty, ibid., p. 65.

** "A tyrannie d'un Prince est pernicieuse, et de plusieurs encore pire, mais il n'y a point de plus dangereuse tyranie que celle de tout un peuple, ainsi l'appelle Cicerin"
Jean Bodin, *De la Républiaue,* fragments, Paris, n.d., p. 99.

Belki din savaşlarının yansımasıdır, bir halk çoğunluğu diğerine büyük vahşet uygulayabiliyordu ya da teorik bir çıkarımdır; Machiavelli'de henüz halka güven yoktu demek, Bodin'de korku var. Hobbes ise doğal halde insanların birbirinden korktuklarını ve korkmaları gerektiğini gerçek kabul ediyor ve korkudan bir ejderha imal ediyor, *Leviathan* bu devlettir.

Kötümser mi korkaktır, yoksa korkak mı, kötümser; ilk bakışta bir sözcük oyunu olarak görünse de, Hobbes'u okuduğumuzda daha ciddiyetle ele alabiliyoruz. Ümit'i, iyi'yi beklemek ve korku'yu da, kötü'yü ummak olarak tarif ediyordu;* bütün büyük düşünürler misali kavramlara ve tanımlara düşkündür. Korkuya da bir düşkünlüğü olduğunu anlıyoruz, saklamıyor da, çünkü Latince yazdığı otobiyografisinde, "fear and I were born twins" dediği kaydedilmektedir; demek ki, Hobbes, kendisini, korku ve ben ikiz olarak doğmuşuz, sözleriyle tanıtmaktan kaçınmamaktadır, pek çok işarete göre de hoşlanmaktadır.** Gerçekten uzak olmadığı da görülmektedir, İngiliz iç savaşında, güç dengesindeki bir değişiklik karşısında, yazdıklarının aleyhine kullanılabileceği vehmine kapılarak hemen Fransa'ya kaçtığı ve en az on yıl dönmediği bilinmektedir.

Böyle olsa da, toplum yaşamında umut'a hiç yer vermediği kanısına kapılmamak durumundayız, çünkü, en çok istemediği durumların oluşumunu umut'a bağladığını da saptayabiliyoruz ki, bu saptamasının başlı başına bir katkı olması bir yana, bunu, Hobbes'un bilimsel mayasının çok güçlü bir kanıtı saymak zorundayız. Çünkü Hobbes, bir yerde, "bu üçü olmadan" diyor ve "hoşnutsuzluk, haklılık iddiası ve ümit" olarak sayıyor ve "isyan olamaz" yollu tamamlıyor;*** bu, herhalde, "ekonomist" bir ihtilal teorsine karşı çok erken bir uyarı olmalıdır. Hobbes'un yazdığı, modern tartışma diline dökecek olursam, devrimin bütün nesnel koşulları olsa da, önce daha iyinin realize edilebileceği konusunda bir Ümit'in ve bir de, sancağı kaldıran ve trompeti çalan itibar sahibi bir kimsenin, buna artık "lider" diyebiliyoruz, şart olduğu anlamına gelmektedir.**** Bu, Hobbes'un, en passant, bir notudur; yoksa devrimlerden kaçtığını biliyoruz. En azından, Hobbes'un, Tevrat'tan aldığı bir deniz

---

* "Hope is expectation of good to come, as fear is the expectation of evil."
T. Hobbes, *The Elements of Law,* edited by F. Tönnies, London, 1889-1984, P-39

** G. A. J. Rogers, ed., *Leviathan- Contemporary Responses to the Political Theories ofThomas Hobbes,* Bristol, 1995, introduction,

*** *The Elements of Law,* ibid., p.168-169

**** ".. witout these three; discontent, pretence, and hope, there can be no rebelli on."
"..and the same are al together, there wanted nothing there to, but a man of credit to set up the standard and to blow the trampet."
ibid., p.169

canavarı olan, Levyatan'ın, Hobbsien teoride bu canavar devlet'tir, diğer bir canavar olan behemot'un rakibi olduğunu ileri süren var ve bu ikincisi ise ihtilal'in sembolü sayılmaktadır;* bu görüşü dillendiren C. Schmitt, Hitler tarafından da benimsendiği iddiaların ağırlığından kurtulamamış olmakla birlikte, bana göre de, en güvenilir Hobbes uzmanlarından birisidir. Aslında basit olan Hobbsien devlet teorisini en sade bir biçimde anlatabildiğim söyleyebiliyorum.

Burada, geriye dönerek bir durum değerlendirmesi yapabiliriz; yirminci yüzyılın hemen başından itibaren, tekellerin egemenliği başlayınca, parlamenter demokrasinin sadece bir görüntüye dönüştüğü dillendirilmeye başlamıştı; aynı yüzyılın yirmili yıllarından itibaren de bireyin ortadan kalkmaya başladığı tespit ediliyordu. Bu ise, Batı düzeni ve özellikle demokratik sistem ile ilgili yüksek umut sahibi yerlerde bir büyük panik nedeni olmuştur; Batı'nın çöktüğü ve insanın sürüleştiği çok yaygın ve kötümser bir discours halini almıştı; bir rastlantı sayabiliriz, Hobbes da "yurttaşlar" üzerine yazarken, İngilizce "crowd" karşılığı verilen Latince "multitudo" sözcüğünü kullanıyordu ki, "sürü" demekte fazla sakınca görmeyebiliriz.** Sürü'den birey'e ve birey'den sürü'ye bir devresel hareket ortaya çıkıyordu; kuşkusuz, birey'i, hem çıkışı ve hem de ucu açısından ebedi sayanlar için tam bir kötümserlik tablosudur. Sanki yaratıklar birey olarak doğmuşlar ve şimdi sürüleşiyorlardı; halbuki önce sürü vardı ve Ionesco, Gergedanlara yazmakta, herhalde, çok gecikmişti, 1958, ama, Kafka'nın Metamorphosis'i, 1915 tarihlidir, bir sanatçının haberci olduğunu burada çok iyi değerlendirebiliyoruz. Haberinin en çok Soğuk Savaş yıllarında anlaşıldığına tanıklık edebiliyorum; Sovyetler Birliği'nin okuyanları, sapkın görmediği rahat zamanlarda bile çatık kaşlı bakışını hissetmekle birlikte, Camus'nün Veba'sı ile birlikte Kafka baş ucu kitabımızdı, bu okumalardan isyan çıkaranlar olduğunu biliyoruz. Kafka, hemen hemen tam zamanında haber vermişti, fakat biz geç haberdar olduk, çünkü, geç kalmıştık.

Genç Sovyet İktidarı'nın Almanya'da devrim umutlarının sönmesi, Sovyetler Birliği'nin bakışını ne Ölçüde daralttı, bunu burada tartışmamız için bir neden görmüyorum; fakat bu umudun sönüşünü teyid eden Lenin'in "Çocukluk Hastalığı", genişleme görüntüsü altında bir daralmayı ve sert bir dönüşü

---

* "State and revolution, Leviathan and behemoth, are actually or potentially always present." Carl Schmitt, The Leviathan in the Theory of the of Thomas Hobbes, London, 1936-1998, p-35 Schmitt'in, Hobbes dışındaki teorilerinden haber vermek üzere hazırladığım, "Schmitt'in Dönüşü" başlıklı ek, bu bölümün arkasındadır.

** Thomas Hobbes, *On The Citizen,* ed., R.Tuck & M.Silverthorne, Cambridge U.P., 1998, p-75

de, nerede ise umursamadan, anlatıyordu ve bundan sonra yüksek bir demokratizm söylemi ortaya çıkıyordu. Batı'da proleterya'nın verdiği umutsuzluk dersi, Doğu'da yoksul köylüler ile telafi edilebilir ve bu nedenle Doğu halklarına dönülüyordu; "sosyalizm" ve "devrim" sözcükleri yavaş yavaş geri plana itilir ve bazı iklimlerde unutulmaya terk edilirken, yerlerini, birçok bölgede, "halk" ve "demokrasi" almak durumundadır. Ama talihsizlik, çünkü, tam bu sırada Batı'da bu son iki kavram da itibar kaybındaydı ve Sovyet Devrimi'nin yeni yönelişi ise itibar kaybını kabul etme imkânını ortadan kaldırıyordu; dolayısıyla Komintern, Batı'dan gelen bu yeni teori ve tespitleri mahkum etmek gereği duyuyordu. İşte bu sırada Komintern'in, Batı'da yükselen ve kendisine en yakın düşen teori ve görüşleri uzaklaştırdığı ve faşizmin ise en uzak görüş ve teorilere yakınlaştırdığını görüyoruz. Zenginliğin darlığı ve yoksulluğun genişliği de diyebiliriz, herhalde bunlar olmalılar; faşizm yoksul ve zafer kazanmış sosyalizm o sırada zengindi, bu nedenle, bu dönemde, pek çok teori ve görüşün faşist okullar tarafından benimsenmesini, böyle bir analiz ile, anlayabilsek de, bunu, mutlak ve olumsuz bir kriter saymamak durumundayız.

Bütün bunlar bir yana, H. Arendt, Hobbes'un, hiçbir zaman tümüyle kabul edilmemekle birlikte, burjuvazinin hakiki filozofu olduğu görüşündedir;* Leo Strauss ise, "it was Machiavelli, that greater Columbus, who had discovered the continent on which Hobbes could erect his structure", Machiavelli ile Hobbes arasında bir devamlılık bulmaktadır.** Profesör Strauss, Machiavelli'yi Columbus'a benzetiyor, Avrupa Kıtası'nda adaları keşfettiğini düşünebiliriz, ve Hobbes, bunların üzerine devlet'i çıkarmıştır. Bu nedenle her ikisi de siyaset biliminin kurucusu kabul ediliyor; Hobbes'un açık iddiası var.

Profesör Strauss hem bir Hobbes uzmanı ve hem de Hobbsien sayılıyor***, Hobbsien olmak, korku'yu bir dinamik olarak kullanıp bundan bir dragon çıkartmak ve dragon'un da hep büyümesini düşünebilmek, demektir. Bu, devlet'tir, Hobbes, daha önce de değindim, Tevrat'taki deniz canavarını, levyatan, devlet'ine sembol olarak seçmiştir, Tevrat'ta Levyatan yılan dahil her türlü canavar olabilmektedir; Hobbes'ta ise hem Tanrı ve hem insan, hem hayvan ve hem makina'dır, kısaca, "mortal god", Latince, deus mortalis ve ölümlü Tanrı olmaktadır ve bu devlet'tir. C. Schmitt, Hobbes'un levyatan'ı, her zaman, ko-

---

* "Hobbes was the true, though ne ver fully recognized, philo sopher of the bour geoisie". H. Arendt, *The Origins of Totalitarianism,* 1951-1972, Meridian Books, p.140

** Leo Strauss, *Natural Right and History,* The University of Chicago Press, 1953-1963, P-166

*** "Straus represents in a fairly extreme form the claim that Hobbes is the demon-king of modernity."
R.Tuck, On Hobbes,
Q.Skinner & R.Tuck et a la, *Great Political Thinkers,* Oxford U.P.,p 216

şulsuz itaat, unconditional obedience, istemektedir, demektedir. Korkmayan, her zaman ve koşulsuz itaat sağlayamaz, bu nedenle, Hobbes'un devletinin hem doğuşunda, daha doğrusu genesis'inde ve hem de devamında hep korku olmak zorundadır.

Peki Strauss, Hobbes analizi üzerinde ayrıca durmamızı sağlayacak kadar önemli mi; hayır, analizinde bilinmeyen bir yan bulunmamaktadır ve fakat daha önceki yılların gayri meşhur Hobbes uzmanının ölümünden yıllar sonra, tam bu çalışmayı yazdığım zamanda, bir "ün" sahibi olduğunu görüyoruz. Leo Strauss da, Hannah Arendt misli bir Alman Yahudisi idi ve Arendt'ten farklı olarak, Fransa üzerinden değil İngiltere'de hocalık yaptıktan sonra Yeni Kıta'ya geçmişti; Arendt'in işsiz kalmasına karşılık Profesör Strauss, tutucuların "liberal" ve ilericilerin ise "tutucu" tarif ettikleri, iktisatta ise, Hobbes'un aynı hale beğenenlerin "demokrasi" ve beğenmeyenlerin "anarşi" dediklerine işaret ettiği gibi, bir tarafın aşağılayarak ve diğer tarafın yücelterek "The Chicago School" dediği yerde öğretim üyesi olmuştu, şimdi haber alıyoruz. Çünkü artık Strauss ve dolayısıyla uzmanlık alanı olan Hobbes, Amerika'dan başlayarak dünyanın tirajı en yüksek ve zaman zaman da "ciddi" sayılan gazetelerinde sürekli haber konusu olmaktadır; çünkü, Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'dan sonra, 2003 yılı başında Irak'ı da işgali, Washington'da iktidarı ele geçiren bir küçük grubun doktrin ve pratiğine bağlanmaktadır, "komplo" da denebilmektedir. Bir bakıma üstünü örtmek için "neo-conservative" adlandırılan bu komplonun elemanlarının çok büyük bölümü ve dirijanları Yahudi kökenlidirler ve diğerleri de Yahudilik ile amalgamasyona hazır fundamantalist hıristiyan tarikat mensupları kabul edilmektedir. İşte Strauss şu sırada, Amerikan yayılmacılığını uygulamaya koymuş bu konspirasyonun, yine kendisi türünden bir Yahudi olan ve ancak Strauss'un tersine, 1940 yıllarının çok önde gelen New York'lu bir trotskist ile birlikte, I. Kristol, iki peygamberinden, ya da Hintliler'in biraz daha laik tonu olan sözcükleryle, iki guru'sundan birisi sayılmaktadır.* Bunu Tevrat'ın levyatan'ı ile daha çok Leon Trotskiy'in adına bağlanan "permenant revolution" doktrinin, "sürekli devrim", ironik bir evliliği sayabiliriz; ancak yine de Trotskiy'e haksızlık yapmamak için, belki "permenant counter-revolution" daha uygun düşmektedir.

* Strauss'a bu umulmadık ve posthume şöhreti sağlayan talihsiz gelişmeler olmasa da, "New York Intellectuals" denilen bu kategorinin entellektüel ve politik serüvenini analiz etmek için gerekli etüdleri yapmıştım. Bu çalışmamın "teori" kitabında yer almasını umut ediyorum. Konspirasyonun güncel analizini ise "pratik" kitabında sunabileceğim, ilk ciltte yer alması mümkündür.

Katkı 3

TEVRAT'TA LEVYATAN

Levyatan'ın, Tevrat'taki yerini yine Carl Schmitt'ten öğreniyoruz, "in the book of Job, chapters 40 and 41", Job'un anlatıldığı kitapta, 40 ve 41 inci baplarında Levyatan ile karşılaşacağımızı haber vermektedir[1] Burada ilk işimiz, Job'u analiz etmek olabilir; Schmitt, levyatan'ın bir timsah, bir balina ve herhalde müthiş bir deniz canavarı olduğu kanısındadır, buna muhabil, yine Job'un öyküsünde karşımıza çıkan behemot ise kara hayvanıdır, fil ya da boğa ve zaman zaman da her ikisi olması mümkündür. Schmitt, levyatan ile behemot ilişkisini ve daha doğru bir deyişle karşıtlığını, devlet ve ihtilal ikilisine benzetiyor; behemot tehlikedir ve levyatan'a hep bastırmak düşmektedir.[2] Bu durumda Job, merakımızı daha çok artırıyor; Tanrı, levyatan ve behemot'u bize tanıtırken ve her zaman olduğu üzere bunların varlığına işaret ederek bizi korkuturken neden Job'u seçmiştir, bu soru ortadadır.

Profesör Schmitt'in levyatan'ının balina da olabileceğini nereden çıkardığını bilemiyorum, benim başvurduğum İngilizce Tevrat, bir dipnotla, "muhtemelen timsah" demektedir, başka bir bilgiye rastlamıyoruz[3] Behemot için de yine bir dipnotla, su aygırı veya fil açıklamalarına yer veriyor; öyleyse, büyük hayvanlar ve bilhassa levyatan'ın da canavar olduğunu düşünmemiz yeterlidir.

Bizler, Türkçe ya da Arapça, bir "Job" tanımıyoruz,[4] benim kullandığım İngilizce yazılmış İbrani isimler sözlüğünde "Job" var, "hated" ya da "oppressed" anlamına gelmektedir, çok ezilmiş birisi olduğunu anlıyoruz, çünkü Tevrat'taki "Job", Job'ların ilki olmak durumundadır. Aynı sözlük, bu Job'un, İbrani karakterlerle, alef, yod, vav, bet olarak yazıldığını da bildiriyor, bunu , "Iyov" ve hatta "Eyov" ve hatta "Eyuv" olarak okuyabiliriz. Yalnız burada, İbrani'de "bet" karakterinin "v" olduğu kadar "b" olarak da okunabileceğini hep hatırlatıyorum, "avram" ya da "abram" en çok kullandığım örnekler olmaktadır. Biz genellikle b'yi seçiyoruz, "ibram" ya da "ibrahim" diyoruz; Türkiye'de İbrani anlamına gelen "ever" soyadını kullanan sabetayistlerimiz ya da kripto-yahudilerimiz de olmakla birlikte, belki bazı evrenleri de buraya koyabiliriz, çünkü Arabi ve İbrani'de konsonlar önemlidir, "vr" veye "br" yeterlidir; noya'yı noyan ve uz'u uzan yapma misali evren'in sonudaki n'i ihmal edebiliyoruz, "evre" ve "ever" birbirinden ayrılmıyorlar. Fakat işaret ettim, bizler, daha çok "b" yanlışıyız bu nedenle, "heper"

ya da en doğrusu "heber" ve buradan da "eber" taşıyoruz. Demek, Job'dan hareketle ulaştığımız "Iyov", yine son karakter, olarak b'ye dönebilmektedir; "Iyob", "Eyob" ve "Eyub" isimlerine yaklaşmış durumdayız.

Fransızca yazılmış, muhtasar Arap isimler sözlüğünde, "Ayoub" var. bunu, Türkçe, "Ayub" ya da "Eyub" olarak söylemek isabetlidir, e'den çok a'ya yakın telaffuz edilmelidir, Arap karakterlerle, elif, ye, vav, be, olarak yazıldığını da öğreniyoruz. Parentez içinde "Job" da görülüyor ki, hiçbir tereddüt için yer bırakmamaktadır, Iyov'un angilize edilmiş hali olan Job, bizm Eyub'tur ve ne yazık ki biz ödünç sözcüklerde sonore olan karakterleri düşman bilip, d'ten t'ye, g'den k'ye ve b'ten p'ye geçiyoruz, heber'i, heper söylediğimizi de not etmiştim ve bir de harfleri noktalamayı çok seviyoruz, İbrani'den aldığımız, ozal'ı, "özal" ya da "özel", kuşkusuz bütün oz'ları "öz" ve bu arada Eyub'u, "Eyüb" ve nihayet "Eyüp" yapıyoruz. Anlam olarak, qui se repent et revient vers Dieu. verilmektedir; tövbe eden ve Tanrı'ya yönelen kimse olarak anlayabiliriz.[5] Bu anlam da, bizim de bildiğimiz Eyüb'e pek uygun düşmektedir; sabırlıdır, çok sadıktır ve uysaldır; Hobbes'un bir su canavarından yaptığı "devlet" için belki de en uygunlardan birisidir; İsa'nın tüm pasifizmi var ve itiraz ve polemiklerinin hiçbirisi, isyanının gölgesi bile yoktur, ayrıca İsa'nın Tevrat'a giremeyeceğini de biliyoruz.

Türkçe Tevrat'ın çok güzel bir dili var, "Eyub" ayrı bir kitap'dır ve buradan Kur'an'a aktarıldığı konusunda tartışma bulunmamaktadır. Türkçe Tevrat'ta, sonore düşmanlığı ve noktalama aşkıyla karşılaşmıyoruz, birinci bâb şöyle başlamaktadır: "Uts diyarında bir adam vardı, adı Eyub idi; ve bu adam kamil ve doğru idi, Allahtan korkar ve kötülüklerden çekinirdi."[6] Ama "Uts" bize uygun görünmüyor, Sabetay de aynı karakterle, tsadik, yazılıyor, biz ye "sevi" ya da "zevi" diyoruz, burada da, ya Anglo-Amerikanlar misali "Uz" ya da "Us" dememiz dahî doğrudur, nitekim her ikisi de bizde soyadı olarak taşınmaktadır; sabetayist ve kripto-yahudilerimizin bu soyadına da düşkün olduklarını tespit edebiliyoruz. Diğer taraftan, Türkçe Tevrat, behemot için sadece suaygırı ve levyatan için de timsah dipnotlarını düşmektedir.

Levyatan ile ilgimiz Hobbes'tan kaynaklanıyor ve bu da levyatan'ın Hobbes'un devlet teorisinde önemli bir yere sahip olmasından doğmaktadır. Burada bunu aktarmak istiyorum, kuşkusuz uzun bir aktarma, fakat, Hobbes'ın konstrüksiyonunda can alıcı bir değere sahiptir ve dolayısıyla Hobbes'u öğrenebilmek için bunu bilmek gerekmektedir. Hobbes'un dilinden İngilizcesi versiyonun ve daha sonra da Türkçe çevirisini sunuyorum;[7] ayrıca bir karşılaştırmaya ihyiyacımız var.

"The only way to erect such a common power, as may be able to defend them from invasion of foreigners, and the injuries of one another, and thereby to secure them in such şort, as that by their own industry, and by the fruits of the earth, they may nourish themselves and live contentedly; is, to confer ali their power and strength upon one man, or upon one assembly of men, that may reduce ali their wills, by plurality of voices, unto one will. Which is as much as to say, to appoint one man, or assembly of men, to bear their person; and every one to own, and acknovvledge himself to be author of whatsoever he that se beareth their person, shall act, or cause to be acted, in those things which concern the common peace and safety; and therein to submit their wills, every one to his will, and their judgemens, to his judgement. This is more than consent, or concord; it is a real unity of them ali, in one and same person, made by covenant of every man with every man, in such manner, as if every man sould say to every man, / *authorize and give up my right of governing myself, to this man, or to this assembly of men, on this condition, that tou give up thy right to him, and authorize ali actions in like manner.* This done, the multitude so united in one person, is called a COMMONWEALTH , in Latin CIVİTAS. This is the generation of the great LEVIATHAN, or rather, to speak more reve-rently, of that *mortal god,* to which we owe under the *immortal god,* our peace and defence. For by this authority, given him by every particular man in the commonvvealth, he hath the use of so much power and strength confered on him, that by terror thereof, he is enabled to per-form the wills of them ali, to peace at home and mutual aid against their enemies abroad. And in him consistent the essence of the common-wealth; which, to define it, *is one person, ofmhose acts agreat multi-tude, by mutual covenants on ıvith another, have made themselves every one the author, to the end he may use the strength and means of them ali, as he shall think expedient, for their peace and common defence."*

Bir devletin oluşumu. Tanımı. İnsanları yabancıların saldırısından ve birbirlerinin zararlarından koruyabilecek ve böylece, kendi emekleriyle ve yeryüzünün meyveleriyle kendilerini besleyebilmelerini ve mutluluk içinde yaşayabilmelerini sağlayacak böylesi bir genel gücü kurmanın tek yolu; bütün kudret ve güçlerini, tek bir kişiye veya hepsinin iradesini oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgeyecek bir heyete devretmeleridir. Yani, kendi kişiliklerini taşıyacak tek bir kişi veya bir heyet tayin etmeleri ve herkesin, bu kişi veya heyetin, ortak barış ve güvenlikle ilgili işlerde yapacağı veya yaptıracağı şeylerin amili olmayı kabul etmesi; ve kendi iradesini o kişi veya heyetin iradesine ve muhakemesini de onun muhakemesine tabi kılmasıdır. Bu onaylamak ve rıza göstermekten öte bir şeydir; herkes herkese, *senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı*

şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bir kişiye veya bu heyete bırakıyorum demişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmesidir. Bu yapıldığında tek bir kişilik halinde birleşmiş topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA'nın veya daha saygılı konuşursak, *ölümlü tanrının* altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o *ölümlü tanrının* doğuşu böyle olur. Çünkü, devletteki her bir kimsenin ona verdiği yetkiyle onun elinde o kadar çok kudret ve güç toplanmış olur ki, o kişi, bu kudret ve gücün dehşetiyle, bütün insanların yurtta barış ve yurdışında düşmanlara karşı yardımlaşma yönündeki iradelerini birleştirip biçimlendirmeye muktedir hale gelir. İşte devletin özü o kişide toplanmıştır; tanımlamak gerekirse, bu öz, *büyük bir topluluğun üyelerinin birbirleriyle yaptıkları ahitlerde, her birinin huzur ve sükunu ve ortak savunmaları için, içlerinden birinin, onun uygun bulacağı şekilde, hepsinin birden gücünü ve imkânlarını kullanabilmesidir."*

Bu uzun paragraf, hem Hobbes'un devlet teorisinin kristalize edilmiş halidir ve hem de, belki de Montesquieu hariç bütün devlet kuramlarının sırrını özetlemektedir; hepsi eninde-sonunda bir mukavele anlayışına dayanmaktadır. Bu paragrafa baktığımızda, çok az farkla Rousseau'nun, "Toplumsal Mukavele" anlayışını yakalamış oluyoruz; kuşkusuz, Rousseau, hem demokrasi'nin ancak doğal hal'de olabileceğini ve hem de insan eşitliğine yapmış olduğu vurgu nedeniyle, Hobbes ile özdeşleştirilemez, ancak, yine de devlet kuramları, çıkışlarında, bir ve aynıdırlar.

Görülüyor ki, Hobbes, henüz bizim "devlet" karşılığını verdiğimiz "devlet" sözcüğünü kullanmamaktadır, Hobbes'un text'indeki sözcük "commonwealth" ki "ortakgönenç" veya "müşterek refah" anlamındadır, "state" sözcüğüne geçiş çok sonraki yıllarda oluyor, ancak, "ortak-gönenç" sözcüğünün Hobbes'ın anlatımına daha uygun olduğunu kabul etmek durumundayız. Çevirmenin neden bunu "devlet" yaptığını anlayamıyorum, ayrıca, bilimden uzaklaşmak da sayabiliriz. Kaldı ki, Türkiye'de de "devlet" sözcüğü çok sonralarında kabul edilmiştir, bunu biliyoruz.

Doğrusu bizde "devlet" olarak kullanılan Arabi "dawla" sözcüğünün de neden ve nasıl buraya yükseldiğini bilemiyoruz; "sıra" veya "dönüşüm" anlamları var, bir hanedanın sırasının gelmesinden kaynaklanması mümkündür. Kaldı ki, Arabi "dawla" ya da Türkçe telaffuzu ila "devle" sözcüğünün bir başka anlamı da var, poligam müslüman zenginlerin, karılarından birisini ve bir gece yatmak için seçtiğinde, bu, o kadın için, "dawla" olmaktadır, "nöbet" de diyebiliriz, ama, buradan "gönenç" anlamı çıkartılabilir mi, tartışmalıdır, sormaya değdiğini sanı-

yorum. Türkçe'de "devletlu" sözcüğü, Arabi sözcüğe Türki ek konmuş oluyor, bir lütuf da anlatıyor; "devletlu" hal, gönenç verebilmektedir.

Latince "civitas" sözcüğünün devlet anlamına geldiğini not ediyorum, dolayısıyla "civil society" de "devlet" anlamındadır; Hobbes'un bu anlamda kullandığından eminiz. Öyleyse, geçerken işaret edebilirim, "civil society", sivil toplum kuruluşlarını, devlet-dışı va hatta devlet-karşıtı değil, doğrudan doğruya devlet-içi ya da devlet olarak düşünmek isabetlidir. Teori, bunu gerektiriyordu ve Türkiye pratiği de tam bu noktadadır.

Kuşkusuz, levyatan'ı "ejderha" yazmak, herhalde Hobbes'a ve bilime saygısızlık olarak düşünülmelidir, nitelemek için "ejderha" sözcüğünden yararlanmak mümkündür, fakat, bütün Tevrat versiyonlarında "levyatan" ise ve Hobbes'un kitabının adıysa öyle kalmak zorundadır ve bilimde önemli kavramları daraltmak, çevirmenin yetki sınırının dışındadır. Ayrıca "heyet" sözcüğü artık apolitiktir ve Hobbes, siyaset bilimini kurduğu iddiasındadır, "asemble" ya da "meclis" daha siyasi sözcüklerdir ve daha uygun sayılmalıdır, İngilizce metinden, Hobbes'un ilkini kullandığını anlayabiliyoruz. Fakat böyle olsa da temiz bir Türkçe ile karşı karşıya olduğumuz kesin, bu nedenle de bu önemli birkaç paragrafı aktarmış olabiliyorum.

Ve Eyüp cevap verip dedi:
Keşke kederim bir kere
Tartılsa,
Ve felaketimle beraber teraziye
Konsa!
Çünkü şimdi denizlerin kumundan
Daha ağır olurdu;
Sözlerim bundan ötürü abuksabuk oldu.
Çünkü Kadirin okları içimdedir,
Ruhum onların zehrini içmede;
Allahın dehşetleri bana karşı
Cenge dizildiler.

* * *

Yeryüzünde savaş insan için
değil midir?
Günleri de gündelikçinin günleri gibi

Değil midir?
Ücretini bekleyen gündelikçi gibi,
Böylece miras olarak bana
Sefalet ayları verildi,
Pay olarak da bana meşakkat
geceleri.

* * *

Suç ettimse, sana ne ettim,
Ey insan gözcüsü?
Niçin beni kendine hedef ettin?
Ve ben kendime bir yük oldum.

* * *

O ki, beni kasırga ile eziyor,
Ve boşuna yaralarımı çoğaltıyor.
Beni bırakmıyor ki, soluğumu alayım,
Ancak acılığa beni doyuruyor.
Eğer kuvvet için ise, işte kuvvetlidir!
Eğer adalet için ise, o der ki: Kim
Beni mahkemeye çağırır?

* * *

Hikmet ile ceberrüt Allah'tadır.
Öğüt ve anlayış onundur.
İşte, o yıkıyor da, yeniden bina ulunamıyor;
İnsanı kilitliyor da, açılamıyor.
İşte, suları bağlıyor da, kuruyorlar;
Ve onları salıveriyor da, dünyayı
alt üst ediyorlar.

* * *

İşte bak, seninle beraber yarattığım
behemot;
Sığır gibi ot yer.
İşte bak, kuvveti belindedir,
Kudreti de karnı adalelerinde.
Kuyruğunu erz ağacı gibi diker;

Butlarının sinirleri örülmüştür.
Kemikleri tunçtan borulardır;
Kaburgaları demir çubuklar gibi.
Allahın baş eseri odur;
Yaratanı onun kılıcını vermiştir.

* * *

Levyatanı olta ile çekebilir misin?
Ve ilmekle onun dilini sıkabilir misin?
Burnuna sazdan ip takabilir misin?
Yahut çengelle çenesini delebilir misin?
Sana çok yalvarır mı?
Yahut sana tatlı sözler söyler mi?
Seninle ahit keser mi ki,
Onu daimi köle alasın?

* * *

Aksırmaları ışık saçar,
Gözleri de fecrin kirpikleri gibidir.
Ağzından alevli meşaleler çıkar,
Ve ateş kıvılcımları sıçrar.
Burun deliklerinden duman çıkar,
Kaynayan kazandan ve yanan
kamışlardan çıkar gibi.
Soluğu közleri tutuşturur,
Ve ağzından alev çıkar.
Kuvvet onun boynunda yatar,
Ve dehşet onun önünde oynamaktadır.
Etinin katmerleri birbirine yapışık;
Üzerinde pekişmişlerdir; kımıldanmazlar.
Yüreği taş gibi serttir;
Evet değirmenin alt taşı gibi sert.
O kalkınca kuvvetli olanlar korkar;
Kendilerinden geçerler yılgınlıktan.
* * *

Then Job replied:
"If only my anguish could be weighed
and all my misery be placed on the scales!
It would surely outweigh the sand of the seas
No wonder my words have been impetuous.
The arrows of the Almighty are in me,
My spirit drinks in their poison;
God's terros are marshalled against me.

* * *

"Does not man have hard service on earth?
Are not his days like those of a hired man?
Like a slave longing for the evening shadows.
or a hired man waiting eagerly for his wages,
so I have been alloted months of futility,
and nights of misery have been assigned to me.

* * *

If have sinned, what I have done to you.
O watcher of men?
Why you have made me your target
Have I become a burden to you?

* * *

He would crush me with a storm
And multiply my wounds for no reason.
He would not let me regain my breath,
But would overwhelm me with misery.
If it is a matter of strength, he is mighty!
And if it is a matter of justice, who will summon him?

* * *

To God belongs wisdom and power;
counsel and understanding are his.
What he tears down cannot be rebuilt;
the man he imprisons cannot be released.

If he holds back the waters, there is drought;
If he lets them loose, they devastate the land.

* * *

Look at the behemoth,
which I made along with you
and feeds on grass like an ox.
What strenght he has in his loins,
what power in the muscles of his belly!
His tail sways like a cedar;
the sinews of his tighs are close-knit.
His bones are tubes of bronze.
his limbs like rods of iron.
He ranks first among the works of God,
yet his Maker can approach him with his sword.

* * *

Can you pull in the leviathan with a fishhook
or tie down his tongue with a rope?
Can you put a cord through his nose
or pierce his jaw with a hook?
Will he keep begging you for mercy?
Will he speak to you with gentle words?
Will he make an agreement with you?
for you take him as your slave for life?

* * *

His snorting throws out flashes of light;
his eyes are like the rays of dawn.
Firebrands stream from his mouth;
spraks of fire shoot out.
Smoke pours from his nostrils
as form of boiling pot över a fire of reeds.
His breath sets eoals ablaze,
and flames dart from his mouth.
Strength resides in his neck;

dismay goes before him.
The folds of his flesh are tightly joined;
they are firm and immovable.
His chest is hard as rock,
hard as a lower millstone.
When he rises up, the mighty are terrified;
they retreat before his trashing.

Şimdi iki soru var; Hobbes misli bir büyük düşünür, levyatan'a neden ihtiyaç duymuştur, önce bunu ele alabiliriz. Cevabı çok basit ve basit olduğu ölçüde açıcıdır; Hobbes, insanın yaşamını iki halde görüyor, birincisi, "state of nature" ve Türkçesi ile "doğal hal" diyoruz. Doğal hali, Hobbes, herkesin herkes ile savaş hali, olarak tarif ediyor ve bu halde yaşayan insanlar için, homo homini lupus, denmektedir, insan insanın kurdu'dur deyişinin kaynağı burasıdır. Nasıl mı? Eğer Tevrat'dan Eyüb'ün kitabı okunursa, insan insanın kurdu oluşu hakkında bir fikir edinebilir; herkes herkese kötülük yapmak ve şiddet uygulamak halindedir. Büyük bir korku doğal'dır ve Hobbes'un devlet teorisinin motoru ve benzini, korku'dur.

Tevrat'ta Rab korkuyu, levyatan ile sürdürüyor, "Rab" olarak yazıyorum ve İbrani'de aynı karakter, "b" ve "v" olarak telaffuz edilebildiği için, bu adın, pek ala "Rav" da söylenebileceğini artık biliyoruz, daha laisize diyebiliriz, bizde de "Rav" yerine "Rauf ya da "Rafet" taşınmaktadır; aslında levyatan ile Rab'ın korkuyu, dünyevi hale getirdiği, seculariser ettiği, ortaya çıkmaktadır. Hobbes açısından bu nokta önemli olmalıdır; çünkü Hobbes'un devlet teorisini öncü yapan bir özelliği, hem kaynağından ve hem de işleyişinden Tanrı ve dinselliği çıkarmasıdır. Demek oluyor, Hobbes'un teorisi laik ve rasyonel'dir. Hobbes'a göre commomvealth'i ortaya çıkaran büyük bir korkudur, insanlar sürekli birbirini öldürdükleri için, Hobbes, buna violent death demektedir, ve hep korku halinde olmaları nedeniyle, bir mukavale yapmaya eğilim gösteriyorlar. Devlet, "civil society", işte bu korkunun ürünüdür, bu ölçüde açık ve basittir.

Güzel, mukavele yaparlar da ne olur, yaptıkları mukavaleye uyacaklarından nasıl güven duyabiliriz; Hobbes'un da güven duymadığını okuyoruz. Leviathan'da, because the bonds of words are too weak to bridle men's ambition, avarice, anger and other passions, without the fear of some coercive power, verilen sözlerin, insanların hırsı, tamahkarlık, öfke ve tutkularına gem vurmaya yetmeyeceğine iman etmiş durumdadır ve bunun için bir baskıcı iktidar korkusuna ihtiyaç

görmektedir ve bu levyatan ya da anlamındadır ve devlet'tir. Öyleyse, Hobbes'un hiçbir şekilde "demokrat" olması mümkün değildir, Hobbes'da insana ve halka en küçük bir güven bulamıyoruz. Rousseau'da var, üstelik Hobbes'un korku jeneratörü saydığı insanın doğal halini de sevmektedir; fakat prophetique bir sezgiyle de diyebiliriz, şehirlerin ve ekleyebiliriz, işletmelerin büyüdüğü bir mekanda, demokrasinin olamayacağını görebiliyor, yollar ayrı olsa da varılan nokta aynıdır.

İkinci soru, Eyüp Hazretleri'ni ilgilendiriyor; "Rab", levyatan'ı neden eyup Kitabı'nda çıkardı, bu bir işaret olabilir mi; bilemiyorum, fakat, Hobbes'un çok işine yaradığından kuşku duymamak zorundayız. Bir nokta var, Eyub, Tevrat'ta bir insandır ve peygamber olarak görünmüyor ve buna karşılık, Kur'an'ın Eyub'u Tevrat'tan almasına karşılık, peygamberliğe yükselttiğini biliyoruz. Gerçi "peygamber", Farisi "peykan" haber, dolayısıyla peygamber, haber veren, ya da haberci anlamındadır, Arabi'da "resul" ve Türkçe'de tam karşılığını buluyor ve biz "savcı" diyoruz; Eyub Hazretleri'nin bir haberini bilmiyoruz. Böyle olmakla birlikte, İslam Ansiklopedisi'ne "eyyub" ya da "ayyup" maddesini yazan M. Seligshon, anlatımına, "Kitab-ı Mukaddes'teki, Ayyüb (Hiob) olup, Kuran'da peygamberler arasında adı geçer" sözleriyle başlamaktadır.[8] Soyadındaki "Selig" sözcüğüne baktığımızda, büyük ihtimalle, Yahudi kökenli olduğunu düşünebiliyoruz, Angilize "Job" olarak söylenen adın İbrani, alef, yod, vav ve bet karakterleriye yazıldığını işaret etmiştim, "alef , Arabi'de de bir sesten daha çok kendisinden sonraki karakteri söyleten bir işarettir ve bu nedenle "h" de olmaktadır, "yod" ise, "i" olarak da söylenebiliyor ve dolayısıyla, Seligshon'un bu işaretini, "Hiob", biz "Yob" olarak okuyabiliriz, baştaki (') karekteri hamze yerine koyuyorum. Seligshon, Kur'an'da Eyub Hazretler'inden "kulumuz" yollu bahsedildiğini de kaydederek, sabırlı insan sayıldığını da yazmaktadır. Demek, "Eyub" , kulumuz'dur ve dolayısıyla hem Hobbes'a ve hem de tekelokrasi'ye uygun tipolojiyi bulmuş oluyoruz.

İslam Ansiklopedisi, Kur'an'da, "Allah'ın Ayyub'u denediği, bunun üzerine kendisinin Allaha ibadet ve itaate devam ettiği" anlatılır, demektedir. Eyub Kitabı'ndan anladığımıza göre bu itaatkar kul, sonunda ailesine ve servetine kavuşmaktadır.

Hannah Arendt, Hobbes'un, burjuvazinin ilk gerçek filozofu olduğunu not ediyordu; herhalde tekelokrasi'ye daha uymaktadır. Tekelokrasi, fragmented levyatan ile sürüler ya da kullar düzenidir.

(1) Cari Schmitt, The Leviathan in The Theory of Thomas Hobbes, London, 1936-1996, p.6

(2) ibid., p.35

(3) The Holy Bible, Machigan, 1973 - 1984, p.382

(4) ntv spikerlerinden Dafna Hanım'ın soyadında, bir ara, bu sözcüğü gördüm, ancak soyadlarını çabuk değiştiriyorlar, analiz edebilme imkânım olamadı.

(5) Younous et Nefissa Geoffroy, Le Livre des Prenoms arabes, Casablanca, 1994, P - 34

(6) Kitab-ı Mukaddes, İstanbul, 1991, s.501

(7) T.Hobbes, Leviathan, introduced by J.Plemenatz, Fontana, 1651 - 1978

T.Hobbes, Leviathan, S. Lim çevirisi, yky , 1995.

İngilizce ve Türkçe versiyonları birbirinin zıttıdır; farklı eski kaynaklara dayanmalarından ileri gelmektedir.

(8) İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, s.422

Tevrat'ta "Rab", laisize ve kısmen anglize edilmiş haliyle "Rav" ve Türkçe benzeri ile "Rauf"*, levyatan'ı çok güzel tasvir etmektedir ve şimdi görüyoruz, Hobbes'un levyatan ile devlet'i özdeşleştirmesi bilimsel olduğu kadar ilahi'dir. Böyle değerlendirmem ise, en azından Hobbes'un yazdıklarının ruhuna da çok uygun düşmektedir; çünkü, "the Moral and Natural law is normally also called the Divine law" formülasyonun da Hobbes'a ait olduğunu biliyoruz;**, başkaları bir yana doğal yasaların aynı zamanda ilahi yasa olduğunu not ediyordu ki hatırlamış oluyoruz.

* * *

O kalkınca kuvvetli olanlar korkar,
Kendilerinden geçerler yılgınlıktan.

* * *

Hobbes'un devlet kuramı, demek ki, (a) korkuya ve en önemlisi ölüm korkusuna ve daha da önemlisi, "violent death" dediği başka bir insan tarafından öldürülme korkusuna, (b) bu korku ile "kul" olmuş ya da "yılgınlıktan kendilerinden geçmiş" ve dolayısıyla artık yurttaşlıktan çıkmış ve Hobbes'un yine de "citizen" tabir ettiği canlılara, (c) yılgınlıktan başlarını kaldırmamaları ve kulluktan çıkmamaları için başlarında sürekli büyüyen bir canavara, Tevrat'taki levyatan benzeri bir civitas'a dayanmaktadır. Baskıcı gücün hep artması, levyatanın hep büyümesi ve bu nedenle de yuttaşların incarne korku olmaları zorunludur ve başka şekilde söyleyecek olursam, yuttaş yerini vücut kazanmış korku'ya bırakmak durumundadır.*** Bu a,b ve c koşullarını birleştiren ise "mukavele" kavramıdır ki, belki de bu çalışmamın katkılarından birisi de, bunun, feodalitede var olduğu tespitidir; daha sonraki yıllarda unutturulmuş olsa da, ulus-devletin, emperyalist aşamada, tekeller, korporasyonlar ve sivil toplum'lar arasında parsellenmesi nedeniyle, görebiliyor ve hatırlıyoruz.

Bunun dışında Hobbes'tan kalan tanımlar olmalıdır; tanım yapmak ve vermek, Hobbes öncesinde ve sonrasında, yazmanın sine qua non koşulu idi ve yine aynı dönemde önceki yazarlara atıf yapma,**** usülü yoktu ve bazan ve

---

* Rauf,... "Allah'ın adlarındandır".
Aydil Erol, *Adlarımız,* Ankara, 1992, s.334

** Thomas Hobbes, *On The Citizen,* edited by R.Tuck & M.Siverthorn, Cambridge U.P., 1998, p.56

*** Demek ki, 2003 yılında, Amerika Birleşik Devletleri, Tevrat'tan çıkma bir levyatan'dır.

**** Bugün ne yazık, referans fetişi yaratılmıştır, bilim adamları, kendilerine yapılan atıfların sayısı ile ölçülmektedir, bu ise bir yanıyla şirketleşme ve diğer yanıyla da kastlaşma anlamındadır. Sonuçta bilimden uzaklaşma demek zorundayız. Öyleyse, tekelokrasi'yi, desarticulation, deshumanisation, desintellectualisation, deradicalisation ve destructuralisation proseslerinin yanında, bilimsizleşme ve halksızlaşma olarak da görebiliyoruz.

çok zaman görüş ayrılığı söz konusu olduğunda, "büyük otoriteler" demekle yetiniliyordu; bunu, üstadları incelemenin, ayrıca işaret edilmeyecek kadar, zorunlu olduğu yollu anlamamız yerindedir. Dolayısıyla, Hobbes'tan önce de tanımlar vardır.

Jean Bodin, bu dünyadan çekildiğinde, 1596, Thomas Hobbes, sekiz yaşındaydı, önündeki en önemli üstadlardan birisi olarak görmesi doğaldir ve Hobbes'un, yazdıklarının aleyhine kullanılabileceği vehmiyle, sürgün yaşamını tercih ederek on yıl kadar Paris'te yaşadığını not etmiştim; o zamanların Avrupası'na "düşünürler cumhuriyeti" gözüyle bakmak çok doğrudur. Hobbes, yaşamını, asil ailelerin saraylarında ve çok zaman da genç asillerin tudor'u olarak geçirmişti; genç asille birlikte Avrupa'yı dolaşıyordu; üstadları okuduğu ve bildiğinden hiç kuşku duyamayız.

Hobbes'un daha sonra "state", durum anlamındadır, denilene, "commonvvealth" ya da Latince "civitas" ve "civil society", sivil toplum, demesini ihmal edemeyiz; bundan, devlet'in tarifinin henüz kesinleşmediğini çıkarmak zorundayız. Bu o kadar önemli olmayabilir; eğer "tarif" net değilse, henüz oluşum aşamasındadır, dolayısıyla, devlet'in de Gökten inen, deus ex machina, bir hazır makina olmadığını kabul ederek başlamamız gerekmektedir.

Bodin de tanım-eğilimlidir ve bütün çalışmasının bir egemenlik tarifi üzerinde yoğunlaştığını biliyoruz ve bu nedenle, çalışması, bazan İngilizce "sovereignty" ve bazan da Fransızca "republique" olarak bilinmektedir. Yalnız bu iki sözcüğün de, bir zamanlar, "devlet" özdeşi olarak bilindiğini çok zaman unutuyoruz; gerçekten de "hükümdarlık" ya da "hükümranlık", birinci sözcüğün dilimizdeki karşılıkları, "devlet" anlamına gelmektedir. Hiç kuşkusuz "cumhuriyet" de, republique,* devlet'i göstermektedir.

Bodin'in egemenliğin tamlık ve bölünmezlik ilkesinden söz etmiştim; peki ne, nasıl, bunun Bodin'e göre bir tek cevabı var, and in fact the very word 'law' in Latin implies the command of him who has the sovereignty, "yasa" ya da "kanun" sözcüğü Latince'de, egemenlik sahibinin verdiği emir'dir, demektedir.** Daha da açıkçası, "law" ya da "logos" sadece söz demektir; demek ki, egemenlik, egemenin, sözünün kanun sayılması ve kanun olarak yürümesiyle mümkündür. Öyleyse, egemenliğin bölünmezliği, bir ülkede, bir tek söz söyleyenin olması anlamındadır.

Fransız düşünür, bir üstadına dayanarak, egemenliğin, sovereignty, Latin-

---

* Dolayısıyla, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti", tıpkı Bab-ı Ali Kapısı türünden bir galat-ı meşhur olmaktadır; doğrusu "Türkiye Cumhuriyeti" veya "Türkiye Devleti" olmalıdır.

** Jean Bodin, *On Sovereignty,* Cambridge U.P.; 1992, p.11

ce "maiestos" sözcüğünden geldiğini ve bunun da büyüklük, "greatness" ya da magnitudo olduğunu da not etmektedir; ekledikleri de var. Latince, maiesta olan, İtalyanca, "segnioria" olarak söylenmektedir; hepsi de "devlet" karşılıklarıdır. Bu nedenle, "majesteleri" sözcüğü, "devletluları" anlamındadır, bunu çıkarabiliyoruz.

Bir nokta daha var, "yasa" demek olan söz'e tekrar döndüğümüzde bağlayıcılığı konusunda netleşmekte yarar var; Bodin, nulla oblgatio consistere potest, quae a volontate promittntis statüm capit, ilkesini harekete geçirerek, kralın, çıkardığı yasalara tabi olmayacağını ifade etmektedir. Nasıl Papa, kendi elini bağlamıyorsa, egemen prensin de kendi kanunlarıyla bağlı olmaması gerekmektedir; buna mukabil, but as for divine and natural laws, every prince on earth is subject to them, Bodin Hobbes'dan önce doğal ve ilahi yasaların birliğini hatırlatarak, her prensin, bu yasalara uymak zorunda olduğunu ileri sürmektedir. Uymazlarsa, Tanrı'ya başkaldırmış duruma gelirler; bunun da cezasız kalmayacağını kabul etmek zorundayız.

Peki Bodin'in zamanında, feodal komün ya da parlament'lar yok mu idi, var olduklarını biliyoruz. Bunların egemenlik karşısındaki durumları konusunda Bodin net görünmektedir; "the estates are only witnesses" demektedir* Bodin'in teorisine göre, Fransa'daki asiller ve burjuva düzenleri de egemenliğin uygulanmasında sadece tanık durumundalar ve buna "uyruklar", subjects, da, hiç kuşku yok, dahildirler.

Bu kısa özet analizden, Bodin ile birlikte, egemenlik ya da cumhuriyet ya da devlet denilen kategorinin mutlaklaştırılmaya başlandığını görüyoruz, fakat oluşumu ise henüz son derece sade ve arızi görünmektedir. Bodin, devletin, kaynağında yavaş yavaş çoğalan bir ailenin, birden bire bir yerde toplanıveren bir kalabalığın, multitude, var olan bir cumhuriyet'ten, d'autre Republique, burada şüphesiz devlet anlamındadır, kopmuş bir koloninin, bir arı sürüsü ya da bir ağaçtan dikmek üzere koparılmış dal misali, çoğalıp yerleşmesinden çıkabileceğini ve çıktığını işaret etmektedir.** Bunu, son derece yerinde ve

---

* "We shall conclude, then, that the sovereignty of monarch is in no way altered by the presence of the Estates."

"We thus see that the main point of sovereign majesry and absolute power consists of giving the law to subjects in general without their consent."

ibid., p.23

** "Toute Republique prend origine de la famille multplient peu a peu, ou bien tout a coup s'etablit d'une multitude ramassee, ou d'une colonie tiree d'autre Republique, comme un nouvel essaim d'abeilles, ou bien comme un rameau pris d'un arbre pour planter, lequel prenant une fois racine, est plutot pret a porter fruit que celui vien de semence."

J. Bodin, *De la Republique,* ibid., p.27

önemli bir işaret saymak durumundayız; tarihteki devletlerin çoğunun, Roma ve Osmanlı, kuruluşları çok basittir ve daha sonra imparatorluk haline gelebildiler ve bu nedenle kuruluşlarını değil, imparatorluk haline gelmelerini inceleyebiliriz, çok zaman da kendi dışlarında olabilmektedir.

Bütün bunlara Hobbes'un katkısınının başlangıcını, insanlar için bir, "doğal durum", state of nature, postüle etmesinde görebiliriz. Bu doğal hal'de, "the condition of men" demektedir, Hobbes, "insanlık hali", is a condition of war of every one against every one, "herkesin herkese karşı savaş yapma durumu'dur" yollu tamamlamaktadır.* Bunun karşısına de bir "civil society" çıkarmaktadır, işaret etmiş bulunuyorum ve Leviathan'dan aktardığım paragraflarda da var, "sivil toplum", bu birbirine savaş halinde olanların, büyük bir korkuyla, kendilerini, birisine veya bir asembleye teslim etmeleriyle ortaya çıkmaktadır;** Hobbes, vasal ile Lord'un törenini hatırlatmasa da artık biz biliyoruz, korku dolu insanlar, korunma ve korkudan kurtulma istemekteler ve karşılığında itaati vaad ediyorlar, mukavale budur. "Ortakgönenç" ya da devlet de diyebiliyoruz ve tariflere eğilimli Hobbes, bu "karşılıklı olarak hakları devretme" işine, men cali contract, "mukavele denmektedir" demekten de geri kalmıyor. Devlet, mukavaele ile yaratılmaktadır.

Üç commonwealth türü var, demokrasi, aristokrasi ve monarşi ve bunlar, devlet biçimleridirler; bunların üçüne de "sivil toplum" ya da Latince "civitas" diyoruz. Bunların Hobbes'un icadı olmadığını artık biliyoruz; çok öncesinde bu tasnif vardı. Hobbes, kadim müelliflerin, the ancient writers" diyor ve isim ya da kaynak vermiyor, bu üç commomvelth karşısına ve bunlara karşıt olarak, üç commomvealth daha koyduklarını, anarşi, oligarşi ve tirani, da belirtiyor.*** Yalnız, daha önce de değinmiştim, Hobbes, bunların ayrı commonvvealth tür ya da biçimleri olmadığı noktasında çok açık görünmektedir; Hobbes'un yaklaşımına göre, demokrasi ile anarşi, birbirinden farklı değiller ve beğenenlerin "demokrasi" saydıklarını itiraz edenler, "anarşi" olarak damgalıyorlar; bundan, siyaset biliminin bu büyük kurucusuna göre, demokrasi ile anarşi'yi birbirinden ayırmak için nesnel kurum ve ölçütlere sahip olmadığı-

---

* Thomas Hobbes, *Leviathan,* op.cit, p.146

** "Despite the ambiguities in his exposition, Hobbes effeced a distinction in Leviathan betvveen civil society and the nature of state which has since represen-ted a central tenet of most theories of civil society."

Alejendro Colas, *International Civil Society,* Cambridge, 2002, p.29

*** "The ancient writers on Ploitics introduced three other kinds of Commorove- alth in opposition to these; in opposition to Democracy is anarcy, or confusi-on, to Aristocracy, Oligarcy, i.e. government by a few, to Monarchy, Tyranny."

T.Hobbes, *On Citizen,* op.cit. p.92

mız sonucunu çıkarmak zorundayız.

Bu, o kadar önemli olmayabilir, Hobbes, demokrasiden anarşi'ye geçişi nerede ise çok adi bir süreç sayıyor; ancak, demokrasiden beğenilmeyen biçimine değil, diğer türlere de, aristokrasi ve monarşiye, geçmek mümkündür;* bütün bunlar, Hobbes'un değerlendirmesine göre demokrasi, istikrarsız ve geçici bir commonvvealth biçimi durumundadır. Önemsediğini gösteren bir işaretine rastlamıyoruz ve "monarchy is the best of the listed kinds of commonvvealth, democracy, aristocracy and monarchy", ve üç biçim içinden monarşinin en iyisi olduğunu kaydetmesi de bunu teyid etmektedir.

Buradan iki Fransız'a geçme zamanıdır ve birisi Rousseau ve ve diğeri ise Montesquieu; birincisini, biraz abartma ile de olsa, bir "romantic" Hobbes sayabiliriz, Hobbes ve benim burada ele almaya gerek görmediğim Locke ile Rousseau'yu "mukavaleci" idiler, vahşi doğal halden "sivil toplum" denilen devletli düzenine, "stately" de denebilir, geçmek için, bir mukavele'yi şart görüyorlardı.** Kuşkusuz Rousseau, sivil toplum'dan çok vahşi doğal hale meyledi yordu ve her halde eşitlik ilkesini çok yüksek tutuyordu; bunu, doktrinlerde temelli bir ayrılıktan daha çok, Hobbes'tan, 1588-1679, Rousseau'ya, 1712-1778, geçen zamanda, insan'ın kendisini göstermesi ve hatta kanıtlamasına bağlayabiliriz. Unutmayabiliriz, Rousseau'nun ölümünden 11 yıl sonra başlayan bir dönemi, 1789-1848, Hobsbawın, "devrimler çağı" olarak nitelemişti ve genellikle öyle kabul edildiğini biliyoruz.*** Rousseau'nun , Montesquieu de dahil, belki de devrimlerin en büyüğü olan, Osmanlıca "İhtilal-i Kebir" diyorduk, Fransız Devrimi'nin hazırlayıcıları arasında ve belki de başlarında olduğunda iştirak halindeyiz. Ancak, burada geçerken Hobsbawn'ın bir peridizasyon-eğilimlisi olduğunu da tespit ediyoruz, bu eğilim verimlidir, fakat tartışmaya da açıktır ve ayrıca ben de peryodizasyon denemeleri yapıyorum, bunu tarihçilikte kristal kesmeciliğine benzetebiliriz ve pekâlâ bu devrimler çağı'nı, Glorius Revolution ile başlatabiliriz, 1689 yılındadır. Montesquieu de, aynı yılda doğmuştur.

Montesquieu'nün yaptıklarını, benim gözümle, göreceğiz, şimdi ve ön-

---

* "Qut of the same democracy, the institution of a political monarch proceedeth in the same manner, as did the institution of aristocracy by a decree ofsovereirn people to pass the sovereignty, to one named, and approved by the plurality of suffrage."
Hobbes, *The Elements of Law,* edited by F.Tönnies, London, 1969, p.121-122

** "Ces actes fondateurs furent l'aboutissement de la pensee liberal qui, da Hobbes a Roussea et aussi chez Locke, avait affirme le caraktere fondateur de la creation volontaire du lien social, que Hobbes appelle covenant, Locke trust at Rousseau contrat social",
Alain Touraine, *Qu'est-ce que la Démocratie?,* Paris, 1994, P-115

*** E. J. Hobsbawm, *TheAge of Revolution 1789-1848,* Mentor Books, 1962

celikle anti-Hobbes olduğunu not etmek istiyorum ve mukaveleci olmadığı kesindir. Hobbes'a, insanların korkarak birbirinden kaçmasını anlamak mümkün, fakat, korku nasıl olur da, homo homini lupus olarak nitelenen insanları bir mukavele etrafında bir araya getirebilir, sorusuyla karşı çıkıyordu.* Montesquieu'nün bir sağcı muhalif, opposant de droite, olduğunu yazanlar var, fakat Marx'tan önce Marx'ın pek çok formülasyonunu dillendirdiğini ileri sürenlerin de olduğu ortadadır. Darwin, newtonizmi, hayvanlar ve bitkiler alemine uyguluyordu; Montesquieu'nün de, çok daha önce, yasalar dünyasına tatbik etmek istediğini söyleyebiliriz, kanunların ruhunu ararken aradığı kanunların kanunu'dur.** Montesquieu'ye, modern kavramlarla, strüktüralist demek daha isabetlidir; kuşkusuz, eğer strüktüralist ise, devlet biçimlerini tartışırken, "kuvvetler ayrılığı" ilkesini önemsemesi imkânsızdır ve bu nedenle, Althusser'in Montesquieu'yü bu ilke ile özdeşleştirmeyi "mythe" olarak nitelemesi çok yerindedir.

Tarihler verdim, bunun anlamı şudur; Montesquieu, "Güneş Kral" da denilen ve Tetat, c'est moi" sözünü tarihe düşüren On Dördüncü Lui'nin hem çağdaşı ve hem de uyruğudur. Bunu göz önünde tutmadan Montesquieu'nün doktrinini kavramak mümkün olmuyor; güzel ancak, peki "On Dördüncü Lui" nedir, öyleyse kavramak bu soruya cevapla başlamaktadır. Doğrusu, bu Büyük Kralı, her yolla, bitmez tükenmez savaşları ve ün kazanmış sayısız metresleriyle de anlatmak mümkündür; ben iki kurumu ile özetlemeyi tercih ediyorum. Birincisi, Versailles Sarayı'nı genişletmesi ve üst yöneticileri, Pa-

---

* " Le désir que Hobbes donne d'abord aux hommes de se subjuguer les uns les autres nest pas raisonable.

"Sitot que les hommes sont en societe, ils perdent le sentiment de leur faiblesse, l'égalite qui était entre eux cesse, et l'etat de guerre commence."

"J'ai dit que la crainte porterait les hommes a se fuir, mais les margues d'une crainte reciproque les engageraient bientot a s'approcher; d'ailleurs Us y seraient portées par le plaisir qu'un animal sent a l'approch d'un animal de son espece."

Montesquieu, *Esprit des Lois,* Paris, n.d., p.104

** "Montesquieu begins as an empirical scientist, and through this occupation he is gradually led on to his real problem, to the analysisi of legal and political institutions. As a jurist, he asks the same question the Newton the physicist have raised"

"He is not content with the empirically known laws of the political world. He attempts to trace the variety of these laws bact to a few definite principles.The existence of such an order, of such a systematic interdependence among the various normative legal forms constituutes the 'Spirit of the Laws' "

"Montesquieu declares: 'Laws in their broadest sense are necessary relations which are derived from the nature of things' "

"Newton's maxim 'nature is always in harmony with itself, 'natute est semper sibi consons'"

Ernst Cassier, *The Philosophy of the Enlightenment,* Beacon Press, 1932-1955, p.242-245

ris'ten uzak Versailles'ya yerleştirmesidir. Böylece, devlet yönetimini, yanına ve evine almış olmaktadır. Bunun dışında belli başlı asillerin hepsini de sarayda ikamete özendiriyor veya zorluyordu; bu da, bunların tabanlarıyla bağlarını kesmek ve merkezi devletin bir parçası haline getirmek anlamına geliyordu, Montesquieu'nün böyle anladığı ve parlementoların birer süs haline getirildiğine inandığı, yazılarının özü durumundadır. Asillerin bir dekor haline gelmelerini ve bir feodal kurum olan ve feodallerin burjuvaziyle paylaşmak zorunda kaldıkları parlementoların bütün işlevlerini yitirmelerini, "tyrannie" yerine kabul ettirdiği kavramla, "despotisme" sayıyordu. Bunun "sağcı muhalefet" sayılması ve Montesquieu'nun feodalite yanlısı olarak nitelenmesini anlaşılabilir bulabiliriz, fakat kabul edilebilir saymak zordur. "Sağcı" mı, "solcu" mu, tartışmalıdır; fakat muhalif olduğu konusunda tartışma görmüyoruz.

Bir nokta var, Montesquieu bugün "Kanunların Ruhu" kitabıyla anılıyor, adıyla özdeş olduğu anlamındadır ve gerçekten de 1748 yılında Cenevre'de yayınlandığında büyük heyecan yaratmıştı ve iki yılda 24 edisyon yaptığı kaydedilmektedir. Yalnız Montesquieu için bu ilk kez "best-seller" olmak değildi ve 1721 yılında yayınlanan "Lettres Persanes" gerçek bir sansasyona yol açmıştı ve Amsderdam'da ve imzasız olarak basılmıştır, yazarının Montesquieu olduğu daha sonra öğrenilmişti ve bu, bir ve aynı kitapla yaratılan ikinci sansasyondur. Pers Mektupları ya da "İran Mektupları"* denilen, yayınlandığında Güneş Kral'ın ölümünden altı yıl geçmişti ve fakat polis sistemi ve saldığı korku hâlâ egemen olduğu için, Montesquieu'nün tedbirli davrandığını düşünebiliyoruz. "Mektuplar" sert bir eleştiridir; İran'dan Paris'e, gönüllü olarak "kaçan" bir İrani asilin mektuplarının içinde eritilmeğe çalışıldığını çıkarabiliyoruz. Erasmus, muhalefetini, mizaha ve Montesquieu bir İranlı'nın turistik gezi mektuplarına gizlemiştir; herhalde bunlar, "yeraltı dışında", gizli isyan yollarıdır.

Usbek, Paris'teki İranlı, De paris, le 4 de la Lune de Rhegeb, 1715, tarihli mektubuna, "uzun zamandan beri hükümran olan kral artık yok" sözleriyle başlıyordu; yaşarken hep kendisinden bahsettiriyordu, ölünce herkes sustu, yollu devam ediyordu. Despotlar o kadar çok cüceleştirirler ki, ölünce bütün cücelerin korkudan dilleri tutuluyor, "şimdi ne yaparız", korkunun ifadesi budur. Demek ki, en "hakiki" despot, öldüğünde halkının en çok gözyaşı döktüğü kimse'dir ve korkudan korkmayı unutan sürü, korku'yu, yeniden ve bu kez "nasıl yaşarız" şeklinde duymaktadır, dilinin bağlanması, korkudan kalan akıl kırıntılarını da kaybetmesindendir ve gözyaşlarını kendisi için dökmektedir.

* Araplar, "p" harfini söyleyemedikleri için "Fars" diyorlardı ve İran dili dışında, Farisi, Arapların izinden gitmeyi düşünmüyorum.

Bunu, insanlık pek çok iklimde yaşamıştır ve biz de yaşadık; Montesquieu, Usbek aracılığıyla belki ilk yazılı kaydı sağlıyordu. Usbek, yerine beş yaşındaki torununun geçtiğini ve birisinin naib bırakıldığını, fakat Lui'nin, bıraktığı bir testament ile, ülkeyi, ölümünden sonra da yönetmek istediğini not etmektedir. Bütün bunların bir hazırlık olduğunu hemen öğreniyoruz, Montesquieu adına Usbek, les parlements ressemblent a ces ruins que l'on foule aux pieds, parlamentolar, ayak altında çiğnenmiş enkaza benziyorlar, demekle eleştilerine başlamaktadır.* Bu mektuba göre parlamentolar, artık, insanlığın eski dinlerinden şurada ya da burada kalmış tapmakları çağrıştırıyor; güçlerini yitirmişler, sadece adelet dağıtımıyla uğraşabiliyorlar, ama bu bile her zaman olmamaktadır, konjöntür değişince, bu işler için de, nefesleri yetmeyebilmektedir. Buna mukabil, naib'in, kamu özgürlüğünün bu sembollerine, cette image de la publique, saygıyla yaklaşmayı tercih ettiğini de Usbek'ten öğreniyoruz, sanki bunlar yerüstündeki tapmak ve heykellerdir, halkın da bunları, monarşi ve meşruiyetin kanıtları ve kalıntıları olarak seyretmelerini uygun ve yararlı görmektedir. Montesquieu, parlementoların artık saygı görmesi bile, bir avutma işidir. Öyleyse şimdi not edebiliriz, A. Gorz, 1960 yıllarında parlamentonun, çoktan ve belki yazdığı tarihin kırk yıl kadar öncesinden itibaren sadece dekora dönüştüğünü kaydediyordu ve Montesquieu de 1721 yılında, parlamentoların artık birer eski tarihi abide durumuna düştükleri haberini vermektedir.

Montesquieu ile Marx arasında pek çok yakınlık kurulabilir, fakat bir nokta var ki, Marx'tan çok uzak ve İbn Haldun'a çok yakındır; Montesquieu, ilerleme fikrine hiç inanmamaktadır. Usbek'in bu mektubundan şu paragraf bunu çok açık gösteriyor; Ces grands corps ont suivi le destin des chose humaines: ils sont cede au temps, qui detruit tout, a la corruption des moeurs, qui a tout affaibli, a l'autorite supreme, qui a tout abattu, her kurum ya da vücut, insani olanların yazgısını izliyor, zamana teslim oluyorlar ve zaman her şeyi yok etmektedir, ahlaki yıkıma ayak uyduruyorlar ve tümü halsizleşmektedir, yüksek otoriteye boyun eğiyorlar, ki bu yıkılmak demektir, devriliyorlar ve bu formülasyonu da, parlamentoların kaderinden söz ederken yapmaktadır. Muhalafetini ve doktrinini buradan başlatabiliriz.

Büyük Kral'ın ölümünden bir yıl sonra yazdığı bir mektupta bir küçük paragraf var; bu paragrafa, Montesquieu, kamu hukukunun Avrupa'da Asya'dan daha çok tanındığını tespit ederek başlamaktadır, çok saygı duyuluyordu ve uyuluyordu, anlamınadır. Fakat, bundan sonra, "prenslerin hırsları,

* Montesqueu, *Lettres Persanes,* Paris, 1993, p.162

halkın sabır ya da tepkisizliği, yazarların dalkavukluğu, bunların temellerini çürüttüler, denebilir" yollu hüküm yazmaktadır. Bu hüküm, Montesquieu'nün düşünce sistemi içinde çok büyük bir öneme sahip görünüyor; Montesquieu, yasaların işlemez olması, zayıflaması ve hatta daha basit yasalar çıkarılmasını despotizm ile özdeşleştirmektedir, öyleyse, "Devlet, işte o benim" diyen On Dördüncü Lui dönemini, despotik saymaktadır. Montesquieu, büyüklüğünü buradan da anlıyoruz, sorumluluğu, uyuşuk halka ve dalkavuk yazarlara yüklemektedir; buradan ise biz, despotizmin gerek koşulunun, halkın uyuşturulması olduğu sonucuna yol alıyoruz. Lui'ye, "büyücü" demesi bununla tutarlıdır.* Demek ki, halk uyuşturulabiliyorsa, bu bir hukuk meselesi değil, ampirik ve pratik sorundur, despotizm var, demektir ve tekelokrasi, buna dayandığı için de kesinlikle despotik'tir, bu bir sonuç olmakla birlikte şu aşamada hipotez de sayabiliriz.

Öyle sanıyorum, henüz giriş bile diyemeyeğimiz bu başlangıç açıklamalarıyla bile önemli açıklıklara yaklaşmış durumdayız; oryantal despotizm çözümlemelerinin başlatıcısı olan Montesquieu'nün burada kastının Doğu değil Batı olduğunu tespit etmiş oluyoruz. Huxley'in, "Yeni Dünya" adlı romanıyla sosyalizmi hedef aldığı ne kadar büyük bir çarpıtma ise Montesquieu'nün de oryantal despotizm kavramı ile Doğu'yu anlattığı savları da en az o ölçüde çarpıtmadır. Kuşkusuz, Doğu'yu da çözümlüyor ve anlamamıza katkıda bulunuyor; ama, maksadı, Fransa'daki rejimin despotik olduğunu göstermekti ve böylece despotizm kavramına açıklık da getirmiş olmaktadır. Bu ayrı, ama, daha da önemli bir nokta var, Montesquieu, sisteminde yapılara önem veriyordu ve bu nedenle strukturalist diyebiliyoruz ve aynı şekilde globalist olduğunu da teşhis edebiliyoruz; analizlerinde bir Doğu ve Batı ayrımı bulunmamaktadır, öyleyse "globalist" nitelemesini hak etmektedir. Birlikte ele alıyor; çözümleme ve anlatım stratejisinde, Doğu'daki eksiklikleri Batı'dan tamamlıyor ve bir de tersini yapmaktadır.

---

* Montesquieu'nün İspanya Kralı ile Fransa Kralı'nı, bu Ondördüncü Lui'dir, karşılaştırması mükemmel bir ders sayılmalıdır, İspanya Kralı'nın altın madenleri olduğunu tespit ediyor, kuşkusuz bu Amerika'daki sömürgelerde bulunan altın madenleri anlamındadır ve merkantilizme işaret olmaktadır, Fransa Kralı'nın ise altın madenlerinin olmadığını yazmaktadır; fakat öyle olsa da Fransa Kralı Avrupa'nın en kuvvetli hükümdarıdır. Neden mi, çünkü, Lui, uyruklarının akıllarına da hükmeden bir büyücüdür ve halkı, Lui, nasıl isterse öyle düşünmektedir.

"Le roi de France est le plus puissant prince de l'Europe."

"D'ailleurs ce roi est un grand magicien.il exerce son empire sur l'esprit meme de se sujets; il les fait penser comme il veut."

Lettres Persanes, p.52

Devamla, Montesquieu için, On Dördüncü Lui'nin anlamını anlamada ikinci kuruma, nokta da diyebilirdim, gelince bu, Colbert'dir ve kısaca maliye nazırı diyoruz, fakat çok fazladır. Colbert, Lui'nin kanatları altında, ilk defa devlet bütçesi kavramını getirmekle kalmıyor, bu devlet gelir ve giderlerini displin altına almak demektir, aynı zamanda, su, orman ve navigation işlerinin de sorumluluk ve yönetimini eline geçiriyor. Bu haliyle de, o tarih itibariyle, Colbert'i bir tür devlet işletmeleri bakanı sayabiliriz; Lui, kendisini devlet ilan etmekle birlikte, devletin Colbert olduğu zamanlar da ortaya çıkmaktadır, fakat burada durmadığını biliyoruz.

Lui, mutlakiyetçi bir monarşi için gerekenleri biliyordu, sadece asilleri, Versailles Sarayı'nda bir şatafatlı, sefahat dolu bir yaşama hapsetmekle kalmıyordu; çağdaşlarının "devrim" dedikleri bir şekilde devlet idaresini reforme ediyor ve güçlü bir bürokrasi kuruyordu. Jean-Baptiste Colbert, 1619-1683, yaptıkları hem bu reformların bir parçası ve hem de ötesidir; Colbert, hem devlet teşviki ile gemiciliği kalkındırdı ve hem de "manufacture" denilen devlet işletmeleri kuruyordu. Bu nedenle Colbert'in adı hem merkantilist politikalarla ve hem de planlı sanayileşme ile özdeştir; kısaca "colbertisme" denmektedir. Bu o kadar öyle ki, otuzlu yıllarda, Mustafa Kemal Paşa yönetiminde Türkiye'de uygulanan devlet eliyle sanayileşmeye de "colbertisme" deniyor ki, doğrudur. Sanıyorum, "Planlama" kitabımda ayrıntılarını bulmak mümkündür, eksik olanları başka kaynaklardan tamamlamayı önermek durumundayım.

Peki bu nedir; Fransa'da, ünlü Goblin perdeleri de dahil, imalat sanayii devlet işletmeleri öncülüğünde yapılsa da, başta İngiltere ve Fransa, bu dönemde "manucature" aşamasındaydı, sanayi devrimi kapıda görünmüştü. Manüfaktür aşaması ise, Marx'ın "basit meta üretimi" olarak kristalize ettiği üretim biçimi içindedir; henüz gelişmiş makineler kullanılmıyor, tekstildeki icatların hemen öncesine denk düşüyor, emek-değer yasasının gözle görülüp elle tutulduğu dönem diyebiliriz. Bunu, hem emekçiler ve hem de bütünüyle toplum açısından, mekanizasyonun ileri düzeyde olduğu ve otomosyonun başladığı üretim biçimlerinden ayırt etmek zorundayız. Manüfaktür'de veya basit meta üretiminde, üretenler, yarattıklarını ve dolayısıyla değerlerini görebilmektedirler.

Önceki bölümde, Büyük Veba'nın bir paradoksal sonucuna işaret etmiştim, kırım çok büyük ve çok ani olmuştu ve üretim süreci tekrar başladığında bir emekçi kıtlığı ile karşılaşılmıştı, toprak sahipleri ve dokumacılar, İngilizce "hand" dedikleri, emekçileri bulmak için birbiriyle rakabet ediyorlardı ve ilk defa sürü sürü insanlar talep ediliyor ve fiyatları yükseltiliyordu. Köylü, talep

ediliyor, fiyatı yükseltiliyor ve değer görüyordu; köylü isyanlarının bundan sonra başlamasını rastlantı kabul edemiyoruz. Şimdi ise, emekçiler, yaratıyorlardı ve bunları görüyorlardı; açıkça değer yaratan insanlar haline geldiler. Emek-değer yasasının gözle görülür olmasıyla, köylü ve dokumacı isyanlarının çoğalması da eş zamanlıdır. Hobbes'un isyan için tespit ettiği koşulları, burada, hatırlıyoruz.

Rousseau'da daha önce hiçbir düşünürde görülmedik ölçüde insan sevgisi var, insanı doğuştan eşit görmektedir ve gerçekten manufacture'de artık insanın eşitliği somut bir durumdur. Montesquieu'de ise "sınıf sözcüğü bilinçli olarak kullanılmasa bile, her yerde bir yoksul-zengin ayrımı ile karşılaşıyoruz. Montesquieu, demokrasiyi yoksulların ve monarşiyi de zenginlerin egemen olduğu rejimler olarak anlatmaktadır. Demek ki, hazırladığım kronolojik tablonun sınırlarını tutacak olursam, 1450-1650 tarihleri arasında, sahneye insan çıkmaktadır. İnsan artık, yönetim faktörü olarak henüz güven sağlamamakla birlikte, hesabın ve analizlerin içindedir. Hiç kuşkusuz buna, "serüven çağı" olarak da adlandırılan bir zaman kesitinde, heykeltıraş, düşünür, ressam ve yazar olarak o zamana kadar eşi görülmemiş tiplerin çıkışını da eklemek durumundayız; insanların hem şaheserler yarattıkları ve hem de isyan ettikleri bir dönemden geçiliyordu. Hem şaheserler yaratan ve hem de isyan edebilenin kendisi şaheser'dir.

Misel Anjelo'nun, Leonardo'nun yarattıkları "insanlar" yanında, bugünün klonaj doktorları sadece cücedir. Öncekiler, yarattıklarına şaşıyorlardı ve bu kendilerine şaşmaları demektir; insan denilen harika işte bu zaman çıkıyordu. Şimdi klonaj doktorlarını bilebilmek, ürettiklerini anlamak için yeterlidir; cüce üretenlerin kendileri cüce'dir, bunu görebiliyoruz. Montesquieu'nün Güneş Kralı, bir cüce imalatçısı olarak gördüğünü bugün daha iyi anlayabiliyoruz.

Montesquieu'nün eserleri içinde Lettres Persanes ile De l'Esprit des Lois, bu ikisinin, en önemlileri olduğu konusunda bir ittifak bulabiliyoruz, bunların arkasından "Roma'nın Görkem ve Düşüşü Üzerine Düşünceler" ve diğerleri gelmektedir. Bizim buradaki çözümlemelerimiz için, ilk ikisi üzerinde durmamız yeterli görünmektedir ve Mektuplar ile başlamayı öneriyorum.

Mektuplar'dan önce benzerlerinin yayınlanmış olduğu anlaşılmaktadır, bunlardan birisi, Marana'nın "L'Espion Turc", Türk Casus'u çok popüler olanların başında geliyor ve Fransız Ansiklopedisi, Universalis, "d'ou naquit en lui le projet des Lettres Persannes" demektedir. Yalnız, Montesquieu, fikri Marana'dan almış olsa da Mektuplar'ın bir moda yarattığı da ortadır, pek çok taklidinin yapıldığı, kuşkusuz başka memleketler üzerinedir ve hepsinin

de başarı kazandığı bilinmektedir. Ayrıca, Montesquieu'nün hiçbir eserinde, buradaki edebi başarıya yaklaşamadığı ve Mektuplar'ın bir edebiyat şaheseri olduğu konusunda da tam bir birlik görüyoruz, Montesquieu bir edebi çığır açmış olduğu kabul edilmektedir.

Daha önce, on altıncı yüzyılda, Türkiye ve Asya üzerinde yazılan kitapların, yeni kıta Amerika üzerine yazılanların dört katı olduğunu not etmiştim; daha çok yakın zamanlara kadar Aristo ya da İbn Rüşt'ün kitaplarının eskimediği bir zamanda, Montesquieu için de bu on altıncı yüzyıl kitaplarının eskimediğini kabul etmek durumundayız. İlaveten P. Anderson, Bernier'in, ilk baskısı Amsterdam 1710 olan, Seyahatnamesinin bütün aydınlamacı düşünürler üzerinde çok etkili olduğunu tespit etmektedir.* Anderson, Montesquieu'nun bazı paragrafları ile Bernier'in yazdıkları arasında tam parelellikler kurabilmektedir; Doğu'daki despotizmin nedenleri arasında özel mülkiyetin olmamasını da Bernier'e bağlıyor, makul görünmektedir.

Bu bir yana, Montesquieu'nun doğum tarihi, 1689, Türkler'in Viyana önünde büyük bir hezimete uğradıkları tarihten altı yıl sonrasıdır ve on yaşında iken, Türkiye, onur kırıcı Karlofça Antlaşmasını imzalıyordu ve Büyük Petro önündeki yenilgi sırasında da yirmili yaşlarını sürüyordu. Demek ki, artık Batı Avrupa'da Türkiye kaybeden durumundadır ve bunu Mektuplar'dan da anlıyoruz.

Montesquieu'nun Doğu ve Türklük üzerinde yeterli ve ayrıntılı bilgisi olduğunu da hemen tespit edebiliyoruz; Moğollara "tartar" diyor ki fazla sakınca yok, evrenin gerçek hakimleri olarak niteliyor, imparatorluklar kuruyorlar ve imparatorluklar yıkıyorlar, buna bakıp da övdüğünü düşünemeyiz, "ulusların başının belası", le fléau des nations, olarak niteliyor ve hepsi güzel, bir de, "sous le nom de Turcs", Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'da müthiş fetihler yaptıklarını kaydediyor.** Moğol ve Tatarlar'ın yaptıkları fetihlerin, genellikle, Türkler adına yazıldığını not etmesi, bugün bile pek çok tarihçide göremediğimiz bir inceliktir. Ayrıca, Montesquieu, bizlerin "Deli" adını vererek büyüttüğümüz, Ruslar'ın Velikiy Pyotr dedikleri Büyük Petro'nun, İstanbul'a ağır barış antlaşmasını imzalatmak için, İsveç'te hanedan değiştirdiklerini söyleyerek hanedanı tebdil etmekle tehdit ettiklerini kaydediyor ki, önemli bir ayrıntıdır;*** ve bu, Roma'nın decadence'nı yazmış olan Mon-

---

* "Bernier's acrid account of the Orient exercised ade epinfluence on subsequent generations of thinkers, during the Enlightenment."

Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State,* 1974-1977, London, p.400

** *Lettres Persanes,* p.147-148

*** Montesquieu, *De l'Esprit des Lois,* Paris, n.d., p.163

tesquieu'nün, Osmanist decadence'ı da ilk teşhis edenlerden birisi olduğunu düşündürmektedir.

On sekizinci yüzyıl Osmanist eliti içinde Mektuplar'ı okuyan var mıydı, bilemiyorum; ancak, çağdaş tarihçilerin yazdıklarından çıkarıyorum, okuyanının olmadığını biliyorum. O zaman okuyan yöneticiler olsaydı, reform ve kalkınma ihtiyacını daha derinlerinde duyarlardı ve kendilerini hâlâ "büyük devlet" sayarak, 1774 Küçük Kaynarca antlaşmasını imzalamakla sonuçlanan 1768 savaşını başlatmazlardı ve şimdi tarihçiler ve hatta siyaset propagandistleri okumuş olsalar, Osmanlı Devleti'nin güç ve güçsüzlüğün aynı tarih noktasında buluştuğunu kabul ederlerdi. Demek ki, Osmanist ve kemalist Türk yöneticileri, kendi propagandalarına sadece kendileri inanan bir tür olmaktadır; kaldı ki, Osmanlı'nın çöküşünün başlangıcı, benim dışımda yazanların, ileri sürdüklerinden çok öncedir, Mektuplar, bu yöndedir.

Montesquieu, hayali kahramanını, İsfahan'dan çıkarıyor, Erzurum'a ve oradan da Tokat'a ve gemiye binmek üzere İzmir'e götürüyor; Usbek, her yerden mektep gönderiyor ve posta sisteminin güvenli çalıştığı ortaya çıkmaktadır. İzmir'e ulaşınca, İsfahan'da kalan Rüstem'e yazdığı mektupta, 1711 tarihlidir, "Tokat'tan İzmir'e kadar, şehir denebilecek bir tek yer görmedim" haberini veriyordu. Bunu, "j'ai vu avec étonnement la faiblesse de l'empire des Osmanlis", Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığı karşısında hayretler içinde kaldım, değerlendirmesi izlemektedir.

Peki, devam ediyor ve Montesquieu, "ce corps malade" diyor, herhalde bununla, "l'homme malade" arasında farkı abartmamamız gerekiyor, ilki "hasta vücud" ise ikincisi de "hasta adam" anlamındadır; ikincisinin on dokuzuncu yüzyılda Rusya Çarı tarafından telaffuz edildiğini biliyoruz ve kaynağında Çar olduğu pek bilinmese de yaygın olan budur ve şimdi çok benzerinin çok önce Montesquieu tarafından formüle edilmiş olduğunu görüyoruz. Çok ilginç, hastalığın vehameti hakkında da bir yargısı var, bunun, hafif ve ılımlı bir tedavi rejimi ile yenilmesi mümkün görülmüyor, radikal tedavi gerekiyor ki, bu da, bu hasta vücudu daha da yoruyor ve bitkin hale getiriyor, bunlar 1721 yılında yayınlanmış ve öyle anlaşılıyor ki, Avrupa'da "herkes" okumuştur, burada bu sözcüğün tanımına gerek görmüyorum. Montesquieu, paşaların, "les bachas" olarak geçiyor, mevkilerini parayla elde ettiklerini, artık harap olmuş eyaletleri paylaştıklarını ve les ravagent comme des pays de conquete, zaptedilmiş bir toprak misali talan ettiklerini de eklemektedir. Bir milis var, güvenlik güçleri de deniyor, fakat başıbozuk ve hoyrat'tır, kaprislerinden başka emir aldığı yer yoktur, meydanlar bozulmuş, şehirler ıssızlaşmış ve kırlar metruk hale gelmiş, tarım ve ticerete, artık tamamen durmuş demek gerekir;

tasvir böyle devam etmektedir. Bu acımasız yönetimde cezasızlık hüküm sürmektedir, "yaptığı yapanın yanına kalmaktadır" anlamındadır, toprağı süren Hıristiyanlar ve vergileri toplayan Yahudiler, bin çeşit şiddete tabi kalıyorlar;* öyle görülüyor, Montesquieu despotizmi anlatmaya başlamaktadır. Mektuplar'a göre Osmanist İmparatorlukta şehir sayılabilecek sadece İzmir'di, ama bu da orada yaşayanların Avrupalılar'ın marifetidir; diğerlerinin hiçbirisi, şehre ve İzmir'e benzemiyor ve fakat neden benzemediği de Türkler için hiç de mesele olmamaktadır, Montesquieu, despotizmde insanın meraksız ve umursamaz oluşuna da işaret etmeden edemiyor, kaydetmiş oluyorum.

Şimdi ise Althusser'i hatırlamanın sırasıdır, bana sorulursa, bu Fransız filozofun, Montesquieu üzerine yazdığı, bir şaheserdir; hem başlıbaşına çok önemli ve hem de yazdıklarının en önemlisidir. "Şans doute le 'despotisme' est une caricature" değerlendirmesini hem cesur ve hem de yol açıcı buluyorum; despotizm ile çizilenin bir karikatür olduğunu tespit etmek ayrıca verimlidir.** Gerçekten de Montesquieu, daha çok Doğu'ya bakarak, Fransa'da bir dönemin karikatürünü yapıyordu; "karikatür" sözcüğü hem eleştirmeyi ve hem de model yapmayı içeriyor, despotizm'e uygundur.

Althusser, bu formülasyonla birlikte, işte bir rejim ve bir kişi yönetmektedir, demektedir ve içinden hiç çıkmadığı bir sarayda, kendisini ya kadınlarının tutkularına ya da saraylıların entrikalarına bırakmış haldedir. Bunun neresi olduğu konusunda da Althusser, bizi fazla merakta bırakmıyor; "caricature de Versailles et de la cour" diyerek devam etmektedir. İşte, büyük veziri ile ülkeyi yöneten bir tiran, sözünü de, "caricature du ministre" açıklaması izlemektedir;*** bakan olmak için, hükümdarın lütfundan başka bir meziyeti olmayanların bakan olmaları, hem despotizm ve hem de bakan karikatürü durumundadır. Doğu'da oluyordu, Montesquieu, en parlak döneminde Fransa'da buluyordu ve bugün her yerde görülmektedir; işte burada hatırlamamız isabetlidir, Fran-

---

* "L'impunité regne dans ce gouvernement sévere ; les Chrétiens qui cultivent les terres, les Juifs qui levent les tributs, sont exposées a mille violences."

"Dans tout cette vaste etendue de pays que j'ai traversee, je n'ai trouve que Smyrne qu'on puisse regarder comme une ville riche et puissante. Ce sont les Europeens qui le rendent telle, et il ne tient pas aux Turcs qu'elle ne ressemble a toute les autres."

Lettres Persanes, op.cit., p.45-46

** Louis Althusser, *Montesquie La Politiaue et l'Histoire,* Paris, 1959-1992, p.93

*** "Les plus méchants citoyens de France furent Richelieu et Louvois."

Bu, Althusser'in bakanlar için düştüğü dipnottur ve Montesquieu'nün, Roma üzerine çalışması kadar önemli sayılan ve kısaca "Pensées", Düşünceler, olarak anılan eserinden alınmıştır; Richelieu hâlâ biliniyor, Louvois ise Col-bert'in yerine gelmişti ve Lui'nin bütün savaşlarının ateşli destekçisi olmuştu, bu nedenle, Montesquieu her ikisini de Fransa'nın en kötü iki yuttaşı olarak görüyordu.

sız Devrimi'nin üç dayanağından birisi, yüksek noktalara liyakatsiz olanların çıktıkları ve layık olanların hiçbir yere gelemedikleri idi, bir "liyakat için devrim" de diyebiliriz. Demek ki, Fransız Devrimi koşullarını, bugün her yerde tespit edebiliyoruz; başka bir söyleyişle, tekelokrasi, sürekli olarak Fransız Devrimi şartlarını yaratmaktadır.

Yalnız "karikatür" sözcüğünde hem eleştiri ve hem de resmetmek elemanları bulunmakla birlikte her zaman bir deformasyon anlamı çıkarmayabiliriz; çünkü filozofun "karikatür" olarak gördüğünü, modelbuilder, her zaman bir model olarak görebilmektedir. İktisat disiplininin çöküşü ile birlikte, "model kuruculuğu" mesleği de itibarını yitirmiş görünmektedir, halbuki bir zamanlar her türlü analiz, model kurma ile başlıyordu ve her modelde bir kaikatür tonu vardır. Bunu, model-kurma alanından, ekonometri disiplinine geçtiğimizde daha iyi anlıyoruz; çünkü, ekonometrik çalışmalar da, eninde-sonunda, bir "null hyppothesis" ile başlamaktadır, çalışmanın sonunda reddedilecek model olarak düşünebiliriz. Montesquieu'nün "despotizm" modeli de sonunda reddedilmektedir; dolayısıyla, Althusser'in "karikatür" önerisi, ilk bakışta göründüğü kadar, aykırı düşmemektedir.

Ayrıca, Althusser'in bu "karikatür" nitelemesini de Montesquieu'de bulduğunu düşünmemiz yerindedir, çünkü, Montesquieu'nün kendisi, bütün unsurlarıyla despotizmin hiçbir yerde bulunmadığını kaydettiğini biliyoruz. O halde, romancıların başarı yolu olan "tip" çıkarmayı, Montesquieu'nün, toplumsal alanda başlattığını kabul etmek daha doğrudur; Montesquieu'nün, kendisinden sonra gelen Marx'da olduğu üzere, bir büyük "sosyolog" sayılması bu "tip" kesme yönelişi ile ilgili sayılabilir. Montesquieu, tipoloji ile düşünmektedir ve "despotizm" bir tipoloji denemesi'dir, buradan devam edebiliriz.

Peki, "qu'est-ce que le despotisme?", despotizm nedir, bu soru-formülasyonu, beklenebileceği üzere, Althusser'indir, ve cevabı ile başlamak istiyorum. Yalnız hatırlamamızda yarar var, Montesquieu, kendisine kadar var olan, üçlü devlet biçimlerinde bir değişiklik yapma durumundadır; akıl yürütmesini, monarşi, aristokrasi ve demokrasi formatı yerine, cumhuriyet, monarşi ve despotizm üçlüsü üzerinde yapmaktadır. Montesquieu, analizini de bu sırayla sürdürüyor, despotizme sonunda geliyor ve Althusser, haklı olarak, Montesquieu'nün düşünce sisteminde sıralamanın ters olduğunu ve despotizmin ilk sırayı aldığını kaydetmektedir. Fransız filozof, en çok yakınlığı monarşiye ve uzaklığı da despotizme duyuyordu; despotizmi, cumhuriyet'ten farklı ve monarşiye benzer görmektedir ve bütün bunlar da ayırmak içindi, öyle sanıyorum, bu titizliğiyle daha çok demokrasi biçimini netleştirmiş olmaktadır.

Althusser'in Montesquieu'de bulduğu despotizm tarifinin, şaşırtıcı ölçü-

de modern ve güncel olduğunu söyleyebiliyoruz, done şans passée ni avenir, le despotisme est le regime de l'instant, mükemel bir tarif ile karşılaşıyoruz, despotizm, dünü ve yarını olmayan ve sadece an'ın rejimi'dir, demektedir. Bu kadar değil, bu tarifi, "cette précarité est, si Fon peut dire, assurée par la disparition de toute strueture sociale." İlk tanımını bu kez, "précarité" olarak özetlemektedir ve buna Türkçe karşılık olarak, "iğretilik" kavramını buluyoruz ve böylece, Althusser'in ve hiç kuşkusuz benim, değerlendirmeme göre, despotizm, iğretilik düzeni olmaktadır. Bu kavramın, "précarité" artık Batı Avrupa'da, geniş yığınların sosyal ve politik mücadelesine girmiş ve nerede ise, halleriyle özdeşleştirdikleri sözcük olmuş durumdadır; Thatcher-Reagan gericiliğiyle birlikte, refah devleti kurumları tümüyle yıkıldığından ve sendikalar tümüyle etkisiz hale getirildiğinden beri, Batı Avrupa'da tekelistler hariç geride kalanların hepsi kendilerini iğreti duymaktadırlar. Montesquieu, bunu, iğretileştirmeyi, despotizmin koşulu saymaktadır ve şimdi, tekelokrasi için şart'tır.

Bugün Batı Avrupa ile Doğu Türkiye arasında en önemli fark nedir; ilkinde kale çok ve çoğu, içinde yaşanacak düzeyde iyi korunmuş haldedir ve ikincisinde ise kale yoktur ve kalanlar ise harabe bile denmeyecek konumdadır, taş yığını daha uygun düşmektedir. Buna daha önceki bölümde değindim ve "kale" sözcüğünü stilize ederek bir kavram olarak öne sürdüğümü ifade ettim, üniversite özerkliği de bir kaledir. Yine Machiavelli'nin Fransa ve Türk Krallıkları arasında zapt ve yönetme zıtlığı üzerine kurduğu analizi de kristalize edilmiş "kale" ile anlamaya çalışıyordum. Montesquieu, bunu farklı ifade etmektedir, kral, eyaletlerindeki farklılıkları biliyor ve bunlara saygı gösteriyor ve despot ise, sadece bilmezlikten gelmiyor, aynı zamanda ortadan kaldırıyor, formülasyon da Montesquieu'nündür. Despotizmde yapı yoktur ve mecazi anlamda sadece çöl var; despot her türlü yüksekliği indirmek durumundadır. Althusser bunu, genel düzleme ile, her türlü ordre'un, buna düzen ya da tarikat denebileceğine işaret etmiştim, yerle bir edilmesi demektedir.* Öyle görünüyor, Montesquieu'yü "kuvvetler ayrılığı" ilkesine indirmek gerçekten bir büyük falsifikasyon olmaktadır,** Montesquieu, bir strüktüralisttir.

---

* "C'est la suppression des ordres par le nivellement général".
ibid., p.86.

** Montesquieu, strüktüralist olduğu için, hem kuvvetlerin içinde ve hem de aralarında "frenler", İngilizce "check" deniyor, olmasını şart koşmaktadır. Ayrıca Montesquieu, yargı'yı bağımsız bir kuvvet saymaktan da uzaktır ve tüm falsifikasyonlar, Profesör Richter'in de not ettiği üzere, Montesquieu'nün despotizm analizini ihmal etmekten ve benim kullandığım sözcükle okumamaktan kaynaklanmaktadır, Richter'in despotizm için "negative model" nitelemesi yerindedir.

Montesquieu'nün, Lui'nin asilleri ve parlamentoyu düzlemesine karşı çıkışını feodalite savunuculuğuna indirgemek, görüntü'yü öz saymak demektir; eğer bir özgürlükler düzeni için, düzlemenin, İngilizce "levelling" ve Fransızca "nievellement" olmaması gerektiği öne sürülüyorsa ve henüz bir sosyetede, asiller ve feodal devletten kalma parlementonun dışında düzenler yoksa, bunların düzlenmesini despotizm olarak tarif etmesi çok doğaldır. Bunlar düzlendiği zaman, bir karikatür ya da model olarak kurulan, doğu despotizmi görünmektedir.

Burada yapmaya çalıştığıma, "Montesquieu'yü Okumak" diyebiliriz; ancak eğer analizimize gerçekten "okumak" diyebilirsek, Althusser'in başlangıcı ve kuşkusuz Montesquieu çağdaşları dışında, şimdiye kadar Montesquieu'nün pek de okunmamış olduğu sonucunu çıkarabiliriz, demektir. Montesquieu, le gouvernement despotique a pour principe la crainte, despotik devletin temel ilkesinin korku olduğunu yazıyor ve Althusser de yararlı bir notta, "mutlakiyetçiliğin teorisyeni" dediği Hobbes'un bütün devlet biçimlerinin temeline korkuyu koymasına karşılık Montesquieu'nün, motor ilke korku'yu, despotizmle sınırlı tuttuğunu ekliyordu.* Öyleyse, bu tür bir okumada, Hobbes'u tekelokrasi teorisyeni, par excellence, ve Montesquieu'yü de hem bunu deşifre ve hem de buna muhalefet eden olarak görebiliriz.

Çünkü, Montesquieu'nün hemen arkadan gelen şu analizi, bugüne son derece uygun düşmektedir: "Demek ki despotik devlette yöneten ilke korku'dur, korku'nun hedefi de sükunet sağlamaktır; fakat bu da bir barışın sağladığı huzur değil, düşmanın işgal etmek üzere olduğu bir şehirdeki sessizlik'tir."** Montesquieu, karikatürüne bakarak demokrasi'yi anlatmaya çalışırken, hep sinmişliğe ve sessizliğe işaret ediyor; bunlar varsa, demokrasi'den söz edemeyiz ve daha da önemlisi, haklılıkla ekleyebiliriz, sessizliğin nasıl imal edildiği önemli değildir, önemli olan sessizliğin kendisidir. Bu varsa, diğeri yoktur;

"Many commentators have distorted Montesquieu by neglecting his negative model of despotism and concentrating on that view of England presented in Book XI, chapter 6."

M. Richter, translator and editör, *Montesauieu- Selected Political Writings,* Cambridge, 1990, p.41

* "Le gouvernement despotique a pour principe la crainte: mais, a des peuples timides, ignorants, abattus, il ne faut pas beaucoup de lois."

De l'Esprit des Lois, p.162

"Il est tres remarquable que Montesquieu réeserve la crainte, queHobbes, théoricien de l'absolutisme, déecouvre au coeur de toutes les sociétés, au seul despotisme."

L.Althusser, *Montesquie,* p.89

** "Comme le principe du gouvernement despotique est la crainte, le but en est la tranquillite; mais ce n'est point une paix, c'est le silence de ces villes que l'ennemi est pres d'occuper."

De l'Esprit des Lois, p.164

teori'nin düğümünü burada aramak yerindedir.

Eşitlik mi; Rousseau ile Montesquieu çağdaştırlar, Rousseau'yu eşitliğin teorisyeni olarak görebiliriz, buna karşılık, Montesquieu'nün despotizm modeli var, mutlak eşitliğe, l'egalite extreme, karşı olduğunu görüyoruz. Gök yerden ne kadar uzaksa, gerçek eşitlik fikri de, müfrit eşitlik fikrinden o kadar uzaktır, demektedir. Öyle anlıyoruz, Montesquieu, extreme, mutlak ya da müfrit eşitlikte, "hiçleşme" görmektedir; hiçleşme'yi de cehalet ve birikimsizlik olarak anlayabiliriz, strüktüralist Montesquieu için bu destruktüre olmak demektir.* Montesquieu'nün bu anlayışı, hem cumhuriyet'te, çok zaman demokrasi ile özdeş kabul ediyor ve hem de despotizmde, insanların eşit olduklarını tespit etmesinde de ortaya çıkmaktadır. Her ikisinde de eşitler, birincisinde, her şey oldukları ve ikincisinde de hiçbir şey olamadıkları için eşittirler; demokraside insan ve her insan, hükümdardır ve hükümdar olmada eşittirler, demokrasi sayısız ve ancak birbirine eşit hükümdarların rejimidir, despotizmde ise hiçlikte eşit ve çöldeki kumlar kadar çok kullar var.** Bu hiçlik'te eşitlik ya da hiçlerin eşitliği, eğitim analizi ile tamamlanıyor ki, şimdi ele almak durumundayız.

Montesquieu'yü okumayı sürdürdükçe, her adımda, daha önce hiç de okunmamış olduğu yargımız kuvvetleniyor, "kanunların kanunu" olarak anladığımız önemli çalışmasını, "kuvvetler ayrılığı" düsturunun vaaz edilmesine indirgemek de okumamak demektir. Şu formülasyonu okuyoruz; monarşide eğitim yüreği yükseltmek içindir ve despotizmde eğitimin amacı ise yüreği çökertmek'tir.*** Herhalde eğitim ile yürek arasında bağ kurmak ve eğitimi bir yürek anahtarı saymak, Aydınlanma Çağı'nın lütfu'dur ve despotizmde insanların köle, servile, olması yasası varsa, eğitimin amacının da yüreği alçalt-

---

* Gereksiz çağrışımların, aşırı alegorilerin, bilimin hareket eden elemanları olan kavramları bozacağına ve teknik anlamda lekeleyeceğine inanıyorum, bu nedenle kaçınmak istiyorum. Fakat yine de, şu veya bu şekilde, modernite bir strüktüralizm idi, fordizm de, Lenin'i aşırı ölçüde etkisi altına aldığını "Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940" ve daha kısaca "Kuruluş" çalışmamda göstermiştim, bir strüktüralizm'dir. Postmodernizm denilen ise, bir tür iconoclasm'dır, strüktür bozma olarak anlayabiliyoruz. Bu nedenle, eğer, Montesquieu'yü, bir tekelokrasi muhalefeti olarak görebilirsek, bu aynı zamanda, anti-iconoclast anlamına gelmektedir.

** "Les hommes sont tous gaux dans le gouvernement republicain; ils son egaux dans le gouvernement despotique, dans le premier, c'est parce qu'ils sont to-ut, dans le second, c'est parce qu'ils ne sont rien."

De lEsprit des Lois, p.183

*** "Comme l'éducation dans les monarchies ne travaille qu'a élever le coeur, elle ne cherche qu'a l'abaisser dasn les Etats despotiques; il faut qu'elle y soit sevile."

De l'Espirit des Lois, p.134

mak ya da alçak yürekliler yaratmak olması doğal ve tutarlı görünmektedir. Montesquieu, despotizmi yüreksizler rejimi saymaktadır ve bu da, yoksa yüreklenmelerini önlemek ve varsa yüreksizleştirmek anlamındadır. Tekelokrasi'de eğitimin en önde gelen amacı yüreksizleştirmektir; benim görebildiğim kadarıyla tekelokrasi, en fazla, serçe yürekliler düzenidir. Dolayısıyla korku rejimi olmasının sağladığı yüreksizlik imkânını, eğitim ile tamamlamak bir programdır ve bunu görebiliyoruz.

Yeni fikirlerim var, bu durumda ya yeni sözcükler bulmak ya da eskilere yeni anlamlar vermek, ou donner aux anciens de nouvelles ac-ceptions, gereklidir; bu da Montesquieu'nün diktum'ları arasında yer alıyor ve ayrıca Montesquieu, yeni bir düşünceye ulaşınca, çorap söküğü türünden arkasının geldiğini de not ediyor. Bu herhalde, yeni bir "can alıcı" noktayı bulmak demek oluyor ve burada da teşhis edebiliyoruz. Montesquieu'de mutlak ya da müfrit eşitlik türünden, mutlak itaat, l'extreme obeissance, kavramıyla da karşılaşıyoruz; l'extreme obeissance suppose de l'ignorance dans celui qui obeit, buradan da, Montesquieu'nün, mutlak itaat, itaat edenlerin cehaletini şart koşar, teoremine geçiyoruz. Mutlak itaat, despotizmin, tariflerinin başında yer almaktadır; bu ise ancak mutlak cehalet ile mümkündür. Öyleyse, korku ve cehalet, birbiriyle buluşmaktadır.

İki nokta daha ilave edebiliyoruz; korku'nun doğrudan doğruya cahilleştirici etkisi vardır, korku, aklı durdurmaktadır. Fakat bunun yetmediği yerlerde, despotizmde, eğitimin, cahilleştirme sürecini tamamlaması şarttır ve hiç kuşku yok, burada eğitimden sadece formel eğitimi anlamıyoruz; bunun dışında olan, aile ve toplumdaki eğitim, başta basın ve televizyonlar ile eğlence sanayii buraya girmektedir, çünkü, despotizmde mutlak cahilleşme zorunludur. Despotizmde ve despotizmin en son şekli olan tekelokrasi'de eğitim, cahilleştirmek içindir ve ça va şans dire.

Kuşkusuz, cahilleşmenin içinde, aklın bazı son derece ince ve spesifik konularda son derece parlak ve hızlı olarak işlemesi saklıdır, böyle durumlar, cahilleşmeyi tekzip değil teyid etmektedir. Ionesco, kısa ve dahiyane oyunu Ders'te bunun mümkün olduğunu bize gösterebiliyordu; ikna ettiği kesindir. Buradan ikinci noktaya geldiğimizde, despotizmin, mutlak itaat teoremine, emir verenlerin ve aynı anlamda yönetenlerin de dahil olduğunu anlıyoruz. Montesquieu, elle en suppose meme dans celui qui commande, bu konuda son derece açıktır; despotizmde yönetenin de cahil olması şarttır,* bunların,

* Demek ki Türkiye'de "Profesör" Tansu Çiller, başbakanlık dahi yapmıştır, veya Washington'da Reagan ya da "Çocuk" Bush, her ikisi de başkan koltuğuna oturtuldular, bir istisna değil, zorunluluktur. Bunları, bilgizlikleri üzerinde hiçbir tartışma olmadığı için kaydediyorum,

düşünmeleri, kuşku duymaları ya da akıl yürütmeleri söz konusu olmaktadır, il n'a qu'a voluor, sadece isteme fakülteleri var. Böylelerine, düşünemeyen, kuşku duyamayan, fakat yalnızca isteyene, yöneten söz konusu ise istemek emretmektir ve dolayısıyla sadece emredene, "ilkel" ya da "hayvan" diyebiliyoruz. Buradan tekelokrasi'nin bir hayvanlar alemi olduğu görüşümüze yaklaşıyoruz; Orwell, "hayvanlar çiftliği" ile buna yöneliyordu, fakat hem edebiyattan uzaklaşmış ve hem de yazdıklarının sui istimaline razı olmuştur,* şimdi despotizme dönüyoruz.

Güzel örnekleri de var, louisiane vahşileri, meyva isterlerse, ağacı keser ve meyvelerini toplarlar, diyor; herhalde akıl yürütmeleri budur ve bu örnekten sonra da "işte despotik devlet budur" demektedir. Cehalet ile akılsızlığı bir tuttuğunu çıkarabiliyoruz ve buna şaşmıyoruz, normaldir ve bunun yanında, despotik devletlerde, dinin, diğer devletlere göre, çok daha etkin olduğu tespitini çıkarıyoruz. Muhammedi'leri örnek olarak veriyor ve muhammedi dinin egemen olduğu imparatorluklarda, halkın, hükümdarlara karşı şaşırtıcı ölçüde yüksek bir hürmet ve itaat gösterdiğini tespitle, bunu, dinlerinden çıkardıklarını ileri sürüyor. Bu, islam dininin mutlak itaatin oluşumuna büyük katkı sağladığı anlamındadır; böyle olmakla birlikte, bütün dinlerin itaat jeneratörü fonksiyonunu kabul ettiği anlaşılıyor ve belki islam dinini, bu açıdan, daha güçlü bir itaat jeneratörü olarak görmektedir. Din için, elle est une crainte ajoutee a la crainte, demesi bu anlamdadır; despotizmde din, herhalde, korkuya ilave edilmiş, bir korku'dur, bu formülasyonu da, Montesquieu'ye borçluyuz.

Devam ederken bir parantez ya da sağlama paragrafına ihtiyacım var; diğerlerini bir yana ayırabiliriz, Montesquieu'nün, despotizmde, korku ile din'e özel işlevler verdiği açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Üstelik analizleri ayrı ayrı gelişse de sonunda, elle est une crainte ajoutée a la crainte, teoremi ile, ikisini birleştiriyor; dinin de temel etkisini korku ile yaptığını varsayarak, "korku'ya eklenmiş korku'dur" demektedir. Güzel, ancak, bu ikiliyi bir arada, en çok ve en açık bir şekilde tekelist düzende buluyoruz. Bu ise, hem yeni açıklıklar ve hem de yeni sorunlara kaynaklık etmektedir.

Sorun, kapitalizm ile rasyonalite arasındaki özdeşlikle ilgilidir; fakat, burada ayrıntısına girmek durumunda değilim, kapitalizmin, yerleştikten kısa

---

diğerleri de gizli ya da açık cahildirler. Ben, fizik profesörü titrinin sahibi olmasına karşın ve aynı üniversitede öğretim üyeliği yaptığımız için biliyorum, zaman zaman roman okumasına ve hatta sergilere gitmesine karşın, Erdal İnönü'yü de çok bilgisiz bulurum, sık sık yaptığı bilgisiz taklidi, bilgisizliğini örtmeye yaramaktadır.

* Orwell'i de ayrıntılı bir şekilde Soğuk Savaşı ve sürüleşmeyi ele aldığımız daha sonraki bölümlerde inceliyoruz.

bir süre sonra dinselliğe daldığı tespit edilmişti ve bu, bazan, burjuvazinin kapitalizme ihaneti ve bazan da kapitalizmin paradoksu olarak değerlendiriliyordu. Şimdi bir soru var, kapitalizmin, din vektörünü yeniden harekete geçirmesi ve asimile etmesini, korku'nun yayılmasıyla açıklayabilir miyiz;* bu soruyu başka türlü de formüle edebilirim, kapitalizmde, din programının ön plana çıkmasını, tekellerin yükselişi ile senkronize edebilir miyiz, cevap ararken, kuşkusuz, gelişmiş tip, gelişmemiş tip'i anlamak için anahtardır, ilkesinden yararlanabiliriz. Tekelokrasi'de korku'nun, Montesquieu'nün tercih ettiği bir sözcükle "ressort", ki bunu, "motor" ya da hareket ettiren "prensip" karşılığı kullanabiliriz,** olması ve aynı zamanda, tekelokrasi'de görülmemiş religiosité, dinsellik, olması son derece öğreticidir ve gerçekten öğreniyoruz.

Okumaya devam edersek, la severite des peines convient mieux au gouvernement despotique, çok ağır ve vahşi cezaların, en çok, despotik devlete uygun düştüğü, ilkesini buluyoruz; sanki Montesquieu'yü okumuyor ve tekelokrasi'yi yazıyoruz, çünkü, artık Amerika Birleşik Devletleri'nde cezalar, vahşilerin vahşilere uygulanamayacakları ölçüde vahşileşmiş durumdalar. Montesquieu, monarşide "ressort", onur ve cumhuriyet'te ise erdem olduğunu ileri sürüyor,*** buna karşın, despotik devlette, motor ilke, korku ya da dehşet olunca, le goıuvernement despotique dont le principe est la terreur, cezalar da motor ile bağlantılı olmak zorundadır. Kuşkusuz, korelasyon sadece motor farklılığından doğmuyor; eğer despotizmde, hiçlik'te bir eşitlik kurulmuşsa bu yaşama bakış ve yaşamın anlamında da kendisini belli etmektedir. Hiçlik'te yaşayanlar için, ölüm ile yaşam arasında sınır çok dardır ve hatta ikisi arasında fark kalmamaktadır; Hasan Sabbah'ın haşişiyun'larının, "assassin" o kadar kolay ve sanki cennete giderce ölümün üzerine atılmalarını, bu dünyada yaşamaları ile ölmeleri arasında bir fark görmemelerine bağlayabiliriz, kuşkusuz inanç var, ancak, ölmek de yaşamaktır.**** Bu durumda, vücudu parçalaya-

---

* Türkiye üzerine çalışmalarımda, genç Cumhuriyet'in, Yunus Emre'yi, bilinmezlikten çıkararak bir rejim programı haline getirmesini, hem rasyonalite'den uzaklaşmak ve hem de dinselleşmek olarak analiz ediyordum, 1930 yıllarının ortasıdır ve tasavvufi Necip Fazıl'a görev verilmesi de bu tarihtedir. "Pratik" kitabında bunları geliştirmeyi umut ediyorum.

** "alan" ve hatta "eter" sözcükleri de akla gelmektedir.

*** Bir düzende, motor, onur ise, l'honneur, cezaların şiddeti ile korelasyonu şöyle kurabiliriz; eğer düzen monarşi ise asiller var demektir ve asillerde onur çok hassasdır, en ufak ima bile ölüme denk sayılıyor ve bu durumda, "ima" türü hafif cezalar yetmektedir. Onur'a hassa olmayanlara ise, ceza olabilmesi için, ağır olması gerekmektedir; dolayısıyla, zina, karşısında, bir asilin zina yaptığını not etmek ve buna mukabil, asil olmayanı idama mahkum etmek mümkündür.

**** Bu analiz karşısında ölüm oruç'larına katılmak için bir yarış olduğunu yönetenlerin anlamamasını ve bunları örgüt emirlerine bağlamalarını anlayabiliyoruz. Bu bağlama, yönetme fakültesini kaybetme anlamındadır.

rak, işkence ederek idam sistemine dönülmediği sürece, hapisi işkenceye çevirmek bir politika olarak karşımıza çıkıyor; tekelist düzende tespit ediyoruz.

İşkence ve ağır cezalara karşıdır, bu yetmeyebilir, bu Fransız düşünürün bir teoremini daha not etmek gerekmektedir; il şerait aisé de pouver que dans tous ou presque tous les Etats d'Europe, les peins ont diminue ou augmente a mesure qu'on s'est plus approchée ou plus élo-igné de la liberté, bu kez , cezaların şiddeti ile özgürlükler düzeyi arasında bir denklem kurduğunu okuyoruz. Avrupa'ya ve Avrupa'daki çeşitli devletlere bakıyor, cezalar iniyorsa, özgürlükler gelişiyor ve cezalar artıyorsa, özgürlükler daralıyor ya da kalkıyor ve bütün bunların ispatının da çok kolay olduğunu eklemektedir, ispata gerek duymadığını da okuyabiliyoruz.* Haklıdır.

"Le gouvernement monarchique ne comporte pas des lois aussi simple que le despotique."

"Aussi, lorsqu'un homme se rend plus absolu*, songe-t-il d'abord a simplifier les lois."

"Dans les Etats despotiques, il n'y a point de lois: le juge est lui-meme sa regle."

"On entend dire şans cesse qu'il faudrait que la justice fut rendre partout comme en Turquie."

* Cesar, Cromwell et autres

İsterse Althusser'in "karikatür", isterse benim "model" ya da Profesör M. Richter'in "negatif model" işaretini benimseyelim, Montesquieu, bir despotizm tipolojisi çizmişti; bunu tamamlamak istiyorum, a-Monarşilerde, yasalar, despotizmde olduğu ölçüde basit değildir. Despotizmde, yasalar, belki de kural sayılmayacak kadar basittir, b- Monarşilerde bir hükümdar mutlak kontrolü ele geçirince, yasaları daha basit hale getirmeyi denemektedir. Montesquieu,

* "Pratik" kitapta, Türkiye'de "yazılı anayasa" döneminin artık geride kaldığını gösterebileceğim, Türkiye, bugün anayasa değiştirmenin karakollardaki yangın talimatını değiştimekten kolay olduğu bir ülkedir. Türkiye, "yazısız anayasa" dönemine tekrar girmiştir ve bu on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına irtica etmek anlamındadır. Bu yazısız anayasa rejiminde, cezalar ağırlaşmakta ve her cezanın şiddeti artırılmaktadır; Montesquieu'nün denklemine göre de var olan özgürlükler de kaybedilmektedir. Anayasa ve yasalardaki düzenleme ve düzeltmeler, "teftiş" içindir ve gelen ve gelecek müfettişlere sunulmak üzere yapılmaktadır.

burada Sezar ve Cromwell'in adlarını anıyor; c-despotik devletlerde pek de yasa göremiyoruz, yargıçlar, kendi kurallarını ve daha doğrusu yasalarını koymaktadırlar. Yasaları olmayan yargıçlara, "kadı" diyebiliyoruz. d-Montesquieu, Batı Avrupa'da, yargılamanın, Türkiye'deki türden olmasını savunanlar bulunduğunu ve seslerini duyurduklarını da kaydetmektedir. Bu yargılamayı, kadı'lara bırakmak demektir.

Montesquieu'nün yöntemsel işaretlerinden birisi, yeni düşüncelerin ya yeni sözcüklerle ya da eski sözcüklere yeni anlamlar yüklemekle anlatabileceğedir; "despotizm" sözcüğü herhalde yeni değildi, fakat yenileştiği, içine yeni anlam ve kurgular aldığı ortadadır. Bunun kadar önemli bir başka işaretini daha bulabiliyoruz, De l'Esprit des Lois önsözünde, yazarken karşılaştığı güçlüklere değiniyor, yazdıklarını yırtıyor ve zaman zaman tümden yazmaktan vazgeçiyor, bunları not etmektedir, fakat, bir de, mais quand j'ai découvert mes principes, tout ce que je cherchois est venu a moi, ilkelerimi bulduğum an, aradıklarımın hepsi önüme geliyordu, diyor ki, sadece "mükemmel" diyebiliyoruz. Bu, bilimin, mucizevi yanı olmalıdır; bir araştırmanın sırlı ilkeleri çözülür çözülmez, burada ve başka bağlamda da kullandığım söyleyişle, motor ilke de açıklık kazanır kazanmaz, gerekli bütün olgu ve gözlemler, uyum için ve nerede ise kendiliğinden sıralanmaktadırlar. Bir önemli riskle, tersini de düşünebiliriz; eğer uyum için görkemli bir dizilme varsa, sırlı ilkelerin bulunduğuna da hükmedebiliriz; işaret ettim, burada bir risk var, yalnız bunun açıklanması bilim felsefesine girmemizi gerektiriyor ki, burada işareti yeterli sayıyorum.

Montesquieu'yü okumaya, alışılmışın ve Montesquieu'nün prezantasyonunun dışına çıkarak başlamayı tercih etmiş bulunuyorum, okumama söz konusu olduğunda hiç ele alınmayan "despotizm" ile başlamış olduk; temel ilkelerin saklı olduğu yer idi ve öyle sanıyorum bundan sonrası çok kısadır. Kendisine kadar olan formatı değiştirdiğini, "tirani" kavramını attığını, despotizmin, motor ilkesinin korku ya da terör, monarşinin onur ya da gurur ve cumhuriyetin de erdem olduğunu formüle ettiğini not etmiştim; bunlar içinde de tercihi monarşidir, böylece bir özete ulaşmış oluyoruz. "Demokrasi" ve "cumhuriyet" sözcüklerini birbirinin yerine geçecek bir biçimde kullanmaktadır; hangi sözcük olursa olsun, demokrasi'yi modası geçmiş ve tarihin derinliklerine gömülmüş saymaktadır. Althusser de, Montesquieu'nün sonuçlarından birisini, les republiques ne tiennent que dans de petits Etats, demokrasi ya da cumhuriyet ancak küçük devletlerde tutar, olarak formüle ediyordu ki son derece isabetlidir. Demek ki, demokrasi, Antik Çağ'da, Elenistan'ın miniskül sitelerinde, bütün yurttaşların bir anfiteatr'ı bile zor doldurduğu kü-

çücük cumhuriyetlerinde olmuştu, biliyoruz ve daha sonra bir daha göründü mü, tartışıyoruz.

Çok verimli bir önermesi var; bir monarşide, senyörlerin, ruhban sınıfının, asillerin, şehirlerin yetkilerini kaldırınız, diyor, "prérogatives" sözünden bu düzenleri lağvediniz, anlaşılmalıdır ve şehir ile de komünleri ya de parlamentoları düşünmemiz yerindedir, ya popüler devlet ya da despotik devlet ile karşılaşırsınız, yollu tamamlamaktadır.* Cumhuriyet veya demokrasi ile despotizmi bu kadar birbirine yakın görmesi, birbirine kolaylıkla geçişgen sayması, şaşırtıcı bulunabilir; bu şaşkınlık, hem demokrasiyi mistifiye etmekten, burada Montesquieu'yü okuyarak demistifiye ediyoruz ve hem de Montesquieu'yü hiç okumamamış olmaktan ileri geliyor. Montesquieu'yü, bir güçler ayrımı ilkesine indirgemek ise, ki Althusser "mit" diyordu** Montesquieu'yü okumamak anlamına gelmektedir.

Tabii burada kalmıyor, monarşik ve daha doğrusu köken olarak tamamen feodal zamana ait kurumların, düzenlerin, lağvedilmesini, demokrasi ya da bu analizinde ayırmadığı depotizme açılan bir kapı olarak görmesinin de anlaşılmasının kolay olmadığını kabul ediyorum. Anahtarı, Montesquieu'nün, Machiavelli'ye "Grand Homme" demesinde arayabiliriz; Machiavelli, nasıl hükümdarın, daha sonra "makyavelist" denilen politikalarına hayran değilse, Montesquieu de feodal kurumlara tapınmamaktadır ve tam tersine, mutlak iktidardan, nefret etmektedir, meşruti monarşiyi, yasalara bağlı bir düzen saymakta, ancak bütün bunlar için de , bir takım girilmez alanlar görmek istemektedir. Bunu izleyen paragraflarda yer alan, ruhban müessesesinin, bunu dokunulmaz yetkileri olan ve dolayısıyla özerk kilise düzeni olarak anlıyoruz, cumhuriyette, ya da demokraside, tehlikeli olabileceği, ancak monarşiye uygun düştüğü görüşü, çok daha açıktır. Eğer monarşi, despotizme kaymayacaksa, iktidar sınırlı olmak zorundadır ve girilmez alanları olan kilise düzeni, bir sınırdır.

Ben kale diyorum, bayağı demokrasi kuramında, "check" ya de denge deniyor; sözcük önemli değil ve önemli olan, kale olup olmadığıdır. Önemli olan muhalefetin dokunulmaz alanı ve muhalefetin bazı adımları durdurma

---

* "Abolissez dasn une monarchie les prerogatives des seigneurs du clergé, de la noblesse et des villes, vous aurez bientot un Etat populaire, ou bien un Etat despotique."

"Autant que le pouvoir du clergé est dangereux dans une république, autant est-il convenable dans une monarchie, surtout dans celles qui vont au despotisme."

De l'Esprit des Lois, pp.116 et 117

** Althusser , "le mythe de la separatıon des pouvoirs".... "que cette fameuse theorie *n'existait tou simplementpas chezMontesauieu."* demektedir.

ibid., p.103

gücünün olup olmamasıdır. Bu yoksa, demokrasi bir yana meşruti monarşi dahi yoktur. Fakat bayağı demokrasi kuramcıları, demokrasiyi tarihten ve maddi belirleyicilerinden soyutladıkları için, tekelokrasi düzenine "demokrasi" diyebiliyorlar; bunun için, Machiavelli'yi "makyavelist" sözüne ve Montesquieu'yü, "kuvvetler ayrılığı" mitine indirgemek yeterlidir, gösterebildiğimi umuyorum.

"Si dans un Etat les richesses sont également partagées, il n'y aura point de luxe; car il n'est fondé que sur les commodités qu'on se donne par le travail des autres."

"Le luxe est toujours en proportion avec l'inégalité des fortunes."

"Pour que les richesses restent également partagées, il faut que la loi ne donne a chacun que le nécessaire physique. Si Ton a au dela, les uns dépenseront, les autres acquerront, et l'inégalité s'établira."

"..que cette égalité de distribution faissait l'excellence d'une république."

"..dans les république, ou les richesses sont également partagées, il ne peut point y avoir de luxe.."

"Le luxe est done necessaire dans les Etas monarchiques, il l'est en-core dans les Etats despotiques. Dans les prémiers, c'est un usage que l'on fait de ce qu'on possede de liberté; dans les autres, c'est un abus qu'on fait des avantages de sa servituted, lorsqu'un eselave, choisi par son maitre pour tyranniser ses autres eselaves, incertain par le lendemain de la fortune de chaque jour, n'a d'autre félicité que celle d'assouvir i'orgueil, les désirs et les voluptés de chaque jour."

"Tout ceci mene a une réflexion; les républiques finissent par le luxe, les monarchies , par la pauvréte."

Montesquieu, demokraside eşitlik fikrinin ve aristokraside de ölçülülük, l'esprit de moderation, olduğunu yazmaktadır; birincisi cumhuriyet ve ikincisi monarşi ile özdeş tutulmaktadır. Peki bunlar nedir; "eşitlik" ya da "itidal" ölçülemez ve romantik sözcükler mi; Montesquieu'nün maddeci ve soğukkanlı aklıyla burada da karşılaşıyoruz. Devletler, bu fikirlerin varlığı ve işlerin uygulanma hızına göre sıralanmaktadır; cumhuriyet'te işler yavaştır ve buna mukabil monarşide bir kişi tarafından yönetildiği için, il y a plus de promptitude dans l'execution, işlerin yürütülmesinde daha büyük çabukluk gözlenmektedir. Eşitlik varsa, demokrasi de var, fakat işler yavaştır ve itidal varsa

daha çabuktur, iki devlet türü arasında sıralanmayı böyle okuyoruz. Demek ki, rejimler, kamusal işlerin yürütülmesinde çabukluk ilkesine göre birbirinden ayrılmaktadır; işlerin çabuk yürümesi mi istenmektedir, demokrasiyi tercih etmeleri imkânsızdır ve reddetmeleri, yerindedir ve dürüstlük gereğidir.* Peki, bu çabukluk, promptitude, bir hızlılığa, rapidite, dönüşecek olursa, Montesquieu, "degenerer" sözcüğünü kullanıyor, ne olur; ya yasalar bu sürati önlerler ve önleyemezlerse, despotizme geçiş kaçınılmazdır. Despotizm, işlerin en hızlı yürüdüğü devlet türüdür; eğer işlerin hızlı yapılması isteniyorsa, despotizmi seçmek gerekmektedir. Bunu, tersinden de söyleyebiliyoruz, kamu işlerinin hızlı yürütüldüğü rejimler despotik'tir ve ayrıca kriterlere ihtiyaç duyamayız. Şimdilerde, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'deki devlet düzenleri, Montesquieu'ye göre, despotik'dirler, aktarmış oluyorum.

Devam ederken, Montesquieu'nün Louvois ile Richelieu'den nefret ettiğini not etmiştim, hatırlıyoruz; Fransız Filozof, Kardinal Richelieu'nün hız meraklısı olduğunu tespit ediyor ve bunu, Le Cardinal de Richelieu veut que lion évite dans les monarchie les épines, demesinden anlıyoruz, Fransa'da mutlak monarşinin, bir dönem için, vezir-i azamı olarak düşünebileceğimiz bu magistrat, kamusal işlerin yapılması sırasında hiçbir diken, takoz ya da baraj da diyebiliriz, olmamasını savunuyordu. Bunu, dikensiz bir kamu yönetimi istemeyi ise, Montesquieu, despotizm, Kardinal'in, kalbinde yoksa bile kafasına yerleşmiştir, yollu anlıyordu, yazdıklarından okuyoruz. Görülüyor, Montesquieu, her "soyut" tespiti, son derece somut programlara çevirebilmekte ve devlet teorisi içinde yerini gösterebilmektedir. Teori ile pratik arasında kurabildiği parelellikler gerçekten şaşırtıcıdır.

---

* D. Avcıoğlu, dürüst idi ve devlet türlerini biliyordu; kalkınma ve diğer reformlar açısından demokrasiyi çok yavaş buluyor ve açıkça reddediyordu. Reddi teorik değil pratiktir ve burada bir de teorik red formüle ediyoruz; demokrasi, teorik olarak imkânsızdır. Sadece son derece küçük ünitelerde mümkündür ve Montesquieu artık üniteler büyüdüğü ve tekrar küçülmesi imkânsız olduğu için, demokrasiyi hiç ciddiye almamıştır.

Bu konudaki ekin tekrar okunmasını tavsiye ediyorum.

"On peut definir cette vertu, l'amour des lois et de la patrie."

"Cet amour est singulierement affecté aux démocraties. Dans elles seules, le gouvernement est confié a chaque citoyen. Or le gouvernement est comme toutes les choes du monde; pour le conserver, il faut l'aimer."

"La vertu dans une réepublique est une chose tres simple , c'est l'amour de la république, c'est un sentiment, et non une süite de connaissances; le dernier homme de l'Etat peut avoir ce sentiment, comme le premier."

"L'amour de la république, dans une démocratie est encore l'amour de la frugalité. Chacun, devant y avoir le meme bonheur et les memes avantages, y doit gouter les memes plaisirs et former les memes espe-rances, chose qu'on ne peut attendre que de la frugalité générale."

* * *

"..ce que j'appelle la vertu dans la république est İ2amour de la pat-rie, c'est-a-dire l'amour de l'égalité."

"J'ai done appele vertu politique l'amour de la patrie et de légalité."

Montesquieu, demokrasi'yi, "meleklerin düzeni" olarak tanımlıyor, peki başka türlü mümkün mü; çünkü, herkesin hem hükümdar ve hem de uyruk olması ancak herkesin "melek" olmasıyla gerçekleştirilebilir, bu nokta açık sayılmalıdır. Peki halk ile "yurttaş" arasında ne fark var; yurttaş, hükümdar olan halktır. Yurttaş'ın devlet olmaktan çıkması, devletin kendisinin çözülmediği ya da başka bir söyleyişle, devletin ortadan kalkmadığı bir düzende, halkın sürüye dönmesidir. Öyleyse, yirminci yüzyılın başından itibaren halk, sürüleşmektedir;* Montesquieu'nün de telkin ettiği üzere, eski sözcüklere yeni anlam yüklüyoruz.

Demokrasi ya da "cumhuriyet", söz konusu olduğunda, erdem, vertu, sözcüğünü öne sürüyor ve erdem, sevmek'tir, demektedir. Yasa sevmek, ancak çok daha önemli olarak, "ülke", la patrie ve "eşitlik", sevmektir. Eşitlik, Montesquieu'nün "demokrasi" anlayışında, çok yüksek bir yerdedir; cumhuriyet, lüks'te ve monarşi, yoksulluk'ta batar, analizi de bunu gösteriyor, çok

* Bundan sonraki bölümde ele alıyoruz, sürüleşme ya da sürüleştirme sürecinde Soğuk Savaş'ın özel bir yeri var. Bundan sonraki bölümün konuları arasındadır.

öğreticidir ve demokrasi'nin tarihin derinliklerine gömüldüğü yargısını da buraya bağlayabiliyoruz.

Şu sözü, l'amour de la democratie encore l'amour de la frugalite, ile tamamlayabiliriz; "frugalite" sözcüğünü, "tutumluluk" değil, "azla yetinme" olarak anlamak isabetlidir. "Azla yetinme" ise, Marx'ın yoksulluk kavramı türünden hiçbir zaman mutlak değil ve görecelidir, her ikisinin de mutlak bir alt sınırı var, yalnız tanımlayan görecelilik olmak zorundadır. Öyleyse "azla yetinme" sona eriyorsa, ki Veblen, "Leisure Class" ile bunun tarihini tespit etmişti*, demokrasi'nin de sonu demektir, bu sonun habercilerinden olan, "conspicuous consumption", gösteriş tüketimi kavramını da, Veblen'e, 1857-1929, borçluyuz. Öyleyse, Veblen, Hobson ile Kafka'nın aynı zaman kesitinde yaşamalarını da bir rastlantı saymıyoruz.

Nereden bakarsak bakalım, bir son görüyoruz. Görüşümüz yeni, fakat son çok eskidir.

* Leisure-Time için, "hoşzaman" sözcüğünü önermiştim, ancal "leisure-class" aylak sınıf olmaktadır. İzleyen bölümde değinmeyi umut ediyorum.

Katkı 4

ORYANTAL DESPOTİZM

Kaynağını, Montesquieu'de aramada, şimdiye kadar, açıklık kazanmış iki nedenimiz var, hem despotizm adım kabul ettirmiş ve hem de sistematize etmiş bir düşünürdür, bunu birinci neden olarak ileri sürebiliyoruz. İkincisi, Doğu'yu çok iyi etüd ettiği kesindir; "Lettres Persanes", hem siyaset teorsinde ve hem de edebiyatta bir şaheser sayılmaktadır, biliyoruz. De l'Esprit des Lois, Arabistan, Hindistan ve İç Asya üzerinde ayrıntı doludur, taştığını söylemek daha doğrudur. Buna ekleyeceğimiz bir üçüncü neden daha bulabiliyoruz.

Montesquieu, dans les climats chauds, ou regne ordinairement le despotisme, sıcak iklimlerle despotizmi özdeşleştirmektedir; iklimler ile rejimler arasında korelasyon kurmak, Bodin'de de vardı, fakat Montesquieu'de, iklim üzerinde ayrıntılı tahliller olmakla birlikte, sistematik bir nitelik kazanmıyor. Batı Avrupa misali ılımlı iklime sahip ülkelerde, meşruti monarşi ve buna mukabil, Arabistan ya da İç Asya türünden sıcak iklimli bölgelerde despotizm olacağını netlikle kaydediyor; ancak bütün analizi içinde, bunu, birebir bir neden sonuç bağlantısından çok bir ek gözlem olarak anlayabiliyoruz. Çünkü Montesquieu, hem yasaların yasasını bulmaya çalışıyor ve hem de yasaları bir ilişki olarak görüyor ve bütün bunların ötesinde, Montesquieu, tarihte "tesadüfi" diyebileceğimiz ve önemli değişikliklere gebe gelişmeleri reddetmiyor, yalnız bunların kalıcı etki doğurabilmesi için, ortamın elverişli olmasının gerektiğini açıklıkla ortaya koyuyor.

Şematik Oryantal Despotizm

Toprakta Devlet Mülkiyeti	H_1, B_3, H_2, J
Adli Sınırlandırmaların Yokluğu	B_1, B_3, M_2
Yasaların Yerine Dinin İkame Edilmesi	M_2
Kölesel Toplumsal Eşitlik	M_2, H_2
İzole Köy Komünü	H_2
Tarım Toplumu	S, B_3
Kamusal Sulama Tesisleri	S, M_3
Yakıcı İklim Koşulları	M_2, M_3
Tarihsel Değişmezlik	M_2, H_2, J, M_3

H_1, Harrington; H_2, Hegel; B_1, Bodin; B_2, Bacon; B_3, Bernier; M_1, Machiavelli; M_2, Montesquieu; M_3, Mill, S, Senith; J, Jones

Musa, çok büyüktür, çok büyük liderdir, yalnız, eğer İsrael halkı Firavunlar'ın pençesinde inlemese ve bir kurtarıcı lidere muhtaç olmasa, lidere koşmasa Musa'nın büyüklüğü önemli olmazdı ve sonuç vermezdi; bu, Montesquieu'nün analizidir. Yüzyıldan daha uzun bir zaman sonra, Engels de, büyük adamı bulunduğu yerden çıkarınız bir boşluk bulursunuz, formülasyonunu ortaya koyuyordu; her ikisi de hem toplumsal ve hem de maddecidir, bu nedenle, Montesquieu'yü, dar "coğrafyacı" bir düşünür saymak imkânsızdır ve sayanlar olduğunu da bilmiyorum.

Bu şemayı P. Anderson'a borçluyuz,[1] ve buradan, pek çok düşünürün, oryantal despotizm üzerine yazmış olduğunu öğreniyoruz. Düşünürlerle ilgili kaynakları aktarmıyorum, ilgilenenlerin, Anderson'un bu önemli çalışmasına bakmaları isabetli ve verimlidir. Şemada, bir tarafta oryantal despotizmin determinantları var ve diğer yanda da, düşünürler gösterilmektedir; bu şemadan da Montesquieu'nün, M_2, pek çok determinant ileriye sürdüğünü çıkarıyoruz. Çok sıcak iklim koşulu, bunlardan sadece birisidir.

İklimin bu kadar ön plana çıkarıldığı bir tartışmada, topoğrafya'nın ihmal edilmesini şaşırtıcı buluyorum; uçsuz bucaksız bir çölde bir muhalefetin yaşamasının zor olduğunu kabul etmek durumundayız ve buna mukabil, İngiltere ve Batı Avrupa'da, her türlü muhalefet kendisine, ormanlarda, bataklıklarda ve zaman zaman yüksekliklerde korunak buluyorlar ve dayanabiliyorlardı. Robin Hood öy-

külerini, sadece sevimli filmlere senaryo olarak düşünemeyiz; bir gerçekliği var.

Diğer yandan, oryantal despotizm kategorisinin çıkışını net olarak tespit etmek son derece verimlidir; a- feodalite parçalı bir egemenlik rejimi idi, egemenlik özel kurumlar arasında dağıtılmıştır, b- mutlakiyetçi monarşi, egemenliğin bölünmezliği ilkesi ile tiranik bir düzen kurmuştu ve feodal "temsil" kurumlarını ortadan kaldırıyor ve merkezileşmiş devlet otoritesinin önündeki bütün bariyerleri yıkıyor, hendekleri dolduruyor ve kaleleri düzlüyordu, Profesör Ullman'ın formülasyonu ile popülizmi siliyordu, c- bu despotizm'dir ve bunu anlayabilmek için bir karikatür ya da "negatif model" aranıyordu ve bu oryantal despotizmdir. [2] Demek ki, oryantal despotizm, feodal devlette görülmemiş ölçüde bir tiranik rejimdir ve dolayısıyla, bu tartışma, Marx'ın aşamalı ilerleme şemasının içine de girmektedir; böyle bir girişin tartışmayı netleştirdiğini söyleyemiyoruz.

Tekrar olabilir, yerindedir, oryantal despotizm analizlerinde çıkış noktası Batı Avrupa'daki tirani idi; Anderson, mutlakiyetçi monarşide, Fransa'da bir "Turkish tyranny" tespit edildiğini ve bununla, frequently attributed to the Bourbon dynasty, Borbon Hanedanı'nın anlatıldığını kaydetmektedir. Machiavelli'nin, çok önemli, "zaptetmek versus yönetmek" teoreminin gözardı edilmesini anlayamıyorum, ancak, bunun temelinde, bir yanda fragmented, parçalı egemenlik ve diğer tarafında da, "köle'nin eşitliği", olduğunu anlayabiliyorum. Bir çölde, zaptetmek zordur ve buna mukabil bir kez zaptedilirse, yönetmek kolaydır; feodalitede zaptetmenin kolay ve yönetmenin zor olduğunu kaydediyordu, demek ki, oryantal despotizm, "feodalite versus asya tipi üretim biçimi" tartışmasıyla da yakından ilgilidir, fakat ben bu alana ve burada, fazla girmek istemiyorum.

Yalnız yine de şunu sorabiliriz; Birinci Selim, İdris-i Bitlisi'nin de yardımıyla, Kürt İklimi'ni zaptettiği zaman, buraları yönetmemeyi tercih etmişti; Kürt feodalleri ile bir üst egemenlik üzerinden anlaşıyordu. Anlaşma yazılıdır ve feodal devlette, lord'un vasalları ile yaptıklarından çok daha ayrıntılı olduğunu tespit edebiliyoruz. Hükümdar ya da hükkam denilen Kürt Prensleri, ayrı ayrı, askerlik ve vergi meselelerinde ve kuşkusuz yargıda egemen oluyorlardı ve bu durumun "fatih" unvanı alan İkinci Mahmut'a kadar sürdüğü kesindir. Bunun, burada yapmakta olduğumuz tartışma bakımından önemi, Kürtler'de ve Ermeniler'de feodalitenin var olduğudur. Buna mukabil, Türkler ve Moğollar'da olmadığına inanılıyor;[3] fakat, Sovyet tarihçileri buna karşı çıkıyorlar, kaydetmiştim.

Uçsuz-bucaksız bozkır'da yaşayan için "birlik" çok önemlidir; Türkçe'nin "sürüden ayrılanı kurt kapar" sözünün başka dillerde olup olmadığı araştırılmaya değer; şu doğrudur, ayrılanı, hem Han ve hem de düşman kapar, kopmak, demek

ki, ölümü tercih etmek anlamındadır. Bu nedenle, Türkler'de "bölücülük" çok büyük bir suçtur, "günah" demek daha doğrudur, Montesquieu'nün çok haklı olarak parmak bastığı üzere, despotik toplumlarda, dinsellik, hukukun yerini almaktadır. Bölücülük günahının olduğu bir yerde, özgürlüklerin ve muhalefetin olabileceğini sanmıyorum.

Peki, bu despotizm, Fransa'da nasıl kuruldu; Tatarlar, Cengiz'i, Moğol feodal devletini kurduğu için överken, Montesquieu, Fransız despotizmini kurucusu saydığı Louvois ve Richelieu'den nefret ediyordu; bunlara, Sully ve Colbert'i de ekleyebiliyoruz. Peki Richelieu, ne yapmıştı; en azından misyonunun ne olduğunu bildiği kesindir.(4) Kardinal, kendi anladığı biçimiyle, misyonunu kağıda dökmüştü; muhalefet eden Huegenot Partisi'ni bitirmek, ekabirin, kont ve baronların, gururunu kırmak, uyrukları sadece görevleriyle ilgilenir hale indirgemek ve kuşkusuz, savaşlar ile Kral'ın adını her yerde yüceltmek; buna tek sözcükle, "levelling" ya da "nievellment" diyebiliriz, "düzleme" işidir.

Düzleme olmadan despotizm mümkün görünmüyor ve düzleme, her türlü dokunulmaz ya da girilemez alanı yok etmeyi de içermektedir. Dolayısıyla "düzleme" ile bütün muhalefet, Althusser'in Montesquieu'yü analiz ederken hatırlattığı sözcükle, precaire, iğreti olmaktadır; iğreti muhalefeti ise muhalefet kabul edemeyiz.(5) Kuşkusuz, On Dördüncü Lui ile başlamamıştı, ama, Güneş Kıral bunu uç noktalara çıkarmıştı; Versailles'i genişletti ve bütün ileri gelen feodalleri burada yaşamaya mecbur ediyordu. Bir zamanlar devlet olan feodallerden, taşrada kalanlar, tembellik ve Versailles'a geçenler ise sefahat içinde yaşıyorlardı; despotizm onlara başka bir alan bırakmamaktadır. Feodallerin ve parlamentoların atıl bırakıldığı bir zamanda, ortaya çıkan boşluğu, bürokrasi dolduruyordu; dolayısıyla, Wittfogel'in, oryantal despotizmi, devlet tarafından inşa edilen büyük sulama tesisleri ve bürokrasi ile özdeşleştirmesi, bir yanı itibariyle yüzeysel ve diğer yanı açısından ise totolojik'tir, çünkü, güçlü ve yaygın bürokrasi olmadan despotizmi düşünemiyoruz.

Bir zamanların "devletlü" olan feodallerini Fransız despotizmi, Versailles'de toplamıştı; Prusyalılar ise orduya aldılar, merkezi otoritenin bir parçası durumuna geçtiler. Prusya despotizminin sertliğinde bunun ayrı bir rolü olmalıdır; yalnız tek başına bu değil, bütünüyle savaşlar, despotizmde bir şiddetlendirici etkiye sahiptir. Güneş Kral'ın hem "devlet benim" demesi ve hem de yayılmacılık ve savaşçılığı ile tarihe geçmesi bir rastlantı sayılmamalıdır; savaş, militarizm ve militarizm ise bürokratizm anlamındadır. Savaşın, despotizmde bir entansifiyör etkisini, hiç kuşkusuz, bürokratizm ile sınırlı tutamayız; burada bu kadarının yeterli olduğunu sanıyorum.

Güneş Kral, 1643-1715, Avrupa'nın en uzun ömürlü egemeni idi; saltanatında, Fransa, Avrupa'nın en güçlü, en parlak ve hep taklit edilen devleti olmuştu. (6) Montesquieu'nün bunu görmemesi imkânsızdır ve dolayısıyla, işlerin yürütülmesi ile despotizm arasında bir korelasyon kurması normaldir; öyleyse, varsa demokrasi'nin düşük hızlı bir rejim olduğu, çok eski bir saptamadır. Şimdi daha açık yazabiliyoruz.

On yedinci yüzyılın ortalarında, Fransa modeldi ve yirminci yüzyılın ortasında da Sovyetler Ülkesi örnek sayılıyordu; hâlâ 1917-1991 zaman kesiti ile ölçtüğümüz yirminci yüzyılın "Sovyet Çağı" olduğunu söyleyebiliriz. Önceki dönemi, başkalarıyla birlikte, Montesquieu reddediyordu; despotizm ve "oryantal despotizm" analizini en çok Montesquieu'ye borçluyuz. İkincisini reddedenler ise saymakla bitmeyecek kadar çoktu; fakat bunlardan despotizm ve hatta "oryantal despotizm" şemasını kullanan ise K. Wittfogel oldu, bir ex-marksist olduğu anlaşılmaktadır. Birincisine şaheser ve ikincisine bir propagandistin müsvedde defteri diyebiliriz; 1957 yılında yayınlandı, Soğuk Savaş'ın en sıcak noktasındadır ve Soğuk Savaş olmasaydı, bir şekilde yayınlansa bile kimsenin duyacağını söylemek zordur. Fakat, Orwell'in "1984" eseri kadar olmasa da bir fırtına yarattı ve iki sistem arasında ideoloji savaşı yumuşamaya başlayınca, unutuldu gitti, fakat, burada despotizm analizimizi tamamlayabilmek için kısaca ele almak zorundayız.

Marksizm konusunda ve feodalite tarihinde bilgili olduğu kesindir, Marx'ın şemalarından "asiatic" olanı tercih ediyor;(7) bazan "asyatik" ve bazan da "oryantal" despotizm demektedir. Hacimli ve okunması zor kitabının sonlarına doğru, "USSR-Russia's Asiatic Restoration?" ara başlığı ile, hep Batılaşma sevdasında Rusya'nın, Sovyet zamanında olağan üstü başarılı sanayileşmesi ile Asyalılığa dönüş yaptığını göstermeye çalışıyor, özeti budur.(8) Yukarıdaki şemada da var, asyatik devletleri sulama ve despotizm ile özdeş tutuyor; devletin çok büyük sulama yatırımları yapması, uyruklarının köleleşmesini zorunlu yapmaktadır. Bunu tersinden de söylemek mümkündür, despotik bir düzen kurulabiliyorsa, kölelik düzeyinde eşitlik realize edilebiliyorsa, kalkınma ve refah mümkündür. Dolayısıyla bir model olarak almaya gerek yok; propaganda malzemesi bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bir yerde, "doğru olanı söyleyebiliriz, sulama despotizmi, şeklen hayırhah ve özde baskıcıdır", we may truthfully say that hydraulic despotism is benevolent in form and oppressive in content", burada geçen, "benevolent" ve "oppressive" sözcüklerinin başka bir çevirisi, Türkiye siyasetinde çok iyi bilinmektedir. Altmışlı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nin liderliğinde Türkiye'de sosyalizm çok hızlı sıçramalar yapmıştı; Lideri M. A. Aybar, bir ara Osmanlı Devlet düzenini eleştirme gereği duymuştu, hem "kerim" ve hem de "ceberrut" diyordu, şimdi

bunu, Wittfogel'den almış olduğunu yazabiliyoruz. Hem refah sağlayabiliyor ve hem de baskı uyguluyor; sanayileşmenin cazibesi karşısında, bulunan savunma yolu budur. Buna hücum, diyemiyorum.

Perry Anderson, Wittfogel'in çalışmasına, "vulgar charivari", en kötüsünden teneke çalma diyor ve gerçekten köy meydanına açılmış çerçi tezgahı demek belki daha uygun düşmektedir. İçinde, değerli-değersiz, uyumlu-uyumsuz olmayanı yok görünmektedir; Burnham'ı okuduğunu çıkarabiliyoruz, hidrolik düzene, "meneceryal" da demektedir. Yaşamının belli döneminde marksist eğitim aldığından da kuşku duymuyoruz; feodalitenin parçalı bir egemenlik rejimi olduğunu da bilmektedir. Üstelik daha başlarken, tiranik devletlerin Batı'da olduğunu kabul ediyor ve the rise of the capitalist order coincided with the rise of absolutist states, kapitalizmin yükselişinin, mutlakiyetçi devletlerin yükselişine denk geldiğini de yazmaktadır, kuşkusuz bu tespit, kapitalizm ile demokrasi kategorilerini özdeşleştirmek ile çelişmektedir. Fakat bu tespitine, but critical observers saw that Eastern absolutism was definitely more comprensive and more oppressive than its vvestern counterpart, bazı "önemli gözlemcilerin", Doğu despotizminin Batı despotizmine göre daha despotik olduğunu gördüler, yargısını ekliyor ki, bunu, bir gazeteci cümlesi saymak zorundayız. Çünkü hem böyle bir karşılaştırma imkânsızdır ve hem de bunu ileri süren bir bilim adamı bilemiyoruz.

Sovyetler Birliği'nde bilim çevreleri, hem oryantal ve hem de asyatik despotizme fazla ilgi duymadılar; bunu anlayabiliriz. Gerçi bir ara asyatik despotizmi, tartışmaya açtılar; fakat bunun, daha çok Sino-Sovyet ihtilafı sırasında, Maoist Çine karşı, sosyalist olmadığı argümanlarını kullanma isteğinden kaynaklanması muhtemeldir;[9] bununla birlikte, hem Sovyet tarihçiliği feodalite opsiyonuna angaje olduğu ve hem de geri tepebilecek bir silah sayılabileceği için bu tartışmayı fazla sürdürmediler. Batı'da ise anti-sovyetik ve söz uygunsa "anti-marksist" sol, bir süre bu oyuncakla oynadı, bunların Türkiye temsilciğini Profesör S. Divitçioğlu yapıyordu ve Türkiye'de bir süre geniş tartışmalara kaynaklık etti, bilindiğini varsayıyorum. Batı'daki "marksist" sayılan solun bir bölümü, Anderson bunlardan birisi, bu tartışma ile Marx'ın yazdıklarındaki çelişkileri tespit etme yolunu seçiyordu ve diğer bölümü ise, Hobsbawn bunlardan birisi, daha mahcup bir tonla, Marx'ın bilgi eksikliğini tartışmaya açıyordu; her ikisinin de yararlı olduğunu söyleyebiliyoruz.

Duverger ise daha çok bilimsellik çerçevesinde ele alıyor, bu etüdün çok düşündürücü olduğunu kabul etmekle birlikte, elle mélange souvent des situations differentes, çok farklı durumları birbirinin içine koyduğunu, karıştırdığını ekliyordu.[10] Daha da önemlisi, elle est enfin déformée, etüdü, deforme bulmaktadır;

çünkü Profesör Duverger, Wittfogel'in temel hedefinin, Rusya'nın despotik bir ülke iken sosyalizm kurulduktan sonra da, bir "societé hydrohque" yaratarak yine despotizme döndüğünü ispatlamak olduğunu deşifre etmektedir ve bunu bilim dışı buluyor ki itiraz etmek zor görünmektedir.

(1) Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State,* 1974-1977, London, p.472

(2) En teknik çalışmalarda bile, despotizmin ve oryantal despotizmin, Batı'daki despotizmi anlayabilmek için geliştirildiğinin ihmal edilmesi düşündürücüdür. Bunu herhalde, ideolojik olarak kapitalizmi abartmaya ve akademik olarak da, klasikleri okumamaya ya da özgürce okumamaya bağlayabiliriz. Hindess & Hirst'in diğer açılardan yararlı çalışmaları da bu tuzağa düşmektedir. "Despotism in Western thought is confined to the East; it is a specifically Oriental form of rule different in essence from the political systems of Europe. The nature and the function of tis concept are very evident in the work of Montesquieu."
B. Hindess & P.Q. Hirst, *Pre-Capitalist Modes of Production,* London, 1975, p.213

(3) Sovyet toplumsal düşüncesinin feodalite-eğilimli olduğunu işaret etmiştim, feodalite'yi asyatik aşama'ya göre daha gelişmiş sayıyorlar ve bu değerlendirmeyi, Sovyetler Birliği'nden sonra da sürdürüyorlar. Moğol feodal devletinin kurucusu Timuçin, gösterilmektedir.
"V haçale XIII v. Obrazovalis' Mongol'skoe feodal'noe gosudarsvo, politiçeski ob'edinivşee tataro-mongoFskie plemena. Osnovatelem etogo gosudarstva bıl temuçin."
E. K. Kaynazarov & E.Kaynazarov, İstoriya Kazahstana, Alma-Ata, 1992, str.,35

(4) "Plus tard le Cardinal résumera en une phrase célébré la tache qu'il s'assigne des 1624:'Ruiner le parti huguenot, rabbaisser l'orgueil des grands, réduire tous les sujets en leur devoir et relever le nom du roi dasn les nations étrangeres au point ou il devait etre' ".
Histoire de France, J.Carpentier & F.Lebrun, eds., Seuil, 1992, p.194

(5) Son iç savaş ile birlikte her "milletvekili" iğretidir; çünkü bir kumpanya haline gelen partideki oligarşinin merhametinden başka sığınak ve barınağı yoktur. Eskiden, kısmen vardı, İngilizce "constituency" denilen seçim tabanına sığınabiliyordu; kısmi bir popülizm sağlayabiliyorsa, kumpanyanın taşra örgütünde çok daha büyük sayıları bulan "delege" oylarıyla aday listesine girebiliyordu, şimdi bu imkân kaldırılmıştır. Hâlâ dar bölgeli, tek tek adayların yarıştığı seçim sisteminden uzak kalmak ve bir de çok yüksek barajlarla ve tombala usülü hesaplamalar ile sonucu ilan etmek; bu durumda çıkanlara "milletvekili" demek millet ile alay etmektir. Bu da düzlemedir; seçim, sadece, iki ya da üç parti arasında sandalyelerin nasıl dağıtılacağını belirlemektedir. Siyaset alanının çölleştiğini görüyoruz.

(6) Norman Davies, *Europe- A History,* Oxford U.P.1966, p.579

(7) Marx, toplumsal ilerleme'yi, ekonomik biçimlerin sıralanması söz konusu olduğunda, "asiatic, ancient, feudal and modern bougeois" olarak kaydetmektedir.
Karl Marx, introduced by E.Hobsbawn, *Pre-Capitalist Economic Formations,* London, 1964, p.11

(8) J. F. Hough, *The Strugglefor the Third World- The Soviet Debates and the American Options,* Brookings Institution, 1986, p.48

(9) İbid., p.

(10) M. Duverger, *Sociologie de la Politiaue,* PUF, Paris, 1973., p.394

İKİ KUMPANYA DEVLET

Demokrasi, bir devlet biçimi'dir ve bu hep söyleniyor, siyaset biliminin kurucuları, devletin türlerinden söz etseler de, anlatmak istedikleri, "biçim" olmaktadır. Burada bir yenilik yok, benim analizimde de pek bir yenilik iddiası bulunmuyor, vurgu farklılıkları var; farklı bir bateri dizgesi diyebiliriz, armonik olabilirse, isabetlidir. Bu farklı bateri armonisi, öyle söyleyebiliyoruz, devlet söz konusu olduğunda, biçim ile öz arasında, söz uygunsa, bir paradoksu haber vermektedir.

Çünkü demokrasinin yaşayabilmesi için, uygulandığı birimlerin her gün küçülmesi gerekmektedir, buna demokrasinin "gerçeklik yasası" adını verebiliriz. Devletin büyümemesi, büyürse federasyona dönmesi ve devlet yetkilerini her gün daha çok yerel yönetimlere bırakması, yerel yönetimlerin daralması, devlet parlamentosuna seçimlerin tek kişilik aday bölgelerine indirilmesi ve dar bölgenin seçileni seçenlerin kişisel planda tanıyacakları ölçüde olması; ilk çerçevede akla gelenler arasındadır. Bunların tümünü saymak hem mümkün ve hem de gerekli değil, demek ki, siyasal iktidarın realize edilecekleri birimlerin sürekli olarak minimize edilmesi, demokrasinin sine qua non, koşuludur. Bunlar yoksa, demokrasi'nin yaşayabilmesi için bütün uyrukların melek, filozof ya da üstün insan olmaları, bunu yurttaşlık gereklilik koşulu sayabiliriz, zorunlu görünmektedir, pek çok filozof ya da Robespiere'in yazı veya konuşmalarından biliyoruz. Güzel, fakat bunun yanında, bir de devletin sürekli büyümek ve sürekli bozma yasası var, devletin öz'ü burada saklıdır; uyruklarını gittikçe mediocre, vasat veya aparatçik yapmak zorunluluğu var, paradoks buradadır. Halbuki bir yaratığın aynı anda hem melek ve hem de aparatçik ya da sürü olması imkânsızdır; öyleyse buradan, demokrasi'nin imkânsızlığı ilkesine varıyoruz.

Yapmaya çalıştığımız, bir başka dille söylenecek olursa, devlet kavra-

mının demistifiye edilmesine katkıdır; halbuki, siyaset felsefesinin kurucularından sonra, mistifiye edilmesi esas idi. Tekelokraside mistifikasyon had safhaya ulaşmış durumdadır ve bu nedenle, demistifikasyon sürecine devam etmemizin yararlı ve verimli olacağını varsayabiliyorum.

İki hatırlatma yapabiliriz; birincisi, tarihte korsan ile tüccarın ve özellikle "büyük" tabir ettiğimiz ve dolayısıyla hem Orta Çağ ve hem de izleyen zamanların başlarında uluslararası ticaret yapanlarının, birbirinden ayrılmadığını tespit edebiliyoruz. Organik ve fonksiyonel bir birliktelik var, korsan, ya zengin bir liman kentine ya da değerli emtia yüklü bir ticaret gemisine saldırandır, buraya kadar korsan'dır; bunu başka bir limanda tasfiye ederken, "satarken" de diyebiliriz, tüccardır. Korsan korkutucu ve tüccar saygındır;* halkla ilişkilerini düzeltmek için, büyük korsanların, Avrupa'nın pek çok kentinde görkemli kilise ve katedral yaptırdıkları da kayıtlıdır.

Yakın zamanlarda artan ve bir düzen haline gelen mafya'ya, embryonic aşamada, devlet olarak bakabileceğimize işaret etmiştim; Sovyetler Birliği'nin yıkılışı, devlet konseptini yeniden gözden geçirmek ve geliştirmek açısından çok zengin bir laboratuar olmuştur, gözardı edemeyiz. Merkezi devletin çözülmesiyle birlikte, iktidar ve düzen her birisi Orta Çağ'daki feodalite'yi hatırlatan, mafya kumpanyaları arasında paylaşılmıştı, henüz güçlerinin silindiğini söyleyemiyoruz. Bu ikinci hatırlatmamız ve buradan hareketle korsanları, denizde mafya sayabiliriz; rüşeym halinde devlet anlamındadır. Kuşkusuz, daha gelişmiş olanları da, denizde prenslik olarak düşünebiliriz. Böyle düşünme, devleti, daha anlaşılabilir hale getirme yolunda yeni bir adım olabilir, kaldı ki, bu amaçla ileri sürüyorum.

Yalnız bunlar belli bir noktaya doğru bir hazırlık oluyor, şunu tasarlayabiliriz, korsan ile tüccarı birbirinden ayırmanın imkânsız olduğu tarih kesitinde

---

* Cami veya kilise yaptıran korsan-tüccar, tekelokraside, foundation ya da vakıf düzeninin de öncüsü olmaktadır. Foundation ya da vakıflar, eskiden burs ve ödüllerini, yasal vergilerini aynı miktarda az ödeyerek finanse ediyorlardı, demek, Türkiye'de oligarşinin cömert, "basın özgürlüğü" veya sanat ya da benzeri ödüllerinin finansmanı devlete aittir. Eskiden bunu, teknik deyişle, vergi kaçırarak yapıyorlardı ve şimdi vergi yasalarında yapılan değişikliklerle, oligarkların hayırhah vakıflarının devlet fonlarından finanse edilmesi "resmileştirilmiş" durumdadır. Aynı işi yapıyorlar, ödül için ayırdıkları fonları, ödül vermeseler ve vergilerini dürüst öderlerse, devlet bütçesine aktarmak zorundadırlar; öyleyse, korsan-tüccar başkasının zenginliğinden bir sadaka ölçüsünde cami ya da kilise yapıyordu ve şimdi tekelist, devlet fonundan, ödüllü sanatçı ve "aydın" üretmektedir. Peki bu doğru mudur, tekelokraside bu soruya yer yoktur ve tekelokraside bu yapılmayacaksa ne ve nerede yapılacaktır, sorunun cevabı bu sorudur.

Demek oluyor, devlet, ödüllü "sanatçı" üretme fonksiyonunu da "özel" ellere, tekellere, devretmektedir; devletin parselizasyonunda bir başka yöneliş'tir. Finansmanı kamusaldır.

korsan ile amiral'in de birbirinden ayrılamadığı kesitler teşhis edebiliyoruz. Tarihte ve dil bilimde tesadüf olursa, bir tesadüftür; etimolojik olarak "amiral" ve "emir" ayniyeti burada dikkat çekicidir.* Aslı, Arapça "amir al bahr" idi, "amir", emir olup biz bunu "Emir Orhan" ya da "Osmanlı Emirliği" sözlerinden de biliyoruz ve "emir", hükümdar ya da "prince" sözcükleri ile özdeştir. İzleyen, "al", İngilizce "the", Fransızca "le" ya da İbrani "ha" misali belirteç olup, amiral'i, "denizin hükümdarı" olarak anlayabiliriz;** Batı dillerinde, sadece "amir al" görüyoruz, "bahr" sözcüğünün prononsiasyonun zor geldiği anlaşılmaktadır; daha sonra, amiral'in, "emir" anlamını yitirmesi doğaldır.

Ne yazık, büyük keşiflerin ve keşfedilen yerlerin kolonize edilmesinin korsanların işi olduğunu çok zaman unutuyoruz; burada kurulan devletsi düzenler, yaygınlıkla korsan da denilen bu tür emirlerin marifeti idi. Güzel, keşiflerden sonra ortaya çıkmakta olan "milli" devletlerin, bu merkantilizm çağına denk düşüyor, ki öz olarak, içerde yünlü dokuma ve arkadan pamuklu dokuma sanayiini geliştirmek ve bunları ihraç ile yeni keşfedilen topraklardan değerli madenler ile özellikle Hint Kıtası'ndan lüks emtia ithal etmekten ibaretti, birbiriyle koloni ve ticaret savaşlarına girdiklerini biliyoruz. Peki bunların birdenbire ve tamamen "devlet" eliyle ve devlet gemileriyle yapıldığını düşünebilir miyiz; bu soru ortadadır. Bu soruya, o zamanlarda devlet kavramı henüz netleşmediği için hiçbir zaman net bir cevap veremeyiz. En enigmatic cevap, on altıncı yüzyılda henüz korsan ile amirali birbirinden ayırmanın imkânsız olduğudur ve buradan ilerlemek zorundayız.

Belki Barbaros Hayrettin'i, bu açıdan, ele alarak ilerlememiz mümkündür, Profesör Karal, İslam Ansiklopedisi'nde "büyük Türk amirali" dese de, adını berber bir korsan olarak duyurduğu kesindir. Babası Yakup'un, Selanik çevresinde gemicilik yaptığı bilinmektedir; Profesör Karal, Yakup'un oğullarının adlarının Elias, İshak, Aruc ve Hıdır ya da Hızır olduklarından da habersiz görünüyor, sonradan adını, Hayrettin'e çeviren Hızır ya da Hıdır, Aruc'un yardımcısı idi ve Batı Akdeniz'de, Tunus ve Cezayir sahillerinde korsanlık yapıyorlardı. Berber korsanları, "emir" yerine "kaptan" ya da "reis" adlarını kullanıyorlar; İspanya ve İspanyol gemileriyle savaştıklarını tahmin etmek zor olmamalıdır. Başarı kazanıyorlardı ve bundan sonrası için, Profesör Karal'dan bir aktarma yapmak istiyorum: "Ceneviz, Venedik, Fransız ve İspanyol ticaret

---

* A. Hamon "emir/amiral" özdeşliğine işaret ediyor. A. Hamon, *Les Mots du Français,* Hachette, 1992, p.198

** "kaptan-ı derya" aynı modeldir, "derya" Farisi ve "kaptan" Batı'dan ithaldir, "ı", belirteç ya da nisbet eki olmaktadır; kuşkusuz bu konstrüksiyonda açık bir görmemişlik görebiliyoruz.

ve harp gemilerine karşı kazandıkları muvaffakiyetten sonra, hem kuvvetleri arttı, hem de servet ve şöhret kazandılar. Bunun neticesinde, Barbaros Hayrettin ile Oruç'ta, şimali Afrika'da bir devlet kurmak fikri uyandı. Esasen Şimali Afrika'nın vaziyeti de bu fikrin tatbikini kolaylaştıracak mahiyette idi; sahillerde İspanyollar ile Cenevizliler'e ait pek çok mühim kale ve limanların anavatanları ile olan irtibatları gevşekti ve islam hükümetlerinin aralarında daimi ihtilaflar ve çarpışmalar oluyordu."* Bu paragrafı, devlet teorisine getirdiği açıklık nedeniyle ve uzunca aktarma gereğini duydum; güçlenmiş bir korsan ya da "reis" için, devlet kurmak, bir kara parçasına yerleşmektir, bunun önemli bir düzen değişikliği gerektireceğini düşünemeyiz. İkincisi "devlet kurmak fikri" de, o tarihlerde, daha sonraki yüzyıllardaki anlamı ve önemi taşımıyordu; zaten bir devlettiler, emir verebiliyor ve itaat sağlayabiliyorlardı. Haraç ya da vergi alabiliyor, her türlü ceza verebiliyordu; idam, en çok bilinen ceza'dır. Her güçlü korsanın bir düzeni var, bu devlet'tir ve bunun dışında devleti önemsemek, devleti bilemeyenlerin alanı olmalıdır; nitekim sonunda kendilerinin devletini kurmaktan vazgeçtiklerini görüyoruz, Osmanlı Devleti'ni, devlet olarak kabul ettiler, birleştiklerini bile düşünebiliriz.

Demek ki korsan ile amirali ayırmanın zorluğu bir yana, korsan düzeni ile devlet arasındaki farkları da büyütmemek durumunda kalıyoruz; korsanlar ayrıca, bir devlete katılabiliyor ve sonra ayrılabiliyorlar, bunun sistemli olarak yapılan haline "privateer" denilmektedir. Encyclopeadia Britanica, privateer'i, "an armed vessel belonging to a private ovraer and commissioned by a beligerent state to carry on operations of war or reprisals" olarak tanımlıyor;** bunlar, "özel" ya da "özelci", belki metaforik bir uzatmayla "yedek" de diyebiliriz, korsanlardır, savaş halinde devletlerin birisiyle anlaşıyor, iyice donanmış gemilerini ve kuşkusuz savaşçılarını getiriyor ve kendisi de bir amiral olarak deniz savaşına katılıyor, karşılığı, elde edilen ganimetlerden paylaşımındadır. Sir Martin Frobisher, Sir Ricahard Hawkins, Sir Francis Drake, on altıncı yüzyılın tanınmış privateer'leri arasında yer alıyorlar; hem korsan ve hem de "sir" unvanları da hatırlatıyor, "admiral" oldukları anlaşılmaktadır.

On altıncı yüzyılda iki büyük deniz savaşı var, söz etme sırasıdır ve bunlardan birisine daha önce değinmiştim; bu, bizim İnebahtı dediğimiz, Lepanto Deniz Savaşı ve 1571 tarihindedir. Bu savaştan önce Türkler, Venedikliler'den Kıbrıs Adası'nı almışlardı ve bunun üzerine, Türkler'e karşı, Papa'nın öncülüğünde büyük bir Avrupa ittifakı kurulmuştu, Niğbolu hezimetinden beri ilk kez cesaret ediyorlardı ve İspanya lider durumundadır. Tekrar olabilir, ancak

* Enver Ziya Karal, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt II, s. 311
** *Encyclopaedia Britannica,* Volume 18, p.565

gereklidir; Lepanto açıklarında, yenilmez olarak bilinen Türk donanması çok büyük bir hezimete uğratılmıştı ve bu, Avrupa'da çok büyük sevinçle karşılanmıştı. Levant Kumpanyası üzerine bir monografi, çağdaş kaynaklara dayanarak, Londralılar'ın, bu zaferi, ateşler yakarak, ziyafetler düzenleyerek kutladıklarını kaydetmektedir;* Avrupa, Lepanto'da kazandıkları zaferi takdir etmektedir. Bu, artık Türkler'in "yenilebilir" olduğu yollu anlaşılmıştır, takdir, buradadır.

İstanbul'da bir "devlet" olan, Bab-ı Ali'de ortak konumunda Nasi'yi dük yapabilmek ve İspanya'dan kovulan Yahudilere bir yurt sağlayabilmek için, Nasi de bir konverso idi, açılan Kıbrıs seferi başarılı olmuştu, fakat Sokollu'nun uyarıları haklı çıktı, Hıristiyan dünya tahrik edilmişti ve sonunda İspanya liderliğindeki Avrupa koalisyonu, Türkler'in yenilmezliğini ve gururunu, denizin dibine indirebiliyordu, Lepanto budur. Bu büyük hezimet üzerine Sokollu'nun ibrişim ve altınlarla süslü nutku yüreklere su serpse de, Avrupa'ya güven yağıyordu ve Lepanto, Avrupa açısından bir marş oluyordu. Türk ve yabancı Türkiye tarihçilerinin üzerini örtmek istedikleri de budur ve bu historiografya'da Yahudi bükmesi, jewish bias de diyebiliriz, olduğu anlamındadır.

İkinci deniz savaşına geçmeden önce, bir soru formüle edebiliriz, on altıncı yüzyıl Türk çağı mıdır yoksa İspanyol çağı mı; bu, geçen yüzyılın Amerika'nın mı yoksa Sovyetlerin mi hanesine yazılacağı sorusuna benzemektedir. Batı tarihçiliği, on altıncı yüzyılda, İspanya'nın, dünyanın en güçlü devleti olduğu konusunda ittifak halindedir; keşifleri başlatan, yeni Kıta'da koloniler kurabilen İspanya'dır. Portekiz de var, ancak İspanya öncü durumundadır ve Portekiz'i hızla bağlayabilmiştir. Demek ki, İspanya güçlü ve lider idi, Selim, İstanbul'da ve Philip İspanya'da güçlerini savurabildiler.

Değinmek durumunda olduğum ikinci deniz savaşında ise, İspanya büyük bir yenilgi alıyordu ve 1588, İspanya yüzyılının sonu kabul edilmektedir. Bundan sonra denizlerde ve sömürgelerde Britanya'nın dönemi başlamaktadır ve şimdi buradayız. Bunun için Elizabeth'ten söz etmek durumundayım.

Annesi Anne Bolyne'i, babası Henry idam ettirmişti, katolizm ile İngiliz kilisesi savaşıyordu, başkalarıyla birlikte prens ve prenseslerin başlarının kesildiği bir dönemdir, dinler savaşının Bütün Avrupa'yı parçaladığı bir zamandır; Elizabeth, iki defa cellatlarını bekledi ve idam mahkumlarının bekleme durağı olan

* "..in London "there were bonfiers made through the city, with banquetting and great rejoycing as good cause there was for victorie of so great importance to the whole state of the Christian commonwealth." A. C. Wood, *A History of the Levant Company,* London, 1964, p.5

London Tower'da da ikamet etti, katolizmi reddetti ve kendisini yasal piç yapan papalık'tan nefret ediyordu, herhalde zayıf bir ülkeyi güçlü bir deniz imparatorluğuna çevirmede bunların rolü olmalıdır. 1533 yılında doğdu ve sonunda 1558 yılında Birinci Elizabeth olarak tahta çıkmıştı, demek yirmi beş yıl, hem bir kenara atılmıştı ve hem de çok iyi eğitim alabiliyordu, Grek ve Latin klasikleri aslından okuyabiliyor, İtalyanca, İspanyolca ve Fransızca konuşabiliyordu, bu nedenle yabancı temsilcilerle aracısız temas ediyordu. Ölüm ile yaşam arasında bir çocukluk ile gençlik geçirmiş birisinin bir başkasına güvenmesi zordur, istihbaratı hep kontrol ediyordu ve evlenmedi, yalnız her underdogged misali, kendisini sevdirmesini biliyordu; İngiltere aşkı oldu ve güçlenmesi için her türlü yola başvurdu. İspanya Kralı İkinci Philip'e karşı çok dikkatli ve usta bir mücadele sürdürdü; Türkiye ve Hindistan ticaretinde, İspanya'nın tekelini kırmak hedefiydi. Merkantilist hükümdar Sekizinci Henry'nin kızıdır, merkantilizmi has alanına, denizlere ve daha doğrusu deniz ötesine taşıdı; benim "kumpanya devlet" saydığım, Levant Company ve East Indian Company, Birinci Elizabeth'in imzasını taşımaktadır ve burada her ikisini de yeniden okuma'yı öneriyorum. Bu "okuma" hem çok eski ve hem de çok yeni'dir; bir anlamda "rönesans" diyebiliriz, çünkü her yeniden doğuş, bir yeniden okuyuş'tur.

Philip hem güçlü ve hem de katolik idi, Elizabeth hem protestan ve hem de İngiltere sevdalısıdır, güçlendirmeye çalışıyordu; yaşam Elizabeth'e dikkatli olmayı öğretmişti ve Philip'e açıkça cephe almış görünmek istemiyordu, yıpratma, kolonilerdeki devletsi düzenlerini rahatsız etme, yolunu kesme, izleyebileceği bir yoldur. Bu yolun ne olabileceğini, ansiklopedik bir kaynaktan okuyabiliyoruz, unable to even consider the idea of challenging Spain's navy in combat, Elizabeth secretly commissioned privateers to harass Spanish shipping and colonies, Kraliçe, İspanyol kolonileri ile gemilerini taciz etmek için, privateer'ler ile anlaşıyordu, bu korsanların amiral olmaları anlamındadır.* Elizabeth, İngiliz korsanlarını İspanya'ya karşı gizli savaşa sürüyordu,

* When she declared the nation's religion to be not Catholicism but the Church of England, this upset the rabidly Catholic Philip. Even more upsetting England's raids on Spanish wealth. Unable to even consider the idea of chalenging Spain's navy in öpen combat, Elizabeth secretly commissioned privateers toharass Spanish shipping and colonies. This they did to great effect, with the famous pirates Francis Drake, Martin Frobisher, and John Havvkins interfering in Spain's slave trade betvveen Africa and the New World, raiding Spanish ports in the Caribbean and South America, and hijacking treasure ships bound for Spain or traveling from Spain to the Low Countries, where they fianenced campaigns against Protestant movements. Bad enough that Elizabeth was picking Philip's pocket; she was using much of money gained from her privateers to support those Protestant oprisings in Europe. Thus , Philip's army in Holland was being opposed by forces supported with his own money." Paul K. Davis, *100 Decisive Battles,* Oxford U.P., 1999, p.200

bir devletin donanması olarak hareket eden korsanlara "privateer" dendiğini not etmiştim, daha önce sözünü ettiğim ünlü korsanlar şimdi İngiltere'nin amiralleri olarak karşımızdadırlar.

Philip'in donanmasının, Lepanto'da Türk donanmasını ve umulmadık bir çabuklukla denizin dibine göndermesinin Elizabeth'in gözünü korkutmuş olması normaldir, buna mukabil, korsan-amiraller, İspanyol gemilerine karşı büyük başarılar elde ediyorlardı, güvenleri yerindedir ve Elizabeth'i İspanyol Armada ile karşılaşmaya sürüklüyorlardı. Armada'da kaptan Santa Cruz olacaktı, adına Lepanto zaferi yazılıdır, yalnız bütün hazırlıkları yapmasına karşın, ani ölümü işleri kötüleştirdi ve Philip'in bunun yerine bulduğu kaptanın hiç deniz görmemesi belki de sonucu haber veriyordu. Elizabeth'in atadığı kaptan deneyimliydi, fakat daha da önemlisi, ünlü korsanlar Drake, Hawkins ve Frobisher da, gemileriyle beraber İngiliz donanmasında yer alıyorlardı, deniz savaşını bunların yönettikleri kaydedilmektedir. 1588 yılında, Armada büyük bir yenilgi aldı ve hem İspanya'nın deniz üstünlüğü kırılmış oldu ve hem de 1492 tarihinde başlayan İspanyol yükselişi inişe geçiyordu; artık Akdeniz'de kontrol, İngilizlerin elindedir.

Üç sonucu hemen kaydetmek istiyorum, birincisi, artık deniz savaşları değişmiştir; yanaşarak, ramming yaparak gemileri batırmak ya da düşman gemisine çıkmak dönemi bitiyordu, deniz savaşları uzun menzilli toplar dönemine giriyordu. İkincisi, Avrupa'da güç kelebeği, daha Kuzey'e sıçrıyordu, artık denizlere İngilizler egemendir. Üçüncüsü, Hindistan yolu bir kez daha açılmaktadır, ticaret savaşı Hindistan'a kayıyordu, önce Levant ve daha sonra Doğu Hindistan kumpanyası kuruluyordu. Bunlara "kumpanya" demek, company, çok yanıltıcıdır; bunlar has anlamda devlet'tir ve öylece kavramak, devletin demistifikasyonu yolunda önemli bir adım olmak zorundadır. Şimdi, bu bölümün sonunda ve kumpanya devlet analizindeyiz.

Devam etmeden önce belki bir parenteze ihtiyacımız olabilir; korsan=tüccar ve korsan=amiral, eşitliklerinden bahsettikten sonra, belki tamamlamak için, tüccar=ambasador denkleminden de söz etmemiz yerindedir. Kuşkusuz, bu denklemin bir tarafında korsan varsa, şimdi korsan ambasador'u düşünebiliriz, sanıyorum fazladır ve tüccar=ambasador uygundur.* Bunun, tüccar ambasadorun, belki de ilk işaretini Adam Smith'te buluyoruz; Ekonomi Politik'in kurucusu sayılan Smith'in namdar kitabında, "the commerce of the Turkey Company first occasioned the establishment of an ordinary ambassador

* Bir rastlantı mı, Türkiye'nin şimdi tükenmiş ambasadorları, yalnızca tüccar işlerini takip ediyorlar.

at Constantinople" yollu yazmaktadır.* Levant Kumpanyası'na, Turkey Kumpanyası da denmektedir ve demek ki tarihte ilk ambasadorlardan birisinin, ya da netlikle bilinen ilk devamlı elçiliğin, İngiltere tarafından İstanbul'da açıldığını, Smith'ten öğreniyoruz. Bu, bir tüccardır; Smith, tüccar ambasadorun, eski zamanlarda bilinmediğini veya onbeşinci yüzyılın sonu veya on altıncı yüzyılın başlarında ortaya çıktığına da işaret ediyor ki, merkantilizm ile birlikte başladığını söyleyebiliriz. Merkantilizm, devletin hem ekonomikleştiği ve hem de politik bir nitelik kazandığı dönemdir; Fransız Montchretien'in ilk kez "Economie Politique" adını kullanması da, kısa bir süre sonrasına denk düşüyor, analizimizle uyumludur. Belki de ekonomizmin politikayı, en kaba bir şekilde çektiği bir dönemden söz ediyoruz.

Kumpanya Devlet çözümlemesine Levant Kumpanya ile başlamanın daha uygun olduğunu düşünmek için iki neden var, bir kez tarih açısından daha önce geliyor. İkincisi ise, İngilizler için Hindistan ile ilk ticaret ilişkisini de Türkiye kumpanyası tüccar ya da ajanları başlatmıştı, karadan Hindistan'a giderek değerli emtia alıp kervanlarla bunu Türkiye'ye ve buradan da gemilerle İngiltere'ye nakletmişlerdi;** buna rağmen, Doğu Hindistan kumpanyası ile başlamak istiyorum. Çünkü bütün kumpanyaların en gelişmiş olanıdır; a- kendi adına savaş yapabiliyordu, b- raja, kral, atayabiliyordu c- zamindar idi, d- vergi topluyordu, e- yeni fetihlere çıkabiliyordu, f- gümrük alabiliyordu, g- işkence yapıyordu ve kuşkusuz her türlü ceza verebiliyor ve idam ediyordu. Öyleyse devlet'tir ve temel konstrüksiyon burada ve Türkiye Kumpanyası, bunu zenginleştirebiliyor.

---

* Adam Smith, *The Wealth of Nations,* edited by E. Cannan, Vol. 2, London, 1776-1961, p.254

** Büyük keşiflerin, Türkler'in İstanbul'u alarak Doğu yollarını kesmeleri üzerine zorunlu olduğu iddiası ciddiyetten çok uzaktır; bir kez, İstanbul'un fethi sembolik idi ve Türkler o zamana kadar yeteri ölçüde ilerlemişlerdi. İkincisi, Türkler, hiçbir zaman ticarete engel çıkarmadılar ve kapitülasyonlar vermek dahil her yolla özendirdiler. Üçüncüsü asıl zenginliğin Hindistan'da olduğu, çok önceden, biliniyordu, kara yolu hem çok pahalı ve hem de denizden de riskliydi ve Ümit Burnu'nu dolaşarak gemiyle yapılan ticaret, gerçekten maliyeti üçte bire indirebilmişti, daha kârlı olacağı beklentileri hemen doğrulanmıştı; keşiflerin temel amacı, denizden Hindistan'a gidebilmekti.

Adam Smith

"Some particular branches of commerce, which are carried on with barbarous and uncivilized nations, require extraordinary protection. An ordinary store or counting-house could give little security to the goods of merchants who trade to the Western coast of Africa. To defend them from the barbarous natives, it is necessary that the place where they are depoited, should be, in some measure, fortified. The disorders in the government of Indostan have been supposed to render a like precaution necessary even among that milg and gentle people, and it was under pretence of securing their persons and property from violence, that both English and French East India Company were allowed to erect the first forts which they possesed in that country. Among other nations, whose vigorous government will suffer no strangers to possess any fortified place within their territory, it may be necessary to maintain some ambassador..."

Herhalde Adam Smith'i "okuma" ile başlamanın verimlilik ihtimali yüksektir; Smith'in sadece arz ve talep analizi yapmadığını bilmek şaşırtıcı olabilir, belki de yazdıklarından ihmal edilenlerini tekrar canlandırmak daha isabetlidir, göreceğiz. Smith, bazı ülkelerde güçlü devletlere yakışmayan gelişmelerden söz ediyor, barbar ve medeni olmayan kavimlerde ticaretin ve tüccarın korunması gereğini ileri sürmektedir. Bu, yabancı tüccarların kendileri için kale ya da müstahkem yer, forts, inşa etmeleridir; Fransız ve İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyaları'nın bu tür kaleler inşa ettiklerini Adam Smith'ten öğreniyoruz. Indostan'da,* Doğu Hindistan Kumpanyası'nm kalesi ya da tahkimatı var, "factory" dedikleri temsilciliklerin bu kalelerde yaşadıklarını tahmin edebiliriz. Devlet içinde başka bir devlet için kaleyi, bugün bunlara "üs" de deniyor ve girilmez alan tarifimize uygun düşmektedir, Smith'in, devlet olmaya yakıştıramadığını anlıyoruz. Fakat yine de gerekli bulduğu izlenimi var.

Smith, Ulusların Serveti'nde ve başka bir yerinde, "the old English East

* Smith'in, original metinde "Indostan" demesi üzerine bir not düşebiliriz; Hind-Avrupa dilleri, iki büyük aileden ibarettir, Hind-İran ailesinin "Hindus" dediğine, Latin ailesi "Sindus" diyordu. Bu, iki dil ailesi arasında sınırda yaşıyan İyonyalılar'ın "h" diyememesinden ileri geliyor; h'yi, s'ye çevirdiler. Farisi'de yedi, "haft", Fransızca'da "septe" oluyordu ve yedilik, bizde "hafta" olan "hafta", semaine idi. Yalnız, Hindistan'ı, Persia'nm ötesi olarak tanıdıkları için, daha sonraki yüzyıllarda Sindus'tan vazgeçmek zorunda kaldılar, nehir hâlâ "Sindus" olarak kalmıştır ve ama, Hindus'ta baştaki h'yi kestiler. "Stan", Farisi yer ya da yurt anlamındadır, "Indostan", küçük farkla, İranilerin söyleyişidir. Daha sonraki yüzyıllarda belki de Türkler'in yaşadığı yerlere Turkia demeye başladıktan sonra, Indostan'ı bırakarak "India" demeyi seçtiler. Smith'in zamanında hâlâ Indostan idi, bunu çıkarıyoruz.

India Company was established by a charter from Queen Elizabeth" diyordu; dikkat çekici olan "eski" Doğu Hindistan Kumpanyası, demesidir ve Kraliçe Elizbeth'in verdiği bir imtiyaz ile kurulduğunu da nakletmektedir. "Eski" nitelemesi doğrudur ve birazdan göreceğiz, Marx, Kumpanya'nın yeniden kuruluşunu asıl kuruluş saymaktadır. Aradaki fark şudur, kurulduğu zaman, ekonomik yapı, tekelli bir organizasyondu, ticaret demek bir tekel sahibi olmaktı, bu ise, yine geçerken tespit edebiliriz, merkantilizmin ve merkezi devletin oluşumunda özgürlük olmadığının bir diğer kanıtıdır. Dolayısıyla, kapitalizmin doğuşu ile özgürlükleri ve özgürlükleri içeren bir demokrasiyi senkronize etmenin, kaba marksizm bunu hep yapıyor, hem prematüre bir yaklaşım ve hem de kapitalizmi güzellemek demek olduğunu görüyoruz. Halbuki, devam ediyoruz, Manüfaktür ve özellikle İngiliz dokumacılığı, önce yünlü ve daha sonra pamuklu gelişince, Hindistan'dan getirilen ipekli ve basma rekabeti rahatsız edici görülmeye başlamıştı ve dolayısıyla Doğu Hindistan Kumpanyası'nın tekelist konumuna ciddi bir muhalefet çıkmıştı.* Öyle, fakat kendisi bir devlet olan ve Londra'da da çok büyük rüşvetler dağıtabilen Kumpanya bu sıkıntıları aşmasını bilmişti; Marx'ın bu alanda yazdıkları parlaktır ve ihmal edildiğini teşhis etmek durumundayız.

Adam Smith

"From 1708, or at least from 1711, this company, being delivered from ali competitors, and fully established in the monopoly of the English commerce to the East Indies, carried on a successful trade, and from their profit made annually a moderate dividend to their proprietors."

Marx'ın asıl kuruluş dediği zamandan itibaren, Smith, 1708 veya 1711 tarihlerine işaret etmektedir, Kumpanya'nın tam bir tekel olduğu anlaşılmaktadır; Smith, bu tekelin çok başarılı bir ticarete yol açtığını da eklemektedir. Demek ki, hem gelişen kapitalizm ve hem de Glorious Revolution, tekelleri yıkmaktan acizdir, belki de çok fazla itiraz etmemektedirler. Ancak, İngiliz

* Ekonomi Politik'in kurucusu Smith'in bu muhalefeti, "in the process of time, when principle of liberty better understood", özgürlük ilkesinin daha iyi anlaşıldığı bir zamanın gelişine bağlaması, çok idealist kalmaktadır.
ibid., p.270

Doğu Hindistan Kumpanyası'nın tekeline İngiliz kapitalizminden bir muhalefet gelmese de dışardan gelen muhalefetin sert olduğunu görüyoruz. Fransızlar, Fransa'nın ve Hollanda'nın da Doğu Hindistan kumpanyaları vardı, İngiliz tekeline şiddetle karşı çıktılar; bu ise Hindistan'da Pelasi Şehri yakınında, İngilizler Plassey diyorlar, en sert muharebesinin yaşandığı bir sömürge savaşına yol açmıştı, 1757 yılında tamamlanmıştır. Tümüyle İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kendi imkânlarıyla yürüttüğü bu savaşı, Fransa tarafı kaybetti; öyleyse, İngilizler'in Hindistan üzerinde tam hakim oldukları tarih budur. Kuşkusuz, bu tarih itibariyle, "İngilizler" derken, Kumpanya'yı anlatmak istiyorum.

Adam Smith

"During the French war which began in 1741, the ambition of Mr. Dupleix, the French governor of Pondicherry, involved them in the bwars of Carnatic, and in the politics of the Indian princes. After many signal success, and equally signal losses they at last lost Madras, at that time their principal settlement in India. it was restored to them by the treaty of Aix-la-Chapelle; and about this time the spirit of war and conquest seems to have taken possession of their servants in India, and never since to have left them. During the French war which began in 1755, their arms partook of general good fortune of those of Great Britain. They defended Madras, took Pondicherry, recovered Calcuta, and ac-quired the revenues of rich and extensive territory, amounting, it was then said, the upwards of three million a-year."

"They remained for several years in quiet possession of their revenu-e: But in 1767, administration laid claim to their territorial acquisitions, and the revenue arising from them, as of right belonging to the crown; agreed to pay to government for hundred thousand pounds a-year."

Bu savaşı, Smith'in zamanına göre daha zengin bilgilerin yardımıyla ve son derece kısa olarak, ben de özetlemek istiyorum; yalnız Smith'in anlatımında çok önemli bir not var. Kumpanya, bu savaşla, Hindistan'da çok geniş toprak ve şehirler ele geçiriyordu; bunların, Kraliyet mülkiyetine yazıldığını düşünebiliriz, yanlıştır. Smith, 1767 yılında, Londra Hükümeti'nin bu toprak-

ların Kraliyet'e ait olduğunu bildirerek, hem mülkiyetini ve hem de gelirlerini istediğini yazmaktadır; Kumpanya, bunu reddetmiş ve bunun yerine Hükümete, yılda dört yüz bin pound vermeyi kabul etmiştir, herhalde son derece düşündürücüdür. Korsanları ordu olarak kullanan bir kumpanyanın, pek güçlü İngiltere devletinden daha güçlü oluşuna tanıklık ediyoruz. Bu duruma bakarak, herhalde şu soruyu sormak yerindedir, hangisi devlet; cevap için devlet kavramını geliştirmek zorunludur, bunu yapmaya çalışıyoruz.

Pelasi Savaşı'nda, uzun çatışmalar zinciridir ve Pelasi muhaberesi sonu belirliyordu, bazı ayrıntılara işaret etmek istiyorum, bu bir sömürge savaşı idi; öyleyse, her iki tarafta da, Hintli prensler olmak durumundadır. Yerliler, Fransız ve İngiliz yanlıları olarak bölünmüştü ve savaş bu haliyle de iç savaştı; bütün sömürge savaşlarının bu çizgisi burada da karşımıza çıkmaktadır. Savaş'ta en önemli isim ise R. Clive idi; 18 yaşında, Kumpanya'nın bir katibi olarak Calcutta'da çalışmaya başlamıştı ve şimdi Yarbay rütbesiyle savaşıyordu. Bu, "kahramanlıklar" ve zulümler yaptığı anlamındadır. Anlaşılabiliyor, savaşanların pek azını, İngilizlerin "resmi" ordusu oluşturuyordu ve çoğunluk, Kumpanya'nın "özel" ordusundan meydana geliyordu, belki korsan-amiraller için kullandığımız "privateer" burada da uygundur; ama bu ayrım, bir ölçüde ve yine de, zorlamadır. Çünkü Clive ve benzerlerinin yerini bulmak kolay görünmemektedir. Demek ki, "resmi" ve "özel" devletin ayrışmadığı ve ayrılmadığı tarih kesitleri olmuştur; "tekelokrasi" teorisi bunu anlamayı gerektirmektedir.

Bu savaşta, Clive'dan başka iki figür daha var, birisi Surac ud Davla ve diğeri de dayısı Mir Caffer; her ikisi de hükümdar olmak ya da kalmak istiyor ve ilki Fransızlar'a ve ikincisi Clive'a güveniyordu. Bunu, birisi Fransız ve diğeri İngiliz kumpanyaya dayanmak istiyordu, şeklinde anlamalıyız. Sonunda Clive, Surac ud Davla'yı idam ederek Mir Cafer'i tahta çıkarmayı başardı; yeni hükümdar da, Kumpanya'yi zamindar ilan etmekte gecikmedi; bu toprakların hepsine sahip olmak anlamına geliyordu ve artık Kumpanya, kiraları toplayabiliyor ve vergi koyuyordu, bu açıdan bakıldığında da devlet olduğuna karar verebiliyoruz. Başta Bengal, her yerde, Hindistanlılar, İngilizleri, burada Kumpanya demektir, efendileri olarak görmeye başlıyordu; bu resmi ilhaktan öncedir.

Smith'in Kumpanya'nın yapısını bu kadar netlikle görmesine şaşıramayız ve tekelokrasi düzenine yaklaşıldıkça görülmemesine de şaşırmamamız gerekmektedir. Çünkü bu bilim denilen yolda, tekelokrasi'de, vülgarizasyon ve falsifikasyon temel karakter olmaktadır; vülgarize veya falsifiye etmeyen, bilim adamı sayılmamakta ve hiçbir şekilde ödül verilmemektedir. Dolayısıyla aradaki görüş açıklığını Smith'i dahi veya şimdiki bilim-man'leri ahmak

sayarak açıklayamayız; kaldı ki Smith'in sarası olduğunu, Oxford'ta olduğu zaman en ciddi tartışmalar sırasında kendinden geçtiğini de biliyoruz. Böyle olsa da, Smith'ten, Kumpanya hakkında, they were said at the same time to possess another revenue, arising partly from land, but chiefly from the customs established at their different settlements, Hinditan'da çeşitli yerleşim bölgelerine kurduğu gümrükler ile gümrük vergisi topladığını da öğreniyoruz. Burada da kalmamaktadır, Calcutta Belediye Sarayı'nda, originally instituted for the trial of mercantile causes, başlangıçta ticari davalara bakmak üzere mahkeme kurulduğu anlaşılmaktadır; sonra, mahkemenin jurisdiction'ı, alan ve dava çeşitleri açısından çok genişlemiştir, demek ki, gümrüklerinin yanında yargı gücü de olan bir Kumpanya ile karşı karşıyayız. Bu, demistifiye edilmiş bir devlettir.

Adam Smith

"About the prosperity of the great empire, in the government of which that vote gives him a share, he seldom cares at ali. No other sovereigns ever were, or, from the nature of things, ever could be, so perfectly indifferent about the happiness or misery of their subjects, the improvements or waste of their dominions, the glory or disgrace of their administration; as, from irresistible moral causes, the greater part of the propriters of such a mercantile company are, and necessarily must be."

Smith, "bir tekel olmadan, böyle bir kumpanyanın, tecrübe gösteriyor, dış ticaretin herhangi bir kolunda, ticareti sürdürmesi imkânsızdır" da demektedir, en azından bir süre için, dış ticarette tekel'i savunmaktadır. Fakat Doğu Hindistan Kumpanyası söz konusu olunca, yapılanları hiçbir ahlaki ilke ile bağdaştıramadığı da anlaşılmaktadır; burada, bayağı iktisatçılar için sürpriz olabilir, ancak yararlıdır, Smith'in esas ilgi ve öğretim alanının "ahlak" olduğunu eklemek durumundayım. Smith, dünyada hiçbir hükümdarın, halkının mutluluğu ya da çektiği acılar konusunda bu kadar ilgisiz olmadığını da kaydediyor; Kumpanya, bu zengin memleketin hızla viraneye çevrilmesi karşısında görülmemiş ölçüde kaygısız olmuştur. Yer üstünde ve yer altında hangi zenginlik varsa, el koymak ve geriye çöl ya da kısır toprak bırakmak; bu

kumpanya devletin tek fonksiyonu budur.* Demek ki, ortantal despotizm hiç olmazsa büyük yatırım projelerini realize ediyordu; burada hem despotizm ve hem de harab etme var.

Buradan Marx'a geçebiliriz; önce bir tespit var, Marx, Doğu Hindistan Kumpanyası hakkında en önemli incelemelerini, gazeteci kapasitesinde, yazıyordu.** Londra'dan, New York Daily Tribüne'e gönderiyordu; burada çok önemli bir işaret görebiliyoruz, demek ki, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Marx'ın incelemeleri, gazete "haberi" olarak okunabiliyordu. Şöyle de düşünebiliriz, gazete okuyanlar "haber" değil, bilimsel inceleme arıyorlardı; Marx'ın, haber olarak, bunu verdiği kesindir. Öyleyse teknik ilerleme, gazeteciliğin özüne, ters oranda etkili olmuştur, bunu çıkarıyoruz.

Yine de bu inceleme-haberlere, Smith'in katkısıyla birlikte baktığımızda, Doğu Hindistan Kumpanyası'nı, bir bilimsel cevher damarı olarak algılamamızda hiçbir sakınca görünmemektedir, çünkü, özellikle Marx'ın metinlerinde, az dikkat edilmiş ya da daha sonraları kodifiye edilmiş marksizm'de yer bulamamış, kavram ve analizlerle karşılaşıyoruz. Bu arada Marx, the events of the Seven-Years-War trans-formed the East India Company from a commercial into a military and territorial power, Pelasi Savaşı'na denk düşen zamanda Avrupa'da realize edilen Yedi Yıl Savaşı ile, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ticari olmaktan çıkıp askeri ve teritoryal bir iktidar haline geldiğini not ediyordu ki bu "devlet" demektir. Çünkü devlet, en son çözümlemede, bir toprak üzerinde oluşmuş iktidardır, Marx da buna işaret ediyor. Marx'ın bir kumpanyayı devlet olarak teşhis etmesini, burada geliştirmekte olduklarımız açısından önemli saymak durumundayım.

---

* Rosa Luxembourg bu konuda çok daha net yazmaktadır, Hindistan'ın fatihleri içinde kamusal yatırım ve hizmetlere hiç ilgi duymayanın sadece Doğu Hindistan Kumpanyası olduğunu tespit etmektedir. Rosa, çeşitli kaynaklara dayanarak, Kumpanya'nın bir tek kuyu bile açmadığını tespit etmektedir. Moğollar için Hindistanı zapt eden Timur ise tarımsal yatırımlarıyla tanınıyordu.

Luxembourg, Kumpanya'nın Hindistan'daki yöntemini, yaşadığı zamanda Amerikalıların Kızılderililere yaptıklarına benzetmektedir; gaspçı ve sahtekar idiler. Rosa , "korsanvari" sıfatını da kullanmaktadır.

"The British were the first conquerors of India who showed gross indifference to public Utilities."

"Uhder the Standard of commerce, the relations betvveen the East India Com-pany and the spice-producing countries were quite a piratical, extorniate and blatantly fraudulent as present-day relations betvveen American capitalists and the Red Indians of Canada whose furs , they buy, or betvveen German merchants and the Negroes of Africa."

Rosa Luxembourg, *The Accumulation of Capital,* London, 1963, pp. 375-386

** Karl Marx, "The East India Company-Its History and Results", *The New York Daily Tribüne,* July 11,1853.

K. Marx & F. Engels, *Collected Works,* Volume 12, p.148.

Karl Marx

"The true commencement of the East India Company can not be dated from a more remote epoch than the year 1702, when the different societies, claiming the monopoly of the East India trade, united together in one single company. Till then the very existence of the original East India Company as repeatedly endangered, once suspended for years un-der the protectorate of Cromwell, and önce threatened with utter disso-hıtion by Parliamentary interference under the reign of William III."

"It was under the ascendency of that Dutch Prince when the Whigs became the farmers of the revenues of the British Empire, when the Bank of England sprung into life, when the protective system was firmly established in England, and the balance of power in Europe was definitively settled, that the existence of an East India Company was recognized by Parliament."

"That era of apparent liberty was in realty the era of monopolies not created by Royal grants, as in the times of Elizabeth and Charles I, but authorized and nationalized by the sanction of Parliament."

"This epoch in the history of England bears, in fact, an extreme like-ness to the epoch of Louis Philippe in France, the old landed aristocracy having been defeated, and the bougeoisie not being able to take its place axcept under the banner of moneyocracy, or the 'haute finance'."

"The East India Company excluded the common people from commerce with India, at the same time that the House of Commons excluded them from Parliamentary representation. in this as well as in other instances, we find the first decisive victory of the bourgeoisie över the feudal aristocracy coinciding with the most pronounced reaction against the people, a phenomenon which has driven more than one popular writer, like Cobbert, to look for popular liberty rather in the past than in the future."

"The union between the Constitutional Monarcy and the monopolizing monied interest, between the Company of the East India and the 'glorious' revolution of 1688 was fostered by the same force by which the liberal interests and a liberal dynasty have at ali times and in ali countries met and combined, by the force of corruption, that first and last moving power of Constitutional Manorcy, the guardian angel of William III and the fatal demaon of Louis Philippe. So early as 1693, it appeared from Parliamentary inquiries, that the annual expenditure of the East India Company, under tha head of 'gifts' to men in power, which had rarely amounted to above L 1,200 before the revolution, reached the sum of L 90,000. The Duke of Leeds was impeached for a bribe of 1 5,000, and the virtuous King himself convicted of having received L 10,000."

Marx, 1853 yılında, New York'taki gazetesine gönderdiği inceleme-haberinde, İngiliz Doğu Hindistan kumpanyasının tarihini ve o zamanki durumunu analiz ediyordu, başlangıç saptamalarını özetleyebiliriz, a- Her ne kadar, 1600 yıllarında Elizbeth'in bir kararnamesiyle, tekel şartlarına haiz imtiyazlı bir kumpanya olarak kuruldu ise de, buna, zengin Hindistan ile ticaretin, Kraliçe dahil bir avuç tüccarın tekelinde olmasına, itirazlar çıktı, zamanla şiddetlenmiştir. On yedinci yüzyıl, ortasından itibaren ihtilaller dönemidir, kapitalistleşmiş büyük toprak sahipleri ile kent burjuvazisi birleşerek, Kral'ın yetkilerini sınırlamaya çalışıyorlardı ve sonunda, "Parlemento" güçlenmiştir.* İşte bu dönemde, bu tekelin kalması umut ediliyordu ve böyle bir umut normaldir ve kapitalizmden beklenen de budur. Olmamıştır, b-kumpanya yeniden kurulmuş, tüccar ortaklar biraz değişmiş, yeni girenler olmuş ve fakat tekel kalmıştır; Marx, bunun, rüşvetlerle olduğunu kaydetmektedir. Marx'ın rüşvet alanlar içinde gösterdikleri arasında dükler ve krallar var, bunlar belgelidir ve Kumpanya, tarihi boyunca, rüşvetlerle Londra'ya hep hakim olabilmiştir, dikkat çekici bir analiz sayıyoruz, c- İktisat teorisine göre klasik kapitalizm-

* Daha sonraki yıllarda, Marx, "Indian Revolt" üzerinde yazarken, İngiliz kolonyalizmine karşı, Hindistan'daki isyanın da, yoksullar veya mazlumlar tarafından değil, varlıklılar tarafından başlatıldığına işaret ediyordu, Fransız İhtilali'ni örnek vermektedir. Daha önceki İngiliz İhtilali de aynı kategoridedir.

"The first blow dealt to the French monarchy proceeded from nobility, not from the peasants. The Indian revolt does not commence with the Ryots, tortured, dishonored and stripped naked by the British, but with the Sepoys, clad, fed, petted, fatted and pampered by them."

K. Marx, *The Indian Revolt.*

K. Marx & F. Engels, *Collected Works,* Volume 15, p. 353

de rüşvet düşünülemez, çünkü ihtiyaç yoktur; çünkü, işletmelerden hiçbirisi, hiçbir şekilde piyasayı etkileyecek hacimde değildirler, rüşvet etkilemek için verilmektedir. Rüşvet, varsa tekel var demektir ve Marx, tekellerin varlığından açıkça söz etmektedir. d-Marx, bu dönemin ekonomik düzeni için "moneyocracy" tabirini icat etmektedir; bizim "tekelokrasi" ile benzer bir konstrüksiyona sahiptir, sadece "tekel" yerine "para" konmuş durumdadır. e- Marx, Avam Kamarası'nın, hem sıradan halkı, Hindistan ile ticaretten men ettiğini ve hem de parlamenter temsilin dışında bıraktığını tespit etmektedir. Büyük Devrim'in özgürlük getirmediği anlaşılmaktadır. f- Marx, zamanın popüler kalemlerinin birisi vasıtasıyla, halkın özgürlüğü gelecekte değil geçmişte kaldı, demektedir. On sekizinci yüzyılın başları söz konusu olduğunda, Marx'ın kapitalizmden özgürlük beklemediğini görüyoruz. Kuşkusuz, Marx'ın buradaki görüşleri, Komünist Manifesto'daki heyecana denk düşmemektedir ve bunun saptanması da ayrıca önemlidir, öyle sanıyorum.

İngilizce "factor" sözcüğünün bir de "ajan" anlamı var, casus değil ve birisi için iş yapan anlamındadır; Fransızca "facteur" sözcüğünün müvezzi karşılığında kullanılması, posta dağıtıcısı demektir, bizim için ipucu durumundadır. Hem Levant ve hem de Doğu Hindistan kumpanyalarının, factory'leri olduğunu anlıyoruz; ajanlarının bulundukları yerler olmalıdır. Marx da, Hindistan Kumpanyası'nın, to establish factories for their agents, ajanları için factory'ler, temsilcilik yerleri kurmaya çalıştığını yazmaktadır. Buna bir de, in order to protect them they erected several forts, temsilcilikleri korumak üzere kaleler, müstahkem mevkiler, inşa ettiğini ekliyor ki, bunu, Adam Smith'te de gördük.

İnsanın değişmeyen bir öz'ü olmadığını biliyoruz, Doğu Hindistan Kumpanyası'nı yazarken, artık devlet olduğunda hiç kuşkumuz kalmamış olmalıdır, Marx'ın zulmün de çeşit çeşit olduğuna işaret etmesi, acı fakat aynı ölçüde düşündürücüdür; burun kesme veya bir köy halkını toptan kızartma, benim Marx'tan aktarabileceğim iki örnektir. Başkaları da var, yalnız, burada bizi fazla meşgul etmemelidir. Peki, temsilciliklerde, kalelerinde mi yapıyorlardı; bu alanda özgür oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü özgürlüklerine sınır tanımadıklarını okuyoruz; kira, vergi, gümrük alabiliyorlar ve ticaretten de kârları var; bununla birlikte, belki Londra'ya rüşvet dağıtmaktan ve belki de isyanlar karşısında askerlerini çoğaltmaktan olabilir, ek gelirlere ihtiyaç duyuyorlardı. Bu durumda, toprak genişletmek bir çaredir ve artık savaşa bile ihtiyaç duymuyorlardı; ölen bir hükümdarın, Hint kurallarına göre, yerine geçmesi gerekeni reddediyorlardı ve dolayısıyla mülk, Kumpanya'ya geçmektedir. Marx, bu prosedürü de ayrıntı ile yazıyor ve Kumpanya'nın emperyal bir niteliği olduğunu düşünmemizi sağlıyor.

Palgrave's Dictionary Of Political Economy*

"From very early times the East had been viewed as a great source of wealth, and consequently as a great goal of trade. This feeling was accentuated rather than lessened after the Portuguese had discovered and at first monopolised the passage round the Cape of Good Hope. Many schemes of adventure had been f ormed, and some of them tried. The Levant Company had striven, but without much success, to extend its operations overland in the direction of India. On the other hand, attempts had been made to open anorth-west passage which should be to the English what the Cape route had been to Portugal. One of these found place in 1591, when a license was granted by Queen Elizabefh to send out three ships. They were sent under Captain Raymond, but without success. But the hope of trade with India was not abondoned; the prospect was too promising. in 1599, no doubt after preliminary action, the project which was to issue in the formation of the East India Company was first put on a substantial basis."

...

"..and on the 31 st December 1600 a charter was issued to the Governor and Comnpany of Merchants of London trading to the East Indies."

...

"Meantime the company was experiencing a foretaste of the difficulties and dangers which finally caused it to assume political responsibi-lities. On the one hand it had to contend with private riyals at home; on the other, the rivalry of continental powers and companies** threatened its existence in India. So early as 1602 a factory had been founded at Bantanı, despite the opposition of the Portuguese. As operations extended, new factories were established, notably one at Surat and new enmities incurred. The relations with the Mogul were rendered more amicable by the tact and capacity of Sir homas Roe. But the Dutch were about to prove the most formidable opponents of the young company."

...

"These words are öpen declaration in favor of the new policy. Commerce, if stili a main aim, was henceforth to be undertaken on a secure basis of territorial possession and political dominion."

...

"Other acquisition were made in the neighbourhood of their other stations. The French war was turning point in the history successful, the political ambitions, inchoate till then, had realised themselves in power, destined ultimately to become imperial. The task of its control was in fact too important to be committed to the sole will of a trading company and henceforth governmental interference and supervision begins."

* First edition 1894-1899-Revised edition 1925 - 1926

** The following is a list of the chief foreign companies licensed to trade to East Indies. The Dutch Company, founded 1602. The French Companies, the first founded 1604, the second, 1611, the third, 1615, the fourth by Richelieu, 1642 and the fifth, 1644. in 1719 the French company of the Indies was established and lasted till 1796. The first Danish Company, 1612 and the second 1670. in 1731 the Ostend Company was established, in 1731 the Swedish Company and in 1733 the Royal Company of the Philippine.

Palgrave'in "Siyasal İktisat Sözlüğü", her zaman güvenle başvurduğum kaynaklar arasındadır; tekelokrasi'nin iktisat tarihini de henüz tamamen bozmadığı bir zaman kesitinin ürünüdür. Zengin malzeme var; burada, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın ticaretin, ancak toprak kazanarak ve siyasal egemenlik kurarak yapılacağını öğrendiği yazılmaktadır. Hollanda ve Fransa'nın, kuşkusuz onların da kumpanyaları vardı, rekabeti, Kumpanyayı devlet olmaya zorluyordu; Fransız Savaşı'nı kazandıktan sonra bir emperyal güç olduğu kaydedilmektedir. Kumpanya olarak devlet olmuştu ve daha sonra, Büyük Britanya'ya katıldı; içinde eridi, diyebiliriz.

Böylece Doğu Hindistan Kumpanyası'nın etüdünü tamamlamış oluyoruz; bu bir devlet'tir ve çok şaşırtıcı gelebilir, Smith, Marx ve Luxembourg devlet olarak analiz ettiler. Buna karşın, bu analizin, siyaset felsefesinin içine girmemiş olmasına, bilimsel nedenlerle, hayıflanmak durumundayız. Bir haksızlıktır.

Yeni bir haksızlık yapmak istemiyorum, Ramkrishna Mukherjee'nin, "The Rise and Fail" çalışmasını ihmal etmememiz gerekiyor, adını, Gibbon'un çok bilinen Roma çalışmasından almış olması ihtimali var. Kumpanya'nın yükselişi ve çöküşünü ele aldığı bu çalışma, çok uzun aktarmalarla sunulmuş haldedir ve dolayısıyla çoğu eski kaynakları da tanımak imkânım

vermektedir. Kuşkusuz, Kumpanya-devletin, bir korsan, bir despot misali talan ettiği bir ülkenin bir bilim adamı tarafından telif edilmiş olmasının ayrı bir avantajı var.

Mukherjee, temel kaynaklardan birisi olan Ramsay Muir'in, Kumpanya'nın Hindistan'ın yöneticisi, egemeni, olduğunu yazdığını haber vererek başlamaktadır.* Ayrıca, Orta Çağ'dan itibaren İngiltere'de kurulan tüccar örgütleri hakkında da bilgiler sağlıyor ki, yararlıdır.** Bunları ve özellikle merkantilizmi incelemeden bu kumpanya devletleri anlayabilmek zor olmalıdır; hem emtia tüccarları ve hem de avantürye tacirler, tekelist idiler. Öyleyse kapitalizmin doğuşunda tekelcilik esastır ve dolayısıyla, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın tekel olarak doğması sürpriz sayılmamaktadır.

Hintli araştırmacı, 1595-1596 yılında, Hollandalı Jan Huyghen von Linschoten'in, Hindistan üzerine yazdığı büyük kitabının önemine parmak basmaktadır; derhal Latince, İngilizce, Almanca ve Fransızca'ya çevrilmesi de bu işareti teyid ediyor. Jan Huyghen, bir yandan Hindistan'ın efsanevi zenginliğini hatırlatmış oluyor ve diğer taraftan da burasını Portekiz'in pençesine aldığını tekrarlamakla birlikte bu pençenin pek de güçlü olmadığını haber veriyordu.*** Kuşkusuz bu bir tahrik ve davettir.

Bu davetten, pratiğin de doğruladığı iki sonuç çıkarabiliyoruz; Doğu Hindistan ile ticaret olacaksa, birincisi tekel ve ikincisi güç kullanma, başka bir söyleyişle, savaş kaçınılmazdır. Bunlar ise, hangi sözcük kullanılırsa kullanılsın, devlet, demektir.**** Mukherjee, ticaret yapan ülkede tekel ile ticaret yapılan ülkede tam egemenliğin, tüccar sermayesinin, merchant capital, temel talepleri olduğunu yazıyor; "sway" sözcüğünü de "pençe" ve daha doğrusu "hükümranlık" olarak anlayabiliyoruz. Kumpanya'nın Hindistan deneyimi budur.

Bengal'in, Kumpanya tarafından alınmasıyla sonuçlanan savaştan söz etmiştim; Mukherjee, "after the conquest of Bengal, there were no power, foreign or Indian, to oust the Company from India" Bengal'de zapt edilince, artık Hindistan'da Kumpanya'ya muhalefet edecek yerli veya yabancı hiçbir iktidarın

---

* R. Muir, *The Making of British India 1756-1856,* Manchester U.P., 1917
R. Ramkrishna Mukherjee, *The Rise and Fail of The East India Company,* Montly Review Press, n.d. p.XII

** Orta Çağ'da pamuklu dokumadan önce yünlü dokuma sanayii ele aldığım uzun incelemede bu konuda ve Türkçe'de bilgi bulunabilir.
Y. Küçük, *Bilim ve Edebiyat,* Tekin Yayınevi, çeşitli baskılar.

*** The Rise and Fail.., op.cit., p.59

**** "Besides monopoly in the Home country, one of the other basic demands of merchants capital was that it must have full sway in the country with which trade was conducted."
İbid., p.91

kalmadığını tespit etmektedir. Kumpanya, yerini sağlamlaştırdıktan sonra İngiltere'den ajan getirmektense yerlileri ve özellikle Yahudi ve Ermenileri kullanmaya başlamaktadır, bu politika'dır. Bu da emperyal bir içgüdüyü sergilemektedir.

Bu çalışmada da Sir Thomas Roe, İngiltere'nin, Ekber'in yerine geçen Cihangir'in Mogul Sarayı'na gönderdiği ilk "tüccar-ambasador" olarak tarif edilmektedir, bunu Levant'da da görüyoruz; burada bir yeni bilgi yok, yeni olan Sir Thomas'ın günlüğüne yazdıklarıdır. Sir Thomas, elçiliğinde bir papaz ile bir doktor bulunduğunu ve bunların, maaşlarının 24 ve 50 pound olduğunu, kendisininki ise, yılda 600 pound çevresindeydi, kaydediyor; Cihangir'in sarayındaki benzerlerinin ise maaşlarının on bin ve hatta yüz bin pounda denk düştüğünü eklemektedir, aşağılık kompleksi içinde olduğu kesindir. Saray'a giderken, saraylıların giydikleri ile asorti elbisesi olmamasından da yakınıyor; bunları da Mukherjee'de okuyoruz.

Levant Kumpanyası'nın aynı ölçüde tahribat yapmamasını ve despotik bir devlet niteliğini açıkça kazanamamasını herhalde bu zenginlik farkına borçluyuz. Doğu Hindistan Kumpanyası, Hindistan'tan aldıklarının yerine satacak emtia bulamıyordu; buna mukabil, Levant'tan aldıkları hem o kadar "değerli" ya da lüks değildi ve hem de Levant'a satacak ve Levant'ın almaya hazır olduğu emtia çoktu, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Londra'ya ihraç ettiği ipeklilerin ve ilaçların, oradan, Levant Kumpanyası tarafından Contantinople'a ihraç edilmesi ayrıca dikkat çekicidir. Yalnız, Türkiye'de despotik bir devlete dönüşememesini, sadece zenginlik farkına bağlayamayız; hiç olmazsa, Kumpanya'nın dönemlerinde, Osmanlı Doğu Roma'nın varisi merkezi bir devletti, önemlidir.

Doğu Hindistan Devleti, Hindistan'da iktidarını ve topraklarını genişletirken, pek çok rajah'ı birbirine karşı kullanabiliyordu; hükümdarlıkların, Fransa ve İngiltere arasında bölündüğünü kaydetmiştim. Aynı şekilde, Machiavelli'nin teoremini hatırlamak durumundayız; baronlar varsa fetih kolaydır, diyordu. Osmanlı'da yoktur; dolayısıyla Levant Kumpanyası, Osmanlı ekonomi ve politikasını paralize edebilmiş, fakat Doğu Hindistan Kumpanyası misali, despotik bir imparatorluğa dönüşmemiştir, ayrıca ihtiyaç duyduğunu söyleyemiyoruz.

Fransızca "lever", o da Latince "levare" fiilinden geliyor, şimdiki zaman particible'ıdır, kalkan, uyanan, yükselen, anlamları var; fakat Oxford etimolojik sözlükteki "the point where the sun rises", güneşin doğduğu yer, bizi

en çok ilgilendiren anlamıdır. Doğu, Doğulu* ve birincisinden kaynaklanarak "Turkey" olabiliyor; dolayısıyla, Levant Company, aynı zamanda Türkiye Kumpanyası'dır ve bu adla da bilinmektedir.

Rusya Kumpanyası, pek başarılı olmamıştı, 1553 yılında kurulmuştu; ama 1557 yılında, Rusya Kumpanyası, İran ve Buhara ile ticaret imtiyazını da almışlardı ve Kraliçe, bunlara bakarak, 1581 yılında, dört tüccara, Türkiye ile ticaret imtiyazını da verdi; bu, "Turkey Company" olmaktadır. 1592 yılında ise Turkey ve Venice Kumpanyaları birleştirilerek, "the Governer and Company of Merchants of the Levant" yaratılmış oluyordu. Kraliçe Elizabeth ortakları arasındaydı ve böylece elli çevresinde tüccar, Venedik ve Türkiye ile olan ticaretin tekelini elde ettiler; kısaca Levant Kumpanyası kurulmuştur.

Köprülüzade Fuat'ın, kurnaz bir biçimde tekzip etmesine karşın, Osmanlı kurumları üzerinde Doğu Roma'nın etkisi sanıldığından fazladır. Kapitülasyon da, Osmanlı'ya bir Bizans mirası idi; İstanbul tüccarları davet ediyor ve ayrıcalık tanıyordu, Venedikli Ceneviz tüccarları biliyoruz, Galata, onların, modern sözcükle bir tür factory'si idi. Dolayısıyla Sultan, Batılılar Büyük Senyör diyorlardı, mennuniyetle karşılamıştı; yüksek bürokrasi de, her işlemde önemli miktarda rüşvet aldıkları için ayrıca seviniyorlardı. Fakat bir rekabet var, Türkiye ile ticari ve diplomatik teması ilk önce Fransızlar kurmuşlardı; dolayısıyla büyük bir muhalefet gösterdiler.** Şöyle söyleyebiliriz, Fransız-İngiliz rekabeti, Hindistan'da rajah'ları birbirine karşı savaştırarak, buna mukabil Türkiye'de yüksek bürokratları birbirine düşürerek gelişmiştir; ilkinde daha çok mermi ve ikincisinde bahşiş kullanılmıştır, bahşişin bir yağlama ve dolayısıyla yumuşatma etkisi olduğunu biliyoruz.

Doğu Hindistan Kumpanyası'nı etüd ettikten sonra Levant Kumpanyası fazla ilgi çekici görünmeyebilir; ama yine de bazı noktalar var. Birincisi, Sultan, Levant Kumpanyası yöneticisi olarak gelenin mutlaka ambasador olmasında ısrar ediyordu; Kraliçe Elizabeth'in buna bir itirazı olmamakla birlikte, elçiliğin ve elçilik mensuplarının bütün harcamalarının Kumpanya tarafından karşılanmasını zorunlu görüyordu, öyle olmuştur. Harborne, bu şekilde Türkiye'ye gelen ilk ambasador ve dolayısıyla tüccar-ambasador durumundadır. Wood'un değerli monografisinden öğrendiğimize göre, Osmanlı mülkünde

---

* Bizdeki "levent" buradan geliyor; önce Türk korsanlarına, Batılı korsanlar, "levant" veya "levent" diyorlardı; "yiğit" anlamının alınması da, iri-yarı korsanlar nedeniyledir. Ancak, Yahudiler de "levant", "levander" veya "levent" sözcüklerini, dünyanın her yerinde isim olarak taşıyorlar, Yahudi ve Sabetayist onomastique'te "mizrah" ve "mizrahi" karşılığı olduğunu sanıyorum. Birincisi, "doğu" ve ikincisi "doğulu" demektedir ki, "levent" ile birlikte, Yahudi ve sabetayistler tarafından kullanılmaktadır.

** A. C. Wood, *A History of the Levant Company,* London, 1964, p.44

gerekli her yere konsolos atamalarını Harborne yapıyordu ve yazılarda kendisine, "Her Majesty's ambassador", Majeste Kraliçenin Elçisi sıfatını layık görüyordu.

Kuşkusuz, şatafata meraklı Osmanlı payitahtında elçilik açmak masraflı bir iş olmalıdır ve bu nedenle Kumpanya'nın masrafını çok geldiği için Kral'a başvurdukları anlaşılmaktadır; Kral James'in tepkisi, çok öğreticidir, bana ambasador gerekli değil, ama size lazımdır, masrafına katlanınız, anlamındadır.* James, Türkler ile dostane bir ilişkiye ihtiyacı olmadığını belirtmekten geri kalmıyordu; Lepanto sonrasına denk düşmektedir.

Harborne, ülkesine dönünce Kumpanya'nın Türkiye başkanı olan Barton gelmişti; 1596 yılında Sultan'ın sefere çıkarken ambasador Barton'u da yanında görmek istemesi, Barton'u şaşırtsa da artık bizi şaşırtmamaktadır. Osmanlı savaşlarında tabi devletler ya da dost devletler, sultanın yanında yürüyorlardı, usül budur; ve bu talepten, Osmanlı sultanının Kumpanya'yı bir devlet olarak gördüğü konusunda hiçbir kuşkumuz kalmamaktadır.

Temsilcilik dediğimiz factory'ler açıyorlardı, büyük adalarda, Trablus'ta, Halep'te, hiç kuşku yok, İzmir'de temsilcilikler vardı ve en büyüğü ise İstanbul'da idi. Kumpanya'nın ajanlarıyla yerli üreticiler arasında bağı Yahudi tüccarlar kuruyorlardı; Türkiye'deki Yahudi tüccarların bu konuda büyük bir tekelleri oldukları anlaşılmaktadır. Tekel içinde tekel diyebiliriz, bu nedenle, Kumpanya, herhangi bir nedenle yeni ortak-tüccar almak zorunda kalınca bunun Londralı Yahudi tüccarlardan gelmesine kesinlikle göz yummuyordu; kontrolü tamamen elinden kaçırmaktan korkmaktadır.

Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kurulmasının, Levant Kumpanyası'nı zor duruma soktuğu kesindir; on yedinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticaretin daraldığını gösteren işaretler okuyoruz. Fakat bunun boyutunu araştırmak ve tartışmak, burada, bizi, ilgilendirmiyor; ayrıca asıl aracı olan Türkiye Yahudileri'ni de bir ekonomik bunalıma sokup sokmadığını söyleyebilecek durumda değilim, yeni araştırmaların konusudur. Yalnız Kumpanya'nın tarihi, özellikle on sekizinci yüzyıl'dan itibaren, Sultan ve vezirlerinin, kumpanya temsilcilerine daha nazik davrandığını göstermektedir. Bu da her açıdan zayıflamanın boş gururu törpülediği anlamındadır.

Doğu Hindistan Kumpanyası kadar önemli olmasa da, Doğu Hindistan

* "James roundly told them that it was of no consequence to him that an ambassador should reside at Constantinople as he had no wish for friendly relations wirth the Turks and that if the company found an ambassador necessary for its own interests it must pay for him." ibid., p.39

Kumpanyası'nı doğurduğuna kesin gözüyle bakılıyor; Hindistan'a ilk başarılı ticari seferi, kara üzerinden, Levant Kumpanyası yapmıştı. İlk governor'u da, Thomas Smith, Levant'dandır ve ayrıca, kurucu ortakların önemli bir bölümü de Levant Kumpanyası'ndan geliyorlardı; Levant Kumpanyası'nın çocuğu olduğunu düşünmemiz isabetlidir. Çocuk babasını geçmiştir, öyle diyebiliriz, fakat ikisi birden, tekel'in devlet oluşuna ışık tutmaktadır. Bu ışık, devletin tekeller arasında parselizasyonuna da aydınlık getiriyor, önemlidir.

Katkı 5

FEYZİOĞLU VERSUS AVCIOĞLU

Hem Turhan Feyzioğlu'nu ve hem de Doğan Avcıoğlu'nu tanımıştım; her ikisinin de yakını olduğum doğrudur; yakınlığım, ikincisi ile yaşam boyu sürmüştü ve birincisiyle, 27 Mayıs 1960 Devrimi'nden hemen sonra bitmişti. İkisi de benim büyüğümdü, formel olarak öğretmenim olmadılar, ama beni yetiştirenler arasındaydılar ve her ikisini de büyük sevgiyle hatırlıyorum; Feyzioğlu, "Forum Hareketi" ve Avcıoğlu "Yön Hareketi" lideriydiler. Her birisi bir dergi adıydı ve "hareket" yaptılar, aynı zamanda aydın yolu oldular; hiçbir aydın, muhtemelen Turhan Hocam kadar Türkiye aydınını demokrasi yoluna çekmedi ve hiçbir aydın Doğan Ağabey kadar, Türkiye aydınını demokrasi yolundan caydırmadı ve Doğan Avcıoğlu, Feyzioğlu'nun "demokrasi" dediğine sadece "cici demokrasi" diyor, alay ediyordu ve bir çıkmaz sokak olarak görüyordu. Açık olan yolsa tekti, "devrim" diyordu; birbirini izleyen iki on yılda, "demokrasi" ve "devrim" kapılarında çatıştılar.

Feyzioğlu'nun bir dönemi var, Türkiye aydın hareketinin hem idolü ve hem de lideri olduğu zamandı ve güçlü bir aydın "düzeni" ve istenirse buna "kale" de diyebiliriz, oluşmasında çok büyük katkısı olduğu kesindir; geçen yüzyılın ellili yıllarının hemen ortasından başlayan ve izleyen on yılın ortalarına kadar uzanan bir on yıldır. Bu dönemde hep demokratizmi ve rasyonalizmi savundu, en yakınında duran ve mizaç olarak pek uyuşmadıklarını bildiğim Aydın Yalçın ile, Feyzioğlu Profesör Yalçın için bana hep "aramızda en nafiz olan Aydın'dır" diyordu ve hiç kıskanmıyordu, "Forum" katarına atlayan Şerif Mardin'in "sosyalist" oldukları iddialarını hatırlıyorum; Turhan Hoca bunlardan hep uzak durmuştur. Ayrıca, altmışlı yılların ortasında Türkiye, çok güçlü bir sosyalizm dalgasıyla sallanırken, Feyzioğlu bu dalgayı bastırmaya, olmazsa önüne dalgakıran kurmaya çalışıyordu; yaratılmasında büyük emeği olan aydınlarla kopuşu işte bu zamandadır. Artık eski lidere hücum ve "şerbetçi" demek,* aydın olmanın da işareti

* Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin gelenekleri vardı; açılış töreni önemliydi, dekan ve son sınıftan bir öğrenci ve bir de üniversiteye birinci giren öğrenci konuşuyordu; Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin genç dekanı Profesör Feyzioğlu, burada, öğrencilere, "nabza göre şerbet vermeyin" demişti, böylece üniversite öğrencilerini inançlarına bağlı kalmaya davet eden ilk aydın-hoca olmuştu, üniversiteye giriş birincisi bendim, cevap konuşmasını ben yapmıştım. Bana gelinceye kadar çalışkanlar, ge-

kabul ediliyordu; herhalde hiçbir aydın, Feyzioğlu kadar, Türkiye entelijansiyası tarafından sevilmemiş ve nefret edilmemiştir. Hem daha çok sevilenler ve hem de daha çok nefret edilenler var, Turhan Bey, bunun her ikisini birden yüksek derecede gerçekleştirebilmeyi başaran tek isimdir ve ben, hiçbir zaman başarı saymıyorum.

Türkiye aydınını kalkındırırken çok etkiliydi ve Türkiye aydınının yürüyüşünün önüne çıktığı zamansa çok etkisizdi; planlamada, bir yol veya baraj projesini değerlendirmek durumunda kaldığımızda hâlâ, "cost-benefit" analizi yapıyoruz ve eğer bu tespitim doğruysa, Turhan Bey'in yararı çok fazla ve zararıysa çok çok az olmuşsa, sonuç olumludur. Bu nedenle Profesör Feyzioğlu'nun sadece "yararlı" dönemlerini hatırlamayı tercih ediyorum; bu, ayrıca aydın tarihi yazımında çok doğru bir yoldur, çünkü, düşün hareketi zaman içinde bir eklemlenme işidir ve eklenen ise, bütünleri değil, aydın-insan eylemliliğinin kesitleridir. Darwin, bize, hayvanlar aleminde hep güçlülerin ayakta kaldığını öğretiyordu; aydınlar aleminde ise güçlü ve verimli kesitler kalıcıdır.

27 Mayıs Devrimi, başkaları arasında bir Başbakanlık Planlama Teşkilatı ve bir de yeni anayasayı hazırlamak için bir komisyon kurdu; Profesör Feyzioğlu, o sırada hem bir üniversitenin rektörüydü ve hem de bu komisyonun başkanlığına getirilmişti, başkanlığa en layık hukukçu olduğunda da kuşku yoktur. Akademik kariyerindeki tezlerinin birisinde kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi sorununu incelemişti; Türkiye, anayasa mahkemesi sözünü böylece işitmiş oluyordu, Turhan Bey'in armağanıdır ve şimdi artık mahkeme değil, Meclis-i Ayan'dır. Aynı zamanlarda, Planlama Teşkilatı'nda uzman yardımcısı olarak çalışmaya başlamıştım; en son görüşmemiz, başbakan yardımcısı olarak katıldığı

---

nellikle "suya-sabuna dokunmayan" konuşmalar yaparlardı, korktukları için değil başkasını bilmez ve yapamazlardı; benim konuşmam, başta dekan, bütün hocaları, kuşkusuz öğrencileri, heyecanlandırmıştı, amme hukuku profesörü, şimdi göçük, Yavuz Abadan'ı hatırlıyorum, neredeyse gösteri yürüyüşüne çıkmış, yerinde duramıyor ve bağırıyordu. Konuşmamda, davete cevap veren bir gençlik gördüklerini sanıyorum, sevinç gösterileri yapıyorlardı. *Forum* dergisi çıkıyordu ve Başbakan Menderes'in bu açılışı, hoca ve talebenin "bayrak açması" saymış olması mümkündür; arkasından, Feyzioğlu'nun hocalığına son verdiler, sıradan memur yaptılar ve biz derhal protesto hareketine başladık, o sıralarda temas halinde olduğum, Hürriyet Partisi Ankara başkanı Hüsamettin Cindoruk'un aktardığına göre, Ankara köylüleri şaşırmışlar, "tüllap neye isyan ediyor" diye soruyormuş, başlangıçlar her zaman şaşırtıcı oluyorlar. Beni de üniversiteden kovdular, on beş günlük öğrenciydim, yeni dekan Fikret Arık, "başbakan mutlak tard istiyordu, çok yalvardım" demişti, beni seviyordu ve kendisini sevmemi istiyordu, on beş gün sonra geri aldılar. Başlangıçta daha insaflıydılar.

yüksek planlama kurulu toplantıları hariç, komisyonda oldu. Görüşlerimi almak ve kibar bir öneride bulunmak üzere çağırmış olduğunu hatırlıyorum.

1960 yılında gerçekleştirilen "27 Mayıs" bir askeri darbe değildir; bir insan bir kurşunla ölmüş olsa da öldüren kurşundur, demiyoruz ve kurşunu sıkan olduğunu biliyoruz. Ayrıca, 14 mayıs 1950 yılında iktidar değişikliğini de bir "karşı devrim" saymadığımı hep tekrarlıyorum; Bayar-Menderes Hükümeti'nin kemalizme karşı olduğunu iddia etmek de saçma görünüyor, çünkü, o sırada ne Kemalizm doktrini vardı ve ne de İsmet Paşa'nın kemalist olduğunu söyleyebiliriz. İsmet Paşa, ancak ellili yılların ortalarında kemalizmi keşfetmiştir; çünkü kemalizm adıyla bir doktrinin kodifiye edilmesi bu tarihlere denk düşüyor, Paşa'nın dışındadır. Ayrıca İsmet İnönü iktidarının, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaptıklarıyla Bayar-Menderes hükümetlerinin ellili yılların ilk yarısındaki uygulamaları arasında bir devamlılık teşhis etmek zor görünmüyor, öyleyse şöyle formüle edebiliriz; bir kez, çok güçlü bir aydın hareketi vardı ve başına Feyzioğlu'nu koymak isabetlidir. Çok güçlü ve ilk defa devlet zorundan bağımsızlaşan ve çatışmaktan çekinmeyen bir üniversite-gençlik hareketi oluşmuştu; hiçbir zaman, böyle bir liderlik iddiam yoktur, bununla birlikte, gençliğin bağımsızlık hareketini, birkaç arkadaşım ile birlikte, benim yönettiğimi söylemekte de bir sakınca görmüyorum. Cılızdı, ama işçi hareketleri başlamıştı ve fiili grevlerin olduğunu, daha sonraki araştırmalarımız bize göstermişti ve bir-iki yıl içinde Türkiye üniversite gençliğinin en kütlesel örgütünün yönetimini elde ettiğimizde, üst organ toplantılarında sendika liderleriyle bir araya geliyorduk, tekstil ve çimento bunlar arasındadır. Bunlara ek olarak, bu iki buçuk dinamiğin İsmet Paşa'yı Pembe Köşk'ten çıkardığını yazmak, doğru bir tarih yazımı sayılmalıdır; kemalizmin keşfi işte bu tarihtedir ve pek çok keşifte bildiğimiz üzere ihtiyaçtan ve çaresizlikten doğmuştur. İhtiyaç, keşfin anasıdır; Engelsin sözünü hep hatırlıyoruz.

Demek ki, Silahlı Kuvvetler'de genç subaylar, bu programın etkisine girdiler ve hareket ettiler; ayrıca, görece olarak modernize olmuş ülkelerde, artık tank ve uçak kullanmadan "devrimler çağı" geride kalmıştır. Komşu İran'da, Musaddık'ı destekleyen ve çok güçlü Tudeh, silahlı kuvvetler içinde de parti üyesi pek çok subay olmasına rağmen, tank ve bombardıman uçaklarını kontrol edemediği için Cia-destekli darbeyi haber aldığı halde önleyememiş ve en elverişli koşullarda kendi devrimini yaparak, iktidarı alamamıştı; bu nedenle, halk dinamiklerine paralel devrimleri "askeri" adlandırmanın bir totoloji olduğunu kabul etmek zorundayız.

Daha sonra "61 Anayasası" adını alan kuruluş yasası taslağını hazırlayan komisyonun başkanı Profesör Feyzioğlu, komisyona, beni rutin danışmanlardan

birisini yapmak üzere çağırmıştı, bu tür hazırlıklarda "dinleme" usüldendi ve "gençlik-ordu elele" yürüyüşünün bir liderinin görüşlerini almak da çok doğaldır; bana ayrıca, taslağı görüşecek "kurucu meclis" üyeliğini de nezaketle önermişti, ben de aynı nezaketle kabul etmeyeceğimi bildirmiştim. Demokratik mücadele yaptım, fakat hiç demokrat olmadım ve özenmedim; Robespierre'den başka da önemsediğim bir demokrat olmamıştır. Demokratların yapacaklarının geride kaldığını düşünüyordum ve bundan sonrası için bir yol olarak görmüyordum; hâlâ aynı görüşlere bağlılığımı koruduğumu belirtmek, bu çalışmamı okuyanlara bir dürüstlük borcudur, yerine getiriyorum. Şimdi daha açık yazabiliyorum, bir devlet biçimi olarak demokrasi, insanlık tarihinde, sanıldığından çok daha kısa süreli ve geçici olmuştur; bundan sonra bir ülkeye konsa da, verimi ve süresi çok sınırlı olmak zorundadır, o zamanlar bunu sezmekle birlikte bu netlikte formüle edemiyordum. Ayrıca en parlak çağlarında da kısır olduğunu görebiliyorum.

Hobbes mu, Machiavelli mi, siyaset felsefesinin kurucusunun hangisi olduğu tartışmalıdır, Hobbes, devletin üç biçimi olduğunu kaydediyordu; monarşi, aristokrasi ve demokrasi, üç biçimdir. Birincisinde bir tek yöneten ve ikincisinde yönetenler koleji varken, üçüncüsünde, yönetenler ve yönetilenlerin hepsi oluyordu. En azından kabulümüz, budur. Bu kadarı güzel ve hep biliyoruz; fakat Hobbes, tirani, oligarşi ve anarşi adlarında üç biçim daha eklerken, bunların her birinin yeni biçimler olmadıklarını ve diğer üçlüye verilen alternatif adlardan ibaret kaldıklarını açıklıkla yazıyordu. Üstelik adlandırmanın pek de nesnel ölçütleri olmadığını ima etmesi dikkat çekicidir; sevmeyenler anarşi ve sevenler demokrasi, diyorlar, Hobbes'un formülü böyledir. Profesör Feyzioğlu buna, Hobbes'da olmayan, "çoğunluk istibdatı" kategorisini ekliyordu, görmek üzereyiz.* Hobbes'a dönersek, bu tür bir formülasyonun, bu üç biçimin tariflerinin de kolay olmadığı anlamına geldiği açıktır; doğrudur ve Feyzioğlu'nun katkısını incelerken de göreceğiz, ister filozof ve isterse propagandist olsun, demokrasiyi vaaz edenlerin hiçbirisi, peygamber-benzeri olarak tanımlanan insanları davet etmekten başka, bu biçim için bir güvence bulamamaktadırlar. Bu ise, bir taraftan bakıldığında, aşırı iyimser ve diğer taraftan bakıldığında ise, aşın kötümser olma anlamındadır.

Hobbes'un kendisinin de demokrasiyi değil monarşiyi tercih ettiğini biliyoruz; demek ki, seçmemek mümkündür. Öte yandan Hobbes'un, aynı biçime, demokrasi ve anarşi adlarının verildiği yollu işareti bugün de önemini korumaktadır. Çünkü, 1960 yıllarının ikinci yarısına, bizler, mükemmel olmasa da "demokrasi" derken, o tarihlerde başbakan S. Demirel de "anarşi" sayıyordu; bu hobbsien olgu

* Menderes iktidarının ikinci beş yılı, çoğunluk istibdatı olarak nitelendiriliyordu. 2003 son baharında hükümete getirilen akp'ninki ise bir azınlık despotizmidir.

anlamlıdır ve üzerinde durmakta yarar görüyorum.

Demokrasi varsa, yürütmenin hızını kesmek esastır; bu ise, söz uygunsa, yürüyüş yoluna sık sık bariyerler koymak demektir, pluralizmden söz ederken, çoğunluk unsurlarına efektif bir güç tanımamak ancak ikiyüzlülük olmalıdır. İki odalı bir yasama organının varlığının yasa yapma işini yavaşlatacağını kim inkar edebilir; mecliste grubu olan partilere ve kendilerini ilgilendiren alanlarda başka kamusal kurumlara anayasa mahkemesine başvurma hakkını tanımak, meclislerde konuşmacı olduğu sürece tartışmalara devam etmek, mutlaka kanunların çıkmasını geciktirirler, burada kuşkumuz yoktur. Bunları, iki meclisi, yasaların anayasa mahkemesi kanalıyla denetlenmesinde başvuru hakkının genişçe tutulmasını, üniversite özerkliğini, yargı ve savcıların özerk kurullar tarafından seçilmesini, anarşi sayan bir dönemden geçildiğini biliyoruz. Öte yandan bunların gaspedilmesini anti-demokratik bulanlar da olmuştur; öyleyse, Hobbes'un demokrasinin tarif edilmezliği teoremi isabetlidir. Yönetilenlerin yönetimi klişesi ise, seçim sisteminden başlayarak ve pratikte havada kalmaktadır.* Öyleyse, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleriyle bunların gasp edilmesini, demokrasinin tarif edilmesi olarak da anlayabiliriz; böyle bir anlayışın daha rahatlatıcı olduğunu da söyleyebiliyoruz.

Ne yazık, demokrasinin tarifi süreci, burada kalmamaktadır; bu tarife itiraz edenlerin susturulması aşaması hemen arkadan gelmektedir. Daha sonra da, yine Hobbes'un kategorilerinden birisini kullanacak olursam, oligarşinin tarifinin dışını düşünememe aşaması geliyor; bu aşamanın da, ironik anlamda, çok daha rahatlatıcı olduğu kesindir. Öyleyse şimdi en rahatlatan noktadayız.

Geriye döndüğümüzde tarihin başka bir ironisini not etmemiz mümkündür; "Feyzioğlu Anayasa Taslağı" kurucu mecliste tartışılırken en ciddi muhalefeti, Avcıoğlu'nun başını çektiği genç bir ekipten görmüştü. Avcıoğlu, 27 Mayıs'a yol açan zamanda, chp araştırma bürosunu yönetiyordu ve fiilen chp genel başkanı İnönü'ye danışmanlık yapıyordu; ben de, üniversite gençlik örgütlerinde mücadeleler ve derslerimden artırabildiğini zamanlarda Avcıoğlu'nun gönüllü ve partisiz asistanıydım, İsmet Paşa'nın, pek çok kez, asansörsüz genel merkezin üst katına çıkıp Avcıoğlu'ndan saatlerce iktisat dersi aldığını hatırlıyorum. Avcıoğlu, chp kontenjanından ve Paşa'nın isteğiyle kurucu meclis üyesi olmuştu; taslakta, ka-

* Oyların yüzde 42 ve daha fazlasını alan chp lideri B. Ecevit'in hükümet kuramadığı bir toplumda, hiçbir adayın "halk" tarafından belirlenmediği bir zamanda, oyların yüzde 34 kadarlık bir küçük bölümünü alan bir partiye, değil hükümet kurmak için, anayasayı değiştirecek üçte iki çoğunlukta saylav tahsisini "demokrasi" saymak ve ayrıca meşru kabul etmek mantık ve hukuk dışıdır.

nunlaştıktan sonra, ilerdeki yıllarda Başbakan Demirel'in anarşiye kapı açtığını söylediği maddelerin çıkmasını önlemeye çalışıyordu. Avcıoğlu da, yürütmenin önünde fazla bariyer istemiyordu; demokrat olma iddiasında değildi ve demokrasiyi hep küçümsediğine işaret etmiştim.

Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları için öncelik, hızlı bir sanayileşmededir; önüne her adımda bariyer konmuş bir yürütmenin, istese de hızlı bir sanayileşmeyi realize edemeyeceğini savunuyordu. Bu görüşlerden ölünceye kadar dönmediğini biliyoruz; burada ele almak üzereyiz. Fakat ne yazık, bir yandan İsmet Paşa'yı durmadan iterek ve diğer yandan doğrudan iktidarı almayı deneyerek hızlı hareket eden bir yürütme ile hızlı sanayileşme projesinde hep başarısızlığa uğradı, ölümü bu hayal kırıklığının izlerini de taşımış olmalıdır. Fakat yine de güzel, hızlı çalışan yürütme projesini, her zaman karşısında olduğu S. Demirel'in ve daha doğrusu oligarşinin aldığını görmeden göçtü. Artık oligarşi ve sözcülerinden Demirel, hamburger hızıyla servis yapan bir yasama organına bile tahammül edemiyorlar; başkanlık sistemine geçiş istekleri bu tahammülsüzlüğün ifadesidir.

Geçen yüzyılın ellili yıllarının ortalarına döndüğümde, Turhan Hoca ile bağlantım hep devam etmiştir ve düzenli bir hal alıyordu. Yatılıydık, Fakülte aynı zamanda "yurt"tu, Cemal Süreya ve Ece Ayhan'ın da mekanı, Cebeci'de Mantar Ahmet'in meyhanesine gitmiştik, çok ucuzdu, dönüşte kantine not bırakıldığını öğrendik, Turhan Hoca çağırıyordu, "acele" demişti, Taner Timur'la, daha sonraki yıllarda profesör, otobüsle yola koyulduk, Taner'i de pek sever ve takdir ederdi, o zamanlar çok uzak dediğimiz Bahçelievler'de villası vardı, geç vakit ulaştık.* Önemli bir konuda karar aşamasmdaydı, eski deyişle, temayüz etmiş iki öğrenciye danışıyordu, demek ki gençliğe çok önem veriyordu. Uzun sürdü, çünkü Taner'le farklı görüşler ileri sürdük, Taner, "Hürriyet Partisi" diyordu ve ben Hürriyet Partisi'nde akşam seminerleri düzenlemekle birlikte, Turan Güneş ve Hüsamettin Cindoruk'un nezaretindeydi, Hürriyet Partisi'ni ciddiye almıyordum ve belki de partiden çok bir dernek sayıyordum, hiç chp'li olmadım ve fakat yine de "Chp" diyordum. Müzakere sonuçlanmadı ama herhalde Mantar Ahmet'in

* Bahçelievler, bahçeli evlerin olduğu bir yerdi, zenginlerin güzel villaları vardı, Feyzioğlu, zengin bir aileden geliyordu, yakında bir yerde Muammer Hocam'ın da villası vardı, demek o tarihte günler 48 saatti, Profesör Muammer Hoca'ya da asistanlık yapardım, evine giderdim, gazetelerden coupure'ler keserdi, kartlara notlar alırdı, çok dağınıktı, kesiklere ve düzenlemeye yardım ederdim, herhalde coupure biriktirme ve kartla çalışmayı, Muammer Hocam'dan kaptım. Yemeğe kalmam için ısrar ederdi, ama vejeteryandı, herkesi öyle bilirdi, bana, sanıyorum o zaman da eşi Gülseren'e de işkence gelirdi. Hocam o villada katledildi, ne kadar renkli bir insandı, sevgiyle anıyorum.

mantarlı ve hafif afyonlu esnaf-işi şaraplarının ağırlığı üzerime çöküyordu, gece yarısına yakın sokağa çıktık, o tarihte sokaklar ıssız ve ağaçlıydı, çok güzel bir gece olarak hatırlıyorum, ben de canlanıyordum, o zamanki ölçülerimizle, uzun boylu ve yakışıklıydı, sıcaktı, tutunmadan veya kola girmeden konuşmazdı, koluma girdi, yapacaklarını anlatıyordu. Yıllar sonra Turan Güneş, "bize, Hürriyet Partisi'ne demek istiyordu, girmeye söz vermişti, son anda vazgeçti, chp'ye katıldı" yollu yazmıştı, anlamıyordu ve ben de bilemiyorum.

Halk Partisi'ne girdikten ve İsmet Paşa'nın, söz uygunsa, birinci veziri olduktan sonra, görüşmelerimiz daha düzenlilik kazandı, bir ara sanıyorum on beş günde birdi, villasına gidiyordum, evde üniformalı-papyonlu garsonun hizmet ettiği yemeği ilk önce Turhan Bey'de gördüm, eşi ve çok küçük kızı ve bir de ben oturuyorduk. Yemekten sonra kahve içmeye, partiden birisini daha çağırdığı oluyordu, birkaç kez Bülent Ecevit'i hatırlıyorum. Bülent Bey, çok mahcup ve zor konuşan birisiydi, daha sonra bakan olarak katıldığı Yüksek Planlama Kurulu'nda da böyleydi, hep dinliyordu ve cümlelerini iyice hazırlandıktan sonra, arada-bir söze giriyordu, söze başlarken esmer yüzüne kırmızı renk geliyordu, sıkıntıdan olmalıdır. Önemsenmeyen bir insandı ve bunun için pek çok yere çağrılmıştır.

Türkiye'nin en demokratik olduğu bir dönemde, demokrasiden ürkmesi çok üzücüdür. Büyük gazeteci İlhami Soysal dostumuz, kurucu mecliste Avcıoğlu ile birlikte güçlü yürütme organı için mücadele etmişti, o da genç yaşta göçtü, Feyzioğlu için, "yanlış paşaya oynadı" yollu yazıyordu; güçlü komutanlardan Orgeneral Cemal Tural'ın, 12 Mart 1971 Darbesi'nden önce ve altmışlı yılların ikinci yarısında, sosyalist dalgayı kırabilmek için, demokratizasyonu durdurmak üzere darbe yapacağına inanılıyordu. İsmet Paşa, bunun karşısındadır ve saflar değişmişti; Turhan Hoca, o zamanların en bilgili gazetecisine göre, Cemal Paşa'nın başbakanı olacaktı; Partisi'nden uzaklaşıyordu. Fakat bu uzaklaşmada Ecevit'i küçümsemesinin de rolünün olduğunu sanıyorum, yakından tanımış olanların hiçbirisi Ecevit'i "lider" sayamamış ve birlikte yola çıkmayı içine sindirememiştir. Bülent Bey'in de hep devşirme ve "azaplar" ile yola çıkması da buna bağlı olabilir; Demirel'e tayfa olmaya hazırlanan D. Baykal'ı, "beyin" takımına alması, burada iyi bir örnektir. Bundan, Ecevit'in de, kendi kabiliyet ve bilgisinin sınırlı olduğu sonucunu çıkarabilir miyiz, şimdilik soruyu formüle etmekle yetiniyorum; diğer yandan, Turhan Hoca'nın duraklama ve çöküş dönemlerinde bile, Ecevit ile karşılaştırılmayacak ölçüde kabiliyetli ve bilgili insanları seçtiğini söylemek durumundayım.

Profesör Nihat Erim, 12 Mart 1971 Darbesi'nin başbakanı, "bu anayasa lüks" demişti; Türkiye, "sanayi kapitalizmi" yolunda fazla ilerlemeden tekelli

ekonomiye girmişti, halbuki altmışlı yılların başında Türkiye'de binek otomobil lükstü ve artık hem Koç ve hem de Ordu Yardımlaşma, "yerli" binek otomobil üretiyordu. Dayanıklı tüketim araçları kolunda, montaj niteliklerinin de ağır basmasıyla, çok sayıda işçi çalıştıran ve tekel kurabilen işletmeler türediler; pazar bulabilmek, memur ve işçi ücretlerinin yüksek olmasını da gerektiriyordu ve Polonyalı iktisatçı Kalecki'nin, harcadıkça kârların artacağı teoremi, Türkiye'de kendisini kanıtlıyordu. Ufuklar yükselmişti, devrim beklentiydi; emekçilerde, memurlar dahil, hem daha çok isteme ve hem de özgürlükleri kullanma eğilimi belirmişti, Amerikan sosyologlarının "revolution in expectation" aşamasının aşıldığı bir dönemdir. Oligarşi, daha on yıl önce lüks sayılan tüketim araçlarını içerde ürettikçe ve tekelli kârlarla satabildikçe, on yıl önce sermayedar sınıfın itiraz etmediği özgürlükleri "lüks" görmeye başlıyordu; on yılda, oligarşi için özgürlükler ve kaynağı saydıkları anayasa, artık kara fatma'dır. Oligarşi, sürekli bir karşı devrime karar vermekte gecikmedi, tüsiad bunun organlarından birisi olarak kuruluyordu, Koç ve Sabancı Hanedanları ateşkes kararı aldılar ve silahlı kuvvetlerle ilgilenmeyi bir politika saymaya başladılar; 1970 yazında, ki 15 - 16 Haziran 1970 yılında İstanbul işçi sınıfı, İstanbul'un kontrolünü ve iki gün süreyle eline geçirmişti, Kara Kuvvetleri Komutanlığı için, oligarşinin adayı, İstanbul Komutanı Orgeneral Kemal Atalay ile radikal subayların adayı, Konya Komutanı Orgeneral Faruk Gürler çatıştılar, Avcıoğlu'nun basındaki kalemleri, Gürler lehine tutum aldılar. Faruk Paşa, Washington'un desteğine sahip Orgeneral Memduh Tağmaç ve ekibi karşısında, o zamanki askeri bir söyleyişle, "düğmeye basamadı" ve böylece "sürekli darbeler" on yılına girilmiş oldu; aslında bu alanda sözcük duyarlılığı pek anlamlı görünmüyor, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine, kesintisiz "Oligarşik Devrim" demek de mümkündür. Marx, "karşı devrim" için de "devrim" nitelemesini yapıyordu, bu açıklığa ihtiyacımız var ve kullanabiliriz. Feyzioğlu, birincisinde başbakan yardımcısıydı ve ikincisinin şefi Orgeneral Kenan Evren, başbakan yapmaya kararlıydı. Gerçekten de başbakanlıkta çalışmaya başladığını biliyoruz; fakat, darbenin kendisine olandan daha büyük bir itirazın, Feyzioğlu'nun başbakanlığına karşı yükseldiği kaydedilmektedir. Cunta şefinin gücü Profesör Feyzioğlu'nu başbakan yapmaya yetmemiştir; bu hayal kırıklığına eklenen özel dramların, bu pek yetenekli insanın ömrünü kısalttığını düşünebiliriz.

Feyzioğlu: Demokratizm

Önsözünde, "şu küçük kitap, siyasi hayata karışmadan önce, *Forum* dergi-

sinde yayınladığım yazılardan müteşekkildir" demektedir.* Bu iyi bir not olmalıdır, çünkü, politika öncesi oldukları için, daha bilimsel sayabiliriz. Turhan Hoca'nın politikaya girişi, belleğim beni yanıltmıyorsa, 1957 yılındadır.

Bir bütün olarak okuduğumuzda, Profesör Feyzioğlu'nun, *Forum* yazılarını, tümüyle bir anayasal yeniden kuruluş için kaleme almış olduğunu anlıyoruz, bir araya getirildiğinde, yazılarından bir taslak çıkmaktadır. On beş günde bir çıkan Forum'daki bu yazıları nasıl özetleyebiliriz; şunu söylemek yerindedir, "61 Anayasası" bu yazılardadır. Bu özet ise, kabul ediyorum, çok büyük bir övgüdür ve tirajı bin sayısını** bile bulmayan bir derginin bu kadar etkili olmasını, aydının hegelyen gücüne bağlayabiliriz.*** *Forum'un,* 12 mart 1954 tarihinde yayınlanan ilk sayısında, Feyzioğlu'nun "gerçek demokrasinin temel taşı" başlıklı incelemesi yer alıyordu ve burada "demokrasi, devrimizin en sihirli kelimelerinden biri oldu" diyordu.**** Demokrasinin, sine qua non koşulu olarak da Turhan Bey, "bizim anlayışımıza göre, gerçek demokrasinin en sağlam kıstası, serbest seçimlerle işbaşına gelen iktidarın karşısında, serbestçe siyasi faaliyette bulunabilen teşkilatlı bir muhalefetin mevcudiyetidir" yollu yazıyordu. Demek, eninde-sonunda birtakım hukuki kurumların yetersizliğini Turhan Bey de biliyordu; muhalefet vurgusu, birincisi, o tarihte, 1954, chp muhalefetinin yetersizliğinden, ikincisi Bayar-Menderes iktidarının bunu bile etkisiz hale getirme isteğinin işaretlerini vermesinden, üçüncüsü ve muhtemelen de, bir aydın muhalefetine yer açma projesinden kaynaklanabilir. Teşkilatlı ve bağımsız varlığını sürdürebilen bir muhalefet, hiç kuşku yok, içinden fethedilmediği sürece, bir kaledir.

Daha sonraki yıllarda, "61" anayasası ile getirilen kurumlar teker teker yı-

---

* Prof Dr. Turhan Feyzioğlu, *Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair,* İstanbul, 1957.

** Bu tür dergilerde, çıplak tiraj çok yanıltıcı olabilir; çünkü aynı tarihlerde, Metin Toker, İsmet İnönü'nün damadı olunca, daha büyük popülarite kazanmıştı, *Akis* adında haftalık, "amerikanvari" ve son derece popüler olan bir dergi çıkarıyordu, Toker, bir tür *Forum*'un perakendeciliğini yapıyordu; o tarihlerde görülmemiş tiraja ulaşabilen *Akis* tahrik edici politik dedikodular aracılığıyla, *Forum* görüşlerini her eve götürebiliyordu. Doğan Avcıoğlu, Akis'te çalışıyor du, Metin Toker hapse girdiğinde, *Akis'i,* neredeyse, tek başına çıkarıyordu. Ellili yıllar, gazetecilerin hapisli dönemidirler; toplum kahramanlarını gazetecilerden, öğretim üyeleri ve daha sonra da öğrencilerden çıkarıyordu.

*** Bu çalışmamın daha ileri bir bölümünde, bu dönemde, soğuk savaş yıllarıydı, Avrupa'nın pek çok başkentinde Cia'nın, aydınlara hitap eden dergiler ağı kuruşunu ele alıyorum, *Forum'u* o kapsamda tartışmak istiyorum. Kaynaklarda adı geçmemektedir; yalnız Cia kayıtlarının Türkiye konusunda çok ağzı sıkı olduğunu biliyoruz. Bunun izahı var; ayrıca böyle bir araştırma, benim *Forum* değerlendirmemi hiç etkilemiyor, çünkü nesneldir.

**** Profesör Dr. Turhan Feyzioğlu, *Demokrasi ve Diktatörlüğe Dair,* s. 1.

kılınca, "başkanlık sistemi" propagandasından, zaman içinde hemen önce, "bir "consensus" kampanyası başlatılmıştı, "ortak görüş" veya ortak rıza, diyebiliriz ve hangi sorun çıkarsa çıksın, peşinen "consensus" şartı konuyordu; son derece anti-demokratik bir talep olduğu kesindir. Feyzioğlu, bu talebi reddediyor; "teşkilatlı bir muhalefet ve münakaşa olmayan yerde, 'rıza icap ederse yaratılabilir" yollu yazıyordu ki "consensus" hevesinin reddidir. Feyzioğlu'nun "consensus" karşısında bu kadar kuşkulu olduğu bir zamanda, matbuat ve diğer "medya" henüz hem tekelleşmemişti, Ahmet Emin Yalman'ın anılarından da öğreniyoruz, her tanınmış başyazarın borçlanarak gazete çıkardığı dönemlerdi. İktisatçının jargonuyla, sektöre girişte büyük sermaye ve diğer bariyerler bulunmuyordu ve ayrıca matbuat, tekellerle entegrasyon gerçekleştirmiş olmaktan uzaktı. Bu nedenle, Feyzioğlu'nun neredeyse yarım yüzyıl önceki işaretleri, bugün daha anlamlıdır; Feyzioğlu, kale türü bir muhalefeti, demokrasinin şartı sayarken, bu yoksa "rıza" imal etmenin zor olmayacağını seziyor ve muhalefet kalesi çöktüğü zaman, rıza, "gerçek demokrasi yerine, ekseriyet istibdadına götürür" demekten geri kalmıyordu.* Birinci ders budur.

Demek ki, Hobbes'un demokrasi ile anarşiyi aynı biçim için kullanılan iki ad olarak görmesine ilaveten, Profesör Feyzioğlu, "demokrasi" ile "ekseriyet istibdadı" kavramlarını da aynı biçimin alternatif iki adı sayabiliyordu. O zamanlar, hangi seçim aritmetiği ile olursa olsun, oyların çoğunu almayan bir partinin yürütme erkini eline geçirmesi ve dolayısıyla azınlık istibdadı düşünülemiyordu. Başka bir söyleyişle, bugünküne benzer bir iktidarı, o tarihte ne hukuk profesörlerinin ve ne de çobanların düşünebilmesi imkânsızdır; üstelik şimdi karşılaştığımız tabloyu yadırgayan bir hukukçu, kamu yöneticisi ve kuşkusuz çoban kalmamıştır. Oyların sadece yüzde otuz dördü ile meclisin üçte ikisine hükmedebilmeyi "demokrasi" saymakta bir consensus var. Demek, Feyzioğlu'nun formülasyonunun simetriği ile, "ekalliyet istibdadı" demokrasi kabul edilmektedir.

Turhan Bey'in demokrasi dersleri yazdığı tarihte, milletvekili adaylarını, partilerin üyeleri veya bunların seçtikleri delegeler belirliyordu; parti merkezlerinin kontenjanları vardı, yalnız bunların minimum oranları aşması da kesin anti-demokratik ilan ediliyordu. Şimdi bunlar unutulmuştur, birer holding sayabileceğimiz partilerin merkez yöneticileri, adayları ve sonuçta da, aldıkları oy oranına göre, milletvekillerini atamış olmaktadır. Dolayısıyla, sadece iki ya da üç parti-holding yöneticisinin yaptığı aday listeleri arasında oy vermeyi "seçim" sayan bir çağa gelmiş durumdayız. Fakat bunun tam tersi koşulların geçerli olduğu

* Ibid., s. 3.

bir zamanda bile Profesör Feyzioğlu, "serbest seçim hürriyetler için şüphesiz bir teminat teşkil eder, fakat asla kafi değildir" görüşünü ortaya koyuyordu.* Herhalde bu değerlendirme, halihazırda, çok daha geçerlidir. İkinci ders sayabiliriz.

Profesör Feyzioğlu, yazdığı zamanda yürürlükte olan anayasanın, buna, eski tarihle "1340" ve yeni tarihle "1924" Anayasası diyorduk, kuvvetler birliği ilkesini reddettiğini ileri sürüyordu; "anayasamızın tamamiyle kuvvetler birliği esasına dayanmadığı ve kaza kuvvetini ikinci ve ayrı bir kuvvet olarak tanıdığı, 1927'de cereyan eden meclis müzakerelerinden de anlaşılabilir" yollu yazıyordu, Montesquieu'nün tanıttığı soruna el atmış olmaktadır. "Mahkemeler, kanunları tatbikle mükellef, fakat tamamiyle bağımsız bir kuvvettir" sözleri, "kuvvetler ayrılığı" ilkesinden, en temelde ne anlaşılması gerektiğine işaret ederken, bir başka incelemesinde yer alan, "tarih de gösteriyor ki, birçok memleketlerde mahkemeler hürriyetlerin başlıca kurucusu ve koruyucusu olmuşlardır" değerlendirmesi ile yargı ile özgürlük arasındaki bağı göstermiş olmaktadır. Turhan Hoca'nın bu tespitinin, daha sonraki yıllarda daha çok değer kazandığını söyleyebiliriz; çünkü, bu üçüncü iç savaşta, yargı organı ve daha somut bir söyleyişle, mahkemeler, özgürlükleri kısmada, yasama organından çok daha istekli ve hukuksuz olabildiler. Bu çalışmamın ileri ciltlerinden birinde, yargı organının, yasama organının tanımlamadığı suçlar icat ettiğini veya yasalarda tanımlanmış bir suça, yasaların açıkça reddettiği maddeleri uygulayarak daha yüksek cezalar verdiklerini gösterebilmeyi umut ediyorum. Düşünceyi ifade etmeye, Türk Ceza Yasası'nın 169. maddesini tatbik etmek imkânsızdır ve yapılmıştır; bu ceza doktrininin "kanunsuz suç ve ceza olmaz" ilkesinin ihlali anlamındadır, yalnız bir ülkede eğer bu ilke ihlal edilebiliyorsa, bu ancak, mahkemeler eliyle mümkündür. Öyleyse, Feyzioğlu'nun formülasyonunun simetriği ile, sözünü ettiğim dönemde, mahkemeler, özgürlüklerin kaldırıcısı oldular; aynı dönemde hiçbir iktidarın yargıdan şikayet ettiğini hatırlamıyoruz ve yargı, kamu personeli ücret yelpazesinde, subaylar ve polislerle birlikte en yüksek düzeyde maaşa layık görülüyordu, bunlardan lojman alamayan olmadığını tespit edebiliyoruz.

Turhan Bey'in kuvvetler ayrılığı ilkesini dar anlamda anlamadığını gösteren analizleri var; "mahalli idareler, sendikalar, muhtar üniversiteler ve hür basın gibi, kuvvet temerküzünü önleyen unsurlar vardır" ibaresi, ayrıca dikkat çekicidir.** Bu ibareyi, "sözün kısası, gerçek demokrasi plüralist bir nizamdır ve kuvvet temerküzü üzerine kurulamaz" yargısıyla desteklemektedir; bunlardan her birinin bir güç olması ve yürütmenin bu güce tecavüz etmemesi ve zayıflatmaması esastır.

* Ibid., s. 143.
** Ibid., s. 171.

İleri sürdüğüm kavramı kullanacak olursak, bunların her birisi, içinden fethedilemez ve dışından yıkılamaz birer kale oldukları müddetçe, kuvvetler ayrılığından söz edebiliriz. Herhalde bu üçüncü ders olmalıdır ve bu derse göre Türkiye'de demokrasi çoktan iflas etmiş durumdadır. Merkezi idare, belediye başkanlarını istediği zaman görevden alabiliyor ve merkezi idarenin belirli yerlerinden uzaklaştırılanları, mahalli idareler istihdam etmeye cesaret edememektedir, sendikalar grev yapmayı unutmuş birer aciz kuruluş durumundadırlar, halkla ilişkiler yapıyorlar, holdingler kurdukları üniversitelere istediğini rektör veya profesör olarak atamakta özgür iken devlet üniversiteleri hiçbir yöneticisini kendisi seçememektedir. Oligarşinin üniversiteleri özerk ve kamu üniversiteleri merkezi otoritenin hegemonyası altındadır; basının hem yapısı oligarşik ve hem de oligarşinin elindedir. Özgürlükleri ilgilendiren tüm kuruluş ya da kurum, yargıç ve savcıları atama kurulu da dahil, özerk olmaktan çıkartılmış, tekellerin ekonomisiyle ilgili bütün kamu kurum ve kuruluşları ise özerk hale getirilmiştir; özerk hale getirme, tekellerin yönetimine geçirme ve dolayısıyla tekelokrasi anlamındadır.

Devam etmek üzere, üç dersin yanına üç tespiti de koymak durumundayım; bir yerde "1950 seçimlerinin neticeleri belli olduğu gün, Türk demokrasisinin geleceği ne kadar parlak görünüyordu" diyordu, acı bir habere hazırlık havasında görünüyor ve bunu, hemen "bugün 'körpe demokrasimiz' hastadır" saptaması izliyor ki, istenirse kötümser ve istenirse gerçekçi saymak mümkündür. Gerekçesi de var, "Türkiye'de yerleşmiş bir hürriyet geleneği yoktur", bu, buraya denk düşüyor; Profesör Feyzioğlu, ülkede, "aileden ve ilkokuldan başlayan bir hürriyet terbiyesi" olmadığını da düşünüyor. Turhan Bey'e göre, "Türkiye'de hürriyet hareketi geç kalmış, başlangıçtan sonra da ne yazık ki, çok sendeleyerek, duraklayarak ilerlemiştir"; demek ki, ellili yıllarda yaygın ve esas kaynağı ekonomik gelişme alanı olan "geç kalmışlık" sendromu, burada da karşımıza çıkıyor. Kalkınma alanında buna çare olarak "hızlı kalkınma" gösteriliyordu; Feyzioğlu, "hızlı demokratikleşme" demiyor, fakat ateşli bir demokratizasyon programını dillendirdiğini artık ortaya çıkarmış durumdayız.

Profesör Feyzioğlu'nun ikinci ve önemli tespitiyse şudur: "Memleketimizde siyasi münakaşaların kısırlığı ve bir nevi boş hitabetin gördüğü aşırı itibar dikkatle üzerinde durulmağa değer bir meseledir." Burada tartışma düzeyini yükseltme gereğini okuyoruz. Turhan Bey, politik edebiyattaki, "dünyanın hiçbir memleketinde" ya da "dünyanın her tarafında" ibareleriyle başlayan politik söylevlerden rahatsızlık duymaktadır; bu ibarelerin arkasından demagojik ve tartılması zor ifadelerin geleceğini tahmin etmek zor olmamalıdır. Feyzioğlu'nun, hükümetin Kıbrıs politikasını eleştiren muhalefete cevaben söylenen "siz 12 Adayı neden

Yunanlılara kaptırdınız" sözünü özellikle belirtmesi dikkat çekmektedir, tartışma düzeyi buysa, demokrasiden söz edilemeyeceğini kastettiği nettir.* Ve biz politik tartışma düzeyini yükseltmeden, kalıcı bir demokrasi kurulamayacağına inandığını anlayabiliyoruz.

Şu soru her zaman ve Profesör Feyzioğlu'nun bu yazılarının analiziyle birlikte şimdi mutlaka sorulmalıdır; demokrasi gerçekten halk rejimi midir, öyle tarifler var, halkın halk için ve halk tarafından yönetimi de dendiğini duymuşluğumuz var. Fakat her zaman demokrasilerde, halktan, halk olmanın çok üzerinde nitelikler istenmektedir ve aynı zamanda da, bir kez "yurttaş" olabilmişse halkı, önce sıradan halk ve daha sonra da "sürü" yapmak için ısrarlı çabalar görüyoruz. 12 Mart'tan bu yana, yapılmak istenen, halkı, sürüye dönüştürmek değilse nedir; bu çalışma, bir anlamda bu çerçevededir. Herhalde bunu bir demokrasi paradoksu sayabiliriz.

Peki, Feyzioğlu, bir yüksek demokratizasyon programıyla çıktığı bu zamanda, ülkeye egemen olan "boş hitabet" teşhisinde haksız mıdır; Profesör Feyzioğlu'nun üniversite öğretim üyeliğinden çıkarıldığı aynı tarihte, aynı kentte ve aynı Fakülte'de üniversite öğrenciliğine başladığımı kaydetmiştim. O tarihteki temel münakaşa tekniğimizin, Antik Atina'nın devamı olduğunu söyleyebilecek durumdayım. Antik Atina'da belagat çok önemliydi ve münakaşanın tek amacı, belagati geliştirmek oluyordu; yolu, münazaradır. Biz de aynı yerdeydik; en bilimseli "aşk mı, vatan sevgisi mi yüksektir" düzeyinde gelişen bu münazaralar, kabul etmek gerekli, şimdiki futbol maçlarından daha heyecanlıydı ve daha çok ilgi çekiyordu. O tarihte, Ankara'nın en büyük salonu, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin konferans salonuydu, bu salonda, münazara tarihinden saatlerce önce yer bulmak imkânsızdı.** Ankara ve İstanbul'da iyi münazaracıların bugünün futbol yıldızlarından daha yıldız olduklarını hatırlıyorum.

Peki ne yaptılar; Feyzioğlu Partisi'nin o tarihte yaptığı önemli işlerden birisi bir "Fikir Kulübü" kurmak olmuştu, adı üzerinde bir kulüptür. İlk kez öğretim üyeleri ile öğrencilerin birlikte ve aynı haklarla üye oldukları bir dernekti, Fakülte binası içinde bir merkez odası bulunuyordu.*** Bununla, boş hitabeti aşan tartışma

---

* Ibid., s. 42.

** Ben Siyasal Bilgiler münazara takımındaydım, Y. Karakoyunlu da bizim takımdaydı ve "boş hitabet" ustasıydı, Hukuk'tan şimdi profesör E. Özbudun ve Doçent D. Baykal vardı; ancak Hukuk'tan şimdi Profesör Rüçhan Işık ile Tıp'tan şimdi göçük Doktor Çağlar Kırçak gerçek yıldızdılar.

*** 27 Mayıs'a doğru, Fikir Kulübü'nün genel başkanı bendim ve artık, rejim fakülte yönetiminin önemli hedeflerinden birisi olmuştu. İnşaat yapılacağı ve yer olmadığı gerekçesiyle, Fikir Kulübü'nü, Fakülte'den çıkardılar. Profesör Muammer Aksoy,

örnekleri ve eğitimi vermeyi amaçlıyorlardı; Türkiye'yi sarstığı kesindir.

İngiltere'de de eğitim görmüşlerdi, buradan "panel discussion" tekniğini ithal ettiler; bu bir masa etrafına oturmuş, belli bir konuda uzman, ancak aynı konunun çeşitli taraflarını bilen insanların belli bir sorunu, disiplinli ve kurallı bir biçimde tartışmaları demektir. Bazen "yuvarlak masa" toplantısı da denilen bu tartışmalar, münazara usülünü, tarihin derinliklerine atmakla kalmadı; ülkedeki tartışma usül ve düzeyinde, söz uygunsa, bir devrim yaptı. Yüksek tirajlı basın, bu tartışmaları ihmal etmiyordu ve birdenbire ülkenin tamamı, ülkenin en önemli sorunlarını tartışır hale geliyordu, hızla rahatsızlık doğurması kaçınılmazdır. Herhalde demokratizasyon da budur ve demek ki rahatsızlık yaratmayan adımları demokratizasyon saymamak yerindedir.

Feyzioğlu'nun sözlüğünde, "aydın kıtlığı", "adam kıtlığı" ve "yaratıcı düşünce" sözcük ya da tamlamalarının, neredeyse aynı anlamda kullanıldığını görüyoruz; "Türkiye, gerçek aydın kıtlığı, adam kıtlığı çekiyor" tespitiyle, bu üçüncüsüdür, başlayabiliriz. Buna, "hürriyetsizliğin er-geç yarattığı basiretsizlik, *adam kıtlığı, yaratıcı düşünce kıtlığı.*" değerlendirmesini ekleyebiliyoruz; yan yana kullanılmalarını, pekiştirme ihtiyacına bağlamakta hiçbir sakınca görmüyorum. Demek, hürriyetsizlik, yaratıcı düşüncenin çıkışını engellemektedir, bu aydın kıtlığı doğurma anlamına geliyor ve Feyzioğlu'na göre ise, adam olmak, ancak aydın olmakla mümkündür. Turhan Hoca, bu değerlendirmeden çıkarıyoruz, hem demokraside gerekli "adam" standardını çok yükseltiyor ve hem de bunun kıt olduğunu ilan ediyor, net ve açık okuyoruz.

Tartışabilir miyiz; herhalde bugün için, ellili yıllarda bir aydın kıtlığı olduğunu kabul etmek kolay görünmeyebilir, fakat, ben de aynı kanıya sahip durumdayım. Bu nedenle tartışması bana düşmektedir; iki ve yakın olduğum aydınla analiz etmeyi düşünebiliyorum. Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran'ın, 1940 yıllarının ikinci yarısında, çok seçkin olarak, Türkiye aydın sahnesinde yer aldıklarını biliyoruz. Aybar, İstanbul Üniversitesi'nde ve Boran, Ankara Üniversitesi'ndeydiler, her ikisi de bilimsel ve özgürlükçü yayınlar çıkarıyorlardı; Aybar'ın *Zincirli Hürriyet* ve Boran'ın *Yurt ve Dünya* dergileri, aydın tarihi içinde bir efsane değerindedir. Aybar, kırklı yıllarda ve Boran, ellili yılların başında, hapse de girdiler; bugünün ölçülerine göre uzun sayılmayabilir, ama saygın öğretim üyesiydiler ve göreceli olarak çok uzundur. Her ikisi de üniversitenin dışına çıkartıldılar.

Hukuk Kurumu başkanıydı, binada bir yer verdiğini hatırlıyorum. Hocam, her mücadeleye yetişirdi, saygı ile anıyorum.

Feyzioğlu, bir yerde, "çok partili siyasi hayatın eşiğini aştığımız 1945 yılından beri memleket ve dünya meselelerinin münakaşası, her zaman, gerektiği kadar hür bir hava ve taraflar için eşit şartlar altına cereyan etmemiştir" yollu tespit de yapmaktadır.* İsim vermiyor ve analiz etmiyor; Behice Hanım ve arkadaşları, Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, ülke sorunlarını bilimsel yöntemlerle incelemede bir büyük çığır açmışlardı ve Feyzioğlu'nun daha sonraki yıllarda özlemini dillendirdiği yüksek düzeyli tartışmaların verimlerini yayınlıyorlardı. Tezler'de ayrıntılı ve geniş olarak incelemiş durumdayım, "sağ terör" adını verdiğim saldırılarla, bu verimler kırılmıştı; aydınlara karşı çok yaygın bir korkutma, tedhiş, faaliyeti vardı, bir aydın kuşağı yok olma tehdidi ile karşı karşıya gelmiştir. Herhalde bu nedenle, aynı kuşaktan, şair ve gazeteci Mehmet Kemal, şimdi göçük, bunlara, "acılı kuşak" adını veriyordu; kendilerine acımayı bir yaşam biçimi ve bir tür "la joie de vie" yapmışlardı, belki Mehmet Kemal hariç, çoğunun pek az gülebildiklerini biliyorum.

Öyleyse şunu saptayabiliyoruz; demokratizasyonun başladığı bir dönemde, yaratıcı düşünceye, aydına ve Feyzioğlu anlamında adama karşı ciddi bir terör başlatılmıştı; bunu önemli bir anomali saymamız ve kaydetmemiz isabetlidir. Bizim yine kaydetmemiz gereken bir de şu var; hem Mehmet Ali Bey ve hem de Behice Hanım, ellili yılları içine alan on yılı, neredeyse, bütünüyle bir aydın dünyasının dışında geçirdiler. Behice Hanım'ın on yılla ilgili olarak bana anlattıklarının özeti, çok zaman Aybarlar ile birlikte balığa çıkmalarıdır; nitekim Behice Hanım, günlük konuşmalarında ve politik söylevlerinde balıkçılık metaforunu sıklıkla ve başarıyla kullanıyordu, hep politikacılar, aydın ve sanatçılarla ilişkide halatı gevşek tutmalı, diyordu, ağı veya oltayı atınca da öyle yapıyorlarmış, bunlardan birisidir. Burası ayrı, ama bu da aydın tarihinde açıklanması zor bir fenomen sayılabilir; fakat altmışlı yılların başından itibaren, yine aydın olarak, bir dalganın başını çektiklerini hep biliyoruz.

İki isimden daha söz edebilir miyim; birisi Sadun Aren'dir, altmışlı yıllarda, Aybar ve Boran'la birlikte, sözünü ettiğim bu dalganın başındaydı, o kadar öyle ki, Doktor Hikmet Kıvılcımlı, soyadlarının baş harflerinden hareketle, büyük bir alaycılık ve acımasızlıkla, bu politik aydın dalgasına, "aba" adını veriyordu, Profesör Aren, ellili yıllarda, Forum Hareketi'nin ocağında olmakla birlikte dışında kalabilmişti. Daha da şaşırtıcı olan, altmışlı yıllarda ön plana çıktığı sıralarda, Aren'in kırklı yılların ikinci yarısında da bir aydın geçmişi olduğunu öğrenmekti; uzun yıllar sessiz kalmıştı, Feyzioğlu'nun aydın kıtlığından yakındığında bunlar-

* Ibid., s. 41.

dan haberdar olduğunu düşünebiliriz.

Bir de Aziz Nesin'den söz etmek yerindedir ve hiç durmadığında kuşku bulunmamaktadır. Hatta herkesin geri çekildiği dönemde, belki de telafi etme içgüdüsüyle daha da ileri atılıyordu ve mizahla fırlıyordu. Fakat ne yazık, mizah, aydın açılımının en dolambaçlı yanıdır ve çoğu durumda da bir vulgarizasyonu gerektiriyordu; çok zahmetini çekmesine karşın, pek aydın sayılmamanın hüznünü taşıyordu, biliyoruz.* Feyzioğlu'nun bunu bildiğinden kuşku duyamayız.

Burada çok kısa bir analitik tarih yazdığımın farkındayım; Feyzioğlu'nun aydın kıtlığı teşhisine katılmakla yetinmek istemedim ve bir ölçüde teyit etmek zorunluluktur. Çünkü, eğer ellili yılların ortası aydın kıtlığı damgasını taşıyorsa, altmışlı yılların ortasında da aydın bolluğu vardı. Bu teyidin iki anlamı olmalıdır; ilki aydın tarihinde kıtlıktan bolluğa geçiş çok hızlıdır ve ikincisi, bunda Forum Hareketi'nin katkısını inkar edemeyiz. Kişisel planda ise, Feyzioğlu, hareketine katkıda bulunduğu bir selin önüne çıkmıştı; dramı buradadır.

Turhan Bey, "demokrasi bir muvazene ve murakabe rejimidir" diyordu ve "üniversite, demokratik rejimin dayanaklarından, hürriyetin kalelerinden biridir" yollu ekliyordu. Üniversiteyi yaratıcı düşüncenin jeneratörlerinden birisi olarak görüyor ve bir "kale" olarak kalmasını istiyordu. Yürütmenin karşısına barajlar örmek gerektiğini vaaz ediyordu, yeni anayasa ve bu arada "anayasa mahkemesi kurulması" ön plana çıkıyordu, yeni anayasa ve bu arada "anayasa mahkemesi kurulması" ön plana çıkıyordu; hem iktidara gelen parti çıkaracağı yasalarla bir tahakküm kurmamalı ve hem de "bir sulh ceza hakiminin vereceği kararla bir siyasi parti kapatılmamalıdır", bunları da açıklıkla formüle ediyordu. Fakat, Anayasa Mahkemesi'nin, tek yargıçlı bir sulh mahkemesinden çok daha fazla sayıda ve hızda parti kapatacağı bir "demokratik" dönemin geleceğini hiç düşünemiyordu; bu da demokrasinin dramı olmalıdır. Fakat, henüz bu döneme gelmeden bile itibarını yitirdiğini tespit edebiliyoruz ve şimdi buradayız.

Avcıoğlu: Devrim

Profesör Feyzioğlu'nun discours'un da "kemalizm" sözcüğünün pek geçmemesi, önemli bir tespittir; kemalizmin kodifikasyonunun bu yıllarda başladığına

* 27 Mayıs 1960 Devrimi'nin haftasında, Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne çağrılmıştı, hem Forum Hareketi'nin Ocağı ve hem de 29 Nisan 1960 Büyük Öğrenci Kalkışması'nın merkezlerinden birisi olmak, buraya, binaya özel bir anlam yüklemişti, sanki Aziz Nesin'in hakkı tanınıyor ve aydın giysisi giydiriliyordu, olağanüstü mutlu günündedir.

sürekli parmak basıyorum, bununla tutarlıdır. Atatürkçülük sözü de henüz sihirli işaretler listesine girmemişti; buna mukabil Feyzioğlu, "Türkiye'nin bir din meselesi vardır" diyordu.* Türkiye'nin dinsiz bir millet haline getirilemeyeceğini peşinen kabul ettiğini söylemeye gerek olmamalıdır, yine de not ediyorum; "ancak, Anadolu'nun her bucağında sahte şeyhler, istismar edilen müritler, kafaları ve ruhları hakiki dinle asla ilgisi olmayan birtakım hurafeler yüzünden örümceklenen geniş kütleler vardır" şeklinde devam ediyordu. Öyle anlaşılıyor, "her meydan nutkuna Allah'la başlayıp Allah'la bitiren, abdest almadan namaz kılan demagog politikacının tutumu", Forum Hareketi lideri'ni çok rahatsız etmektedir, üzerinde durmamız verimli olabilir, öyle sanıyorum.

Bu tespitte bir ikilem görüyoruz, halkın dindar hali, kuşkusuz, kabul edilmektedir ve bunun karşısına, politik elitin sahte dindar olduğu gözlemi konmaktadır; "abdest almadan namaz" veya "sahte şeyhler", din istismarcıları, bunu gösteriyor. Bu ikilem çok önemlidir; tekrar edecek olursam, o zamanda, politikacılar arasında dindarlar değil bunun sahteleri rahatsızlık kaynağı olmaktadır; halbuki şimdi böyle bir yakınma yok ve "sahte dindar" nitelendirmesinin bugün anlam ifade edeceğini düşünmek kolay görünmüyor. Demek ki üçüncü iç savaş, burada 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri var, politik elitteki sahte dindarları kovmuş ve yerine hakiki dindarları getirmiştir; bu sonuç, Feyzioğlu'nun demokrasi tarifiyle çaba ve beklentilerine tam ters düşmektedir.

Forum Hareketi'nin lideri, çok sakin bir üslupla, "Türkiye'nin bir iktisadi kalkınma davası vardır" ve "Atatürk'ün eserini tamamlamak yeni nesillere düşüyor" önermelerini de birlikte formüle ediyordu.** Bunlar, soğukkanlı önermelerdir, ne heyecan yaratıyor ve ne de tekrarlanıyor; bunları heyecanlı bir program haline getirmek ise Doğan Avcıoğlu'na düşmüştür. Bu amaçla, Avcıoğlu Hareketi'nin yaptığı, "demokrasi" kavramını sihirli sözcükler kutusundan çıkararak, yerine "cici demokrasi" koymak oluyordu, kuşkusuz bu kadar basit değil, ama son analizde yapılan budur. Nitekim Doğan Avcıoğlu, 12 Eylül 1980 Darbesi'nden birkaç ay önce yayınladığı çalışmasında "Cici demokrasi', *Yön* ve *Devrim* yazarlarının çok kullandıkları bir deyimdi" demekte ve hatırlatmaktadır.*** Ben de hatırlatmak durumundayım, bu sözcüklerin her ikisi de dergi adıydı; birincisi, geniş ve açıcı ve diğeri dar ve spesifiktir. Birincisinin formatif ve ikincisinin ise iktidara yönelik olduğunu da ekleyebiliriz. Her ikisinin de başında Avcıoğlu vardı ve Avcıoğlu'nun adıyla özdeşleşen, esasta, "Yön Hareketi" deniyordu, ilkidir; fakat burada

---

* Ibid., s. 55.

** Ibid., s. 54.

***D. Avcıoğlu, *Devrim ve "Demokrasi" Üzerine,* İstanbul, 1980, s. 7.

daha çok ikincisini ele alıyorum. On yıldan daha kısa bir zaman aralığında, aydın programında görülen çok büyük dönüşümü, ancak, böyle ortaya çıkarabiliriz.

Kitabının başlığında da bunu telkin ediyor, Avcıoğlu, "devrim" ve "demokrasi" kavramlarını karşı karşıya koyuyor; başlıkta da tırnak içine alman, "demokrasi" kategorisinin hedef olduğunu anlamakta güçlük çekmiyoruz. "Çok partili siyasal düzenimiz sağlıklı işlemiyor. Ülke, sıkıyönetimsiz yönetilemiyor." Çalışması bu ibarelerle başlıyor ki, bir iflas habercisi sayabiliriz. Bu, demokrasinin iflasıdır; yalnız, Avcıoğlu'nun bunun için üzüldüğünü söylemek zordur. "Ülkemizin, Cumhuriyet tarihinin en ağır bunalımını yaşadığı görüşünde herkes birleşiyor"; asıl tespit budur ve Doğan Avcıoğlu'nun bu sonuçtan dolayı cici demokrasiyi sorumlu tuttuğu kesindir. Cici demokrasi, hem neden durumundadır ve hem de hiçbir çözüm kabiliyetine sahip görünmemektedir; "oysa Cumhuriyet tarihinin bu en büyük bunalımı, parlamentoculuğun ve bir türlü gerçekleştirilemeyen siyasal liberalizm tutkusunun Türk fikir hayatını kısırlaştıran dar çerçevesini çok aşan büyük çözümler gerektirmektedir" değerlendirmesi, bu anlama gelmektedir. Güzel ve devam edebiliriz.

Feyzioğlu ile Avcıoğlu arasındaki vurgu farkı ve söz uygunsa tonlardaki zıtlık çok aşikar, birisi, siyasal liberalizmde yaratıcı düşüncenin kaynağını bulurken, ikincisi, bunu düşünce yaşamını kısırlaştıran bir nota saymaktadır. Avcıoğlu şunları yazıyordu: "1960'lı yılların hayli etkin anti-emperyalist mücadelesi, gündemden kaldırıldı. O günlerde kamuoyunun baskısıyla, Demirel Hükümeti bile, Abd ile müzakerelere girişerek, İkili Anlaşmalar'ı gözden geçirmek ve Amerikan üslerini yeni bir statüye bağlamak zorunda kalmıştı. Oysa Ecevit şimdi, MC Hükümeti'nin kapattığı üsleri, Anayasa'ya uygunluğu çok tartışmalı bir kararla açıyor, fakat buna ilerici kesimden bir tepki gelmiyordu." Kısırlaşma dediği budur.

O sıralarda bir sıkıyönetim ilanı tartışması olduğunu anlıyoruz, bu bir askeri yönetim, demektir, buna tepki var ve yine öyle anlıyoruz ki, yönetimin askeri kuvvetlerin eline geçmesi demek olan sıkıyönetimin alternatifi olarak "sivil sıkıyönetim" düzenlemesi üzerinde durulmaktadır. Bu, komutanların yönetimindeki bir idare yerine, yasaları ve diğer düzenlemeleri değiştirerek, komutanların yönetimine gerek bırakmayacak ölçüde sıkı bir sivil rejim anlamına geliyordu; böylece "demokrasi" tarifi mümkün olmayan bir kavram haline getirilmektedir. Bu dönemde Avcıoğlu, "sivil sıkıyönetim" nitelemesini sıklıkla kullanıyordu, 12 Eylül Darbesi'nden önce bu uyarıya ihtiyaç duyuyordu; Darbe'nin sivil sıkıyönetim düzenlemelerini realize ettiğini biliyoruz.

Doğan Avcıoğlu'nun bu dönemde bir de "demokrasi at gözlüğü" tarifini ön

plana çıkarıyordu; burada benim, "devlet legalitesinin açığa çıktığı bir dönemde Türkiye'de burjuvazinin, sosyalistleri dar kalıplar içine sıkıştırıp gözlerine bir demokrasi atgözlüğü takmak için Mhp gibi bir örgüte ihtiyacı olduğunu unutuyorlar" tespitimi aktarıyordu,* Avcıoğlu, "Demokrasi' bahanesiyle kaytarıcılığı bağışlamayan Yalçın Küçük ise, Chp'nin Mhp'ye muhtaç olduğunu 'marksist açıdan' kanıtlıyor diyordu ki, "ileri sürüyor" daha uygundur. Benim o tarihte görebildiğim, Chp o tarihte bir Mhp olmasa bile, yaratmak zorundaydı; para-militer örgütler büyük bir tedhiş hareketi yaratmıştı ve bunlar en seçkin aydınları sokak ortasında katlediyorlardı ve bu örgütlerin Mhp ile bağlantılı olduğu hem ileri sürülüyor ve hem de buna inanılıyordu, fakat, iktidardaki Chp, bu paramiliter örgütleri disipline ve zamanla tasfiye etmek için hiçbir adım atmıyordu. Tam tersine bu cinayetlere dayalı büyük bir korku havasının yerleşmesi için de elinden geleni eksik etmiyordu; Mhp, faşizm ile ve Chp'nin kendisi de "demokrasi" ile özdeş hale getiriliyordu, böylece hem güçlü solun, Chp'ye kanalize edilmesi ve hem de özgürlükleri kısma yolunda Chp'nin elinin serbest bırakılması amaçlanıyordu. "Demokrasi at gözlüğü" budur, kabul etmek gerekiyor, amacına uygun çok hizmet görmüştür; Avcıoğlu'na göre sistem karşılaştığı ve çözmek zorunda kaldığı her soruna çare olarak demokrasiyi gösteriyordu ve bunun korunması ve yüksek tutulmasını istiyordu, "cici demokrasi" nitelemesinin kaynağı buradadır, sonunda da, her türlü başarısızlık ve yetersizlik karşısında da bu demokrasinin tarifini değiştiriyordu. Hobbes'un, demokrasi ile anarşiyi aynı olgunun iki adı olarak göstermesinin ardından yüzyıllar geçince, Türkiye'de demokrasi ile sivil sıkıyönetim birbirini buluyordu, şimdi bu noktadayız.

Bu noktada, Doğan Avcıoğlu, "peki, 'cici demokrasi', hiç değilse geniş kitlelerin çaresizliğine, fakirliğine bir ölçüde çare getiriyor mu?" sorusunu da ortaya atmıştı; cevabının olumsuz olduğunu tahmin edebiliriz ve hatta Chp'nin yetmişli yıllarda "sosyal demokrat" iddiayı benimsediğini göz önünde tutarak, "bizim 'cici demokrasi' sosyal demokrasi olma yolundadır" sözüyle alayın dozunu artırıyordu. "Şiddetli enflasyona dayalı sistem, ücretli çoğunluğunu, emeklileri, tarımdaki küçük üretici kitlesini, uğraş alanları ekonomik gelişmeye ayak uyduramayan esnaf kesimini ezmekte, durumlarını kötüleştirmektedir. Sistemin nimetlerinden yararlananlar, birkaç milyonu aşmaz." Böylece, demokratizasyon alanında olduğu kadar gelirler ve gelir bölüşümü planında da bir iflas tablosu ortaya çıkmaktadır. Avcıoğlu, "cici" olmayan demokrasinin de yoksulluğa çare olmayacağına daima inanmıştır, bu nedenle, tartışmasının hep ekonomik boyutu olduğunu görüyoruz.

* Sosyalist İktidar, Sayı 2, s. 81. D. Avcıoğlu, *Devrim ve "Demokrasi"...* op. cit, s. 13.

Herhalde yüksek ve sürekli enflasyon, bunu, Avcıoğlu, cici demokrasinin zorunlu ve gayri meşru çocuğu olarak görüyordu, büyük bir ahlaki bozulmayı da davet ediyordu; Doğan Avcıoğlu'nun bu alandaki ilk endeks ve açıklamaları da not etmiş olmasına şaşırmıyoruz. Yetmişli yılların sonlarında, Chp hükümetleri tarafından atanmış İstanbul Emniyet Müdürü, Hayri Kozakçıoğlu'nun şu açıklamasını aktarıyor ki, ben de buraya alıyorum: "Dikkati çeken husus, son zamanlarda memur, tezgahtar, sekreter, işçi gibi gelir düzeyi düşük olan, ancak belirli bir işi bulunan kimselerin de bu tür suçlara yönelmeleridir. Bu durum, gelirleri ile geçinemeyen bu kişilerin gelir sağlamak amacıyla suç işlemeyi göze aldıklarını ortaya koymaktadır." Demek oluyor, üstelik "adi" denilen suçlardan dolayı hapse girmenin pek de utandırıcı olmadığı bir döneme giriyorduk; memurlar için de, hapishane dışında yaşamanın pek özgürlük olmadığı yeni bir dönem açılıyordu, böyle bir geleceği, ne ellili ve ne de altmışlı yıllarda tasavvur ve tahmin etmenin imkânsız olduğunu biliyoruz.

Görülüyor, eğer Doğan Avcıoğlu, altmışlı yılların sonlarında, Türkiye aydınının düşüncelerini temsil ediyorsa, hem önemli ölçüde biçimlendirdiğini ve hem de temsil ettiğini söyleyebiliyoruz, bu discours'da artık "demokrasi" kavramı pek yer bulamamaktadır. 2 Mart 1971 tarihli *Devrim* gazetesinde yazılanlar, 9 Mart 1971 tarihinde Avcıoğlu ile birlikte hareket eden ve iktidarı almaya hazırlanan subaylar kaybettiğine göre, iktidarı almaya hazırlığın son aşamasında, bunu, bir tür manifesto özeti de kabul edebiliriz, şunlardır: "Faşizme teşne, Anayasa'dan şikayetçi en geri ve işbirlikçi sınıflar iktidardadırlar ve faşizmin en koyusuna doğru yol almaktadırlar. Bundan daha kötüsü, Türkiye'nin koşullarında düşünülemez. Fakat ülkemizin davası, kötülerden en az kötüyü seçme davası değildir. Mazlum ülkeler arasında ilk kurtuluş savaşını veren Türkiyemiz, en geri ve uydu ülkeler safına sürüklenmenin ayıbını silebilmek için, kurtuluş yolunda, 1919 yıllarında olduğu gibi bir sıçrama yapmak zorundadır." Bunlar yeni sözlerdir; "ilk kurtuluş savaşı" ve "sıçrama" yeni ve sihirli kavramlar arasında girmiş durumdalar. En geç yetmişli yılların başındayız.

Avcıoğlu, pek takdir etmemekle birlikte ellili yılların ikinci yansında Ecevit ile aynı çatı altındaydı; Bülent Ecevit, İsmet İnönü'nün İngilizce tercümanı ise, Avcıoğlu da, de facto iktisat danışmanıydı ve ek olarak ilki, *Ulus*'ta, yazıyor ve ikincisi, Akis'te çalışıyordu. Altmışlı yılların başında ve "Yön Hareketi" döneminde yolları henüz ayrılmamıştı; aslında *Yön* bir bakıma, aydının ve solun cephe dönemiydi. *Devrim* ise ayrışma demektir, artık *Devrim* gazetesi, yeni tür demokrasi havarilerini, affetmemektedir; "havari" sözcüğü Doğan'da yok ve ben koyuyorum, bu nedenle, 1970 yılında, "Ecevit, bir kuyruklu yıldızdır" başlıklı yazıyı okuyabiliyoruz. Burada,

Avcıoğlu, "şu sözlerime lütfen mim koyunuz" işaretiyle başlamakta ve şöyle devam etmektedir: "Türk politika hayatında hızla parlayıp sonra sönen Kasım Gülek, Gökhan Evliyaoğlu, Necmettin Erbakan, Turhan Feyzioğlu gibi birçok kuyruklu yılsız görülmüştür. Bir kehanette bulunduğumuzu sanmayarak söyleyebiliriz ki, Ecevit de bu kuyruklu yıldızlardan biridir." Daha önce de işaret ettim, Ecevit'i yakından tanıyanların Ecevit'i hiç önemli saymamaları çok yaygındır ve bunu Ecevit'in bir talihsizliği saymak durumundayız.* Yetenekleri ayrı, buna girmek istemiyorum, bütün yakınları, Bülent Bey'i, tutarsız buluyorlardı; Avcıoğlu, bunların başındadır.

Avcıoğlu, bir ara "halk devrimi" sözünü dilinden düşürmeyen Ecevit için, hep "Ecevit, devrim kanunlarından habersizdir" yollu yazıyordu ve ekledikleri şudur: "Ecevit solculuğunun en zayıf ve tutarsız yanı, tutucu güçler koalisyonuna açık ve kesin cephe almaktan kaçınışıdır. Ecevit devamlı, Mecnun'un Leyla'ya yakarışı gibi metafizik bir kavram haline getirdiği halk için, 'Ey sevgili halk' türküleri söylemekte, fakat halk düşmanlarıyla pek az uğraşmaktadır." Buna da ekledikleri ise şöyledir: "Sınıflararası uzlaşmaya inanan ve tutucu güçler koalisyonuna bu ölçüde tavizci olan pasifist Ecevit, bir de bakıyorsunuz ki, «toprak işgali devrimci eylemdir' ve 'genel grev' gibi, tutucu güçler koalisyonunu pek ürküten devrimci sloganlarla ortaya çıkmaktadır. İki tutumu bağdaştırmaya imkân yoktur. Üstelik pasifist Ecevit, toprak işgallerinin ve genel grevin barışçı eylemler olduğunu düşünmektedir. Toprağı işgal edilen ağanın ve adamlarının, köylülerin alnına kurşunu yapıştıracağından habersiz görünmektedir." Bütün bunlar ise, Feyzioğlu ile Avcıoğlu, dilinin ve kullandıkları terminolojinin ne ölçüde farklı olduğunu göstermesi bakımından da çok öğreticidir; iki dönemi de içinden yaşamış ve hem Turhan Bey'in ve hem de Doğan Bey'in en etkin ve verimli oldukları zamanlarda yakınlarında bulunmuş benim için bile, bir tarihsel perspektif içinde alındığında sıçrama çok şaşırtıcıdır, bunu not etmek gerektiğini düşünüyorum.

Doğan Bey, "ciddi" olmaya çok önem veriyordu, Bülent bey'i, düşünce itibarıyla hiç ciddi bulmuyordu; buna karşın, Kemal Paşa, Avcıoğlu için, tam bir

* Uzun sohbetlerimiz sırasında, Doğan'ın, İlhan Selçuk'a kızgınlığını pek çok kez görmüştüm, iktidarı almaya hazırlanıyordu ve kuşkusuz Ecevit de "toplanacak" olanlar arasındaydı ve Selçuk'un da burada olduğu biliniyor, 9 Mart'ta yenilgi ile yerine gelen "12 Mart" ile tutuklanması da bu nedene bağlanıyordu. Bu sıralarda, Selçuk'un, mümkünse başbakanlığa niyet ettiği de iddialar arasındadır, Doğan, bu daha çok benim *Cumhuriyet'te* çalıştığım zamanlardaydı, sık sık «hem bizimle ihtilal yapmaya kalkıyor ve hem de Bülent'i idare ediyordu" yollu konuşuyordu, İlhan ile tekrar görüşmeye, ısrarımız üzerine, razı olmuştur. Ben, İstanbul'da olduğum zamanlarda Doğan'da kalıyordum ve Cumhuriyet'te çalıştığım için İlhan'ı sık sayılacak ölçüde görüyordum.

ciddiyet modeliydi ve modeli olmuştur. Ne yapmak istediğini biliyordu ve artık "parlamentoculuk" sözcüğüne indirgediği demokrasiye altmışlı yılların sonlarında ve yine *Devrim*'de ciddi darbe indirmenin zamanı geldiğini düşünüyordu, yazdıklarından bunu çıkarabiliyoruz. Bir kısmını daha önce aktarmıştım şimdi başından almam gerekiyor: "Parlamentoculuk, kemalist milli devrimcileri ikinci plana geçirerek ve tutucu güçler koalisyonunun egemenliğini sağlayarak, Türk halkının mutluluğu ve ülkenin kalkınması için hayati önem taşıyan devrimci atılışların tasfiyesine yol açmıştır. Sayın İnönü, Abdi İpekçi ile yaptığı son konuşmada, bu büyük hamleleri, bizim kendi açımızdan demokrasi adını yakıştıramadığımız rejim uğruna, bile bile feda eylediğini rahatlıkla söylemektedir. İnönü'nün sözleri şöyle; 'Demokratik rejime karar verdiğimiz zaman, büyük otorite ile büyük reformların hemen yapılabileceği devrinin değiştiğini, değişmesi lazım geldiğini kabul etmiş oluyorduk.' İnönü'nün deyişiyle, büyük reformlardan böylece vazgeçtik." Demek ki, "kemalizm" artık bir dildir ve öyleyse, bu karşılaştırma, demokrasi teorisine önemli bir açıklık getirmektedir; soyut ve somut içiçedir.

Avcıoğlu, 1970 yılı sonlarındaysa, "kemalizm, bir ulusal kurtuluş devrimidir" aşamasına gelmiş haldedir. Açılımı ve devamı şöyledir: "Bugün 47 yaşını dolduran Cumhuriyet'in son 25 yılı, Atatürk'ün başlattığı Ulusal Kurtuluş Devrimi'ne ihanet dönemi sayılabilir. Cici demokrasi, çağdaş uygarlığın değil, yeniden sömürgeleşme sürecinin politik düzeni olmuştur. Bunun içindir ki, yarıda bıraktırılan ve yoldan saptırılan Ulusal Kurtuluş Devrimimizi günümüzün şartlarında sürdürmek ve bütün amaçlarına ulaşmak, her eğilimdeki devrimcinin baş görevidir." Doğan Bey, "Atatürk'ün başlattığı" yolun tamamlanması gereğini vaaz ediyor ve "ulusal kurtuluş devrimi başarıya ulaştırılmadan, ülkemizde başka bir şey yapılamaz" diyordu. Buna bir de, "bu güç savaş, teorik plandaki görüş ayrılıkları ne olursa olsun bütün devrimcilerin eylem birliği ile zafere ulaştırılabilir." Çok öğretici değil mi, 1960 yılının başında, "demokrasi" ve 1970 yılının başında da, "devrim", üzerine oturulacak uçan halıdır. Her ikisini de aydının yükselişi ve hatta uçuşu sayabiliyorum.

Her ikisi de kaybetmiştir. Şimdi görünen tekelokrasidir.

Birinci Ek
Schmitt'in Dönüşü

Şunu ileri sürebilir miyim, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok büyük "eylem" oldu, fakat, sosyal ve siyasal alanda "büyük" hiçbir düşünce çıkmadı ve belki de "pırıltı yoktu" diyebiliriz. Soğuk Savaş, düşünce verimlerini, yüzeysel olan ile propagandaya mahkum ediyordu ve sadece bunlara "nobel" dahil her türlü ödül veriliyordu, vulgaire "teorisyenler" rantiye idiler, kabul etmesek bile anlaşılır bulmak mümkündür. Şimdi bunu saptamış olduk, bir ekleme yapabilirim; özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, Batı demokrasisini reforme etmek isteyenlere ve hiç kuşkusuz sonunun geldiğini ilan edenlere, sol platformda yer yoktu ve sağın, özellikle de nazizm'in kucağına düşmeleri kaçınılmazdır. Schmitt burada monumental bir örnek olarak karşımıza çıkıyor ve belki de, 1920 yıllarında, the socialists were convinced that they were the true heirs of democracy, derken, kendi yazgısına da ışık tuttuğunu bilmiyor;* Schmitt'in bu yargısı on dokuzuncu yüzyılı kapsıyordu. Ütopyacı sosyalizmi kapı dışarı eden bilimsel sosyalistler, proleterya diktatoryasına, arada bir, lip-service göndermekle birlikte, demokrasinin gerçek varisi olduklarını ilan ediyorlardı. Demokrasinin sona erdiğini vaaz edenlere, Schmitt bunların arasındadır, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren reel sosyalist discours'da yer kalmıyordu ve şimdi Schmitt'in dönüşü yaşanmaktadır.

Paradoks olmasa bile tarihin bir ironisi daha diyebiliriz; reel sosyalistler böylesine demokrasi havarisi iddiasındayken, "havari" sözcüğünü siyasal tartışmamıza, çok yerinde ve çok acımasız bir biçimde kullanarak, Behice Boran yerleştirmişti, ilk sosyalist düzenin yıkılması ise liberalizmin ve demokrasinin zaferi yazılıyordu. Aslında "liberal demokrasi" deniyor; yalnız, şimdi

* Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy,* translated by E.Kennedy, Mit Press, 1923-1996, p.23

tekrar öğreniyoruz, Profesör Schmitt sadece bu ikisini birbirinden ayırmakla kalmıyor ve birbirine zıt olduklarını telif ediyordu, geçen yüzyılın yirmili yıllarındadır. İroni, ama paradoks başka yerden gelmektedir, belki de harika bir diyalektik gelişme sayabiliriz; demokratist Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı zamanda ve liberal demokrasi adına zafer çığlıkları atılırken, Schmitt dönüyordu.* Dönüşü'nün zamanı çok daha düşündürücüdür; Batı'da pek çok "siyaset bilimcisi" şimdi, Schmitt'ten ilham almak ve teori çıkarmak yarışındadır. Demek ki, çok yukarlarda ve bir ölüm için, zıddının ölmesi gerekmektedir.

Görüşleri Weimar Rejimi'nin bunalımı sırasında oluşuyor, hukukçu ve koyu bir katolik, katolik partisinde politika yapmayı planlıyor; düşünceleri yerleştikçe, bolşevizm'den ve nazizm'den başka bir çözüm göremiyor, bolşevizme hiç sempatisi yok, ama, "kütle demokrasisi", Schmitt'e göre, hem demokrasi değil ve hem de liberalizmi bitirmektedir. Otuzlu yılların başlarında, Hannah Arendt'in akıl hocası ve sevgilisi Heidegger misali Nazi Partisi'ne katılıyor. Hitler'in Schmitt'e ihtiyacı olduğu kesin; fakat, fazla aktif olamadığını biliyoruz. Hitler'in yenilmesinden sonra, Amerikan kuvvetleri tarafından on sekiz ay hapiste tutulmakla birlikte hakkında bir iddianame tanzim edilmiyor; yine de bundan sonra bir kenardadır, hiçbir ansiklopedide ismine rastlayamıyoruz ve bir üniversiter posttan yoksundur. Öldürmüyorlar, sessizlik ve kimsesizlik ile kuşatıyorlar.

Schmitt'in, Anglo-Amerikan dünyada kitaplarının çevrilerek yayınlanmasına öncülük edenlerden T. B. Strong, en önemli çalışmalarından birisi sayılan "Concept of the Political" kitabına yazdığı önsözde, recent years have seen an explosion of work on Schmitt, son zamanlarda Schmitt üzerine yazılanlarda bir patlama olduğuna işaret etmektedir.** Schmitt görüşlerini benimsemiş görünen Chantal Mouffe da, önemli bir düşünür olduğunu belirttikten sonra, Schmitt'i, sadece Hitler'i desteklemiş olduğu için ihmal etmenin büyük bir hata olacağını ileri sürmektedir.*** İhmal edilmediğini biliyoruz; Schmitt şimdi

---

* "İkinci" Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluş programını, Piyer Loti Caddesi'nde bir hanın zemin katında, Behice Boran ile birlikte hazırlıyorduk, bir-iki kişi daha vardı. Ben "sosyalizm" ve "demokratizm" programlarının bağdaşmadığını ileri sürüyordum, tereddüt yaratabildim, fakat kabul ettiremedim. 1974 sonu ve 1975 başıdır. Sonrasına bakınca çıkarabiliyorum, buradaki tartışmalarımız belki de bir yol ayrımını haber veriyordu; üç-dört yıl sonra Behice Hanım, şiddetli bir kampanya ile Sovyet yanlısı Türkiye Komünist Partisi'ne katılıyordu. O doktrine göre, hem bağdaşıyorlar, Behice Hanım ile ben, o hanın zemin katında, "bilim yayınları" idi, bağdaştırmaya çok çalıştık ve hem de sosyalistler "demokrasi bayrağını" ellerinde tutuyorlardı, hep tutuyorlar. Benim türümden böyle bir doktrine iman etmeyenlerin payına, "anti-sovyet ve anti-komünist" olmak düşüyordu, şiddetli kampanya budur.

** Carl Schmitt, *Concept of the Political,* 1932-1996, The University of Chicago Press, p.xii

*** Chantal Mouffe, ed., *The Challenge of Carl Schmitt,* 1999, Verso, p.1

hem sol ve hem de sağda ciddiyetle ele alınmakta ve okunmaktadır.

PROUDHON versus MARX

Profesör Mouffe, Schmitt'in liberallerin kulağına hoş gelmeyecek pek çok sözü olduğuna dikkat çekiyor ki yerindedir. Bu Profesör Schmitt'in, akademik cemaat içinde olmasına karşın, mevcut paradigmanın dışında düşünebildiğinin göstergesidir; doğrusu ben de, bu tür düşünenlerin ve düşüncelerin emperyalist saldırı ile birlikte fışkırdığını, iki savaş arasında önemli verimlerini verdiğini ve ancak İkinci Savaş yıllarından itibaren kuruduğuna işaret etmekten geri kalmıyorum. Bu, Soğuk Savaş'ın en büyük tahribatını beyinlerde yapmış olduğu yollu görüşüm ile tutarlıdır.

Bir nokta var, burada Schmitt'i tanıtmak veya görüşlerini tartışmak durumunda değilim, bu ayrı bir iştir. Yaptığım iş sadece haber vermektir. Ancak, en passant bir üslupla, Schmitt'in, demokratist pek çok reel sosyalisti de rahatsız edebilecek fikirlerinden bir sample vermenin yararlı olabileceğini düşünüyorum. Aşağıdadır.

Schmitt, teorik planda her zaman, pratik planda kritik zamanlarda, demokrasi'nin, jakoben tezler karşısında çaresiz olduğunu savunmaktadır.* Jakobenizmi, küçük bir azınlığın "halk" olduğu iddiası ile çıkması olarak anlıyor; "kalite", Schmitt'e göre, "kantite" olmaktadır. Bu, Schmitt'in demokrasi doktrininin bir sonucudur, ayrı sayamayız.

Bolşevizme düşman olabilir, fakat daha soğukkanlı bakabilmektedir. Bu bakışın devam etmediğini biliyoruz, İkinci Dünya sonrasında, düşmanlık, aklı ve gözü esir edebilmiştir. Schmitt'in liberalizm ile demokrasi arasındaki ayrımında, bolşevizme ve kuşkusuz faşizme bakışında teşhis edebiliyoruz. Her ikisini de diktatörlük olarak kabul ediyor, dolayısıyla, "anti-liberal" niteliyor ve fakat "zorunlu olarak antidemokratik değil" demekten de geri kalmıyor.** Her durumda olmamakla birlikte belli koşullarda diktatörlük ile demokrasiyi bağdaştıran bir konumu var.

"A popular presentation sees parliamentarism in the middle today, threatened from both sides by Bolshevism and fascism. That is a simple but super-

---

* "Theoretically, and in critical times also practically, democracy is helpless before the jacobin argument, that is, when faced with the authoritative identification of a minority as the people and with the decisive transfer of the concept from the quantitative into the qualitative."
Cari Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy,* op.cit., p.31

** "Bolshevism and Fascism by contrast are like ali dictatorship anti-liberal but not necessarily antidemocratic."
ibid., p.16

ficial constellation. The crisis of the parliamentary system and parliamentary institutions in fact springs from the circumstances of modern mass democracy."

"Even if Bolshevism is suppressed and Fascism held at bay, the crisis of contemporary parliamentarism would not be overcome in the least. For it has not appeared as a result of the appearence of those two opponents; it was there before them and will persist after them."

Profesör Schmitt'in görüşlerine yeni ilginin nedenlerinden birisini burada bulabiliriz; parlamentarizmin krizini, bolşevizme ve faşizme bağlamıyor ve bu tür değerlendirmeleri önemli bir yanılgı olarak görüyor. Parlamenterizmi bunalıma sokan kütle demokrasisidir ve bu ise başlıbaşına bir bunalımdır. Bu nedenle, bolşevizm yıkılsa ve faşizm önlense bile kriz olacaktır, devam edecektir; Schmitt, bu kestirimde bulunmaktadır. Doğrusu, Sovyet Düzeni çöktükten sonra muzaffer "demokratik" rejimleri, soğukkanlılıkla gözleyebilenler arasında, Schmitt'in tahminini, peygamberane sayanların çıkmasında şaşıramayız.

Öyleyse egemen akademiyanın egemen paradigmalarının dışına çıkan bir akademisyen ile karşı karşıyayız. Bir ara yaptığı, Proudhon-Marx karşılaştırmasında da akademiya dışındadır; Schmitt, Marx'ın, Proudhon'u, bir felsefe heveslisi, Hegel'i anlayamayan birisi olarak gördüğünü not etmektedir. Buna karşın, Schmitt'e göre, yaşadığı zamandaki bir radikal sosyalistin de Marx'ı bir "ilkokul öğretmeni" ve Batılı burjuva eğitimi abartma tuzağından çıkamayan birisi olarak görmesi gerçekçidir. Profesör Schmitt, "bu hep azarlanan zavallının, Proudhon'u kastediyor, işçi sınıfının gerçek yaşamını anlama içgüdüsüne sahip olduğunu not ediyor, övmektedir. Birisi, Marx, he was only a schoolmaster, ve diğeri, poor reprimanded Proudhon at least had an instinct for the real life of the working masses; bu bir karşılaştırmadır.

"SİYASİ KAVRAMI": DÜŞMAN TANIMI

Profesör Schmitt'in teorik dünyasında önemli olan, "siyaset" ya da "politika", politics, değil, "siyasi", political olandır ve bu nedenle "the concept of the political" adlı kitabı, son zamanlarda, özellikle önemli bulunmaktadır. Bu kitabına da, "the concept of state presupposes the concept of political" cümlesiyle başlamaktadır.* Devlet kavramından önce "siyasi" kavramı gerekmektedir; söylediği budur.

* C.Schmitt, *The Concept of the Political*, op.cit., p.19

Schmitt'in teorik konstrüksiyonuna temel olan "siyasi" kavramına gelince, the political is the most intense and extreme antagonism, en yoğun ve uçta antagonizma olarak tanımlanmaktadır; bu ise daha somut olarak formüle edilecek olursa, "dost-düşman" ilişkisini belirlemek demektir.* Schmitt, bu açıklamalarını örneklerle takviye etmekten geri kalmıyor; kapitalizmi, katıksız ve net düşman ilan eden Lenin, tam "siyasi" sayılmaktadır. Bunun yanında "köylüler de iyidir" diyenler, "dost-düşman" ilişkisini bulandırdıkları için "siyasi" sayılmıyorlar. Demek ki, Schmitt'e göre "siyasi" olabilmek bir antagonizma teşhis etmekle başlıyor ve bu yoksa ya da ortadan kaldırılırsa da bitiyor;** devlet kavramı için bu başlangıç kabul edilmektedir.

Schmitt'in demokrasi ile liberalizmi birbirinden ayırmasının kökünü bu başlangıçta aramak zorundayız; liberalizm, "siyasi" görülmüyor, tam tersine, "neutralizations and depoliticalizations" süreci kabul edilmektedir.*** Çünkü Schmitt'in doktrinine göre, devletin alanını daraltan her adım anti-political'dir ve buna depolitizasyon demek yerindedir. Profesör Schmitt, on dokuzuncu yüzyıl düşünürlerinden Burckhardt'ın, devlet için söylediği, "it should be able to do everything" düsturunu doğru bulmaktadır; demokrasi için de, devletin alanı genişlemelidir. Schmitt, devletin alanını daraltmayı, anti-demokratik olarak niteliyor; her türlü depolitizasyon süreçleri de anti-demokratik olmaktadır. "Democracy must do away with ali the typical distinctions and depoliticalization characteristics of the liberal ninteenth century"; bu Schmitt'in formülasyonudur. Demokrasi için, on dokuzuncu yüzyıl liberalizminin depolitizasyon çizgilerinden ayrılmak gereklidir; böylece, Schmitt'in, depolitizasyonu, önceki yüzyıldan başlatmış olduğunu öğrenmiş oluyoruz.

---

* "The political is the most intense and extreme antagonism, and every concrete antagonism becomes that much more political the closer it approaches the most extreme point, that of friend-enemy grouping." ibid., p.29

** "The political entity presupposes the real existence of an enemy.." ibid., p.53

*** "There exists ... absolutely no liberal politics, only a liberal critique of politics." ibid., p.69-71

İn the eighteenth century the idea of progress was primarily humanitarian-moral and intellectual, it was a spritual progress; in the nineteenth it became economic-industrial-technological. This mutation is decisive. it was believed that economy is the vehicle of this very complex development. Economy, trade and industry, technological perfection, freedom, and rationalization were considered allies. Despite its offensi-ve thrust against feudalism, reaction, and poliçe state, it was judged as essentially peaceful, in contrast to warlike force and repression. The characteristic nineteenth-century scheme is thereby formed:

Freedom, progress		feudalism, reaction
and reason	against	and force
in alliance with		in alliance with
economy, industry		state, war and
and technology	against	politics
as		as
parliamentarism	against	dictatorship

Öyle görünüyor, Schmitt, "ilerleme", progress, şemasına inanmıyor ve on dokuzuncu yüzyılda ekonominin ilerletici ve özgürleştirici gücüne güvenin boş çıktığını ileri sürüyor; bu mantıkla da liberalizmi demokrasi'den ayrı tutmaktadır. Önceki yüzyıl liberalizmine yazdığı reddiye'nin arkasında bu var.

"FUZULİ DEKOR" : PARLAMENTO

Parlamento'yu "fuzuli dekor", a superfluous decoration, saymasını fazla önemsemeyebiliriz, çünkü daha önemli nitelemeleri var. Schmitt'e göre, parlamento artık, yirminci yüzyılın yirmili yıllarında yazıyordu, "görünmez yönetenlerin", büro veya komitelerine açılan bir bekleme odasıdır;* bu kadar kısa bir tarif ile karşı karşıyayız. Kuşkusuz bu bir mahkumiyettir, ama yine de, "devasa bekleme odası" diyerek yücelttiğini de düşünebiliriz ; "yüce antre" anlamındadır.

Sözcük olarak, "konuşma yeri" diyebiliriz; bu fikirlerin çatıştığı mahal

* "Today parliament itself appears a gigantic antechamber in front of the bureaus or committes of invisible rulers."
Carl Schmitt, The Crisis of Parliamentary Democracy, op.cit., p.7

olarak anlaşılıyordu. Burada, a process of confrontation of differences and opinions, from which the real political will results, farklılıklar ve fikirler birbiriyle çarpışacak ve bu çarpışmadan siyasal irade çıkacak; tarifi budur.* Schmitt, bu nazariyeye artık sadece iki yüzlülerin itibar edeceğini düşünmektedir.

"The situation of parlimentarism is critical today because the development of modern mass democracy has made argumentative public discussion an empty formality."

"The masses are won över through a propaganda apparatus whose maximum effect relies on an appeal to immediate interests and passions."

Profesör Schmitt, parlamentoyu gereksiz bir dekor ve parlemento tartışmalarını, "boş bir formalite" olarak nitelerken, kararların başka yerlerde alındığı görüşüne dayanmaktadır. Geçerli olan kütle demokrasisidir ve bu da propaganda ve heyecan ile özel çıkarlara göre karar vermek ile özdeştir; esas karar bürolarda alınıyor ve akli tezlere dayanmak iddiası şimdi sadece ipokrasi'dir. Burada şunu not edebilirim, Schmitt'in bu görüşleri tüm görüşleri arasında en az özgün olanıdır; çünkü yirminci yüzyılın başında parlamentarizmin sonunun geldiği inancı çok yaygındı, bunu biliyoruz.

"The belief in parlamentarism, in government by discussion, belongs to the intellectual world of liberalism, it does not belong to democracy."

"Democracy requires, therefore, first homogeneity and second -if the need arises- elimination or eradication of heterogenity."

"A democracy demonstrates its political power by knowing how to refuse or keep at bay something foreign and unequal that threatens its homogenity."

Liberalizm, politika yapmak değil, politikayı eleştirmektir; Schmitt'in bu düşüncesini aktarmıştım. Parlamentarizmi de demokrasinin bir elemanı olarak görmemektedir; liberal bir kurum olarak tasnif edilmektedir. Profesör Schmitt, "eşitlerin cumhuriyeti" demiyor, fakat demokrasiyi homojenlerin, özdeş olanların, yönetimi olarak tarif ediyor ki, bu eşitler cumhuriyetini de içermektedir. Schmitt'e göre demokrasi, eşitliklerin, kendi sözcükleri ile, özdeşlerin yönetimi olmasına asla müsaade etmez; özdeş olmayanların bir düzenini önlemek için istisnai kararları almak durumundadır. Heterojen bir düzenin oluşmasına müsaade etmek, demokrasiden ayrılmak anlamındadır.

Ne demek; bu örneği kullanmıyor, fakat açıkça çıkarabiliyoruz, tekellerin var olduğu bir düzen demokrasi değildir ve tekelleri ortadan kaldırmak ise demokratiktir. Burada bir kez daha, Schmitt'in paradigma karşıtı olduğunu

* ibid., p.34

görebiliyoruz.

Bu Schmitt'in Dönüşü'nün bir anlamı var mı; böyle görüşlerin sahipleri, en kibar sözcüklerle, "uçuk", eğitimsiz, "dengesiz" sayılırdı ve akademia dışına çıkarılıyordu. Şimdi içeriye davet edilmektedir.

İkinci EK
Despotizm İçin Kronoloji

Yıllar	Tarihsel Gelişmeler	Bilim - Sanat Edebiyat	Diğerleri
1451	* Fransızlar, Calais hariç İngilizleri kovuyor *İkinci Mehmet Tahta *J. Savonarole d.		*Gutenberg İlk İncili Basıyor.
1452		*da Vinci d.	
1453	*İstanbul'un Fethi *Yüz Yıl Savaşları sona eriyor.		
1455	*Güller Savaşı başlıyor		
1456	*Türkler Atina'yı alıyor.		
1458	*İstanbul, başkent		
1459	*İngiltere'de iç savaş		
1463	*İstanbul'da 6 m. uzun, 17 ton, top yapılıyor. *Türkler Bosna'yı alıyor.		
1465		*Erasmus d. (1469 olabilir)	
1467	*Türkler, Hersek alıyor.		*Vasco de Gama d.
1469		*Machiavelli d.	
1471		*Dürer d.	
1473		*Copernicus d.	*İlk İngilizce kitap b

1474			*More d.
1478			*Leonardo, paraşütü i.
1480	*Memhmet II, İtalya'ya ç. *İspanya'da engizisyon		
1481	*Fatih'in ö. *Bayezit tahta.		
1483		*Luther d. ö.1546	
1488			*B. Diaz, Fırtınaklar veya Ümit Burnu k. *Columbus, denize a.
1492	*Bayezit Macaristan'ı f. *İspanya'da Reconquista sonu. *Yahudiler için vaftiz ya da Kovulma		
1493	*Türkler, Dalmaçya'da		
1494		*İtalya'da "Yeni Dünya" sözü, Asya sanıyorlardı	*Yahudiler, Portekiz'den
1495		*Vinci, Son akşam Yemeği	*Columbus İkinci seferden döndü
1496			*J.Cabot Asya'da
1497			*Gama, Hindistan'da *Gama, Kalkuta'da
1498		*Erasmus Oxford'ta profesör *Savonorola yakılıyor	*Vespuci, Guyan'da
1499	*Türk-Venedik savaşı		*Capral, Brezilya'yı, Portekiz adına a.
1500			*Hindistan'a varış *Diaz Madagascar'da

1501	*Fransızlar, Roma'ya saldırıyor. *İsmail, Safavi Dinastisini kuruyor.		*Gama, Hindistan'da Portekiz Sömürgesi
1502	*Almanya'da köylü isyanı.	*Baş Engizitör, Moorlar'a.	*Cep Mendili keşfediliyor.
1503			Portekiz Afrika sahilinde temcilcilik kuruyor.
1505		*Vinci, Mona Lisa	*Machiavelli, İtalyan milli ordusunu kuruyor
1506	*İstanbul'da deprem kent yıkılıyor.		
1507		*Haritacı M. Waldseemuller, Amerika'ya "Amerika" diyor, İspanyollar, "India" da ısrarlı.	
1508		*Erasmus, Deliliğe Methiye	
1509			*Hamburg, Özgür Kent
1510			
1511		*Erasmus, Cambridge'de Elence Profesörü	*Royal navy, İki Katlı 70 toplu gemi yapılıyor.
1512	*Selim tahta.		*Florida'nın keşfi
1513	*Wurttenberg ve Kara Orman'da köylü isyanı.		*Santiagıo keşfi
1514	*Macaristan'da Köylü isyanı. *Selim, İran'a Hücüm		*Portekiz Gemileri Çin Sularında *Fransa tekstil ve silahta devlet fabrikaları kuruyor.

1515	*Selim, doğu Anadolu'ya yürüyor.		*Portekiz, Seylan'da "factory" kuruyor.
1516	*Selim, Suriye'yi fethediyor.	*Moore'un Ütopya'sı	*Avrupa, kahveyi tanıyor.
1517	*Selim, Kahire'yi alıyor.	*Luther'in 95 Tezi asılıyor	*Zenci ticaretinde tekel. *Amerika'ya 4000 Afrikalı ithalatına lisans.
1518	*Cezayir ve Tunus'da berber devleti.		
1519	*Hayrettin, Cezayir'ı alıyor.		
1520	*Birinci Süleyman tahta.	*Luther Aforoz ediliyor.	*Fransa'da ipekçilik
1521	*Süleyman, Belgrad ve Macaristan'ı alıyor.		
1522	*Rodos Fethediliyor. *İspanya, Guatemala'yı alıyor	*Luther W'e dönüyor. *İncil'i çeviriyor.	*Portekizlilier, Çin'den kovuluyor.
1523			*İngiliz Sarayı'nda Hindi yeniyor.
1524	*Münzer Liderliği'nde Almanya'da Köylü isyanları.		
1525	*Münzer, işkence ve idam *Türk-Macaristan anlaşması *Babür Pencap'ı alıyor		*Kâğıt Oyunu, Pike
1526	*Mohac, Macaristan, Türkler'de *Fransa'ya kapitülasyon		
1528		*Kent'te İsyan *ingiltere'de Veba	*Mişel Ancelo, Floransa Surları.

1529	*Viyana Kuşatması	*Almanya'da "protestan" sözcüğü *Sekizinci Henry, İngiliz Kilisesi başı.	
1531		*Erasmus, Aristo'nun Tüm eserlerini yayınlıyor.	
1532		*Machiavelli, Prens'i yazıyor.	*Doktoru olmayan timarhane
1533	*İnka'lar öldürülüyor.	*Kabalacı Luria, d. ö.1572	
1534	*Anabaptistler Komünist Devlet *Hayrettin, Tunusu alıyor		*Londra Borsası
1535	*Münzer teslim, lideri Johan işkence ile idam. *Charles, Tunus'u alıyor.	*Moore, idam ediliyor.	*Mercator, "Amerika" adını k.
1538			
1539	*İspanya, Küba'yı alıyor.	*O. Magnus, dünya haritası	*Antwerp dünya ticaret merkezi.
1540	*Türkiye-Venedik antlaşması		*Texas, Oklahama feth.
1541	*Süleyman, Macaristan'ı ilhak		*Amazon, Missisipi keşfediliyor.
1546	*Türkler, Moldavia, *Almanya'da İç Savaş		
1547		*Fransızca resmi dil.	*İngiltere'de Guine biberi y.
1548	*Türkler, Tebriz'de		*Mexico'da gümüş madenleri.
1550	*İspanya, ekonomik ve siyasal gücün zirvesinde		*İlk birahane lisansı

1551	*Türkler, Malta'da başarısız. *Trablus'u alıyor.		*İskoçya'da golf kulübü. *Patates kitaba giriyor.
1552	*Rusya, Kazan ve Astrahan'da.		*İspanya, Amerika'dan tütün
1553 1555	*Süleyman, İran ile barış yapıyor.		*Portekiz, Avrupa'ya enfiye çekmeyi öğretiyor.
1558	*İngilizler, Calais'yi kaybediyor.		*Avrupa'da tütün ekimi. *Kart-vizit basılıyor.
1560	*Türkler, İspanya Dononması'nı, Tripoli yakınında yeniyor.		*Modern satranç *Batı Avrupa'ya lale
1561		*El bambası icat ediliyor	*Veba, Londra'da 20 bin.
1562	*Fransa'da ilk dinler savaşı		
1563	*İlk dinler savaşı sonu	*İngiltere'de Por Laws	*İngiltere'de kurşun kalem icat ediliyor.
1564	*İspanya, Filipinler'de	*Mişel Ancelo, ö.	
1565		* İngiltere'de otopsi kabul ediliyor.	*İngiltere'de tatlı patates ve tünün yaygınlaşıyor. *Venedik'te gazete *Şişede biro
1566	*İkinci Selim tahta	*Bodin, Tarih Metodu üzerine	
1568	*Fransa'da İkinci dinler savaşı *Türk-Fransız Antlaşması		*Nurenberg posta servisi

1570	*Türkler, Lefkoşa'yı kuşatıyor ve yağmalıyor. *Venedik savaş ilan ediyor	*İlk modern atlas	
1571	*Türkler, Magosa'yı alıyor. *Türkler'e karşı haçlı savaşı *Lepanto'da hezimet	*Kepler, d.	*Posta güvenlik sistemi k. *Almanya'da şeker kamışından şeker rafinerisi
1572	Fransa'da dinler savaşı		
1573	Venedik ile barış		
1574	*Üçüncü Murad tahta.	*Bodin, pahalılık ve lüks üzerine	*Avrupa'da taklit İngiliz porseleni.
1575	*İngiltere'de dokunulmazlık, parlamenter ve çalışanları tutuklanamıyor.		*Veba, Köln'de, 35 bin ölü.
1576	*Fransa'da din savaşı *Hollanda'da iç savaş	*Bodin, "Cumhuriyet Üzerine"	*Paris'te Pont-Neuf inşaatı.
1578	*Türkiye ile ticaret için Levant Company		*Skandinavya ile ticaret için Eastland Company
1579			*Portekizli tüccarlar Bengal'de ticaret.
1580	*Fransa'da dinler savaşı	*Bodin, "Büyücüler" üzerine	*Venedik, Türkiye'den kahve.
1587	*İngilizler, İspanyol Yenilmez armada'yı yeniyor.		*Fransız sarayı'nda ilk kez çatal.
1589	*Boris Godunov, Contantinople ile dinsel bağ kuruyor.	*Galilei, Pisa U. Profesör.	*Londra'da veba 15 bin.
1594	*İngilizler, Hindistan'da, Portekiz ticaret tekelini kuruyor.	*Bruno, Copernicus tezlerini desteklediği için engizisyonda.	

1595	*Sigmund, Türkleri yeniyor *İngiliz Ordusu oku terk etti.		*İngiliz Sarayı'nda WC. *İngiliz Parlamentosu, mahkûmları, kolonilere, sürmeyi kabul ediyor.
1596 1597			
1600	Elizabeth, East India Company Şartı'nı imzaladı.	*Bruno yakıldı.	*Fransa 16, Almanya 14,5, İspanya 8, Habsburg 5,5, İngiltere ve İrlanda 5,5, Hollanda 3 milyon *Hollanda, East Indian Company kuruyor.
1602			*Fransa'da yol yapımı programı
1606	*Türk-İran Savaşı *Türk-Avusturya antlaşması	*Guy Fawkes ve arkadaşları ölüme mahkum.	*Hollanda Indian Company, Çin'den Avrupa'ya çay.
1609			*İngiliz Yünlü ihracatı tekel.
1615	*İngiliz Donanması Bombay önünde Portekizlileri yeniyor.	*Galilei engizisyonda *Montchrétien tarafından "Traitée de ı'Economie Politique" yayınlandı	*Amerika, Virginia'ya zenci ithal ediyor.
1618	*Otuz Yıl savaşı		
1619		*Colbert d.ö.1683	*Almanya'da patates yaygınlaşıyor. *Virginia Crown Koloni
1621			*İngilizler, Hindistan'da koloni kurdu

1624	*İngiltere, İspanya'ya savaş.		Fransızlar, Antiller'i işgal *Avrupa'da ilk kafe Venedik'te açılıyor.
1640	*İngiltere'de iç savaş		*Manchester'de pamuklu imalat
1641	*Fransa'da Louvois, Savaş Nazırı, düzenli ordu ve topçu okulları k.		*Paris'te kahve içmek moda
1643	*On Dördüncü Lui, 4,5 yaşında, kral *Girit için Türk-Venedik savaşı.		*İngilizler Bahama'yı işgal.
1645 1646			*İngiltere'de ilk gazete ilanı, kitap için
1647	*Köprülü ailesi yönetimi		
1648	*Otuz Yıl Savaşı Sonu, Westephalia Barışı		*İngiltere'de ilk kez çay içiliyor. *İlk Kafe açılıyor
1650	*Kuzey Amerika'da yerlilerin yokedilişinin başlangıcı.		

INDEX

A

A. Öcalan 31, 211
Adam Smith 16, 21, 34, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 361
Ahmet Emin Yalman 378
Ahmet Mithat Efendi 189
Ahmet Necdet Sezer 71
Alain Minc 57, 62
Alan Touraine 256
Albert Camus 168
Alemdar Mustafa Paşa 214
Andre Gorz 261
Arthur Koestler 219
Atatürk 9, 385, 390
Aydın Doğan 10
Aydın Yalçın 369
A. Yıldırım 196
Aziz Nesin 28, 112, 384

B

Barak Obama 7, 414
Barrington Moore 259
Beckett 167
Behice Boran 382, 391, 392
Berdyaev 54, 58, 63, 64, 66, 68, 81, 83
Boccacio 169
Bruno 208, 211, 216, 217, 218, 285, 287, 291, 406
Buharin 232, 272
Bülent Ecevit 44, 375, 388
Büyük İskender 93, 251
Büyük Petro 321

C

Carl Schmitt 392
Cassius 42, 43
Cavit Çağlar 196
Celalettin Harzemşah 216
Cemal Madanoğlu 7, 414
Cemal Tural 375
Cengiz Han 216, 248
Cevdet Paşa 189
Charles Martel 100, 107, 108, 110, 132, 140
Christopher Hill 229, 261
Colbert 281, 284, 319, 341, 407
Cromwell 214, 331, 332, 359

D

Dante 41, 42, 43, 46, 64, 148, 168, 169, 186, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 222, 249, 288
Deniz Gezmiş 8, 414
Devlet Bahçeli 9, 414
Doğan Avcıoğlu 7, 8, 215, 369, 374, 377, 385, 386, 387, 388
Dostoyevski 115

E

Ece Ayhan 374
Edward Said 225
E. İnönü 194
Enver Ziya Karal 348
Erasmus 285, 286, 287, 291, 316, 399, 400, 401, 403
Erbakan 11, 389

F

Fethullah Gülen 12
Fetullah Gülen 414
Feuerbach 222

G

Galileo Galilei 217, 218
Gasset 69, 79, 80
Grasya Nasi 13

H

Hannah Arendt 24, 275, 276, 277, 278, 279, 297, 309, 392

Hannibal 94, 95
Hasan Özdemir 122, 125
Hasan Sabah 157
Hegel 16, 179, 222, 224, 225, 339, 394
Heidegger 275, 392
Henri 129, 130, 139
Hikmet Kıvılcımlı 383
Hilmi Özkök 10, 414
Hitler 72, 80, 101, 177, 278, 279, 295, 392
Hobson 25, 60, 232, 240, 271, 272, 273, 282, 337
Hüsamettin Cindoruk 370, 374
Hüsamettin Özkan 44
Hüseyin İnan 8, 414
Hüseyin Kıvrıkoğlu 9, 414

I

İbn Battuta 215
İbni Haldun 64, 165
İdris-i Bitlisi 340
İkinci Mahmut 340
İkinci Selim 268, 404
İlhami Soysal 375
Ionesco 33, 167, 295, 328
İsa 43, 88, 93, 97, 98, 144, 145, 150, 151, 152, 153, 183, 185, 222, 231, 235, 299
İskaryot 42
İsmet İnönü 215, 371, 377, 388

J

James Burnham 230, 232, 236, 244, 274
Jean Bodin 283, 292, 293, 311
Jean Miques 13
Johan Huizinga 69, 153
Joseph R. Strayer 226, 264

K

Kant 68, 282
Karl Marx 277, 344, 358, 359
Kasım Gülek 389
Kemal Atalay 376
Kenan Evren 8, 9, 120, 376, 414
Kepler 179, 285, 405
Keynes 16, 145, 236, 237
Kopernik 68, 144

L

Lenin 25, 26, 34, 67, 68, 179, 232, 233, 257, 271, 272, 273, 295, 327, 395
Léon Blum 231
Leo Strauss 296, 297
Locke 314
Louis Althusser 289, 323
Lumumba 281

M

Machiavelli 24, 224, 233, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 258, 266, 283, 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 325, 333, 334, 339, 340, 365, 372, 399, 401, 403
Mahmut Şevket Paşa 214
Maksim Gorki 56
Marc Bloch 44
Marco Polo 85, 285
Martin Luther 101
Maurice Duverger 255
Mehmet Ali Aybar 280, 382
Mehmet Kemal 383
Menderes 27, 370, 371, 372, 377
Meral Akşener 9
Meryem 88
Mesut Yılmaz 195, 196
Metin Aşık 125
Metin Topuz 12
Michel Foucault 161, 162, 163
Mithat Paşa 22, 189
Montesquieu 5, 20, 24, 118, 208, 220, 258, 262, 266, 269, 274, 282, 289, 293, 301, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 341, 342, 344, 379
Muammer Karaca 111
Muhammed 101, 147
Murat Yetkini 27
M. Yılmaz 123, 124, 194, 195, 196

N

Namık Kemal 13, 189, 414
Nâzım Hikmet 65, 66, 112, 189
Necip Fazıl 34, 36, 330
Newton 26, 27, 218, 315, 412
Nihat Erim 375
Nkrumah 281

Norman Davies 139, 344
Nuh 171
Nurullah Ataç 112

O

Owen 222, 270

P

Perry Anderson 321, 343, 344
Proudhon 53, 58, 91, 92, 222, 259, 277, 394

R

Rahmi Koç 132
Reagan 56, 165, 197, 262, 325, 328
R. Kazım Yücelen 123
Rousseau 16, 118, 210, 258, 274, 282, 285, 301, 308, 314, 320, 327

S

Saadettin Tantan 157
Sabahattin Ali 218
Sabri Yirmibeşoğlu 135
Sadun Aren 383
Şarlman 101, 110, 239
Sartre 167, 280
S. Bilgili 196
S. Demirel 96, 196, 212, 213, 372, 374
Sedat Ergin 10
Sezar 43, 332
Spengler 68, 69, 89
Stalin 80
S. Tantan 123, 158
Steven Cook 13
Süleyman 101, 154, 155, 218, 283, 402, 403, 404
S. Ülgener 58, 78
Sultan Mecit 188

T

Taha Parla 8, 414
Taner Timur 374
T. Çiller 194, 197
Thatcher 165, 197, 262, 325
Thomas Hobbes 220, 221, 295, 309, 310, 311, 313
Thomas Kuhn 187

Toto Karaca 111
T. Özal 96, 195, 198
Trump 12
Turan Güneş 374, 375
Turgut Okyay 31
Turhan Feyzioğlu 212, 369, 377, 389

U

Ümit Özdağ 9, 414
Usame Bin Ladin 61

V

Veblen 337

W

Will Durant 286
Wittfogel 341, 342, 343, 344

Y

Y. Akbulut 194
Yasef Nasi 13
Yavuz Selim 154
Yıldırım Bayezid 267
Yıldırım Koç 193, 200, 201
Yunus Emre 34, 36, 330
Yusuf Hallaçoğlu 414

Z

Ziya Nur Erun 31

Bir tarihimiz var, devleti kaybettik.

Şimdi sınırlarımızı bilemiyoruz. Sınırlarımızda başkaları savaşıyorlar. Biz karışmıyoruz. Ve biz savaşamıyoruz.

**

Ne güzel; hürriyet şairimiz Namık Kemal, "Barika-i hakikat müsademe-i efkârdan doğar", diyordu ve bütün hürriyetlerin ve fikirlerin sonu demek olan Tekeliyet'e karşı Devlet ve Hürriyet tam zamanında yeni çıkış'ını yapmaktadır.

ISBN 978-605-2096-19-2

9 786052 096192

DOĞU KİTABEVİ

FİYATI 30 TL